સૂરિપુરદર શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરરચિત
મહોપાધ્યાય-યશોવિજયગણીકૃત યોગદીપિકાવ્યાખ્યાવિભૂષિત
મુનિયશોવિજયરચિત કલ્યાણકદલી ટીકા-રતિદાયિનીવ્યાખ્યા અલકૃત

ષોડશક પ્રકરણ

ભાગ - ૨

દિવ્યાશિષ

સ્વ. વર્ધમાનતપોનિધિ સઘહિતચિંતક શિબિરપ્રણેતા ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય
ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

કૃપાદષ્ટિ

સિદ્ધાંતદિવાકર ગીતાર્થમૂર્ધન્ય ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય
જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા

કલ્યાણકદલી ટીકા + રતિદાયિની વ્યાખ્યા + સંપાદનના કર્તા

પદ્મમણિતીર્થોદ્ધારક મુનિરાજશ્રી વિશ્વકલ્યાણવિજયજી મ.ના શિષ્ય
મુનિશ્રી યશોવિજયજી

❀ પ્રકાશક ❀
શ્રી અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ
કરમચદ જૈન પૌષધશાળા
૧૦૯, એસ વી રોડ, ઈર્લા બ્રીજ,
અધેરી (વેસ્ટ), મુબઈ-૫૮

❀ પ્રાપ્તિસ્થાન ❀
૧. પ્રકાશક
૨. દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ
૩૯, કલિકુડ સોસાયટી, ધોળકા,
જી અમદાવાદ પીન - ૩૮૭૮૧૦

મુખ્ય સંશોધકો

- પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જગચ્ચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રદ્યુમ્નસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- પૂજ્ય પન્યાસપ્રવર શ્રીકુલચન્દ્રવિજયજી ગણિવર્ય
- પૂજ્ય પન્યાસપ્રવર શ્રીજયસુદરવિજયજી ગણિવર
- પૂજ્ય ગણિવર્યશ્રી પુણ્યરત્નવિજયજી મહારાજ
- પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી યશોરત્નવિજયજી મહારાજ
- પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી અજીતશેખરવિજયજી મહારાજ
- પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મહારાજ
- પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી મુક્તિવલ્લભવિજયજી મહારાજ
- પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી હૃદયવલ્લભવિજયજી મહારાજ

નકલ - ૧૦૦૦
વિ સ ૨૦૫૨
મૂલ્ય રૂા ૧૦૦-૦૦

મુદ્રક
શ્રી પાર્શ્વ કોમ્પ્યુટર્સ,
૩૩, જનપથ સોસા , ઘોડાસર,
અમદાવાદ-૫૦ ફોન ૩૯૬૨૪૬

કલ્યાણકારી ત્રિપદી
-
દેવાધિદેવનુ શરણ
સદ્ગુરુનુ શ્રવણ
સદ્ધર્મનુ ગ્રહણ

दिव्याशिष

सिद्धान्तमहोदधि वात्सल्यवारिधि सुविशालगच्छाधिपति

स्व. आचार्यदेव श्रीमद् विजय

प्रेमसूरीश्वरजी महाराजा

वर्धमानतपोनिधि-गच्छाधिपति
प पू आ श्री भुवनभानुसूरीश्वरजी महाराजा

सिद्धातदिवाकर गच्छाधिपति
प पू आ श्री जयघोषसूरीश्वरजी महाराजा

પ્રકાશકીય નિવેદન

ઙર્હ

સકળ શ્રીસઘના કરકમલમા ષોડશક પ્રકરણનો બીજો ભાગ પ્રકાશિત કરતા આનદની લાગણી અમે અનુભવીએ છીએ

સૂરિપુરદર શ્રીહરિભદ્રસૂરિવિરચિત શ્રીષોડશક પ્રકરણ ઉપર મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે રચેલ યોગદીપિકાવૃત્તિ અને તેના ઉપર મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ રચેલ કલ્યાણકદલી ટીકા તથા રતિદાયિની ગુજરાતી વ્યાખ્યાથી યુક્ત પ્રસ્તુત ગ્રન્થરત્નના દ્વિતીય ભાગમા પૂજા, સદનુષ્ઠાન, જ્ઞાન, દીક્ષા, ધ્યાન વગેરે અનેક વિષયોની વિશદ છણાવટ કરવામા આવી છે

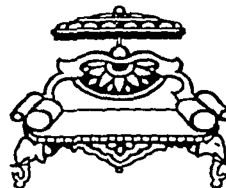
પૂજ્યપાદ વર્ધમાનતપોનિધિ, ન્યાયવિશારદ, સઘહિતચિતક સ્વ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી** મ સા ની દિવ્યકૃપાથી અને પૂજ્યપાદ સિદ્ધાતદિવાકર ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય **જયઘોષસૂરીશ્વરજી** મ સા ની પાવન પ્રેરણાથી અમારા શ્રીસઘને શાસ્ત્રીય પ્રકાશનોને અપૂર્વ લાભ મળે છે તે બદલ ગૌરવ અનુભવીએ છીએ ષોડશક પ્રકરણ ભાગ-૧ના પ્રકાશન બાદ અતિઅલ્પ સમયાવધિમા ભાગ-૨નુ પ્રકાશન કરવા દ્વારા શ્રુતભક્તિનો અમારા શ્રી સઘને લાભ મળેલ છે તેનો અમને અત્યત હર્ષ છે પૂજ્યોની કૃપાથી-પ્રેરણાથી આવા શાસ્ત્રીય પ્રકાશનો દ્વારા શ્રુતભક્તિનો લાભ અમને મળતો રહે તેવી પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ

પ્રાન્તે, અધિકૃત વાચકવર્ગ પ્રસ્તુત પ્રકાશનના માધ્યમથી મુક્તિમાર્ગે ઝડપથી આગળ વધે એ જ એક મગલકામના

| प्रीयन्ता गुरवः |

લી અધેરી ગુજરાતી જૈન સઘ વતી,
હર્ષદ મણિલાલ સઘવી

| પ્રસ્તુત ગ્રન્થનો સપૂર્ણ સદ્વ્યય અમારા શ્રીસઘના જ્ઞાનખાતામાથી થયેલ હોવાથી ગૃહસ્થો જ્ઞાનનિધિને રકમ ચૂકવ્યા વિના આ પુસ્તકને પોતાની માલિકીમા રાખી શકશે નહિ |

મુનિ યશોવિજયના સાહિત્ય માટે વર્તમાનકાલીન વિદ્વાન સંયમીઓના ઉદ્‌ગાર

શાસનસમ્રાટ પ.પૂ. નેમિસૂરીશ્વરજીના સમુદાયના પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્‌વિજય હેમચંદ્રસૂરિજી મ.નો અભિપ્રાય

સુશ્રાવક શા. કુમારપાળભાઈ જોગ ધર્મલાભ,

તમે મોકલેલ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (મધ્યમ) ગ્રંથ મળેલ છે. જયલતા (સંસ્કૃત) તથા રમણીયા (હિન્દી) વૃત્તિથી અલંકૃત આ ગ્રંથને જોતાની સાથે જ એની પાછળનો કર્તાનો ભગીરથ પુરૂષાર્થ જણાઈ આવતા વાર નથી લાગતી. આજે જ્યારે પ્રાયઃ બધાની પ્રવૃત્તિ ગુજરાતી ભાષાના પુસ્તકો લખવા/છપાવવા પાછળ જ હોય છે ત્યારે આવી સંસ્કૃત ટીકા રચવાનું તેઓએ કરેલું આ કાર્ય ખરેખર ઘણું જ અનુમોદનીય છે. આ કાર્ય માટે તેઓ સૌ વિદ્વાનોના અચૂક અભિનંદનના અધિકારી બન્યા છે.

પૂજ્યપાદ પ્રદ્યુમ્નસૂરિજી મ.નો અભિપ્રાય

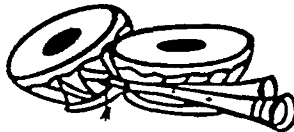
વિદ્વત્‌જનવલ્લભ મુનિગણશણગાર

શ્રી યશોવિજયજી મ.

તમો તો ભાઈ કમાલ કરી. ભાષારહસ્ય સંપાદિત કર્યું. વિવરણ લખ્યું. અનુવાદ કર્યો. પ્રકાશિત પણ કર્યું અને આ બધું માત્ર સાત વર્ષના પર્યાયમાં ! ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ. જીવતા રહો અને શાસનનો જયજયકાર કરતા રહો. શાસન આવા જ જ્ઞાનપ્રેમી જ્ઞાનમાર્ગી પુરૂષોથી હજુ ૨૧ હજાર વર્ષ ટકવાનું છે. નામ તેવું જીવન બની રહેશે તેમાં શંકા નથી.

વર્ધમાનતપની ૧૦૦ ઓળીના સમારાધક પરમપૂજ્ય પન્યાસપ્રવર વિમલસેનવિજયજી મ.નો અભિપ્રાય

સ્વોપજ્ઞટીકાયુત ભાષારહસ્ય ગ્રંથ પર 'મોક્ષરત્ના' ટીકા તથા 'કુસુમામોદા' હિન્દી વિવેચન તૈયાર કરી જિજ્ઞાસુઓ, કે જે સંસ્કૃતવાચન નથી કરી શકતા, જેઓ નવ્યન્યાયના વિષયમાં ચંચુપાત નથી કરી શકતા, તેઓ ઉપર એક મહાન ઉપકાર કર્યો છે. આ કાર્ય પાછળ તમારી ધગશ-મહેનત દાદ માગે તેવી છે. અને તેની ખૂબ ખૂબ અનુમોદના થાય છે. પૂ.ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથો પર સંસ્કૃત ટીકા-હિન્દી ટીકા કરી પૂ. ઉપાધ્યાયજી મહારાજના ગ્રંથો લોકભોગ્ય બને તે માટેના તમારા પ્રયાસો અત્યંત પ્રશંસનીય છે.

સશોધકીય વક્તવ્ય

સુસ્વાગતમ્ ! પધારો ! ગ્રન્થરાજ !

આત્મતત્ત્વની ગવેષણા કરતા સાધકને, ભિન્ન ભિન્ન સાધનાપદ્ધતિની અડાબીડ અટવીમા અટવાતા સાધકને સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન કરાવે તે દીપક સમા ગ્રન્થોને શાસ્ત્ર કહેવામા આવે છે આવા શાસ્ત્રોની યાદીમા ષોડશકનુ સ્થાન સ્હેજ સ્હેજ આવે છે

સોળ વિષયને ઊડાણથી અને વિસ્તરથી નિશ્ચિત સોળ-સોળ શ્લોક સખ્યામા નિરૂપવાનો અહી ગ્રન્થકાર પરમર્ષિનો ઉપક્રમ છે એક પણ અનાવશ્યક અક્ષર ન મળે અને જે અક્ષર કે શબ્દ અહી મળે છે તે પોતાની અર્થ સમાવવાની લૌકિક શક્તિને અતિક્રમીને વિશાળ અર્થ સાથે આપણને મળે છે

પુરાણા ઋષિઓની એક શીખ છે કે 'नानुध्यायात् बहून् शब्दान्, वाचो विग्लापन हि तत्' શબ્દો બહુ ન ધ્યાવવા પણ તેના અર્થોને ખૂબ ધ્યાને કરીને ધ્યાવવા. શબ્દ કે શબ્દસમૂહની અર્થચ્છાયામા શબ્દના ઉપરના કોચલાને ભેદી ભીતરમા જો પ્રવેશ થાય તો અર્થનો ખજાનો ખુલ્લો થઈ જાય અહી ષોડશકના શબ્દો અર્થઘન છે અધિકારપૂર્ણ રીતે તેની રજુઆત થઈ છે આ ગ્રન્થની સૌથી મોટી વિશેષતા તો એ છે કે અહી નિરૂપિત વિષયો તમને અન્યત્ર ક્યાય નહિ મળે. એનુ કારણ એ સમજાય છે કે પૂજ્યપાદ હરિભદ્રાચાર્ય મહારાજે કાળબળથી લુપ્તપ્રાય થઈ રહેલા 'પૂર્વ'ના ગ્રન્થોમાથી ઘણા ઘણા પદાર્થો પોતાના ગ્રન્થોમા સક્ષેપ-વિસ્તાર શૈલીમા ગૂથી લીધા છે

પૂજ્યપાદ અભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજે પચાશક શાસ્ત્રના વિવરણની પ્રસ્તાવનામા શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજને 'પટુલોચન' કહ્યા છે એ આ અર્થમા છે અને જે અન્યત્ર નથી મળતા અને અહી મળે છે તેવા વિષયો દા ત પાચ આશય વિચાર (પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ અને વિનિયોગ), જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર શ્રુત-ચિન્તા અને ભાવના એ જ રીતે ઉપકાર, અપકાર, વિપાક, વચન અને સ્વભાવ - આ પાચ રીતે ક્ષમા આદિ દશ પ્રકારના યતિધર્મની વિચારણા, દેશના ક્યા જીવો સમક્ષ કેવી આપવી ? શ્રોતાઓના બાલ, મધ્યમ અને પડિત એવા પ્રકારો, જિનમદિર બધાવવાની વિધિ - આ બધુ તો છે જ સાથે સાથે 'तत्रापि न च द्वेष कार्य· विषयस्तु यत्नतो मृग्य' આવી જે હિત શીખામણ મળે છે તે સ્યાદ્વાદમાર્ગીને ખૂબ ઉપયોગી છે

અહી પ્રરૂપેલા વિષયોને પોતાના ગ્રન્થોમા સુપેરે જે કોઈએ નિયોજિત કર્યા હોય તો તે પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે આ બધી જ વાતોને ખૂબ સારી રીતે સમજી, વિચારી તેના આશય, તાત્પર્યને-મર્મને તલસ્પર્શી રીતે પોતાની પ્રજ્ઞામા એકરસ કરીને પોતાના રચેલા ગ્રન્થોમા તેને ગૂથી આપણા સુધી પહોચાડ્યા છે ગુજરાતીરાસ કૃતિ શ્રીપાળરાસના ચોથા ખડમા આ ગ્રથના ભાવો ભરી દીધા છે ઉપકાર, અપકાર, વગેરે માત્ર ક્ષમાધર્મ સાથે જ નથી વિચારવાના અહી ક્ષમા તો ઉપલક્ષણ છે માટે તેને ક્ષમા આદિ દશે યતિધર્મ સાથે જોડીને વિચારવાના છે

આવા દુર્બોધ ગ્રન્થ ઉપર એક વિસ્તૃત સરળ-સુગમ વિવરણની આવશ્યકતા હતી જ તેની પૂર્તિ વિદ્વદ્વર્ય તપસ્વી મુનિરાજશ્રી યશોવિજયજી મહારાજ દ્વારા થઈ છે તે ઘણા આનદનો વિષય છે આવા ગભીર વિષયો પઠન, પાઠનમા ફરીથી દાખલ જરૂરી બન્યા છે એવા સયોગોમા આવા પ્રયાસને આવકારતા હૃદયમા ખૂબ ખૂબ હર્ષની લાગણી અનુભવાય છે ધન્યવાદ આપવાનુ મન થઈ આવે છે, કારણ પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના ગ્રન્થ ઉપર કલમ ચલાવવા માટે ગુરૂકૃપા, શાસ્ત્રકૃપા અને ગ્રન્થકારકૃપા જોઈતી હોય છે આવી કૃપાને પાત્ર બનેલા મુનિશ્રીના હાથે હજી આવા ઘણા ગ્રન્થો આપણને સાપડશે તેવી આશા રાખવી ગમે છે તેઓના પરિશ્રમને બહોળો અભ્યાસરસિક વિદ્વત્સમુદાય સફળ બનાવે તે જ એક શુભેચ્છા

 આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિ.

અનાવલ જિ સુરત જેઠ સુદ-૧૧, વિ સ ૨૦૫૨

ટીકાકારના-વ્યાખ્યાકારના બે શબ્દ

પરમ તારક તીર્થાધિપતિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે વહાવેલી જ્ઞાનગંગાનો, ગણધર ભગવતોએ વહેતી મૂકેલી દ્વાદશાગી-યમુનાનો અને ભવભીરૂ બહુશ્રુત સવિગ્ન પૂર્વાચાર્યોએ પ્રગટ કરેલ શાસ્ત્ર-સરસ્વતીનો સુભગ ત્રિવેણીસગમ જ્યા થયેલો છે તે તીર્થસ્વરૂપ જિનશાસનની મહાનતા, પાવનતા, ગભીરતા, તારકતા, પરમોપકારકતા વગેરેનો ક્યાસ કાઢી શકાય તેમ નથી આવા લોકોત્તર બેનમુન મહાપ્રામાણિક જિનશાસનમા શાસ્ત્રસરસ્વતીને પ્રવાહિત કરનાર અનેક પૂર્વાચાર્યો થઈ ગયા તેમાના એક અપ્રતિમ બહુશ્રુત પૂર્વાચાર્ય છે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી ૧૪૪૪ ગ્રન્થનુ અદ્ભુત સર્જન કરનાર આ સુરિપુરદર વિશે માહિતી આપવાની જરૂર જિનશાસનને પામેલ-સમજેલ વ્યક્તિને હોય તેવુ હુ માનતો નથી તેઓશ્રીની શાસ્ત્રસરસ્વતીના એક ઝરણાનુ નામ છે ષોડશક પ્રકરણ તેના ઉપર ૧૭મી સદીના મહાન તેજસ્વી સિતારા ગણાતા મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે યોગદીપિકા નામની ટીકા બનાવી પ્રસ્તુત પ્રકરણના વિષયો વગેરેની છણાવટ પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવના વગેરેમા થયેલ હોવાથી તે વિશે અહીં કશું લખવુ આવશ્યક નથી લાગતુ

ષોડશક પ્રકરણ અને યોગદીપિકા ઉપર કલ્યાણકદલી (સસ્કૃત) ટીકા અને રતિદાયિની (ગુજરાતી) વ્યાખ્યા દેવગુરૂની અચિન્ત્ય કૃપાથી રચાઈ અને તેના પ્રથમ ભાગનુ થોડા સમય પૂર્વે જ પ્રકાશન થયુ વિદ્વાનોએ, સયમીઓએ, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓએ તેને ઉત્સાહથી વધાવ્યો-સ્વીકાર્યો તે બદલ શ્રીસઘનો હુ અત્યત ઋણી છુ પ્રસ્તુત ગ્રંથ વિશે મારૂ વિસ્તૃત વક્તવ્ય પ્રથમ ભાગમા દર્શાવેલ હોવાથી તેનુ પુનરાવર્તન કરી વિજ્ઞ વાચકવર્ગનો અમૂલ્ય સમય લેવો ઉચિત ન હોવાથી મારૂ વક્તવ્ય અહીં સક્ષેપમા સમાવી લઉ છુ

યોગદીપિકા + કલ્યાણકદલી + રતિદાયિની વ્યાખ્યાથી યુક્ત ષોડશકપ્રકરણ - દ્વિતીય ભાગના પ્રકાશનના રૂડા અવસરે ઉપકારીઓનુ મગલ સ્મરણ પણ આનદનુ મોજુ રેલાવે છે, કૃતજ્ઞભાવને દૃઢ કરે છે

પરમ આરાધ્યપાદ વર્ધમાનતપોનિધિ ન્યાયવિશારદ સકલસઘહિતચિતક સ્વ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજની દિવ્યકૃપા,

પરમપૂજ્ય સિદ્ધાતદિવાકર ગીતાર્થમૂર્ધન્ય ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજના પાવન આશિષ,

પરમોપકારી વિદ્વદ્વરેણ્ય વિદ્યાગુરૂવર્ય પન્યાસપ્રવર શ્રીજયસુદરવિજયજી ગણિવરનુ માર્ગદર્શન,

પ્રાત સ્મરણીય ભવોદધિતારક શાસનપ્રભાવક ગુરૂદેવશ્રી વિશ્વકલ્યાણવિજયજી મહારાજની અમી દૃષ્ટિ,

આ ગ્રન્થની બન્ને વ્યાખ્યાના સશોધક અનેક વિદ્વાન બહુશ્રુત સયમીઓની સહાય એ જ આ ગ્રથના પ્રકાશન સુધીનુ મુખ્ય ચાલકબળ + પ્રેરકબળ + પૂરકબળ બનેલ છે આ ઉપકારીઓના ઉપકાર કઈ રીતે ભૂલાય ?

અનેક બહુશ્રુત સયમીઓએ સશોધિત કરેલ કલ્યાણકદલી (સસ્કૃત) ટીકા અને રતિદાયિની (ગુજરાતી) વ્યાખ્યાથી યુક્ત પ્રસ્તુત ગ્રન્થના પ્રકાશનમા-મુદ્રણમા કોઈ દોષ ન રહી જાય તે માટે બન્ને ભાગનુ ૪ વાર સપૂર્ણ પ્રુફરીડિંગ મે કરેલ છે છતા પણ છદ્મસ્થતામૂલક કોઈ ત્રુટિ રહી ગઈ હોય તો ગુણગ્રાહી વિદ્વાન વાચકવર્ગ સ્વય તેનુ પરિમાર્જન કરે બીજા ભાગના અતે આપવામા આવેલ પરિશિષ્ટો તૈયાર થઈ ગયા બાદ ફાઈનલ પ્રુફમા ગ્રથસેટીંગ કરેલ હોવાથી પરિશિષ્ટમા દર્શાવેલ પાના નબરમા એકાદ પાનુ આગળ-પાછળ થયેલ હશે તેની વાચકવર્ગે નોધ લેવી

પ્રાન્તે, આ ગ્રન્થના પઠન-પાઠન, શ્રવણ-મનન-નિદિધ્યાસન દ્વારા સહુ કોઈ પાવન મુક્તિપથે આગળ વધે, દોષમુક્ત બને, શાશ્વતસુખયુક્ત બને એ જ એક અનતગુણસપન્ન અરિહતને અભ્યર્થના

ગુરુપાદપદ્મરેણુ
મુનિ યશોવિજય

विषयमार्गदर्शिका

1 Bold Type કલ્યાણકંદલી સસ્કૃત ટીકાના વિષય માટે છે 2 Normal Type ષોડશક-રતિદાયિની-ગુજરાતી વ્યાખ્યાના વિષય માટે છે

याकिनीमहत्तरासूनु-सूरिपुरन्दर-श्रीहरिभद्रसूरीश्वरप्रणीतम्
न्यायविशारद-न्यायाचार्य-महोपाध्याय-श्रीयशोविजयगणिवरविरचित-योगदीपिकावृत्तिसमेतम्
मुनि-यशोविजयकृत-कल्याणकन्दली-रतिदायिनीव्याख्याभ्या विभूषितम्

षोडशकप्रकरणम्

नवम पूजाषोडशकम्

पूजाऽविच्छेदतोऽस्य कर्तव्या इत्युक्तम् । सैव स्वरूपतोऽभिधीयते –> 'स्नाने'त्यादिकारिकायुग्मेन ।

स्नान-विलेपन-सुसुगन्धिपुष्प-धूपादिभिः शुभैः कान्तम् । विभवानुसारतो यत्काले नियत विधानेन ॥९/१॥

अनुपकृतपरहितरतः शिवदस्त्रिदशेशपूजितो भगवान् । पूज्यो हितकामानामिति भक्त्या पूजन पूजा ॥९/२॥

स्नान = गन्धद्रव्यसयोजित स्नात्र, विलेपन चन्दन-कुङ्कुमादिभि सुष्ठु सुगन्धिपुष्पाणि जात्यादीनि सुगन्धिधूप काकतुण्डादि तदादिभिरपरैरपि **शुभै** गन्धद्रव्यविशेषै **कान्त** = मनोहारि **विभवानुसारत** = सम्पदनुसारेण **यत्**

कल्याणकन्दली

शान्तिनाथ प्रणम्याऽद्य स्वगुरु शारदा तथा । कल्याणकन्दली वृत्तिरग्रे वितन्यते मया ॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> विभवानुसारत यत् काले नियत शुभै. स्नान-विलेपन-सुसुगन्धिपुष्प-धूपादिभि. कान्त विधानेन ॥९/१॥ 'अनुपकृतपरहितरत. शिवद. त्रिदशेशपूजितो भगवान् हितकामाना पूज्य' इति भक्त्या पूजन = पूजा ॥९/२॥ इय द्वितीयकारिका सागरानन्दसूरिभि· अधिकारविंशिकावृत्तौ समुद्धृता । स्नानेति । तदुक्त अष्टविधपूजाप्रदर्शनावसरे श्राद्धदिनकृत्ये श्रीदेवेन्द्रसूरिभिरपि –> गधोदएण ण्हावित्ता जिणे तेलोक्कबाधवे । गोसीसचदणाईहिं विलपित्ता य पूयए ॥२५॥ पुप्फेहिं गधेहिं सुगधएहि धूवेहि दीवेहि य अक्खणहिं । नाणाफलेहिं च घणेहि निच्च पाणीयपुण्णेहि य भायणेहिं <– ॥२६॥ तदुक्त सम्बोधप्रकरणेऽपि –> न्हवण-विलेवण-आहरण-वत्थ-फल-गध-धूव-पुप्फेहि । कीरइ जिणगपूया <– [१६९] ।

सर्वत प्रथम विधिवत् जिनगृह प्रविश्य प्रदक्षिणत्रिक दद्यात् तत स्नान-विलेपन-पुष्पादिभिरर्चन तत सुचारुस्तवस्तोत्र-भणितिरिति क्रम· । तदुक्त योगशास्त्रे –> प्रविश्य विधिना तत्र त्रि प्रदक्षिणयेज्जिनम् । पुष्पादिभिस्तमभ्यर्च्य स्तवनैरुत्तमै स्तुयात् ॥ <– [३/१२३] इति । सुसुगन्धिपुष्पाणीति । अष्टकप्रकरणे मूलकारैरेव –> शुद्धागमैर्यथालाभ, प्रत्यग्रै शुचि-भाजनै । स्तोकैर्वा वहुभिर्वाऽपि पुष्पैर्जात्यादिसम्भवै ॥ अष्टापायविनिर्मुक्ततदुत्थगुणभूतये । दीयते देवदेवाय या सा शुद्धेत्यु-दाहता ॥ <– [३/२-३] इत्युक्तम् । उच्छिष्टपुष्पादितस्त्वशुभकर्मबन्धो देशित , यथोक्त –> उच्छिट्ट फल-कुसुम नेविज्ज वा जिणस्स जो देइ । सो नीअगोअकम्म वधइ पायन्नजम्ममि ॥ <– [ ] इति । एतेन –> आलमाल-विल्वीपत्राद्यपवित्रपुष्प-प्रस्खलितपुष्पादिप्रतिपेध कृत. । तदुक्त पूजाप्रकरणे श्रीउमास्वातिवाचके· –> हस्तात्प्रस्खलित क्षितौ निपतित लग्न क्वचित् पादयो यन्मूर्ध्नोर्ध्वगत धृत कुवसनैर्नाभेरधो यद्धत । स्पृष्ट दुष्टजनैर्घनैरभिहत यद्दूषित कीटकैस्त्याज्य तत्कुसुमदल फलमथो भक्तैर्जिनप्रीतये ॥१२॥ नैक पुष्प द्विधा कुर्याद् न च्छिन्द्यात् कलिकामपि । चम्पकोत्पलभेदेन भवेद्दोषो विशेपत <– ॥१३॥ पद्मपुराणेऽपि –> कीटकेशापविद्धानि शीर्णपर्युषितानि च । वर्जयेदूर्णनाभेन वासित यदि शोभनम् ॥[ ] <– इत्युक्तम् । आचारोपदेशे चारित्रसुन्दरगणिनाऽपि –> नैकपुष्प द्विधा कुर्यान्न च्छिन्द्यात्कलिकामपि पत्र-पङ्कजभेदेन हत्यावत्पातक भवेत् ॥ हस्तात् प्रस्खलित पुष्प लग्न पादेऽथवा भुवि शीर्षोपरिगत यच्च तत्पूजार्ह न कर्हिचित् ॥ स्पृष्ट नीचजनैर्दष्ट कीटै कुवसने धृतम् । निर्गन्धमुग्रगन्ध च तत् त्याज्य कुसुम समम् ॥ <– [२/३१-३२-३३] इत्युक्तम् । विष्णुरहस्येऽपि प्रोक्त –>

रतिदायिनी

પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમાની પૂજા નિરતર = રોજ કરવી જોઈએ આ વાત આઠમા ષોડશકમા જણાવી તે પૂજાનુ જ સ્વરૂપ બે ગાથાથી મૂલકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ - વૈભવ અનુસારે નિયત સમયે રોજ સુદર સ્નાન, વિલેપન, અત્યત સુગધી પુષ્પ, ધૂપ, વિગેરેથી મનોહર શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી 'ઉપકાર નહિ કરનાર ઉપર ઉપકાર કરનાર, મોક્ષદાયક, દેવેન્દ્રથી પૂજિત તથા હિતકામીઓને ભગવાન પૂજ્ય છે' એવી ભક્તિથી જે પૂજન કરવુ તે પૂજા કહેવાય [૯/૧-૨]

પૂજાવિધિ

ટીકાર્થ ·- વાસક્ષેપથી મિશ્રિત પાણીથી સ્નાન [સ્નાત્ર-અભિષેક], ચદન = કેશર વગેરેથી વિલેપન કરવુ, અત્યત સુગધી

पूजनमित्यग्रे सम्बन्धः । **काले** = त्रिसन्ध्यं स्ववृत्त्यविरुद्धे वा काले नियतं = सदा **विधानेन** = शास्त्रोक्तेन ॥९/१॥ न विद्यते उपकृतं = उपकारो येभ्यः ते च ते परे च तेभ्यो हितं तस्मिन् रत अनुपकृत = उपकारफलाऽभागी सन् परहितरत इति वा, निष्कारणवत्सल इत्यर्थः । **शिवद** = मोक्षार्पक, त्रिदशेशैः = इन्द्रैः पूजितो भगवान् = समग्रैश्वर्यादिसम्पन्नः **पूज्यः** = पूजनीयो **हितकामाना** = हितार्थिना प्राणिना **इति** एवविधकुशलपरिणाम-

कल्याणकन्दली

न शुष्कैः पूजयेद् देवं कुसुमैर्न महीगतैः । न विशीर्णदलैः स्पृष्टैर्नाशुभैर्नाऽविकाशिभिः ॥ <– [ ] इति । गन्धद्रव्यविशेषैरिति । –> गन्धा = कोष्ठपुटपाकादयः <– इति सूत्रकृताङ्गवृत्तौ श्रीशीलाङ्काचार्यः । –> गन्धा पटवासादयः <– इति पिण्डनिर्युक्ति-वृत्तौ श्रीमलयगिरिसूरिः । –> वासा श्वेतवर्णा, वासा एव ईषत् कृष्णा, गन्धा <– [ ] इति प्रतिष्ठाकल्पेषु । मम्पदनुसारे-णेति । न तु परेभ्यः चौर्यादितो धनं लब्ध्वा, तादृशपूजाया निषिद्धत्वात् । तदुक्तं –> हरिऊण य परदव्वं पूयं जो कुणइ जिणवरिंदाणं । दहिऊण चंदनतरु कुणइ इंगालवाणिज्जं ॥ <– [ ] इति स्वसम्पदनुसारेण पूजा कार्या । तथाविधजिनपूजनदर्शना-दिना भव्याना प्रतिबोधसम्भवात्, तदुक्तं सम्बोधप्रकरणे [१७४] चैत्यवन्दनमहाभाष्ये च –> चेइहरेण केई पसंतरूवेण केई बिंबेण । पूआइसया अन्ने बुज्झंति तहोवएसेण ॥१४३॥ ता पुप्फ-गंध-भूसण-विचित्तवत्थेहिं पूयणं निच्चं । जह रेहइ तह सम्मं, कायव्वं सुद्धचित्तेहिं ॥१४४॥ <– इति । यथोक्तं पञ्चाशके –> गंधवर-धूवसव्वोसहीहिं, उदगाइएहिं चित्तेहिं । सुरहिविले-वणवरकुसुम-दामबलिदीवएहिं च ॥ सिद्धत्थयदहि-अक्खय-गोरोयणमाइएहिं जहलाभं । कंचण-मोत्तियरयण-माइदामएहिं च विविहेहिं ॥ <– [४/१४-१६] इति । उपलक्षणात् जिनपूजाया सप्तविधा शुद्धिरपि सम्पादनीया । तदुक्तं मूलकारैरेव सम्बोधप्रकरणे –> पूयाए सत्तविहा सोही बोहिं जणाण कायव्वा । धण-वत्थ-खेत्त-मण-वय-काया-पूओवगरणाण <– ॥१३०॥ आचारोपदेशे चारित्रसुन्दरगणिना तु –> मनो-वाक्काय-वस्त्रेषु भू-पूजोपस्करस्थिता । शुद्धिः सप्तविधा कार्या देवतापूजनक्षणे ॥ <– [२/१२] इत्येवमुक्तम् । अन्यत्र अपि –> मनो-वाक्काय-वस्त्रोर्वी-पूजोपकरण-स्थितेः । शुद्धिः सप्तविधा कार्या श्रीअर्हत्पूजनक्षणे ॥ <– [ ] इत्युक्तमिति ध्येयम् । त्रिसन्ध्यं = प्रातः मध्याह्ने सायकाले च । तदुक्तं सम्बोधप्रकरणे मूलकारैः –> जो पूएइ तिसंझं जिणिंदरायं सया विगयरायं । सो तइयभवे सिज्झहि अहवा सत्तट्ठमे जम्मे ॥२१०॥<– इति । तद्विधिश्चैवं –> प्रातः प्रपूजयेद्वासैः मध्याह्ने कुसुमैर्जिनम् । सन्ध्यायां धूपनैर्दीपैः त्रिधा देवं प्रपूजयेत् ॥<– [ ] पूजाप्रकरणे उमास्वातिवाचकैरपि –> प्रभाते प्रथमं वासपूजा कार्या विचक्षणैः । मध्याह्ने कुसुमैः पूजा सन्ध्यायां धूपदीपयुक् ॥ [९/१०] <– इत्युक्तम् । अन्यत्रापि –> सुपभाए समणोवासगस्स पाणंपि कप्पइ न पाउं । नो जाव चेइआइं साहूवि अ वंदिआ विहिणा ॥ मज्झण्हे पुणरवि वंदिऊण नियमेण कप्पई भोत्तुं । पुण वंदिऊण ताइं, पओसमयंमि तो सुअइ ॥ [ ] <– इत्युक्तम् । उपदेशतरङ्गिण्यामुक्त त्रिकालपूजायाः प्रातिस्विकफलश्चैवं –> जिनस्य पूजनं हन्ति प्रातः पापं निशाभवं । आजन्मविहितं मध्ये, सप्तजन्मकृतं निशि ॥ <–[पृ १८९] इति । शत्रुञ्जयमाहात्म्ये च –> यथैकवेलं क्रियते दिवसे जिनपूजनम् । तदनेकभवाभ्यस्तं पापं नाशयति क्षणात् ॥ <– [५/४८१] इत्युक्तम् । एवं कालवेलाकृता पूजा महापुण्याय स्यात्, यतः –> जलाहारौषधस्वापविद्योत्सर्गकृषिक्रियाः । सफलाः स्वस्वकाले स्युरेवं पूजा जिनेश्वरी ॥ <– [ ] इति ।

अत्रैवापवादमाह **स्ववृत्त्यविरुद्धे वा काल** इति । पञ्चाशकेऽपि –> सो पुण इह विन्नेओ संझाओ तिण्णि ताव ओहेणं । वित्तिकिरियाऽविरुद्धो अहवा जो जस्स जावइओ ॥ <– [४/५] इत्येवं यथाक्रममुत्सर्गापवादौ दर्शितौ । तदुक्तं चैत्यवन्दनमहाभाष्ये –> वित्तिकिरियाविरोहो अववायनिबंधणं गिहत्थाणं <– ॥८७६॥ इति । कथारत्नकोशे –> कालो य तत्थ संझातियं ति अहवा सवित्तिअणुरूवो <– [पृ ९१-गा ३] इत्येवं तथा पञ्चाशकेऽपि –> वित्तीवोच्छेयम्मि य गिहिणो सीयंति सव्वकिरियाओ [४/७] इत्युक्तम् । सदा, न तु यदाकदाचित्, तस्याः सर्वार्थसाधकत्वात्, यथोक्तं उपदेशसारे –> पूजया पूर्यते सर्वं, पूज्यो भवति पूजया । ऋद्धिवृद्धिकरी पूजा, पूजा सर्वार्थसाधनी ॥३८॥ समाराम्भोधिवेला शिवपुरपदवी दुर्गदारिद्र्यभूभृद्धे दम्भोलिभूता सुरनरविभवप्राप्तिकल्पद्रुमा । दुःखाग्नेरम्बुधारा सकलसुखकरी रूपसौभाग्यकर्त्री पूजा तीर्थेश्वराणां भवतु भवभृतां सर्वकल्याणकर्त्री ॥४०॥ वस्त्रैर्वस्त्रविभूतयः शुचितरालङ्कारतोऽलङ्कृतिः, पुष्पैः पूज्यपदं सुगन्धतनुता गन्धैर्जिने पूजिते । दीपैर्ज्ञान-

જાઈ-જુઈ વગેરે ફૂલ, કાકતુંડ વગેરે સુગંધી ધૂપ વગેરે અનેક સુગંધી દ્રવ્યોથી સુંદર રીતે પોતાના વૈભવ અનુસારે ત્રિકાલ અથવા પોતાની આજીવિકાને પ્રતિકૂળ ન હોય તેવા સમયે રોજ શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી ભગવાનનું જે પૂજન થાય તે પૂજા કહેવાય. આ પ્રમાણે બીજા શ્લોકના ઉત્તરાર્ધનો સંબંધ જોડવો. [કેવા પ્રકારની ભક્તિથી = ભક્તિભાવનાથી પૂજા કરવી ? તે ભાવનાનો આકાર શ્રીમદ્જી બતાવે છે કે -] "જેઓથી પોતાના વિશે ઉપકાર થયેલો નથી એવા પરજનો માટે હિત કરવાને વિશે પ્રભુજી રત = મગ્ન છે. અથવા ઉપકાર કરવાના ફલનું પોતે ભાજન બનતા નથી છતાં બીજા જીવોને હિત કરવામાં ભગવાન મગ્ન છે

रूपया **भक्त्या** यत् **पूजन** सा **पूजा** उच्यते ॥९/२॥ तामेव भेदेनाऽऽह –> '**पञ्चे**'त्यादि ।

पञ्चोपचारयुक्ता काचिच्चाष्टोपचारयुक्ता स्यात् । ऋद्धिविशेषादन्या प्रोक्ता सर्वोपचारेति ॥९/३॥

एका **पञ्चोपचारयुक्ता** = पञ्चभि जानुद्वय-करद्वयोत्तमाङ्गलक्षणैरुपचारैर्युक्तेति कृत्वा, पञ्चभि उपचारै =

कल्याणकन्दली

मनावृत निरुपमा भोगर्द्धीरत्नादिभि सन्त्येतानि किमद्भुत शिवपदप्राप्तिस्ततो देहिनाम् ॥४१॥ स्वर्गस्तस्य गृहाङ्गण सहचरी साम्राज्यलक्ष्मी शुभा, सौभाग्यादिगुणावलिर्विलसति स्वैर वपुर्वेश्मनि । ससार सुतर शिव करतलक्रोडे लुठत्यञ्जसा, य· श्रद्धाभरभाजन जिनपते पूजा विधत्ते जन· ॥४२॥ <– इत्यादिकम् ॥९/१॥

पञ्चाशकवृत्तौ [३/१८] तु –> अनुपकृतपरहितरत· शिवदस्त्रिदशेशपूजितो भगवान् । पूज्यो हितकामाना जिननाथो नाथताहेतुः ॥ <– इत्येवमपि द्वितीयकारिकाया· पाठ दृश्यते । **भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि** –> पूजा प्रतिष्ठितस्येत्थ बिम्बस्य क्रियतेऽर्हत· । भक्त्या विलेपन-स्नान-पुष्प-धूपादिभि शुभै ॥ <– [५/२१] इत्युक्तम् । प्रकृत प्रक्रियतेऽधुना **उपकारफलाभागी सन् परहितरत** इति । उपलक्षणात् अपकारप्रवणेष्वपि सङ्गम-चण्डकौशिक-शूलपाणियक्षप्रमुखेषु कृपापर इत्यपि बोध्यम् । **भक्त्या यत् पूजनमिति** । जिनभक्तेरेकस्या अपि दुर्गतिविदारकत्वात् । यदुक्त **श्रीवीरभद्रसूरिभिः आराधनापताकाया** –> इक्काविसा समत्था जिणभत्ती दुग्गइ निवारेइ । दुलहाइ लहावेउ आसिद्धिपरपरसुहाइ <– ॥४६३॥ इति । इदञ्चात्रावधेय जिनालयप्रमार्जने शतोपवासपुण्य चन्दनादिविलेपने सहस्रोपवासज पुण्य, चम्पकशतपत्रादिपुष्पमालाभि लक्षोपवासज पुण्य, स्तुति-गीत-नृत्य-भावनादितश्चानन्तोपवासफलमवाप्यते, यदाह –> सय पमज्जणे पुण्ण, सहस्स च विलेवणे । सयसाहस्सिया माला, अणत गीयवाईए ॥ <– [उप सार वृत्ति, पृ १८८] इति । **सा पूजा** = भावपूजाहेतुतया प्रधाना द्रव्यपूजा उच्यते, यथोक्त **पञ्चाशके** –> ता भावत्थयहेऊ जो सो दव्वत्थओ इह इट्ठो <– [६/१२] ॥ द्रव्यपद प्राधान्यार्थकमिति भावनीयम् ॥९/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> पञ्चोपचारयुक्ता काचिच्च अष्टोपचारयुक्ता स्यात् ऋद्धिविशेषात् अन्या सर्वोपचारा इति प्रोक्ता ॥९/३॥ इयञ्च कारिका प्राकृतभाषया परावर्त्य **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** –> पचोवयारजुत्ता पूया, अट्ठोवयारकलिया य । इड्ढिविसेसेण पुणो भणिया सव्वोवयारा वि ॥२०९॥ इत्येव **श्रीशातिसूरिभिरुद्धृता सम्बोधप्रकरणतः** [१८६] । **भक्ति-द्वात्रिंशिकायामपि** तदनुसारेण –> सा च पञ्चोपचारा स्यात् काचिदष्टोपचारिका । अपि सर्वोपचारा च निजसपद्विशेषत ॥२२॥ <– इत्युक्तम् । **पूजाविंशिकायामपि** –> पचट्ठसव्वभेओवयारजुत्ता य होइ एसत्ति । जिणचउवीसा जोगोवयारसपत्तिरूवा य ॥ <– [८/११] इत्युक्तम् । **लघुचैत्यवन्दनभाष्येऽपि** –> पचुवयारा, अट्ठोवयारा सव्वोवयारा वा <– [१०] इत्येवमुक्तम् ।

जानुद्वय-करद्वयोत्तमाङ्गलक्षणैरिति । तदुक्त **पञ्चाशके** –> दो जाणू दोन्नि करा पचमय होइ उत्तमग तु । सम्म सपणिवाओ नेओ पचगपणिवाओ ॥ <– [३/१८] इति । **पञ्चोपचारयुक्तेति** । उपलक्षणात् एकाद्युपचारग्रहणम् । तदुक्त –> एकाङ्ग शिरसो नामे स द्व्यङ्ग करयो द्वयो । त्रयाणा नमने त्र्यङ्ग , करयो शिरस तथा ॥१॥ चतुर्णा करयोर्जा-न्वोर्नमने चतुरङ्गक । शिरस करयोर्जान्वो पञ्चाङ्ग पञ्चके नते ॥२॥ <– इति । **लघुचैत्यवन्दनभाष्ये** –> पुप्फाहारथुइहि पूयतिग <– [१०] इत्येवमुपचारत्रितयगर्भा पूजोपदर्शिता । **दर्शनशुद्धिप्रकरणेऽपि** –> पुप्फामिस-थुइभेया तिविहा पूआ <– [गा ३७] इत्युक्तम् । तदुक्त **धर्मरत्नकरण्डकेऽपि** –> चारुपुष्पाऽऽमिषस्तोत्रैस्त्रिविधा जिनपूजना <– [४९] । **जावाल-दर्शनोपनिषदि** च –> रागाद्यपेत हृदय वागदुष्टाऽनृतादिना । हिसादिरहित कर्म यत्तदीश्वरपूजनम् ॥[२१८] <– इत्येव त्रिविध भावपूजनमाविष्कृतम् । **वसुदेवहिंडिकाया** –> पूय पि पुप्फाऽऽमिस-थुइ-पडिवत्तिभेयओ चउव्विहपि जहसत्तिए कुज्जत्ति

અર્થાત્ પ્રભુજી નિષ્કારણવત્સલ છે [તીર્થંકર બીજા ઉપર ઉપકાર કરવાના બદલારૂપે -ફળરૂપે કશુ ઈચ્છતા નથી, મેળવતા નથી છતા બીજા જીવોના કલ્યાણ કરવામા પરોવાયેલા રહે છે માટે નિષ્કારણવત્સલ કહેવાય] વળી, પ્રભુજી મોક્ષને આપનારા છે, દેવેન્દ્રો દ્વારા પ્રભુજી પૂજાયેલ છે, સમગ્ર ઐશ્વર્યથી સપન્ન છે અને હિતાર્થી પ્રાણીઓને માટે પ્રભુજી પૂજવા જેવા છે'' આવી ભક્તિથી જે પૂજન થાય તે પૂજા કહેવાય છે [૯/૧-૨]

મૂલકારશ્રી ભેદ = પ્રકાર બતાવવા વડે પૂજાને જ જણાવે છે [અર્થાત્ પૂજાના પ્રકારોને ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે]

ગાથાર્થ ·- પ્રથમ પૂજા પાચ ઉપચારથી યુક્ત છે કોઈક પૂજા આઠ ઉપચારથી યુક્ત હોય ઋદ્ધિવિશેષથી અન્ય પૂજા સર્વઉપચાર કહેવાયેલ છે [૯/૩]

❀ ત્રિવિધ પૂજા વિચાર ❀

ટીકાર્થ - એક (રીતે) પૂજા બે ઘૂટણ, બે હાથ અને માથુ - આ રીતે પાચ અગોના ઉપચારથી યુક્ત અથવા પાચ અભિગમથી

अभिगमै युक्तेति वा कृत्वा । **काचित् अष्टोपचारयुक्ता** = अष्टभिरङ्गै शीर्षोरउदरपृष्ठबाहुद्वयोरुद्वयलक्षणै-रुपचारोऽस्यामिति हेतो । **अन्या ऋद्धिविशेषात् दशार्णभद्रादिन्यायेन सर्वोपचारा** = सर्वै प्रकारै अन्त पुर-हस्त्यश्व-रथादिभि सव्वबलेण सव्वसमुदएण 'सव्वविभूइए सव्वविभूसाए सव्वआयरेण (औप ३१) इत्याद्यागमा-

कल्याणकन्दली

<- [खण्ड-२] इत्येव चतुर्विधा पूजोक्ता । सम्बोधप्रकरणेऽपि -> पुप्फामिसथुइपडिवत्तिभेएहि भासिया चउहा । जहसत्तीए कुज्जा पूया <- [१९०] इत्युक्तम् । उपदेशतरङ्गिण्यान्तु -> पञ्चोपचारपूजा-गन्धमाल्याधिवासगन्धमाल्यादिसंस्कारविशेषधूपप्रदीपै, अथवा पुष्पाक्षतगन्धधूपदीपैर्वा भवति <- [२/७-पृ १७५] इत्युक्तम् । अन्यत्र च पञ्चोपचारपूजा इत्थमावेदिता -> पुष्पाद्यर्चा तदाज्ञा च तद्द्रव्यपरिरक्षण । उत्सवास्तीर्थयात्रा च भक्ति पञ्चविधा जिने ॥ <- [ ] इति । एतद्विस्तरस्तु आत्मप्रबोधे श्रीजिनलाभसूरिभि· [प्रकाश-१ पृ ४३] दर्शितस्ततोऽवसेय ।

अभिगमैरिति । व्याख्याप्रज्ञप्तौ -> [१] सचित्ताण दव्वाण विउसरणयाए, [२] अचित्ताण दव्वाण अविउसरणयाए, [३] एगसाडिएण उत्तरासगकरणेण, [४] चक्खुप्फासे अजलिपग्गहेण, [५] मणसो एगत्तीकरणेण <- [२/५/१०९] इत्येव पञ्चाभिगमोपदर्शन कृतम् । लघु-चैत्यवन्दभाष्ये च -> सचित्तदव्वमुज्झणमचित्तमणुज्झण मणेगत्त । इगसाडिउत्तरासगु अजली सिरसि जिणदिट्ठे ॥२०॥ इअ पचविहाभिगमो अहवा मुच्चति रायचिण्हाइ । खग्ग छत्तोवाणह मउड चमरे अ पचमए ॥२१॥ <- इत्युक्तमित्यवधेयम् । दर्शनशुद्धिप्रकरणेऽपि -> दव्वाण सचित्ताण विउसरणमचित्तदव्वपरिभोगो । मणएगत्तीकरण अजलिबधो य दिट्ठिपहे ॥३१॥ तह एगसाडएण उत्तरसगेण जिणहरपवेसो । पचविहोऽभिगमो इय अहवा वि य अन्नहा एस ॥३२॥ अवहट्टु रायककुहाइ पचवररायककुहरूवाइ । खग्ग छत्तोवाणह मउड तह चामराउ य ॥३३॥ <- इत्युक्तम् ।

अष्टभिः अङ्गैः इति । उपलक्षणात् गन्धमाल्याद्यष्टकमपि बोध्यम् । तदुक्त -> गन्धैर्माल्यै ' विनिर्यद्बहलपरिमलैरक्षतै ' 'धूप-दीपै ', सान्नाय्यै ' प्राज्यभेदै 'चरुभिरुपहितै पाकपूतै 'फलैश्च । 'अम्भ सम्पूर्णपात्रैरिति हि जिनपतेरर्चनामष्टभेदा, कुर्वाणा वेश्मभाज परमपदसुखस्तोममाराल्लभन्ते ॥ <- [ ] इति । **पूजाप्रकरणे श्रीउमास्वातिवाचकैरपि** -> 'गन्ध-'धूपाऽक्षतै ' स्रग्भि ' प्रदीपै ' 'बलि-'वारिभि । प्रधानैश्च 'फलै पूजा विधेया श्रीजिनेशितु· ॥१४॥ <- इत्युक्तम् । **पुप्फमालाया सम्बोधसप्ततौ** च -> वरपुप्फ'-गध'-अक्खय'-पईव'-फल'-धूव'-नीरपत्तेहि' । 'नेवज्जविहाणेहि य जिणपूया अट्ठहा भणिया ॥ <- [पु मा ४६७ स ७१] इत्येवमष्टप्रकारपूजनमुपदर्शितम् । **सम्बोधप्रकरणेऽपि** -> तहिय पचुवयारा कुसुमक्खयगधधूवदीवेहि । नेविज्ज-फल जलेहि जुत्ता अट्ठोवयारा वि ॥१८७॥ <- इत्युक्तम् । **दर्शनशुद्धिप्रकरणे** च -> कुसुमक्खयधूवेहि दीवयवासेहि सुदरफलेहि । पूआ घयसलिलेहि अट्ठविहा तस्स कायव्वा ॥२४॥ <- इत्येवमष्टविधपूजोपदर्शिता । प्रकृते पुष्पपूजाया कीरयुगल-मुदाहरण गन्धपूजादौ तु विमलाद्युदाहरणानि । तदुक्त पुप्फमालायामेव -> पुप्फेसु 'कीरजुयल, गधाइसु 'विमल-सख'-वरसेणा' । 'मिव-'वरूण-'सुजस-'सुव्वय कमेण पूयाइ आहरणा ॥४६९॥ <- इति । अष्टकर्ममुक्तिर्हि निश्चयेन तत्फल, यदुक्त **सम्बोधप्रकरणे** -> कुसुम-क्खय-गध-पईव-धूव-नेवज्ज-फल-जलेहिं पुणो । अट्ठविहकम्महणणी अट्ठोवयारा हवइ पूआ ॥ <- [४५] इति । अन्यत्र तु व्यवहारत -> ये तवाष्टविधा पूजा कुर्वन्ति परमेश्वर ! । अष्टापि सिद्धयस्तेषा करस्था अणिमादय ॥ <- [ ] इत्युक्तम् । **चैत्यवन्दनमहाभाष्यकृतस्तु** -> तहिय पचुवयारा कुसुमऽक्खय-गध-धूव-दीवेहिं । फल-जल-नेवज्जेहिं सहऽट्ठरूवा भवे सा उ ॥२१०॥ अन्ने अट्ठुवयार भणति अट्ठगमेव पणिवाय । सो पुण सुए न दीसइ, न य आइन्नो जिणमयम्मि ॥२११॥ <- इत्याहु । 'शिर्ष उर उदर पृष्ठ· द्वौ बाहू द्वे उरुणी' इत्येवमष्टस्वङ्गेषु एकैकपुष्पदानादष्टपुष्पी कर्माष्टकनाशिनीत्यपि प्रसिद्धम् । तदुक्त **श्रीवर्धमानसूरिभि· धर्मरत्नकरण्डके** -> अष्टस्वङ्गेषु वा पूजा पुष्पैरष्टभिरर्हत । विशुद्धप्रणिधानेन कर्माष्टक-क्षयङ्करी ॥६०॥ अष्टकर्मविनिर्मुक्तपूज्यसद्गुणसूचिका । अष्टपुष्पी समाख्याता फल भावनिबन्धनम् ॥६१॥ <- इति ।

दशार्णभद्रादिन्यायेन = दशार्णभद्रनृप-कूणिकभूपादिदृष्टान्तेन । तथाहि - 'श्रीमहावीर तथाऽह वन्दे यथा प्राक् केनाऽपि

युक्त होवाना लीधे पूजा पचोपचार युक्त कहेवाय छे बीजी रीते माथु, छाती, पेट, पीठ, बे हाथ, बे पग- एम कुल आठ अगोथी जे पूजामा उपचार थाय ते पूजा अष्टोपचारयुक्त कहेवाय छे तथा विशेषप्रकारनी ऋद्धिथी एटले के दशार्णभद्र वगेरेना दृष्टान्तथी - सर्व बलथी, सर्वसमुदयथी, सर्वविभूतिथी, सर्व विभूषाथी, सर्व प्रकारना आदरथी - ईत्यादि [औपपातिक वगेरे] आगमने आश्रयीने अत पुर, हाथी घोडा, रथ वगेरे सर्व प्रकारोथी विनय जेमा छे ए हेतुथी ते पूजा सर्वोपचार न कहेवायेल छे [९/३]

<u>विशेषार्थ</u> - [१] पचाग प्रणिपात नमस्कार ए पचोपचार पूजा कहेवाय अथवा सचित्त द्रव्यनो त्याग, अचित्त पूजायोग्य

' इद पद मुद्रितप्रतौ नास्ति ।

दुपचारो विनयोऽस्यामिति कृत्वा ॥९/३॥ इयञ्च यथा येन कार्या तथाह —> **न्याये**'त्यादि ।

न्यायार्जितेन परिशोधितेन वित्तेन निरवशेषेय । कर्तव्या बुद्धिमता प्रयुक्तसत्सिद्धियोगेन ॥९/४॥

कल्याणकन्दली

न वन्दित ' इत्यहङ्कृतिकृतपरमर्द्ध्या सर्वाङ्गीणशृङ्गारसुभगगजादिचतुरङ्गसैन्यदन्तरूप्यस्वर्णमयपञ्चशतीपर्यङ्किकाऽधिरूढान्त पुरादि-रूपया श्रीमन्त महावीर वन्दितुमागत । तन्मदापनोदाय सौधर्मेन्द्र श्रीमहावीर वन्दितुमागच्छन् दिव्यर्द्धि विचक्रे, यथोक्त **बृहदृषिमण्डलस्तवे** —> चउसट्ठि करिसहस्सा पणसयबारससिराइ पत्तेअ । कुभे अड अड दता दतेसु अ वावि अट्ठट्ठ ॥ अट्ठट्ठ लक्खपत्ताइ तासु पउमाइ हुति पत्तेय पत्ते पत्ते बत्तीसबद्धनाडयविही दिव्वो ॥ एगेगकणिआए पासायवडिसओ अ पईपउम । अग्गमहिसीहि सद्धि उवगिज्झइ सो तहि सक्को ॥ एयारिसइड्ढीए विलग्गमेरावणमि दट्ठु हरि । राया दसन्नभद्दो, निक्खतो पुन्नसपइन्नो ॥ <— इति । हस्तिमुखसङ्ख्याप्रभृतिक **राजप्रश्नीयादित** [श्राद्धविधिवृत्ति-पृ ११०/१११] ज्ञेयम् ।

'सव्वबलेण'इति । 'सव्विड्ढीए, सव्वजुत्तीए, सव्वबलेण, सव्वसमुदण्ण, सव्वादरेण, सव्वविभूईए, सव्वविभूसाए, सव्व-सभमेण, सव्वपुप्फ-गध-वास-मल्लालकारेण सव्वतुडिअ-सद्दण्णिणाण्ण ' [औप ३१] इत्यादिक **औपपातिकसूत्र** बोध्यम् । **सम्बोधप्रकरणे** च —> सव्वोवयारपूया न्हवणच्चणभूसणवत्थाईहि । फलबलिदीवाइनट्टगीयआरत्तियाईहि ॥१८८॥ <— इत्युक्तम् । **चैत्यवन्दनमहाभाष्यकृतस्तु** —> सव्वोवयारजुत्ता ण्हाण-ऽच्चण-नट्ट-गीयमाईहि । पव्वाइएसु कीरइ निच्च वा इड्ढिमतेहि ॥२१२॥ घय-दुद्ध-दहि य गधोदयाइण्हाण पभावणाजणग । सइ गीय-वाइयाइसजोगे कुणइ पव्वेसु ॥२०२॥ <— इत्याहु । अन्यत्र च 'अग-अग्ग-भावभेया पुप्फाहारथुईहिं पूयतिग । पचोवयारा अट्ठोवयारा सव्वोवयारा वा ॥ <— [ ] इत्युक्तम् ।

अन्या अपि जिनपूजाभेदा सन्ति । तथाहि सप्तदश पूजाभेदास्तु एव —> [1]ण्हवणविलेवणमगमि' चक्खुजुअल च वासपूजाए[2] [3]पिप्फारुहण मालारुहण[4] तह [5]वन्नयारुहण ॥ [6]चुन्नारुहण जिणपुगवाण आहरणरोहण[7] चेव । पुप्फगिह[8] पुप्फपगरो[9] आरत्तिअमगलपईवो[10] ॥ [11]दीवो धूवुक्खेव[12] नेवज्ज[13] सुहफलाण ढोअणय[14] । [15]गेअ [16]नट्ट [17]वज्ज पूजाभेआ इमे सत्तर ॥ <— [ ] अन्यत्र च —> ण्हवण[1] विलेवण[2] वत्थजुग[3] गधारुहण[4] च पुप्फरोहणय[5] । मालारुहण[6] वन्नय[7] चुन्न[8] पडागाण[9] आभरणे[10] । मालकलावसघर[11] पुप्फप्पगर[12] च । अट्ठमगलय[13] धूवुक्खेवो[14] गीय[15] नट्ट[16] वज्ज[17] तहा भणिय ॥ [ ] <— इत्येव सप्तदशविधपूजोपदर्शिता । एतद्भावार्थस्तु **आत्मप्रबोधात्** [पृ.५४] विज्ञातव्य. । प्रकृतार्थे सामस्त्येनोपयोगिन **सम्बोधप्रकरणस्य** श्लोका प्रदर्श्यन्ते । तथाहि —> सम्मत्तसुद्धकरणी जणणी सुहजोगसचपहवाण । निद्दलणी दुरियाण भववणदव-दड्ढभविआण ॥४१॥ दुविहा पूया दव्व-भावेहि, अगग्गभावेहि । तिविहा, विविहा सा य चउहा णासायणासहिया ॥४२॥ मण-वय-कायसुद्धी पूया तिविहा जिणेहि णिद्दिट्ठा । पचविहा वा अट्ठोवयार-सव्वोवयारा वा ॥४३॥ भणिया पचुवयारा कुसुमक्खयगधधूवदीवेहि । भत्ती बहुमान वन्नजणणाऽणासायणविहीहि ॥४४॥ कुसुमक्खय-गध-दीव-धूव-नेविज्ज-जल-फलेहि पुणो । अट्ठविहकम्ममहणी अट्ठुवयारा हवइ पूया ॥४५॥ सत्तरसभेयभिण्णा [1]न्हवण-[2]च्चण-[3]देवदूसठवण वा । तह [4]वासचुण्णरोहण [5]पुप्फारोहण सुमल्लाण ॥४६॥ [6]पणवण्ण-कुसुमवुट्ठी [7]वग्घारियमल्लदामपुप्फगिह । [8]कप्पूरपभिइगधच्चणमाहरणाविहिय[9] ज ॥४७॥ [10]इदद्धयस्स सोहाकरण चउसु वि दिसासु जहसत्ती । [11]अडमगलाण भरण, जिणपुरओ दाहिणे वा वि ॥४८॥ [12]दीवाइ-अग्गिकम्मकरण [13]मगल-पइवसजुत्त । [14]गीय [15]नट्ट [16]वज्ज अट्ठाहियसयथुइकरण[17] ॥४९॥ **श्रीउमास्वातिवाचकैः पूजाप्रकरणे** एकविंशतिविधा जिर्नाचा —> स्नात्र-विलेपन-विभूषण-पुष्प-वास-धूप-प्रदीप-फल-तन्दुल-पत्र-पूगै । नैवेद्य-वारि-वसनैश्चमरातपत्रै-र्वादित्र-गीत-नृत्य-स्वस्तिक-[नटन-स्तुति]-कोशवृद्ध्या ॥१८॥ इत्येकविशतिविधा जिनराजपूजा ख्याता सुरासुरगणेन कृता सदैव । खण्डिकृता कुमतिभि कलिकालयोगाद्यद्यत् प्रिय तदिह भाववशेन योज्यम् ॥१९॥ <— इत्थमुपवर्णिता । **आचारोपदेशे श्रीचारित्रसुन्दरगणिना** तु —> स्नात्रैश्चन्दन-दीप-धूप-कुसुमैर्नैवेद्य-नीर-ध्वजैर्वासैरक्षत-पूग-पत्रसहितै. सत्कोशवृद्ध्या फलै. । वादित्र-ध्वनि-गीत-नृत्य-नुतिभिश्छत्रैर्वरैश्चामरैर्भूपाभिश्च किलैकविशतिविधा पूजा भवेदर्हत ॥ <— [२/३५] इत्येवमुक्तम् । एवमन्येऽपि पूजाप्रकारा प्रकृतेऽनुसन्धेया ॥९/३॥

ચોખા-નૈવેદ્ય વગેરેનુ ગ્રહણ, એકસાટિક ખેસ, મનની એકાગ્રતા અને જિનમદિર-જિનપ્રતિમાના દર્શન થતા બે હાથ જોડવા - આમ ચૈત્યવદન ભાષ્યમા બતાવેલ પાચ અભિગમનુ પાલન પચોપચાર પૂજા કહેવાય [૨] સાષ્ટાગ પ્રણામ-અષ્ટપ્રકારી પૂજા એ અષ્ટોપચાર પૂજા છે [૩] દશાર્ણભદ્રે જેમ પોતાના બધા ઠાઠ-માઠથી ભગવાનની ભક્તિ કરી તેમ પોતાની સર્વોત્કૃષ્ટ સપત્તિને અનુસાર પ્રભુભક્તિ કરવી તે સર્વોપચાર પૂજા કહેવાય વર્તમાનમા જે વ્યક્તિ શ્રેષ્ઠ મહાપૂજા કરે તેનો સમાવેશ સર્વોપચાર પૂજામા કરવો ઉચિત જણાય છે [૯/૩]

આ પૂજા જે રીતે જે વ્યક્તિએ કરવી જોઈએ તે પ્રકારને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

न्यायेन अर्ज्जितेन 'प्रथममुपात्तेन तत **परिशोधितेन** भावविशेषात् **वित्तेन** = धनेन **निरवशेषा** = सकला इय = पूजा **कर्तव्या बुद्धिमता** प्रयुक्त सत्सिद्धियोग = सत्साधनव्यापारो येन स तथा तेन ॥९/४॥ **'शुचिने'**त्यादि ।

शुचिनाऽऽत्मसयमपर सितशुभवस्त्रेण वचनसारेण । आशसारहितेन च तथा तथा भाववृद्ध्योच्चैः ॥९/५॥

शुचिना = हस्त-पाद-मुखप्रक्षालन-शिर स्नानरूपदेश-सर्वभेदभिन्नद्रव्यस्नानेन शुद्धाध्यवसायरूपभावस्नानेन च पवित्रेण, आत्मन = शरीरस्य सयम = सवृताङ्गोपाङ्गेन्द्रियत्व तत्पर = तत्प्रधान यथा भवत्येव पूजा कर्तव्या । सित = उज्ज्वल शुभ = शोभन च वस्त्र यस्य स तथा तेन । शुभमिह सितादन्यदपि पट्टयुग्मादि रक्त-

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> प्रयुक्तसत्सिद्धियोगेन बुद्धिमता न्यायार्ज्जितेन परिशोधितेन वित्तेन इय निरवशेषा कर्तव्या ॥९/४॥ साधनविशुद्धिमाविष्करोति न्यायार्जितेनेति । 'यन्मात्र यस्य सत्क वित्त स्वीकारायोग्य इह मदीये वित्ते कथञ्चिदनुप्रविष्ट तत्स्वामिन तद्वित्तोत्पन्न इह जिनपूजाया पुण्य भवतु' इत्येव **भावविशेषात्** = अकृत्रिमाशयविशेषात् **परिशोधितेनेति** । स्ववित्तानुप्रविष्टेन परकीयवित्तेन पुण्यकरणानभिलाषात् न्यायार्जितस्य धनस्य सर्वांशेन परिशुद्धिरवसेया । इदञ्च परैः शुक्लधनमुच्यते तत्फलञ्च देवगताववाप्यत इति परमतम् । तदुक्त स्कन्दपुराणे —> शुक्लवित्तेन यो धर्म प्रकुर्याच्छ्रद्धयाऽन्वित । तीर्थं पात्र समासाद्य देवत्वे तत्समश्नुते ॥ <— [माहेश्वर-खण्डे कौमारिकाखण्ड-४/६] इति । कर्तृविशुद्धिमाह —> **प्रयुक्तः** सत्साधनव्यापारो येन स तथेति ।

पूजा कर्तव्या, दुरितादिविदारकत्वात् सुखादिसम्पादकत्वाच्च । तदुक्त श्रीहेमचन्द्रसूरिकृत-पुष्पमालाया श्रीजयशेखरसूरिकृतसम्बोधसप्ततौ च —> उवसमइ दुरियवग्ग हरइ दुह जणइ सयलसुक्खाइ । चिंताइअपि फल साहइ पूआ जिणिदाण ॥ <— [पु ४६८ स ७२] इति । विधिविशुद्धिश्चानुपदमेव मूलग्रन्थे वक्ष्यते ॥९/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> शुचिना सितशुभवस्त्रेण वचनसारेण आशसारहितेन च आत्मसयमपर तथा तथा भाववृद्ध्या उच्चै 'इय कर्तव्या' इत्यनुषज्यते ॥९/५॥ एतत्कारिका श्राद्धविधिवृत्त्यादौ [श्रा वि वृ पृ १०८] अतिदिष्टा । शुचिनेति, कथारत्नकोशेऽपि —> सुइणा य दव्वतो मज्जिण्ण सुहवित्तिणा भावो <— [पृ.९१/३] इत्युक्तम् । —> मलोत्सर्ग-दन्तधावन-जिह्वालेखन-गण्डूषकरण-सर्वदेश-स्नानादिना पवित्र सन् <— [ ] इति श्राद्धविधिवृत्तिकार । पचाशके —> काले सुइभूएण विसिट्ठ पुप्फाइएहिं विहिणा उ । सार-थुइ-थोत्तगरुई-जिणपूया होइ कायव्वा ॥ <— [पूजापचा गा ३] इत्युक्तम् । **स्तवपरिज्ञाया**मपि —> जिणपूआइविहाण सुइभूओ तीइ चेव उवउत्तो । अण्णगमच्छिवतो करेइ ज पवरवत्थेहिं <— ॥३१॥ इति जिनपूजाविधानमुक्तम् । सित = उज्ज्वल, यथोक्त श्राद्धदिनकृत्ये —> 'सेयवत्थनिअसणो' <— [२४] । शुभ इह = जिनपूजाया सितादन्यदपि पट्टयुग्मादि रक्त-पीतादिवर्ण गृह्यते । अनेन शुक्लवस्त्रेणैव जिनार्चा कार्येत्येकान्त प्रतिक्षिप्त । इदञ्चात्रावधा-

गाथार्थ :- [पूजाना] सुदर साधनो वापरनार बुद्धिशाळीએ न्यायोपार्जित परिशुद्ध धनथी आ बधी पूजा करवी जोईએ [९/४]

❀ જિનપૂજાના અધિકારીને ઓળખીએ ❀

ટીકાર્થ :- પૂજાના સુદર સાધનો વાપરનાર બુદ્ધિશાળીએ ન્યાયથી ઉપાર્જિત કરેલ અને ભાવવિશેષથી શુદ્ધ કરેલ ધન વડે આ દરેક પૂજા કરવી જોઈએ [૯/૪]

વિશેષાર્થ - શ્રીમદ્જીએ ભાવવિશેષથી ધનને પરિશુદ્ધ કરવાની વાત જણાવી છે અહીં ભાવવિશેષ એમ સમજવો કે —> આ પૂજાના સાધનોમા ભૂલથી બીજાના ધનથી જે સાધન આવેલ હોય તેનુ ફળ તે વ્યક્તિને પ્રાપ્ત થાવ <— આ ભાવના દ્વારા આગતુકના ધનથી પુણ્યોપાર્જનનો મલિન આશય નષ્ટ થવાથી ધન પરિશુદ્ધ થાય છે —> ન્યાયોપાર્જિત ધન ઉપરની પણ મારી મૂર્ચ્છા મરી જાય તે માટે આટલુ ધન પ્રભુભક્તિમા વાપરુ <— આવા વિશેષ પ્રકારના ભાવથી પણ ન્યાયાર્જિત ધન પરિશોધિત બને છે [૯/૪]

ગાથાર્થ :- પવિત્ર થયેલ, શ્વેત શુભવસ્ત્રધારી, આગમપ્રધાન અને આશસાશૂન્ય એવા શ્રાવકે શરીરસયમ પ્રધાન બને તે રીતે તેવા તેવા પ્રકારની અત્યત ભાવવૃદ્ધિથી પૂજા કરવી [૯/૫]

ટીકાર્થ .- [સ્નાનના બે પ્રકાર છે દ્રવ્યસ્નાન અને ભાવસ્નાન દ્રવ્યસ્નાનના બે પ્રકાર છે દેશ-સ્નાન અને સર્વસ્નાન] હાથ-પગ અને મોઢુ ધોવા સ્વરૂપ દેશસ્નાન અને માથેથી સ્નાન કરવા સ્વરૂપ સર્વસ્નાનાત્મક બે ભેદથી ભિન્ન = બે પ્રકારવાળા દ્રવ્યસ્નાનથી અને શુદ્ધ અધ્યવસાયસ્વરૂપ ભાવસ્નાનથી પવિત્ર થયેલ શ્રાવકે પોતાના શરીરનુ સયમન મુખ્ય થાય તે રીતે અર્થાત્

पीतादिवर्ण गृह्यते । **वचनसारेण** = आगमप्रधानेन आशसया = इह-पर-लोकफलवाञ्छया रहितेन **च तथा तथा** = तेन तेन पुष्प-वस्त्रादिविरचनाप्रकारेण **भावबृद्ध्या उच्चै** = अतिशयेन ॥९/५॥

इयमधिकृता पूजा पुष्पाऽऽमिषस्तोत्रादिभेदेन बहुविधा । तत्र पुष्पादिपूजामभिधाय स्तोत्रपूजा कारिकाद्वयेनाऽऽह —> **'पिण्डे'**त्यादि । **'पापे'**त्यादि ।

पिण्डक्रियागुणगतैर्गम्भीरैर्विविधवर्णसयुक्तैः । आशयविशुद्धिजनकैः संवेगपरायणैः पुण्यैः ॥९/६॥

पापनिवेदनगर्भैः प्रणिधानपुरस्सरैर्विचित्रार्थैः । अस्खलितादिगुणयुतैः स्तोत्रैश्च महामतिग्रथितैः ॥९/७॥

कल्याणकन्दली

तव्यम् - शुभपदमसन्धितााद्युपलक्षण, सन्धितादिवस्त्रनिषेधात्, यथोक्त —> न कुर्यात् सन्धित वस्त्र देवकर्मणि भूमिप !। न दग्ध न तु वै च्छिन्न, परस्य तु न धारयेत् ॥ किटस्पृष्ट तु यद्वस्त्र पुरिष येन कारितम् । मूत्र मैथुनश्चापि, तद्वस्त्र परिवर्जयेत् ॥ <— [ ] इति । **पूजाप्रकरणे** वाचकमुख्येनापि —> खण्डिते सन्धिते छिन्ने रक्ते रौद्रे च वाससि । दान-जाप-तपो-होमसन्ध्यादि निष्फल भवेत् ॥१६॥ <— इत्युक्तम् । अन्यत्रापि —> खण्डित सन्धित छिन्न रक्त रौद्रैः कुवर्णके । दान पूजा तपो होम-सन्ध्यादि निष्फल भवेत् ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । **वचनसारेण** = प्रवृत्तौ **आगमप्रधानेनेति** । अनेन मार्गपरिशुद्धिः प्रोक्ता ।

इहपरलोकफलवाञ्छया रहितेन इत्यनेन आशयपरिशुद्धि प्रदर्शिता । **भाववृद्ध्या** इति । भावश्चेह श्रद्धारूपो बोध्य , तत्स्वरूपञ्च **ललितविस्तराया** —> श्रद्धा = निजोऽभिलाष मिथ्यात्वमोहनीयकर्म्मक्षयोपशमादिजन्यश्चेतस प्रसाद इत्यर्थः । अयञ्च जीवादितत्त्वार्थानुसारी समारोपविघातकृत् कर्मफलसम्बन्धास्तित्वादिसप्रत्ययाकार चित्तकालुष्यापनायी धर्मः । यथोदक-प्रसादको मणि सरसि प्रक्षिप्त पङ्कादिकालुष्यमपनीयाऽच्छतामापादयति एव श्रद्धामणिरपि चित्तसरस्युत्पन्नः सर्व चित्तकालुष्य-मपनीय भगवदर्हत्प्रणीतमार्गे सम्यग्भावयतीति <— [पृ ८२] प्रोक्तम् । अनेन उपादानविशुद्धिरुपदर्शिता । इत्थमेव क्रिया-साफल्योपपत्तेः । तदुक्त **ब्राह्मपुराणे**ऽपि —> भावशुद्धि प्रयोक्तव्या नियमाचारसयुता । भावशुद्ध्या क्रियते यत् तत्सर्व सफल भवेत् ॥ <— [२९/१७]

देवपूजाविधिश्च **योगबिन्दौ** —> पुष्पैश्च बलिना चैव, वस्त्रैः स्तोत्रैश्च शोभनै । देवाना पूजन ज्ञेय, शौचश्रद्धासमन्वितम् ॥११६॥ इत्येवमावेदित । एतत्कारिकायुगलमुपयुज्य **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** —> इय न्यायोत्थवित्तेन कार्या भक्तिमता सता । विशुद्धोज्ज्वलवस्त्रेण शुचिना सयतात्मना ॥२३॥ <— इत्युक्तम् ।

इह श्लोकद्वयोक्तविधिभङ्गे तन्निरपेक्षताया वा त्रिकालपूजाऽपि निष्फला, यदुक्त **सम्बोधसप्ततौ** —> आणाखडणकारी जइवि तिकाल महाविभूइए । पूएइ वीयराग सव्वपि निरत्थय तस्स ॥३३॥ <— इति । न केवल निष्फलत्वमपि त्वनादरेण विधिनिरपेक्षतायामनर्थकारित्वमपि, तदुक्त मूलकारैरेव **सम्बोधप्रकरणे** —> विहिपूया साहेइ सग्गफल सिवफल परपार । अविहि-कया कुगइफल साहइ निस्सूगचित्ताण ॥७८॥ <— इति ध्येयम् ॥९/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> पिण्डक्रियागुणगतैः गम्भीरै विविधवर्णसयुक्तै आशयविशुद्धिजनकै सवेगपरायणै पुण्यैः ॥९/६॥ पापनिवेदनगर्भै विचित्रार्थै प्रणिधानपुरस्सरै अस्खलितादिगुणयुतै महामतिग्रथितैश्च स्तोत्रै 'इय कर्तव्ये'त्यनुषज्यते

પોતાના અગોપાગ અને ઈન્દ્રિય મર્યાદામા રહે એવુ જે રીતે મુખ્ય બને તે પ્રમાણે પૂજા કરવી [મતલબ કે પોતાના હાથ, પગ, કમર, વાસો વગેરે પૂજા દરમ્યાન મર્યાદામા રહે તેનો શ્રાવક અને શ્રાવિકાએ ખ્યાલ રાખવો વિજાતીય વ્યક્તિની વાસનાને વકરાવવાની વૃત્તિથી વિરમવાની વૃત્તિને વર્તન-વ્યવહારમા વણી લેવા તરફ શ્રીમદ્જી અગુલિનિર્દેશ કરે છે] પૂજા કરનારના વસ્ત્ર સફેદ અને સુદર જોઈએ સુદર વસ્ત્ર પ્રસ્તુતમા સફેદ સિવાયના લાલ-પીળા વગેરે વર્ણવાળા પટકુળ વગેરે જાણવા જીવનમા આગમને મુખ્ય કરનાર અને આ લોક-પરલોકની સ્પૃહાથી રહિત એવા પૂજકે [સુદર રીતે] પુષ્પ, વસ્ત્ર વગેરેની ગોઠવણ થાય એ પદ્ધતિએ અત્યત ભાવવૃદ્ધિથી જિનપૂજા કરવી [૯/૫]

આ અધિકૃત = પ્રસ્તુત પૂજા પુષ્પ, નૈવેદ્ય, સ્તોત્ર વગેરે પ્રકારથી અનેકવિધ છે તેમા પુષ્પપૂજા વગેરેને [પ્રથમ ગાથામા] કહીને સ્તોત્રપૂજાને મૂળકારશ્રી બે ગાથા દ્વારા જણાવે છે

<u>**ગાથાર્થ**</u> - [પ્રભુના] શરીર, આચાર અને ગુણોથી ગર્ભિત, ગભીર, વિવિધવર્ણથી સયુક્ત, આશય વિશુદ્ધિને જન્માવનાર, સવેગપરાયણ, પવિત્ર, પાપગર્હાગર્ભિત, અનેક અર્થવાળા તથા મહાબુદ્ધિશાળીઓએ રચેલા એવા સ્તોત્રો પ્રણિધાનપૂર્વક

१, निर्माता । २ आनन्दय । ३ पुरुषान् ।

पिण्ड = शरीर अष्टोत्तरलक्षणसहस्रलक्षित, क्रिया सर्वातिशायिदुर्वारपरिषहजयाद्याचाररूपा, गुणा जीवस्वभावाविनाभूता सामान्येन ज्ञानादय विशेषेण केवलज्ञानादय तद्गतै = तद्विषयै, **गम्भीरै** = सूक्ष्ममतिगम्यार्थै, विविधा = छन्दोऽलङ्कारभङ्ग्या विचित्रा ये वर्णा तै सयुतै, आशयविशुद्धे = नवमरसाभिव्यञ्जनया चित्तशुद्धे जनकै, सवेग = भवभय मोक्षाभिलाषो वा (तस्य) पर अयन = गमन येषु तानि तथा तै, पुण्यहेतुत्वात्

कल्याणकन्दली

॥९/७॥ शरीर अष्टोत्तरसहस्रलक्षितमिति । यथा –> छत्त-चामर-पडाग-जुअ-जव-मडिआ, झयवर-मगर-तुरय-सिरिवच्छ-सुलछणा । दीव-समुद्द-मदर-दिसागय-सोहिया, सत्थिअ-वसह-सीह-रह-चक्कवरकिया ॥३२॥ <– इति **अजितशान्तिस्तोत्रादिभि** । **क्रिया सर्वातिशायिदुर्वारपरिषहजयाद्याचाररूपा**, यथा –> तन्वा सत्त्वरतत्त्व ' सत्त्वहितकृत्तत्त्वानि शैव सुख, सद्यो निर्जित-शत्रुजात ' 'सविता ' पद्माभिरामोदय' '। रोहन्मोहतिमिरप्ररोहतिहतौ विश्राणिताभिर्विशोऽ'सद्योनिर्जित-शत्रुजात ' सविताऽऽपद्माऽभिरामोदय '॥२॥ <– इति **श्रीजिनसुन्दरसूरिप्रणीतयमकबद्ध-चतुर्विंशतिजिनस्तोत्रादिभिरभिव्यज्यमाना** । **गुणाः ज्ञानादय इति** । यथा –> 'ज्ञान यथा त्वयि विभाति कृतावकाश, नैव तथा हरिहरादिषु नायकेषु । तेज स्फुरन्मणिषु याति यथा महत्त्व नैव तु काचशकले किरणाऽऽकुलेऽपि ॥२०॥ <– इति **भक्तामरस्तोत्रादिभि** । **विशेषेण केवलज्ञानादय** इति यथा –> **सर्वज्ञ**' सर्वदेवेश सर्वग सर्वतोमुख । सर्वात्मा सर्वदर्शी च सर्वव्यापी जगद्गुरु ॥५॥ <– इति **मन्त्राधिराजस्तोत्रादिभि** । **सूक्ष्ममतिगम्यार्थैरिति** यथा –> येनोऽलोलो लुलायी या लीलयाऽयी ललौ ययु । ययुया ये ययायाये, यायऽऽयो यालयोऽप्यलम् ॥१३॥ <– इति **पुण्यरत्नसूरिकृतद्विवर्णरत्नमालिकाप्रभृतिस्तोत्रै** । **छन्दोऽलङ्कारभङ्ग्या इति** । यथा शार्दूलविक्रीडितच्छन्देन यमकबद्ध **श्रीशोभनदेवविरचित** –> भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे ' विस्तारिकर्मावली-रम्भासामज ' नाभिनन्दन ' महानष्टापदाभासुर । भक्त्या वन्दितपादपद्म ' विदुषा सम्पादय प्रोज्झिता-रम्भासाम ' जनाभिनन्दन ' महानष्टापदा भासुरै ॥१/१॥ <– इत्यादि, एव –> श्रीवर्धमान ' नतमानसशोध ' 'नन्ति, स्वैर यशासि भुवन तव शोधयन्ति' । बुद्ध्या चकोरनिकरा शतशो धयन्ति, चन्द्रद्युतामपरदेवयशो धयन्ति' ॥२४॥ इत्यादि **श्रीचारित्ररत्नगणिविरचित चतुर्विंशतिस्तोत्रम्** ।

नवमरसाभिव्यञ्जनया, 'शृङ्गारवीरौ बीभत्स रौद्र हास्य भयानकम् । करुणा चाद्भुत शान्त, वात्सल्य च रसा दश' ॥ [ ] इति श्लोकोक्तक्रममाश्रित्य शान्तरसोद्दीपनेन यथा –> यदि नियतमशान्ति नेतुमिच्छोपशान्ति, समभिलषत शान्ति तद्विधाप्याप्तशान्तिम् । प्रहतजगदशान्ति जन्मतोऽप्यात्तशान्ति, नमत विनतशान्ति हे जना ' देवशान्तिम् ॥ <– इति **श्रीधर्मघोषसूरिविरचितचतुर्विंशतिजिनस्तोत्रादिना** ।

सवेगः = **भवभय, मोक्षाभिलाषो** वेति । उपलक्षणात् देव-गुरु-धर्मेषु निश्चलानुरागस्यापि ग्रहण कार्यम्, यथोक्त –> तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे, देवे राग-द्वेष-मोहादिमुक्ते । साधौ सर्वग्रन्थसन्दर्भहीने सवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुराग ॥ <–[ ] इति । सवेगेन धर्मश्रद्धोत्पत्तिस्तु 'सवेगेण अणुत्तर धम्मसद्ध जणयइ' ॥२९/१०॥ इति **उत्तराध्ययनसूत्रात्प्रसिद्धैव** । **प्रकृते सवेगपरायणता तु** –> त्व नाथ ' दु खिजनवत्सल ' हे शरण्य ' कारुण्यपुण्यवसते ' वशिना वरेण्य ' भक्त्या नते मयि महेश ' दया विधाय, दु खाङ्कुरोद्दलनतत्परता विधेहि ॥३९॥ <– इति **कल्याणमन्दिरस्तोत्रादिभि** यद्वा –> पचलकसायचोरे सइसन्निहिआसि चक्कधणुरेहा । हुति तुह च्चिय चलणा सरण भीआण भवरन्ने ॥२८॥ इति **धनपालकृत-ऋषभपञ्चाशिकादिभि** ज्ञेया ॥९/६॥

અસ્ખલિતતા વગેરે ગુણોથી યુક્ત કરી તેવા સ્તોત્રો દ્વારા પ્રભુની સ્તોત્રપૂજા કરવી [૯/૬-૭]

ꕥ સ્તોત્રપૂજા વિશ્લેષણ ꕥ

ટીકાર્થ -- [૧] ૧૦૦૮ લક્ષણોથી યુક્ત એવુ પ્રભુશરીર, સર્વોત્કૃષ્ટ દુર્વાર એવા પરિષહોને જીતવા વગેરે આચારસ્વરૂપ ક્રિયા તેમ જ જીવસ્વભાવ છોડીને ન રહેનાર સામાન્યથી જ્ઞાન આદિ ગુણો, વિશેષ રીતે કેવલજ્ઞાન વગેરે ગુણો આ ત્રણેયને પોતાનો વિષય બનાવે એવા સ્તોત્રો વડે જિનપૂજા કરવી [જે સ્તોત્રો દ્વારા પ્રભુના ગુણગાન થાય તે સ્તોત્રોના ૧૧ વિશેષણો શ્રીમદ્જીએ બતાવેલ છે તેમાથી પ્રથમ વિશેષણ કહેવાઈ ગયુ બાકીના ૧૦ વિશેષણો હવે બતાવાય છે] [૨] સ્તોત્ર ગભીર અર્થાત્ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જાણી શકાય તેવા અર્થોથી યુક્ત હોવા જોઈએ [૩] અનેક છદ, અલકારની રચનાથી વિવિધ એવા વર્ણોથી સયુક્ત એવા સ્તોત્ર હોવા જોઈએ [૪] નવમો શાન્ત રસ અભિવ્યક્ત કરવાથી સ્તોત્ર ચિત્તશુદ્ધિના જનક હોવા જોઈએ [૫] સવગનો

१ प्रसन्ति । २ विमलयन्ति । ३ पिबन्ति । ४ जय कुर्वन्ति ।

पुण्यै ॥९/६॥ पापाना राग-द्वेष-मोहकृताना स्वयकृतत्वेन निवेदन गर्भ = अन्तर्गतभाव येषा तानि तथा तै, प्रणिधान = ऐकाग्र्य तत्पुरस्सरै = उपयोगप्रधानै इति यावत्, **विचित्रार्थै** = बहुविधार्थयुक्तै, अस्खलितादयो गुणा अस्खलिताऽमिलिताऽव्यत्याम्रेडितादिलक्षणा तै युतै अभिव्या-हारकाले, **स्तोत्रैश्च** महामतिभि = विशिष्टबुद्धिभि

कल्याणकन्दली

पापाना राग-द्वेष-मोहकृताना स्वयकृतत्वेन निवेदनमिति, यथा –> प्राप्यापि तव सम्बोधि मनोवाक्कायकर्मजै· । दुश्चेष्टितैर्मया नाथ ! शिरसि ज्वालितोऽनल ॥ <– [वी स्तो १६/५] इति **वीतरागस्तोत्र**प्रभृतिभि· ।

उपयोगप्रधानैरिति । 'एगग्गहणे गहण तज्जाइयाण सव्वेसि' [४७०६] इति **निशीथभाष्य**वचनात् प्रकृते तद्गतचित्तत्वादीनामपि ग्रहण कर्तव्यम् । तदुक्त **व्याख्याप्रज्ञप्तौ** –> तच्चित्ते, तम्मणे, तल्लेसे, तदज्झवसिए, तत्तिव्वज्झवसाणे, तदट्ठोवउत्ते, तदप्पियकरणे, तब्भावणाभाविए <– [१/७/६२] । तद्व्याख्या चैवम् –> [१] तत्र = अर्थादौ चित्त सामान्योपयोगाख्य यस्याऽसौ तच्चित्त, [२] तत्रैव अर्थादौ मनो विशेषोपयोगरूप यस्याऽसौ तन्मना., [३] लेश्या = आत्मपरिणामविशेष., [४] इहाध्यवसाय. = अध्यवसित, तत्र तच्चित्तादिभावयुक्तस्य सत तस्मिन्नेवार्थादौ अध्यवसित परिभोगक्रियासम्पादनविषयमस्येति तदध्यवसित, [५] तस्मिन्नेवार्थादौ तीव्र = आरम्भकालादारभ्य प्रकर्षयायि अध्यवसान प्रयत्नविशेषलक्षण यस्य स तथा, [६] तदर्थ = अर्थादिनिमित्त उपयुक्त = अवहित = तदर्थोपयुक्त, [७] तस्मिन्नेवार्थादौ अर्पितानि = आहितानि करणानि = इन्द्रियाणि कृत-कारितानुमतिरूपाणि वा येन स तथा, [८] असकृत् अनादौ ससारे तद्भावनयाऽर्थादिसस्कारेण भावितो य स तथा <– । युक्तश्चैतद्विशेषणकदम्बकपरिकलितत्वम्, इत्थमेवाधिकृतभगवद्गुणादिभासनोपपत्ते । तदुक्त **योगशतके** –> तग्गयचित्तस्स तहोवओगओ तत्तभासण होति । एय एत्थ पहाण अग खलु इट्ठसिद्धीए ॥६५॥ <– इति । तदुक्त **चैत्यवन्दनमहाभाष्येऽपि** –> चितेयव्वो सम्म तेसि अत्थो जहापरिन्नाण । सुत्तहियत्तमिहरा उत्तमफलसाहग न भवे ॥२३३॥ <– इति । **बहुविधार्थयुक्तैः** यथा –> प्रीणन्तु जन्तुजात नखसुभगा भावुका न नखसुभगा । अभिजातस्यापि सदा पादा श्रीनाभिजातस्य ॥१॥ <– इति **श्रीजिनपतिविरचितैर्विरोधालङ्कारमण्डितै ऋषभस्तोत्रादिभि** [भक्ता कल्या स्तोत्रत्रय पृ २५७]।

अस्खलिताऽमिलिताऽव्यत्याम्रेडितादिलक्षणा इति । उपल-शकलाद्याकुलभूभागे लाङ्गूलमिव स्खलति यत्तत् स्खलित, न तथा = अस्खलितम् । अनेकस्तोत्रादिसम्बन्धीनि पदान्येकत्र मीलयित्वा यत्र पठति तत् मिलित, असदृशधान्यमेलकवत्, यद्वा पठत यत्र पदादिविच्छेदो न प्रतीयते तन्मिलित, न तथा = अमिलितम् । एकस्मिन्नेव स्तोत्रेऽन्यान्यस्थाननिबद्धानि एकार्थानि पदान्येकस्थाने समानीय पठतो व्यत्याम्रेडित यद्वा स्तोत्रमध्ये स्वमतिचर्चितानि तत्सदृशानि पदानि कृत्वा प्रक्षिपतो व्यत्याम्रेडित, अस्थानविरतिक वा व्यत्याम्रेडित, न तथा = अव्यत्याम्रेडितम् । आदिपदेन प्रतिपूर्णादिग्रहणम् । तदुक्त **अनुयोगद्वारसूत्रे** –> पद सिक्खित ठित जित मित परिजित नामसम घोससम, अहीणक्खर, अणच्चक्खर, अव्वाइद्धक्खर, अक्खलिअ, अमिलिअ, अवच्चामेलिय, पडिपुण्ण, पडिपुण्णघोस कठोट्ठविप्पमुक्क ' <– [सू १३] इत्यादि । **अभिव्याहारकाले** = उच्चारणावसरे, उपलक्षणात् जिनबिम्बन्यस्तनयनमन पूर्वक गाम्भीर्यादिगुणोपेतमुच्चारणमवगन्तव्यम्, तदुक्त **चैत्यवदनमहाभाष्ये** –> जिणबिम्बपायपकयविणिवेसियनयणमाणसो धणिय । अक्खलियाइगुणजुय पणिवायथय तओ पढइ ॥२६९॥ गभीरमहुरघोस तह तह थोत्ताइय भणेज्जाह । जह जायइ सवेग सुणमाणाण परेसि पि ॥८४२॥ <– इति । **श्राद्धदिनकृत्येऽपि** –> विसिट्ठवन्नासेण भावितो य पय पय । जिणणाहस्स बिबम्मि दिन्नदिट्ठी सुहासओ ॥३२॥ <– इत्याद्युक्त शक्रस्तवपठनाद्यवसरे ।

यथोक्त **ललितविस्तराया** मूलकारैरपि –> तदेतदसौ साधु श्रावको वा यथोदित पठन् पञ्चाङ्गप्रणिपात करोति, भूयश्च पादपुञ्छनादिनिषण्णो यथाभव्य [यथाभाव] स्थान-वर्णार्थालम्बनगतचित्त सर्वसाराणि यथाभूतानि असाधारणगुणसङ्गतानि भगवता दुष्टालङ्कारविरहेण प्रकृष्टशब्दानि, भाववृद्धये परयोगव्याघातवर्जनेन परिशुद्धामापादयन् योगवृद्धि अन्येषा सद्विधानत सर्वज्ञप्रणीतवचनोन्नतिकराणि भावसार परिशुद्धगम्भीरेण ध्वनिना सुनिभृताङ्ग सम्यगनभिभवन् गुरुध्वनि तत्प्रवेशात्, अगणयन् दशमशकादीन् देहे, योगमुद्रया रागादिविषपरममन्त्ररूपाणि महास्तोत्राणि पठति <– [पृ ७७/७८] । साधुभिरपि जिनभक्ति न त्याज्या, किन्तु परमादरेण चैत्यवन्दन-स्तोत्रादिषु यतितव्यमेव, तदुक्त **आराधनापताकाया वीरभद्रसूरिभिः** –> तेसि

ભય અથવા મોક્ષાભિલાષસ્વરૂપ સવેગ એ જ જેમા શ્રેષ્ઠ ગમન = ગન્તવ્ય = પ્રાપ્ય હોય એવા અર્થાત્ સવેગપરાયણ એવા સ્તોત્ર હોવા જોઈએ [૬] પુણ્યજનક હોવાથી પવિત્ર-પાવન એવા સ્તોત્ર જોઈએ [૭] 'રાગ-દ્વેષ-મોહથી થયેલ પાપો મે કર્યા છે ' એવા એકરારથી ગર્ભિત સ્તોત્રોને [૮] એકાગ્રતાપૂર્વક - ઉપયોગપ્રધાન કરીને બોલવા જોઈએ [૯] અનેક પ્રકારના અર્થથી યુક્ત એવા સ્તોત્રોથી પ્રભુના ગુણગાન કરવા [૧૦] બોલતી વખતે સ્તોત્રના અક્ષરો સ્ખલના ન પામે, પદો પરસ્પર ભેગા

ग्रथितै इय पूजा कर्तव्येति पश्चात् साम्बन्धनीयम् ॥९/७॥ कथ पुन स्तोत्रेभ्य पूजा स्यात् ? इत्याह -> 'शुभे'त्यादि ।

शुभभावार्थं पूजा स्तोत्रेभ्यः स च पर शुभो भवति । सद्भूतगुणोत्कीर्त्तनसंवेगात् समरसापत्त्या ॥९/८॥

शुभभावार्थं पूजा सर्वापि पुष्पादिभि इष्यते । स च भाव **स्तोत्रेभ्य पर** = प्रकृष्ट **शुभो भवति**, सद्भूताना = विद्यमानाना गुणाना ज्ञानादीना यत्कीर्त्तन तेन सवेग = मोक्षाभिलाष तत समे भावे रस = अभिलाषो यस्या तादृश्या आपत्त्या = प्राप्त्या हेतुभूतया परमात्मगुणोपयोगेन परमार्थत तदनन्यवृत्तिलक्षणया । ततश्च पुष्पादित शुभ-

कल्याणकन्दली

आराहणनायगाण न करिज्ज जो नरो भत्ति । धत पि सजम तो सालि सो ऊसरे ववइ ॥४६५॥ <- इति । इत्थ विधिवज्जाय-मानाज्जिन-नमन-पूजन-स्तवनादे सकाशात् तीर्थकृदादिपदप्राप्तिम्नाविला, यदुक्त -> यो नमस्कुरुते भक्त्या त्रिसन्ध्य पूजयत्यपि । उपास्ते ध्यायति स्तौति, सद्भूतगुणकीर्त्तने ॥ स्नान विलेपन पूजामष्टधा दिव्यवस्तुभि । कुर्यात्तेषा महार्घ्यालङ्कारैर्वस्त्रैश्च पूजनम् ॥ आगमोक्तेन विधिना निर्मिमीते नमस्क्रियाम् । तत्कचैत्यानि नव्यानि, नव्या मूर्त्तीश्च कारयेत् ॥ इक्षो खण्ड रस पाक, गुड खण्डा सितोपलाम् । यथा स्वादयत पुस सुख स्यादधिकाधिकम् ॥ तथा श्रद्धादिरूपेण स्वान्तानन्देन भावित । नमस्करोति यो जैनमूर्त्ति शक्रस्तवादिभि ॥ देवपाल इवाऽऽसाद्य सुराज्य स्व सुखान्वितम् । तीर्थकृत्पदवी प्राप्तो मोदते मुक्ति-सम्पदा ॥ <- [गा ८८/९३] मूलग्रन्थोक्तकारिकायुगलानुसारेण भक्तिद्वात्रिंशिकाया -> पिण्डक्रिया-गुणोदारैरेषा स्तोत्रैश्च सङ्गता । पापगर्हापरै सम्यक्प्रणिधानपुरस्सरे ॥२५॥ <- इत्युक्तम् । एवमेव देववन्दनादावपि श्रद्धा-सवेगजनकत्वादिप्रकारोऽ-वसेय । तदुक्त योगविन्दौ -> स्थान-कालक्रमोपेत शब्दार्थानुगत तथा । अन्यासमोहजनक श्रद्धा-सवेगसूचकम् ॥३९८॥ प्रोल्लसद्भावरोमाञ्च वर्धमानशुभाशयम् । अवनामादिसशुद्धमिष्ट देवादिवन्दनम् ॥३०९॥ <- इति ॥९/७॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> शुभभावार्थ पूजा, स च स्तोत्रेभ्य समरसापत्त्या सद्भूतगुणोत्कीर्त्तनसंवेगात् पर शुभो भवति ॥९/८॥

भावः स्तोत्रेभ्यः प्रकृष्टः शुभो भवतीति । अत एव स्तवपाठादित सम्यग्ज्ञानदर्शनादिलाभ उत्तराध्ययनसूत्रे -> थय-थुइमगलेण भते ! जीवे कि जणयइ ? थय-थुइमगलेण जीवे नाण-दसण-चरित्त-बोहिलाभ जणयइ । नाण-दसण-चरित्त-बोहिलाभसपन्ने य ण जीवे अतकिरिय कप्पविमाणोववत्तिग आराहण आराहेइ <- [उत्त २९] इत्यादिना प्रोक्त । श्रावकप्रज्ञप्तौ अपि -> मिच्छादसणमहण सम्मद्दसणविसुद्धिहेउ च । चिइवदणाइ विहिणा पन्नत्त वीयरागेहि ॥३५१॥ <- इत्युक्तम् ।

न मળી જાય, અયોગ્ય રીતે પદચ્છેદ ન થાય તે રીતે બોલવુ જોઈએ [૧૧] વિશિષ્ટ બુદ્ધિશાળી વ્યક્તિઓએ રચેલા સ્તોત્રોથી આ સ્તોત્રપૂજા કરવી - આમ પાછળ સબધ જોડવો [૯/૬-૭]

વિશેષાર્થ - આગળની ગાથામા કહેવામા આવશે તે મુજબ વિશિષ્ટ શુભ ભાવનો ઉછાળો લાવવો એ સ્તોત્રપૂજાનુ પ્રયોજન છે તે પ્રયોજન સિદ્ધ થાય તે માટે ઉપરોક્ત ૧૧ વિશેષણોથી સમૃદ્ધ એવા સ્તોત્રનુ પઠન જરૂરી બને છે જે સ્તોત્રથી ભગવાનના સદાચાર, સદ્ગુણોનુ ઉત્કીર્તન ન થાય, જે સ્તોત્ર તુચ્છ ભાવોને વ્યક્ત કરે, આશયવિશુદ્ધિને પેદા ન કરે, સવેગ ન જન્માવે, પુણ્યને ન પ્રગટાવે કે પોતાના પાપ પ્રત્યે ધિક્કારભાવ પેદા ન કરે એવા સ્તોત્ર બોલવાથી કોઈ વિશેષ ફાયદો ન થાય તેમ જ વિશિષ્ટ સ્તોત્ર પણ ઉપયોગ વિના બોલાય કે યોગ્ય પદચ્છેદ વિના બોલાય તો પણ નોંધપાત્ર લાભ ન થાય માટે ઉપરોક્ત ૧૧ વિશેષણોનો વૈભવ સ્તોત્રમા હોવો જરૂરી છે પ્રત્યેક વિશેષણ વિશે હજુ ઘણુ વિચારવિમર્શ થઈ શકે છે તેનો વાચકવર્ગે ખ્યાલ રાખવો [૯/૬-૭]

અહીં એવી શકા થાય કે -> સ્તોત્રોને આશ્રયીને પૂજા કેવી રીતે થઈ શકે ? [કારણ કે તેમા તો પુષ્પ, ફળ, નૈવેદ્ય વગેરે દ્રવ્યને સમર્પિત કરવાનુ નથી] <- તો તેના નિરાકરણ માટે મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - શુભ ભાવ માટે પૂજા છે સ્તોત્રોથી સદ્ભુત ગુણોના ઉત્કીર્તનથી જન્ય સવેગથી સમરસપ્રાપ્તિ થવા દ્વારા તે ભાવ પ્રકૃષ્ટ શુભ બને છે [૯/૮]

❀ સ્તોત્રપૂજાથી પ્રકૃષ્ટ શુભભાવની વૃદ્ધિ ❀

ટીકાર્થ - પુષ્પ વગેરે દ્વારા થતી બધી ય પૂજા શુભ ભાવ લાવવા માટે ઈચ્છાય છે તે ભાવ સ્તોત્રોથી પ્રકૃષ્ટ સુદર બને છે તે સવેગથી સમભાવ = શાતરસ વિષયક અભિલાષવાળી પ્રાપ્તિ -પરિણતિ = સમરસાપત્તિ તેના લીધે પ્રભુના વાસ્તવિક જ્ઞાનાદિ ગુણોના ઉત્કીર્તનથી મોક્ષાભિલાષ ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી પરમાત્માના વીતરાગતાદિ ગુણોનો ઉપયોગ પ્રગટે છે તેથી

तरपरिणामनिबन्धनत्वेन स्तोत्राणा विशिष्टपूजाहेतुत्व सिद्ध भवति ॥९/८॥

कल्याणकन्दली

सद्भूताना गुणाना ज्ञानादीना बाह्यातिशय-प्रातिहार्यादीना वा **यत्कीर्त्तन तेन मोक्षाभिलापः, तत** इति । तदुक्त **पञ्चाशके** –> सारा पुण थुइथोत्ता गभीरपयत्थविरइया जे उ । सब्भूयगुणक्कित्तणरूवा, खलु ते जिणाण तु ॥ तेसि अत्थाहिगमे णियमेण होइ कुसलपरिणामो । सुदरभावा तेसि, इयरम्मि वि रयणणाएण ॥ [४/२४-२५] थुइथोत्ता पुण उचिया गभीरपयत्थविरइया जे उ । सवेगवुड्ढिजणगा समा य पाएण सव्वेसि ॥ <– [पचा ९/१०] इति । असद्भूतगुणकीर्त्तनरूपाणि स्तोत्राणि पुन त्याज्यानि, यथा –> क्षेमाय मर्त्यजगतस्तल एव शङ्के शाकम्भरीनृप ! गत न भवद्यशोभि । गायन्ति तानि यदि तत्र भुजङ्गमयोषा शेष शिरासि धुनुयान्न मही स्थिरा स्यात् ॥ [ ] <– इत्यादीनि ।

यद्यपि नोआगमतो भेदेन स्थितौ स्तुत्य-स्तोतारौ नाभेदभाव भजेते तथाप्यागमत. तदर्थोपयोगभावेन तावेकत्वमाश्रयत इत्येव **परमात्मगुणोपयोगेन परमार्थतः** = आगमत भावनिक्षेपेन **तदनन्यवृत्तिलक्षणया** = परमात्मनिष्ठकेवलज्ञानादिगुणमात्रवृत्तिरूपया **समरसापत्त्या** जनितात् सद्भूतगुणोत्कीर्तननिमित्तकात् सवेगात् भाव प्रकृष्ट शुभो भवतीत्यत्रान्वीयते । अयमाशय सकलकर्मविलयजन्याखण्डाद्वितीयचिदानन्दमयस्य मोक्षस्य परोक्षत्वात् प्रायश प्रथम. तदभिलाषो जीवाना नोपजायते किन्तु प्रत्यक्षत्वात् सङ्क्लेशशून्यस्य समरसस्यैवाभिलाष आदावुपजायते । स च परमात्मगुणोपयोगनिबन्धन. । पठ्यमानस्तोत्रप्रदर्शितपरमात्मगतसद्भूतातिशयितगुणोपयोगजन्याऽसङ्क्लिष्टसमभावाभिलापोत्कर्षप्राप्तिरूपेणाऽन्तरङ्गकारणेन वीतरागगतबाह्यातिशयाभ्यन्तरगुणग्रथितस्तोत्रोत्कीर्त्तनरूपेण च बहिरङ्गकारणेन मोक्षाभिलापलक्षण सवेग उत्पद्यते । तथाविधसवेगाच्च भाव प्रकृष्टफलप्रदायकतया प्रकृष्ट. शुभो भवतीत्युच्यते । **ततश्च पुष्पादितः** सकाशात् **शुभतरपरिणामनिबन्धनत्वेन स्तोत्राणा** पठ्यमानाना **विशिष्टपूजाहेतुत्व** सिद्ध भवति, **कथारत्नकोशे देवभद्रसूरिणाऽपि** –> गभीरपयत्थमहत्थसथवुद्दडदडउद्दाम । कित्तेज्ज गुणग्गाम परमा एसा खु जिणपूया ॥ <– [पृ ९१/गा १०] इत्युक्तम् । अन्यत्राप्युक्त –> पूजाकोटिसम स्तोत्र स्तोत्रकोटिसमो जप । जपकोटिसम ध्यान ध्यानकोटिसमो लय ॥ <– [ ] इति । अध्यात्मयोगनिरता **श्रीकलापूर्णसूरयस्तु** –> कोटिपूजाऽनन्तर स्तोत्रसाध्यफललाभयोग्यता सञ्जायते स्तोत्रकोटिपठनोत्तरकाल तात्त्विकजपकरणसामर्थ्यमापद्यते कोटिश जपकरणे सद्ध्यानयोगप्रवणता प्रजायते कोटिश ध्यानप्रवृत्तौ च लययोगशक्तिरभिव्यज्यत इत्येतत्कारिकारहस्यार्थ <– इति **प्रचक्षते** । हसोपनिषदि –> जपकोट्या नादमनुभवति <– [१६] इत्येवमुक्ते' जपकोटिकरणे नादयोग्यतोपजायते इत्यपि वदन्ति केचन ।

प्रकृत प्रस्तुम **ललितविस्तरादावपि** अन्यमतेन –> पुष्पाऽऽमिष-स्तोत्र-प्रतिपत्तिपूजाना यथोत्तर प्राधान्यम् <– [पृ १२]

પરમાર્થથી તેવી પરિણતિ = સમરસાપત્તિ એ વીતરાગમાત્રવૃત્તિ = વીતરાગગુણમાત્રમા વિશ્રાન્ત થયેલી હોય છે, તેનાથી અન્યત્ર વિષયતા સબધથી રહેતી નથી તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પુષ્પ વગેરે કરતા વધુ શુભ પરિણામમા કારણ હોવાથી સ્તોત્રો વિશિષ્ટ પૂજાના હેતુ છે [૯/૮]

વિશેષાર્થ - પ્રભુની દ્રવ્યપૂજા = ફૂલ-ફળ પૂજા સુદર ભાવોને પ્રગટાવવામા નિમિત્ત હોવાથી શ્રાવકો દ્રવ્યપૂજા કરે એવુ શાસ્ત્રકારોને અભિપ્રેત છે મતલબ કે પુષ્પપૂજા વગેરે સાધન છે અને શુભ અધ્યવસાય એ સાધ્ય છે પુષ્પપૂજા વગેરેથી જે શુભ ભાવો જાગે છે તેના કરતા વધુ સુદર ભાવો સ્તોત્રપૂજાથી થાય છે માટે સ્તોત્રપૂજા પણ કર્તવ્ય છે ધધો કોઈ પણ હોય, લક્ષ નફાનુ હોય તેમ પૂજા કોઈ પણ હોય, લક્ષ પ્રશસ્ત પરિણતિની પ્રાપ્તિનુ હોય પુષ્પપૂજા વગેરે દ્રવ્યપૂજા કરતા સ્તોત્રપૂજાથી વધુ સારી પરિણતિ પ્રગટવાનુ કારણ એ છે કે સમરસ = શાત રસની પરિણતિના કારણે પૂર્વોક્ત ૧૧ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ એવા સ્તોત્રો દ્વારા પરમાત્માના ગુણગાન કરવાથી પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રબળ આકર્ષણ પેદા થાય છે પરમાત્મસ્વરૂપ બનવાની મહેચ્છા મહેકે છે તેના કારણે સતત પરમાત્મા અને પરમાત્માના ગુણોના જ વિચારમા મન ખોવાઈ જાય છે પરમાત્મા સિવાય મનને બીજે ક્યાય ગોઠતુ નથી મનમા કોઈ પણ ભૌતિક-દુન્યવી સુખસાધનો પ્રત્યેનુ આકર્ષણ મરી પરવારે છે આવા પ્રકારની ચિત્તવૃત્તિ હોય ત્યારે પ્રભુના સદ્ભૂત ગુણોના ઉત્કીર્તન દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ વાસ્તવિક સવેગને લીધે ભાવ પ્રકૃષ્ટ શુભકક્ષાનો બને છે આશય એ છે કે પ્રભુગુણોમા ચિત્ત એકાગ્ર બનવાથી સમભાવ = શાતરસ વિશેનો અભિલાષ પ્રગટ થયો હોય તો પ્રભુના ગુણોના ઉત્કીર્તનથી વાસ્તવિક સવેગ પ્રગટે છે માટે જ તે સ્તોત્રો દ્વારા પ્રભુના સદ્ભૂત ગુણો, પછી ભલે ને તે પ્રભુની બાહ્ય સમૃદ્ધિ સ્વરૂપ હોય તો પણ, તેને બોલવાના સમયે રહેલો ભાવ પ્રકૃષ્ટ શુભ કક્ષાનો હોય છે સ્તોત્રનુ કીર્તન એ બાહ્ય કારણ છે, સમરસાપત્તિ એ પ્રાથમિક આતરિક કારણ છે આતરિક કારણથી બાહ્ય કારણ પ્રબળ બને છે સવેગ તેનુ કાર્ય છે તે સવેગથી પ્રકૃષ્ટ શુભભાવરૂપ કાર્ય પ્રગટે છે એથી ફલિત થાય છે કે સ્તોત્રપૂજા પ્રકૃષ્ટ શુભ ભાવનુ કારણ છે પુષ્પપૂજા વગેરે કરતા સ્તોત્ર જ ઘણી ચઢિયાતી છે [૯/૮]

अथान्यथा पूजाभेदत्रयमाह —> कायेत्यादि ।

कायादियोगसारा त्रिविधा तच्छुद्ध्युपात्तवित्तेन । या तदतिचाररहिता सा परमाऽन्ये तु समयविदः ॥९/९॥

कायादयो ये योगा तत् सारा = तत्प्रधाना **त्रिविधा** = त्रिप्रकारा काययोगसारा, वाग्योगसारा, मनोयोगसारा च तेषा 'कायादियोगाना शुद्धि = कायादिदोषपरिहारपूर्वैकाग्रप्रवृत्ति तया उपात्त यद् वित्त तेन कारणभूतेन' या तदतिचारै = शुद्ध्यतिचारै रहिता **सा परमा** = प्रधाना पूजा **अन्ये तु समयविद** = आगमज्ञा, वदन्तीति शेष ॥९/९॥

तिसृणामप्येतासामन्वर्थनामभेदमाह —> विघ्नेत्यादि ।

विघ्नोपशमन्याद्या गीताऽभ्युदयप्रसाधनी चान्या । निर्वाणसाधनीति च फलदा तु यथार्थसञ्ज्ञाभिः ॥९/१०॥

विघ्नानुपशमयतीति **विघ्नोपशमनी आद्या** = काययोगसारा **गीता** = कथिता । अभ्युदय प्रसाधयतीति

कल्याणकन्दली

इत्युक्तम् । पुष्पादिपूजानन्तरमेव स्तोत्रपूजा प्रवर्तते, द्रव्यपूजाया भावपूजोचिताव्यवसायसम्पादकत्वात् । अत एव द्रव्यपूजोत्तर भावपूजोपन्यास श्रीवर्धमानसूरिभि धर्मरत्नकरण्डके —> विधिना शुचिभूतेन काले सत्कुसुमादिभि । स्तुतिस्तोत्रैश्च गम्भीरै कर्तव्य जिनपूजनम् ॥४८॥ <— इत्येव कृत ॥९/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> अन्ये तु समयविद कायादियोगसारा त्रिविधा । तच्छुद्ध्युपात्तवित्तेन या तदतिचाररहिता सा परमा ॥९/९॥ इय कारिका भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [द्वा द्वा ५/२८] समुद्धृता । योगदीपिका स्पष्टेति न प्रतन्यते ॥९/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> आद्या विघ्नोपशमनी, अन्या च अभ्युदयप्रसाधनी, [अन्त्या] निर्वाणसाधनीति च गीता । यथार्थसञ्ज्ञाभि फलदा तु ॥९/१०॥ इयञ्च कारिका प्राकृतभाषया परावर्त्य चैत्यवन्दनमहाभाष्ये —> विग्घोवसामिगेगे, अब्भुदयपसाहणी भवे बीया । नेव्वाणसाहणी तह फलया उ जहत्थनामेहिं ॥२१३॥ <— इत्येवं श्रीशान्तिसूरिभिरुद्धृता, टीकाकृताऽपि भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्तौ [द्वा द्वा ५/२८] समुद्धृता । मूलकारैरपि सम्बोधप्रकरणे —> विग्घोवसामिगेगा, अब्भुदयपसाहिणी भवे बीया । निव्वुइकरणी तइया फलयाओ जहत्थनामेहि ॥१९४॥ <— इत्युक्तम् ।

હવે બીજી રીતે પૂજાના ત્રણ ભેદને = પ્રકારને મૂલકારશ્રી જણાવે છે

❀ પૂજાના અન્ય ત્રણ પ્રકાર ❀

ગાથાર્થ - અન્ય આગમવેત્તાઓ એમ કહે છે કે કાયા વગેરે યોગો જેમા પ્રધાન છે એવી પૂજા ત્રિવિધ છે કાયા વગેરેની શુદ્ધિથી પ્રાપ્ત થયેલ ધન દ્વારા જે અતિચારરહિત પૂજા થાય તે શ્રેષ્ઠ છે [૯/૯]

ટીકાર્થ - પૂજાના ત્રણ પ્રકાર છે [૧] કાયયોગપ્રધાન, [૨] વચનયોગપ્રધાન, [૩] મનોયોગપ્રધાન કાયા, વચન અને મન- આ ત્રણ યોગના દોષોને છોડવાપૂર્વક એકાગ્ર પ્રવૃત્તિ કરવા દ્વારા જે ધન પ્રાપ્ત થાય તે ધન દ્વારા ઉપરોક્ત પ્રવૃત્તિ સબધી અતિચારોથી = દોષોથી રહિત એવી પૂજા પ્રધાન = મુખ્ય જાણવી - એમ અન્ય મહર્ષિઓ કહે છે 'કહે છે' આટલો અધ્યાહાર જાણવો [૯/૯]

વિશેષાર્થ - મન-વચન-કાયાના જે દોષો છે તેને છોડીને એકાગ્ર પ્રવૃત્તિ કરવી તે કાયાદિ યોગોની શુદ્ધિ કહેવાય છે તેવી શુદ્ધિથી જે ધન પ્રાપ્ત થાય તે જે પૂજાનુ કારણ = અસાધારણ કારણ બને તે પૂજા અતિચારશૂન્ય હોય તો તે મુખ્ય પૂજા કહેવાય પ્રસ્તુતમા શુદ્ધિના અતિચાર જાણવા અર્થાત્ યોગદોષપરિહારપૂર્વક થનારી એકાગ્ર પ્રવૃત્તિના અતિચાર જાણવા પ્રધાનપૂજા તે અતિચારોથી રહિત હોય છે તેથી પૂજામા કાયા જ્યારે પ્રધાન બને ત્યારે કાયયોગપ્રધાન પૂજા કહેવાય, વચન પ્રધાન હોય તો વચનયોગપ્રધાન પૂજા કહેવાય અને મન પ્રધાન બને તો મનોયોગપ્રધાન પૂજા કહેવાય [૯/૯]

ઉપરોક્ત ત્રણેય પૂજાના અર્થાનુસારી વિશેષ નામોને મૂલકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ - પ્રથમ પૂજા વિઘ્નોપશમની, બીજી પૂજા અભ્યુદયપ્રસાધની અને ત્રીજી પૂજા નિર્વાણસાધની કહેવાયેલ છે યથાર્થસંજ્ઞાથી પ્રત્યેક પૂજા ફલદાયક છે [૯/૧૦]

ટીકાર્થ - કાયયોગપ્રધાન પ્રથમ પૂજા વિઘ્નોને ઉપશમાવે છે - શાત કરે છે અન્ય = વચનયોગપ્રધાન પૂજા અભ્યુદયને

१ ह प्रतौ 'कायाना' इति पाठ । २ मुद्रितप्रतौ 'करणभूतेन' इति पाठ ।

अभ्युदयप्रसाधनी च अन्या = अपरा = वाग्योगप्रधाना । निर्वाणं साधयतीति (**निर्वाणसाधनी**) च मनोयोगसारा । **फलदा तु** = [1]फलदैव एकैका **यथार्थसञ्ज्ञाभिः** = अन्वर्थाभिधानैः, एतासां —> समन्तभद्रा, सर्वमङ्गला, सर्वसिद्धिफला <— इत्येतान्यप्यन्वर्थनामानि गीयन्ते । तथेह प्रथमा प्रथमाऽवञ्चकयोगात् सम्यग्दृष्टेर्भवति, द्वितीया तु द्वितीयावञ्चकयोगादुत्तरगुणधारिणः, तृतीया च तृतीयावञ्चकयोगात् परमश्रावकस्यैव । प्रथमकरणभेदेन ग्रन्थ्यासन्नस्य च धर्म-

कल्याणकन्दली

एतासां तिसृणां जिनपूजानां यथाक्रमं [१] **समन्तभद्रा**, [२] **सर्वमङ्गला** [३] **सर्वसिद्धिफला इत्येतानि** अपि **अन्वर्थनामानि** = गुणनिष्पन्नानि नामानि **गीयन्ते**, यथोक्तं मूलकारैरेव **पूजाविंशिकायां** —> पूआ देवस्स दुहा विन्नेया दव्वभावभेएणं । इयरेयरजुत्ता वि हु तत्तेण पहाण-गुणभावा ॥ पढमा गिहिणो सा वि हु तहा तहा भावभेयओ तिविहा । काय-वय-मणविसुद्धिसमूओगरणपरिभेया ॥ सव्वगुणाहिगविसया नियमुत्तमवत्थुदाणपरिओसा । कायकिरियप्पहाणा **समंतभद्दा** पढमपूया ॥ बीया उ **सव्वमंगलनामा** वायकिरियापहाणेसा । पुव्वुत्तविसयवत्थुसु ओचित्ताणयणभेण्णं ॥ तइया परतत्तगया सव्वुत्तमवत्थुमाणसनिओगा । सुद्धमणजोगसारा विन्नेया **सव्वसिद्धिफला** ॥ <— [८/१-५] इति ।

प्रथमा = विघ्नोपशमनी समन्तभद्राभिधाना काययोगसारा जिनपूजा **प्रथमावञ्चकयोगात्** = प्राग्व्यावर्णितात् [८/१३ पृ २००] सद्योगावञ्चकाभिधानयोगात् **सम्यग्दृष्टेः भवति । न च** पूजाविधावभङ्गुरार्हद्भक्तिलक्षणं वैयावृत्त्याभिधानं तपः सम्यग्दृशः कथं सङ्गच्छेत ? इति **शङ्कनीयम्**, 'सुस्सूस-धम्मराओ गुरुदेवाणं जहासमाहीए । वेयावच्चे णियमो वयपडिवत्ती अ भयणाओ ॥ <— [१/४] इति **पञ्चाशक**वचनादिना प्रसिद्धस्य सम्यक्त्वलक्षणीभूतस्य वैयावृत्त्यस्य चारित्रमोहनीयभेदानन्तानुबन्धिव्यये जायमानस्याऽविरतसम्यग्दृशोऽपि सम्भवे बाधकाभावात् । न चैवं चारित्रलेशसम्भवेऽविरतत्वानुपपत्तिर्बाधिकेति शङ्कनीयम्, यतो दर्शनश्रावकाणां तपसो गौणतया भगवद्भक्तिः सम्यक्त्वाङ्गतया सम्यक्त्वफलेनैव फलवती, फलवत्सन्निधावफलं तदङ्गमिति न्यायात् । तथा च तावता नाविरतत्वहानिः । न हि कार्षापणमात्रधनेन धनवान्, एकगोमात्रेण गोमानिति **पञ्चाशकवृत्तिकारः** । अधिकमत्रत्यं तत्त्वं **प्रतिमाशतकवृत्त्यादितो**ऽवसेयम् [प्र श गा ७१] ।

द्वितीया अभ्युदयप्रसाधनी सर्वमङ्गलाभिधाना वचनयोगसारा पूजा तु **द्वितीयाऽवञ्चकयोगात्** = पूर्वं [८/१३ पृ २००] निरुक्तात् क्रियाऽवञ्चकयोगात् **उत्तरगुणधारिणः** श्रावकस्य विज्ञेया । यथोक्तं **पूजाविंशिकायां** —> पढमाऽवंचकजोगा सम्मद्दिट्ठिस्स होइ पढमत्ति । इयरेयरजोगेण उत्तरगुणधारिणो नेया ॥ <— [८/६] इति । **तृतीया च** निर्वाणसाधनी सर्वसिद्धिफलाभिधाना मनोयोगसारा पूजा **तृतीयावञ्चकयोगात्** = प्राग्व्याख्यात-फलावञ्चकयोगप्रभावात् **परमश्रावकस्यैव** विज्ञेया । सा च साधुपदलाभद्वारा निर्वाणसाधनीति ध्येयम् । यथोक्तं मूलकारैरेव **पूजाविंशिकायां** —> तइया तइयावंचकजोगेण परमसावगस्सेव । जोगा य समाहीहिं साहुजुगकिरियफलकरणा ॥ <—[८/७] इति । **न चैवं** सत्यपुनर्बन्धकस्य पूजायामनधिकारः स्यात् करणेऽपि वा

પ્રકૃષ્ટ રીતે સાધે છે તથા મનોયોગપ્રધાન પૂજા મોક્ષને સાધે છે - નિર્વાણને સાધે છે આ દરેક પૂજા પોતાની અર્થાનુસારી સંજ્ઞાથી ફળ આપે છે પ્રસ્તુત ત્રણેય પૂજાઓનું ક્રમશ સમન્તભદ્રા, સર્વમંગલા, સર્વસિદ્ધિફલા - આમ પણ સાર્થક નામ કહેવાય છે તે આ રીતે-પ્રસ્તુતમાં સદ્યોગાવંચક નામના યોગથી કાયયોગપ્રધાન વિઘ્નોપશમની પૂજા સમ્યગ્દૃષ્ટિને હોય છે ક્રિયાઅવંચક નામના બીજા યોગથી ઉત્તરગુણધારી શ્રાવકને વચનયોગપ્રધાન અભ્યુદયપ્રસાધની પૂજા હોય છે ફલાવંચક નામના તૃતીય યોગથી પરમ શ્રાવકને જ મનોયોગપ્રધાન નિર્વાણસાધની પૂજા હોય છે પ્રથમ કરણવિશેષ અર્થાત્ ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણ દ્વારા ગ્રન્થિદેશસમીપવર્તી એવા જીવને આ પૂજા ધર્મમાત્રફલક જ હોય છે, કારણ કે તેને સત્ યોગ વગેરેનો સદ્ભાવ છે અને અનુબંધપ્રાપ્તિનો અભાવ છે - આમ આ વિશેષતા પૂજાવિંશિકામાં જણાવેલ છે [૯/૧૦]

❀ યોગ-પૂજા-પ્રધાનફળ-અધિકારી ❀

વિશેષાર્થ -

	યોગ	પૂજા	પ્રધાન ફળ	અધિકારી
૧	સદ્યોગાવંચક	કાયયોગપ્રધાન	વિઘ્નોપશમન	અવિરત સમકિતી
૨	ક્રિયાઅવંચક	વચનયોગપ્રધાન	અભ્યુદય	ઉત્તરગુણધારી શ્રાવક
૩	ફલાવંચક	મનોયોગપ્રધાન	નિર્વાણ	પરમ શ્રાવક

યથાપ્રવૃત્તકરણ દ્વારા ગ્રંથિદેશની નજીક આવેલ ચરમાવર્તી જીવ જે પ્રભુપૂજા કરે છે તેનું ફળ માત્ર ધર્મપ્રાપ્તિ છે સત્યોગ

१ 'सेवैकेका' इति मुद्रितप्रतौ । अन्यत्र च 'फलदैकैका' इति पाठः । पाठद्वितयमिदमशुद्धमिति ध्येयम् ।

मात्रफलैवेयं सद्योगादिभावादनुबन्धासिद्धेश्चेत्ययं **पूजाविंशिकाया** विशेषः ॥९/१०॥

तिसृषु अपि यद्भवति तदाह –> **'प्रवरमि'**त्यादि ।

प्रवरं पुष्पादि सदा चाद्यायां सेवते तु तद्दाता । आनयति चान्यतोऽपि हि नियमादेव द्वितीयायाम् ॥९/११॥

प्रवरं = प्रधानं **पुष्पादि** = पुष्प-गन्धमाल्यादि **सदा च** = सर्वदैव आद्यायां = प्रथमपूजायां **सेवते तु** = सेवत एव, स्वहस्तेन ददात्येवेत्यर्थः, **तद्दाता** = तत्पूजाकर्ता । **आनयति च** वचनेन **अन्यतोऽपि हि** क्षेत्रान्तरात्

कल्याणकन्दली

निष्फलैव सा स्यादिति शङ्कनीयम्, **प्रथमकरणभेदेन** = योगदृष्टिसम्मतचरमत्वविशिष्ट-यथाप्रवृत्तकरणेन **ग्रन्थ्यासन्नस्य** अपुनर्बन्धक-मार्गाभिमुख-मार्गपतित-मार्गानुसार्यादेः **च** = हि **धर्ममात्रफला** = प्राधान्येन परत्र सद्गति-सद्धर्म-सद्गुर्वादिप्रापकपुण्यलक्षण-धर्ममात्रफला एव इयं काययोगादिसारा पूजा । कुतः ? उच्यते सद्योगावञ्चक-क्रियाऽवञ्चक-फलावञ्चकयोगवैकल्येऽपि **सद्योगादि-भावात्** = परमेश्वरप्रतिकृति-देवालय-साधुजनसमागमादिसद्भावात् **अनुबन्धाऽसिद्धेश्च** = अमोघफलाऽऽक्षेपकमोहनीयक्षयोपशम-विशेषानुविद्धदृढसंस्कारलक्षणाऽनुबन्धानुपधानाच्च । ग्रन्थ्यासन्नत्वेन विशिष्टसद्योगादिसद्भावः अकृतग्रन्थिभेदत्वेन च विशिष्टानुबन्धाऽ-सिद्धिरिति भावः । सदनुबन्धसिद्धौ त्ववश्चकत्वलाभेन प्रकृष्ट-चित्तशुद्धि-पुष्टिफलेयं स्यात् । सद्योगादिविरहे तु धर्ममात्रफलाऽपि न स्यादियम् । एतावता च प्रज्ञापनादिगुणोपेतानामपुनर्बन्धकादीनां चैत्यवन्दन-पूजनादिक्रियाधिकारित्वमावेदितम्, तथैव शास्त्र-व्यवस्थासद्भावात् । यथोक्तं **पञ्चाशके** –> पढमकरणोवरिं तहा अणहिगिविट्ठाण संगया एसा <– [३/२८] इति । गृहीतश्रा-मण्यलिङ्गानामभव्यादीनान्तु विशिष्टसद्योगादिसद्भावोऽपि तत्त्वतो नाभ्युपेयते, सदनुबन्धसाधकशक्तिवैकल्यात् । चरमयथाप्रवृत्त-करणकाले ग्रन्थ्यासन्नस्य तु सद्योगादिशक्तिसद्भावेऽपि तदभिव्यक्तिविरहः, यद्वा सद्योगादिसद्भावेऽपि सदनुबन्धशक्तिविरहः, यद्वा चरमयथाप्रवृत्तकरणवर्तितया सदनुबन्धशक्तिसत्त्वेऽपि तदभिव्यक्तिवैकल्यं, सदनुबन्धशक्त्यभिव्यक्तावेव सद्धर्मबीजादिसद्भाव उपयुज्यत इति तावद्वयमुत्पश्यामः । दर्शितश्च **पूजाविंशिकायां अयं विशेषः** –> पढमकरणभेएण गंथासन्नस्स धम्ममित्तफला । साहुज्जुगाइभावो जायइ तह नाणुबंधुत्ति ॥८॥ <– इत्यादिना । सम्प्राप्तबीजानां भगवदर्चाया भावमार्गप्रापकत्वस्य महापथविशोध-कत्वस्य च तत्रैव –> भवठिइभंगो एसो तह य महापहविसोहणो परमो । नियविरियसमुल्लासो जायइ सपत्तबीयस्स ॥९॥ सलग्गमाणसमओ धम्मट्ठाणपि विंति समयण्णू । अवगारिणोऽवि इत्थट्ठसाहणाओ य सम्मति ॥१०॥ <– इत्यादिनोक्तत्वात् । ग्रन्थ्यासन्नस्य शिवजनन्यपि सर्वेयं पूजा भवाभिनन्दिनां भवजननीति ध्येयम् । तदुक्तं **सम्बोधप्रकरणे** मूलकारैरेव –> पढमा समंतभद्दा सपइभद्दाऽऽगमेसिभद्दा य । बीया पुण सव्वमंगलनामा किरियापहाणा सा ॥५२॥ पढमा पुण सुहजोगाऽवंचकवत्ता य परिभवावत्ता । चरिमा अज्झप्पधम्मफलमित्ता सव्वमित्तीणं [? सव्वसिद्धीणं] ॥५३॥ सम्मद्दिट्ठीणमिणमा चरिमावत्ताण मिच्छदिट्ठीणं । अडगुणबीयमुहाणं सिवजणणी परेसिं भवजणणी ॥५४॥ <– ॥९/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> आद्यायां तु तद्दाता सदा च प्रवरं पुष्पादि सेवते तु । द्वितीयायां चान्यतोऽपि हि नियमादेव आनयति ॥९/११॥ भक्तिद्वात्रिंशिकायां[गा.२६]मियं कारिका समुद्धृता तथा इयमेव कारिका प्राकृतभाषया परावर्त्य **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** –> पवरं पुप्फाईयं पढमाए ढोयए उ तक्कारी । आणेइ अन्नओ वि हु निओगओ बीयपूजाए ॥२१४॥ <– इत्येवमुद्धृता वर्तते । प्रवरमिति । तत एव प्रायः 'मदीयोत्तमद्रव्यसमर्पणेन तदीयमुत्तममात्मगुणवैभवमहमाप्नुयामि'त्येव प्रवरभावोदयसम्भवः । तदुक्तं **सम्बोधप्रकरणे** –> पवरेहिं साहणेहिं पायं भावो वि जायए पवरो <– [१६७] । पुप्फगन्धमाल्या-

= પ્રભુપ્રતિમા, દેવાલય, સાધુ વગેરેનો સમાગમ હોવાના કારણે તેને ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરંતુ અમોઘ ફળ લાવે તેવા મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ગૂંથાયેલ દૃઢ સંસ્કાર સ્વરૂપ ગુણનો અનુબંધ સિદ્ધ ન થયેલ હોવાથી સાનુબંધ ધર્મસિદ્ધિ નથી થતી. તેમ જ તે મંદિર-પ્રભુપ્રતિમા-સાધુસમાગમ તેને માટે સત્યોગાવંચક નામનો યોગ પણ બની શકતો નથી. આનાથી સૂચિત થાય છે કે સમ્યગ્દર્શનની ગેરહાજરીમાં વિશિષ્ટ ગુણાનુબંધ સિદ્ધ થઈ ન શકે. પ્રસ્તુત પ્રભુપૂજા સાધુસમાગમથી ગ્રંથિઆસન્ન જીવને ધર્મમાત્રની સિદ્ધિ થાય છે. એનો અર્થ એ છે કે સદ્ગતિ, સદ્ગુરુ, સદ્ધર્મ વગેરેના પ્રાપક પુણ્યની નિષ્પત્તિ થાય છે. ધર્મપદ પુણ્યબોધક છે. [૯/૧૦]

ત્રણેય પૂજામાં જે થાય છે તેને જણાવતાં મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - પ્રથમ પૂજામાં પૂજક હંમેશા શ્રેષ્ઠ પુષ્પોનું સેવન [= અર્પણ] કરે છે જ. બીજી પૂજામાં અન્ય ક્ષેત્રમાંથી પણ નિયમા શ્રેષ્ઠ પુષ્પો મંગાવે છે. [૯/૧૧] સર્વ ગુણોમાં અધિક અને સત્યોગના સારભૂત એવા સત્ બ્રહ્મતત્ત્વની પૂજામાં તત્પર

प्रस्तुत पुष्पादि **नियमादेव** = निश्चयादेव[1] **द्वितीयाया** पूजायाम् ॥९/११॥ **'त्रैलोक्ये'**त्यादि ।

त्रैलोक्यसुन्दर यन्मनसाऽऽपादयति तत्तु चरमाया । अखिलगुणाधिकसद्योगसारसद्ब्रह्मयागपरः ॥९/१२॥

त्रैलोक्ये = त्रिषु लोकेषु [2]सुन्दर = प्रधान **यत्** पारिजातकुसुमादि नन्दनवनगत **तत्तु** = तदेव **मनसा** = अन्त करणेन **आपादयति** = उपनयति **चरमाया** = निर्वाणसाधन्या तद्दाते त्यत्राप्यभिसम्बध्यते । अयमेव विशिष्यते —> अखिलै गुणैरधिक सद्योगाना = सद्धर्मव्यापाराणा सार = फलकल्प अजरामरत्वेन हेतुना यत् सद्ब्रह्म = परमात्मस्वरूप तस्य याग = यजन = पूजन, तत्पर = तदेकदत्तबुद्धि । अखिलगुणाधिकस्य हि पूजाऽखिलगुणा-

कल्याणकन्दली

दीति पुष्पपूजाफल तु —> समोदैर्भूजलोद्भूतै पुष्पैर्यो जिनमर्चति । विमानपुष्पक प्राप्य स क्रीडति यथेप्सितम् ॥१५९॥ <— इति **रविषेणकृत-पद्मचरित्रे** । **पुष्पगन्धमाल्यादि** = प्रधानसुसुगन्धि-पुष्प-गन्ध-माल्यादिकम् । शिष्टमतिरोहितम् ॥९/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> अखिलगुणाधिकसद्योगसारसद्ब्रह्मपर चरमाया यत् त्रैलोक्यसुन्दर तत्तु मनसा आपादयति ॥९/१२॥ इयमपि कारिका **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** [गा २६] समुद्धृता तथा प्राकृतभाषया परावर्त्य किञ्चिच्छब्दभेदेन **चैत्य-वन्दनमहाभाष्ये** —> भुवणे वि सुदर ज, वत्थाऽऽहरणाइ वत्थु सभवइ । त मणसा सपाडइ, जिणम्मि एगग्गथिरचित्तो ॥२१५॥ <— इत्थमुद्धृता । प्रकृतकारिकाद्वितयमुपयुज्य **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** —> आद्ययोश्चारुपुष्पाद्यानयनैतन्नियोजने । अन्त्याया मनसा सर्व सम्पादयति सुन्दरम् ॥२६॥ <— इत्युक्तम् ।

प्रधान पारिजातकुसुमादि नन्दनवनगत तदेव मनसा उपनयति । अनुमोदनादिनाऽपीय सम्भवति । तदुक्त **सम्बोधप्रकरणे** मूलकारैरपि —> सयमाणयेण पढमा बीया आणावणेण अन्नेहि । तईया मणसा सपाडणेणणुमोयणाईहि ॥१८९॥ <— इति । यद्वाऽ-हिसादिभावपुष्पैर्यज्जिनार्चन तदत्र तृतीयप्रकारेऽवगन्तव्यम्, यथोक्त मूलकारैरेव **अष्टकप्रकरणे** —> अहिसा सत्यमस्तैन्य ब्रह्मचर्यम-सङ्गता । गुरुभक्तिस्तपो ज्ञान सत्पुष्पाणि प्रचक्षते ॥ एभिर्देवाधिदेवाय बहुमानपुरस्सरा । दीयते पालनाद्या तु सा वै शुद्धेत्युदाहृता ॥ <— [३/६-७] इति । इत्थमेव निश्चयत सद्ब्रह्मपूजन सम्यक् सम्भवति किन्त्वियमनगाराणामेव सम्भवतीति ध्येयम् ।

अतिशयितपरितोपाय = कृतज्ञता-बहुमानादिगर्भप्रकृष्टप्रसन्नताप्राप्तये । इत्थश्च पूजया मन.शान्त्युपलम्भात् ध्यानादिकमपि निराबाध सम्पद्यते । तदुक्त **सम्बोधप्रकरणे** —> पूयाए मणसती मणसतीएहि उत्तम झाण । सुहझाणेण य मोक्खो मुक्खे सुक्ख अणाबाह ॥१९९॥ <— इति । ततश्च सर्वसिद्धिफलाभिधाना मनोयोगसारा चित्तोपस्थापितप्रकृष्टपुष्पादिकरणिका तृतीया भगवदर्चा चारुतमचेत प्रसादद्वारा निर्वाणसाधनीति भाव । **न्यायविजयेन** तु मनोविशुद्धिप्रधाना मानसपूजा प्रदर्शिता, तदर्थमेव च बाह्यकर्मविधि. । तदुक्त **अध्यात्मतत्त्वालोके** —> प्रभोर्गुणाना स्मरणात् स्वचेत शोधप्रवीणीभवन हि पूजा । अपास्य दोषाश्चरित विशुद्धीकर्तु मत कर्मविधि समग्र ॥ <— [२/१५]

सात्त्विकत्वादिना रूपेणाऽपि त्रिधा पूजा सम्भवति । तदुक्त **विचारामृतसङ्ग्रहे** —> सात्त्विकी राजसी भक्तिस्तामसीति त्रिधाऽथवा । जन्तो' तत्तदभिप्रायविशेषादर्हतो भवेत् ॥ अर्हत्सम्यग्गुणश्रेणिपरिज्ञानैकपूर्वकम् । अमुश्चता मनोरङ्गमुपसर्गेऽपि

એવો જીવ ચરમ પૂજામા ત્રણ લોકમા સુદર એવા જે ફૂલ વગેરે હોય તેને મનથી લાવે છે [૯/૧૨]

✧ ત્રણ પૂજાનું સ્વરૂપ ✧

ટીકાર્થ - પૂજા કરનારા સમકિતી કાયયોગપ્રધાન વિઘ્નોપશમની એવી પ્રથમ પૂજામા હમેશા શ્રેષ્ઠ એવા પુષ્પ, વાસક્ષેપ, માળા વગેરેનુ પોતાના હાથથી અર્પણ કરે જ છે વચનયોગપ્રધાન અભ્યુદયસાધક બીજી પૂજામા પૂજા કરનારા શ્રાવક વચન દ્વારા બીજા ક્ષેત્રમાથી શ્રેષ્ઠ પુષ્પ વગેરે નિયમા મગાવે છે નન્દનવનમા રહેલા ત્રિલોક સુદર એવા જે પારિજાતના ફૂલ વગરે હોય તેને જ મન દ્વારા નિર્વાણસાધની પૂજામા પૂજક લાવે છે ૧૧મા શ્લોકના પૂર્વાર્ધના છેડે રહેલ 'તદ્દાતા' પદનો અહીં પણ કર્તારૂપે સબધ જોડવો ['તદ્દાતા' = પૂજા કરનાર = પૂજક આનો અન્વય હમણા બતાવેલ જ છે] પૂજા કરનારને જ શ્રીમદ્જી એક વિશેષણથી જણાવે છે (= પૂજક જ એક વિશેષણથી વિશિષ્ટ કરાય છે) બધા ગુણોથી ચઢિયાતુ અને સુદર એવા ધર્મપ્રવૃત્તિના ફળ સમાન તેમ જ અજરામરપણાના કારણે શ્રેષ્ઠ એવુ જે પરમાત્મસ્વરૂપ બ્રહ્મતત્ત્વ છે તેની પૂજામા જ એકદત્ત ચિત્તવાળો = સ્થિરબુદ્ધિવાળો પરમ શ્રાવક તૃતીય મનોયોગપ્રધાન નિર્વાણસાધની પરમાત્મપૂજાનો કરનારો (= અધિકારી) હોય કહેવાનો મતલબ

१, मुद्रितप्रतौ निश्चयादेव' इति नास्ति । २ 'प्रतो मुद्रितप्रतो च 'प्रधान सुन्दर' इति व्यत्ययेन पाठ । मूलानुसारेण सगमार्थकल्पनावृत्त्यनुसारेण च यथा सङ्गच्छते तथा दर्शितमस्माभि ।

धिक पूजोपकरण मनसि निधायाऽतिशयितपरितोषाय बुद्धिमता विधेयेत्यर्थ ॥९/१२॥ अत्र पूजाया स्नानादिगत पूर्वपक्षमुद्भावयति —> 'स्नानादावि'त्यादि ।

स्नानादौ कायवधो न चोपकारो जिनस्य कश्चिदपि । कृतकृत्यश्च स भगवान् व्यर्था पूजेति मुग्धमतिः ॥९/१३॥

स्नानादौ = स्नान-विलेपन-सुगन्धिपुष्पादौ पूर्वोक्ते **कायवध** = जल-वनस्पत्यादिवध स्पष्ट एव भवति । स च प्रतिषिद्ध । **न चोपकार** सुखानुभवरूपो **जिनस्य** = वीतरागस्य मुक्तित्व्यवस्थितस्य तत = स्नानाद्यविनाभाविकायवधात् **कश्चिदपि** भवति । **कृतकृत्यश्च** = निष्ठितार्थश्च **स भगवान्** न किञ्चित्तस्य करणीयमस्मदादिभिरस्ति । तस्मात् **व्यर्था** = निष्प्रयोजना **पूजा इति** = एव (**मुग्धमति** =) मूढमति = अव्युत्पन्नबुद्धि पर्यनुयुङ्क्ते ॥९/१३॥ एतद्दोषपरिहाराय कारिकाद्वयमाह —> **कूपे**'त्यादि, [१] **कृते**'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

भूयसि ॥ अर्हत्सम्बन्धिकार्यार्थं सर्वस्वमपि दित्सुना । भव्याङ्गिना महोत्साहात् क्रियते या निरन्तरम् ॥ भक्ति शक्त्यनुसारेण नि स्पृहाशयवृत्तिना । सा सात्त्विकी भवेद्भक्तिर्लोकद्वयफलावहा ॥ यदैहिकफलप्राप्तिहेतवे कृतनिश्चया । लोकरञ्जनवृत्त्यर्थं राजसी भक्तिरुच्यते ॥ द्विषता यत्प्रतिकारभिदे या कृतमत्सरम् । दुष्टाशय विधीयेत सा भक्तिस्तामसी भवेत् ॥ उत्तमा सात्त्विकी भक्तिर्मध्यमा राजसी पुन । जघन्या तामसी ज्ञेया नादृता तत्त्ववेदिभि ॥ <— [ ] इति ॥९/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> स्नानादौ कायवध , न च जिनस्य कश्चिदपि उपकार । स च भगवान् कृतकृत्य इति पूजा व्यर्था इति मुग्धमति ॥९/१३॥ इय कारिका पूर्वपक्षरूपेण **भक्तिद्वात्रिंशिकाऽधिकारविंशिकावृत्त्यादौ** [गा २७ गा १२] समुद्धृता । **स च** = जीववधश्च —> अत्तान उपम कत्वा न हनेय्य न घातये <— [१०/१] इत्यादिना **धम्मपदा**भिधाने **बौद्धग्रन्थे**, 'मा हिंसीत पुरुष जगत्' [१६/३] इत्यादिना **यजुर्वेदे**, 'दया धर्मस्य जन्मभूमि ' [२३६] इत्यादिना **चाणक्यसूत्रे**, 'मा कीरउ पाणिवहो' इत्यादिना, 'न पाणिहिंसा परम अकज्ज ' [ ] इति **गौतमकुलकादिना**, 'सव्वेसिं जीविय पिय नाइवएज्ज कचण [१/२/३] इति **आचाराङ्गसूत्रादिना** च स्वतन्त्रे **प्रतिषिद्धः** ।

जीवदयामयस्यैव धर्मस्य कर्तव्यत्वेनोपदेशात्, यथोक्त —> मुक्खत्थाहि करेयव्वो धम्मो जीवदयामओ । जाइ जीवो अहिंसतो जओ अमरण पय ॥ <— [ ] इति । **न च उपकारः सुखानुभवरूपः वीतरागस्य स्नानाद्यविनाभाविकायवधात्** = कायवधाविनाभाविस्नानादेः सकाशात् **कश्चिदपि भवति** । न च पूज्यानुपकारे पूज्यस्य पूजकोपरि प्रसाद सम्भवति । न च तमन्तरेण पूजकस्य लाभ सम्भवति । न च जिनस्य कुतो न तत उपकारो भवतीति शङ्कनीयम्, यत **निष्ठितार्थश्च स भगवान्** । पूजयाऽकृतकृत्यत्वाऽऽपादनेन जिनस्याऽऽशातना महती जायते, यथोक्त **पञ्चवस्तुके** —> सिअ 'पूआउवगारो ण होइ इह कोइ पूइणिज्जाण । कयकिच्चत्तणओ तह जायइ आसायणा चेव <— ॥१२७१॥ **तस्मात्** = जिनस्य कृतकृत्यत्वात् **निष्प्रयोजना तस्य पूजा इति अव्युत्पन्नमतिः पर्यनुयुङ्क्ते** । प्रयोगस्त्वेव - जिनपूजा निष्प्रयोजना कृतकृत्यप्रतियोगिकत्वादिति ॥९/१३॥

એ છે કે સર્વ ગુણોથી ચઢિયાતા એવા પરમાત્મસ્વરૂપ શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મતત્ત્વની પૂજા પરમેશ્વર સર્વ ગુણોથી ચઢિયાતા એવા પૂજાના ઉપકરણોને મનમા લાવીને વિશિષ્ટ પ્રકારના આનંદને લાવવા માટે બુદ્ધિમાને કરવી જોઈએ [૯/૧૧-૧૨]

મૂલકારશ્રી પ્રસ્તુતમા પૂજાને વિશે સ્નાન વગેરે સબધી પૂર્વપક્ષનુ ઉદ્ભાવન કરે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - 'સ્નાન આદિમા કાયવધ થાય છે અને જિનેશ્વરને કોઈ પણ ઉપકાર થતો નથી તેમ જ તે ભગવાન કૃતકૃત્ય છે માટે પૂજા વ્યર્થ છે' <— આમ મુગ્ધમતિવાળો પુરુષ (આક્ષેપ કરે છે) [૯/૧૩]

❀ જિનપૂજાને વિશે પૂર્વપક્ષ ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - 'પૂર્વોક્ત [૯/૧] સ્નાન, વિલેપન, સુગંધી પુષ્પ વગેરેમા પાણી, વનસ્પતિકાય વગેરેનો વધ સ્પષ્ટ રીતે જ થાય છે અને ષડ્જીવનિકાયના વધનો [તો શાસ્ત્રકારો દ્વારા] નિષેધ કરાયેલ છે વળી, સ્નાન વગેરેની સાથે નિયમા સકળાયેલ એવી જીવવિરાધનાથી મોક્ષમા રહેલા વીતરાગને સુખાનુભૂતિ કરવા સ્વરૂપ કોઈ પણ ઉપકાર થતો નથી તેમ જ તે ભગવાનના સર્વ પ્રયોજનો પૂર્ણ થયેલા છે આપણા દ્વારા તેમનુ કોઈ પણ કાર્ય કરવા યોગ્ય નથી માટે પૂજા નિષ્પ્રયોજન છે ' <— આ પ્રમાણે અવ્યુત્પન્ન બુદ્ધિવાળી કોઈ વ્યક્તિ આક્ષેપ કરે છે [૯/૧૩]

<u>વિશેષાર્થ</u> - પૂર્વ પક્ષનુ અહીં એવુ વક્તવ્ય છે કે [૧] જિનપૂજામા ષડ્જીવનિકાયનો વધ સ્પષ્ટ છે [૨] કદાચ એ વિરાધના પણ ક્ષન્તવ્ય ગણી શકાય જો તેવી પૂજાથી ભગવાનને આનદ થતો હોય પણ ભગવાનના તો કોઈ કાર્ય બાકી નથી રહ્યા,

[१] मुद्रितप्रतौ —> 'कृत'त्यादि <— इति पाठ त्रुटित ।

कूपोदाहरणादिह कायवधोऽपि गुणवान् मतो गृहिणः । मन्त्रादेरिव च ततस्तदनुपकारेऽपि फलभावः ॥९/१४॥
कृतकृत्यत्वादेव च तत्पूजा फलवती गुणोत्कर्षात् । तस्मादव्यर्थैपाऽऽरम्भवतोऽन्यत्र विमलधियः ॥९/१५॥

कूपोदाहरणात् समयप्रसिद्धात् **इह** = पूजाप्रस्तावे **कायवधोऽपि** = जलवनस्पत्याद्युपघातोऽपि, **गुणवान्** =

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इह कायवधोऽपि कूपोदाहरणात् गृहिण गुणवान् मत । ततश्च तदनुपकारेऽपि मन्त्रादेरिव फलभाव ॥९/१४॥ कृतकृत्यत्वादेव च तत्पूजा गुणोत्कर्षात् फलवती । यस्मात् अन्यत्र आरम्भवत एषा अव्यर्था [इति] विमलधिय ॥९/१५॥ एतत्कारिकायुगल अधिकारविंशिकावृत्ति - भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ समुद्धृतम् ।

कूपोदाहरणात् समयप्रसिद्धात्, तदुक्त **आवश्यकनिर्युक्तिभाष्ये** —> अकसिणपवत्तगाण विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो । ससारपयणुकरणो दव्वथए कूवदिट्ठतो ॥१९४॥ <— [स्त परि ११०-पचा ६/४२-पुष्पमाला गा प व १२२४ सम्बोधप्रक - ११८] इति । **हारिभद्रव्याख्या** चात्रैव —> ''अकृत्स्न प्रवर्त्तयतीति 'सयममि'ति सामर्थ्याद्गम्यते अकृत्स्नप्रवर्तकास्तेषा, विरता-विरताना इति श्रावकाणा 'एष खलु युक्त ' एष = द्रव्यस्तव खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् युक्त एव । किम्भूतोऽयमित्याह-ससारप्रतनुकरण = ससारक्षयकारक इत्यर्थ द्रव्यस्तव । आह —> य· प्रकृत्यैवाऽसुन्दर स कथ श्रावकाणामपि युक्त इति ? <— अत्र कूपदृष्टान्त इति । जहा णवणयराइसन्निवेसे केइ पभूयजलाभावओ तण्हाइपरिगया तदपनोदार्थं कूव खणति, तेसिं च जइवि तण्हादिया वड्ढति मट्टिका-कद्दमाईहि य मलिणिज्जन्ति तहावि तदुब्भवेण चेव पाणिएण तेसिं ते तण्हाइया सो य मलो पुव्वओ य फिट्टइ, सेसकाल च ते तदण्णे य लोगा सुहभागिणो हवति । एव दव्वथए जइवि असजमो तहावि तओ चेव सा परिणामसुद्धी हवइ जाए असजमावज्जिय अण्ण च णिरवसेस खवेइ त्ति । तम्हा विरयाविरएहिं एस दव्वथओ कायव्वो सुभाणुबधी पभूयतरणिज्जराफलो यत्ति काउण'' <— इति । तत्प्रयोगश्चैव - 'सदोषमपि स्वरूपेण गुरुकगुणान्तरकारण तदाश्रयणीय यथा कूपखनन, तथा च द्रव्यस्तव' इति **पञ्चाशकवृत्तिकारः** [६/४२] । ''गुणकर अधिकारिण किञ्चित्सदोषमपि पूजादि, विशिष्टशुभभावहेतुत्वात्, यद्यद् विशिष्टशुभभावहेतुभूत तत्तद् गुणकर दृष्ट यथा कूपखनन, विशिष्टशुभभावहेतुश्च यतनया पूजादि ततो गुणकरमिति'' [८१] **ललितविस्तरापञ्जिकाकारः** । तदुक्त **पञ्चाशकेऽपि** —> भण्णइ जिणपूयाए कायवहो जति वि होइ उ कह वि । तहवि तई परिसुद्धा गिहीण कूवाहरणजोगा ॥ <— [४/४२] इति । एतेन जिनपूजार्थं कृतस्य यतनोपेतस्य स्नानादेरपि यतनोपेतत्वेन सगुणत्वमावेदितम्, तदुक्त **पञ्चाशके** —> ण्हाणाइ वि जयणाए आरभवओ गुणाय णियमेण । सुहभावहेउओ खलु विण्णेय कूवणाएण ॥ <— [४/१०] इति । **पञ्चाशकवृत्तौ श्रीअभयदेवसूरिभि** कूपदृष्टान्तनिरूपण —> ''इह चैव साधनप्रयोग , गुणकरमधिकारिण किञ्चित्सदोषमपि स्नानादि, विशिष्टशुभभावहेतुत्वात् । विशिष्टशुभभावहेतुभूत यत् तद् गुणकर दृष्ट यथा कूपखननम् । विशिष्टभावहेतुश्च यतनया स्नानादि ततो गुणकरमिति । कूपखननपक्षे शुभभाव. तृष्णादिव्युदासेनाऽऽनन्दाद्यवाप्तिरिति । इदमुक्त भवति - यथा कूपखनन श्रम-तृष्णा-कर्दमोपले-पादिदोषदुष्टमपि जलोत्पत्ताव-नन्तरोक्तदोषानपोह्य स्वोपकाराय परोपकाराय च किल भवतीत्येव स्नानादिकमप्यारम्भदोषमपोह्य शुभाध्यवसायस्योत्पादनेन विशिष्टाऽशुभकर्मनिर्जरणपुण्यबन्धकारण भवतीति । इह केचिन्मन्यन्ते —> 'पूजार्थं स्नानादिकरणकालेऽपि निर्मलजलकल्प-शुभाध्यवसायस्य विद्यमानत्वेन कर्दममलेपादिकल्पपापाभावाद्विषममिदमित्थमुदाहरण, तत्किलेदमित्थ योजनीय - यथा कूपखनन स्व-परोपकाराय भवत्येव स्नानपूजादिक करणानुमोदनद्वारेण स्व-परयो पुण्यकारण स्यादिति' <— । न चैतदागमानुपाति, यतो धर्मार्थप्रवृत्तावप्यारम्भजनितस्याल्पस्य पापस्येष्टत्वात्, कथमन्यथा भगवत्यामुक्त -''तहारूव समण वा माहण वा पडिहय-

જે કરવાથી ભગવાન ખુશ થાય જેનાથી ભગવાન ખુશ ન થાય તેનાથી શુ સારુ ફળ મળે ? માટે નિષ્કારણ જીવવિરાધનાગર્ભિત જિનપૂજાથી સર્યું [૯/૧૩]

આ દોષના પરિહાર માટે બે ગાથાને મૂલકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ - અહીં જીવવિરાધના પણ કૂવાના ઉદાહરણથી ગૃહસ્થને માટે ગુણવાન મનાયેલ છે પૂજાથી ભગવાન ઉપર કોઈ ઉપકાર ન થવા છતા તે પૂજા મન્ત્રાદિની જેમ ફલોત્પાદક છે કૃતકૃત્ય હોવાથી જ જિનેશ્વરની પૂજા ગુણોત્કર્ષથી સફળ છે માટે અન્યત્ર આરંભવાળા જીવને માટે પૂજા નિષ્પ્રયોજન નથી <— એમ નિર્મળબુદ્ધિવાળા કહે છે [૯/૧૪-૧૫]

❀ જિનપૂજા ગૃહસ્થ માટે કર્તવ્ય છે - ઉત્તરપક્ષ ❀

ટીકાર્થ :- આગમપ્રસિદ્ધ કૂવાના ઉદાહરણથી પૂજાના પ્રસ્તાવને વિશે પાણી, વનસ્પતિ વગેરે જીવોની વિરાધના પણ

सगुणो मतः = अभिप्रेतः गृहिणः = गृहस्थस्य, अल्पव्ययेन बहायभावात् । अनेन कायवधदोषः परिहृतः । ततः तस्याः पूजायाः सकाशात् तदनुपकारेऽपि = 'पूज्यानुपकारेऽपि मन्त्रादेरिव च = मन्त्राग्निविद्यादेरिव च फलभावः = फलोत्पादः । यथा स्मर्यमाणमन्त्र-सेव्यमानज्वलनाऽभ्यस्यमानविद्यादेरनुपकारेऽपि मन्त्रादीनां तत्स्वाभाव्यात् विष-

कल्याणकन्दली

पच्चक्खायपावकम्मं अफासुएणं अणेसणिज्जेणं असण-पाण-खाइम-साइमेणं पडिलाभेमाणे भंते किं कज्जइ ? गोयमा ! अप्पे पावे कम्मे, बहुतरिया से निज्जरा किज्जइ'' [भ सू ८/६/३३१] <-- इत्यादिरूपेण कृतम् । अत्र च कूपदृष्टान्तविशदीकरणवृत्तौ टीकाकृता 'अल्पपापबहुनिर्जराकारणत्वे यद् एतस्य कूपदृष्टान्तस्य नवाङ्गीवृत्तिकारेण श्रीअभयदेवसूरिणा पञ्चाशकाष्टकवृत्त्यादौ संयोजनं कृतं तद्विधिविरहे = यतनादिवैकल्ये भक्तिमात्रमधिकृत्य । विधि-भक्त्यादिसाकल्ये तु स्वल्पमपि पापं वक्तुमशक्यमेव <-- [गा ३वृ] इत्यादिना स्पष्टीकरणं कृतम् । दर्शितं केषाञ्चिन्मतं प्रतिमाशतकवृत्तौ अपि टीकाकृता --> यतनाभावशुद्ध-स्याधिकारिणः क इवात्रोपलेपः ? इति केषाञ्चिन्मतं नाऽनागमिकमाभाति । पूजेतिकर्तव्यतासम्पत्तिरेव न तन्मते कूपोक्तिः, तत्प्राक्कालीन एव चारम्भे प्रतिपन्न-गृहस्थधर्मप्राणप्रदद्रव्यस्तवस्य कूपखननस्थानीयस्तत्कालोपार्जितद्रव्येणैव द्रव्यस्तवसम्भवात्, त्रिवर्गाविरोधिनः ततः प्रथमवर्गेऽस्यापि सिद्धिः तदारम्भार्जितकर्मनिर्जरणमेव च द्रव्यस्तवसम्भविना भावेनेति न किञ्चिदनुपपन्नं नैगमनयभेदाश्रयणेन <-- [गा ६० पृ ३२०] इति समर्थितम् । तदुक्तं पञ्चवस्तुकेऽपि --> एवं निवित्तिपहाणा विण्णेआ तत्तओ अहिंसेअं । जयणावओ उ विहिणा पूआइगयावि एमेव <-- ॥१२७०॥ स्नानयतना च पञ्चाशके इत्थमावेदिता --> भूमीपेहण-जलछाणणाइ जयणा उ होइ ण्हाणाओ । एत्तो विसुद्धभावो अणुहवसिद्धो च्चिय बुहाणं ॥ <--[४/११] इति । यतनोपेतस्नानमधि-कृत्य अष्टकप्रकरणेऽपि --> भावशुद्धिनिमित्तत्वात् तथानुभवसिद्धितः । कथञ्चिद्दोषभावेऽपि तदन्यगुणभावतः ॥ <--[२/४] इत्युक्तम् । श्राद्धदिनकृत्येऽपि --> तसाइजीवरहिए भूमीभागे विसुद्धए । फासुगेण तु नीरेण इअरेण गलिएण उ ॥ काउण विहिणा ण्हाणंति' <--[२३/२४] इत्यादि प्रोक्तम् । जिनपूजार्थं स्नानविधिमन्वय --> अथ स्थापित-भाजनप्रतिनालिकापादपीठोपरि पूर्वाभिमुख उत्तराभिमुखो वा स्थित्वा पनक-कुन्थु-कीटिका-मर्कोटकादिरहिते सम्यक् शुषिरादिदूषिते भूभागे साऽऽतपक्षेत्रे वा न तु शब्दायमानशिलाप्रदेशे तदधोवासिजीवरक्षार्थं प्रथमं पुञ्जनिकया [प्रमार्जन्या] प्रमृज्याऽभितश्च भूम्यां निर्गत्य तत्र तिष्ठति <-- इत्यादि व्यक्तं उपदेशप्रासादे [स्त १३ व्या १८४ पृ ७] । अल्पव्ययेन बहायभावात् = अधिकलाभार्जनात्, जिनविरहे जिनायतनादेरेव नियमेन संसारसागरमग्नानां सत्त्वानामालम्बनत्वात्, यथोक्तं स्तवपरिज्ञायां --> सइ सव्वत्थाभावे जिणाण भावावईइ जीवाण । तेसिं नित्थरणगुणं णियमेण इहं तदायतणं ॥१३९॥ तब्बिंबस्स पइट्ठा साहुणिवासो अ देसणाई अ । इक्किक्कं भावावइनित्थरणगुणं तु भव्वाणं ॥१४०॥ पीढागरावि एवं एत्थ पुढवाईहिंसजुत्ताओ । अण्णेसिं गुणसाहगजोगाओ दीसइ इह तु ॥१४१॥ आरंभवओवि इमा आरंभतरनिवित्तिदा पायं । एवपि हु अणियाणा इट्ठा एसा वि हु मुक्खफला ॥१४२॥ ता एयंमि अहम्मो णो इह जुत्तंपि वेज्जनायमिणं । हंदि गुणंतरभावा, इहरा वेज्जस्स वि अहम्मो ॥१४३॥ <-- इति । तदुक्तं श्रीउमास्वातिवाचकैरपि श्रावकप्रज्ञप्तौ --> पूयाए कायवहो, पडिकुट्ठो सो अ नेव पुज्जाणं । उवगारिणि त्ति तो मा नो कायव्वत्ति चोएइ ॥३४५॥ आह गुरु-पूयाए कायवहो होइ जइवि हु जिणाणं । तह वि तई कायव्वा परिणामविसुद्धिहेऊओ ॥३४६॥ भणियं च कूवनाय दव्वत्थयगोयरं इह सुत्ते । नियया रंभपवत्ता जं च गिही तेण कायव्वा ॥३४७॥ <-- इत्यादि । अन्यत्रापि --> पूआए कायवहो पडिकुट्ठो सो उ किंतु जिणपूआ । सम्मत्तसुद्धिहेउत्ति भावणीआ उ निरवज्जा ॥ <--[ ] इत्युक्तम् । भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि --> न च स्नानादिना कायवधादत्रास्ति दुष्टता । दोषादधिकभावस्य तत्राऽऽनुभविकत्वतः ॥२७॥ <-- इत्युक्तम् । जिनपूजाद्यनादरे तु देशविरतिपरिणामोऽपि कुतः ? तदुक्तं ललितविस्तरायां --> जिनपूजासत्कारयोः करणलालसः खल्वाद्यो देशविरतिपरिणामः, औचित्यप्रवृत्तिसारत्वेन उचितौ चारम्भिण एतौ सदारम्भ-रूपत्वात्, आज्ञामृतयोगात् असदारम्भनिवृत्तेः अन्यथा तदयोगादतिप्रसङ्गात् <-- [पृ ८०] इति प्राक् (पृष्ठ १५८) निरूपितमेव ।

मन्त्रादेरिव, यथोक्तं मूलकारैरेव पञ्चाशके --> उवगाराभावमि वि पुज्जाणं, पूयगस्स उवगारो । मंतादिसरणजलणाइसेवणे

માટે ગુણવાન = લાભકારી છે, કારણ કે જિનપૂજામા જીવવિરાધનાસ્વરૂપ અલ્પ નુકશાનથી ઘણો બધો લાભ થાય છે આથી જીવવિરાધના દોષનો પરિહાર થાય છે [નુકશાન કરતા લાભ વધુ થવાથી તે નુકશાન દોષ ન કહેવાય] પૂજાથી જિનેશ્વર ભગવતને કોઈ લાભ ન થવા છતા પણ મન્ત્ર, અગ્નિ, વિદ્યા વગેરેની જેમ ફલોદય થાય છે જેમ [કોઈને સર્પ ડખે ત્યારે ગારુડિક દ્વારા થતા] મત્રના સ્મરણથી મત્રને કોઈ લાભ થતો નથી છતા પણ મત્રના સ્વભાવથી ઝેર ઉતરવા રૂપી ફળ મળે છે અગ્નિના

१. मुद्रितप्रतौ --> 'पूज्यानुपकारेऽपि <-- इति नास्ति ।

शीतापहार-विद्यासिद्ध्यादिरूपफलभावस्तथा जिनपूजनतो जिनानामनुपकारेऽपि पूजकस्य तत्स्वाभाव्याद्विशिष्ट-पुण्यलाभरूपफलभाव । **एतेन** —> न चोपकारो जिनस्य (९/१३) <— इति दोष **परिहृत** ॥९/१४॥ **कृतकृत्य-त्वादेव च** = सिद्धार्थत्वादेव च **तत्पूजा** = देवपूजा **फलवती** = सफला, **गुणोत्कर्षात्** = उत्कृष्टगुणविषयत्वात् । **अनेन** चरमदोषो **निरस्त** । निगमयति —> **तस्मात् अव्यर्था** = सप्रयोजना **एषा** = पूजा **अन्यत्र** = स्वजन-

कल्याणकन्दली

जह तहेहपि ॥ [४/४४] इति । **स्तवपरिज्ञायामपि** —> उवगाराभावे वि हु चिंतामणि-जलण-चदणाईण । विहिसेवगस्स जायइ तेहितो सो पसिद्धमिण ॥१६४॥ <— इत्युक्तम् । **एतेन** देवतानुग्रहोऽपि **व्याख्यातः**, तदुक्त **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** —> पूजया परमानन्दमुपकार विना कथ ददाति पूज्य इति चेत् ? चिन्तामण्यादयो यथा ॥ <— [५/३२] इति । **योगसारे**ऽपि —> चिन्तामण्यादिकल्पस्य स्वय तस्य प्रभावत । कृतो द्रव्यस्तवोऽपि स्यात् कल्याणाय तदर्थिनाम् ॥ <— [१/३०] इत्युक्तम् । **योगशतकेपि** —> जह चेव मत-रयणाइएहि विहिसेवगस्स भव्वस्स । उवगाराभावम्मि वि तेसि होइ त्ति तह एसो ॥६३॥ **आवश्यकनिर्युक्तौ** अपि —> चिन्तामणिरयणादिहि जहा उ भव्वा समीहिय वत्थु । पावति तह जिणेहि तेसि रागादभावेऽपि ॥ [ ] इति प्रोक्तम् । **पट्खण्डागमे**ऽपि —> रागवज्जियो वि सेवयजणकप्परुक्खो <— [५/४/२६ वृ.] इत्युक्तम् । अन्यत्रापि —> स्तुत्या अपि भगवन्त परमगुणोत्कर्षतो ह्येते । दृष्टा ह्यचेतनादपि मन्त्रादिजपादित सिद्धि ॥१॥ <— इत्युक्तम् । **धर्मरत्नकरण्डके**ऽपि —> शीतोष्णकालयोर्यद्वज्जनो यत्नेन सेवते । जलानलौ तयोर्नैव गुण. कोऽपि प्रजायते ॥६८॥ तथापी-होपकारोऽस्ति तत्सेवाकारिणामलम् । एवमेव स विज्ञेयो जिनपूजाविधायिनाम् ॥६९॥ <— इत्युक्तम् । **शत्रुञ्जयमाहात्म्ये**ऽपि —> जिन. स्मृतोऽपि दृष्टोऽपि कीर्त्तितो महितोऽथवा । स्वभावात्सेवितो दत्ते स्वर्गादिगतिमुत्तमाम् ॥ <— [२/१२३] इत्युक्तम् । **श्रावकप्रज्ञप्तौ पूजापञ्चाशके** च —> उवगाराभावम्मि वि पूज्जाण उवयारो <— [३४८/पू प ४/४४] इत्युक्तम् । **एतेन** = जिनपूजाया पूजकोपकारित्वेन —> **न चोपकारो जिनस्य** <— [९/१३] **इति दोषः परिहृतः** । न हि जिनोपकारकृते पूजा क्रियते किन्तु स्वस्य प्रशस्तभावलक्षणोपकारसम्पादनाय, तदुक्त **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** —> जिणभवण-बिंबपूआ कीरति जिणाण नो कए किंतु । सुहभावणाणिमित्त बुहाण इयराण बोहत्थ <— ॥१४२॥ **सम्बोधप्रकरणे**ऽपि —> जिणभवण-बिंबपूया कीरति जिणाण नो कए किंतु । सुहभावणानिमित्त बुहाण, अबुहाण बोहत्थ ॥१७३॥ <— इत्युक्तम् । अन्यत्रापि —> क्षीणक्लेशा एते न हि प्रसीदन्ति न च स्तवोऽपि वृथा । तत्स्तवभावविशुद्धे प्रयोजन कर्मविगम इति ॥ <— [ ] इति प्रोक्तम् ॥९/१४॥

उत्कृष्टगुणविषयत्वात्, प्रतिमाया जिनगुणारोपेण तत्पूजया भावजिनपूजाफललाभात्, यथोक्त मूलकारै **सम्बोधप्रकरणे**

સેવનથી અગ્નિને કોઈ લાભ થતો નથી છતા પણ અગ્નિના સ્વભાવથી ઠડી દૂર થાય છે વિદ્યાનુ પારાયણ-રટણ કરવાથી વિદ્યાને કોઈ ફાયદો થતો નથી છતા પણ વિદ્યાના સ્વભાવથી વિદ્યાસિદ્ધિ-ગગનગમનાદિ સ્વરૂપ ફળ મળે છે તેમ જિનપૂજાથી જિનેશ્વર ભગવતોને કોઈ લાભ ન થવા છતા પણ ભગવાનના સ્વભાવથી-પ્રભાવથી પૂજકને વિશિષ્ટ પુણ્યપ્રાપ્તિસ્વરૂપ ફળ મળે છે માટે —> પૂજાથી ભગવાનને કોઈ લાભ થતો નથી <— આ દોષનો પરિહાર થઈ જાય છે [અર્થાત્ પૂજાથી પ્રભુજી પ્રસન્ન ન થવાથી પૂજકને કોઈ લાભ નહિ થાય - આવી આપત્તિ પલાયન થઈ જાય છે][૯/૧૪]

પ્રભુજીના પ્રયોજનો પરિપૂર્ણ થયેલ હોવાથી જ પરમાત્મપૂજા સફળ છે, કારણ કે પૂજાના વિષયભૂત વીતરાગના ગુણો ઉત્કૃષ્ટ -સર્વોત્કૃષ્ટ છે માટે —> કૃતકૃત્ય હોવાથી પરમાત્માની પૂજા વ્યર્થ છે <— આ અતિમ દોષનુ નિરાકરણ થઈ જાય છે પ્રસ્તુત વિષયનો ઉપસહાર કરતા શ્રીમદ્જી કહે છે કે —> માટે શરીર, સ્વજન, ઘર વગેરેને વિશે આરભ કરનારા ગૃહસ્થને માટે પરમાત્મપૂજા સફળ-સપ્રયોજન છે <— આમ નિર્મલબુદ્ધિવાળા પ્રાજ્ઞ પુરુષો કહે છે

[કૂવાના ઉદાહરણની ઉપર જે વાત કરી તેનુ સ્પષ્ટીકરણ આ રીતે જાણવુ કે - જેમ તૃષાશમન, શરીરની સ્વચ્છતા, સ્વસ્થતા વગેરેને ઉદ્દેશીને કૂવો ખોદવામા આવે છે ત્યારે શરૂઆમા તો કૂવો ખોદવાથી તરસ વધે છે, શરીર પરસેવે રેબઝેબ થાય છે, શરીર ઉપર કાદવ વગેરેના છાટા ઉડે છે, થાક લાગે છે છતા જમીનમાથી પાણી નીકળતા જેમ તરસ છીપાઈ જાય છે, શરીર સ્વચ્છ થાય છે, થાક દૂર થાય છે અર્થાત્ કૂપખનન સ્વજન્ય તૃષા-પરિશ્રમ વગેરે દોષોને દૂર કરીને જલપ્રાપ્તિ વગેરે લાભનુ કારણ છે કૂવો ખોદવામા નુકશાન અલ્પ છે અને લાભ ઘણો છે માટે કૂપખનન સદોષ ન કહેવાય લોકો કૂપખનનને કર્તવ્ય જ માને છે તેમ જિનપૂજામા પાણી, પુષ્પ વગેરેની સ્વરૂપહિંસા થવા છતા પણ પરમાત્મપૂજાથી સમ્યગ્ દર્શનની નિર્મળતા, પરમાત્મા પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા, ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ, અનેક ભવ્યાત્માને બોધિબીજલાભ, કુટુબમા ધર્મભાવનામા અભિવૃદ્ધિ, મનપ્રસન્નતા, વિઘ્ન-

निकेतनादौ आरम्भवत इति विमलधियः = निर्मलबुद्धयो ब्रुवते ।

ननु –> अन्यत्रारम्भवतोऽत्राधिकार <– इति कोऽयं नियमः ? जिनपूजनस्य कूपोदाहरणेन स्वजनितारम्भदोषविशोधनपूर्वकगुणान्तराऽऽसादकत्वे यतेरप्यधिकारप्रसङ्गात्, सावद्यत्वे चान्यत्राऽऽरम्भवतोऽप्यनधिकारप्रसङ्गात् । न हि कुटुम्बाद्यर्थं गृही सावद्ये प्रवर्त्तते इति धर्मार्थमपि तेन तत्र प्रवर्तितव्यम्, यतो नैकं पाप-

कल्याणकन्दली

–> तम्हा जिणसारिच्छा जिणपडिमा सुद्धजोगकारणया । तब्भत्तिए लब्भइ जिणदपूयाफलं भव्वो ॥१८॥ जम्हा जिणाण पडिमा अप्पपरिणामदसणनिमित्तं । आयसमंडलाभा सुहासुहज्झाणदिट्ठीए ॥४०॥ सम्मत्तसुद्धिकरणी, जणणी सुहजोगसंचयपहवाण । निद्दलणी दुरियाणं भववणदवदड्ढभवियाणं ॥ <– इति । पञ्चाशकेऽपि –> एक्कपि उदगबिंदु जह पक्खित्तं महासमुद्दम्मि । जायइ अक्खयमेवं पूया जिणगुणसमुद्देसु ॥ उत्तमगुणबहुमाणो पयमुत्तमसत्तमज्झयारम्मि । उत्तमधम्मपसिद्धी पूयाए जिणवरिंदाण ॥ <– [४/४७-४८] इत्युक्तम् । एतेन आशातनादोषोऽपि परिहृतः । तदुक्तं पञ्चवस्तुके –> इय कयकिच्चेहिंतो तब्भावे णत्थि कोइवि विसेसो । एत्तोच्चिय ते पुज्जा का खलु आसायणा तीए ? <– ॥१२७४॥ अनेन भगवत कृतकृत्यत्वात्तस्य पूजाव्यर्थत्वलक्षण चरमदोषः निरस्तः ।

ननु –> अन्यत्र कुटुम्बपरिपालनादौ आरम्भवतोऽत्र = जिनार्चाया अधिकारः <– इति कोऽयं नियमः ? गृहस्थस्येव यतेरपि प्रकृतेऽधिकारित्व समानमेव, यत कर्मलक्षणस्य व्याधेः यतिगृहस्थयो द्वयोरपि सत्त्वेन जिनपूजालक्षणचिकित्साया उभयत्र न्याय्यत्वात् । न च 'स्नानमुद्वर्तनाभ्यङ्ग नखकेशादिसंस्क्रिया । गन्धमाल्यं च धूपं च त्यजन्ति ब्रह्मचारिण ॥' [ ] इति वचनात् यते स्नाने तत्पूर्वकत्वेन देवार्चने च नाधिकार इति वक्तव्यम्, भूषार्थस्यैव तस्य निषेधात् । न च कूपोदाहरणात् पूजादिजनितमारम्भदोष विशोध्य गृही गुणान्तरमासादयतीति युक्तं गृहिणो जलस्नानादिपूर्वकजिनपूजादौ अधिकारित्वमिति शङ्कनीयम्, पूजार्थस्नानादेः निषेद्धुमशक्यत्वात्, जिनपूजनस्य स्वजनितारम्भदोषविशोधनपूर्वकगुणान्तराऽऽसादकत्वे यतेरपि जिनपूजाया अधिकारप्रसङ्गात् । न च सर्वसावद्यनिवृत्तत्वेन स्नानपूर्वकजिनार्चने यतेर्नाधिकार इति शङ्कनीयम्, एवं तस्य सावद्यत्वे च = हि अन्यत्र = गृहापणादौ आरम्भवतोऽपि गृहिण जिनपूजने अनधिकारप्रसङ्गात् । एतेन –> गृहस्थस्य कुटुम्बाद्यर्थेऽपि सावद्ये प्रवृत्तत्वेन जिनार्चाधिकारिता यतेस्तु तत्राऽप्रवृत्तत्वान्न स्नानादिपूर्वकजिनार्चनेऽधिकार इति प्रत्याख्यातम्, न हि कुटुम्बाद्यर्थं गृही सावद्ये प्रवर्तते इति धर्मार्थमपि तेन = गृहस्थेन तत्र = सावद्ये कर्मणि प्रवर्तितव्यम्, यतः नैकं पापं मोहादिवशात् आचरितमिति अन्यदपि सावद्य कर्म तेन स्वरसत आचरितव्यमिति न्यायो वर्तते ।

અંતરાય-ઉપસર્ગોથી છૂટકારો, દ્રવ્ય-ભાવ આરોગ્યની પ્રાપ્તિ, સમાધિમરણ, ધનમૂર્ચ્છામાં ઘટાડો, યાવત્ પરમપદપ્રાપ્તિ વગેરે અનેક લાભો સમાયેલ હોવાથી અલ્પ દોષ અને ઘણો લાભ છે અર્થાત્ જિનપૂજાથી જનિત આરંભ દોષની શુદ્ધિ કરવા પૂર્વક અનેક ગુણપ્રાપક હોવાથી પરમાત્મપૂજા એ નિર્દોષ છે - કર્તવ્ય છે - આમ સિદ્ધ થાય છે જેમ પૈસા કમાવા માટે દુકાન-માલ વગેરેની ખરીદીમાં પૈસા ખર્ચાય છે એ ધનનાશ કે દોષ કે ખોટ ન કહેવાય, પણ મૂડીરોકાણ (ઈનવેસ્ટમેન્ટ) કહેવાય છે તેમ સમ્યગ્દર્શનનિર્મળતા વગેરેના ઉદ્દેશથી પ્રભુપૂજા કરવામાં થતી જીવવિરાધના એ પણ મૂડીરોકાણના સ્થાને ગણી શકાય અથવા નોકર વગેરેને ચૂકવાતા પગારના સ્થાનમાં ગણી શકાય માટે તેને વાસ્તવમાં સદોષ ન કહેવાય આગળના ટીકાગ્રંથની સ્પષ્ટ સમજૂતી માટે કૂપદૃષ્ટાન્તનું વિવેચન જરૂરી હોવાથી વિશેષાર્થના બદલે પ્રસ્તુત ટીકાર્થમાં જ તેનું વિવરણ કરવામાં આવેલ છે ચાલો, હવે આગળ વધીએ]

❧ સાધુ શા માટે પૂજા ન કરે ? શંકા-સમાધાન ❧

પૂર્વપક્ષ :- હમણા ઉપર જે વાત કરી કે 'શરીર, કુટુંબ, દુકાન વગેરે માટે આરંભ-સમારંભ [જીવવિરાધના] કરનારને પૂજા કરવાનો અધિકાર છે' આ તે વળી કેવો નિયમ છે ? કૂવાના દૃષ્ટાંતથી જિનપૂજા એ જો પોતાનાથી ઉત્પન્ન થયેલ જીવવિરાધનાસ્વરૂપ દોષની વિશુદ્ધિ કરવા પૂર્વક અન્ય [સમ્યગ્દર્શનનિર્મલતા, ચારિત્રમોહનીયક્ષયોપશમ વગેરે પૂર્વોક્ત] ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવી આપે તો શ્રાવકની જેમ સાધુ પણ જિનપૂજાનો અધિકારી થવાની આપત્તિ આવશે [અર્થાત્ સાધુ જિનપૂજા કરશે તો જિનપૂજા પૂજાજન્ય વિરાધના વગેરે દોષને દૂર કરી અન્ય ગુણોને લાવી આપશે માટે શ્રાવકની જેમ સાધુ પણ જિનપૂજાનો અધિકારી બની જશે અહીં એવી દલીલ કરવામાં આવે કે –> જિનપૂજા વિશેષ ગુણોને લાવનાર હોવા છતાં સાવદ્ય હોવાના કારણે સાધુને કરવાનો અધિકાર નથી <– તો તે બરાબર નથી આનું કારણ એ છે કે] જિનપૂજા સાવદ્ય હોય તો શરીર, કુટુંબ, ધ માટે આરંભ = જીવવિરાધના કરનાર ગૃહસ્થ પણ જિનપૂજાનો અધિકારી નહિ બનવાની આપત્તિ આવશે આનું કારણ એ છે કે કુટુંબ વગેરે માટે ગૃહસ્થ સાવદ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે એટલે ધર્મ માટે પણ તેણે સાવદ્ય પ્રવૃત્તિ કરવી જ જોઈએ - એમ ન કહી શકાય, કેમ કે એક પાપ કર્યું એટલે બીજુ પાપ પણ કરવુ વ્યાજબી નથી

माचरितमित्यन्यदप्याचरितव्यमिति । **अत्रोच्यते** –> अन्यत्रारम्भवत = असदारम्भस्य सतो नाशाय सदारम्भे जिनपूजादावधिकारित्व, अनुबन्धाऽहिंसारूपात्ततस्तस्य तन्नाशसम्भवात् । यतेरतु सदा सर्वारम्भनिवृत्तत्वान्न तत्राधिकार, प्रक्षालनाद्धि इत्यादिन्यायात् । तस्मात् असदारम्भनिवृत्तिकामनावान् इह अधिकारी ति न कश्चिद्दोष । कूपोदाहरणे-

कल्याणकन्दली

अत्रोच्यते –> अन्यत्र गृहापणादौ **आरम्भवतः** = **असदारम्भवतः सतः** असदारम्भस्य **नाशाय सदारम्भे जिनपूजादौ अधिकारित्वम्, अनुबन्धाहिंसारूपात् ततः** = द्रव्यस्तवात् **तस्य** = अन्यत्रासदारम्भवत **तन्नाशसम्भवात्** = असदारम्भनाशयोगात् । यथोक्त **व्याख्याप्रज्ञप्तौ** –> सुह जोग पडुच्च अणारभो <– [ ] इति । तदुक्त **सम्बोधप्रकरणे**ऽपि –> सच्चप्पभावओ च्चिय अग्गी णो डहइ त हिय कुणइ । तह कायवहो वि तया सुहजोगनिमित्तसजणया ॥ परिणामविसेसो वि हु सुहबज्झगओ सुहफलो होति <– [५/५६-५७] । –> पूयम्मि वीयराये भावो विप्फुरइ विसयविच्चाया । आया अहिंसभावे वट्टइ इह तेण नो हिसा ॥ [१/२००] जत्थ य अहिंसभावो तत्थ य सुहजोयकारण भणिय । अणुबधहेउरहिओ वट्टइ इह तेण नो हिसा ॥ <–[१/२०१] इति । भवजलतरणालम्बन गृहस्थाना जिनपूजनमेव । तदुक्त **सम्बोधप्रकरणे**–> आरभपसत्ताण गिहीण छज्जीववहअविरयाण । भवअडवीनिवडियाण दव्वत्थओ चेव आलबो <–॥२१३॥ इति । अत एव तस्य जिनपूजायामप्रवर्तन महामोहो, तदुक्त **पञ्चाशके** –> देहादिणिमित्त पि हु जे कायवहम्मि तह पयट्टति । जिणपूयाकायवहम्मि, तेसिमपवत्तण मोहो ॥ [४/४५] अन्नत्थारभवओ धम्मेऽणारभओ अणाभोगो । लोए पवयणखिसा अबोहिबीय ति दोसा य ॥ <– [४/१२] इति । तदुक्त **कथारत्नकोशे** –>देहगिहाइयकज्जे आरभ नो निरुभसि अणज्ज !। कायवहो त्ति निसेहसि जिणपूय अहह ! तुह मोहो ॥ <–[पृ १००/८] इति । इदमेवाभिप्रेत्य **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** –> अन्यत्राऽऽरम्भवान् यस्तु तस्यात्राऽऽरम्भशङ्किन । अबोधिरेव परमा विवेकौदार्यनाशत ॥३०॥ <–इत्युक्तम् । **यतेस्तु सदा सर्वारम्भनिवृत्तत्वान्न तत्र** = जिनपूजाया **अधिकारः, प्रक्षालनाद्धि** पङ्कस्य दूरादस्पर्शन वर [म भा वनपर्व अ २-परा २३३ पद्मपुराण-५/१९/२५२-अष्टक ४/६] इति **महाभारत-पराशरस्मृति-पद्मपुराणाष्टकप्रकरणादिदर्शितन्यायात्** । यथोक्त **आवश्यकनिर्युक्तिभाष्ये** –> छज्जीवकायसजमु दव्वथए, सो विरुज्जई कसिणा । तो कसिण-सजमविऊ पुप्फाइअ न इन्छति ॥१९३॥ <–इति । **महानिशीथे**ऽपि –> अकसिणपव्वत्तगाण विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो । ते कसिणसजमविऊ पुप्फाइय न कप्पइ ॥ <– [अ ३ गा ३८] इत्युक्तम् । अन्यत्रापि –> गृहस्थाना यद्भूषण तत् साधूना दूषणम् <– [ ] इत्युक्तम् । **साधोः तत्र** = यतनोपेतस्नान-पूजादौ 'हा ! विराधकोऽह' इत्यादि-रूपेण **अवद्य** = पाप **एव चित्ते स्फुरति, उत्कृष्टगुणारूढत्वात्** = ध्यानादिस्वरूपभावस्तवाधिरूढत्वात् । तदुक्त **अष्टकप्रकरणवृत्तौ सम्बोधसप्ततिवृत्तौ** च –> यतयो हि सर्वथा सावद्यव्यापारान्निवृत्ता , ततश्च कूपोदाहरणेनाऽपि तत्र प्रवर्तमानाना तेषामवद्यमेव चित्ते स्फुरति न धर्म , तत्र सदैव शुभध्यानादिभि प्रवृत्तत्वात् । गृहस्थास्तु सावद्ये स्वभावत सततमेव प्रवृत्ता , न पुनर्जिनार्चनादिद्वारेण स्वपरोपकारात्मके धर्मे । तेन तेषा तत्र प्रवर्तमानाना स एव चित्ते लगति न पुनरवद्यमिति कर्तृपरिणामवशादधिकारेतरौ मन्तव्याविति । स्नानादौ गृहस्थ एवाधिकारी न यतिरिति <– [अ प्र २/५ स गा ३६ वृ पृ २७] । न चैव यते द्रव्यस्तवविरहात् शुद्धिहानिरिति

<u>ઉત્તરપક્ષ</u> - સસારના કાર્યમા આરભ કરવાવાળા ગૃહસ્થ શરીર, કુટુબ વગેરે માટેનો આરભ કરે છે તે અશુભ-મલિન આરભ છે તે અશુભ-મલિન આરભનો નાશ કરવા માટે ગૃહસ્થને શુભારભ સ્વરૂપ જિનપૂજા વગેરેમા અધિકાર છે [અહીં એવી શકા થાય કે –> જિનપૂજાસ્વરૂપ આરભ દ્વારા મલિન આરભનો નાશ કેવી રીતે થઈ શકે ? <– તો તેનુ સમાધાન એ છે કે સ્વરૂપથી આરભસ્વરૂપ = વિરાધનાસ્વરૂપ હોવા છતા સમ્યગ્દર્શન-ચારિત્ર વગેરેનુ કારણ હોવાથી] જિનપૂજા એ અનુબધથી અહિંસાસ્વરૂપ છે તેથી તેવી જિનપૂજાથી મલિનારભનો નાશ સભવી શકે છે [આનો ફલિતાર્થ એ થાય છે કે મલિનારભના નાશ માટે ગૃહસ્થને જિનપૂજાનો અધિકાર છે, કારણ કે જિનપૂજાનુ પ્રયોજન = સાક્ષાત્ ફળ સસારના અશુભ આરભનો અટકાવ = પ્રતિરોધ છે] સાધુ તો સર્વદા સર્વ પ્રકારના આરભથી નિવૃત્ત છે માટે સાધુનો જિનપૂજામા અધિકાર નથી આ વાતનુ સમર્થન કરતો એક ન્યાય છે કે કાદવથી પગ ખરડીને કાયાને પાણીથી ધોવી એ કરતા કાદવથી દૂર રહેવુ જ વધુ સારુ [આ ન્યાય પ્રસ્તુતમા એ રીતે લાગુ પડે છે કે સાધુ નિયમપૂર્વક સર્વ પાપથી નિવૃત્ત હોવાથી સ્વચ્છ છે હવે જો સ્નાન-જિનપૂજાસ્વરૂપ સ્વરૂપવિરાધનામા સાધુ પ્રવૃત્તિ કરે તો સાધુને સ્વરૂપવિરાધનાથી પાપબધ થતો હોવાથી તેનો આત્મા પાપરૂપી કાદવથી ખરડાય પછી તેને દૂર કરવા આલોચનારૂપી પાણીનો આશ્રય કરવો અથવા તો જિનપૂજાજનિત વિશિષ્ટ વિશુદ્ધ ગુણવિશેષપ્રાપ્તિ દ્વારા તે વિરાધનાજન્ય પાપરૂપી કાદવને સાધુ દૂર કરે તેના કરતા તો સાધુ સ્વરૂપથી સાવદ્ય એવી જિનપૂજામા પ્રવૃત્તિ ન કરે તે જ વધુ સારુ છે] માટે અશુભ આરભની નિવૃત્તિની ઈચ્છાવાળો જિનપૂજાનો અધિકારી છે - એમ માનવુ નિર્દોષ છે કૂવાના ઉદાહરણથી પૂજામા

नापि प्रवर्तमानस्य साधोस्तत्राऽवद्यमेव चित्ते स्फुरति, उत्कृष्टगुणारूढत्वात्, न तु गृहिण, अतथात्वादिति कर्तृ-परिणामवशादधिकारानधिकारो । अत एव सामायिकस्थस्य गृहिणोऽपि तत्रानधिकार ।

कल्याणकन्दली

वाच्यम्, ज्ञानादिगुणवृद्धे सद्भावात् शुद्धिप्रकर्षात् । तदुक्तं पञ्चवस्तुके –> आरंभ-च्चाएण णाणाइगुणेसु वड्ढमाणेसु । दव्वत्थय-हाणीवि हु न होइ दोसाय परिसुद्धा <– ॥१३०६॥ युक्तश्चैतत् । न हि यदाद्यभूमिकावस्थस्य गुणकर तदुत्तरभूमिकावस्थस्यापि तथा, रोगचिकित्सावद्धर्मस्य शास्त्रे व्यवस्थितत्वात् । तदुक्तं मूलकारैरपि अष्टकप्रकरणे –> अधिकारिवशात् शास्त्रे धर्मसाधन-संस्थितिः । व्याधिप्रतिक्रियातुल्या विज्ञेया गुणदोषयो <– ॥ जीवानुशासने देवसूरिभिरपि –> किं चहिगारवसाउ धम्मागुट्ठाण-वित्ति सत्थेसु । वाहिपडिकिरियतुल्ला दोसगुणेहि य समणुनेया ॥२८०॥ <– इत्युक्तम् । तदुक्तं श्रावकधर्मविधिप्रकरणेऽपि –> अहिगारिणा खु धम्मो, कायव्वो अणहिगारिणो दोसो । आणाभंगाओ च्चिय, धम्मो आणाए पडिबद्धो ॥३॥ <– इति । –> अनधिकारिणो हि विराधनानिबन्धनोऽनर्थ एव । अत एवोक्तं 'अविधिकृताद् वरमकृतमेव' <– [गा ३ वृ] इति व्यक्तमुक्तं मानदेवसूरिभिः श्रावकधर्मविधिवृत्तौ [२/५]। तथा पूजाया द्रव्यस्तवरूपत्वात्तस्य च भावस्तवहेतुत्वात्, भावस्तवाऽऽरूढस्य यते न द्रव्यस्तवेऽधिकार, निष्प्रयोजनत्वात् । न हि यानारूढो ग्रामप्राप्तो यान न मुञ्चति, न वा तन्मोचने तत्र द्वेषप्रसङ्ग, तथाऽननुभवात् । दृश्यते हि प्रयोजनाधिकारव्याप्ता शिष्टाना प्रवृत्ति । इदमेवाभिप्रेत्य महानिशीथेऽपि –> भावच्चणमुग्गविहारया य दव्वच्चण तु जिणपूआ । पढमा जईण, दुण्ह वि गिहीण ॥ <– [अ० ३] इत्युक्तम् । टीकाकृताऽपि ज्ञानसारे –> द्रव्यपूजोचिता भेदोपासना गृहमेधिनाम् । भावपूजा तु साधूनामभेदोपासनात्मिका ॥ <– [३० /८] इत्युक्तम् । भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि –> यतिरप्यधिकारी स्यान्न चैव तस्य सर्वथा । भावस्तवाधिरूढत्वादर्थी-भावादमूदृशा ॥२८॥ <– इत्युक्तम् । परेषामपि द्रव्य-स्तवाद्भावस्तवस्याभ्यर्हितताऽभिमता, तदुक्तं भगवद्गीताया –> श्रेयान् द्रव्यमयाद्यज्ञात् ज्ञानयज्ञ परंतप ' <– [४/३३] तथापि द्रव्यस्तवकरणे तु स्वच्छन्दचारित्वादिक यते स्यात्, यथोक्तं महानिशीथसूत्रे –> जे ण केइ साहू वा साहुणी वा निग्गंथे अणगारे दव्वत्थय कुज्जा से ण अजएइ वा असजए वा देवभोइए वा देवगच्चेइ वा जाव ण उम्मग्गपइट्ठिएइ वा दुरुज्झियसीलेइ वा कुसीलेइ वा सच्छंदयारिएइ वा आलवेज्जा <– [८] ।

अत एव = कर्तृपरिणामवशादधिकारानधिकारयोर्व्यवस्थितत्वादेव सामायिकस्थस्य गृहिणोऽपि मुनेरिव तत्र = जिनपूजाया अनधिकारः, तस्यापि तदानीं सावद्यनिवृत्ततया भावस्तवाऽऽरूढत्वेन च श्रमणकल्पत्वात्, तदवाप्तिपूर्तिकाल यावत्सचित्तादिस्पर्शरहितस्यैव व्रतपालकत्वात् । जिनपूजा चिकीर्षुस्तु सचित्तपुष्पादिवस्तूनि समुपादायैव ता करोति तद्विना पूजाया एवाऽसम्भवात्, प्रतिकार्य कारणस्य भिन्नत्वादिति व्यक्तं प्रतिमाशतकवृत्तौ [गा ३६]। तदुक्तं कथारत्नकोशेऽपि –> जइ पुण पोसहनिरया सचित्तविवज्जया जइसरिच्छा । उत्तरपडिमासु ठिया पुप्फाई ता विवज्जतु ॥ <– [पृ १००/गा १०] इति । किञ्च पूजाया विहितत्वे तदङ्गस्य पुष्पग्रहणादेरप्यनुमतत्वमनाविलमेव । इदमेवाभिप्रेत्य पञ्चाशके –> कज्ज इच्छंतेण अणतर कारणपि इट्ठ तु । जहआहारज-तित्ति, इच्छंतेणेह आहारो ॥ <– [६/३५] इति मूलकारैरुक्तम् । यस्तु सर्वथैव पुष्पपूजादिकमपलपति स तीर्थकृदाशातनाकारी, तदुक्तं जीतकल्पभाष्ये –> अण्ण वा एवमादी अवि पडिमासु वि तिलोगमहियाण । जति भणति कीस कीरति मल्लालकारमादीय ॥ जो वि पडिरूवविणओ त सव्व अवितह अकुव्वता । वदण-थुइमादीन तित्थगरासायणा एसा ॥ <– [२४६५-२४६६]

પ્રવૃત્તિ કરે તો પણ સર્વસાવદ્યનિવૃત્ત એવા સાધુ ઉત્કૃષ્ટ ગુણોમા આરૂઢ હોવાથી સ્નાનાદિ સમયે તેમના મનમા પાપ = જીવવિરાધના જ સ્ફુરે છે જ્યારે ગૃહસ્થ જિનપૂજા કરે ત્યારે તેના મનમા વિરાધનાનો ભાવ નથી આવતો પણ ભક્તિનો જ ભાવ જાગે છે આથી પૂજકના પરિણામના આધારે જિનપૂજાનો અધિકાર અને અનધિકાર છે [સાધુ કાચા પાણી કે વનસ્પતિને અડતા ન હોવાથી પૂજા માટે સ્નાન કરે કે ફૂલપૂજા કરે ત્યારે તેના મનમા ભક્તિના બદલે જીવવિરાધનાનો પરિણામ જાગતો હોવાથી સાધુને જિનપૂજાનો અધિકાર નથી ગૃહસ્થ તો રોજ સ્નાનાદિ કરતા જ હોય છે ગૃહસ્થ જીવવિરાધનામા સ્વત પ્રવૃત્ત હોવાથી જિનપૂજામા તેને વિરાધનાનો નહિ પણ ભક્તિનો ભાવ જાગે છે માટે ગૃહસ્થને જિનપૂજાનો અધિકાર છે] કર્તાના પરિણામના આધારે જિનપૂજાના અધિકાર અને અનધિકારની વ્યવસ્થા હોવાથી જ સામાયિકમા રહેલા ગૃહસ્થને પણ જિનપૂજા કરવાના વિશે અધિકાર નથી સામાયિકમા ન રહેલો હોય એવા પણ જે શ્રાવક પૃથ્વી વગેરે જીવોની વિરાધનાના ડરવાળો હોય, યતનાવાળો હોય, સાવદ્ય ક્રિયાઓને ઘટાડવાની રુચિવાળો હોય તથા સાધુધર્મનો અનુરાગી હોય [સાધુ થવાની ભાવનાવાળો હોય] તેવા શ્રાવકને પણ ધર્મ માટે સાવદ્યપ્રવૃત્તિ

अन्यस्यापि पृथिव्याद्युपमर्दभीरोर्यतनावत सावद्यसङ्क्षेपरुचे यतिक्रियानुरागिणो न धर्मार्थं सावद्यप्रवृत्तिर्युक्तेत्यप्याहुरिति कृत विस्तरेण ॥९/१५॥

कल्याणकन्दली

अन्यस्यापि सामायिकानुपारूढस्य प्रकृत्या **पृथिव्याद्युपमर्दभीरोः** प्रायो **यतनावतः सावद्यसङ्क्षेपरुचेः यतिक्रियानुरागिणो** गृहस्थस्य **न धर्मार्थं** = जिनपूजाद्यर्थं **सावद्यप्रवृत्तिः युक्ता** । यथोक्त **पञ्चाशके** —> असदारम्भपवत्ता ज च गिही तेण तेसि विन्नेया । तन्निवित्तिफलच्चिय एसा परिभावणीयमिणम् ॥ <— [४/४३] । न चायमनन्तरोदितोऽसदारम्भप्रवृत्त , तत्कथ तस्य तन्निवृत्तिफलत्वेन स्नानादौ सावद्यारम्भे प्रवृत्तिर्युक्ता इत्यप्याहुः **श्रीजिनेश्वरसूरिप्रभृतय** [अष्टक-२/५ वृ] । तदुक्त **भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि** —> प्रकृत्यारम्भभीरुर्वा यो वा सामायिकादिमान् । गृही तस्यापि नात्रार्थेऽधिकारित्वमत स्मृतम् <— ॥२९॥

अत्र द्रव्यस्तवे प्रवृत्तिकालेऽवद्यस्फुरण साधो कि अवद्यसद्भावात् [१] ? अग्रिमकालेऽवद्यस्य स्वाशोध्यत्वज्ञानात् [२] ? स्वप्रतिज्ञोचितधर्मविरुद्धत्वज्ञानात् [३] ? आहार्यारोपाद्वा [४] ? नाद्य-द्वितीयौ गृहितुल्ययोगक्षेमत्वात् उभयासिद्धेः । न तृतीय गृहिणाऽपि यागादिनिषेधाय धर्मार्थं हिसा न कर्तव्येति प्रतिज्ञाकरणात्तद्विरुद्धत्वज्ञाने स्फुरितावद्येन द्रव्यस्तवाऽकरणप्रसङ्गात् । अध्यात्माऽऽनयनेन द्रव्यस्तवीयहिसाया अहिंसाकरणेनाऽविरोधस्याप्युभयो तौल्यात् । नापि तुर्य॰, अवद्याहार्यारोपस्य इतरेण कर्तु शक्यत्वात् । तेन द्रव्यस्तवत्यागस्यापि प्रसङ्गादिति मलिनारम्भस्याधिकारिविशेषणस्याभावादेव न साधोर्देवपूजाया प्रवृत्ति॰ । मलिनारम्भी हि तन्निवृत्तिफलाया तत्राधिक्रियते दुरितवानिव तन्निवृत्तिफले प्रायश्चित्ते । अत एव स्नानेऽपि साधोर्नाधिकार तस्य देवपूजाङ्गत्वात्, प्रधानाधिकारिण एव चाङ्गेऽधिकारो न स्वतन्त्र , अङ्गत्वभङ्गप्रसङ्गादिति व्यक्त **प्रतिमाशतकवृत्तौ** [गा.३० पृ १८४/१८५] **आत्मप्रबोधेऽपि** —> जिनधर्मस्याऽनेकान्तरूपत्वात्सम्यक्त्विनामेकान्तपक्षग्रहो न भवति । अत एव ज्ञानत्रयवताऽपि **मल्लिनाथ**जिनेन स्वषण्मित्राणा प्रतिबोधनाय स्वर्णपुत्तलिकाया प्रत्यह कवलप्रक्षेप॰ कृत॰; तथा **सुबुद्धिमन्त्रिणा** स्वस्वामिनृपप्रतिबोधाय परिखाजलपरावर्त्त कारितः । पुनरप्यागमेषु बहुहस्त्यश्वरथपदातिप्रभृतिपरिकरोपेत**कूणिका**दिनृपसमाचरितजिनवन्दनादिमहोत्सवः प्रतिपद श्रूयते । एतेषु कार्येषु च वह्वी हिसा जाता । पर तस्या लाभकारणत्वाद् गणना न कृता । ततश्च जिनाज्ञामाश्रित्य सम्यग् यतनया भक्त्या च सत्क्रियाकरणे हि न कोऽपि हिसादोष॰ । 'यत्र हिसा तत्र न जिनाज्ञा' इत्येवमुच्यते चेत् ? तर्हि साधूना प्रतिक्रमण-विहारादावपि जिनाज्ञा न स्यात्, तत्रापि हिसाया॰ सम्भवात् । तस्मादय श्रुतव्यवहारोऽस्ति यल्लाभनिमित्त निरवद्यपरिणामै॰ यतनया च प्रवर्तन तत्र न तादृक्कर्मबन्ध इति । अयञ्चार्थ॰ श्रीमद्भगवत्यङ्गेऽष्टादशशतस्याऽष्टमोद्देशके विस्तरतो बोध्य । तत्र हि भावितात्मनोऽनगारस्य युगमात्रदृष्ट्या प्रेक्ष्य प्रेक्ष्य गमन कुर्वतश्चरणतले कुर्कुट-कुलिङ्गादिबालश्चेन्म्रियेत तर्हि तस्य हिसापरिणामाऽभावादीर्यापथिक्येव क्रिया भवेन्न तु साम्परायिकीत्याद्यधिकारोऽस्तीति । यश्च पूजाया पुष्पाद्यारम्भो दृश्यते तस्य त्वौपचरिकत्वात् सद्भावेन परिहारो भवति । किञ्च यथा मुनीना जलोत्तारणसमये जलोपरि करुणारङ्गो भवति तथा श्रावकाणामपि जिनपूजाया पुष्पाद्युपरि करुणापरिणामो भवतीति हिसानुबद्धक्लिष्टपरिणामाभावात् साधूनामिव तेषामपि न

= જિનપૂજા વગેરે કરવી યોગ્ય નથી - એમ પણ કેટલાક જૈનાચાર્યો કહે છે માટે અતિવિસ્તારથી સર્યું [૯/૧૫]

વિશેષાર્થ - ટીકાર્થ વિસ્તારથી જણાવેલ જ છે છતા સક્ષેપમા અન્ય ઉદાહરણ એ રીતે આપી શકાય કે [૧] કબજીયાતના દર્દીને દિવેલ આપવામા આવે તો તે દિવેલ કબજીયાતને દૂર કરે છે અને તે દિવેલને કાઢવા માટે બીજા કોઈ સાધનની આવશ્યકતા રહેતી નથી દિવેલ દર્દીને હેરાન કરવાનુ નથી અહીં દિવેલ = જિનપૂજા, કબજિયાત = અશુભ આરભ અશુભારભસ્વરૂપ કબજિયાતને હટાવવા પ્રભુપૂજાસ્વરૂપ દિવેલનુ સેવન કરવામા આવે તો મલિન આરભ સ્વરૂપ કબજિયાત દૂર થાય છે ત્યાર બાદ સ્વરૂપવિરાધનાઆત્મક જિનપૂજા તો આપોઆપ ખસી જ જાય છે તેના માટે કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવુ પડતુ નથી જિનપૂજા ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષયોપશમ કરવા દ્વારા ચારિત્રને અપાવે છે તેથી પણ જિનપૂજા સ્વય નિવૃત્ત થઈ જ જવાની છે [૨] જેને કબજિયાતનો રોગ નથી તેને દિવેલ લેવાની આવશ્યકતા નથી તેમ આરભ-સમારભથી રહિત એવા સાધુ ભગવતને જિનપૂજાનુ કોઈ પ્રયોજન નથી રોગી દવા લેવાનો અધિકારી હોય, આવશ્યકતાવાળો હોય, નીરોગી નહિ દર્દીને દવા લેવાનુ કહેનાર નીરોગી ડોક્ટર-વૈદ્ય સ્વય દવા ન વાપરે એટલા માત્રથી દવા દર્દી માટે અનાવશ્યક-અસેવ્ય ન કહેવાય માટે —> સાધુ પૂજા નથી કરતા અને શ્રાવકને પૂજાનો ઉપદેશ આપે છે આ કેવો ન્યાય ? ઝેર જાતે ન ખાવુ અને બીજાને ઝેર ખાવાની સલાહ આપવી -આવુ સજ્જનને કેમ શોભે ? <— આવી સ્થાનકવાસીની દલીલ બરાબર નથી નીરોગી ડોક્ટર સ્વય દવા ન લેવા છતા કબજિયાતના દર્દીને દિવેલ વગેરે દવા આપે તે વ્યાજબી જ છે તેમ સર્વસાવદ્યત્યાગી સાધુને જિનપૂજાનુ પ્રયોજન ન હોવાથી તેઓ પૂજા ન કરે છતા પાપમા ગળાડૂબ એવા ગૃહસ્થને જિનપૂજાનો ઉપદેશ આપે તે પણ ઉચિત જ છે સીડી દ્વારા ઉપર ચડેલ માણસ નીચે રહેલા માણસને ઉપર આવવા માટે સીડી ચડવાનો ઉપદેશ આપે એ સમયે નીચે ઉભેલો માણસ ઉપર રહેલા માણસને પ્રશ્ન કરતો નથી કે —> 'તમે

एव सदोषपरिहारा पूजामभिधाय फलद्वारेण निगमयन्नाह —> 'इती'त्यादि ।

इति जिनपूजा धन्यः श्रृण्वन् कुर्वंस्तदोचिता नियमात् । भवविरहकारण खलु सदनुष्ठान द्रुत लभते ॥९/१६॥

इति = एव जिनपूजा धन्य = धर्मधन श्रृण्वन् अर्थत कुर्वन् क्रियया, तदा = तस्मिन् काले उचिता यो नियमात् = निश्चयेन भवविरहकारण सदनुष्ठान = शोभनानुष्ठान द्रुत खलु = शीघ्रमेव लभते ॥९/१६॥

॥ इति नवम पूजाषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

तदा दुष्कर्मबन्ध । पुनर्यथा व्रणच्छेदनसमये प्राणिना वेदनासम्भवेऽपि प्रान्ते महासुख समुत्पद्यते तथा पूजायामपि स्वल्पमात्रारम्भे सत्यपि परिणामविशुद्ध्या क्रमेण परमानन्दप्राप्तिर्जायते <— [पृ ३०१/प्रकाश-८] इत्येव प्रकृतोपयोगिनिरूपणमकारि श्रीजिनलाभसूरिभिरित्यवधेयम् ॥९/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इति जिनपूजा श्रृण्वन् तदा उचिता कुर्वन् धन्य नियमात् भवविरहकारण सदनुष्ठान द्रुत खलु लभते ॥९/१६॥

उचितामिति । अत एव तस्या फलसाधकता, यथोक्त पञ्चाशके —> उचिय खलु कायव्व सव्वत्थ सया णरेण बुद्धिमता । इड फलसिद्धी णियमा, एस चिय होइ आणत्ति ॥ <— [६/८] इति । सदनुष्ठानभिन्न तादृशपूजाफल तु —> जिनेन्द्रपूजा सुगति तनोति ददाति राज्यञ्च सुरेन्द्रलक्ष्मीम् । छिनत्ति दु खानि च देहभाजा नीरोगता राति सुसुस्थताञ्च ॥ <— [ ] इत्यादिना प्रसिद्धमेव ॥९/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचिताया कल्याणकन्दल्या नवमषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

કેમ સીડી ચડતા નથી ? તમે ઉપર કેમ સ્થિર ઊભા છો ?' <— એ રીતે પરમાત્માની પૂજા કરવા દ્વારા ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ચારિત્ર પામેલા સાધુ સ્વય પૂજા ન કરવા છતા સમારભમા રહેલ ગૃહસ્થને પૂજા કરવાનો ઉપદેશ આપે ત્યારે —> 'તમે કેમ પૂજા નથી કરતા ?' <— આવો પ્રશ્ન સાધુને ગૃહસ્થ કરે તે તદ્દન ગેરવ્યાજબી જ છે ઉપર ચડી ગયા પછી સીડીને પકડવાનો કે તેના ઉપર ચઢવાનો કોઈ મતલબ નથી તેમ સાધુ થયા બાદ જિનપૂજાનુ સાધુને કોઈ પ્રયોજન નથી ગૃહસ્થને માટે પ્રભુપૂજા સપ્રયોજન છે ચારિત્રપ્રાપ્તિનુ સાધન પૂજા છે આ એક દિશાસૂચનમાત્ર છે [૯/૧૫]

આ રીતે પ્રશ્ન-ઉત્તર સહિત જિનપૂજાનુ નિરૂપણ કરીને ફલ બતાવવા દ્વારા જિનપૂજાનો ઉપસહાર કરતા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> :- આ રીતે જિનપૂજાને સાભળતા અને ત્યારે ઉચિત જિનપૂજાને કરતા ધન્ય જીવો નિયમા મોક્ષકારણીભૂત સદનુષ્ઠાનને તરત જ પામે છે [૯/૧૬]

❖ જિનપૂજા સદનુષ્ઠાનકારણ ❖

<u>ટીકાર્થ</u> - આ રીતે ધર્મસ્વરૂપધનવાળા જીવ જિનપૂજાને અર્થથી સાભળતા અને જિનપૂજાના સમયે ઉચિત એવી જિનપૂજાને કરતા નિશ્ચયથી મોક્ષકારણીભૂત એવા સુદર અનુષ્ઠાનને ઝડપથી જ પામે છે [૯/૧૬]

<u>વિશેષાર્થ</u> - આ શ્લોકમા પાચ મહત્ત્વની વાત જણાવેલ છે [૧] જિનપૂજાને માત્ર સૂત્રથી જ સાભળવી નહિ પણ ભાવાર્થ-પરમાર્થસહિત સાભળવી, કેમ કે સૂત્ર કરતા અર્થ બળવાન છે [૨] આચાર દ્વારા જ્ઞાન સાર્થક-સફળ બને છે અને શ્રદ્ધા મજબૂત બને છે માટે અર્થથી જિનપૂજાને સાભળીને પૂજાના સમયે પૂજા કરવી જોઈએ જ્ઞાનથી આચાર જણાય છે અને આચારથી શાસન ટકે છે આ બાબતથી સૂચિત થાય છે [૩] જિનપૂજાથી નિયમા સદનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિ થાય અર્થાત્ જિનપૂજા એ સદનુષ્ઠાનનુ અમોઘ = અનતર કે અવ્યભિચારી કારણ છે [૪] જે મોક્ષનુ કારણ બને તે જ વાસ્તવમા સદનુષ્ઠાન કહેવાય જે માત્ર પુણ્ય-સ્વર્ગનુ જ કારણ બને તે આચાર વ્યવહારથી સદનુષ્ઠાન = લૌકિક ધર્મક્રિયા કહેવાય પૃ ૮૨ અને પૃષ્ઠ ૧૭૫ ઉપર નજર કરવાથી આ વાત સ્પષ્ટ થશે [૫] 'ભવવિરહ' શબ્દ દ્વારા આ રચના = મૂળ ગ્રથ શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે બનાવેલ છે એમ ધ્વનિત થાય છે [૯/૧૬]

નવમા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ સાત પ્રશ્નના સવિસ્તર જવાબ લખો

૧ જિનપૂજાનુ સ્વરૂપ જણાવો
૨ ત્રણ ભેદથી જિનપૂજા સમજાવો
૩ કોણે પૂજા કરવાની ? કેવી રીતે ?
૪ સ્તોત્રપૂજા કેવી રીતે થાય ?
૫ વિઘ્નોપશમની વગેરે ત્રણ પૂજા સમજાવો
૬ જિનપૂજા નિર્દોષ કઈ રીતે ?
૭ કૂપદષ્ટાત સમજાવો
૮ સાધુ શા માટે જિનપૂજાના અધિકારી ન બને ?
૯ ત્રણ અવચકયોગનુ નિરૂપણ કરો
૧૦ જિનપૂજા સદનુષ્ઠાનનુ કારણ કઈ રીતે બને ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) જિનેશ્વર દેવ	(A) પચાગી પૂજા
(૨) ધૂપપૂજા	(B) પૂજાઉપકરણ
(૩) જિનેશ્વર નમસ્કાર	(C) ઉચ્ચારણ દોષ
(૪) ભવભય	(D) ગભીર
(૫) વ્યત્યામ્રેડિત	(E) દેવેન્દ્રપૂજિત
(૬) સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય અર્થ	(F) અભ્યુદયસાધક
(૭) સર્વમગલા	(G) ઉત્કૃષ્ટ ગુણ આરૂઢ
(૮) સાધુ	(H) દ્રવ્યપૂજા
(૯) શુભ વસ્ત્ર	(I) સવેગ
(૧૦) વિઘ્નોપશમની પૂજા	(J) સમકિતી

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ એવા સ્તોત્રો વડે જિનેશ્વર ભગવતોની સ્તવના કરવી (૧૧, ૨૧, ૧૦૮, ૧૦૦૮)
૨ મુખ પ્રક્ષાલન સ્નાન છે (દેશ, સર્વ, ગૌણ, પ્રધાન)
૩ મોક્ષની અભિલાષા એ છે (નિર્વેદ, સવેગ, વૈરાગ્ય)
૪ મનોયોગપ્રધાન પૂજા એ છે (સમતભદ્રા, સર્વમગલા, સર્વસિદ્ધિફલા)
૫ સ્તોત્રપૂજાના વિશેષણ છે (૧૦, ૧૧, ૧૨)
૬ સદ્યોગાવચકવાળા જીવને પ્રધાન પૂજા હોય (કાયયોગ, વચનયોગ, મનોયોગ)
૭ ધર્મપદ નુ બોધક છે (પુણ્ય, નિર્જરા, શુભભાવ)
૮ જિનપૂજા એ નુ અમોઘ કારણ છે (સમ્યગ્દર્શન, સદ્દનુષ્ઠાન, સામાયિક)
૯ સર્વસિદ્ધિફલા પૂજા ને હોય (અપુનર્બધક, પરમ શ્રાવક, સમકિતી, સાધુ)
૧૦ ક્રિયાઅવચક યોગવાળા જીવની જિનપૂજા હોય (આગમપ્રધાન, વચનયોગપ્રધાન, ભાવપ્રધાન)

નોધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ કેવા પ્રકારના સ્તોત્રથી જિનપૂજા થાય ? તેના પાંચ ઉદાહરણ દર્શાવો
૨ સ્ખલિત, મિલિત, વ્યત્યામ્રેડિત વગેરે દોષ ઓળખાવો
૩ પૂજા કરતા સ્તોત્રમા લાભ શા માટે વધુ થાય ?
૪ વૈયાવચ્ચરૂપી તપ અવિરતનમકિતીને કેવો રીતે સભવ ?
૫ અપુનર્બધકની પૂજાનુ ફળ શુ હોય ? શા માટે ?
૬ જિનપૂજાના અધિકારીનુ લક્ષણ સમજાવો
૭ સાધુને જિનપૂજાનો અધિકાર કેમ નથી ?
૮ પૂજામા ભાવવિશુદ્ધિ, માર્ગવિશુદ્ધિ અને વિધિવિશુદ્ધિ સમજાવો
૯ શ્રાવક જિનપૂજા ન કરે તે શા માટે મૂઢતા કહેવાય ?
૧૦ જિનપૂજાકર્તવ્યતા વિષે શ્રીઅભયદેવસૂરિજી મ ના અભિપ્રાય શુ છે ?

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપમા જવાબ આપો

૧ ભગવાનને ન ચડાવાય તેવા ફળ-ફૂલોના કોઈ પણ બાર પ્રકાર જણાવો
૨ ત્રિકાલપૂજાના વ્યક્તિગત ફળ જણાવો
૩ અષ્ટવિધ પૂજાના બે પ્રકાર ઓળખાવો
૪ ૧૭ પ્રકારી પૂજાને ઓળખાવો
૫ ૨૧ પ્રકારી પૂજા સમજાવો
૬ અષ્ટપ્રકારી પૂજાના દ્રવ્ય-ભાવ ફળ બતાવો
૭ કેવા પ્રકારની ભાવવૃદ્ધિથી જિનપૂજા કરવાની હોય ?
૮ કોની ત્રિકાલ જિનપૂજા નિષ્ફળ જાય ?
૯ કેવા વસ્ત્રથી પૂજા ન થાય ? તેની આઠ રીતે ઓળખાણ આપો
૧૦ લલિતવિસ્તરા ગ્રથ મુજબ શક્રસ્તવ બોલવાની વિધિ જણાવો
૧૧ સ્તોત્રપૂજાના લાભ જણાવો
૧૨ અષ્ટકપ્રકરણ મુજબ શુદ્ધપૂજા કેવી રીતે થાય ?
૧૩ સ્નાનની જયણા બતાવો
૧૪ જિનપ્રતિમાની પૂજા-સ્તવના વગેરે કેવો વિનય કહેવાય ?
૧૫ સાધુને દોષિત ગોચરી વહોરાવનારને તેના નિમિત્તે શુ ફળ મળે ?
૧૬ અપુનર્બધકને શુભાનુબધ કેમ નથી હોતા ?
૧૭ 'કોટિ દ્રવ્યપૂજા = ૧ સ્તોત્રપૂજા' કહેવાનો આશય શુ છે ?
૧૮ સ્તોત્રપૂજા ઉપયોગપૂર્વક શા માટે કરવાની ?
૧૯ સ્તોત્રપૂજાનુ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર મુજબ શુ ફળ મળે ?
૨૦ 'સર્વસિદ્ધિફલા' પૂજાનુ સ્વરૂપ સમજાવો

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ ભગવાનને એઠુ-હલકુ નૈવદ્ય-ફળ ધરવાથી ______ કર્મ બધાય (મોહનીય, અંતરાય, નીચગોત્ર)
૨ ગૃહસ્થોને અપવાદનુ કારણ ______ છે (આજીવિકાછેદ, માદગી, કૌટુબિક સમસ્યા)
૩ દરિદ્રતારૂપી પહાડને તોડવા માટે જિનપૂજા ______ સમાન છે (વિજળી, વજ્ર, તાઠાન)
૪ દેરાસરનો કાજો લેવાથી ______ ઉપવાસનુ ફળ મળે (૧, ૧૦૦, ૧૦૦૦)
૫ દ્રવ્યપૂજામા દ્રવ્યશબ્દ ______ અર્થમા વપરાયેલ છે (ગૌણ, પ્રધાન, ઔપચારિક)
૬ શક્રસ્તવથી જિનપૂજા કરનાર ______ ની જેમ સુખી થાય છે (રાવણ, દેવપાલ, નાગકેતુ)

दशम सदनुष्ठानषोडशकम्

सदनुष्ठान लभते' (९/१६) इत्युक्तम् । तत्स्वरूपमेवाऽऽह —> 'सदनुष्ठानमि'त्यादि ।

सदनुष्ठानमतः खलु बीजन्यासात्प्रशान्तवाहितया । सञ्जायते नियोगात् पुसा पुण्योदयसहायम् ॥१०/१॥

सदनुष्ठान अत खलु = उचितक्रमजनितादेव **बीजन्यासात्** = पुण्यानुबन्धिपुण्यनिक्षेपात्, प्रशान्त वोढु शील यस्य [1]तद्भावस्तत्ता तया चित्तसस्काररूपया, **सञ्जायते** = निष्पद्यते, **नियोगात्** = अभ्यासात् **पुसा** = मनुष्याणा **पुण्योदयसहाय** = [2]पुण्यानुभावसहकृतम् ॥१०/१॥ तदेव भेदत आह —> **'तदि'**त्यादि ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> अत खलु प्रशान्तवाहितया बीजन्यासात् नियोगात् पुसा पुण्योदयसहाय सदनुष्ठान सञ्जायते ॥१०/१॥

उचितक्रमजनितादेव = सद्धर्मक्रियाक्रमगत यत् द्रव्य-क्षेत्र-काल-ध्वन्यवस्थाऽधिकार-स्थापनादिसम्बन्धि औचित्य तज्जनितादेव **पुण्यानुबन्धिपुण्यनिक्षेपात्** । एतावता द्रव्याद्यौचित्यनिरपेक्षताया तत्प्रतिक्षेपे वा पुण्यानुबन्धिपुण्यबन्धाऽसम्भव आवेदितः, कारण विना कार्यानुदयात् । यद्वा **उचितक्रमजनितादेव** = चरमावर्तप्रवेशाऽपुनर्बन्धक-मार्गाभिमुख-मार्गपतित-सम्यग्दृष्ट्याद्युचिताऽवस्थाक्रमेणैव निष्पन्नात् **पुण्यानुबन्धिपुण्यनिक्षेपात्** । एतेन पापानुबन्धिपाप-पापानुबन्धिपुण्य-निरनुबन्धपुण्य-मन्दशुभानुबन्धिपुण्य-मध्यमपुण्यानुबन्धिपुण्य-प्रबलपुण्यानुबन्धिपुण्यबन्ध इत्येव क्रमेण कर्मबन्ध. यथाक्रम भवाभिनन्दि-ग्रन्थ्या-सन्नाऽभव्याऽ-पुनर्बन्धक-मार्गाभिमुख-मार्गपतित-सम्यग्दृष्ट्यादीना प्रायशो भवतीति विद्योतितम् । एतावता कालाभिधान कारणमावेदितम् । पुण्यानुबन्धिपुण्यन्यास. प्रशान्तवाहितया सञ्जायते । **प्रशान्तवाहितया = चित्तसस्काररूपया** = विशुद्धचित्त-सस्कारात्मिकया । **अष्टकवृत्तिकृत्तु** —> स्व-परोपकारकरणधर्मया प्रशान्तवाहितया <— [७/१] इत्याचष्टे व्यवहारनयेन । **श्रीमुनिचन्द्रसूरयस्तु ललितविस्तरापञ्जिकाया** —> प्रशान्त. = रागादिक्षयक्षयोपशमोपशमवान्, वहति = वर्तते, तच्छीलश्च य स तथा तद्भावस्तत्ता <— [पृ.११७] इत्याचक्षते ।

वाचस्पतिमिश्रस्तु तत्त्ववैशारद्या —> व्युत्थानसस्कारमलरहितनिरोधसस्कारपरम्परामात्रवाहिता = प्रशान्तवाहिता <— [पा यो. सू ३/१० त वै पृ २८८] इत्याचष्टे । —> 'प्रशान्तवाहिता = निश्चल-निरोधधारया वहन' <— [यो.वा पृ.२८८] इति **योगवार्तिककारः विज्ञानभिक्षुः** । **भोजमते तु** —> परिहृतविक्षेपतया सदृशपरिणामप्रवाह = प्रशान्तवाहिता <— [राजमार्तण्ड पृ.१२३] । **भावागणेशवृत्तौ** च —> प्रशान्तवाहिता = निश्चलप्रवाह <— इति प्रोक्तम् । **नागोजीभट्टवृत्तौ तु** —> प्रशान्तवाहिता = व्युत्थानसस्काररहितचिरकालवाहिता <— [पा यो.सू.३/१० ना वृ पृ.१२३] इत्युक्तम् । —> श्रुत्वा स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भुक्त्वा घ्रात्वा शुभाशुभम् । न हृष्यति ग्लायति च स शान्त इति कथ्यते ॥ [४/३२] इति **महोपनिषद्वचनात्** हर्ष-शोकादितरङ्गरहिता एकाग्रवृत्तिधारा = प्रशान्तवाहिता <— इत्यपि वदन्ति । तादृशप्रशान्तवाहितया **अभ्यासात्** = पुन. पुन. परिशीलनात् **पुण्यानुभावसहकृत** = विधिवज्जिनपूजाद्युपार्जितविशुद्धपुण्यविपाकोदयलब्धबाह्यधर्मसामग्रीसाहाय्यक **सदनुष्ठान सञ्जायते** । इत्थश्च प्रशान्तवाहिता = स्वभावाभिधान कारण, अभ्यास = पुरुषार्थाख्य कारण, पुण्यानुभाव = कर्मनामक

⁂ રતિદાયિની ⁂

૯ મા ષોડશકમા 'જિનપૂજક સદનુષ્ઠાન પામે છે' આ વાત જણાવી ૧૦ મા ષોડશકમા સદનુષ્ઠાનના સ્વરૂપને મૂલકારશ્રી જણાવે છે

<u>**ગાથાર્થ**</u> - આ રીતે જ પ્રશાતવાહિતાથી બીજન્યાસ થવાના કારણે પુરુષોને પુણ્યોદય સહકૃત સદનુષ્ઠાન અભ્યાસ કરવાથી મળે છે [૧૦/૧]

<u>**ટીકાર્થ**</u> -- ચિત્તસસ્કારસ્વરૂપ પ્રશાતવાહિતાથી ઉચિત ક્રમથી ઉત્પન્ન થયેલ એવા જ પુણ્યાનુબધી પુણ્યને વાવવાથી અભ્યાસ કરવાના લીધે પુરુષોને પુણ્યના પ્રભાવથી સહકૃત એવુ સદનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત થાય છે [૧૦/૧]

❀ સાત પ્રકારનું અદ્ભુત ઔચિત્ય ❀

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - આ શ્લોકમા બે વાત વિશેષ ધ્યાન દેવા યોગ્ય છે [૧] સદનુષ્ઠાનપ્રયોજક પુણ્યાનુબધી પુણ્યની વાવણી

१ मुद्रितप्रतौ —> तद्भावस्त <— इति पाठ , ह प्रतौ च 'तत्तया' इतिपाठ । २ ह प्रतौ —> 'पुण्यानुभवसहकृतम्' <— इति पाठ सं ऽपि शुद्ध ।

तत्प्रीति-भक्ति-वचनाऽसङ्गोपपद चतुर्विध गीतम् । तत्त्वाभिज्ञैः परमपदसाधन सर्वमेवैतत् ॥१०/२॥

तत् = सदनुष्ठान प्रीति-भक्ति-वचनाऽसङ्गा एते शब्दा उपपदानि = पूर्वपदानि यस्य तत्तथा, चतुर्विध गीत = शब्दित तत्त्वाभिज्ञैः = तत्त्वविद्भिः परमपदस्य मोक्षस्य साधन सर्वमेव एतत् = चतुर्विध प्रीत्यनुष्ठान, भक्त्यनुष्ठान वचनानुष्ठानमसङ्गानुष्ठानञ्च ॥१०/२॥ तत्राऽऽद्यस्वरूपमाह –> 'यत्रे'त्यादि ।

यत्राऽऽदरोऽस्ति परमः प्रीतिश्च हितोदया भवति कर्तुः । शेषत्यागेन करोति यच्च तत्प्रीत्यनुष्ठानम् ॥१०/३॥

कल्याणकन्दली

कारण, सम्यग्दृष्ट्याद्यवस्था = कालाभिधान कारण, नियतिनामक पञ्चम कारणञ्च सामर्थ्यगम्यम् । एतत्पञ्चकारणसमवाय विना दर्शितसदनुष्ठान नैव जायत इत्यपि सूचितम् । –> प्रशान्तवृत्तिक चित्त परमानन्ददायकम् । असम्प्रज्ञातनामाऽय समाधिर्योगिना प्रिय ॥ <– [२/५४] इति मुक्तिकोपनिषद्वचनमपि स्मर्तव्यमत्र ॥१०/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> तत्त्वाभिज्ञै तत् प्रीति-भक्ति-वचनाऽसङ्गोपपद चतुर्विध गीतम् । सर्वमेवैतत् परमपदसाधनम् ॥१०/२॥ इय कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [द्वा द्वा २८/८] समुद्धृता ।

एतदर्थानुपातिनी गाथा सम्बोधप्रकरणे [१/२३२] चैत्यवन्दनमहाभाष्ये च –> अत्र च जिणसमम्मी चउव्विह वन्निय अणुट्ठाण । पीइजुय भत्तिजुय वयणपहाण असग च ॥८८७॥ <– इति । योगदीपिकाऽतिरोहितार्थैव नवरमुत्पत्तिक्रमेण प्रीत्यादिसदनुष्ठानक्रमोऽवगन्तव्य । तदुक्त शिक्षाविंशिकाया –> पढममह पीइविउ पच्छा भत्ती उ होइ एयस्स । आगममित्त हेऊ तओ असगत्तमेगता ॥ <– [१२/१७] इति चतुर्विधत्वमनुष्ठानस्य । योगविंशिकायामपि –> एय च पीइभत्तागमाणुग तह असगताजुत्त । नेय चउव्विह खलु एसो चरमो हवइ जोगो ॥ <– [१७/१८] इत्येवमुक्तम् ॥१०/२॥

ઉચિત ક્રમથી = ક્રિયાક્રમગત ઔચિત્યથી થાય છે ક્રિયાઓના ક્રમમા રહેલ ઔચિત્ય એ દ્રવ્યસબધી, દેશસબધી, કાળસબધી, ધ્વનિસબધી, અવસ્થાસબધી, અધિકારસબધી, સ્થાપનાસબધી એમ અનેક પ્રકારનુ હોય છે ઔચિત્યયુક્ત ક્રિયાઓને ક્રમિક રીતે કરવાથી પુણ્યાનુબધી પુણ્ય બધાય છે દા ત અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો જે ક્રમ છે તે ક્રમથી પૂજા કરવામા ઉચ્ચ ઉચ્ચતર એવા દ્રવ્યનો વાપરવા, નાના, મધ્યમ, મોટા એ રીતે પુષ્પ ગોઠવવા, નિર્માલ્ય કે હલકા દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવો તે દ્રવ્યસબધી ઔચિત્ય જાણવુ, યોગ્ય સ્થાનમા રહીને બીજાને દર્શનાદિમા અતરાય ન થાય તે રીતે ઊભા રહીને પૂજા કરવી તે દેશસબધી ઔચિત્ય કહેવાય આગમોક્ત યોગ્ય કાળે પૂજા કરવી તે કાળસબધી ઔચિત્ય જાણવુ મધુર, મધ્યમ, મૃદુ, ગભીર, લયબદ્ધ સ્વરે સ્તુતિ, સ્તવન બોલવા તે સ્તોત્રપૂજાગત ધ્વનિસબધી ઔચિત્ય જાણવુ પ્રભુજીની જન્માવસ્થા, રાજ્યાવસ્થા અને શ્રમણાવસ્થાવાળી પિડસ્થ દશા, કેવલીઅવસ્થાસ્વરૂપ પદસ્થ દશા અને સિદ્ધાવસ્થાસ્વરૂપ રૂપાતીત દશાનુ યોગ્ય રીતે ભાવન કરી પ્રભુભક્તિ કરવી તે અવસ્થાસબધી ઔચિત્ય જાણવુ સામાયિક-પૌષધ, ઉપધાન વગેરેમા ન હોય તો પૂજકને પૂજાનો અધિકાર મળે છે તેથી તે અધિકારને અનુસરીને [તેનુ ઉલ્લઘન કર્યા વિના] પૂજા થાય તો અધિકારસબધી ઔચિત્ય જળવાય તે જ રીતે ધાતુ-આરસ વગેરેથી નિર્મિત પ્રતિમાની પક્ષાલ પૂજા થાય જ્યારે ચદન-માટી વગેરેમાથી બનેલી પ્રતિમાની પક્ષાલ પૂજા નહિ પણ વાસક્ષેપ વગેરેથી પૂજા કરવી તે સ્થાપનાસબધી ઔચિત્ય જાણવુ આ રીતે ઉચિત ક્રમથી થતી પ્રભુપૂજા દ્વારા પુણ્યાનુબધી પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે અથવા ચરમાવર્તકાળમા પ્રવેશ થયા પછીની અપુનર્બધક, માર્ગાભિમુખ, માર્ગપતિત, સમ્યગ્દૃષ્ટિ વગેરે ઉચિત અવસ્થાના ક્રમથી પુણ્યાનુબધી પુણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે - એમ કહી શકાય અપુનર્બધક વગેરે દશામા નિરનુબધી કે મદ શુભાનુબધી પુણ્ય બધાય સમકિતીને વિશિષ્ટ પુણ્યાનુબધી પુણ્ય બધાય [૨] પ્રશમ ભાવને વહન કરવાના સ્વભાવ સ્વરૂપ પ્રશાતવાહિતાથી જિનપૂજા વગેરેનુ અનુશીલન સેવન કરવાથી પુણ્યાનુબધી પુણ્યનો બધ થાય છે તેમ જ આરાધનાની સામગ્રી આપનાર પુણ્યનો ઉદય થાય છે તેનાથી સદનુષ્ઠાન મળે માટે શાત ચિત્તે ભગવાનની ભક્તિ કરવી એવુ વિધાન ફલિત થાય છે [૧૦/૧]

ભેદ બતાવવા દ્વારા સદનુષ્ઠાનનુ મૂલકારથી વર્ણન કરે છે

<u>ગાથાર્થ</u> - સદનુષ્ઠાનના સ્વરૂપને જાણનારાઓએ પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અસગ શબ્દ જેનુ ઉપપદ છે એવુ સદનુષ્ઠાન ચાર પ્રકારનુ જણાવેલ છે આ દરેક સદનુષ્ઠાન મોક્ષનુ સાધન છે [૧૦/૨]

સદનુષ્ઠાનના ૪ પ્રકાર

<u>ટીકાર્થ</u> - પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અસગ શબ્દ જેના પૂર્વપદમા રહેલ છે તે સદનુષ્ઠાન ચાર પ્રકારનુ છે એમ તેના સ્વરૂપને જાણનારાઓએ કહેલ છે તેથી તેના નામ થશે - પ્રીતિઅનુષ્ઠાન, ભક્તિઅનુષ્ઠાન, વચનાનુષ્ઠાન અને અસગઅનુષ્ઠાન આ બધા જ મોક્ષના સાધન છે [૧૦/૨]

તેમાથી પ્રીતીઅનુષ્ઠાનના સ્વરૂપને મૂલકારથી જણાવે છે

<u>ગાથાર્થ</u> - જે અનુષ્ઠાનમા કર્તાને પરમ આદર હોય અને હિતકારી ઉદયવાળી પ્રીતિ હોય અને બીજા પ્રયોજનોને છોડીને

यत्र अनुष्ठाने **आदर** = यत्नातिशय **अस्ति, प्रीतिश्च** अभिरुचिरूपा, हित उदयो यस्या सा तथा **भवति कर्तु** = अनुष्ठातु शेषाणा प्रयोजनाना त्यागेन च तत्काले **यच्च करोति** तदेकमात्रनिष्ठतया **तत्प्रीत्यनुष्ठान** ज्ञेयम् ॥१०/३॥ द्वितीयमाह —> **गौरवे**'त्यादि ।

गौरवविशेषयोगाद् बुद्धिमतो यद्विशुद्धतरयोगम् । क्रिययेतरतुल्यमपि ज्ञेय तद्भक्त्यनुष्ठानम् ॥१०/४॥

गौरव = गुरुत्व = पूज्यत्व तस्य विशेषयोग = अधिकसम्बन्ध तत, **बुद्धिमत** = विशेषग्राहिधीशालिन यदनुष्ठान [1]**विशुद्धतरयोग** = परिशुद्धतरव्यापार **क्रियया** = बाह्यकारणेन **इतरतुल्यमपि** = प्रीत्यनुष्ठानतुल्य-

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> यत्र कर्तु परम आदर अस्ति हितोदया च प्रीति भवति यच्च शेषत्यागेन [कर्ता] करोति तत् प्रीत्यनुष्ठानम् ॥१०/३॥ इयश्च कारिका **पञ्चाशकवृत्ति-दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्ति-योगविशिकावृत्त्यादौ** [पचा.२/ ४० द्वा द्वा २८/८ यो.गा १८ वृ पृ १६] समुद्धृता वर्तते । तदुक्त **सम्बोधप्रकरणे** मूलकारै. —> ज कुणइ पीइरसो वड्ढइ जीवस्स उज्जुसहावस्स । बालाईण व रयणे पीइअणुट्ठाणमाहसु <— ॥२३३॥ एतदनुसारिणी गाथा **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** —> ज कुणओ पीइरसो वड्ढइ जीवस्स उजुसहावस्स । बालाईण व रयणे पीइअणुट्ठाणमेय तु <— ॥८८८॥ इत्येव वर्तते । **यत्रानुष्ठाने परमो यत्नातिशयः** = अतिशयितप्रयत्न = विशिष्टप्रयत्न. = जन्यतासम्बन्धेनाऽनुराग-सन्मानादिविशिष्ट. प्रयत्नोऽस्ति **हितोदया च प्रीतिरु**त्पद्यते शेषत्यागेन च यत्क्रियते तत्प्रीत्यनुष्ठानमि'ति तात्पर्यम् । पौद्गलिकैहिक-पारलौकिककाम-नादिमुख्योद्देश्यकत्वे मनसोऽन्यत्र गतत्वे वा न प्रीत्यनुष्ठान सम्भवतीति ध्येयम् । **श्राद्धविधिवृत्तौ** च —> यत्कुर्वत प्रीतिरसोऽ-तिरुचिरूपो वर्धते तत्प्रीत्यनुष्ठानम् <— (श्रा वि प्र १-गाथा-७-पृ १४२) इत्येवमुक्तम् ॥१०/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> क्रियया इतरतुल्यमपि गौरवविशेषयोगात् बुद्धिमतो यत् विशुद्धतरयोग तत् भक्त्यनुष्ठान ज्ञेयम् ॥१०/४॥ इयमपि कारिका **पञ्चाशक-दीक्षाद्वात्रिंशिका-योगविशिकावृत्त्यादौ** [प २/४० द्वा द्वा गा १८/८ यो गा १८] समुद्धृता वर्तते । एतदनुसारेण **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** —> बहुमाणविसेसाओ मदविवेगस्स भव्वजीवस्स ' पुव्विलसम करण भत्तिअणुट्ठाणमाहसु ॥८८९॥ <— इत्युक्तम् ।

तस्य = पूज्यत्वस्य **अधिकसम्बन्धः** = आधिक्यज्ञान, **ततः** = अधिकपूज्यत्वज्ञानात्, **बाह्यकारणेन** = बाह्याकारेण **प्रीत्यनुष्ठानतुल्यमपि** आलम्बनीयस्याऽधिकपूज्यत्वधिया **परिशुद्धतरव्यापार भक्त्यनुष्ठानमिति** तल्लक्षण फलितम् । प्रीत्यनुष्ठाने

જે થાય તે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન જાણવુ [૧૦/૩]

❦ પ્રીતિ અનુષ્ઠાન ❦

ટીકાર્થ - તે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન જાણવુ કે જે અનુષ્ઠાનમા અનુષ્ઠાન કરનારને આદર = વિશિષ્ટ પ્રયત્ન હોય અને હિતકારી ઉદયવાળી અભિરુચિ હોય તેમ જ અનુષ્ઠાનના સમયે બીજા પ્રયોજનોને છોડીને તે અનુષ્ઠાનમા જ મન મૂકીને કર્તા અનુષ્ઠાન કરે તે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન જાણવુ [૧૦/૩]

વિશેષાર્થ - પ્રીતિઅનુષ્ઠાનમા ૩ બાબત ધ્યાન દેવા યોગ્ય છે [૧] અનુષ્ઠાનનો લૂખો-શુષ્ક આદર ન જોઈએ પણ સક્રિય આદર જોઈએ આ વાતને જણાવવા માટે શ્રીમદ્જીએ કહ્યુ આદર = યત્નાતિશય = અતિશયિત પ્રયત્ન = વિશિષ્ટ પ્રયત્ન' અર્થાત્ અનુરાગ-સન્માનયુક્ત પ્રયત્ન (જન્યતાસબધથી અનુરાગ-સન્માનવિશિષ્ટ પ્રયાસ) [૨] પ્રસ્તુત સદનુષ્ઠાનસબધી પ્રીતિ એ અનુષ્ઠાનના કર્તાને હિતકારી ઉદયવાળી જોઈએ પૌદ્ગલિક પ્રીતિ અહિતકારી છે તેથી અનુષ્ઠાનવિષયક પ્રીતિ કેવળ પૌદ્ગલિકસ્વાર્થ-પ્રેરિત કે માત્ર યશકીર્તિકામનાપ્રયુક્ત કે મુખ્યતયા પારલૌકિક-સ્વર્ગાદિલાભઉદ્દેશ્યક ન હોવી જોઈએ તો જ તે સદનુષ્ઠાન પ્રીતિઅનુષ્ઠાન બની શકે [૩] પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાન કરતી વખતે મન માત્ર પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાનમા જ રક્ત = મગ્ન હોવુ જોઈએ મનમા બીજી-ત્રીજી વસ્તુઓ-પ્રયોજનો-વિચારો રમતા હોય તો તે અનુષ્ઠાન પ્રીતિઅનુષ્ઠાન ન બની શકે [૧૦/૩]

ભક્તિઅનુષ્ઠાનને મૂલકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ - ક્રિયાથી પ્રીતિઅનુષ્ઠાન જેવુ પણ ગૌરવિતના સબધવિશેષથી બુદ્ધિમાનનુ જે વિશિષ્ટ વિશુદ્ધપ્રવૃત્તિવાળુ સદનુષ્ઠાન હોય તેને ભક્તિઅનુષ્ઠાન જાણવુ [૧૦/૪]

❖ ભક્તિઅનુષ્ઠાન ❖

ટીકાર્થ - પૂજ્યત્વના ચઢિયાતા સબધથી વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞાવાળા જીવનુ જે અતિવિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિવાળુ અનુષ્ઠાન બાહ્ય આકારથી

१ मुद्रितप्रतौ —> 'विशुद्धतरव्यापार' <— इत्यशुद्ध पाठो मूलानुसारेण ।

मपि ज्ञेयं तत् = एवम्विधं भक्त्यनुष्ठानम् ॥१०/४॥

क पुनः प्रीति-भक्त्योर्विशेषः ? उच्यते –> अत्यन्ते'त्यादि ।

अत्यन्तवल्लभा खलु पत्नी तद्वद्धिता च जननीति । तुल्यमपि कृत्यमनयोर्ज्ञातं स्यात् प्रीति-भक्तिगतम् ॥१०/५॥

अत्यन्तवल्लभा खलु = अत्यन्तप्रियैव **पत्नी** = भार्या, **तद्वत्** = पत्नीवत् अत्यन्तेष्टैव **'हिता च** = हितकारिणी इति कृत्वा **जननी** = माता, **तुल्यमपि** = सदृशमपि **कृत्यं** भोजनाच्छादनादि **अनयोः** = जननीपत्न्योः **ज्ञातं** = उदाहरणं **स्यात् प्रीति-भक्तिगतं** = प्रीति-भक्तिविषयम् । प्रीत्या पत्न्याः क्रियते भक्त्या मातुरितीयान् विशेष इति भावः ।

प्रीतित्व-भक्तित्वे क्रियागुण-मानोरथिकहर्षगतौ जातिविशेषाविति तर्कानुसारिणः ॥१०/५॥

कल्याणकन्दली

पूज्यत्वसामान्यबुद्धिर्विद्यते वा न वा भक्त्यनुष्ठाने तु पूज्यत्वविशेषबुद्धिः नियमात् विद्यत इत्यनयोर्विशेष इति ध्येयम् । तदुक्तं दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्तौ –> सुन्दरतामात्राऽऽहितरुचिपूर्वकानुष्ठानमाद्यं, गौरवाऽऽहितरुचिपूर्वकानुष्ठानं द्वितीयम् <– [द्वा द्वा २८/८] ॥१०/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> पत्नी अत्यन्तवल्लभा खलु, तद्वत् च जननी हितेति । अनयोः तुल्यमपि कृत्यं प्रीति-भक्तिगतं ज्ञातं स्यात् ॥१०/५॥ इयमपि कारिका पञ्चाशक-दीक्षाद्वात्रिंशिका-योगविंशिकावृत्त्यादौ [प ३/४० द्वा द्वा २८/८ यो गा १८] समुद्धृता वर्तते । एतदनुसारिणी गाथा सम्बोधप्रकरणे [२३४] चैत्यवन्दनमहाभाष्ये च –> तुल्लपि पालणाई जाया-जणणीण पीइ-भत्तिगयं । पीईभत्तिजुयाणं भेओ नेओ तहेहंपि ॥८९०॥ <– इत्युक्ता । भोजनाऽऽच्छादनादीति । उपलक्षणात् आलिङ्गनादिकमपि बोध्यम्, परिणामभेदात् क्रियाभेदः । इदमेवाभिप्रेत्योक्तं –> 'सव्वाण वि मुद्धीणं मणसुद्धी चेव उत्तमा लोए । आलिंगइ भत्तारं भावेणण्णेण पुत्तं च ॥ <– [ ] इति । तदुक्तं स्कन्दपुराणेऽपि –> भावशुद्धिः परं शौचं प्रमाणं सर्वकर्मसु । अन्यथाऽऽलिङ्ग्यते कान्ता भावेन दुहितान्यथा ॥ <– [मा कौ ४२/६२] इति ।

प्रीतित्व-भक्तित्वे क्रियागुणमानोरथिकहर्षगतौ = सन्तोष्य-पूज्यसम्बन्धि-क्रियाऽऽनुगुण्येन यो मनोगतो हर्षः तन्निष्ठौ जातिविशेषाविति । सन्तोष्य-पूज्यसम्बन्धिकृत्यगोचरेतिकर्तव्यताबोधजन्यो यो मानसहर्षः तद्वृत्तौ जातिविशेषाविति यावत्तात्पर्यम् ।

પ્રીતિઅનુષ્ઠાન જેવુ હોવા છતા પણ તેને ભક્તિઅનુષ્ઠાન જાણવુ [૧૦/૪]

વિશેષાર્થ :- પ્રીતિઅનુષ્ઠાનમા ભગવાન પ્રત્યે પ્રિયત્વની બુદ્ધિ હોય છે જ્યારે ભક્તિઅનુષ્ઠાનમા ભગવાન પ્રત્યે પૂજ્યત્વની બુદ્ધિ હોય છે પ્રિયત્વબુદ્ધિ કરતા પૂજ્યત્વબુદ્ધિ ચઢિયાતી છે પ્રાથમિક કક્ષાની બુદ્ધિથી ભગવાનમા પ્રિયત્વનુ ભાન થાય છે વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞા દ્વારા ભગવાનમા પૂજ્યત્વનુ ભાન થાય છે તેથી જ પ્રીતિઅનુષ્ઠાનમા જેવા પ્રકારની શુદ્ધિવાળી પ્રવૃત્તિ હોય છે તેના કરતા વધારે શુદ્ધિવાળી પ્રવૃત્તિ ભક્તિઅનુષ્ઠાનમા હોય છે આ અનુષ્ઠાન બાહ્ય આકારથી પ્રીતિઅનુષ્ઠાન જેવુ હોવા છતા વસ્તુસ્થિતિથી ભક્તિઅનુષ્ઠાન જાણવુ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે યોગની ત્રીજી દૃષ્ટિમા પ્રીતિઅનુષ્ઠાન બતાવેલ છે ચોથી દૃષ્ટિમા ભક્તિઅનુષ્ઠાન બતાવેલ છે ત્રીજી અને ચોથીદૃષ્ટિ પ્રથમગુણસ્થાનક હોવા છતા મિથ્યાત્વ મદ છે પરતુ આનો અર્થ એવો નહિ કરવાનો કે પ્રીતિ-ભક્તિઅનુષ્ઠાન કરનાર મિથ્યાત્વી હોય પરતુ પ્રીતિઅનુષ્ઠાનનો આરભ ત્રીજી દૃષ્ટિથી થાય અને તે ૬/૭ ગુણસ્થાનક સુધી ટકે છે ભક્તિ અનુષ્ઠાનનો આરભ ચોથી દૃષ્ટિથી થાય અને ૬/૭ ગુણસ્થાનક સુધી રહી શકે છે ગૌતમસ્વામીજીના દૃષ્ટાતથી આ વાત યોગ્ય જણાય છે એવુ અમને લાગે છે [૧૦/૪]

'પ્રીતિ અને ભક્તિમા શુ ભેદ છે ?' આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ - પત્ની અત્યત વહાલી જ છે હિતકારી હોવાથી માતા, પત્નીની જેમ, અત્યત વહાલી જ છે તે બન્ને સબધી કાર્ય સમાન હોવા છતા પણ [ભેદ રહેલો છે] આ પ્રીતિ-ભક્તિવિષયક ઉદાહરણ છે [૧૦/૫]

❀ પ્રીતિત્વ-ભક્તિત્વ જાતિ છે ❀

ટીકાર્થ - [પુરુષને] પત્ની અત્યત પ્રિય જ છે પત્નીની જેમ માતા અત્યત પ્રિય છે, કારણ કે તે હિત કરનાર છે ભોજન, વસ્ત્ર લાવવા વગેરે પત્નીસબધી અને માતાસબધી કાર્ય સરખા હોવા છતા પણ તે બન્ને કાર્યોમા ભેદ છે તે પ્રસ્તુતમા પ્રીતિવિષયક અને ભક્તિવિષયક ક્રમિક ઉદાહરણ સભવે છે કહેવાનો આશય એ છે કે પતિ પત્નીસબધી કાર્ય પ્રેમથી કરે છે અને માતાસબધી કાર્ય ભક્તિથી કરે છે આ વિશેષતા છે તાર્કિક લોકો એમ કહે છે કે –> પ્રીતિત્વ અને ભક્તિત્વ એ ક્રિયાઅનુકૂલ માનસિક હર્ષમા રહેલ જાતિવિશેષ છે [૧૦/૫]

વિશેષાર્થ :- પત્ની પ્રેમનો વિષય હોવાથી પત્નીસબધી કાર્યને પતિ પ્રીતિથી કરે છે માતા ભક્તિનો વિષય હોવાથી માતાસબધી

' मुद्रितप्रतौ 'हिता च' इति नास्ति ।

तृतीयमाह —> **'वचने'**त्यादि ।

वचनात्मिका प्रवृत्तिः सर्वत्रौचित्ययोगतो तु । वचनानुष्ठानमिद चारित्रवतो नियोगेन ॥१०/६॥

वचनात्मिका = [1]आगमार्थानुस्मरणाऽविनाभाविनी **प्रवृत्ति** = क्रियारूपा **सर्वत्र** = सर्वस्मिन् धर्मव्यापारे क्षान्ति-प्रत्युपेक्षादौ **औचित्ययोगत** = देश-काल-पुरुष-व्यवहाराद्यानुकूल्येन **या तु** भवति, [2]**इद** = एवप्रवृत्तिरूप **वचनानुष्ठान चारित्रवत** = साधो **नियोगेन** = नियमेन भवति, तस्यैव [3]भवदुर्गलङ्घनषष्ठगुणस्थानाऽ-

कल्याणकन्दली

इदमेवाभिप्रेत्य **योगविंशिकावृत्तौ** —> 'प्रीतित्व-भक्तित्वे सन्तोष्य-पूज्यकृत्य-कर्तव्यताज्ञानजनितहर्षगतौ जातिविशेषौ <— [गा.१८ वृ पृ.१६] इत्युक्तम् । यद्वा क्रियागुण. = क्रियानुगुण. = क्रियानुकूलः = क्रियाफलक. = सन्तोष्य-पूज्यसम्बन्धिस्वकार्यजनको यो मानसिकहर्ष. तद्गतौ जातिविशेषौ प्रीतित्व-भक्तित्वे इति न प्रीत्यनुष्ठानेन भक्त्यनुष्ठानस्योपक्षय इति भावनीयम् । **धर्मसङ्ग्रहटिप्पणके** तु प्रस्तुतटीकाकृतैव —> वस्तुत. प्रीतित्व-भक्तित्वे इच्छागतजातिविशेषौ, तद्वज्जन्यत्वेन प्रीति-भक्त्यनुष्ठानयोर्भेदः <— इत्युक्तमिति ध्येयम् ॥१०/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> सर्वत्र औचित्ययोगत या तु वचनात्मिका प्रवृत्ति इद वचनानुष्ठान, चारित्रवतो नियमेन ॥१०/६॥ इयमपि कारिका **दीक्षाद्वात्रिंशिका-योगविंशिकावृत्त्यादौ** [द्वा द्वा २८/८ यो गा पृ १७] समुद्धृता वर्तते । एतदर्थानुपातिनी गाथा **सम्बोधप्रकरणे** [१/२३५] **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** च —> जो पुण जिणगुणचेईसुत्तविहाणेण वदण कुणइ । वयणाणुट्ठाणमिण चरित्तिणो होइ नियमेण ॥८९१॥ <— इत्येव वर्तते । **आगमार्थानुस्मरणाविनाभाविनी** = शास्त्रार्थानुसन्धानपूर्विका कार्ये कारणोपचारात् **वचनात्मिका क्षान्ति-प्रत्युपेक्षादौ** क्षमाद्यान्तरिकनैश्चयिकयतिधर्म-प्रत्युपेक्षण-प्रतिलेखन-पिण्डविशोध्यादिबाह्यव्यावहारिकयतिधर्मसम्बन्धिनी **देश-काल-पुरुष-व्यवहाराद्यानुकूल्येन क्रियारूपा प्रवृत्तिः वचनानुष्ठान साधोः नियमेन** = उपचारपरिहारेण भवति । —> वचनानुष्ठान सर्वत्राऽऽगमात्मकप्रवृत्तिरूप चरित्रिण. साधोः नान्यस्य पार्श्वस्थादेः <— (श्रा.वि प्र १ गा ७ पृ १४३) इति **श्राद्धविधिवृत्तिकारः** । एतावता —> 'शास्त्रार्थप्रतिसन्धानपूर्वा भावसाधो सर्वत्रोचितप्रवृत्ति वचनानुष्ठानमिति पर्यवसितम् । तदुक्त **धर्मसङ्ग्रहटिप्पणके** —> वचनानुष्ठानत्व = वचनस्मरणनियतप्रवृत्तिकत्वम् <— [ध स गा ३-पृ ६] इति । देश-काल-पुरुष-व्यवहारावस्था-परिणामाद्यतिक्रमेण तु कर्तव्यस्याऽप्यकर्तव्यत्वात् । इत्थमेव जिनाज्ञाया व्यवस्थितत्वादिति प्रागुक्तमेव [२/१२ पृ ५३] ।

अस्य साधुस्वामिकत्व समर्थयति —> **तस्यैव** = साधोरेव भवदुर्गलङ्घनषष्ठगुणस्थानावाप्तेः, तत्र च = षष्ठगुणस्थानके

કાર્ય ભક્તિથી થાય છે માટે બાહ્ય દૃષ્ટિએ પત્ની અને માતાસબધી ભરણ-પોષણ વગેરે કાર્ય સરખા દેખાવા છતા વસ્તુત ભિન્ન છે તેમ પ્રીતિઅનુષ્ઠાન અને ભક્તિઅનુષ્ઠાન બહારથી સમાન જણાતા હોવા છતા વાસ્તવમા તે બન્ને વિલક્ષણ જ છે કારણના ભેદથી કાર્યમા ભેદ માનવો ઉચિત જ છે પ્રીતિ અને ભક્તિ અલગ-અલગ જ છે

તાર્કિક વિદ્વાનોનો આશય એ છે કે - પ્રીતિ અને ભક્તિ એ બન્ને ક્રિયાઅનુકૂલ માનોરથિક હર્ષસ્વરૂપ હોવા છતા તેમા રહેલ પ્રીતિત્વ જાતિ અને ભક્તિત્વ જાતિ પરસ્પર ભિન્ન છે પ્રીતિઅનુષ્ઠાનકારણતાવચ્છેદક તરીકે પ્રીતિત્વ જાતિ અને ભક્તિઅનુષ્ઠાનના કારણતાઅવચ્છેદકધર્મ તરીકે ભક્તિત્વ જાતિ સિદ્ધ થાય છે કારણતાઅવચ્છેદક ધર્મ ભિન્ન હોવાના કારણે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન અને ભક્તિઅનુષ્ઠાન સ્વરૂપ કાર્ય પણ ભિન્ન = સ્વતત્ર સિદ્ધ થાય છે માટે પુનરુક્તિ દોષ નથી તથા પ્રીતિઅનુષ્ઠાનથી ભક્તિ અનુષ્ઠાન ચરિતાર્થ = ગતાર્થ સિદ્ધ થતુ નથી [૧૦/૫]

મૂલકારશ્રી સદનુષ્ઠાનના ત્રીજા ભેદ સ્વરૂપ વચનાનુષ્ઠાનને જણાવે છે —

ગાથાર્થ - સર્વત્ર ઔચિત્યયોગથી જે વચનાત્મક પ્રવૃત્તિ થાય તે વચનાનુષ્ઠાન જાણવુ આ વચનાનુષ્ઠાન નિયમા સાધુને હોય છે [૧૦/૬]

❀ સાધુને વચનાનુષ્ઠાન ❀

ટીકાર્થ - ક્ષમા, પડિલેહણ વગેરે સર્વ ધર્મવ્યવહારને વિશે દેશ, કાળ, પુરુષ, વ્યવહાર વગેરેને અનુકૂળ રીતે આગમોક્ત અર્થવિષયક સ્મરણથી વ્યાપ્ત એવી જે ક્રિયા થાય તે પ્રવૃત્તિસ્વરૂપ વચનાનુષ્ઠાન જાણવુ આ અનુષ્ઠાન નિયમા મુનિને હોય,

१ मुद्रितप्रतौ 'आगमार्थस्य' इति पाठ । २ मुद्रितप्रतौ —> 'इदमेव प्रवृ <— इत्यशुद्ध पदच्छेद । ३ मुद्रितप्रतौ 'भवदुर्गलङ्गग प ' इत्यशुद्ध पाठ ।

वाप्तेस्तत्र च लोकसञ्ज्ञाऽभावात्, नान्यस्य, विपर्ययात् । निश्चयनयमतमेतत् । व्यवहारतस्त्वन्यस्यापि मार्गानुसारिणो वचने प्रवर्तमानस्य देशत इद भवत्येवेति द्रष्टव्यम् ॥१०/६॥

तुर्यस्वरूपमाह -> यत्त्वि'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

हि लोकसञ्ज्ञाऽभावात् = भगवद्वचनप्रतिकूलाया प्रभूतसमारम्भिनन्दिसत्त्वक्रियाप्रीतिरूपाया लोकसञ्ज्ञाया विच्छेदात् । इदमेवाभिप्रेत्य पञ्चसूत्रे प्रव्रज्यापरिपालनसूत्रे -> पाय छिण्णकम्माणुबंधे खवइ लोगसण्ण, पडिसोअगामी अणुसोअनिवित्ते सया सुहजोगे <- [८/६] इत्याद्युक्तम् । ज्ञानसारेऽपि -> प्राप्त षष्ठ गुणस्थान भवदुर्गादिलङ्घनम् । लोकसञ्ज्ञारतो न स्यात् मुनिर्लोकोत्तरस्थिति ॥ <- (२२/१) इत्युक्तम् । अयमेवाऽऽत्मानमनुभवति पूर्णानन्दस्वरूपेण । तदुक्त अध्यात्मगीताया -> लोकैषणादिसञ्ज्ञातो मुह्यामि न स्वबोधत. । इत्येव वर्तनादात्मा पूर्णानन्दोऽनुभूयते ॥४७८॥ <- इति । व्यवच्छेदमाह -> नान्यस्य = न ससारिणो गृहस्थस्य, विपर्ययात् = लोकसञ्ज्ञासमन्वितत्वात् । निश्चयनयमतमेतत् । व्यवहारत: = कारणे कार्यत्वोपचारात् तु अन्यस्यापि मार्गानुसारिण: उपलक्षणत्वात् सम्यग्दृष्टेश्च वचने प्रवर्त्तमानस्य देशत: = अशत इद = वचनानुष्ठान भवत्येव, प्राक्तनदशाया सर्वथाऽसत पश्चादप्ययोगात् । यथोक्त योगविंशिकावृत्तौ -> अपुनर्बन्धका अपि च व्यवहारादिहाधिकारिणो गृह्यन्ते <- [गा १३ पृ १२] । अत एव योगशतकेऽपि प्रदर्शित. गृहिणो योगसम्भव सद्भूतले [यो श गा ३१]। युक्तञ्चैतत्, मार्गानुसारिणोऽशतोऽपि वचनानुष्ठानानभ्युपगमेऽग्रेतनावस्थालाभासम्भवात् । प्रागुक्तरीत्या प्रीति-भक्त्यनुष्ठानेऽपि षष्ठगुणस्थानके स्वीकर्तव्ये इति ध्येयम् ॥१०/६॥

કારણ કે સાધુ જ સસારરૂપી કિલ્લાને ઓળગી ગયા છે આનુ કારણ એ છે કે સાધુને છઠ્ઠુ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થયેલ છે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે લોકસજ્ઞા નથી હોતી [માટે સાધુ સર્વત્ર 'લોકો આ પ્રવૃત્તિથી ખુશ થશે કે નહિ ?' તે વિચારવાના બદલે 'શાસ્ત્ર આમ કહે છે માટે મારે આમ કરવાનુ છે' આમ વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરે છે માટે વચનાનુષ્ઠાન સાધુને જ હોય] સાધુથી ભિન્ન કોઈ જીવને વચનાનુષ્ઠાન ન હોય, કારણ કે સસારી ગૃહસ્થોને છઠ્ઠુ ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત ન થયેલ હોવાથી તેઓ લોકસજ્ઞાથી મુક્ત નથી હોતા આ નિશ્ચય નયનો મત છે વ્યવહાર નયથી તો સાધુ સિવાયના માર્ગાનુસારી ગૃહસ્થ પણ જિનવચનને વિચારીને પ્રવૃત્તિ કરે તો તેને આશિક રીતે આ વચનાનુષ્ઠાન હોય જ છે એમ જાણવુ [૧૦/૬]

विशेषार्थ .- જિનવચનને અવશ્ય યાદ કરીને સર્વ ધર્મક્રિયામા દેશ-કાલ-પુરુષ-વ્યવહારાદિ ઔચિત્ય જાળવીને જે પ્રવૃત્તિ સાધુ કરે તે વચનાનુષ્ઠાન જાણવુ અર્થાત્ જે ધર્મક્રિયા 'ભગવાને આમ કરવા જણાવેલ છે', 'મારા માટે આ ક્ષમા વગેરે કર્તવ્યરૂપે જિનેશ્વર ભગવતે બતાવેલ છે' આવા સ્મરણપૂર્વક થાય નહિ તે ધર્મક્રિયા વચનાનુષ્ઠાન ન બની શકે તેમ જ જે દેશમા રાજ-રાજ્યતત્ર-પ્રજા જૈનધર્મની કટ્ટર દ્વેષી હોય તે દેશમા જાહેરમા પ્રભુજીના વરઘોડા કાઢવા, જાહેરપ્રવચનો કરવા વગેરે ક્રિયામા દેશ-ઔચિત્યનો ભગ થતો હોવાથી તેને વચનાનુષ્ઠાન ન કહેવાય અસજ્ઝાયના કાળમા સ્વાધ્યાય કરવો, ગ્લાનવૈયાવચ્ચના અવસરે ભણવુ તેમા કાલ ઔચિત્યનો ભગ થવાથી તે વચનાનુષ્ઠાન ન ગણાય માડ માડ એકાસણાનો તપ કરનાર પોતાના સ્વાધ્યાય વગેરે યોગોને છોડી અઠ્ઠાઈ કરે તો તેમા પુરુષઔચિત્યનો ભગ થવાથી તેને વચનાનુષ્ઠાન ન કહેવાય બીજાની ભક્તિમા વ્યાઘાત થાય તે રીતે બૂમ-બરાડા પાડીને દેરાસરમા સ્તવનો ગાવા, જાહેર રસ્તામા ઠલ્લે-માત્રુ કરવા બેસી જવુ - આમા વ્યવહાર ઔચિત્યનો ભગ થવાથી તે વચનાનુષ્ઠાન ન કહેવાય વચનાનુષ્ઠાનના અધિકારી નિશ્ચય નયથી માત્ર સયમી જીવો જ છે કેમ કે તેઓ છઠ્ઠે ગુણઠાણે આરૂઢ હોવાથી લોકસજ્ઞાવિનિર્મુક્ત હોય છે જન-મનરજન કરવાની વૃત્તિથી-પ્રવૃત્તિથી સાધુઓ વેગળા હોવાથી તેઓ જિનાજ્ઞા મુજબ જ સર્વ ધર્મક્રિયાઓ કરે છે લોકોને ખુશ કરવાના આશયથી જે ધર્મક્રિયા થાય તેમા વચનાનુષ્ઠાનના પ્રાણસ્વરૂપ જિનાજ્ઞાસાપેક્ષતા, વિધિ-જયણા-બહુમાન-વિશુદ્ધિયુક્તતા ચાલી જવાથી તે ધર્મક્રિયા વચનાનુષ્ઠાન ન બની શકે

વ્યવહાર નયનો અભિપ્રાય એ છે કે જે જીવ માર્ગાનુસારી હોય તે જિનાજ્ઞા અનુસારે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતો હોય ત્યારે તે ધર્મક્રિયા આશિક વચનાનુષ્ઠાન કહી જ શકાય જેમ જેમ તે જીવ માર્ગાનુસારી કક્ષામા આગળ વધતો જાય, જેમ જેમ આજ્ઞાસાપેક્ષતા વધુને વધુ સૂક્ષ્મ-સઘન-નક્કર બનતી જાય તેમ તેમ વચનાનુષ્ઠાનનો અશ બળવત્તર બનતો જાય છે તામલી તાપસની જીવનચર્યાની સમગ્રતાને નજર સમક્ષ લાવતા આ વાત સ્પષ્ટ થશે માર્ગાનુસારી અવસ્થામા થતી ધર્મચર્યાને વચનાનુષ્ઠાનની અભિમુખ માનવામા ન આવે, આશિક વચનાનુષ્ઠાનસ્વરૂપ માનવામા ન આવે તો તે જીવ માર્ગાનુસારી કક્ષાથી આગળ વધી જ નહિ શકે પૂર્વ અવસ્થામા આશિક વસ્તુનો સ્વીકાર કરવામા આવે તો જ ઉત્તર અવસ્થામા પૂર્ણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ વ્યવહાર નયનુ મતવ્ય છે પૂર્વોક્ત પ્રીતિ, ભક્તિ અનુષ્ઠાન પણ સાધુને હોય છે આ વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવી [૧૦/૬]

यत्त्वभ्यासातिशयात् सात्मीभूतमिव चेष्ट्यते सद्भिः । तदसङ्गानुष्ठान भवति त्वेतत्तदावेधात् ॥१०/७॥

यत्तु = यत्पुन **अभ्यासातिशयात्** = भूयो भूय तदासेवनेन सस्कारविशेषात्, **सात्मीभूतमिव** = चन्दन-गन्धन्यायेनाऽऽत्मसाद्भूतमिव **चेष्ट्यते** = क्रियते **सद्भि** सत्पुरुषै जिनकल्पिकादिभि **तत्** = एवविध **असङ्गानुष्ठानम्** । **भवति तु एतत्** = जायते पुनरेतत् **तदावेधात्** = प्राथमिकवचनसस्कारात् ॥१०/७॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> यत्तु अभ्यासातिशयात् सात्मीभूतमिव सद्भि· चेष्ट्यते तत् असङ्गानुष्ठान, एतत्तु तदावेधात् भवति ॥१०/७॥ इयमपि कारिका **दीक्षाद्वात्रिंशिका-योगविंशिकावृत्त्यादौ** [द्वा द्वा २८/८ यो.गा.१८ पृ.१७] समुद्धृता वर्तते । एतत्कारिकानुसारिणी गाथा **सम्बोधप्रकरणे** [१/२३६] **चैत्यवन्दनमहाभाष्येऽपि** —> ज पुण अब्भासरसा सुय विणा कुणइ फलनिराससो । तमसगणुट्ठाण विन्नेय निउणदसीहि ॥८९२॥ <— इत्येव वर्तते । **भूयो भूयः तदासेवनेन** = शास्त्रार्थप्रतिसन्धानपूर्वकानुष्ठानाऽऽसेवनेन सञ्जातात् **सस्कारविशेषात्** = दृढतरसस्कारात् । इदमुक्त भवति व्यवहारकाले जिनवचन-प्रतिसन्धानाऽनपेक्ष दृढतरतत्सस्कारात् चन्दनगन्धन्यायेनाऽऽत्मसाद्भूत जिनकल्पिकादीना क्रियासेवन असङ्गानुष्ठानम् । एतत्तु स्वरूपमुखेन तन्निरूपणम् । **जिनकल्पिकादिभिरिति** आदिपदेन निष्पन्नयोगादिग्रहणम् । इदञ्च शुद्धनिश्चयनमतमनुरुध्यावगन्तव्यम् । स्वभ्यस्तसूत्रोच्चारकौशल्यापेक्षया सुपरिशीलित-सत्क्रियानैपुण्यापेक्षया वा व्यवहारानुगृहीतनिश्चयनयेन स्थवीरकल्पिकादीना व्यवहार-नयमतेन च मार्गानुसार्यादीनामप्यशतोऽसङ्गानुष्ठानमवगन्तव्यम् । नानानयाभिप्राये विरोधो नोद्भावनीय., अन्यथा **'योगदृष्टिसमुच्चये** [का ८] क्षपकश्रेण्या प्रातिभज्ञानमुपदर्शित **योगबिन्दौ** [गा ५२-५५] त्वचरमशरीरिणामपि तदावेदितमिति कथ न विरोध ?' इत्यादिशङ्काजालपतित शब्दमात्रग्राही नानानयतात्पर्याग्राही कादिशिक का दिशमाश्रयेत् ? इत्यल प्रसङ्गेन । प्रस्तुत प्रस्तुम. । योगदीपिकाकारोऽसङ्गानुष्ठानस्य कारणमाह - **जायते पुनः एतत्** = असङ्गनुष्ठान **प्राथमिकवचनसस्कारात्** = पूर्वकालीन-वचनानुष्ठानाऽऽहितसत्सस्कारवशात् । प्रीत्यादित्रितयभिन्नानुष्ठानत्वमसङ्गानुष्ठानत्वमिति ज्ञेयम् । तदुक्त **धर्मसङ्ग्रहटिप्पणके** —> एतत्त्रितयभिन्नानुष्ठानत्व = असङ्गानुष्ठानत्व, निर्विकल्पस्वरसवाहिप्रवृत्तिकत्व वा <— [पृ ६] इति ।

यथासम्भव प्रीति-भक्त्यनुष्ठानयोरिच्छायोगस्य वचनानुष्ठाने शास्त्रयोगस्याऽसङ्गानुष्ठाने च सामर्थ्ययोगस्य समावेश कर्तव्य ।

इदञ्चाऽसङ्गानुष्ठान सत्प्रवृत्तिपदादिभिरभिधीयते, यथोक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** —> सत्प्रवृत्तिपद चेहाऽसङ्गानुष्ठानसञ्ज्ञितम् । महापथप्रयाण यदनागामिपदाऽऽवहम् ॥१७५॥ प्रशान्तवाहितासञ्ज विसभागपरिक्षय । शिववर्त्म ध्रुवाध्वेति, योगिभिर्गीयते ह्यद ॥१७६॥ प्रभाया दृष्टौ सत् असङ्गानुष्ठान पराया दृष्टौ प्रकृष्यते । **एतेन** —> समाधिनिष्ठा तु परा तदाऽऽसङ्गविवर्जिता । सात्मीकृतप्रवृत्तिश्च तदुत्तीर्णाशयेति च ॥१७८॥ इति **योगदृष्टिसमुच्चयवचनमपि व्याख्यातम्** । न चैव तयोरभेद शङ्कनीय , उपधेयसाङ्कर्येऽप्युपाध्यसाङ्कर्यादिति दिक् ॥१०/७॥

ચોથા અસગ અનુષ્ઠાનનુ સ્વરૂપ ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

<u>ગાથાર્થ</u> - વળી જે અતિશય અભ્યાસથી આત્મસાત્ થયેલ હોય તેમ સત્પુરુષો વડે કરાય તે અસગ અનુષ્ઠાન જાણવુ આ આગમસંસ્કારથી ઉત્પન્ન થાય છે [૧૦/૭]

❀ અસંગઅનુષ્ઠાન ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - વળી, વારવાર અનુષ્ઠાનનુ સેવન કરવાથી જે વિશિષ્ટ સસ્કાર ઉત્પન્ન થાય તેના લીધે, જાણે કે ચદન-ગધ દષ્ટાતથી આત્મસાત્ થયેલ હોય તેમ, જિનકલ્પી વગેરે દ્વારા જે [અનુષ્ઠાન] કરાય તે અસગ અનુષ્ઠાન જાણવુ આ અસગ અનુષ્ઠાન પ્રાથમિક = પૂર્વકાલીન આગમસ્મરણના સસ્કારથી ઉત્પન્ન થાય છે

<u>વિશેષાર્થ</u> - જેમ ચદન ગધને આત્મસાત્ કરે છે તેમ જિનવચનસ્મરણપૂર્વક વારવાર અનુષ્ઠાન કરવાથી એવા પ્રકારના આત્મસાત્ થયેલ સસ્કાર દ્વારા જિનકલ્પીઓની ધર્મક્રિયાઓ સ્વાભાવિક થાય છે આ અસગ અનુષ્ઠાન જાણવુ અસગ અનુષ્ઠાન જિનાજ્ઞાસ્મરણપૂર્વક નથી થતુ પરતુ પૂર્વકાલીન = અભ્યાસકાલિક જિનાજ્ઞાસ્મરણ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ સદનુષ્ઠાનવિષયક આત્મસસ્કારથી ઉત્પન્ન થાય છે સ્થવીર કલ્પ અવસ્થામા પરમાત્માપ્રકાશિત પ્રવચનગર્ભિત પ્રણિધાનપૂર્વક પડિલેહણ, પ્રમાર્જન, પ્રતિક્રમણ, પ્રભુભક્તિ, પ્રવચન વગેરે કરવાના લીધે જિનાજ્ઞાવિષયક દઢ સસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે જેમ ચદનમા ગધ એક-મેક થાય છે તેમ જિનવચનવિષયક સુસસ્કારો આત્મસાત્ થાય છે ત્યાર બાદ જિનકલ્પને સ્વીકારવાથી જિનકલ્પીઓની પ્રવૃત્તિ પૂર્વકાલીન સસ્કાર દ્વારા જ થાય છે, નહિ કે પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમા જિનાજ્ઞાસ્મરણપૂર્વક માટે જિનકલ્પીની ધર્મક્રિયા અસગ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે [૧૦/૭]

वचनाऽसङ्गानुष्ठानयोर्विशेषमाह —> चक्रे'त्यादि ।

चक्रभ्रमणं दण्डात्तदभावे चैव यत्परं भवति । वचनासङ्गानुष्ठानयोस्तु तज्ज्ञापकं ज्ञेयम् ॥१०/८॥

चक्रभ्रमणं = कुम्भकारचक्रपरावर्त्तनं **दण्डात्** = दण्डसंयोगात् **तदभावे चैव यत् परं** = अन्यत् **भवति**, **वचनासङ्गानुष्ठानयोः** प्रस्तुतयोः **तु** तदेव **ज्ञापकं** = उदाहरणं **ज्ञेयम्** । यथा चक्रभ्रमणमेकं दण्डसंयोगात्प्रयत्नपूर्वकाद्भवति एवं वचनानुष्ठानमप्यागमसंयोगात् प्रवर्तते । यथा चान्यच्चक्रभ्रमणं दण्डसंयोगाभावे केवलादेव संस्काराऽपरिक्षयात् सम्भवति एवमागमसंस्कारमात्रेण वस्तुतो वचननिरपेक्षमेव स्वाभाविकत्वेन यत्प्रवर्तते तदसङ्गानुष्ठानमितीयान् भेद इति भावः ॥१०/८॥

एषामेव चतुर्णामनुष्ठानानां फलविभागमाह —> अभ्युदये'त्यादि ।

अभ्युदयफले चाऽऽद्ये निःश्रेयससाधने तथा चरमे । एतदनुष्ठानानां विज्ञेये इह गतापाये ॥१०/९॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> दण्डात् चक्रभ्रमणं, तदभावे चैव यत् परं भवति । वचनाऽसङ्गानुष्ठानयोस्तु तत् ज्ञापकं ज्ञेयम् ॥१०/८॥ इयं कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिका-योगविंशिकावृत्त्यादौ [द्वा द्वा २८/८ यो गा १८] समुद्धृता वर्तते । एतदनुसारिणी गाथा सम्बोधप्रकरणे [१/२३७] चैत्यवन्दनमहाभाष्येऽपि —> कुभारचक्कभमणं पढमं दंडा तओ वि तयभावे । वयणाऽसगाणुट्ठाणभेयकहणे इमं नायं ॥८९३॥ <— इत्येवं वर्तते ।

यथा चक्रभ्रमणं एकं = आद्यं दण्डसंयोगात् = दृढदण्डव्यापारात् प्रयत्नपूर्वकात् = प्रयत्नविशेषजनितात् भवति एवं भिक्षाटनादिविषयं वचनानुष्ठानमपि आगमसंयोगात् = सदागमव्यापारात् प्रयत्नविशेषपूर्वकात् प्रवर्तते । यथा च अन्यत् = दण्डसंयोगोत्तरकालीनं चक्रभ्रमणं दण्डसंयोगाभावे सत्यपि केवलादेव संस्काराऽपरिक्षयात् = दृढसंस्कारवशात् सम्भवति एवं आगमसंस्कारमात्रेण = केवलेन वचनाऽऽहितदृढतरसंस्कारेण वस्तुतः तदानीं वचननिरपेक्षमेव = जिनागमोक्तिस्मरणानपेक्षमेव स्वाभाविकत्वेन यत् भिक्षाटनादि प्रवर्तते तत् असङ्गानुष्ठानमिति इयान् भेदः तयोः ।

एतेन प्रीति-भक्ति-वचनान्यतमविरहे भिक्षाटनाद्यनुष्ठानानुपपत्तिरपि प्रत्याख्याता, आज्ञासंस्कारमात्रादपि तदुपपत्तेः । न चैवं सामायिकभङ्ग इति शङ्कनीयम्, तथाविधक्लिष्टकर्मविगमात् अभिष्वङ्गरहिततया विशुद्धभावयोगेन भिक्षाटनाऽनटनयोः समवृत्तिरेवाऽऽज्ञायोगादटतीति स्वीकारात्, तदुक्तं योगशतके —> किरिया उ दंडजोगेण चक्कभमणं व होइ एयस्स । आणाजोगा पुव्वाणुवेहओ चेव णवरं ति ॥१९॥ <— इति । इदमेवाभिप्रेत्य भगवद्गीतायां —> वासीचन्दनकल्पत्वं या कल्याणैकशीलता । चन्दनच्छेददृष्टान्तात् सद्धर्मातिशयात् मुने ॥ <— [भ गी ७६] इत्युक्तम् ॥१०/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इह एतदनुष्ठानानां गतापाये आद्ये अभ्युदयफले तथा चरमे च निःश्रेयससाधने विज्ञेये ॥१०/९॥ इयं कारिका कूपदृष्टान्तविशदीकरणादौ [कू दृ गा ६] अतिदिष्टा ।

વચન અનુષ્ઠાન અને અસંગ અનુષ્ઠાનના ભેદને ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - પ્રથમ ચક્રભ્રમણ દંડથી થાય છે અને અન્ય ચક્રભ્રમણ દંડ વિના જ થાય છે. આ વચનાનુષ્ઠાન અને અસંગાનુષ્ઠાનનું દૃષ્ટાંત જાણવું. [૧૦/૮]

<u>ટીકાર્થ</u> - પહેલી વાર કુંભારના ચક્રનું ભ્રમણ દંડના સંયોગથી થાય છે અને [અપેક્ષિત દૃઢ દંડસંયોગ ખસી ગયા પછી] અન્ય ચક્રભ્રમણ થાય છે તે દંડસંયોગનો અભાવ હોતે છતે જ થાય છે. તે જ પ્રસ્તુત વચનાનુષ્ઠાન અને અસંગાનુષ્ઠાનનું દૃષ્ટાંત જાણવું. જેમ પ્રથમ વાર ચક્રભ્રમણ પ્રયત્નપૂર્વક દંડસંયોગથી થાય છે એ રીતે વચનાનુષ્ઠાન પણ આગમસંયોગથી પ્રવર્તે છે. જેમ અન્ય = ઉત્તરકાલીન ચક્રભ્રમણ દંડસંયોગ વિના કેવળ સંસ્કારનો = વેગનો નાશ ન થવાથી જ સંભવે છે તેમ આગમવિષયક માત્ર સંસ્કારથી જ, વાસ્તવમાં આગમનિરપેક્ષ જ, સ્વાભાવિક રૂપે જે પ્રવર્તે છે તે અસંગાનુષ્ઠાન છે - આમ આટલો ભેદ વચનાનુષ્ઠાન અને અસંગાનુષ્ઠાન વચ્ચે રહેલો છે - આ આશય છે. [૧૦/૮]

આ ચારેય અનુષ્ઠાનોના ફળસંબંધી વિભાગને ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે.

<u>ગાથાર્થ</u> - પ્રસ્તુતમાં આ અનુષ્ઠાનોની અંદર અપાયરહિત એવા પ્રથમ બે અનુષ્ઠાન સ્વર્ગાત્મક ફળને આપનાર તથા છેલ્લા બે અનુષ્ઠાન મોક્ષના સાધન જાણવા. [૧૦/૯]

अभ्युदय = स्वर्ग, तत्फले एव आद्ये = प्रीति-भक्त्यनुष्ठाने । नि श्रेयस = मोक्ष तत्साधने तथा चरमे = वचनाऽसङ्गानुष्ठाने । एतेषा अनुष्ठानाना मध्ये विज्ञेये इह = प्रक्रमे गतापाये = विघ्नरहिते । अत एव पूर्व-सयम स्वर्गहेतु अपूर्वसयमश्च मोक्षहेतुरिति सिद्धान्तनय[1] ॥१०/९॥

कल्याणकन्दली

प्रीति-भक्त्यनुष्ठाने विघ्नरहिते = नरकाद्यायुर्बन्धादिशून्ये अभ्युदयफले = स्वर्गफलके विज्ञेये **तथा वचनासङ्गानुष्ठाने विघ्नरहिते** = आयुर्बन्ध-निदानाऽऽसङ्गाऽतिचारादिशून्ये **नि·श्रेयससाधने** = मोक्षफले विज्ञेये, तथाविधसामर्थ्ययुक्तत्वात् ।

अत एव = तथाविधसामर्थ्येन विघ्नरहितयो प्रीति-भक्त्यनुष्ठानयोरभ्युदयफलकत्वात् वचनासङ्गानुष्ठानयोश्चापवर्गजनकत्वादेव **पूर्वसयमः** = सरागसयम **स्वर्गहेतुः अपूर्वसयमश्च** = वीतरागसयमो हि **मोक्षहेतुः इति सिद्धान्तनयः** । तदुक्त व्याख्याप्रज्ञप्तो —> पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति <— [२/५/११०] । अत्र **अभयदेवसूरि**-वरकृतव्याख्या —> पूर्वतप = सरागावस्थाभावितपस्या, वीतरागापेक्षया सरागावस्थाया पूर्वकालभावित्वात् । एव सयमोऽपि अयथाख्यातचारित्रमित्यर्थ । ततश्च सरागकृतेन सयमेन तपसा च देवत्वावाप्ति, रागाशस्य कर्मबन्धहेतुत्वात् । 'कम्मियाए'त्ति कर्म विद्यते यस्यासौ कर्मी, तद्भावस्तत्ता तया । अन्ये त्वाहु कर्मणा विकार कार्मिका तयाऽक्षीणेन कर्मशेषेण देवत्वावाप्तिरि-त्यर्थ· । 'सगियाए'त्ति सङ्गो यस्यास्ति स सङ्गी, तद्भावस्तत्ता तया । ससङ्गो हि द्रव्यादिषु सयमादियुक्तोऽपि कर्म बध्नाति, तत सङ्गितया देवत्वावाप्तिरिति <— । तदुक्त **निशीथभाष्ये**ऽपि —> पुव्वतवसजमा होति रागिणो, पच्छिमा अरागस्स । रागो सगो वुत्तो सगा कम्म भवो तेण ॥३३३२॥ <— इति । **समरादित्यकथाया मूलकारै**रपि —> **सरागसजमेण** सजमासजमेण बालतवोकम्मेण अकामनिज्जराए **देवाउय** कम्म बधइ <— [भव ९ पृ ९४६] इत्युक्तम् ।

इयश्च साक्षात्सम्भविफलापेक्षया व्यवस्था बोध्या । परम्परया तु चतुर्णामपि नि श्रेयसफलकत्वमेव, अन्यथा सदनुष्ठानत्वव्याहते, तदुक्त **श्रीहरिभद्रसूरिभिरेव पञ्चसूत्रवृत्तौ** —> 'सदनुष्ठान हि मोक्षफलमेव <— [४/२ पृ १२] इति । तदुक्त **सम्बोधप्रकरणे** [१/२३९] **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये**ऽपि —> तम्हा चउव्विहपि हु नेयमिण पढमरूवगसमाण । जम्हा मुणीहि सव्व परमपयनिबधण भणिय <— ॥८९५॥ प्रथमरूपकसमान = शुद्धरूप-समाहताक्षरोपेतरूपकसमम् । प्रकृतमूलग्रन्थेऽपि —> परमपदसाधन सर्व-मेवैतत् <— [१०/२] इति प्रागुक्तम् । **एतेन** —> ध्यायतोऽर्हत्सिद्धरूपेण चरमाङ्गस्य मुक्तये । तद्ध्यानोपात्तपुण्यस्य स एवान्यस्य भुक्तये ॥ [६/१६] ध्यानाभ्यासप्रकर्षेण त्रुट्यन्मोहस्य योगिन । चरमाङ्गस्य मुक्ति स्यात् तदन्यस्य च क्रमात् ॥ <— [६/४२] इति **तत्त्वानुशासनस्य** कारिके व्याख्याते । वस्तुतस्तु 'घृत दहती'तिवदुपचारेणैव पूर्वतप सयमयो स्वर्गहेतुता, तदुक्त **अध्यात्मसारे** —> तप सयमयो सयमहेतुत्व यच्च पूर्वयो । उपचारेण तदुक्त स्याद् घृत दहतीतिवत् ॥ <— [१८/१४७] इति ध्येयम् । —> सद्दुज्जु-सुयाण निव्वाण सजमो चेव <— [७८९] इति **आवश्यकनिर्युक्तिवचनादपि** सयमस्य मोक्षकारणत्व लक्ष्यते । **परे तु** —> तपस्त्वचारित्रत्वाभ्यामेव मोक्षहेतुता, सङ्कोचे मानाभावात्, सरागताकालीनप्रशस्तसङ्गादेव स्वर्गोत्पत्ते । वस्तुत सरागतपस स्वर्गहेतुत्व 'सविशेषणौ हि विधिनिषेधौ विशेषणमुपसङ्क्रामत सति विशेष्यबाधे' इति न्यायेन रागमात्र एव पर्यवस्यति <— इत्याहु ।

अपरे तु मोक्षोद्देशेन क्रियमाणयोस्तप सयमयोर्मोक्षहेतुत्वमेव, स्वर्गस्य चानुद्देश्यत्वान्न तत्फलत्वम् । कर्माशप्रतिबन्धाच्च

ચારેય અનુષ્ઠાનોના ફળની વિચારણા

ટીકાર્થ ·- પ્રસ્તુતમા ચારેય અનુષ્ઠાનોની અદર નરકાયુષ્યબધ વગેરે વિઘ્ન(થી)રહિત એવા પ્રથમ બે = પ્રીતિઅનુષ્ઠાન અને ભક્તિઅનુષ્ઠાન સ્વર્ગસ્વરૂપ ફળને આપનારા છે તથા આયુષ્યબધ, નિયાણુ, આસગદોષ, અતિચાર વગેરે વિઘ્નથી રહિત એવા છેલ્લા બે = વચનાનુષ્ઠાન અને અસગાનુષ્ઠાન મોક્ષના સાધન છે-એમ જાણવુ આથી જ પૂર્વ સયમ સ્વર્ગનો હેતુ છે અને અપૂર્વ સયમ મોક્ષનો હેતુ છે - આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તનીતિ છે [૧૦/૯]

વિશેષાર્થ - ભગવતીસૂત્રમા જણાવેલ છે કે પૂર્વ સયમ = સરાગ સયમ અને સરાગ તપ સ્વર્ગને આપનારા છે તેમ જ અપૂર્વ સયમ = વીતરાગ સયમ અને વીતરાગ તપ મોક્ષને આપનારા છે પ્રીતિઅનુષ્ઠાન અને ભક્તિઅનુષ્ઠાન સરાગ = પૂર્વઅનુષ્ઠાન-સ્વરૂપ હોવાથી સ્વર્ગદાયી છે વચનઅનુષ્ઠાન અને અસગઅનુષ્ઠાન એ અપૂર્વઅનુષ્ઠાન -વીતરાગઅનુષ્ઠાનસ્વરૂપ હોવાથી મોક્ષદાયક છે - આ વાત બરાબર જ છે અહીં સ્વર્ગદાયક તરીકે તેનો ઉલ્લેખ સાક્ષાત્ ફળની અપેક્ષાએ કરવામા આવેલ છે આથી પૂર્વે

१. 'सिद्धान्तनयेन' इत्यन्यत्र पाठ ।

एतेष्वेव चतुर्ष्वनुष्ठानेषु पञ्चविधक्षान्तियोजनामाह --> 'उपे'त्यादि ।

'उपकार्यपकारि'-'विपाक-'वचन- धर्मोत्तरा मता क्षान्तिः । आद्यद्वये त्रिभेदा चरमद्वितये द्विभेदेति ॥१०/१०॥

उपकारी = उपकारकृत् अपकारी = दुःखद विपाक = अदृष्टकर्मफलानुभवो दृष्टानर्थपरम्परा वा, वचन = आगम, धर्म प्रशमादिरूप तदुत्तरा = तत्पदोत्तरपदाभिधेया क्षान्ति = क्षमा पञ्चविधा मता = अभिप्रेता । तत्र आद्यद्वये = प्रथमानुष्ठानयुग्मे त्रिभेदा = त्रिप्रकारा, चरमद्वितये तु = वचनाऽसङ्गरूपे द्विभेदेति = द्विधा । 'तत्र

कल्याणकन्दली

न तदा मोक्षोत्पाद । ततो गत्यन्तरजनकादृष्टाभावादर्थत एव स्वर्गोत्पत्ति इत्याहु । सर्व एवैते सदादेशा , भगवदनुमतविचित्र-नयाश्रितमहर्षिवचनानुयायित्वादिति व्यक्त स्याद्वादकल्पलतायाम् [स्त १/२२ पृ ८९] ॥१०/९॥

पञ्चविधक्षान्तियोजनामाहेति । न चास्या एव कथमत्रोपन्यासो न तु तदितरगुणस्येति शङ्कनीयम्, तस्या सुखमूलत्वेन प्रधानत्वात्, तदुक्त पुष्पमालाया --> खती सुहाण मूल, मूल धम्मस्स उत्तमा खती । हरइ महाविज्जा इव, खती दुरियाइ सयलाइ ॥२९४॥ <-- इति । क्षान्ते धर्मस्थापकत्वेन च प्राधान्य, तदुक्त महाभारते --> सत्येनोत्पद्यते धर्मो दया-दानाद् विवर्धते । क्षमया स्थाप्यते धर्म. क्रोध-लोभात् विनश्यति ॥ <-- [म.भा शातिपर्व १७/१०१] इति । यथोक्त वाल्मीकी-रामायणेऽपि --> क्षमा यश , क्षमा धर्म क्षमाया विष्ठित जगत् <-- [३३/९] । क्षमालक्षण तु --> वाचा मनसि काये च दु.खेनोत्पादितेन च । न कुप्यति न चाप्रीति सा क्षमा परिकीर्त्तिता ॥ <-- [१/२/१५९] इत्येव भविष्यपुराणे प्रोक्तम् । ब्रह्माण्डपुराणेऽपि --> आकृष्टो निहतो वाऽपि नाक्रोशेद्यो न हन्ति च । वाङ्मन कर्मभिर्वेत्ति तितिक्षैषा क्षमा स्मृता ॥ <-- [पू अ ३२/४९] इत्युक्तम् । शाण्डिल्योपनिषदि --> क्षमा नाम प्रियाऽप्रियेषु सर्वेषु ताडन-पूजनेषु सहनम् <-- [१/१] इत्युक्तम् । जाबालदर्शनोपनिषदि च --> कायेन मनसा वाचा शत्रुभि परिपीडिते । बुद्धिक्षोभनिवृत्तिर्या क्षमा सा मुनिपुङ्गव ! ॥ <-- [१/१७] इति प्रोक्तम् । कार्त्तिकेयानुप्रेक्षाया तु --> कोहेण जो ण तप्पदि सुर-णर-तिरिएहि कीरमाणे वि । उवसग्गे वि रउद्दे तस्स खमा णिम्मला होदि ॥३९४॥ <-- इत्युक्तम् ।

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> क्षान्ति उपकार्यपकारि-विपाक-वचन-धर्मोत्तरा मता । आद्यद्वये त्रिभेदा, चरमद्वितये द्विभेदेति ॥१०/१०॥ एतत्कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिकाया खण्डश उद्धृता [द्वा द्वा २८/७-८] । एतदर्थानुपातिनी गाथा यति-धर्मविंशिकाया --> उवगार-वगारि-विवाग-वयण-धम्मुत्तरा भवे खती । साविक्ख आइतिग लोगिगमियरे दुग जइणो ॥ <-- [११/३] इत्येव वर्तते ।

प्रथमानुष्ठानयुग्मे = प्रीति-भक्त्यनुष्ठानयो त्रिप्रकारा = उपकार्यपकारिविपाकाभिधाना क्षमा वचनाऽसङ्गरूपे च द्विधा

[१०/२ -पृष्ठ-२३४] ચારેય સદનુષ્ઠાનને મોક્ષના સાધન તરીકે જણાવેલ છે તેની સાથે પણ કોઈ વિરોધ નહીં આવે એક જ વસ્તુ માટે જુદી જુદી વિવક્ષાથી શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓ જુદા જુદા સ્થળે અલગ-અલગ રીતે વ્યાખ્યા કરતા હોય છે માટે યોગ્ય તાત્પર્યને પકડી યથાર્થ અર્થઘટન કરવામા વિરોધ-વ્યાઘાત-વ્યભિચાર વગેરે દોષનો વિલય થઈ જાય આ વાત દરેક શાસ્ત્રના અધ્યયનમા વિજ્ઞ વાચકવર્ગે ધ્યાનમાં લેવી [૧૦/૯]

આ ચારેય અનુષ્ઠાનોમા પાચ પ્રકારની ક્ષમાની સગતિને મૂલકારશ્રી જણાવે છે

<u>ગાથાર્થ</u> - ઉપકારીક્ષમા, અપકારીક્ષમા, વિપાકક્ષમા, વચનક્ષમા અને ધર્મોત્તર ક્ષમા- આમ પાચ પ્રકારની ક્ષમા છે પ્રથમ બે અનુષ્ઠાનમા પ્રથમ ત્રણ પ્રકારની ક્ષમા તથા છેલ્લા બે અનુષ્ઠાનમા છેલ્લા બે પ્રકારની ક્ષમા સમાય છે - આમ અભિપ્રેત છે [૧૦/૧૦]

પાંચ પ્રકારની ક્ષમાની વિચારણા

<u>ટીકાર્થ</u> - [૧] ઉપકાર કરનાર સબધી ક્ષમા, [૨] દુ ખ દેનાર સબધી ક્ષમા, [૩] અદૃષ્ટ = કર્મના ફળનો અનુભવ અથવા દૃષ્ટ એવી અનર્થપરપરાસ્વરૂપ વિપાક સબધી ક્ષમા, [૪] વચનક્ષમા, [૫] પ્રશમાદિસ્વરૂપ ધર્મસૂચક ધર્મપદ પછી ઉત્તરપદ દ્વારા વાચ્ય = ધર્મોત્તર ક્ષમા - આમ પાચ પ્રકારની ક્ષમા અભિપ્રેત છે પ્રથમ બે અનુષ્ઠાનમા અર્થાત્ પ્રીતિઅનુષ્ઠાન અને ભક્તિઅનુષ્ઠાનમા ઉપકારી ક્ષમા, અપકારી ક્ષમા, વિપાક ક્ષમા-આમ ત્રણ પ્રકારની ક્ષમાનો સમાવેશ થાય છે તથા છેલ્લા બે = વચનાનુષ્ઠાન અને અસગાનુષ્ઠાનમા વચનક્ષમા અને ધર્મોત્તર ક્ષમાનો સમાવેશ થાય છે

उपकार्युक्त दुर्वचनाद्यपि सहमानस्योपकारिक्षान्ति, मम प्रतिवचनेन मा भूदुपकारसम्बन्धक्षय' इति कृत्वा । [२] मम दुर्वचनाद्यसहमानस्याऽयमपकारी भविष्यति इति धिया क्षमा कुर्वतोऽपकारिक्षमा । [३]विपाक नरकादिगतकर्मफलानुभवलक्षणमनुपश्यत, दु खभीरुतया मनुष्यभव एव वाऽनर्थपरम्परामालोचयतो विपाकदर्शनपुरस्सरा या क्षमा सा विपाकक्षमा ।[४] 'आसुरत्त ण गच्छेज्जा सुच्चा ण जिणसासण ( ) इत्याद्यागममेवाऽवलम्ब्याङ्गीकृत्य या प्रवर्तते सा वचनक्षमा, उपकारित्वादिहेतुत्रयनिरपेक्षत्वेन वचनमात्रपूर्वकत्वात् ।[५] धर्मक्षान्तिस्तु सा या चन्दनस्येव शरीरस्य च्छेद-दाहादिषु सौरभादिस्वधर्मकल्पा परोपकारिणी न विक्रियते किन्तु सहजभावमनुविधत्ते ॥१०/१०॥ एतास्वतिचारस्वरूपमाह --> '**चरमे**'त्यादि ।

चरमाऽऽद्याया सूक्ष्मा अतिचाराः प्रायशोऽतिविरलाश्च । आद्यत्रये त्वमी स्युः स्थूलाश्च तथा घनाश्चैव ॥१०/११॥

चरमाया आद्या = वचनक्षान्ति, तस्या **अतिचारा** = अपराधा **सूक्ष्मा** = लघव **प्रायश** [१]कादाचित्कत्वेन **अतिविरला** = अतिव्यवहितसन्तानभावा **च** । **आद्यत्रये तु** = प्रथमक्षान्तित्रिके तु **अमी** = अतिचारा **स्थूला** =

कल्याणकन्दली

= यथाक्रम वचन-धर्मोत्तराभिधाना क्षमा समाविशति । पूर्वं यते. वचनक्षान्ति. पश्चाच्च धर्मक्षान्तिरिति व्यवस्था । यथोक्त **यतिधर्मविंशिकाया** --> तम्हा नियमेण चिय जइणो सव्वासवा नियत्तस्स । पढममिह वयणखती पच्छा पुण धम्मखतित्ति ॥ <-- [११/७] इति । शिष्ट स्पष्टम् ॥१०/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> चरमाद्याया अतिचारा· सूक्ष्मा· प्रायशोऽतिविरलाश्च । आद्यत्रये तु अमी स्थूलाश्च तथा घनाश्चैव स्यु. ॥१०/११॥ इय कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिकायामुद्धृता [द्वा द्वा २८/९] ।

चरमायाः = चरमयुगलस्य आद्या = वचनक्षान्तिः तस्या अपराधाः सूक्ष्माः अतिचाराक्षेपकशक्तिह्रासात् **कादाचित्कत्वेन अतिव्यवहितसन्तानभावाः** = कालिकातिविप्रकृष्टसन्ततिसम्भविन । चरमचरमाया धर्मोत्तरक्षमाया शुक्लक्षमाऽपराभिधानाया त्वतिचारा न सन्त्येव । अत एव **योगदृष्टिसमुच्चये** अष्टमदृष्टौ --> निरतिचारपदो ह्यस्यामतिचारविवर्जित । आरूढाऽऽरोहणाभावगतिवत्त्वस्य चेष्टितम् ॥१७९॥ <-- इत्युक्तम् । **प्रथमक्षमात्रिके** = उपकार्यपकारिविपाकक्षमात्रितये **अतिचाराः**

तत्रो । પાચ ક્ષમાની અદર [૧] ઉપકારીએ કહેલુ દુર્વચન વગેરે પણ સહન કરનારની ક્ષમા = ઉપકારી ક્ષમા 'મારા સામા જવાબથી ઉપકારસબધ નાશ ન થાવ' આવો સહન કરનારનો ભાવ હોવાથી આ ઉપકારી ક્ષમા જાણવી [૨] 'કડવા વચન વગેરે સહન નહિ કરતા એવા મને આ [કડવુ બોલનાર] નુકશાન કરશે' આવી બુદ્ધિથી ક્ષમા કરનારની અપકારીક્ષમા જાણવી [૩] નરક વગેરેમા રહેલા જીવો કર્મના કટુ ફળને ભોગવે છે - એવા વિપાકને જોતો અથવા દુ ખભીરુ હોવાથી માનવ ભવમા જ અનર્થની પરપરાને વિચારતો જીવ કર્મવિપાકદર્શનપૂર્વક જે ક્ષમા રાખે તે વિપાકક્ષમા જાણવી [૪] 'જિનવચનને સાભળી આસુરીવૃત્તિનો - કષાયપરિણતિનો ભોગ ન બનાય' આવા જિનાગમને અવલબીને જે ક્ષમા પ્રવર્ત્તે તે વચનક્ષમા જાણવી, કારણ કે આ ક્ષમા ઉપકારીપણુ, અપકારીપણુ અને વિપાક - આ ત્રણ હેતુથી નિરપેક્ષ હોવાથી વચનમાત્રપૂર્વક હોય છે [૫] ચદનને કાપવામા આવે કે બાળવામા આવે તો પણ પરોપકાર કરનાર સુગધ વગેરે પોતાના ધર્મને ચદન વિકૃત કરતુ નથી પણ સ્વભાવગત જ બનાવે છે તેમ શરીરને કાપવામા આવે કે બાળવામા આવે તો પણ પોતાના ધર્મસ્વરૂપ પરોપકારી ક્ષમા વિકૃત ન થાય પરતુ સ્વભાવગત થાય તે ધર્મક્ષમા જાણવી [૧૦/૧૦]

વિશેષાર્થ - [૧] ઉપકારી હોવાથી એનુ દુર્વચનાદિ સહન કરી લે = ઉપકારીક્ષમા [૨] અપકારના ભયથી સામાને દુર્વચન ન કહેતા ખામોશ રહે = અપકારી ક્ષમા [૩] નરકાદિમા દુ ખદ વિપાક અથવા અહીં જ અનર્થપરપરા જોઈને ખમે = વિપાકક્ષમા [૪] આગમવચન-આજ્ઞાને જ મુખ્ય કરીને ખમે = વચન ક્ષમા [૫] છેદ-ભેદ-દાહાદિમા ચદન જેમ સુવાસ, શીતળતા આપે છે તેમ ઘોર ઉપસર્ગમા પણ સહજ સ્વધર્મસ્વરૂપ કરુણા = ધર્મક્ષમા [૧૦/૧૦]

આ પાચેય ક્ષમામા અતિચારનુ સ્વરૂપ ગ્રથકારશ્રી બતાવે છે

ગાથાર્થ ·- છેલ્લેથી = છેલ્લા યુગલમા પ્રથમ ક્ષમામા = વચનક્ષમામા સૂક્ષ્મ અતિચારો હોય છે અને પ્રાય અતિવિરલ હોય છે પ્રથમ ત્રણ ક્ષમામા તો અતિચારો સ્થૂલ તથા નિરતર હોય છે [૧૦/૧૧]

ટીકાર્થ .- [છેલ્લી ધર્મક્ષમા નિરતિચાર હોય છે] છેલ્લેથી = છેલ્લા યુગલમા પ્રથમ = વચનક્ષમામા અતિચારો નાના હોય છે અને ક્યારેક જ થવાના લીધે અતિવ્યવધાને = લાબા ગાળે = ઘણા સમય પછી જન્મે છે [અતિચારોનો સમૂહ ભેગો કરવામા

१ ह प्रतौ --> 'कापाचित्कत्वेन इति पाठ, स चाशुद्ध ।

[illegible]

[illegible] ॥१८/१३॥

[illegible]

[illegible]

[१८४] इति आरम्भ [illegible]

[illegible]

[illegible] ॥१८/१४॥

[illegible] ॥१८/१४॥

[illegible]

આર્તિ [illegible] પ્રથમ [illegible] ઉપમાની ક્ષમા, અપમાની ક્ષમા, વિપાકક્ષમા [illegible] [૧૮/૧૨]

વિશેષાર્થ :- [illegible] [૧૮/૧૨]

'વચનાનુષ્ઠાન [illegible]' [૧૮/૧-પૃષ્ઠ [illegible]] [illegible]

ગાથાર્થ - [illegible] શ્રુતમય જ્ઞાન [illegible] ચિન્તામય અને ભાવનામય [illegible] જ્ઞાન [illegible] [૧૮/૧૩]

✤ સાધુઓમાં જ્ઞાનયોજના ✤

ટીકાર્થ - શ્રુતથી ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન શ્રુતમય [illegible] ચિન્તામય [illegible] શ્રુતમય જ્ઞાનને દૂર કરવાથી પ્રકૃષ્ટ એવા ચિન્તામય જ્ઞાન અને ભાવનામય જ્ઞાન [illegible] ઉત્પન્ન થાય છે. [illegible] ચિન્તામય અને ભાવનામય જ્ઞાનનું સ્વરૂપ

भवति । श्रुतमपि तत्प्रथमभावेन भवत्येव, न तु तद्द्वयनिरपेक्षमिति भाव ॥१०/१२॥ ज्ञानत्रयस्य रसभेद दृष्टान्तद्वारोपदर्शयति -> 'उदके'त्यादि ।

उदक-पयोऽमृतकल्प पुसा सज्ज्ञानमेवमाख्यातम् । विधियत्नवत्तु गुरुभिर्विपयतृपहारि नियमेन ॥१०/१३॥

पुसा = विद्वत्पुरुषाणा **सज्ज्ञान एव** = उक्तत्रिविधस्वरूप **उदक-पयोऽमृतकल्प आख्यात गुरुभि** = आचार्यै **विधियत्नवत्तु** = विधियत्नवदेव **नियमेन** = अवश्यन्तया विषयतृषमपहर्तु शील यस्य [1]तत् तथा । श्रुतज्ञान स्वच्छ-स्वादु-पथ्यसलिलास्वादतुल्य, चिन्ताज्ञान तु क्षीररसास्वादकल्प, भावनाज्ञान त्वमृतरसास्वादकल्प, [2]उत्तरोत्तर-गुणविशेषेऽपि विषयतृडपहारे सामान्यत सर्व समर्थमिति ॥१०/१३॥

कल्याणकन्दली

निष्पादित चिन्तामय, हेतु-स्वरूप-फलभेदेन कालत्रयविषय = अतीतानागतवर्तमानकालगोचर भावनामयञ्च ज्ञान प्राधान्येन **भवति** = भवत. । न च श्रुतविरहे यते कथ चिन्तामयादिज्ञानसम्भव इति शङ्कनीयम्, यत यते **श्रुतमपि** = श्रुतमयमपि ज्ञान **तत्प्रथमभावेन** = चिन्तामयादिप्राथम्येन **भवत्येव; न तु तत्** = चिन्तामयादिज्ञानप्राधम्याऽऽपन्न श्रुतमय ज्ञान **द्वयनिरपेक्ष** = चिन्तामय-भावनामयज्ञाननिरपेक्षम् । विशकलितवाच्यार्थमात्रावगमस्य तु मिथ्यावासनाऽविरोधित्वेन सदनुबन्धिप्रवृत्त्यनावहत्वात् । यथोक्त **साङ्ख्यसूत्रे**ऽपि -> न श्रवणमात्रात् तत्सिद्धिरनादिवासनाया बलवत्त्वात् <- [२/३] ॥१०/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> पुसा सज्ज्ञान एव उदक-पयोऽमृतकल्प गुरुभि आख्यातम् । विधियत्नवत् तु नियमेन विषयतृडपहारि ॥१०/१३॥

उक्तत्रिविधस्वरूप श्रुतमय-चिन्तामय-भावनामयज्ञानत्रितय **उदक-पयोऽमृतकल्प** = जल-क्षीर-सुधोपम मृदु-मध्याधिकमात्रावस्थ **आख्यातम्** ।

उत्तरोत्तरगुणविशेषेऽपि यथा जल श्रमाऽपनोदन-तृषाशमनादिकारि, पय पुष्टिकारक अमृतञ्च रोगविनाश-विशिष्टशक्तिकारि तथा श्रुतज्ञान श्रुतसामायिकसम्पादक चिन्ताज्ञान ज्ञानावरणविनाशक भावनाज्ञानञ्च मोहोच्छेदकमिति प्रतिस्व गुणविशेषे सत्यपि एतत् त्रितय **विषयतृडपहारे** = विषयतृष्णाऽपनयने **सामान्यतः** = स्वरूपत **सर्व एव समर्थम्** । इत्थमेव

આગળ [પો ૧૧/૮-૯] જણાવવામા આવશે ઔચિત્યથી ગુરુભક્તિ કરવી તે ચિતામય જ્ઞાનનુ અને ભાવનામય જ્ઞાનનુ સુદર લિગ છે નય, પ્રમાણ અને સૂક્ષ્મ યુક્તિનુ ચિતન કરવાથી ચિન્તામય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેયના પૂર્વ હેતુ, વર્તમાનકાલીન સ્વરૂપ અને ભાવી ફળ એમ ત્રણેય કાળને અવગાહનારુ ભાવનામય જ્ઞાન સાધુને મુખ્યતયા હોય છે શ્રુતમય જ્ઞાન પણ ચિતાદિ જ્ઞાનના કારણરૂપે હોય જ છે, પણ તે ચિતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનથી નિરપેક્ષ નથી હોતુ- એ તાત્પર્ય છે [૧૦/૧૨]

વિશેષાર્થ - ચિન્તા જ્ઞાન અને ભાવના જ્ઞાનનુ કારણ શ્રુતમય જ્ઞાન છે સાધુ પાસે ચિન્તા જ્ઞાન અને ભાવના જ્ઞાન હોય છે તેથી તેના કારણરૂપે પૂર્વે શ્રુત જ્ઞાન પણ હોય જ પરતુ તે શ્રુતમય જ્ઞાનને ચિન્તામય જ્ઞાન અને ભાવનામય જ્ઞાનનુ કારણ = ઘટક સમજવુ ચિતામય જ્ઞાનાદિનુ કારણ ન બને તેવુ કેવળ શ્રુત જ્ઞાન સાધુ પાસે ન હોય આથી જ પદાર્થ-વાક્યાર્થ-મહાવાક્યાર્થ-ઐદપર્યાર્થ પ્રક્રિયા દ્વારા સર્વ શાસ્ત્રવચનની વ્યાખ્યા કરવાનુ વિધાન ઉપદેશપદ વગેરેમા મૂલકારશ્રીએ કરેલુ છે તે ઘટી શકે છે ચિતામય જ્ઞાનની ભૂમિકાસ્વરૂપ શ્રુતજ્ઞાનનો સાધુમા અભાવ માનવામા આવે તો પદાર્થ-વાક્યાર્થ પદ્ધતિથી શાસ્ત્રવચનની વ્યાખ્યા સાધુ કરી જ ના શકે ૧૨મા શ્લોકને વિચારતા પણ સાધુમા ચિતાજ્ઞાનાદિના કારણ તરીકે શ્રુતજ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે આ વાત ખ્યાલમા રાખવી [૧૦/૧૨]

મૂલકારશ્રી ત્રણ જ્ઞાનના રસભેદને ઉદાહરણ દ્વારા બતાવે છે

ગાથાર્થ :- વિદ્વાનોનુ સમ્યગ્જ્ઞાન પાણી, દૂધ અને અમૃત જેવુ હોય છે - એમ ગુરુઓ દ્વારા કહેવાયેલ છે વિધિપૂર્વક યત્નવાળુ જ નિયમા વિષયતૃષ્ણાને હરનારુ છે [૧૦/૧૩]

❀ સમ્યગ્જ્ઞાનના આસ્વાદને ઓળખીએ ❀

ટીકાર્થ :- વિદ્વાન્ પુરુષોનુ સમ્યક્ જ્ઞાન આચાર્યો દ્વારા પાણી, દૂધ અને અમૃત સમાન કહેવાયેલ છે વિધિપૂર્વકના પ્રયત્નવાળુ જ સમ્યક્ જ્ઞાન નિયમા વિષયતૃષ્ણાને હરવાના સ્વભાવવાળુ છે શ્રુતજ્ઞાન સ્વચ્છ મધુર પથ્ય એવા પાણીના આસ્વાદતુલ્ય છે દુગ્ધરસના આસ્વાદ જેવુ ચિતાજ્ઞાન છે ભાવનાત્મક જ્ઞાન તો અમૃતરસના આસ્વાદ જેવુ છે ત્રણેયના ઉત્તરોત્તર ચઢિયાતા ગુણો હોવા છતા પણ વિષયવાસનાસ્વરૂપ તૃષાને હરવામા સામાન્યથી સર્વ જ્ઞાન સમર્થ છે એ ગ્રથકાર શ્રીમદ્જીનુ તાત્પર્ય છે [૧૦/૧૩]

१ ह प्रतौ 'तत्' पद नास्ति । २ मुद्रितप्रतौ -> उत्तरोत्तगुण <- इति पाठ ।

यस्य तु दुरुपशमो विषयाभिलाष स फलाभावादज्ञान्येवेति तदयोग्यत्वप्रतिपादनायाह --> 'श्रुण्वन्नि'त्यादि ।

श्रुण्वन्नपि सिद्धान्तं विषयपिपासातिरेकतः पापः । प्राप्नोति न संवेगं तदापि यः सोऽचिकित्स्य इति ॥१०/१४॥

श्रुण्वन्नपि सिद्धान्तं अर्थतः तीर्थकरोक्तं सूत्रतो गणधरग्रथितं विषयपिपासाया = रूप-रस-गन्ध-स्पर्श-शब्दाभिलाषस्य अतिरेकत = उद्रेकात् **पाप** = सङ्क्लिष्टाध्यवसाय **तदापि** = सिद्धान्तश्रवणकालेऽपि आस्तामन्यदा, **य संवेगं** = मोक्षाभिलाषं **न प्राप्नोति सोऽचिकित्स्य इति** = चिकित्सानर्ह, निरुपक्रमदोषवत्त्वादिति भाव

कल्याणकन्दली

भावनाज्ञानविकलोऽप्यभव्य श्रुतादिसामर्थ्यात् पूर्वकोटिसंवत्सरकालीनं द्रव्यचारित्रं मुनिर्मलं परिपाल्य ग्रैवेयके उपजायत इत्यप्युपपद्यते, विविक्ततया गृहीतस्य श्रुतस्याऽपि तदानीं विषयविलासविनाशकत्वात् । वस्तुतस्तु प्रतिगुणमनन्तपापपरमाण्वपगमं विना जायमानत्वेन तस्य श्रुताभासत्वमेव, बाह्याऽऽकृतिसाम्येऽपि भिन्नजातीयत्वात् फलभेदोपपत्ति । तदुक्तं ललितविस्तरया --> विषयतृडपहार्येव हि ज्ञानं विशिष्टकर्मक्षयोपशमजं, नान्यद्, अभक्ष्याऽस्पर्शनीयन्यायेनाऽज्ञानत्वात् <-- [पृ ४७] । तदुक्तं चाणक्यसूत्रेऽपि --> इन्द्रियाणां प्रशमं शास्त्रम् <-- [चा.सू ३००] । यस्तु सुबहु श्रुतमधीयानोऽपि महामोहमोहितमति भोगजम्बालनिमग्न तस्मिन्न तत्त्वत श्रुतपरिणतिरस्तीति व्यतिरेकमुखेनापि विभावनीयम् ॥१०/१३॥

स = अनुपशान्तविषयाभिलाष फलाभावात् = सम्यग्ज्ञानफलविरहात् अज्ञानी = मिथ्याज्ञानी एव । निश्चयतो ज्ञानफलं सर्वपापविरति व्यवहारतश्च ज्ञानफलं विषयवैमुख्योपधायिका तत्त्वरुचि । सम्यग्ज्ञानं निश्चयत षष्ठादिगुणस्थानके सद्भूतव्यवहारत चतुर्थादिगुणस्थानके असद्भूतव्यवहारतश्चाऽपुनर्बन्धकादा । विषय-कषायादिविपाकप्रमुखतत्त्वज्ञानश्रवणेऽपि विषयपिपासावश. सन् संवेगशून्यो नात्र कुत्राप्यवतरतीति तदयोग्यत्वप्रतिपादनाय आह - श्रुण्वन्निति ।

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> य पाप सिद्धान्त श्रुण्वन्नपि तदापि विषयपिपासातिरेकत संवेगं न प्राप्नोति स अचिकित्स्य इति ॥१०/१४॥ इयं कारिका योगविंशिकावृत्त्यादौ [यो.वि १५] उद्धृता ।

सः = विषयवासनाविडम्बितत्वेन सिद्धान्तश्रवणकालेऽपि मोक्षाभिलाषविकल चिकित्साऽनर्ह', निरुपक्रमदोषवत्त्वात् = सिद्धान्तश्रवणानुपक्रम्यदोषोपेतत्वात् । अत एव व्याख्यानविधौ संवेगद्वारं पार्थक्येनोपदर्शितम् । यथोक्तं उपदेशपदे --> मडलि णिसिज्ज अक्खा किइकम्मुस्सग्ग वदण जेट्ठे । उवओगो संवेगो पसिणुत्तरसगयत्थ त्ति <-- ॥८५७॥ सिद्धान्तार्थ-श्रवणेऽप्यनापन्नसंवेगो हि श्रोता श्रुताऽश्रुतयोरविशेषात् भवहेतुपक्षपातित्वात् ज्ञानफलविरहाच्च मिथ्यादृष्टिरेवाऽवगन्तव्य । यथोक्तं विशेषावश्यकमहाभाष्ये --> सदसदविसेसणाओ भवहेउजहिच्छिओवलभाओ । णाणफलाभावाओ मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाणं ॥ <-- [वि.आ.भा उप.पद ५५५] इति । अत एव स तत्त्वत सिद्धान्तश्रवणसौख्यं जात्यन्ध इव रूपं नोपलभते । तदुक्तं मूलकारैरेव उपदेशपदे --> जह चेवोवहयणयणो सम्मं रूवं न पासई पुरिसो । तह चेव मिच्छद्दिट्ठी विउलं सोक्खं न पावेइ <-- ॥४४१॥ प्रत्युत सिद्धान्तश्रवणमपि तदपायकारि, मिथ्याहङ्कारजननात् । तदुक्तं निशीथभाष्ये --> मच्चकरणं णाणं तेणेव य जे मदं समुचियंति । ऊणगभायणसरिसा अगदो वि विसायते तेसिं <-- ॥६२२२॥ अत एव --> प्रकृतिकुटिलाद् विद्याभ्यास खलत्वविवृद्धये <-- [वल्लभदेवकृत-सुभाषितावली-३६५] इति सुभाषितकथनमपि सवदति । तदुक्तं साङ्ख्यसूत्रेऽपि --> न मलिनचेतस्युपदेशबीजप्ररोहोऽजवत् [४/२९] इति । प्रकृतेऽजाभिधानो भार्यामृत्युशोकमलिनचित्तो वशिष्ठेनोपदिश्यमानो नृपो बोध्य । याज्ञवल्क्यस्मृतौ अपि --> मलिनो हि यथाऽऽदर्शो रूपालोकस्य न क्षमः । तथाऽविपक्वकरण आत्मज्ञानस्य

જેની વિષયતૃષ્ણા શાંત થતી નથી [અથવા મહા મુશ્કેલીથી અલ્પ કાળ માટે જ શાંત થાય છે] તે જીવ પાસે જ્ઞાનનું ફળ ન હોવાથી અજ્ઞાની જ છે. માટે તે જ્ઞાન માટે અયોગ્ય છે- એમ બતાવવા માટે ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે ↓

ગાથાર્થ - જે પાપી જીવ સિદ્ધાન્તને સાંભળવા છતાં પણ તે સમયે પણ વિષયતૃષ્ણાના અતિરેકથી સંવેગને પામતો નથી તે અચિકિત્સ્ય છે. [૧૦/૧૪]

❖ સમ્યગ્જ્ઞાન લેવાને અયોગ્યને ઓળખીએ ❖

ટીકાર્થ - અર્થથી તીર્થંકરે કહેલ અને સૂત્રથી ગણધરે રચેલ સિદ્ધાન્તને સાંભળવા છતાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, શબ્દસ્વરૂપ પાંચેય વિષયોની આસક્તિના ઉદ્રેકથી સંક્લિષ્ટ અધ્યવસાયવાળો જે પાપી જીવ સિદ્ધાન્ત સાંભળવાના સમયે પણ, બીજા સમયની વાત તો જવા દો, મોક્ષાભિલાષસ્વરૂપ સંવેગને પ્રાપ્ત નથી કરતો તે નિરુપક્રમ = અસાધ્ય દોષવાળો હોવાથી [સિદ્ધાન્તશ્રવણાદિ-સ્વરૂપ ભાવરોગસંબંધી] ચિકિત્સા માટે અયોગ્ય છે. [૧૦/૧૪]

॥१०/१४॥ 'ने'त्यादि ।

नेवविधस्य शस्तं मण्डल्युपवेशनप्रदानमपि । कुर्वन्नेतद्गुरुरपि तदधिकदोषोऽवगन्तव्यः ॥१०/१५॥

एवंविधस्य = उक्तरूपाऽयोग्यस्य मण्डल्या = अर्थमण्डल्या यत् उपवेशनं श्रवणार्थं तत्प्रदानमपि **न शस्तं** = नानुज्ञातं किंपुनः[1] तद्दानादीत्यपिशब्दार्थः । **एतत्** = तस्य मण्डल्युपवेशनप्रदानं **कुर्वन् गुरुरपि** = अर्थाभिधाताऽपि तस्मात् = अयोग्यपुरुषात् अधिकदोषः **अवगन्तव्यः**, सिद्धान्ताऽवज्ञाऽऽपादकत्वात् ॥१०/१५॥

कल्याणकन्दली

न क्षमः' ॥ [अ १४१] <— इत्युक्तम् । अयोग्यमेवाऽधिकृत्य **महाभारते व्यासेनाऽप्युक्तं** —> शास्त्रं न शास्ति दुर्बुद्धिं श्रेयसे चेतराय च <— [सभापर्व-७५/७] । ततश्च संवेगपरतया भाव्यमित्युपदेशः ॥१०/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> एवंविधस्य मण्डल्युपवेशनप्रदानमपि न शस्तम् । एतत् कुर्वन् गुरुरपि तदधिकदोषः अवगन्तव्यः ॥१०/१५॥ इयमपि कारिका **योगविंशिकावृत्त्यादौ** [यो वि.१५] उद्धृता ।

उक्तरूपायोग्यस्य तत्प्रदानमपि = अर्थमण्डल्युपवेशनप्रदानमपि **नानुज्ञातमिति** । न चोक्तरूपाऽयोग्यस्यापि कालान्तरे ज्ञानं चित्तदोषनिवृत्तिं करिष्यतीति करुणाबुद्ध्या तदनुज्ञा नौचित्यमतिक्रामतीति वक्तव्यम्, पण्डकोपाख्यानेन तदसम्भवात् । यथा मुग्धया भार्ययाऽभिधीयते स्वस्वामी पण्डकः 'आर्यपुत्र ! अपत्यवती मे भगिनी, किमर्थं नाऽहमि'ति । स तामाह 'मृतोऽहं तेऽपत्यमुत्पादयिष्यामी'ति । तथेदं विद्यमानं ज्ञानं तत्त्वतः सम्यक् चेतोनिर्वृतिं न करोति, कालान्तरे विनष्टं करिष्यतीति का प्रत्याशा ? प्रत्युत तस्य श्रुतदानेऽनेकदोषाः । यथोक्तं **निशीथभाष्ये** —> उवहम्मति विण्णाणे न कहेयव्वं सुतं च अत्थं वा । न मणी सतसाहस्सो आवज्जति कोच्छुभासस्स ॥६२२६॥ मरेज्ज सह विज्जाए कालेण आगते विदू । अप्पत्तं च ण वातेज्जा, पत्तं च ण विमाणए <— ॥६२३०॥ इदमेवाभिप्रेत्योक्तं अन्यत्र —> विद्यया सह मर्तव्यं न तु देया कुशिष्यके । विद्यया लालितो मूर्खः पश्चात्सपद्यते रिपुः ॥ <— [ ] तदुक्तं **पुष्पमालायां** —> समयभणिएण विहिणा सुत्तं अत्थो अ दिज्ज जुग्गस्स । विज्जासाहगनाएण्ण हुंति इहरा बहुदोसा <— ॥२६॥ इति । —> आमे घडे निहित्तं जहा जलं तं घडं विणासेइ । इय सिद्धंतरहस्सं अप्पाहारं विणासेइ ॥ <—[नि.भा ६२४३] इति **निशीथभाष्येऽपि** प्रोक्तम् । यथोक्तं मूलकारैरपि सावधारणं **उपदेशपदे** —> गुरुणाऽवि सुत्तदाणं विहिणा जोग्गाण चेव कायव्वं <— [२९] । **धर्मरत्नप्रकरणेऽपि** —> सुट्ठुयरं च न देयं एयमपत्तंमि नायतत्तेहिं <— [ध र गा ९८] इत्युक्तम् । एतत् = श्रुतोपदेशादिदानम् । —> पडिवज्जिऊण किरियं तीए विरुद्धं निसेवइ जो उ । अपवत्तगाउ अहियं सिग्घं सपावइ विणासं ॥ <— [ ] इति । **अयोग्यपुरुषात्** = सिद्धान्तार्थश्रवणाऽयोग्यश्रोतुः. **अधिकदोषः** = पापकर्तुरपेक्षया तत्कारयिता महादोषवान्, **सिद्धान्ताऽवज्ञाऽऽपादकत्वाच्च** । अविनीताध्यापने तु —> तओ अवायणिज्जा पन्नत्ता, तं जहा [१] अविणीए, [२] विगइपडिबद्धे, [३] अविओसवियपाहुडे [३/] इति **स्थानाङ्गसूत्रावज्ञाऽपि** स्पष्टैव । किञ्च विषयपिपासाविष्टः श्रोता तु केवलं वेद-चारित्रमोहनीयोदये वर्तते, गुरुस्तु तमाभोगतो गूढार्थान् श्रावयन् मिथ्यात्वोदये वर्तत इति ततोऽधिकदोष एव गुरुः । तस्मात् विधिना श्रवणरसिकं संविग्नं श्रोतारमुद्दिश्य

વિશેષાર્થ :- ધર્મશ્રવણ સમયે પણ વિષયવાસનાના અતિરેકથી સંવેગ-વૈરાગ્ય ન પામે તેવા જીવના રાગાદિ દોષ અસાધ્ય હોવાથી તેની તોફાની વાસના સ્વરૂપ ભાવ રોગને દૂર કરવા દેશનાશ્રવણાદિરૂપ ભાવ ઔષધ આપવા છતાં તે જીવને કોઈ લાભ થતો નથી. તેથી તેવા જીવ તેને માટે અયોગ્ય છે. [૧૦/૧૪]

ગાથાર્થ :- આવા જીવને વાચનાની માંડલીમાં પ્રવેશ આપવો પણ સારો [= અનુજ્ઞાત] નથી. તેને માંડલીમાં પ્રવેશ આપતા ગુરુ પણ તેના કરતા અધિક દોષવાળા જાણવા. [૧૦/૧૫]

❀ અયોગ્યને માંડલીમાં પ્રવેશ આપનાર ગુરુ વધુ ગુનેગાર ❀

ટીકાર્થ :- ઉપર ગાથા ૧૪ માં બતાવેલ અયોગ્ય જીવને અર્થમાંડલીમાં સાંભળવા માટે બેસવાની પણ [છૂટ આપવાની] અનુજ્ઞા [= રજા = છૂટ = અનુમતિ] નથી. તો પછી તેને સિદ્ધાન્તના અર્થને આપવા વગેરેની તો શું વાત કરવી ? આ પ્રસ્તુત ગાથામાં રહેલ 'अपि' શબ્દનો અર્થ છે. આ અયોગ્ય જીવને અર્થમાંડલીમાં બેસવાની છૂટ આપતા સિદ્ધાન્તાર્થવક્તા = વાચનાદાતા એવા ગુરુ પણ તે અયોગ્ય પુરુષ કરતા અધિક દોષવાળા જાણવા. કારણ કે તે પ્રવચનકાર જિનપ્રવચનની અવજ્ઞા કરે છે. [૧૦/૧૫]

વિશેષાર્થ :- વાચનાની માંડલી બે પ્રકારની હોય છે. [૧] સૂત્ર માંડલી, [૨] ...ની. સૂત્રમાંડલી કરતા અર્થમાંડલી

१ मुद्रितप्रतौ 'दानादि'ति पाठः ।

उक्तव्यतिरेकस्येष्टतामाह –> य' इत्यादि ।

य: श्रुण्वन् संवेग गच्छति तस्याऽयमिह मत ज्ञानम् । गुरुभक्त्यादिविधानात्कारणमेतद् द्वयस्येष्टम् ॥१०/१६॥

य कश्चित् योग्य श्रृण्वन् सिद्धान्तमिति पूर्वश्लोकादनुवर्तते संवेग - मोक्षाभिलाषं गच्छति तस्य योग्यस्य

कल्याणकन्दली

विधिप्रापणेनेव गुरु तीर्थव्यवस्थापको भवतीत्यभिज्ञ यागविंशिकावृत्तौ [यो वि गा १५] । भवगतिविधिविपर्यासकरन्तु विशिष्टो दारुणविपाकतयोप-दर्शित । तदुक्त विंशतिविंशिकायामपि –> मंदोऽवि समजोगी नियमेण विराहगो होइ । ... जह नायमिण सुणगिद्ध तु ॥ <– [वि वि १२-१४] इति । पञ्चवस्तुकेऽपि –> ... सव्वपि । पाव विराहगुत्तुच्छ आणाजोगो य मतगमो <– ॥१०००॥ इति पोक्तम् । ... पञ्चवस्तुके –> ... चेव उ विहिगिहिआ मताई हदि नेव गिज्झति । होति ... ॥१००४॥ <– इत्युक्तम् । ... –> धर्मानुष्ठानवतथ्यान् प्रत्यपायो महान् भवेत । रौद्रदु:खौघजनको दुष्प्रयुक्तादिवौषधात् ॥ <– इति प्रोक्तम् । न चैव गुरो तदुपरि द्वेषात्कर्मबन्ध इति शङ्कनीयम्, आगमदर्शितानन्तरूपकेन तदनुग्रहाभिप्राये ... तस्याश्च जिनबहुमानद्वारा नि:श्रेयसमाप्रकत्वात् । तदुक्त पञ्चसूत्रे –> एआणि ... खलु ... संवेगसाहगा निअमा । न एसा अन्नेसिं देआ । ... एसा करुणत्ति वुच्चइ, एगतपरिसुद्धा अविराहणाफला तित्थगराणाणुपालणेण ... <– [५/७] । ... = आज्ञाप्रियत्व, एषा = भागवती सदाज्ञा, शिष्टमतिगहनार्थम् ॥१०/१५॥

मूलग्रन्थे दृष्टान्तयस्त्वेवम् –> य श्रुण्वन् संवेग गच्छति तस्य ... ज्ञान मतम् । गुरुभक्त्यादिविधानात् एतत् द्वयस्य कारण इष्टम् ॥१०/१६॥

श्रृण्वन् सिद्धान्त संवेग गच्छतीति । अत एव पुष्पमालायां –> '... गुणागि... ... । विम्हियमुहेहि हरिसागएहि हरिसि जगतेहि ॥२४॥ <– इत्याद्युक्तम् । योग्यस्य प्रथम श्रुतमय श्रद्धेति ज्ञान मत, सम्यग्दर्शन-महिम्ना उपदिष्टप्रवचनस्य सम्यक्परिणतत्वात् । इदमेवाऽभिप्रेत्य उत्तराध्ययननिर्युक्तौ –> सम्मद्दिट्ठिजीवो उवइट्ठ पवयण तु सद्दहइ । सद्दहइ असब्भाव अणाभोगा गुरुनिओगा वा ॥१६३॥ <– इत्युक्तम् । कर्मप्रकृतौ अपि –> सम्मद्दिट्ठी नियमा उवइट्ठ पवयण तु सद्दहइ । सद्दहइ असब्भाव अणाभोगा गुरुनिओगा ॥ <– [क.प्र उ क्रम गा २४] इति प्रोक्तम् । असद्भूतश्रद्धानन्त्वनाभोगादितोऽपि ज्ञेयविषयमेव, न तु हेयादिगोचरमपि, सम्यग्दर्शनमहिम्ना हेयोपादेयविवेकस्य ... इति ज्ञेयम् । –> तीव्रसंवेगानामासन्न समाधि मृदुसंवेगानां ... <– [ल वि पृ १८४] इति पतञ्जलिरप्याह ।

अत एव तस्य दातव्यम्, अन्वय-व्यतिरेकत इदमेव निशीथभाष्ये –> अपत्ते य ण वाएज्जा पत्ते य ण विमाणए <– [६२३८] इत्येवमुक्तम् । सिद्धान्तश्रवणयोग्यास्तु –> मज्झत्थो बुद्धिजुओ धम्मत्थी ओघओ इमे जोगा । तह चेव

વધુ મહત્ત્વની હોવાથી તેમાં વિશેષ પ્રકારની યોગ્યતા અપેક્ષિત બને છે. જિનપ્રવચનના અર્થને સાંભળતા પણ જેની વિષયવાસનાના ઉછાળા શાંત થતા નથી તેવા જીવને અર્થમાંડલીમાં બેસવાની પણ તીર્થંકરોએ-શાસ્ત્રકારોએ રજા આપી નથી. તેથી તેને જૈન સિદ્ધાન્તના અર્થની દેશના આપવાની છૂટ તો ક્યાંથી હોય ? છતાં તેવા અયોગ્ય જીવને ગુરુ = વાચનાદાતા અર્થમાંડલીમાં બેસાડે, અર્થ સંભળાવે તો તે અયોગ્ય શ્રોતા કરતા વાચનાદાતા ગુરુને વધારે દોષ લાગે, કારણ કે જિનાજ્ઞા જાણવા છતાં ગુરુ જિનાજ્ઞાની અવહીલના - અનાદર કરે છે. વિષયાસક્ત શ્રોતા વેદમોહનીય-ચારિત્રમોહનીયના ઉદયમાં વર્તે છે. જ્યારે તેને જાણી જોઈને અર્થવાચના આપનાર ગુરુ મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયમાં વર્તે છે. વેદમોહનીય કે ચારિત્રમોહનીયના ઉદય કરતા મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદય ભયંકર છે. માટે તેવાને અર્થવાચના આપનાર ગુરુને અયોગ્ય શ્રોતા કરતા મોટો દોષ લાગે. તેમ શ્રીમદ્જીએ કહ્યું છે. [૧૦/૧૫]

ઉપરોક્ત સ્થિતિ કરતા ઉલટું હોય તો તે સારું છે - આમ જણાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - જે સિદ્ધાન્તને સાંભળતા સંવેગ પામે છે તેનું જ્ઞાન અહીં પ્રથમ જ્ઞાન છે - એવું અભિમત છે. ગુરુભક્તિ વગેરે કરવાથી આ જ્ઞાન બે જ્ઞાનના કારણ તરીકે ઇષ્ટ છે. [૧૦/૧૬]

<u>ટીકાર્થ</u> - પૂર્વ ગાથામાંથી 'સિદ્ધાન્ત' એવા પદની અનુવૃત્તિ કરવાની છે. તેથી અર્થ એવો થશે કે જે કોઈ યોગ્ય જીવ સિદ્ધાન્તને = જિનપ્રવચનને સાંભળતા મોક્ષની અભિલાષાને પામે તે યોગ્ય જીવ પાસે અહીં પ્રથમ જ્ઞાન = શ્રુતજ્ઞાન મનાયેલ

इह आद्य = प्रथम **ज्ञान** श्रुतसज्ञ **मतम्** । **एतद्** = अस्य श्रुतज्ञान [1]'गुरौ भक्त्यादे = भक्तिविनय-बहुमानादे विधानात् **द्वयस्य** = चिन्तामय-भावनामयज्ञानयुगलस्य **कारण इष्टम्** । तस्माज्ज्ञानत्रयेऽपि रत्नत्रयकल्पे परमादरो विधेय ॥१०/१६॥

॥ इति दशम सदनुष्ठानषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

य पत्ताई सुत्तविसेस समासज्ज ॥९७३॥ छेअसुआईएसु अ ससमयभावेऽपि भावजुत्तो जो । पिअधम्मऽवज्जभीरू, सो पुण परिणामगो णेओ ॥९७८॥ <– इत्येव **पञ्चवस्तुका**दवसेया. । सिद्धान्तश्रवणविधिरपि **पञ्चवस्तुके** –> निद्दा-विगहा-परिवज्जिएहि गुत्तेहि पजलिउडेहि । भत्तिबहुमाणपुव्व उवउत्तेहि सुणेअव्व ॥१००६॥ अहिकिखतेहि सुभासिआइ वयणाइ अत्थमहुराइ । विम्हिअमुहेहि हरिसागएहि हरिस जणतेहि ॥१००७॥ <– इत्यादिना प्रदर्शित । तदुक्त **ललितविस्तराया** –> तथा विधिपरता = मण्डलि-निषद्याऽक्षादौ प्रयत्न , ज्येष्ठानुक्रमपालनम्, उचितासनक्रिया, सर्वथा विक्षेपसत्याग , उपयोगप्रधानतेति श्रवणविधि. । हेतुरय कल्याणपरम्पराया. । अतो हि नियमत सम्यग्ज्ञानम् । न ह्युपाय उपेयव्यभिचारी, तद्भावानुपपत्ते <– [पृ १०] । **गुरौ** = सूत्रार्थदातृगुरुवर्गे **तद्भक्ति-विनय-बहुमानादेः विधानात्** = करणात् । इत्थमेव तत्त्वावाप्तिसम्भवात् । तदुक्त **अध्यात्मगीताया** –> ज्ञानिना भक्तिसेवात आत्मशुद्धि' प्रकाशते । आत्मशुद्ध्या भवेत् ज्ञान ततो मोक्षसुखोदधि ॥२२३॥ गुरुगम विना ज्ञान कदापि नैव जायते । गुरुकृपा विना सत्य ज्ञायते नैव पण्डितैः ॥१४१॥ <– इति । तदुक्त **मत्स्यपुराणे**ऽपि –> गुरुशुश्रूषया चैव ब्रह्मलोक समश्नुते <– [२१०/११] । **गुरुगीतायामपि** –> गुशब्दस्त्वन्धकार. स्यात् रुकारस्तेज उच्यते । अज्ञाननाशक ब्रह्म गुरुरेव न सशय ॥ [ ] <– इत्येव गुरुनिरुक्तिरावेदिता । **द्वयतारकोपनिषदि** अपि –> गुशब्दस्त्वन्धकार स्यात् रुशब्दस्तन्निरोधक । अन्धकारनिरोधित्वात् गुरुरित्यभिधीयते ॥ गुरुरेव पर ब्रह्म गुरुरेव परा गति । गुरुरेव परा विद्या गुरुरेव परायणम् ॥ गुरुरेव पराकाष्ठा गुरुरेव पर धनम् । यस्मात्तदुपदेष्टाऽसौ तस्मात् गुरुतरो गुरु. ॥ <– [१६/१७/१८] इत्येवमज्ञाननाशकत्वादिना गुरो परमोपास्यताऽऽवेदिता । –> गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुर्देवः पर ब्रह्म गुरु. पूज्य परात् पर ॥ <– (२/८/२१-२२) इति **नारदपञ्चरात्रो**क्तिरप्यत्रानुसन्धेया । **तस्मात्** = श्रुतमयज्ञानस्य गुरुभक्तिविनयादिसहायस्य चिन्तामयादिज्ञानकारणत्वात्, त्रयाणामपि विषयतृष्णोच्छेदकत्वाच्च **ज्ञानत्रयेऽपि रत्नत्रयकल्पे परमादरो विधेयः** । इत्थमेव योगविशुद्ध्युत्पत्तेरिति विभावनीयम् । सम्यग्ज्ञानस्य दुर्लभत्व तु –> नरत्व दुर्लभ लोके विद्या तत्र सुदुर्लभा <– [३३७/३] इत्येव **अग्निपुराणे**ऽपि पठ्यते ॥१०/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचिताया कल्याणकन्दल्या दशमषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

છે ગુરુદેવની ભક્તિ, વિનય, બહુમાન વગેરે કરવાથી આ યોગ્ય જીવનુ શ્રુત જ્ઞાન એ ચિતામય જ્ઞાન અને ભાવનામય જ્ઞાનનુ કારણ બને છે તેથી તે ઈષ્ટ છે માટે ત્રણ રત્ન જેવા ત્રણેય જ્ઞાનમા પરમ આદર કરવો જોઈએ [૧૦/૧૬]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> :- જિનપ્રવચનને સાભળતા સવેગ-વૈરાગ્ય થાય તો તે જીવનુ જ્ઞાન એ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય એ જીવ જો ગુરુદેવની ભક્તિ, વિનય, બહુમાન, આશાતનાત્યાગ, ગુણાનુવાદ વગેરે કરે તો તે શ્રુતજ્ઞાન ચિતાજ્ઞાનાદિનુ જનક બને જિનવાણી સાભળતી વખતે શ્રોતાએ વૈરાગ્યવાસિત થઈને શ્રુત જ્ઞાનના અધિકારી બની શ્રુતમય જ્ઞાન મેળવવુ ત્યાર બાદ ગુરુભક્તિ વગેરેમા ઉલ્લાસથી પ્રવૃત્ત થવુ જેથી તે શ્રુત જ્ઞાન દ્વારા ચિતામય જ્ઞાન અને ભાવનામય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ચિતા જ્ઞાન અને ભાવના જ્ઞાન તો પરમ આદરણીય છે જ પરતુ ગુરુભક્તિ વગેરે દ્વારા ચિતાજ્ઞાનાદિનુ કારણ હોવાથી શ્રુત જ્ઞાન પણ પરમ આદરણીય છે આથી ફલિત થાય છે કે સાધુને પણ ચિતાજ્ઞાનાદિપૂર્વે તેના કારણભૂત શ્રુતજ્ઞાન હોય જ છે કારણ વિના કાર્ય કેવી રીતે સભવે ? માટે પૂર્વે ૧૨મા શ્લોકમા સાધુમા શ્રુતજ્ઞાનાભાવની વાત કરી તેનો અર્થ એવો સમજવો કે જે શ્રુતજ્ઞાન ચિતાજ્ઞાનાદિનુ કારણ ન બને તેવુ કેવળ શ્રુતજ્ઞાન સાધુમા ન હોય [૧૦/૧૬]

१ मुद्रितप्रतौ 'गुरो ' इति पाठ , नार्थतो भेद कश्चित् ।

દશમા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ ૭ પ્રશ્નના સવિસ્તર જવાબ લખો

૧ પ્રીતિ અને ભક્તિ અનુષ્ઠાનનુ સ્વરૂપ અને તે બન્ને વચ્ચે તફાવત જણાવો
૨ વચન અને અસગ અનુષ્ઠાનનુ સ્વરૂપ અને તે બન્ને વચ્ચે તફાવત સમજાવો
૩ પાચ પ્રકારની ક્ષમા સમજાવો
૪ સાધુના જ્ઞાનને ઓળખાવો
૫ ધર્મશ્રવણને યોગ્ય કોણ બને ?
૬ અયોગ્યને ધર્મ સભળાવવામા શુ દોષ ?
૭ સાતિચાર-નિરતિચાર અનુષ્ઠાન-ક્ષમાનો ભેદ જણાવો
૮ સર્વ અનુષ્ઠાનનો ફળવિભાગ બતાવો
૯ પ્રીતિત્વ-ભક્તિત્વ જાતિને ઓળખાવો
૧૦ ક્ષમનો વિભાગ ઓળખાવો

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) પ્રીતિઅનુષ્ઠાન	(A) સાધુઅવિકૃત
(૨) ભક્તિ અનુષ્ઠાન	(B) દડરહિત ચક્રભ્રમણ
(૩) વચનાનુષ્ઠાન	(C) સવેગશૂન્ય
(૪) અસગ અનુષ્ઠાન	(D) અનગ અનુષ્ઠાન
(૫) ચિતાજ્ઞાન	(E) માતા પ્રત્યેનો ભાવ
(૬) શ્રુતજ્ઞાનલિગ	(F) સ્વર્ગદાયી
(૭) જ્ઞાન	(G) ક્ષીરતુલ્ય
(૮) ધર્મક્ષમા	(H) ગુરુભક્તિ
(૯) શ્રવણ અયોગ્ય	(I) તૃષ્ણાનાશક
(૧૦) અપૂર્વ સયમ	(J) મોક્ષદાયી

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂર્ણ કરો

૧ મોક્ષદાયી ____ અનુષ્ઠાન છે (પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન)
૨ અતિચારરહિત ____ ક્ષમા છે (ઉપકારી, અપકારી, ધર્મ)
૩ અમૃતતુલ્ય ____ જ્ઞાન છે (શ્રુત, ચિતા, ભાવના)
૪ જિનવચન સાભળવા છતા ____ ના લીધે સવેગ થતો નથી (અનુપયોગ, વિષયતૃષ્ણા, મૌન)
૫ ઉપકારી-અપકારી ક્ષમાનો ____ બે અનુષ્ઠાનમા સમાવેશ થાય (પ્રથમ, છેલ્લા)
૬ 'જિનશાસનને પામી ગુસ્સે ન થવુ'- આ ભાવના ____ ક્ષમામા ઉપયોગી છે (ધર્મ, વચન, વિપાક)
૭ વચનક્ષમામા અતિચાર ____ હોય (ઘણા, થોડા, ન)
૮ સાધુને શ્રુતજ્ઞાન ____ હોય (ન, અવશ્ય, ચિતાજ્ઞાનઘટક)
૯ ત્રણ જ્ઞાન ____ તુલ્ય છે (રત્નત્રય, તત્ત્વત્રય, ભાવનાત્રય)
૧૦ માતાનુ કાર્ય ____ થી થતુ હોય છે (પ્રીતિ, ભક્તિ, સ્વાર્થ)

નોંધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

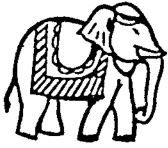
૧ પ્રશાતવાહિતાને ઓળખાવો
૨ નિશ્ચય, વ્યવહારનયથી વચનાનુષ્ઠાનના અધિકારી કોણ ? શા માટે ?
૩ સયમ મોક્ષનો અને સ્વર્ગનો હેતુ કઈ રીતે ? અલગ-અલગ નયથી સમજાવો
૪ ક્ષમાનુ મહત્ત્વ જણાવો
૫ ગૃહસ્થ અને સાધુની વચનક્ષમામા ભેદ શુ છે ?
૬ ભાવનાજ્ઞાનરહિત અભવ્ય જીવ નવગ્રૈવેયકમા કેવી રીતે જઈ શકે ?
૭ આગમશ્રવણ વખત સવેગશૂન્ય જીવ મિથ્યાત્વી શા માટે ?
૮ અયોગ્યને ન ભણાવનાર ગુરુને તેના ઉપર દ્વેષ છે - એવુ કહેવાય ? શા માટે ?
૯ ચિતાદિજ્ઞાનનુ કારણ કેવુ શ્રુતજ્ઞાન બને ?
૧૦ જિનાગમશ્રવણને યોગ્ય કોણ ?

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપથી જવાબ જણાવો

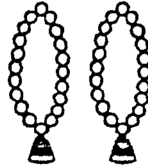
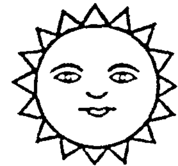
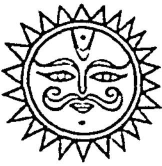
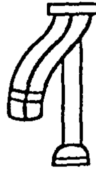
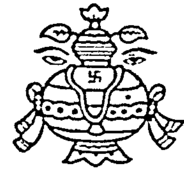
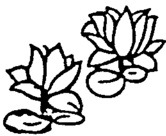
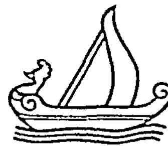
૧ ૬ઠ્ઠી, ૭મી યોગદષ્ટિમા અસગઅનુષ્ઠાન હોવા છતા તે બન્ને વચ્ચે ભેદ શુ ?
૨ ભિક્ષાટનમા સાધુને સમભાવ કેવી રીતે ?
૩ અન્યમતે સાધુને કેટલા પ્રકારની ક્ષમા હોય ?
૪ સાધુને શ્રુતજ્ઞાન કેવી રીતે સભવે ?
૫ કેવળ શ્રુતજ્ઞાનથી સદનુષ્ઠાનની સિદ્ધિ કેમ ન આવે ?
૬ અચરમાવર્તી જીવ પાસે વાસ્તવિક શ્રુતજ્ઞાન હોય ? શા માટે ?
૭ સવેગશૂન્ય જીવને પણ શાસ્ત્રજ્ઞાન કાલાતરે શુ લાભદાયી ન બને ?
૮ આગમશ્રવણવિધિ જણાવો
૯ આત્મજ્ઞાન માટે કોણ અસમર્થ છે ?
૧૦ મિથ્યાત્વીનુ જ્ઞાન શા માટે અજ્ઞાન કહેવાય ?
૧૧ ભવાભિનદીનુ જ્ઞાન કયા ન્યાયથી અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે ?
૧૨ સમકિતી મિથ્યાશ્રુતની શ્રદ્ધા કરે ? કેવી રીતે ?
૧૩ સમ્યક્ ઉપાય કોને કહેવાય ? ઉદાહરણ સાથે સમજાવો
૧૪ ધર્મક્રિયાભગથી કેવી રીતે નુકશાન થાય ?
૧૫ શ્રુતાદિ જ્ઞાનની ઉપમા જણાવો
૧૬ ચિતાજ્ઞાનનુ લક્ષણ જણાવો
૧૭ પ્રથમ ત્રણ ક્ષમામા સાધુ અને શ્રાવકના અતિચારમા શુ ભેદ હોય ?
૧૮ આઠમી યોગદષ્ટિમા અતિચારસબધી વક્તવ્ય જણાવો
૧૯ સાધુને કેટલા પ્રકારની ક્ષમા હોય ?
૨૦ મહાભારત મુજબ ધર્મની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, વૃદ્ધિ, વિનાશના કારણ ઓળખાવો

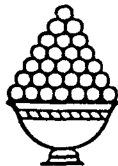
(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ પ્રીતિ, ભક્તિ વગેરે અનુષ્ઠાનનો ક્રમ ______ ની અપેક્ષાએ છે (ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, જ્ઞપ્તિ)
૨ અસગાનુષ્ઠાનને ______ લોકો વિસભાગક્ષય કહે છે (બૌદ્ધ, વેદાતી, સાખ્ય)
૩ પાપરૂપી ઝેર ઉતારવા માટે ______ મત્રસમાન છે (આજ્ઞાયોગ, ગુરુવિનય, તપશ્ચર્યા)
૪ શ્રુતાદિ જ્ઞાનમાથી વિષયતૃષ્ણાના ઉચ્છેદક ______ જ્ઞાન છે (૧,૨,૩)
૫ ધર્મશ્રવણ વખતે સવેગશૂન્ય જીવો ______ દોષવાળા હોય છે (સોપક્રમ, નિરુપક્રમ, અજ્ઞાન)
૬ ચિતા-ભાવનાજ્ઞાનથી વિમુખ શ્રુતજ્ઞાન સાધુને ______ (હોય, ન હોય, સભવી શકે)

एकादशं ज्ञानषोडशकम्

'किं पुनः श्रुतज्ञानस्य प्राक्सम्भवि लिङ्गम् ?' इत्याह –> '**शुश्रूषा चे**'त्यादि ।

शुश्रूषा चेहाद्यं लिङ्गं खलु वर्णयन्ति विद्वांसः । तदभावेऽपि श्रावणमसिरावनिकूपखननसमम् ॥११/१॥

शुश्रूषा च = श्रोतुमिच्छा च **इह** = श्रुतज्ञाने **आद्यं** = प्रथमं **लिङ्गं** = लक्षणं, **खलु**शब्दो वाक्यालङ्कारे, **वर्णयन्ति** = कथयन्ति **विद्वांसः** = विचक्षणाः । **तदभावेऽपि** = शुश्रूषाऽभावेऽपि **श्रावणं** = श्रवणप्रयोजककर्तृत्वं गुरोः शिष्यविषयमिति गम्यते, असिरायां अवनौ कूपखननसमम् ।[१] बोधप्रवाहो हि श्रावणस्य फलं उदकप्रवाह इव कूपखननस्य । स च शुश्रूषासिराऽभावे न सम्भवतीति तत्समत्वेन श्रममूलश्रममात्रफलत्वमुक्तं भवति ॥११/१॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> विद्वांस इह चाद्यं लिङ्गं शुश्रूषा खलु [= इति] वर्णयन्ति । तदभावेऽपि श्रावणं असिरावनिकूपखननसमम् ॥११/१॥ इयं कारिका **श्रावकधर्मविधिवृत्त्यादौ** [गा.६९ वृ.] समुद्धृता ।

श्रवणप्रयोजककर्तृत्वं गुरोः शिष्यविषयमिति । शिष्यः शृणोति, गुरुः तं श्रावयतीति शिष्यस्य श्रवणं प्रति प्रयोज्यकर्तृत्वं गुरोश्च प्रयोजककर्तृत्वम् । तदुक्तं **कथारत्नकोशे**ऽपि –> सुस्सूसा पढमं चिय लिंगं जंपति धम्मवच्छाए । तदभावे च्चिय सत्थत्थसावणं कठसोसकरं ॥ <– [पृ.१०९/गा.२] इति । प्रकृते जिज्ञासापूर्विका शुश्रूषा हि बोधोदकप्रवाहस्याऽक्षयाऽवन्ध्यबीजत्वात् सिरातुल्या । ततः **स च** = बोधप्रवाहश्च **शुश्रूषासिराऽभावे न** = नैव **सम्भवति** । इदञ्च व्यतिरेकत उक्तम् । अन्वये च शुश्रूषोपेतशिष्यं प्रति गुरोः श्रावणं बोधोदकप्रवाहफलकमेवेति दृष्टव्यम् । प्रकृते श्रवणस्य कूपखननतुल्यत्वे शुश्रूषायाश्च सिराकल्पत्वेऽप्यस्ति विशेषो यत् कूपखननविरहे सिरामहिम्ना न स्वच्छस्वादुपथ्यपयःप्रवाहो लभ्यते परं श्रवणविरहेऽपि शुश्रूषामहिम्ना प्रधानप्रेक्षाप्रवाहप्रापकः प्रगुणः पापप्रक्षयस्तु प्राप्यत एव । इदमेवाभिसन्धाय **योगदृष्टिसमुच्चये** –> बोधाम्भःस्रोतसश्चैषा, सिरातुल्या सतां मता । अभावेऽस्याः श्रुतं व्यर्थमसिरावनिकूपवत् ॥ श्रुताभावेऽपि भावेऽस्याः शुभभावप्रवृत्तितः । फलं कर्मक्षयाख्यं स्यात् परबोधनिबन्धनम् ॥ <– [५३/५४] इत्युक्तम् । दानविंशिकायामपि –> सुस्सूसासंजुत्तो विन्नेओ गाहगोऽवि एयस्स । न सिराऽभावे खणणाउ चेव कूवे जलं होइ ॥७/३॥ <– इत्युक्तम् । **न्यायविजयेना**ऽपि **अध्यात्मतत्त्वालोके** –> असत्यमुष्मिन् श्रुतमप्यपार्थमिवोषरायां भुवि बीज-वापः । सति त्वमुष्मिन् परसाधनानि कर्मक्षयायाऽसुलभानि न स्युः ॥ <– [३/१०१] इत्युक्तम् । अमुष्मिन् = तत्त्वावबोधश्रवणाभिलाषे । इयञ्च शुश्रूषा सम्यग्दर्शनस्याप्याद्यं लिङ्गम् । यथोक्तं मूलकारैरेव **योगबिन्दौ** –> शुश्रूषा धर्मरागश्च गुरुदेवादिपूजनम् । यथाशक्ति विनिर्दिष्टं लिङ्गमस्य महात्मभिः <– ॥२५३॥ **पञ्चाशके** च –> सुस्सूस धम्मराओ गुरुदेवाणं जहासमाहीए । वेयावच्चे णियमो सम्मद्दिट्ठिस्स लिंगाइं ॥ <– [३/५] इत्युक्तम् । **सम्बोधप्रकरणे**ऽपि –> परमागम-सुस्सूसा अणुराओ धम्मसाहणे परमो । जिण-गुरुवेयावच्चे नियमो, सम्मत्तलिंगाई ॥ <– [३/६२] इति प्रोक्तम् । दर्शनप्रतिमायामपि शुश्रूषानिवेशः सम्मतः, यदुक्तं **श्रावकप्रतिमाविंशिकायां** –> सुस्सूस धम्मराओ गुरुदेवाणं जहासमाहीए । वेयावच्चे नियमो दंसणपडिमा भवे एसा ॥ <– [विं.विं.१०/४], **श्रावकधर्मविधौ** –> सुस्सूस धम्मराओ गुरुदेवाणं जहा

ꕥ રતિદાયિની ꕥ

ધર્મશ્રવણની પહેલા સંભવે એવું શ્રુતજ્ઞાનસંબંધી લિંગ શું છે ? એવી શંકાનું સમાધાન કરતા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે –

ગાથાર્થ :- વિદ્વાનો અહીં શુશ્રૂષાને = સાંભળવાની ઈચ્છાને પ્રથમ લિંગ તરીકે વર્ણવે છે. શુશ્રૂષા ન હોવા છતાં સંભળાવવું તે પાણીની સેર વગરની જમીનમાં કૂવો ખોદવા જેવું છે. [૧૧/૧]

❊ શ્રુતજ્ઞાનના લક્ષણને જાણીએ ❊

ટીકાર્થ :- સાંભળવાની ઈચ્છા એ શ્રુતજ્ઞાનનું પ્રથમ લક્ષણ છે-એવું વિચક્ષણ પુરુષો કહે છે. સાંભળવાની ઈચ્છા ન હોવા છતાં શિષ્યને ગુરુ સંભળાવે (અર્થાત્ શ્રવણના પ્રયોજક કર્તા ગુરુ બને) તે સેર = જલપ્રવાહ વગરની જમીનમાં કૂવો ખોદવા જેવું છે. જેમ જલપ્રવાહ કૂવો ખોદવાનું ફળ છે. તેમ જ્ઞાનનો પ્રવાહ વગેરે ધર્મ સંભળાવવાનું ફળ છે. શુશ્રૂષા = ધર્મશ્રવણની ઈચ્છા એ સિરાસ્થાનીય છે. (જેમ જે જમીનમાં પાણીની સેર = જલધારા ન હોય અને તે જમીનમાં કૂવો ખોદવામાં આવે તો જલપ્રવાહ નીકળતો નથી. તેમ) ધર્મશ્રવણવિષયક ઈચ્છાસ્વરૂપ સેર ન હોય તો બોધપ્રવાહ વગેરે સંભવી ન શકે. માટે સાંભળવાની

१ मुद्रितप्रतौ 'बोधप्रवाहादिश्रावणस्य' इत्यशुद्धः पाठः ।

शुश्रूषामेव भेदत आह --> 'शुश्रूषाऽपी'त्यादि ।

शुश्रूषाऽपि द्विविधा परमेतरभेदतो बुधैरुक्ता । परमा क्षयोपशमतः परमाच्छ्रवणादिसिद्धिफला ॥११/२॥

शुश्रूषाऽपि प्राग्वता **द्विविधा** = द्विप्रकारा **परमेतरभेदत** = प्रकृष्टेतरभेदाश्रया **बुधै** = विद्वद्भि **उक्ता** । तत्र **परमात्** = उत्कृष्टात् [1]**क्षयोपशमत** शुश्रूषावरणस्य **परमा** शुश्रूषा भवति । सा च **श्रवणादे** = श्रवण-ग्रहण-धारणादे **सिद्धि** फल यस्या सा तथा ॥११/२॥

अस्या सम्पन्नाया यत्सम्पद्यते तदाह --> 'यून' इत्यादि ।

यूनो वैदग्ध्यवतः कान्तायुक्तस्य कामिनोऽपि दृढम् । किन्नरगेयश्रवणादधिको धर्मश्रुतो रागः ॥११/३॥

कल्याणकन्दली

समाहीण । वेयावच्चे नियमो, वयपडिवत्ती भयणा उ <-- ॥६९॥, श्रावकविंशिकाया च --> भावेण सुद्धचित्तो निच्च जिणवयण-सवणरई <-- [९/१] । इत्यश्च निर्मलबोध प्रति प्रधानकारणत्वात् तत्त्वशुश्रूषापरतया भाव्यमित्युपदेश ॥११/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> बुधै शुश्रूषाऽपि परमेतरभेदत द्विविधा उक्ता । परमात् क्षयोपशमत परमा श्रवणादिसिद्धिफला ॥११/२॥ इय कारिका श्रावकधर्मविधिवृत्त्यादौ [गा ६० वृ] समुद्धृता ।

उत्कृष्टात् शुश्रूषावरणस्य क्षयोपशमतः परमा शुश्रूषा यतनावरणस्य क्षयोपशमतो व्याख्याप्रज्ञप्तिदर्शितरीत्या यतना इव भवति सा च = परमा शुश्रूषा हि श्रवण-ग्रहण-धारणादे सिद्धि फल यस्या सा तथेति । परमशुश्रूषामन्तरेण सम्भवन्तोऽपि श्रवण-ग्रहणादयो न भावसारा । परमा शुश्रूषाऽपि तत्त्वत जिज्ञासापराभिधान-तत्त्वविविदिषोत्तरकालभाविनी बोध्या, तस्या सत्यामेव तदुत्पत्ते । यथोक्त ललितविस्तराया --> सत्या चास्या [= विविदिषाया] तत्त्वगोचरा. शुश्रूषा-श्रवण-ग्रहण-धारणा-विज्ञानोहापोह-तत्त्वाभिनिवेशा प्रज्ञागुणा । प्रतिगुणमनन्तपापपरमाण्वपगमेनेते इति समयवृद्धा । तदन्ये-भ्यस्तत्त्वज्ञानाऽयोगात् । तदाभासतयैतेषा भिन्नजातीयत्वात्, बाह्याकारसाम्येऽपि फलभेदोपपत्ते । सम्भवन्ति तु वस्त्वन्तरोपाय-तया तद्विविदिषामन्तरेण, न पुन स्वार्थसाधकत्वेन भावसारा अन्येषा प्रबोधविप्रकर्षेण प्रबलमोहनिद्रोपेतत्वात् <-- [पृ ४७] इति ॥११/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> वैदग्ध्यवत. कान्तायुक्तस्य दृढ कामिनोऽपि यून किन्नरगेयश्रवणात् अधिको राग धर्मश्रुतौ ॥११/३॥ इय कारिका श्रावकधर्मविधि- धर्मसङ्ग्रह-पञ्चाशकोपदेशरहस्यवृत्त्यादौ [श्रा ६९ ध स गा ७७ प १/४ उप २३]

ઈચ્છાથી રહિત જીવને ધર્મ સભળાવવો તે મેરુ વગરની જમીનમા કૂવો ખોદવા સમાન હોવાથી ભ્રમમૂલક કેવળ પરિશ્રમસ્વરૂપ ક્લેશને આપનાર છે - એમ જણાવાયુ [૧૧/૧]

પ્રકારને = ભેદને આશ્રયીને શુશ્રૂષાને મૂલકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ :- પડિતોએ શુશ્રૂષા પણ પરમ અને ઇતર (= અપરમ) એવા ભેદથી બે પ્રકારની જણાવેલી છે પરમ ક્ષયોપશમથી જન્ય પરમ શુશ્રૂષા શ્રવણાદિસિદ્ધિસ્વરૂપ ફળને આપનારી છે [૧૧/૨]

❀ શુશ્રૂષાના બે ભેદ ❀

ટીકાર્થ :- પડિતોએ પ્રકૃષ્ટ અને અપકૃષ્ટ- આમ બે ભેદથી પૂર્વોક્ત શુશ્રૂષા પણ બે પ્રકારની કહેલી છે શુશ્રૂષાઆવરણના ઉત્કૃષ્ટ ક્ષયોપશમથી પરમશુશ્રૂષા ઉત્પન્ન થાય છે પરમ શુશ્રૂષાનુ ફળ ધર્મશ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા વગેરેની સિદ્ધિ છે [૧૧/૨]

વિશેષાર્થ - જેમ ભગવતીસૂત્રમા જણાવેલ છે કે યતનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી યતના પ્રગટે છે તેમ શુશ્રૂષાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી શુશ્રૂષા પ્રગટે છે તેનો પ્રકૃષ્ટ ક્ષયોપશમ હોય તો પ્રકૃષ્ટ શુશ્રૂષા પ્રગટે છે મતલબ કે સમકિતીનુ મતિજ્ઞાન જેમ ક્ષાયોપશમિક છે તેમ પ્રસ્તુત પરમ શુશ્રૂષા ક્ષાયોપશમિક છે તેથી જ પરમ શુશ્રૂષાથી ૧૬મા ષોડશકમા (પૃષ્ઠ-૩૭૧) જેનુ વર્ણન થશે તે શ્રવણ, ગ્રહણ, ધારણા વગેરેની સિદ્ધિ થવી યુક્તિસગત છે પાચમા શ્લોકમા જેનુ વર્ણન થશે તે અપર શુશ્રૂષા ઔદયિક જાણવી તે ઔદયિક હોવાથી જ મોક્ષમાર્ગમા તેનુ કોઈ મહત્ત્વ નથી [૧૧/૨]

પરમ શુશ્રૂષા સપન્ન થયે છતે જે થાય છે તેને મૂલકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ :- ચતુર, પત્નીયુક્ત અને અત્યત કામી એવા પણ યુવાનને કિન્નરોના ગીતને સાભળવા (મા જે રાગ હોય તે રાગ) થી વધુ રાગ ધર્મશ્રવણમા હોય છે [૧૧/૩]

1 मुद्रितप्रतौ 'क्षयोपशमात' इति पाठ , स चार्थत शुद्धोऽपि मूलानुसारेण न युक्त ।

यून = [1]तारुण्यपुण्यस्य **वैदग्ध्यवत** = चातुरीशालिन कान्तया = कमनीयकामिन्या युक्तस्य **कामिनोऽपि** = अनुरक्तस्याऽपि **दृढ** इत्यर्थ, किन्नराणा गेयस्य = सर्वातिशयितामृतकल्पगानस्य श्रवणात् **अधिक** = विशेषवान् **धर्मश्रुतौ** = धर्मश्रवणे **राग** = अभिलाष परमशुश्रूषाया भवति । शुश्रूषेच्छात्मिका रागस्तु प्रशस्तवासनात्मक [2]इति न हेतुफलाऽभेद ॥११/३॥

कल्याणकन्दली

समृद्धृता । अधिकः धर्मश्रवणे अभिलाषः परमशुश्रूषाया भवति, हेतु-स्वरूप-फलापेक्षया किन्नरगेयादिजिनोक्त्योः तुच्छत्व-महत्त्वाभ्यामतिभेदोपलम्भात् । **योगदृष्टिसमुच्चयेऽपि** --> कान्तकान्तासमेतस्य दिव्यगेयश्रुतौ यथा । यूनो भवति शुश्रूषा, तथाऽस्या तत्त्वगोचरा ॥५२॥ इति तृतीयदृष्टौ शुश्रूषास्वरूपमावेदितम् । तदनुसारेण **तारादित्रयद्वात्रिंशिकायामपि** --> कान्ताजुषो विदग्धस्य दिव्यगेयश्रुतौ यथा । यूनो भवति शुश्रूषा तथाऽस्या तत्त्वगोचरा ॥ <-- [२२/१३] इत्युक्त टीकाकृता । **अध्यात्मतत्त्वालोकेऽपि** --> यून. सकान्तस्य विदग्धबुद्धेर्यथा सुगेयश्रवणेऽभिलाष । इमा दृश प्राप्तवतस्तथा स्यात्, तत्त्वावबोधश्रवणाभिलाष. ॥ <-- [३/१००] इत्युक्तम् । इमा दृश = तृतीया बलाभिधाना दृष्टिम् । **योगबिन्दौ** अपि --> न किन्नरादिगेयादौ शुश्रूषा भोगिनस्तथा । यथा जिनोक्तावस्येति, हेतुसामर्थ्यभेदतः ॥२५४॥ <-- इत्येव सम्यग्दृष्टे धर्मशुश्रूषा वर्णिता । इयञ्च मिथ्यात्वक्षयोपशमादिजन्या भवति, यथोक्त मूलकारैरेव **पञ्चाशके श्रावकधर्मविधौ** च --> मिच्छत्तखओवसमा सुस्सूसाई उ होति दढ <-- [प.१/३ श्रा ६८] । तत एव च सम्यग्दर्शनशुद्धिरपि, यथोक्त **धर्मरत्नप्रकरणे** --> सवणकरणेसु इच्छा, होइ रुई सद्दहाणसजुत्ता । एईइ विणा कत्तो सुद्धी सम्मत्तरयणस्स ॥४६॥ <-- इति । यतेस्तु सुतरा ग्रहणाऽऽसेवनशिक्षागोचरा महती प्रीति. । यथोक्त **शिक्षाविंशिकाया** --> सिक्खादुगमि पीई जइ जायइ हदि समणसीहस्स । तह चक्कवट्टिणोऽवि हु नियमेण न जाउ नियकिच्चे ॥ <-- [विं वि.१२/५] इति । इयञ्च शुश्रूषा महानिर्जराकारणम् । तदुक्त **स्थानाङ्गसूत्रे** --> तीहि ठाणेहि समणे निग्गथे महाणिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ । [१] कया ण अह अप्प वा बहु वा सुअ अहिज्जिस्सामि ? [२] कया ण अह एकल्लविहारपडिम उवसपज्जित्ताण विहरिस्सामि ? [३] कया ण अह अपच्छिममारणतियसलेहणाजूसणाजूसिए भत्त-पाणपडिआइक्खिए पाओवगए कालमणवकखेमाणे विहरिस्सामि ? एव समणसा सकायसा पडिजागरमाणे निग्गथे महाणिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ <-- [स्था.३/४/२१०] ।

ननु परमशुश्रूषाया सत्या धर्मश्रवणगोचरो विशिष्टरागो भवतीत्यङ्गीकारे तूत्पत्तौ स्वाश्रयदोषो दुर्वारः, जन्य-जनकयोरभेदात् । न हि तत्त्वशुश्रूषा-तत्त्वश्रवणरागयो. कश्चिद्भेद वयमुपलभामह इति चेत् ? नैवम्, शुश्रूषा इच्छात्मिका, रागस्तु = धर्मश्रवणरागस्तु प्रशस्तवासनात्मकः = सत्सस्काररूप इति तयोर्भेदोपलम्भात् न हेतु-फलाभेदः, न वा तत्प्रयुक्त उत्पत्तौ स्वाश्रयप्रसङ्ग· । न हि स्थाणोरयमपराधो यदेनमन्धो न पश्यति ॥११/३॥

❀ પરમ શુશ્રૂષાનો પરિચય ❀

ટીકાર્થ :- ચાતુર્યવાળા અને સુદર એવી પત્નીથી યુક્ત અને (પત્નીમા) અત્યત અનુરક્ત એવા તરુણને કિન્નરોના સર્વોત્કૃષ્ટ અમૃતતુલ્ય ગાયનને સાભળવામા જે રાગ હોય તેનાથી ચઢિયાતો ધર્મશ્રવણને વિશે રાગ = અભિલાષ પરમ શુશ્રૂષા ઉપસ્થિત હોય ત્યારે હોય છે શુશ્રૂષા એ ઈચ્છાસ્વરૂપ છે, જ્યારે રાગ તો પ્રશસ્ત સસ્કારસ્વરૂપ છે માટે હેતુ બનેલી શુશ્રૂષા અને ફલસ્વરૂપ રાગમા ભેદ રહેલો છે [૧૧/૩]

વિશેષાર્થ - યુવાનને સ્વાભાવિક રીતે ગીતનો શોખ હોય તેમા પણ રાગ-રાગિણી જાણવામા જે કુશળ હોય તેને તો ગીત સાભળવાનો ભારે શોખ હોય વળી સાથે સોહામણી પત્ની હોય ત્યારે ગીત સાભળવામા વધુ આનદ આવે તેમા પણ જો પોતે પત્નીમા આસક્ત હોય તો ગીતશ્રવણમા ઉત્કટ અભિલાષા હોય તથા જો સગીતપ્રિય કિન્નર વગેરેના અમૃતાસ્વાદ કરાવે તેવા મધુર ગીતો ગવાતા હોય તો તો તે યુવાનને તે ગીત સાભળવાનો રાગ અતિઉત્કટ બની જાય પ્રસ્તુતમા શ્રીમદ્જી કહે છે કે પ્રસ્તુત યુવાનને કિન્નરોના ગીત સાભળવામા જે રાગ છે તેના કરતા પણ ધર્મશ્રવણને વિશે વધારે રાગ પરમશુશ્રૂષાવાળા જીવને હોય છે ચિતાજ્ઞાનાદિના કારણીભૂત શ્રુતજ્ઞાનનુ લક્ષણ બનેલ પરમ શુશ્રૂષાનુ આવુ બેનમુન સ્વરૂપ જાણ્યા પછી દરેક આરાધક શ્રોતાએ ધર્મશ્રવણની અભિલાષા કેવી કરવી જોઈએ ? તેના વિશે વધુ કહેવાની જરૂર નથી [૧૧/૩]

⋙ શુશ્રૂષા અને રાગના ભેદને નિહાળીએ ⋙

१ मुद्रितप्रतौ 'तरुणस्य' इति पाठान्तरम् । २ मुद्रितप्रता --> इति हेतु-फल्योर्भद <-- इति पाठान्तरम् । एतद्द्वयमपि शुद्धम् ।

'गुरुभक्तिरि त्यादि ।

गुरुभक्तिः परमाऽस्या विधौ प्रयत्नस्तथाऽऽदृतिः करणे । सद्ग्रन्थाप्तिः श्रवणं तत्त्वाभिनिवेशपरमफलम् ॥११/४॥

गुरौ भक्ति परमा = प्रधाना अस्यां परमशुश्रूषायां सत्यां भवति । तथा विधौ = क्षेत्रशुद्धि-मण्डलि-निषद्यादिविधिविषये प्रयत्न = अप्रमाद । तथा आदृति = आदर करणे = आगमार्थक्रियायाम् । सती = शोभना ग्रन्थाप्ति

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> अस्या परमा गुरुभक्ति तथा विधौ प्रयत्न , करणे आदृति , सद्ग्रन्थावाप्ति , श्रवण तत्त्वाभिनिवेशपरमफलम् ॥१०/४॥

गुरुभक्ति सम्यक्त्वलक्षण, यथोक्त योगशतके —> सुस्सूस धम्मराओ गुरुदेवाण जहासमाहीए । वेयावच्चे णियमो सम्मदिट्ठिस्स लिगाइ ॥१४॥ <— इति । सा च प्रधाना = वर्धमाना परमशुश्रूषाया सत्या भवति, तस्या तत्कार्यत्वात् 'कल्याणसम्पद परमो हेतु गुरु' इति धिया गुरुभक्तिर्निर्मते । यथोक्त पञ्चाशके —> कल्लाणसपया इमीइ हेउ जओ गुरु परमो । इय बोहभावओ चिय जायइ गुरुभत्तिवुड्ढीवि ॥ <—[२/४१] इति । इत्थमेव तस्य तात्त्विकबोधोपपत्ते , यथोक्त श्वेताश्वतरोपनिषदि अपि —> यस्य देवे परा भक्ति यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्था प्रकाशन्ते महात्मन ॥ <— [६/२३] इति । गुरुगीतानामपि —> गुरुवक्त्रे स्थिता विद्या, गुरुभक्त्या तु लभ्यते <— [ ] इत्युक्तम् । वाल्मीकिरामायणेऽपि —> गुरुभक्तिरताना च वक्तव्य मोक्षसाधनम् <— [७/४३] इत्युक्तम् । स्कन्दपुराणेऽपि —> गुरुप्रसादात् सर्व तु प्राप्नोत्येव न सशय <— [वि ख कार्त्ति मा २/७-८] इत्युक्तम् । अन्यत्राऽपि —> गुरुभक्त्या श्रुतज्ञान भवेत् कल्पतरूपमम् । लोकद्वितयभाविन्यस्तत स्यु सर्वसपद ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । अत एव साऽमोघा भवति, तदुक्त कादम्बर्यां बाणभट्टेनापि —> अमोघफला हि महामुनिसेवा भवति <— [ ] । ततश्च सर्वयत्नेन गुरुविनयपरतया भाव्यमात्महितमिच्छता, तदुक्त उत्तराध्ययनसूत्रे —> विणए ठविज्ज अप्पाण इच्छतो हियमप्पणो <— [१/६] ।

क्षेत्रशुद्धि- मण्डलिनिषद्यादिविधिविषये अप्रमाद , अयमपि यहेतु सज्ज्ञानस्य, तदुक्त मुनिसुन्दरसूरिभि. उपदेशपदवृत्तौ —> मण्डलिप्रमार्जनादिना विधिना नियोगत = नियमेन ज्ञान आगमश्रवणप्रवृत्तस्य श्रोतु सम्पद्यते <— [गा ८८६] इति । तथा आगमार्थक्रियाया उपधिप्रेक्षणादिलक्षणाया आदर , तत्त्वविविदिषोत्तरशुश्रूषाजन्यस्य क्षेत्रविशुद्धि-मण्डलिनिषद्या-कृतिकर्म-कायोत्सर्गादिविधिना गृहीतस्य गुरुभक्तिसमुपात्तस्य तत्त्वज्ञानस्य आगमार्थक्रियाप्रतिबन्धककर्मापनोदकत्वात् । इत्थमेव श्रुतसाफल्योपपत्ते । यथोक्त विंशतिविंशिकाया —> आसेवइ य जहुत्त तहा तहा सम्ममेस सुत्तत्थ । उचिय सिक्खापुव्व नीसेस उवहिपेहाई ॥ पडिवत्तिविरहियाण न हु सुयमित्तमुवगारग होइ । नो आउरस्स रोगो नासइ तह ओसहसुईओ ॥ न य विवरीएणेसो किरियाजोतेण अवि य वड्ढेइ । इय परिणामाओ खलु सव्व खु जहुत्तमायरइ ॥ <— [वि वि १०/११-१२-१३] इति । इत्थमेव धीरत्वोपपत्ते , यथोक्त उत्तराध्ययने —> किरिअ च रोयए धीरो <— [१८/३३] इति । विनयद्वात्रिंशिकायामपि —> शुश्रूषति विनीत

अहीं એવી શંકા થાય કે —> 'પરમ શુશ્રૂષા હોય ત્યારે ઉપદેશક ગીતે ધર્મશ્રવણવિષયક ઉત્કૃષ્ટ રાગ ઉત્પન્ન થાય છે' - આવુ કહેવાનો અર્થ એ થયો કે પરમ શુશ્રૂષા એ કારણ છે અને ધર્મશ્રવણગોચર ઉત્કૃષ્ટ રાગ એ કાર્ય છે પરંતુ ધર્મશ્રવણગોચર ઉત્કૃષ્ટ રાગના કારણ તરીકે નમન પરમ શુશ્રૂષા પણ ધર્મશ્રવણગોચર ઉત્કટ ઈચ્છાસ્વરૂપ જ છે ઈચ્છા કહો કે રાગ કહો બન્ને પદનો અર્થ એક જ છે માટે કારણ અને કાર્ય એક થવાની આપત્તિ આવશે આ દોષસ્વરૂપ એટલા માટે બનશે કે ઉત્પત્તિમા આત્માશ્રય દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. કાર્યને ઉત્પન્ન કરવા માટે જે કારણની અપેક્ષા છે તે કારણ પોતે જ કાર્યસ્વરૂપ હોવાથી કાર્યને પોતાની ઉત્પત્તિમા પોતાની અપેક્ષા રહી આવુ થવાથી ક્યારેય પણ કાર્યજન્મ સભવી જ ના શકે <— તો તેનુ સમાધાન એ છે કે ધર્મશુશ્રૂષા એ ઈચ્છાસ્વરૂપ છે- એ વાત બરાબર છે પરંતુ રાગ એ ઈચ્છાસ્વરૂપ નથી પણ પ્રધાન સંસ્કારસ્વરૂપ છે કાર્ય અને કારણ ભિન્ન હોવાના કારણે ઉત્પત્તિમા આત્માશ્રય દોષને અવકાશ નહિ રહે [૧૧/૩]

ગાથાર્થ -- પરમશુશ્રૂષા હોતે છતે ગુરુભક્તિ પ્રધાન બને છે વિધિવિષયક પ્રયાસ થાય છે ધર્મક્રિયા કરવામા આદર પ્રગટે છે સુંદર ગ્રંથપ્રાપ્તિ થાય છે તથા એવુ સૂત્રાર્થવિષયક શ્રવણ મળે છે જેનુ પ્રકૃષ્ટ ફળ તત્ત્વનો અભિનિવેશ હોય છે [૧૧/૪]

પરમ શુશ્રૂષાના પ્રભાવને પિછાણીએ

ટીકાર્થ -- પરમ શુશ્રૂષા હોતે છતે ગુરુવિષયક પ્રકૃષ્ટ ભક્તિ પ્રગટે છે તેમ જ ક્ષેત્રશુદ્ધિ, માંડલી બનાવવી, વાચનાચાર્યનુ આસન પાથરવુ વગેરે વિધિને વિશે અપ્રમત્તતા આવે છે આગમમા જણાવેલી ક્રિયાને કરવામા આદર આવે છે સુંદર ગ્રંથપ્રાપ્તિ

= परिस्फुटसूत्रार्थाऽधिगति, सद्ग्रन्थाना = रहस्यशास्त्राणा आप्ते वा, श्रवण अर्थस्य, तत्त्वाभिनिवेश = निश्चित-प्रामाण्यक तत्त्वज्ञान परम = प्रकृष्ट फल यस्य तत्तथा ॥११/४॥ अपरमशुश्रूषामुपदर्शयति –> 'विपरीते'त्यादि।

विपरीता त्वितरा स्यात् प्रायोऽनर्थाय देहिना सा तु । या सुप्तनृपकथानकशुश्रूषावत् स्थिता लोके ॥११/५॥

विपरीता तु = उक्तविपरीतैव **इतरा** = अपरमशुश्रूषा **स्यात् प्राय** = बाहुल्येन **अनर्थाय** = अनुपकाराय **देहिना सा तु** = सा पुन इतरशुश्रूषा❀ 'या सुप्त शय्यावस्थितो लीलया स्वापाय किञ्चिच्छ्रवणरतो नृप = नरपति, तस्य कथानके क्वचिदाख्यायिकाया या शुश्रूषा =❀ श्रवणव्यापृति **तद्वत् स्थिता** = प्रसिद्धा **लोके**

कल्याणकन्दली

सन् सम्यगेवावबुध्यते। यथावत् कुरुते चार्थ मदेन च न माद्यति ॥ <– [द्वा द्वा २९/२२] इत्युक्तम्। कदाचिदनाभोगादिनाऽकरणेऽपि परेण स्मारितस्तु नियमेन सूत्रोक्त सपादयत्येव शक्त्यनुसारेण, अन्यथा धर्माधिकारहाने., तदुक्त पञ्चवस्तुके –> सुत्तेण चोइओ जो अण्ण उद्दिसिअ त ण पडिवज्जे। सो तत्तवायवज्झो न होइ धम्मम्मि अहिगारी <–॥१७०९॥ आगमार्थक्रियाकरणाद्धि ज्ञानवृद्धिर्निरपाया, तदुक्त पञ्चाशके –> विहियाणुट्ठाणाओ पाएण सव्वकम्मखओवसमा। णाणावरणावगमा णियमेण बोह-वुड्ढि त्ति ॥ <– [२/४०] इति । तत्फलमेवाह-परिस्फुटसूत्रार्थाधिगतिरिति । इदमेवाभिप्रेत्य पञ्चवस्तुके पुप्फमालाया च –> गुरुपरितोसगएण्ण, गुरुभत्तीए तहेव विणएण्ण। इच्छियसुत्तत्थाण खिप्प पार समुवयति ॥ <– [प व १००८ पु मा.२५] इत्युक्तम्। बृहत्कल्पभाष्येऽपि –> विणयाहीया विज्जा देति फल इह परे य लोगम्मि <– [५२०३] इति प्रोक्तम्। निशीथचूर्णौ अपि –> विणओववेयस्स इह परलोगे वि विज्जाओ फल पयन्छति <– [१३] इत्युक्तम्। हर्षप्रबन्धेऽपि –> सर्वविद्याऽधिगमे निमित्त निरस्तविघ्ना गुरुभक्तिरेव <– इत्युक्तम् ।

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> विपरीता तु इतरा स्यात्। सा तु देहिना प्राय' अनर्थाय स्यात् या सुप्तनृपकथानकशुश्रूषावत् लोके स्थिता ॥११/५॥ इय कारिका श्रावकधर्मविधिवृत्तो [गा २ पृ ३] समुद्धृता वर्तते ।

થાય છે અર્થાત્ સૂત્ર અને અર્થનુ સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય છે અથવા સુદર એવા રહસ્યભૂત શાસ્ત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા જેના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થયો છે એવા તત્ત્વજ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રકૃષ્ટ ફળને આપનાર એવુ અર્થશ્રવણ મળે છે [૧૧/૪]

વિશેષાર્થ - ધર્મશ્રવણની પ્રકૃષ્ટ ઈચ્છા ક્ષાયોપશમિક હોવાથી ધર્મશ્રવણના ઉપાયોમા સચોટ પ્રવૃત્તિ થાય છે ગુરુની પ્રસન્નતા હોય તો જ ગુરુદેવ પાસેથી તાત્ત્વિક ધર્મ સાભળવા મળે માટે તે જીવ ગુરુદેવની- વાચનાચાર્યની પૂજ્યબુદ્ધિથી જોરદાર ભક્તિ કરે છે તેવા પ્રકારની ઉદાત્ત ભક્તિ દ્વારા તે જીવની ધર્મશ્રવણયોગ્યતાનો ગુરુને નિશ્ચય થવાથી ગુરુદેવ તેને આગમની વાચના આપવા તૈયાર થાય એટલે તે જીવ મકાન અને તેની આજુબાજુ ૧૦૦ ડગલા [મતાતરે ૬૦ ડગલા] જેટલી ભૂમિ માસ-ઈડા-પચેન્દ્રિયહત્યા વગેરેથી અશુદ્ધ નથી તેની તપાસ કરી તેની ગુરુને જાણ કરી આગમવાચના લેવા માડલીરૂપે - ગોળાકારે - વર્તુળાકારે પર્યાયના ક્રમથી સમૂહમા ગોઠવાય અને વાચનાચાર્યને બેસવા માટે આગમોક્ત વિધિથી પોતાની કામળી વગેરે દ્વારા પ્રત્યેક આગમશ્રોતા વાચનાચાર્યનુ આસન (ગાદી જેવુ પોચુ) બનાવે જેથી વાચનાચાર્ય તેવા આસન ઉપર બેસીને લાબા સમય સુધી પ્રસન્નતાપૂર્વક વાચના આપી શકે આદર-અહોભાવથી આગમવાચના સાભળવા દ્વારા જાગેલ જે જે આચાર-અર્થ પ્રવૃત્તિમા લાવવાની પોતાનામા શક્તિ હોય તેને પ્રમાદ કર્યા વિના જીવનમા આચરે તેવુ થવાથી અતરાયાદિ કર્મોનો એવો ક્ષયોપશમ થાય કે દુર્લભ એવા રહસ્યમય ગ્રન્થરત્નો પોતાને પ્રાપ્ત થાય તેમ જ જ્ઞાનાવરણાદિનો એવો ક્ષયોપશમ થાય કે સૂત્ર અને અર્થનો બોધ સ્પષ્ટરૂપે થવા માડે તેથી તેવો શ્રોતા જે અર્થશ્રવણ કરે તેનાથી એવો તત્ત્વનિશ્ચય થાય કે પછી તેને તે બાબતમા કોઈ ભ્રમ-શકા જેવુ ન રહે જે તત્ત્વજ્ઞાનમા પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થયો હોય તે સબધી ભ્રમાદિને અવકાશ જ નથી આ બધાના મૂળમા રહેલી છે ક્ષાયોપશમિક એવી પ્રકૃષ્ટ ધર્મશુશ્રૂષા ઘણા બધા સાનુબધ મહત્ત્વના લાભોનુ કારણ હોવાથી પરમ ધર્મશુશ્રૂષા પ્રગટાવવા દરેક શ્રોતાએ પ્રયત્ન કરવો જ રહ્યો [૧૧/૪]

ગ્રન્થકારશ્રી અપરમ શુશ્રૂષાને બતાવે છે

ગાથાર્થ :- ઉપર કરતા વિપરીત જ શુશ્રૂષા અપરમ બને છે સુતેલા રાજાને વાર્તા સાભળવાની ઈચ્છા હોય તેની જેમ જે શુશ્રૂષા લોકમા પ્રસિદ્ધ હોય તે અપરમ શુશ્રૂષા તો પ્રાય જીવોને અનર્થ માટે થાય છે [૧૧/૫]

❖ અપરમ શુશ્રૂષા અનર્થકારી ❖

ટીકાર્થ :- ઉપર જણાવી તે પરમ શુશ્રૂષાથી વિપરીત હોય તે જ શુશ્રૂષા અપરમ શુશ્રૂષા થાય ઊઘવા માટે પથારીમા આડા પડેલા રાજાને વાર્તા સાભળવાની ઈચ્છા હોય તેની જેમ જે અપરમ શુશ્રૂષા લોકમા બધે જ પ્રસિદ્ધ છે તે અપરમ શુશ્રૂષા

१ ❀❀ चिह्नद्वयमध्यवर्ती पाठ मुद्रितप्रतौ नास्ति, सम्पादकेनाऽऽत्र स च भ्रष्ट इत्यवगम्यते ।

सर्वत्रैव । यथा नृपस्य कथानकश्रवणे न महान् आदर, अथ च किञ्चिच्छृणोति अनुपङ्गश्रवणमात्ररसिकत्वात् तथाऽपरमशुश्रूषावानपि लीलया किञ्चिच्छृणोति, न तु परमाऽऽदरेणेत्यर्थ ॥११/५॥ शुश्रूषाजन्यानां श्रुतादिज्ञानानां विभागमुपदर्शयति --> ऊहे'त्यादि ।

ऊहादिरहितमाद्य तद्युक्त मध्यम भवेज्ज्ञानम् । चरम हितकरणफल विपर्ययो मोहतोऽन्य इति ॥११/६॥

ऊहादिना रहित आद्य ज्ञान श्रुतज्ञानसंज्ञं भवेत् । ऊह = वितर्क 'आदिनाऽपोहादि, तद्युक्त = ऊहादि-

कल्याणकन्दली

यथा शय्यासुप्तस्य नृपस्य कथानकश्रवणे न महान् = महत्त्वाऽवधारणप्रयुक्तप्रणिधानलक्षण आदर. अथ च किञ्चित् = लेशत. शृणोति समग्रकथार्थश्रवणाभिप्रायात्, अनुषङ्गश्रवणमात्ररसिकत्वात् = निद्राऽऽनयनलक्षणोद्देश्यसिद्धो चोपसर्जन-भावेनैव श्रवणाभिलापात् । तथा अपरमशुश्रूषावानपि लीलया = क्रीडया किञ्चिच्छृणोति, न तु परमादरेण = विस्मिताऽऽननाद्यभिव्यङ्ग्य-वक्तव्यविविदिषानुविद्धप्रणिधानेन । न चैवमियमनर्थाय कथं स्यादिति शङ्कनीयम्, असम्यक्तत्तज्ज्ञानलवफलाया तस्या दौर्वैदग्ध्यबीजत्वात्, औदयिकभावरूपत्वात्, आगमानादरादिगर्भितत्वाच्च । अपरमशुश्रूषा च न श्रुतमय-चिन्तामय-भावना-मयज्ञानहेतु., तत्त्वपरिणतेरभावात् । यदाह अवधूताचार्यः --> 'नाप्रत्ययानुग्रहमन्तरेण तत्त्वशुश्रूषादय , उदक-पयोऽमृतकल्प-ज्ञानाऽजनकत्वात् । लोकसिद्धान्तस्तु सुप्तनृपाऽऽख्यानकगोचरा इवाऽन्यार्था एव <-- । न चेयं सम्यग्दृष्टे सम्भवति, तदुक्त सम्यग्दृष्टिद्वात्रिंशिकायां --> भोगिकिन्नरगेयादिविषयाऽऽधिक्यमीयुषी । शुश्रूषाऽस्य न सुप्तेशकथार्थविषयोपमा ॥ <-- [द्वा द्वा १८/२] ॥११/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> आद्य ज्ञान ऊहादिरहित भवेत् । तद्युक्त मध्यम, चरम हितकरणफलम् । अन्यो विपर्ययो मोहत इति ॥११/६॥

ऊहादिरहितमिति उपलक्षणात् मदेर्ष्यादिदोषोपेतमित्यपि बोध्यम् । ऊहादिगुणसमेतत्वे यथा श्रुतज्ञान चिन्तामयादिज्ञाने प्रविशति तथा मदेर्ष्यादिदोषकलितत्वे तत् अज्ञाने निपतति, यदाह --> तज्ज्ञानमेव न भवति यस्मिन्नुदिते विभाति रागादिगण ।

પ્રાય જીવોને અનર્થ માટે થાય છે જેમ ઊંઘવા માટે પથારીમા પડેલા રાજાને વાર્તા સાંભળવામા વિશેષ આદર નથી છતા તે કઈક સાભળે છે, કારણ કે આનુષગિક રીતે જ સાભળવામા કેવળ તેને રસ છે તેમ અપરમ શુશ્રૂષાવાળો જીવ પણ લીલાથી કઈક સાભળે છે, નહિ કે પરમ આદરથી [૧૧/૫]

વિશેષાર્થ :- ધર્મશ્રવણની ઈચ્છા હોવા છતા જે વ્યક્તિ ગુરુની ભક્તિ ન કરે, વસતિશુદ્ધિમા ગોટાળા વાળે, વાચના માડલીમા પર્યાયક્રમથી ન બેસે, ગુરુનુ આસન ન પાથરે, જે સાભળે તેનો અમલ કરવાની શક્તિ હોવા છતા ન આચરે, અથવા અનાદરથી કરે, એવી વ્યક્તિની ધર્મશ્રવણવિષયક ઈચ્છા એ અપરમ શુશ્રૂષા છે એ પ્રાય અનર્થ કરનારી છે, કારણ કે તે ઔદયિક ભાવની છે ધર્મઅનાદરથી ગર્ભિત છે વિનય, વિવેક, વૈરાગ્ય, ચિન્તન, મર્યાદા, મૂલ્ય, સભ્યતા વગેરે સાથે તેને કશા લેવા દેવા નથી પથારીમા પડેલો રાજા ઊંઘવા માટે વાર્તા સાભળે તેમા કથાશ્રવણ ગૌણ છે અને નિદ્રા એ મુખ્ય છે તેમ સમય પસાર કરવા કે મનોરંજન માટે ધર્મ સાભળવાને ઈચ્છે તેમા ધર્મશ્રવણ ગૌણ છે અને મનોરંજન, કુતૂહલ વગેરે મુખ્ય છે. માટે પ્રાય તે ધર્મશુશ્રૂષા અનર્થકારી બને છે આથી ભીંતનો ટેકો લઈને કે સૂતા સૂતા કે હસતા હસતા, આડુ અવળુ જોતા જોતા, મશ્કરી કરતા કરતા, ગોટા ખાતા ખાતા કે, બીજુ કાઈ ખાના-પીતા કે બીજુ કામકાજ કરતા કરતા ધર્મ સાભળે તેની ધર્મશુશ્રૂષા પ્રાય અનર્થકારી જ સભવે, કેમ કે તેમા આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી પ્રગટતો આદર-બહુમાન-શ્રદ્ધા વગેરે નથી ઊલટુ તેમા ધર્મનો અનાદર ભળેલ છે જે ધર્મશ્રવણને પ્રધાન-મુખ્ય કરવુ જોઈએ તેને ગૌણ કરીને સાભળવુ- તે ધર્મનો અનાદર જ કહેવાય ને ! સૂતા સૂતા ધર્મગ્રથ વાચવા કે નવકારવાળી ગણવી તે હિતકારી નથી ઊંઘ ન આવે ત્યા સુધી આડા-અવળા સકલ્પ-વિકલ્પોમા પડવાથી પાપકર્મ બધાય તેવુ ન બને તેવા આશયથી માદગી વગેરે અવસ્થામા સૂતા સૂતા નવકારવાળી ગણવી તે એક અલગ વાત છે બાકી અવાર-નવાર કેવળ ઊંઘ લાવવા માટે સૂતા સૂતા નવકારવાળી ગણવામા આવે તેનાથી ઉચિત ફળ મળે નહિ એવી આરાધનાથી ભવિષ્યમા તે-તે આરાધનાને માટે પોતે અયોગ્ય બને તે-તે આરાધનાના સયોગો ન મળે તેવા પાપકર્મ બધાય આ વાતને ખાસ ધ્યાનમા રાખવી [૧૧/૫]

શુશ્રૂષાથી ઉત્પન્ન થનાર શ્રુત આદિ જ્ઞાનોના વિભાગને મૂલકારશ્રી બતાવે છે

ગાથાર્થ - પ્રથમ જ્ઞાન ઉહાપોહાદિથી રહિત હોય, તેનાથી યુક્ત મધ્યમ = બીજુ જ્ઞાન થાય હિત કરવા સ્વરૂપ ફલને દેનાર ચરમ જ્ઞાન છે આનાથી ભિન્ન જ્ઞાન મોહના લીધે વિપર્યાસ છે. [૧૧/૬]

१ मुद्रितप्रतौ --> आदिनाऽपोहा' <-- इति त्रुटित पाठ ।

युक्त **मध्यम** = चिन्तामय **भवेत् ज्ञान** द्वितीयम् । **चरम** = भावनामय तृतीय, हितकरण फल यस्य तत्तथा । **अन्य** = एतज्ज्ञानत्रयाद् भिन्नो बोध **विपर्यय** = विपर्यास = मिथ्याज्ञानमिति यावत् **मोहत** = मिथ्यात्वमोहनीयोदयात् ॥११/६॥ तत्र श्रुतज्ञानस्य लक्षणमाह –> '**वाक्यार्थे**'त्यादि ।

वाक्यार्थमात्रविपय कोष्ठकगतबीजसन्निभ ज्ञानम् । श्रुतमयमिह विज्ञेय मिथ्याभिनिवेशरहितमलम् ॥११/७॥

वाक्यार्थ = प्रकृतवाक्यैकवाक्यताऽऽपन्नसकलशास्त्रवचनार्थाऽविरोधिवचनार्थ तन्मात्र [१]प्रमाण-नयाधिगमरहित

कल्याणकन्दली

तमस. कुतोऽस्ति शक्तिर्दिनकरकिरणाग्रत स्थातुम् ॥ <– [ ] ततश्च यत् स्वामिगतोहादिगुणसस्कृत न भवति, न वा स्वामिगतदोपविकृत भवति किन्तु यथावस्थित नय-प्रमाणवर्जित शास्त्रोपदर्शित सर्वशास्त्राविरोधिनिर्णीतार्थ तदत्र **श्रुतज्ञानसज्ञ भवेदिति** स्पष्टीभविष्यति । **ऊहादियुक्त चिन्तामय ज्ञान, हितकरणफल** तु **भावनामय ज्ञानम्** । अनुपदमेवैतत्सर्व स्पष्टी-भविष्यति । इत्थश्च **एतज्ज्ञानत्रयाद् भिन्न** उत्कटमदमदनेर्ष्यारागादिदोपशताविलो मिथ्यैकान्तवादाविर्भूतश्च **बोधः मिथ्याज्ञान, मिथ्यात्वमोहनीयोदयात्** इत्यपि सङ्गच्छते इति भावनीयम् ॥११/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> वाक्यार्थमात्रविपय कोष्ठकगतबीजसन्निभ अल मिथ्याभिनिवेशरहित ज्ञान इह श्रुतमय विज्ञेयम् ॥११/७॥ इय कारिका **धर्मविन्दूपदेशपदोपदेशरहस्यवृत्त्यादौ** [ध वि ६/३०, उप प.८८८, उप रह १७२] समुद्धृता । तदनुसारेण **देशनाद्वात्रिंशिकाया** –> उत्पन्नमविनष्ट च बीज कोष्ठगत यथा । परस्परविभिन्नोक्तपदार्थविपय तु न ॥ <– [द्वा.द्वा.२/११] **अध्यात्मोपनिपदि** च –> त्रिविध ज्ञानमाख्यात श्रुत चिन्ता च भावना । आद्य कोष्ठगबीजाऽऽभ वाक्यार्थविपय मतम् ॥ <– [१/६५] इत्युक्त टीकाकृता ।

प्रकृतवाक्यैकवाक्यतापन्नसकलशास्त्रवचनार्थाविरोधिवचनार्थः = विवक्षितवाक्येन सह एकवाक्यताऽऽपन्न यत् सकल-शास्त्रवचन एतदर्थस्याऽविरोधी वचनार्थ । यथा 'सव्वे पाणा न हतव्वा' इति वाक्येन सह एकवाक्यतामापन्नानि = एकार्थ-गोचराणि 'सव्वे जीवा वि इच्छति जीविउ', 'पाणवहो न कायव्वो', 'मा हिस्यात् सर्वभूतानि' इत्यादीनि सकलशास्त्रवचनानि तेषामर्थस्याऽविरोधी 'जीवहिसन बलवदनिष्टानुबन्धि' इति वाक्यार्थ । स्वार्थबोधे समाप्ताना पदाना परस्पराकाङ्क्षयैकवाक्यता जायते । **अन्ये** तु वाक्यानामुपकार्योपकारकाकाङ्क्षायामेकवाक्यतेत्याहु । उपजीव्योपजीवकभावापन्नबोधजनकता = वाक्यैकवाक्यता इति **वैशेषिकाः** । अङ्गबोधकवाक्यस्याङ्गिबोधकवाक्येन सहैकवाक्यतेति **मीमासकाः** । **तन्मात्र** यथाश्रुत **प्रमाण-नयाधिगमरहित**

ज्ञानना 3 प्रकार

टीकार्थ :- ઉહ = વિતર્ક = અન્વયમુખી વિચાર અને અપોહ = વ્યતિરેકમુખી વિચાર- આ બન્ને પ્રકારના વિચારથી રહિત એવુ જ્ઞાન પ્રથમ = શ્રુતજ્ઞાન થાય છે ઉહાપોહથી યુક્ત એવુ જ્ઞાન ચિન્તામય = બીજુ જ્ઞાન થાય છે ત્રીજુ ભાવનામય જ્ઞાન છે જેનુ ફળ હિતકરણ છે આ ત્રણ જ્ઞાનથી ભિન્ન જ્ઞાન મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી વિપર્યાસ = મિથ્યા જ્ઞાન થાય છે [૧૧/૬]

વિશેષાર્થ :- 'દૂર જે સફેદ પદાર્થ દેખાય છે તે ઠૂઠુ-સૂકુ ઝાડ હોવુ જોઈએ' - આ વિધાનાત્મક અન્વયમુખી વિચારને ઉહ = વિતર્ક કહેવાય 'દૂર જે સફેદ વસ્તુ દેખાય છે તે માણસ તો ન જ હોય, કારણ કે તેની ઉપર કાગડા વગેરે પખી બેઠેલા છે' આ પ્રતિષેધાત્મક વ્યતિરેકમુખી વિચારધારાને અપોહ કહેવાય શ્રુત જ્ઞાનમા ઉહાપોહ વગેરે નથી હોતા ઉપરોક્ત ઉહાપોહાદિવાળુ જ્ઞાન ચિન્તામય જ્ઞાન બને ભાવનાજ્ઞાન તે બોધને કહેવાય જે બોધથી સ્વ-પરનુ હિત થાય તેવી પ્રવૃત્તિ થાય - આ ત્રણેય જ્ઞાનનુ સવિસ્તર નિરૂપણ આગળ કરવામા આવશે આ ત્રણેય સમ્યગ્જ્ઞાન છે પરતુ આ ત્રણ જ્ઞાનમા જે જ્ઞાનનો સમાવેશ ન થાય તે જ્ઞાન મિથ્યા જ્ઞાન કહેવાય છે, કારણ કે તે મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદયથી વ્યાપ્ત હોય છે [૧૧/૬]

મૂલકારશ્રી શ્રુતમય જ્ઞાનના લક્ષણને બતાવે છે

શ્રુતજ્ઞાનની ત્રણ વિશેષતા

ગાથાર્થ :- વાક્યાર્થમાત્રવિષયક, કોઠારમા રહેલ બીજ જેવુ, અત્યત મિથ્યા અભિનિવેશથી રહિત એવુ જ્ઞાન અહીં શ્રુતમય જ્ઞાન જાણવુ [૧૧/૭]

ટીકાર્થ :- પ્રસ્તુત વાક્યની સાથે એકવાક્યતાને પ્રાપ્ત થયેલ એવા સર્વ શાસ્ત્રવચનોના અર્થને અવિરોધી એવો જે વાક્યાર્થ હોય તેને જ પોતાનો વિષય કરનાર એવો બોધ કે જે પ્રમાણ અને નયના જ્ઞાનથી શૂન્ય હોય તે શ્રુતજ્ઞાન જાણવુ પરમ્પર

१ मुद्रितप्रतो 'प्रमाण-तया ' इत्यशुद्ध पाठ ।

तद्विषय = तद्गोचर, न तु परस्परविभिन्नविषयशास्त्रावयवभूतपदमात्रवाच्यार्थविषय, तस्य संशयादिरूपत्वेनाऽज्ञानत्वात् । कोष्ठके = लोहकोष्ठकादौ गत = स्थित यद् बीज = धान्य तत्सन्निभ, अविनष्टत्वात्, **श्रुतमय इह** = प्रक्रमे **विज्ञेय**, मिथ्याभिनिवेश = असद्ग्रह तेन रहित = विप्रमुक्त **अल** = अत्यर्थ, पदार्थज्ञानोत्थापितानुपपत्तिनिरासप्रधानत्वात् ॥११/७॥

कल्याणकन्दली

तद्विषय दृष्टेष्टविरुद्धत्वज्ञानविरहेण अप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितश्रुतज्ञान भवति । एतद्व्यवच्छेदमाह --> **न तु परस्परविभिन्नविषयशास्त्रावयवभूतपदमात्रवाच्यार्थविषय** = मिथो विभिन्नविषयाणि यानि ग्रन्थैकदेशात्मकानि पदानि तन्मात्राभिधेयार्थगोचरम् । अत्र टीकाकारो हेतुमावेदयति-**तस्य** = मिथोविभिन्ननय-निक्षेप-प्रमाण-स्वदर्शन-परदर्शनोत्सर्गापवादादि-विशकलितार्थगोचरज्ञानस्य **संशयादिरूपत्वेन अज्ञानत्वात्** । आदिपदेन विपर्ययादिग्रहणम् । इत्थञ्च विशकलितवाच्यार्थमात्रविषय श्रुतज्ञानमत्र व्यवच्छिद्यते, न तु दीर्घैकोपयोगानुस्यूत पद-वाक्य-महावाक्यैदम्पर्यार्थमूर्त्तिक, तस्य उपदेशपदप्रसिद्धत्वात् । तदुक्त **उपदेशपदे** --> पय-वक्क-महावक्कत्थमेदपज्ज च एत्थ चत्तारि । सुयभावावगमम्मि हदि पगारा विणिदिट्ठा ॥८५९॥ सपुण्णेहिं जायइ सुयभावावगमो इहरहा उ । होइ विवज्जासो वि हु अणिट्ठफलओ य सो नियमा ॥८६०॥ <-- इति । यद्वा तत्र स्वतन्त्रसज्ञाव्यवच्छेद एवेष्यत इति न दोष इति व्यक्त **देशनाद्वात्रिंशिकायाम्** [२/११द्वा.द्वा] । **अविनष्टत्वादिति** । अविनष्ट सदेव बीजकल्प श्रुतज्ञानमङ्कुरादिस्थानीयचिन्ताज्ञानादिजनक स्यादिति ध्येयम् । असद्ग्रहरहितत्वे हेतुमाह - **पदार्थज्ञानोत्थापितानुपपत्तिनिरासप्रधानत्वात्** = पदार्थज्ञानेनोपस्थापिताया अनुपपत्ते निरासे प्रवणत्वात् । मिथ्याभिनिवेशे त्वज्ञानमेव स्यात्, तदुक्त **उपदेशपदे** --> इहरा अण्णयरगमा दिट्ठेट्ठविरोहणाणविरहेण । अणभिनिविट्ठस्स सुय इयरस्स उ मिच्छणाण ति ॥८८२॥ <-- इति भावनीयम् ॥११/७॥

વિભિન્નવિષયક અને શાસ્ત્રના અવયવભૂત એવા પદોના જ કેવળ વાચ્યાર્થને વિષય બનાવનાર શ્રુતજ્ઞાન ન હોય, કારણ કે તેવો બોધ તો સંશયાદિસ્વરૂપ હોવાના લીધે અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે લોઢાના કોઠાર વગેરેમા રહેલ જે અનાજ હોય તેના જેવુ શ્રુતજ્ઞાન હોય છે, કારણ કે તે વિનાશ પામેલ નથી (અર્થાત્ તે સ્થિર છે) પદાર્થના જ્ઞાનથી ઊભી થયેલ અનુપપત્તિને દૂર કરવામા તત્પર હોવાથી શ્રુતજ્ઞાન અત્યત મિથ્યા કદાગ્રહથી રહિત હોય છે [૧૧/૭]

વિશેષાર્થ - 'सव्वे जीवा न हतव्वा' આવા [A] વાક્ય સાથે એકવાક્યતાને પામેલ એવા 'सव्वे जीवा वि इच्छति जीविउ', 'पाणवहो न कायव्वो', 'मा हिंस्यात् सर्वभूतानि' વગેરે [B] સર્વ શાસ્ત્રવચનોના અર્થને અવિરોધી એવા 'જીવહિંસા બળવાન અનિષ્ટને લાવનાર છે' અર્થને જ પોતાનો વિષય બનાવે તે જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય તે જ્ઞાન પ્રમાણ-નયબોધથી શૂન્ય હોય છે, કારણ કે પ્રમાણ-નયના વિભાગથી ગર્ભિત એવુ જ્ઞાન તો ચિતાજ્ઞાન બની જાય મતલબ એ છે કે જે વિષયનુ પ્રતિપાદન જે [A] વાક્ય દ્વારા થઈ રહ્યુ હોય તે જ વિષયનુ પ્રતિપાદન કરનાર બધા જ [B] શાસ્ત્રવચનો પરસ્પર એકવાક્યતાઆપન્ન કહેવાય તેવા વચનોનો જે વિષય = અર્થ હોય તેનાથી અવિરુદ્ધ એવા અર્થના પ્રતિપાદક એવા [A] શાસ્ત્રવચનના અર્થમાત્રનુ જે જ્ઞાન થાય કે જેમા નય-નિક્ષેપ-પ્રમાણ-સપ્તભગી વગેરેની અપેક્ષાઓનુ અવગાહન થતુ ન હોય તે જ્ઞાન શ્રુતમય કહેવાય અર્થાત્ સર્વ શાસ્ત્રવચનો સાથે જેનો વિરોધ ન આવે તેવા નિશ્ચિત અર્થનુ પ્રતિપાદન કરનાર એવા અમુક શાસ્ત્રવાક્યના યથાશ્રુત અર્થનુ જ્ઞાન, જેમ કે 'કોઈ જીવને મારવા નહિ' આવુ જ્ઞાન, શ્રુતમય જ્ઞાન કહેવાય આમા નય-પ્રમાણ વગેરેનુ અવગાહન થતુ નથી પરંતુ પરસ્પર વિભિન્ન વિષયનુ પ્રતિપાદન કરનારા એવા શાસ્ત્રવચનઘટક પદોના વાચ્યાર્થનુ અવગાહન કરનાર બોધ શ્રુતજ્ઞાન ન કહેવાય, કારણ કે તે સંશયાદિસ્વરૂપ બનવાના લીધે અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે અહીં તો જ્ઞાનના વિભાગની વાત ચાલે છે તેથી તેમા અજ્ઞાનનો અતર્ભાવ થઈ ન શકે દા ત કોઈ શાસ્ત્રવચન ઉત્સર્ગપ્રતિપાદક હોય, કોઈક અપવાદવિષયક હોય, કોઈ નિશ્ચયનુ વાક્ય હોય, કોઈક વ્યવહારનુ વચન હોય, કોઈ સ્વદર્શનપરક વચન હોય, કોઈ પરદર્શનપ્રતિપાદનપરક હોય, કોઈ નિક્ષેપવિષયક હોય, કોઈ નયવિષયક હોય, કોઈ સપ્તભગીવિષયક હોય, કોઈક વચન દ્રવ્યાર્થિક નયનુ હોય, કોઈ પર્યાયાર્થિક નયનુ હોય, કોઈક ક્ષેત્રવિષયક હોય, કોઈ કાલ-જ્યોતિષવિષયક હોય, કોઈ કર્મવિષયક હોય, કોઈ પુરુષાર્થવિષયક હોય, કોઈ મત્રવિષયક હોય, કોઈક આરોગ્યશાસ્ત્રવચન હોય, કોઈક વ્યાકરણવિષયક હોય, કોઈ ન્યાય-તર્કવિષયક હોય, કોઈક સાહિત્યવિષયક હોય-તેવા અલગ અલગ વિષયવાળા શાસ્ત્રવચનોના કોઈક કોઈક પદમાત્રને પકડી તેના પદાર્થનુ ભાન થાય તે સંશય-ભ્રમસ્વરૂપ બનવાના લીધે અજ્ઞાનસ્વરૂપ જ હોય માટે તેનો અહીં શ્રુતજ્ઞાનમા વ્યવચ્છેદ = અસમાવેશ = બાદબાકી કરેલ છે

બીજી મહત્ત્વની વાત એ છે કે શ્રુત જ્ઞાન એ ભવિષ્યમા થનાર ચિતા જ્ઞાનનુ કારણ છે માટે જ્યા સુધી ચિતાજ્ઞાનાદિ ન પ્રગટે ત્યા સુધી શ્રુતજ્ઞાન ટકવુ જરૂરી છે જેમ ભવિષ્યમા વૃક્ષો વાવવા કે પાક લેવા માટે તેનુ બીજ જરૂરી હોય છે ખેડૂત નવો પાક લેવા બીજને કોઠારમા રાખી મૂકે તે સડી ન જાય કે નાશ પામે નહિ તો જ નવી સીઝનમા તે બીજમાથી પાક ઉગી

चिन्तामयज्ञानस्य लक्षणमाह —> 'यत्त्वि'त्यादि ।

यत्तु महावाक्यार्थजमतिसूक्ष्मसुयुक्तिचिन्तयोपेतम् । उदक इव तैलविन्दुर्विसर्पि चिन्तामय तत्स्यात् ॥११/८॥

यत्तु = यत्पुन **महावाक्यार्थज** = आक्षिप्तेतरसर्वधर्मात्मकवस्तुप्रतिपादकानेकान्तवादव्युत्पत्तिजनित, अतिसूक्ष्मा = अतिशयितसूक्ष्मबुद्धिगम्या शोभना = अविसवादिन्यो या युक्तय सर्वप्रमाणनयगर्भा तच्चिन्तया = तदालोचनया उपेत = सहित, **उदक इव** = सलिल इव **तैलबिन्दु** = तैललव **विसर्पि** = विस्तारयुक्त चिन्तया निर्वृत्त = **चिन्तामय तत्** ज्ञान **स्यात्** = भवेत् ॥११/८॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> यत्तु महावाक्यार्थज अतिसूक्ष्मसुयुक्तिचिन्तया उपेत उदके तैलबिन्दुः इव विसर्पि तत् चिन्तामय स्यात् ॥११/८॥ इय कारिका **धर्मविन्दूपदेशपदोपदेशरहस्यवृत्त्यादौ** [ध.वि.६/३०; उप.प ८८२; उप.रह १७२] समुद्धृता । एतदनुसारेण प्रकृतटीकाकृता **देशनाद्वात्रिशिकाया** —> महावाक्यार्थज सूक्ष्मयुक्त्या स्याद्वादसङ्गतम् । चिन्तामय विसर्पि स्यात्तैलबिन्दुरिवाम्भसि ॥ <— [द्वा.द्वा.२/१२] अध्यात्मोपनिषदि च —> महावाक्यार्थज यत्तु, सूक्ष्मयुक्तिशतान्वितम् । तद् द्वितीय जले तैलबिन्दुरीत्या प्रसृत्वरम् ॥ <— [१/६६] इत्युक्तम् ।

आक्षिप्तेतरसर्वधर्मात्मकवस्तुप्रतिपादकानेकान्तवादव्युत्पत्तिजनितमिति । सप्तभङ्गी-सकलादेशादिपरिकलितः अनेकान्तवादोऽस्तित्व-नास्तित्वाद्यर्पणया शब्ददर्शिताऽदर्शित-परस्परविरुद्धाऽविरुद्ध-सत्त्वाऽसत्त्वाऽभिलाप्यत्वाऽनभिलाप्यत्व-वस्तुत्व-प्रमेय-

શકે તે રીતે શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ બાદ ઉહાપોહ નય-પ્રમાણાદિની વિચારણાથી ચિંતાજ્ઞાન ન પ્રગટે ત્યા સુધી તે શ્રુતજ્ઞાન ટકવુ જોઈએ શ્રુતજ્ઞાન જ જો નાશ પામી ગયુ હોય, ભૂલાઈ ગયુ હોય તો ઉહાપોહ-વિચારણા શેની કરવાની ? જે શ્રુતજ્ઞાન ચિંતા જ્ઞાનનુ ઘટક જ ન બને તે શ્રુત જ્ઞાનનુ મહત્ત્વ શુ ? પાણી પીવા માટે ઘડો ખરીદવામા આવે પણ પાણી ભરતા પહેલા જ ઘડો ફૂટી જાય તો તેવો ઘડો આવે કે ન આવે તેમા કોઈ ફરક પડતો નથી માટે કોઠારમા સુરક્ષિત રહેલ બીજની જેમ શ્રુતજ્ઞાન ટકવુ જોઈએ તો જ ચિંતાજ્ઞાન સભવી શકે ગુરુભક્તિ, વિધિપરાયણતા, યથાશક્તિપાલન, બહુમાનગર્ભિત શ્રવણ વગેરેથી શણગારાયેલી ક્ષાયોપશમિક એવી પરમ શુશ્રૂષા પછી થનાર શ્રુતજ્ઞાન પ્રાય જરૂર ટકે જ છે - આ અનુભવસિદ્ધ બાબત છે

ત્રીજી મહત્વની વાત એ છે કે શ્રુતજ્ઞાન એ ચિંતાજ્ઞાન માટે છે માટે પદાર્થજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉપલક દૃષ્ટિએ જણાતી અસગતિને (કે ઉંડાણથી વિચારતા જણાયેલ વિરોધ વગેરે દોષને) દૂર કરવામા શ્રુતજ્ઞાન પરાયણ હોય છે તે અસગતિ તો જ દૂર થઈ શકે જો શ્રુતજ્ઞાનવાળી વ્યક્તિ કદાગ્રહ-દુરાગ્રહથી તદ્દન મુક્ત હોય જો તેને કદાગ્રહ હોય તો તે અસગતિ વગેરેને દૂર કરી ન શકે અને તો પછી ચિંતાજ્ઞાન ભવિષ્યમા ન પ્રગટે આ માટે ચિંતાજ્ઞાનકારણીભૂત શ્રુતમય જ્ઞાન કદાગ્રહના કાદવથી સર્વથા રહિત જ હોય છે આનાથી સૂચિત થાય છે કે જેને સાપ્રદાયિક આગ્રહ હોય કે પોતાની માન્યતાને મગજમા પહેલા દૃઢ કરીને પછી શાસ્ત્ર ભણવામા કે સાભળવામા આવે તો તે વ્યક્તિને ચિંતાજ્ઞાન કે ભાવનાજ્ઞાન થઈ ન શકે કદાગ્રહ એ શ્રુતજ્ઞાનમા રહેલી ચિંતાજ્ઞાનજનન શક્તિને ખલાસ કરી નાખે છે પછી ચિંતાજ્ઞાન વગેરે કઈ રીતે પ્રગટે ? બીજ સેકાઈ ગયા પછી તેને વાવવામા આવે કે ખાતર-પાણી-પ્રકાશ વગેરેનો સહયોગ મળે તો પણ તેમાથી અકુરો ન પ્રગટે માટે દરેક મુમુક્ષુએ ચિંતાજ્ઞાન, ભાવનાજ્ઞાન પામવુ હોય તો કદાગ્રહરૂપી કાદવના છાટાથી પોતાના શ્રુતજ્ઞાનને કલકિત ન કરવુ જોઈએ વર્તમાન કાળને અનુલક્ષીને આ બાબત પર ધ્યાન રાખવુ અતિ આવશ્યક છે [૧૧/૭]

ચિંતામય જ્ઞાનના લક્ષણને મૂલકારશ્રી બતાવે છે

❀ ચિંતાજ્ઞાનની ઓળખ ❀

<u>**ગાથાર્થ**</u> .- જે જ્ઞાન મહાવાક્યાર્થથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય, અત્યત સૂક્ષ્મ સુદર યુક્તિઓના ચિતનથી યુક્ત હોય તેમ જ પાણીમા વિસ્તરતા તેલના ટીપા જેવુ હોય તે ચિંતામય જ્ઞાન બને [૧૧/૮]

<u>**ટીકાર્થ**</u> - આક્ષિપ્ત = શબ્દ દ્વારા પ્રદર્શિત અને અનાક્ષિપ્ત = સાક્ષાત્ શબ્દ દ્વારા નહિ દર્શાવાયેલ- આ રીતે સર્વ ધર્મોને વસ્તુમા સિદ્ધ કરી સર્વધર્માત્મક વસ્તુનુ પ્રતિપાદન અનેકાન્તવાદ કરે છે તેની વ્યુત્પત્તિ = વ્યુત્પાદન = વિશિષ્ટ સમજણ એ મહાવાક્યાર્થ કહેવાય તેનાથી ચિન્તામય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે અત્યત સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય એવી અવિસવાદી અને સર્વ પ્રમાણ તથા નયથી ગર્ભિત એવી યુક્તિઓની વિચારણાઓથી યુક્ત હોય છે પાણીમા તેલનુ બિદુ જેમ વિસ્તાર પામે છે તેમ ચિન્તા = ચિતનથી ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન વિસ્તારયુક્ત હોય છે [૧૧/૮]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> :- ઘડામા જેમ ઘટત્વ, દ્રવ્યત્વ, સત્ત્વ વગેરે ધર્મ અન્વયમુખે રહે છે તેમ પટત્વ, મઠત્વ, ગુ. ... ર ધર્મો

भावनाज्ञानलक्षणमाह –> 'ऐदम्पर्ये'त्यादि ।

ऐदम्पर्यगतं यद्विध्यादौ यत्नवत्तथैवोच्चैः । एतत्तु भावनामयमशुद्धसद्रत्नदीप्तिसमम् ॥११/९॥

ऐदम्पर्यं = तात्पर्यं –> सर्वज्ञेयविषये सर्वज्ञाज्ञैव प्रधानं कारणं <– इत्येवंरूपं तद्गतं = तद्विषयं यत् ज्ञानं **विध्यादौ** = विधि-द्रव्य-दातृ-पात्रादौ उच्चैः = अतिशयेन **यत्नवत्** = परमादरयुक्तं **'तथैव'** ऐदम्पर्यवत्त्व-

कल्याणकन्दली

त्वादिसकलधर्मात्मकं वस्तुमात्रं प्रतिपादयतीति व्युत्पत्त्या उत्पादितमित्यर्थः । अयं भावः एकार्थप्रतिपादकानि पदानि, वाक्यं पदार्थचालनारूपं, वाक्यान्येव विशिष्टतरैकार्थचालितार्थप्रत्यवस्थानरूपं महावाक्यं [उपदेशपद-८५९ वृत्ति.] इति व्यपदिश्यते । पदार्थमात्रावगमस्य श्रुतमयत्वमुक्तम् । पदार्थमात्रावग्रहोत्तरस्य वाक्यार्थस्य कथंभावाऽऽकाङ्क्षागर्भत्वेनेहारूपत्वान्न तद्गोचरज्ञानमत्र श्रुतादिमध्ये विवक्षितम् । वाक्यार्थविचारोत्तरस्य विभज्यवादव्युत्पत्तिजनितस्य कृत्स्नैकदेशापायरूप-सर्वप्रमाणनयगर्भचिन्तायुक्तस्य विसर्पणशीलस्य ज्ञानस्य चिन्तामयत्वमत्र स्यात् ॥११/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> यत् ऐदम्पर्यगतं तथैव विध्यादौ उच्चैः यत्नवत् एतत् तु भावनामयं अशुद्धसद्रत्नदीप्ति-समम् ॥११/९॥ इयमपि कारिका धर्मबिन्दूपदेशपदोपदेशरहस्यवृत्त्यादौ [ध.बि.६/३०, उप.प.८८२ उप.रह.१७२] समुद्धृता । एतदनुसारेण देशनाद्वात्रिंशिकायां –> सर्वत्राऽऽज्ञापुरस्कारि ज्ञानं स्याद् भावनामयम् । अशुद्धजात्यरत्नाभासमं तात्पर्यवृत्तितः ॥ <– [द्वा.द्वा.२/१३] अध्यात्मोपनिषदि च –> ऐदम्पर्यगतं यच्च विध्यादौ यत्नवच्च यत् । तृतीयं तदशुद्धो-च्चजात्यरत्नविभानिभम् ॥ <– [१/६७] इत्युक्तम् । ऐदम्पर्यं = तात्पर्यं –> सर्वज्ञेयविषये = सकलज्ञेयगोचरे सर्वज्ञाऽऽज्ञैव प्रधानं कारणं <– इत्येवंरूपम् । अयं भावः हेयोपादेयज्ञेयभेदेन त्रिविधा विषया भवन्ति । तत्र हेयोपादेययोरविपर्यस्तबोधो निर्मलसम्यग्दर्शनवता मिथ्यात्वक्षयोपशम-दृष्टिवादोपदेशिकीसंज्ञादिप्रभावेन परोपदेशमनपेक्ष्यैव भवति । परं ज्ञानावरणोदयादिना निगोदाभव्यादिज्ञेयपदार्थगोचरः संशयादिरपि सम्भवति । अतः तन्निरासाय सर्वज्ञोपदेशस्य महत्त्वावश्यकता, ततः एव तद्गोचरा-

પણ વ્યતિરેકમુખે રહે છે. આમ ઘડો અન્વય-વ્યતિરેકમુખે સર્વધર્માત્મક છે. તેમ જ સત્ત્વ-અસત્ત્વ, અભિલાપ્યત્વ-અનભિલાપ્યત્વ વગેરે સર્વે વિરોધી ધર્મો પણ ઘડામાં રહેલ છે, કારણ કે ઘટ સ્વસ્વરૂપે સત્ છે, પરસ્વરૂપે અસત્ છે. ઘટપદ વડે ઘડો અભિલાપ્ય છે, પટાદિ પદ વડે ઘડો અનભિલાપ્ય છે. જો ઘડાને પરસ્વરૂપે અસત્ માનવામાં ન આવે તો ઘડો પરસ્વરૂપે પણ સત્ બનવાની આપત્તિ આવે. તેમ ઘડાને પટાદિપદ વડે અનભિલાપ્ય માનવામાં ન આવે તો ઘડો પટ, મઠ વગેરે પદોથી પણ અભિલાપ્ય થવાની આપત્તિ આવે. આથી ઘડાને સત્ત્વ, અસત્ત્વ,અભિલાપ્યત્વ, અનભિલાપ્યત્વ વગેરે સર્વધર્માત્મક માનવો જરૂરી છે. આનું પ્રતિપાદન અનેકાંતવાદ કરે છે. આ અનેકાંતવાદનું વ્યુત્પાદન = નિરૂપણ = પ્રતિપાદન = વ્યાખ્યા મહાવાક્યાર્થ કહેવાય છે. તેનાથી ચિન્તામય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. આ ચિંતામય જ્ઞાન એ અત્યંત સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જાણી શકાય અને વિસંવાદ ન પામે તેવી સર્વ પ્રમાણો અને નયથી ગર્ભિત યુક્તિઓની વિચારણાથી વ્યાપ્ત હોય છે. શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણ-નયનું અવગાહન કરતું નથી. જ્યારે ચિંતાજ્ઞાન તો પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ આદિ પ્રમાણ અને નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર વગેરે નયોથી ગર્ભિત એવી સચોટ અને સૂક્ષ્મ યુક્તિઓની વિચારણાઓથી અનુવિદ્ધ હોય છે. દા.ત. 'આત્મા નિત્ય છે' આ વાત કયા પ્રમાણથી સિદ્ધ છે ? કયા નયની અપેક્ષાએ છે ? તેમ જ આત્મામાં નિત્યત્વ માનવું કઈ રીતે યોગ્ય છે ? આવી અનેક સૂક્ષ્મ યુક્તિઓની વિચારણાથી ચિન્તામય જ્ઞાન વ્યાપ્ત હોય છે.

તેલનું બિંદુ નાનકડું હોવા છતાં પાણીમાં તે રેલાય છે. તેમ ચિંતાજ્ઞાન પણ અનેક શાસ્ત્ર-પ્રમાણ-નય-વિષય વગેરેમાં ફેલાતું જાય છે. સર્વ પ્રમાણ-નય-નિક્ષેપ વગેરેમાં ચિંતાજ્ઞાન વધુને વધુ વ્યાપ્ત થતું જાય છે. સર્વવ્યાપી બનતું ચિંતાજ્ઞાન ભાવના જ્ઞાનને લાવે છે. [૧૧/૮]

ગ્રંથકારશ્રી ભાવનાજ્ઞાનનું લક્ષણ બતાવે છે.

ગાથાર્થ - જે જ્ઞાન તાત્પર્યવિષયક હોય તેમ જ વિધિ વગેરેને વિશે અત્યંત પ્રયત્નવાળું હોય તે ભાવનામય જ્ઞાન જાણવું. અશુદ્ધ છતાં સુંદર એવા રત્નની કાંતિ જેવું આ જ્ઞાન હોય છે. [૧૧/૯]

❀ ભાવના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ ❀

ટીકાર્થ - 'સર્વ જ્ઞેય વિષયોને સ્વીકારવામાં સર્વજ્ઞની આજ્ઞા એ જ પ્રધાન કારણ છે' આવા પ્રકારના તાત્પર્યને પોતાનો વિષય બનાવનાર ભાવનાજન્ય જ્ઞાન હોય છે. આ જ્ઞાન વિધિ, દ્રવ્ય, દાતા, પાત્ર વગેરેને વિશે અત્યંત પરમ આદરવાળું હોય છે. ક્ષાર, માટીના લેપ કરીને ગરમ કરવું વગેરે પ્રક્રિયાના અભાવમાં અશુદ્ધિવાળું હોવા છતાં શ્રેષ્ઠ રત્નની સ્વભાવથી જે પ્રભા

यत्नवत्त्वयो समुच्चयार्थ तथैव इत्यस्य ग्रहणम्, **एतत्तु** = एतत्पुन भावनया निर्वृत्त = **भावनामय** ज्ञान अशुद्धस्य [1]क्षारमृत्पुटपाकाद्यभावे, अपिना शुद्धिमतोऽपि सद्रत्नस्य स्वभावतो या दीप्ति तत्समम् । यथाहि जात्यरत्न स्वभावत एवान्यरत्नेभ्योऽधिकदीप्तिमत् तथेदमपि भावनाज्ञानमशुद्धसद्रत्नकल्पस्य भव्यजीवस्य कर्ममलिनस्याऽपि शेषज्ञानेभ्योऽधिकप्रकाशकृद् भवति । अनेन हि ज्ञात ज्ञात[2], क्रियाऽप्येतत्पूर्विकैवाऽक्षेपेण मोक्षदेति ।

अत्र चैकस्मादपि वाक्यात् व्युत्पत्तिविशेषेण जायमानाना वाक्यार्थज्ञानादीना[3] महावाक्यार्थज्ञानादौ अवान्तरव्यापारत्वमिति न विरम्यव्यापारानुपपत्तिदोष । तथा चाहु तार्किका —> 'सोऽयमिषोरिव दीर्घ-दीर्घतरो व्यापारो

कल्याणकन्दली

भ्रान्तज्ञानसम्भवादिति 'सर्वज्ञेयविषये बोधे सर्वज्ञाज्ञैव प्रधान कारणम्' इति स्वीक्रियते । ज्ञेयादिविषयोऽपि नयाभिप्रायभेदेन पदार्थ-वाक्यार्थ-महावाक्यार्थैदम्पर्यार्थभेदेन चतुर्धा भिद्यते । पदार्थादिभावना चैव बोध्या, यथा 'मा हिंस्यात् सर्व्वभूतानि' इत्यत्र 'सर्वजीवाना सर्वथा बाधा न कुर्यात्' इति पदार्थ. । गृहस्थस्य चैत्यालयादौ यत्नः कथम् ? इति चालनात्मकः वाक्यार्थः । अविधिकरणे आज्ञाविराधनाद् चैत्यकरणस्य सदोषत्वेन विधिना यतितव्यमिति प्रत्यवस्थानात्मको महावाक्यार्थ. । —> जिनाज्ञैव धर्मे सारः <— इति चैदम्पर्यार्थ. । तदुक्त **उपदेशपदे** —> हिंसिज्ज ण भूयाइ इत्थ पयत्थो पसिद्धगो चेव । मणमाइएहिं पीड सव्वेसि चेव ण करिज्जा ॥८६५॥ आरभिपमत्ताण इत्तो चेइहरलोचकरणाई । तक्करणमेव अणुबधओ तहा एस वक्कत्थो ॥८६६॥ अविहिकरणम्मि आणाविराहणा दुट्ठमेव एएसि । ता विहिणा जइयव्व ति महावक्कत्थरूव तु ॥८६७॥ एव एसा अणुबधभावओ तत्तओ कया होइ । अइदपज्ज एय आणा धम्मम्मि सारोत्ति ॥८६८॥ <— इति ।

अनेन = भावनाज्ञानेन हि **ज्ञात ज्ञात** = सुज्ञात भवति, **क्रिया**ऽपि सकला **एतत्पूर्विका** = भावनाज्ञानपूर्विका एव औचित्ययुक्ता **मोक्षदा** । तदुक्त **धर्मबिन्दौ** —> उचितानुष्ठानमेव सर्वत्र श्रेय इति । भावनासारत्वात्तस्येति । इयमेव प्रधान निःश्रेयसाङ्गमिति । एतत्स्थैर्याद्धि कुशलस्थैर्योपपत्तेरिति । भावनानुगतस्य ज्ञानस्य तत्त्वतो ज्ञानत्वादिति । न हि श्रुतमय्या प्रज्ञया, भावनादृष्ट ज्ञात नामेति । उपरागमात्रत्वादिति । दृष्टवदपायेभ्योऽनिवृत्तेरिति । एतन्मूले च हिताऽहितयो. प्रवृत्ति-निवृत्ती इति । अत एव भावनादृष्टज्ञाताद् विपर्ययाऽयोग इति । तद्वन्तो हि दृष्टापाययोगेऽप्यदृष्टापायेभ्यो निवर्तमाना दृश्यन्त एवान्यरक्षादाविति । इति मुमुक्षोः सर्वत्र भावनायामेव यत्न. श्रेयानिति । तद्भावे निसर्गत एव सर्वथा दोषोपरतिसिद्धेरिति <— [ध बि ६/२६-३८] । **पञ्चवस्तुके**ऽपि —> सम्म विआरिअव्व अत्थपद भावणापहाणेण । विसए अ ठावियव्व बहुस्सुअगुरुसयासाओ ॥८६५॥ <— इति प्रोक्तम् ।

अत्र = व्याख्याविधिनिरूपणे च = हि **एकस्मादपि वाक्यात् व्युत्पत्तिविशेषेण** = प्रमाणनयानुगृहीतव्युत्पत्तिविशेषेण **जायमानाना वाक्यार्थज्ञानादीना** = शाब्दबोधात्मकपदार्थ-वाक्यार्थ-महावाक्यार्थज्ञानाना **महावाक्यार्थज्ञानादौ** = वाक्यार्थ-महावाक्यार्थैदम्पर्यार्थज्ञानेषु **अवान्तरव्यापारत्व** = द्वारित्वे सति द्वारत्वम् । न चैकत्र तयोर्विरोध , अपेक्षाभेदेन तत्परिहारात् **इति न विरम्यव्यापारानुपपत्तिदोषः** = शब्दस्य तृतीयक्षणे उपरम्य = विनश्य तदुत्तर व्यापार प्रति जनकत्व कथ ? इति दोष. सावकाशो नेत्यर्थ । **तथा चाहुः तार्किकाः** —> **सोऽय इषोः** = दूरदेशगामिन शरस्य इव **दीर्घ-दीर्घतरो व्यापारः** ।

હોય તેના જેવુ આ ભાવનામય જ્ઞાન હોય છે જેમ શ્રેષ્ઠ રત્ન સ્વભાવથી જ બીજા રત્નો કરતા વધારે કાતિવાળુ હોય છે તેમ અશુદ્ધ એવા શ્રેષ્ઠ રત્ન સમાન, કર્મથી મલિન થયેલ, ભવ્ય જીવનુ પણ આ ભાવનાજ્ઞાન બીજા જ્ઞાનો કરતા અધિક પ્રકાશ કરનારુ હોય છે [ભવ્ય જીવ = શ્રેષ્ઠરત્ન કર્મ = મેલ જ્ઞાન = પ્રકાશ-કાતિ-દીપ્તિ શ્રેષ્ઠ રત્ન = ભવ્ય જીવ કર્મસ્વરૂપ મેલથી અશુદ્ધ હોવા છતા બીજા જ્ઞાન કરતા ભવ્યજીવગત ભાવનાજ્ઞાન અધિક પ્રકાશ કરનાર હોય છે] ભાવના જ્ઞાનથી જણાયેલ વસ્તુ જ જણાયેલ = જ્ઞાત જાણવી, ક્રિયા પણ ભાવનાજ્ઞાનપૂર્વક જ તુરત મોક્ષ આપે છે

અહીં એક જ વાક્યથી પણ વ્યાખ્યાવિશેષથી ઉત્પન્ન થનાર વાક્યાર્થજ્ઞાન વગેરે, મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન વગેરેમા અવાન્તર વ્યાપાર બને છે માટે विरम्य = વિરામ પામીને = અટકીને = વિનાશ પામીને વ્યાપાર = દ્વાર સગત નહિ થવા સ્વરૂપ દોષને અવકાશ નહિ રહે તાર્કિકો તે જ પ્રમાણે કહે છે કે - તે આ બાણની જેમ દીર્ઘ-દીર્ઘતર વ્યાપાર છે જેના પ્રતિપાદનમા શબ્દ પ્રવર્તે છે તે શબ્દાર્થ છે - આ પ્રમાણે અન્ય સ્થળે વિસ્તાર જાણવો (જુઓ વિશેષાર્થમા શકા-સમાધાન) [૧૧/૯]

१ मुद्रितप्रतो —> 'क्षारमृत्पुटकाद्यभावेऽपि नशुद्धिमत <— इत्यशुद्ध पाठ । २ मुद्रितप्रतौ 'ज्ञान' इत्यशुद्ध पाठ । ३ मुद्रितप्रतौ —> 'महावाक्यार्थशब्दज्ञानादौ' <— इत्यशुद्ध पाठ ।

यत्परः शब्दः[1] स शब्दार्थः (विज्ञानभिक्षुकृतसाङ्ख्यप्रवचनभाष्य पृ.१२) इत्यन्यत्र विस्तरः ॥११/९॥

कल्याणकन्दली

अयमाशयः अतिदूरदेशवर्तिलक्ष्यवेधाय धनुर्धरमोचिते बाणे यः वेगः प्रथममुत्पन्नः स तु क्षणिकत्वात् द्रुतमेव विनष्टः पुनश्च नवीनो वेगगुणः बाणे उत्पन्नः, इत्थं नानावेगगुणोत्पत्तिक्रमेण बाणोऽभिसर्पन् लक्ष्यदेशेन सम्बध्यते । ततश्च यथा बाणस्य दीर्घ-दीर्घतरो व्यापारः तथा यत्परः = यद्विषयकबोधेच्छयोच्चरितः शब्दः स शब्दार्थः = तात्पर्यार्थः । अविसंवादिनो बाणस्य लक्ष्यदेशमप्राप्याऽनुपरमात् तदन्यथाऽनुपपत्त्या तावत्कालावच्छिन्ना शरगतदीर्घव्यापारस्थितिः स्वीक्रियते सम्यक्प्रयुक्तस्य शब्दस्य स्वतात्पर्यार्थमनभिधायाऽनुपरमात् शब्देदम्पर्यार्थबोधान्यथानुपपत्त्या तावत्कालावच्छिन्नः = पदार्थ-वाक्यार्थ-महावाक्यार्थैदम्पर्यार्थावबोधव्यापिययोचितबहुसमयावच्छिन्नः श्रुतोपयोगकालोऽवश्यमेवाभ्युपगन्तव्यः । न च शब्दोत्तरकालीनविचारस्य मानसत्वं स्मृतित्वमेव वेति शब्दस्य क्षणिकत्वेऽपि न क्षतिरिति शङ्कनीयम्, तदुत्तरं 'शब्दादेनमर्थं जानामी'ति प्रतीत्यनुपपत्तेः । उपनीतभानादौ

<u>विशेषार्थ</u> - જગતમાં ત્રણ પ્રકારના પદાર્થો હોય છે. હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેય. હેય અને ઉપાદેય વિષયનું યથાર્થ જ્ઞાન તો દરેક સમકિતીને મિથ્યાત્વક્ષયોપશમ, દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા વગેરેના પ્રભાવે સ્વતઃ જ થાય છે. આપ્ત પુરુષના ઉપદેશ વિના પણ તે વિષય-કષાયને અંતરથી હેય = છોડવા યોગ્ય માને અને ત્યાગ, તિતિક્ષા, બ્રહ્મચર્ય વગેરેને અંતરથી ઉપાદેય = ગ્રહણ કરવા યોગ્ય માને. પરંતુ જ્ઞેય પદાર્થના વિષયમાં જ્ઞાનાવરણના ઉદય વગેરેથી કદાચ વિપર્યાસ-સંશય વગેરે થવા સંભવ રહે, કારણ કે જ્ઞેય પદાર્થો છદ્મસ્થ માટે અવિપર્યસ્ત સ્વસંવેદનનો સ્વતઃ વિષય નથી. જેમ કે "બટાટા, નિગોદમાં અનંતા જીવો છે, અભવ્ય જીવો અનંતા છે, અનાદિ નિગોદમાં જાતિભવ્ય જીવો અનંતા હોય છે." આ બધા જ્ઞેય પદાર્થોમાં છદ્મસ્થની પોતાની બુદ્ધિ બહેર મારી જાય તેવી હોય છે. માટે 'સર્વ જ્ઞેય પદાર્થોના સ્વીકારમાં સર્વજ્ઞની આજ્ઞા એ જ પ્રધાન કારણ છે'. આ તાત્પર્યવિષયક જે જ્ઞાન હોય તે ભાવનાજ્ઞાન કહેવાય.

આ ભાવનાજ્ઞાનવાળો વિધિ વગેરેમાં પરમ આદરવાળો હોય. દા.ત. દાન સંબંધમાં દાનની પૂર્વોક્ત [ષો. ૫-ગાથા ૧૩] વિધિ, દાનનું ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્ય, દાન આપનાર દાતાના ભાવ ભૂષણ, દાનનું સામેનું યોગ્ય પાત્ર વગેરે વિશે અત્યંત આદરવાળો થઈને ભાવનાજ્ઞાનવાળો પ્રવૃત્ત થાય.

<u>શંકા</u> :- એક જ વાક્યથી પૂર્વે શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, કે જે માત્ર વાક્યાર્થવિષયક છે. શ્રુતજ્ઞાન = શાબ્દબોધ. અર્થાત્ પદજ્ઞાન એ પદાર્થઉપસ્થિતિ દ્વારા શાબ્દબોધ = શ્રુતજ્ઞાન = વાક્યાર્થજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરશે. તેથી દ્વાર = વ્યાપાર બનશે પદાર્થ ઉપસ્થિતિ. દ્વારી = વ્યાપારી બનશે પદજ્ઞાન = શબ્દજ્ઞાન. કાર્ય = ફલ બનશે શાબ્દબોધ = શ્રુતજ્ઞાન = વાક્યાર્થજ્ઞાન. પછી ચિંતાજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે કે જે મહાવાક્યાર્થવિષયક છે. પરંતુ તે વખતે તો પદજ્ઞાન અને પદ = શબ્દ નષ્ટ થયેલ છે. અર્થાત્ વિરામ પામેલ છે. વિરામ પામેલ = નષ્ટ થયેલ પદજ્ઞાન અને પદ પોતાના નાશ પછી વ્યાપાર = દ્વાર ઉત્પન્ન કરી ન શકે. માટે મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન = ચિંતાજ્ઞાન એ શબ્દજ્ઞાનજન્ય શાબ્દબોધસ્વરૂપ બની નહિ શકે. શબ્દનો જ્યાં વ્યાપાર ન હોય તે શાબ્દબોધ ન કહેવાય. વ્યાપારનું લક્ષણ છે તજ્જન્યત્વે સતિ તજ્જન્યજનકત્વમ્ । આ દોષને દાર્શનિક દુનિયામાં 'વિરમ્ય વ્યાપાર અનુપપત્તિ' દોષ કહેવાય છે.

❖ ચિંતાજ્ઞાનાદિમાં શબ્દવ્યાપારસંગતિ ❖

<u>સમાધાન</u> - ઉપરોક્ત શંકા વ્યાજબી ન હોવાનું કારણ એ છે કે શબ્દજ્ઞાન પદાર્થોપસ્થિતિ દ્વારા જે વાક્યાર્થજ્ઞાનને = શ્રુતજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે તે શ્રુતજ્ઞાન = વાક્યાર્થજ્ઞાન પદજ્ઞાનનું = શબ્દજ્ઞાનનું ફલ હોવા છતાં મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન = ચિન્તાજ્ઞાન પ્રત્યે તે શબ્દજ્ઞાનનો અવાન્તર વ્યાપાર બને છે. અર્થાત્ જેમ શબ્દજ્ઞાન એ વાક્યાર્થજ્ઞાન દ્વારા મહાવાક્યાર્થજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે તેમ જ આગળ વધીને શબ્દજ્ઞાન એ મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન દ્વારા તાત્પર્યવિષયક ભાવનાજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે. વાક્યાર્થજ્ઞાન શબ્દજ્ઞાનજન્ય હોતે છતે શબ્દજ્ઞાનજન્ય એવા મહાવાક્યાર્થજ્ઞાનનું જનક હોવાથી શબ્દજ્ઞાનનું વ્યાપાર બની શકે છે. તેમ જ મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન શબ્દજ્ઞાનજન્ય હોવા ઉપરાંત શબ્દજ્ઞાનજન્ય એવા ભાવનાજ્ઞાનનું જનક હોવાથી શબ્દજ્ઞાનનું વ્યાપાર બની શકે છે. એકની અપેક્ષાએ ફલસ્વરૂપ હોવા છતાં અન્યની અપેક્ષાએ વ્યાપારરૂપતાનો વિરોધ સંભવતો નથી. અપેક્ષાભેદ એ વિરોધ દોષને હટાવે છે. માટે ઉપરોક્ત 'વિરમ્ય વ્યાપાર અસંગતિ' દોષને અવકાશ રહેતો નથી.

—> મહાવાક્યાર્થજ્ઞાનની અપેક્ષાએ વાક્યાર્થજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનની અપેક્ષાએ મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન શબ્દજ્ઞાનના વ્યાપાર કેમ કહી શકાય ? આટલો દીર્ઘકાલીન શબ્દજ્ઞાનનો વ્યાપાર કેમ માની શકાય ? <— આ શંકા અસ્થાને છે. આનું કારણ એ છે કે જેમ બાણ પોતાના લક્ષ્યને વિંધે નહિ ત્યાં સુધી અનેક વ્યાપારો = નવી-નવી ગતિ ક્રિયાઓ ચિર કાળ સુધી ઉત્પન્ન કરે છે. નજીક લક્ષ્ય હોય તો તે અલ્પ વ્યાપાર = ગતિ ક્રિયા ઉત્પન્ન કરે છે. લક્ષ્ય દૂર હોય તો દીર્ઘ કાળ સુધી અનેક નવા નવા વ્યાપાર = ગમન ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. લક્ષ્ય દેશ જે અતિદૂર હોય તો દીર્ઘતર કાળ સુધી અનેકાનેક નવા નવા વ્યાપારો = દ્વારો = ગતિ

१. मुद्रितप्रतौ —> 'शब्द' <— इति पदं नास्ति ।

एतेषा त्रयाणा विषयविभागमाह <— 'आद्य' इत्यादि, 'चारी'त्यादि ।

आद्य इह मनाक्पुसस्तद्रागाद्दर्शनग्रहो भवति । न भवत्यसौ द्वितीये चिन्तायोगात् कदाचिदपि ॥११/१०॥

चारिचरक-सञ्जीवन्यचरकचारणविधानतश्चरमे । सर्वत्र हिता वृत्तिर्गाम्भीर्यात् समरसापत्त्या ॥११/११॥

आद्ये = श्रुतज्ञाने **इह** = जगति **मनाग्** = ईषत् **पुस** = तद्वत पुरुषस्य **तद्रागात्** = श्रुतमयज्ञानानुरागाद् **दर्शनग्रह** = असत्पक्षपातो **भवति** यथा —> [१]इदमत्रोक्त इदमेव च प्रमाण नान्यत् <— इति । **असौ** = दर्शनग्रह अस्मदीय दर्शन शोभनमन्यदीयमशोभन इत्येवरूपो **द्वितीये** = चिन्तामये ज्ञाने **चिन्तायोगात्** = अतिसूक्ष्म-

कल्याणकन्दली

लौकिकविषयताद्यभावात् 'साक्षात्करोमी'ति प्रतीतिपरिहारेऽपि तत्र 'शाब्दयामी'ति प्रतीते. समाधातुमशक्यत्वात् । न चात्र शब्द-प्रयोज्यत्वमेवोपाधिभूत विषय इति शङ्कनीयम्; बाधक विना स्वभावभूतस्यैव शाब्दत्वस्य तत्र विषयत्वात् इत्यमुना प्रकारेण पदार्था-दिभेदेन पूर्ण ज्ञान कर्तुमुक्तक्रमानुविद्धसूत्रदेशनात्मा उपदेशो भवतीति **अन्यत्र** = **उपदेशरहस्यादौ** [गा १७४/१७५] **विस्तरः** ।

नन्वेकस्य शरस्य सदृशा एव व्यापाराः दृष्टा. । तत तदुदाहरणेनैकस्य वाक्यस्य श्रुत-चिन्तादयो मिथो विलक्षणव्यापाराः कथ इति चेत् ? अत्रोच्यते, यथा घट-तद्गुणादिगोचरे सविकल्पे जननीये एकस्यापीन्द्रियस्य स्वसयोग-सयुक्तसमवायादयो मिथो विजातीया. प्रत्यासत्तयो भवन्ति तथा प्रकृतेऽपि सङ्गच्छते इति व्यक्त **देशनाद्वात्रिंशिकायाम्** [द्वा द्वा.२/१३] ॥११/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इह पुस आद्ये तद्रागात् मनाक् दर्शनग्रहो भवति । द्वितीये चिन्तायोगादसौ कदाचिदपि न भवति ॥११/१०॥ चरमे चारिचरक-सञ्जीवन्यचरकचारणविधानत. समरसापत्त्या गाम्भीर्यात् सर्वत्र हिता वृत्ति. ॥११/११॥ एतदनुसारेण **अध्यात्मोपनिषदि** —> आद्ये ज्ञाने मनाक् पुस. तद्रागाद्दर्शनग्रह. । द्वितीये न भवत्येष चिन्तायोगात्क-दाचन ॥ [१/६८] चारिसञ्जीविनीचारकारकज्ञाततोऽन्तिमे । सर्वत्रैव हिता वृत्तिर्गाम्भीर्यात्तत्त्वदर्शिन. ॥ <— [१/६९] इत्युक्तम् ।

असन् चासौ पक्षपातश्च = **असत्पक्षपात** इति कर्मधारयसमासोऽङ्गीकर्तव्य., न तु 'असत. पक्षपातः = असत्पक्षपातः' इति षष्ठीतत्पुरुषसमास., प्रकृतपक्षपातस्य विषयापेक्षया कदाचित् शोभनत्वेऽपि स्वरूपतोऽशोभनत्वस्य प्रतिपिपादयिषितत्वात् । **न च** प्राक् [११-७] 'मिथ्याभिनिवेशरहित' इत्युक्तेन सह कथ नास्य विरोध इति **शङ्कनीयम्**, तत्राऽनुबन्धापेक्षयाऽभिनिवेश-

ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન કરે જ છે તેમ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ હોય તો ૧ વ્યાપાર દ્વારા શાબ્દબોધસ્વરૂપ ફળ ઉત્પન્ન થાય શબ્દનો અર્થ થોડો ગૂઢ હોય તો શબ્દજ્ઞાન અનેક વ્યાપારો ઉત્પન્ન કરીને શાબ્દબોધને જન્મ આપે જ્યારે અતિગૂઢ અર્થનુ શબ્દ પ્રતિપાદન કરે ત્યારે શબ્દજ્ઞાન અનેકાનેક વ્યાપાર = અવાન્તરવ્યાપાર ઉત્પન્ન કરીને શાબ્દબોધને પેદા કરે તે કાર્યને ઉત્પન્ન કર્યા વિના શબ્દજ્ઞાન અટકી ન જાય, કારણ કે જે અર્થનો બોધ કરાવવામા શબ્દ તત્પર હોય, જે અર્થનો બોધ કરાવવાની ઈચ્છાથી શબ્દ પ્રયુક્ત થયો હોય, તે જ વાસ્તવમા શબ્દાર્થ કહેવાય તેનુ ભાન ન થાય ત્યા સુધી શબ્દજ્ઞાન અપેક્ષિત -આવશ્યક એવા અનેક વ્યાપાર/ અવાન્તર વ્યાપારને અવશ્ય ઉત્પન્ન કરે બાણ દૂરસ્થ લક્ષ્યને ન વિંધે ત્યા સુધી જેમ અનેક વ્યાપાર = ગતિ ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન કરે જ છે ગતિ એ ક્રિયાસ્વરૂપ = કર્મસ્વરૂપ છે અને તે તો ક્ષણિક હોય છે તેથી બાણ ફેકાયા પછી ૫૦-૬૦ ક્ષણ પછી લક્ષ્યવેધ થાય ત્યા અનેક વ્યાપાર = ગતિક્રિયાઓ ફલબલકલ્પ્ય છે તેમ શબ્દસ્થલમા અનેક વ્યાપાર માનવામા કોઈ દોષ નથી આવુ સમાધાન તાર્કિક બુદ્ધિથી પ્રાપ્ત થાય છે [૧૧/૯]

શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનના વિષયવિભાગને ગ્રથકારશ્રી બતાવે છે

ગાથાર્થ ·- અહીં પ્રથમ શ્રુતમય જ્ઞાનમા તેના રાગથી પુરુષને કાઈક દર્શનગ્રહ = ખોટો પક્ષપાત થાય છે બીજા જ્ઞાનમા ચિંતનના યોગથી ક્યારેય પણ દર્શનગ્રહ થતો નથી [૧૧/૧૦]

ગાથાર્થ ·- ચારો ચરનાર અને સજીવની ઔષધિ ન ચરનારને ચરાવવાનુ કરવાથી ચરમ ભાવનાજ્ઞાનમા સમરસાપત્તિજન્ય ગાભીર્યના લીધે સર્વત્ર હિતકારી પ્રવૃત્તિ થાય છે [૧૧/૧૧]

ત્રણેય જ્ઞાનનો વિષયવિભાગ

ટીકાર્થ .- આ દુનિયામા પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનમા શ્રુતમય જ્ઞાનનો અનુરાગ થવાથી શ્રુતજ્ઞાનવાળા પુરુષને કાઈક દર્શનગ્રહ = ખોટો પક્ષપાત થાય છે જેમ કે 'અહીં આ કહ્યુ છે અને આ જ પ્રમાણ છે, બીજુ કશુ નહિ ' 'અમારુ જ દર્શન = ધર્મ સારો છે, બીજાનો ધર્મ ખરાબ છે' આવો દર્શનગ્રહ = ધર્મનો આગ્રહ, ચિંતાજ્ઞાનમા અત્યત સૂક્ષ્મ અને અવિસવાદી યુક્તિઓને

१ मुद्रितप्रतौ —> इद मयोक्त <— इत्यशुद्ध पाठ ।

सुयुक्तिचिन्तनसम्बन्धात् कदाचिदपि काले न भवति । दृष्टनय-प्रमाणरूपसिद्धान्तसद्भावो हि विद्वान् सर्वं स्वपरतन्त्रोक्तमर्थं स्थानाऽविरोधेन प्रतिपद्यते, न त्वेकान्ततस्तत्र विप्रतिपद्यते इति । तथा चाह सम्मतौ महामति —> णिययवयणिज्ज-सच्चा सव्वणया परवियालणे मोहा । ते पुण अदिट्ठसमओ विभयइ सच्चे व अलिए वत्ति <— ॥(१/२८)॥११/१०॥

कल्याणकन्दली

राहित्यस्योक्तत्वात् प्रकृते च हेत्वपेक्षया ईषद् असत्पक्षपातस्याभिहितत्वात् । यद्वा प्राक् 'क्षीयमाण क्षीण' इति नयेनाभिनिवेशराहित्यस्योपदर्शितत्वात् अत्र च स्वरूपतोऽसत्पक्षपातस्याऽऽवेदितत्वात् । यद्वा पूर्वं उदयापेक्षयाऽभिनिवेशवैकल्यस्याविष्कृतत्वात् इह च प्राधान्येन सत्तापेक्षयाऽसत्पक्षपातस्य प्रदर्शितत्वात् । यद्वा पूर्वं तत्तन्त्रोक्ताहिंसादिपदार्थे पदार्थगोचरत्वेनाऽसद्ग्रहराहित्यस्य विवक्षितत्वात् अत्र च तत्तन्त्रोक्तत्वेनाऽसतोऽसद्ग्रहराहित्यस्य सम्भावितत्वात् । यद्वा पूर्वं प्रज्ञापर्नीयत्वादिगुणापेक्षयाऽभिनिवेशराहित्यस्य विवक्षितत्वात्, इह तु स्वीयशास्त्ररागापेक्षयाऽसतो दर्शनग्रहस्येष्टत्वादिति न विरोधलेशोऽपि । एतेन —> श्रुतज्ञानात् विवाद स्यात् <— [९/१०८०] इति वैराग्यकल्पलतावचनमपि व्याख्यातमिति ।

दृष्टनयप्रमाणस्वरूपसिद्धान्तसद्भावो हि = विभावितनयतत्त्वसुनय-सप्तभङ्ग्यादिप्रमाणात्मकराद्धान्तपरमार्थ एव विद्वान् सर्वं स्वपरतन्त्रोक्त अर्थं स्थानाविरोधेन = तत्तन्नयनिक्षेपादिविरोधपरिहारपूर्वं प्रतिनियतविवक्षापुरस्कारेण प्रतिपद्यते । 'परतन्त्रोक्तमपि यत् शब्दतोऽर्थतो वा जिनवचनाऽविरोधि दृष्ट तत्सर्वं प्रामाणिकमेवे'ति ज्ञेयम् । यथा —> आपदा कथित पन्था इन्द्रियाणामसयम । तज्जय सम्पदा मार्गो येनेष्ट तेन गम्यताम् ॥ पञ्चैतानि पवित्राणि सर्वेषां धर्मचारिणाम् । अहिंसा सत्यमस्तेय त्यागो मैथुनवर्जनम् ॥ <— [ ] इत्यादि । न चैतेष्वप्रामाण्य युक्त, जिनवचनाऽबाधितार्थत्वात् । न चान्यपरम्परापतितत्वेनाऽप्रामाण्यमेतेषाम्, सर्वस्यैव सुन्दरार्थस्य दृष्टिवादमूलत्वेनाऽतथात्वात् । सम्यग्विवेकेनाऽविकल्पतथाकाराऽयोग्यत्वेऽपि विकल्प्य तथाकारेऽनौचित्याऽभावात् । इत्थं विकल्पेनैव सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतत्वात् सम्यक्श्रुतत्वोपपत्तेश्च । परप्रणीतत्वेन तदभ्युपगमे एकान्तभयश्चाज्ञानविजृम्भितमेव, यदुक्त मूलकारेण उपदेशपदे —> ज अत्थओ अभिन्न अण्णत्था सद्दओ वि तह चेव । तमि पओसो मोहो विसेसओ जिणमयठियाण ॥६९३॥ <— इति प्राक् [पृ १०३] दर्शितमेव । अत एव न तु = नैव एकान्ततः तत्र = परतन्त्रोक्तार्थे विप्रतिपद्यते, द्वादशाङ्ग्याशातनापत्तेरिति प्रागुक्तमेव [४/११] । इत्थञ्च परतन्त्रोक्तत्वेनाऽपि रूपेण न सद्वचनस्य प्रतिक्षेप्यता किं पुन परसम्प्रदायाभ्युपगतत्वादिना रूपेणेति मध्यस्थतया विभावनीयम् ।

तथा चाह सम्मतौ = सम्मतितर्कग्रन्थे महामति श्रीसिद्धसेनदिवाकरसूरिः - 'णियये'ति । श्रीअभयदेवसूरिकृता तद्व्याख्या चैव —> निजकवचनीये = स्वांशे परिच्छेद्ये सत्या = सम्यग्ज्ञानरूपा सर्वे एव नया सङ्ग्रहादय परविचालने = परविषयोत्खनने मोहा मुह्यन्तीति मोहा = मिथ्याप्रत्यया , परविषयस्यापि सत्यत्वेनोन्मूलयितुमशक्यत्वात्, तदभावे स्वविषयस्याप्यव्यवस्थिते । ततश्च परविषयस्याभावे स्वविषयस्याप्यसत्त्वात् तत्प्रत्ययस्य मिथ्यात्वमेव, तद्व्यतिरिक्तग्राहकप्रमाणस्य चाभावात् । तस्मात् तानेव नयान्, पुन शब्दस्याऽवधारणार्थत्वात्, न इति प्रतिषेधो विभजनक्रियाया , दृष्ट समय = सिद्धान्तवाच्यमनेकान्तात्मक वस्तुतत्त्व येन पुसा स तथा, स न विभजते सत्येतरतया स्वेतरविषयमवधारयमाणोऽपि तथा तान् न विभजते अपि त्वितरनयविषयसव्यपेक्षमेव स्वनयाभिप्रेत विषय सत्यमेवावधारयतीति यावत् । 'ग्राह्यसत्याऽसत्याभ्या ग्राहकसत्यासत्ये' इत्येवमभिधानम् । तच्च दृष्टानेकान्ततत्त्वस्य विभजन 'स्यादस्त्येव द्रव्यार्थत' इत्येवरूपम् <— [का १ गा २८ वृ पृ ४२९] । तदुक्तमेतदनुसारेण देशनाद्वात्रिंशिकाया —> आद्येऽविरुद्धार्थतया मनाक् स्यात् दर्शनग्रह । द्वितीये बुद्धिमाध्यस्थ्य-

વિચારવાના કારણે, કોઈ પણ કાળે થતો નથી નય અને પ્રમાણ સ્વરૂપ સિદ્ધાન્તનો હાર્દ જેણે જોયેલો-જાણેલો હોય તેવો વિદ્વાન પોતાના ધર્મશાસ્ત્ર કે બીજાના ધર્મશાસ્ત્રોમા કહેલ બધા અર્થને સ્થાનવિરોધને દૂર કરીને સ્વીકારે છે [પરસ્થાનનિયોગથી = અયોગ્ય સ્થાને અયોગ્ય અપેક્ષાથી અર્થને જોડવાથી જે વિરોધ વગેરે દોષ આવે તેનો પરિહાર કરવા પૂર્વક સ્વસ્થાનનિયોગથી = યોગ્ય સ્થાને યોગ્ય અપેક્ષાથી અર્થને જોડવાથી તે તે સ્વ-પરદર્શનપ્રદર્શિત સર્વ અર્થનો સ્વીકાર પ્રમાણ-નયના રહસ્યને જાણનાર વિદ્વાન કરે છે] તેવો વિદ્વાન પરદર્શનોક્ત પદાર્થને વિશે એકાન્તથી વિપ્રતિપત્તિ = વિવાદ કરે નહિ સમ્મતિતર્ક ગ્રથમા મહાબુદ્ધિશાળી શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિજી મહારાજે કહેલ છે કે —> "સર્વ નય પોતાના વાચ્યાર્થ વિશે સત્ય હોય છે પરનયવિષયનો તિરસ્કાર કરવામા આવે તો મૂઢ = મિથ્યા છે જેણે સિદ્ધાન્ત = જૈનદર્શનના પ્રમાણ-નયના હાર્દ જાણેલ ન હોય તે જ વ્યક્તિ 'આ નય સાચો છે, તે નય ખોટો છે' આ રીતે નયોનુ વિભાજન કરે છે " <— [૧૧/૧૦]

चारे चरक = भक्षयिता [1]सञ्जीवन्या औषधेश्च अचरक = अनुपभोक्ता, तस्य चारण = अभ्यवहारण तस्य विधानत = दृष्टान्तात् **चरमे** भावनामये ज्ञाने सति **सर्वत्र** = सर्वजीवेषु **हिता** = हितहेतु **वृत्ति** = प्रवृत्ति, न तु कदाचित् अहिता, **समरसापत्त्या** = सर्वतन्त्रसमूहरूपस्वसमयव्युत्पत्तिकृतसर्वानुग्रहपरिणत्या **गाम्भीर्यात्** = गम्भीराशयात् । दृष्टान्तश्चाय --> काचित् स्त्री स्वपतिवशीकाराय काञ्चित्परिव्राजिका तदुपायमपृच्छत् । [2]तया च किल कुतश्चित्

कल्याणकन्दली

चिन्तायोगात् कदापि न ॥ <-- [२/१४] इति । यत्तु **वैराग्यकल्पलताया** --> स्यात् मतावेशश्च चिन्तया <-- [९/१०५०] इत्युक्त तत्तु चिन्ताज्ञानस्य प्राथमिकदशामपेक्ष्य भावनाज्ञानातिव्यवहिता-वस्थामाश्रित्योक्त, इह तु परिपक्वचिन्ताज्ञानापेक्षयेति न विरोध इति ध्येयम् ॥११/१०॥

सर्वजीवेषु हितहेतुः प्रवृत्तिरिति । यथोक्त **उपदेशपदे** --> णाणी य णिच्छएण्ण पसाहई इच्छिय इह कज्ज । बहुपडि-वधजुयपि हु तहा तहा तयविरोहेण ॥८८७॥ मग्गे य जोयइ तहा केई भावाणुवत्तणएण्ण । बीजाहाण पाय तदुचियाण कुणइ एसो ॥८८८॥ <-- इति । ध्याननिर्बन्धा नृपपत्नी **उपदेशपदो**क्ताऽत्र दृष्टान्तत्वेन भावनीया । **समरसापत्त्या = सर्वतन्त्र-समूहरूपस्वसमयव्युत्पत्तिकृतसर्वानुग्रहपरिणत्या** = 'सर्वेषामेव दर्शनाना समीचीनसवलनात्मक अनेकान्तवादराद्धान्त.' इति विज्ञानेन भद्रकजीवाना सर्वतन्त्रस्थितानामासन्नदूरादिभावेन विशेषेऽपि जिनसेवकत्वाविशेषपरिज्ञानेनोपस्थापितताया सर्वेषामेवानुरूप-तयाऽनुग्रहपरिणत्याः प्राप्त्या । **गुरुतत्त्वविनिश्चयवृत्तौ** अपि --> सर्वहितावहा समापत्ति. चन्दनगन्धस्थानीया स्वस्वदर्शनग्रहविमुख-सहजमाध्यस्थ्यपरिणतिः <-- [१/३९] इत्युक्तम् । तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** --> तस्मात् सामान्यतोऽप्येनमभ्युपैति य एव हि । निर्व्याज तुल्य एवाऽसौ तेनाशेनैव धीमताम् <-- ॥१०६॥ एन = सर्वज्ञ, तथा --> यथैवैकस्य नृपतेर्बहवोऽपि समाश्रिता' । दूरासन्नादिभेदेऽपि तद्भृत्या. सर्वे एव ते ॥१०७॥ <-- इति । **गम्भीराशयात्** = अतुच्छपरिणामात् । आदिधार्मिक-पुरुषाणामित्थमेवोत्क्रान्तिसम्भवात्, यथोक्त **पूर्वसेवाद्वात्रिंशिकाया** --> चारिसञ्जीविनीचारन्यायादेव फलोदय । मार्गप्रवेशरूप. स्याद्विशेषेणाऽऽदिकर्मणाम् ॥ <-- [द्वा द्वा १२/९] **देशनाद्वात्रिंशिकायामपि** --> सर्वत्रैव हिता वृत्ति. समापत्त्याऽनुरूपया । ज्ञाने सञ्जीविनीचारज्ञातेन चरमे स्मृता ॥ <-- [द्वा.द्वा २/१५] इत्युक्तम् । **दृष्टान्तश्चायमिति** । **योगबिन्दुवृत्तौ** त्विदमुदाहरण-मेवमाऽऽवेदित सोपनयम् -->

भावार्थस्तु कथागम्य' सा चेयमभिधीयते । अस्ति स्वस्तिमती नाम नगरी नागराकुला ॥१॥
तस्यामासीत्सुता काचिद् ब्राह्मणस्य तथा सखी । तस्या एव पर पात्र सदा प्रेम्णो गतावधे ॥२॥
तयोर्विवाहवशतो भिन्नस्थाननिवासिता । जज्ञेऽन्यदा द्विजसुता जाता चिन्तापरायणा ॥३॥
कथमास्ते सखीत्येव तत प्राघूर्णिकाऽऽगता । दृष्ट्वा विषादजलधौ, निमग्ना सा तया तत ॥४॥
प्रपच्छ किं त्वमत्यन्तविच्छायवदना सखी ? तयोचे पापसद्माऽह पत्युर्दुर्भगता गता ॥५॥
मा विषीद विषादोऽय निर्विशेषो विषात्सखि ! करोम्यनड्वाहमह, पति ते मूलिकाबलात् ॥६॥
तस्या. सा मूलिका दत्त्वा, सन्निवेश निज ययौ । अप्रीतमानसा तस्य प्रायच्छत् तामऽसौ तत. ॥७॥
अभूद् गौरुद्धुरस्कन्धो झगित्येव सा हृदि । विद्राणैष कथ सर्वकार्याणामक्षमो भवेत् ॥८॥
गोयूथान्तर्गतो नित्य, बहिश्चारयितु सक. । तयाऽऽरब्धो वटस्याऽध', सोऽन्यदा विश्रम गत. ॥९॥
तच्छाखाया नभश्चारिमिथुनस्य कथञ्चन । विश्रान्तस्य मिथो जल्पप्रक्रमे रमणोऽब्रवीत् ॥१०॥
नात्रैष गौ स्वभावेन किन्तु वैगुण्यतोऽजनि । पत्नी प्रतिबभाषे सा पुनर्नाऽसौ कथ भवेत् ? ॥११॥
मूल्यन्तरोपयोगेन, क्वास्ते ? साऽस्य तरोरध । श्रुत्वैतत्सा पशो पत्नी पश्चात्तापितमानसा ॥१२॥

ચારો ચરનાર = ખાનાર અને સજીવની ઔષધ ન ખાનાર વ્યક્તિને તે ખવડાવવાના દૃષ્ટાંતથી છેલ્લુ ભાવનામય જ્ઞાન હોય ત્યારે સર્વ જીવો વિશે હિતકારી પ્રવૃત્તિ થાય, નહિ કે કોઈને પણ અહિતકારી આનુ કારણ એ છે કે સર્વદર્શનના-ધર્મના સમૂહ સ્વરૂપ જૈનદર્શનની વ્યાખ્યાથી ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ જીવો ઉપર અનુગ્રહની પરિણતિ સ્વરૂપ સમરસાપત્તિથી જન્ય ગભીર ચિત્ત ભાવનાજ્ઞાનવાળા પાસે હોય છે

ચારિસજીવનીદૃષ્ટાત આ મુજબ છે કોઈક સ્ત્રીએ પોતાના પતિને વશ કરવા માટે કોઈક જોગણ બાઈને તેનો ઉપાય પૂછ્યો તેણીએ કોઈક મન્ત્રાદિના સામર્થ્યથી તે પતિને બળદસ્વરૂપ કર્યો તે સ્ત્રી બળદપતિને ચારો ચરાવતી અને પાણી પાતી રહે

१ मुद्रितप्रतौ ह प्रतौ च --> 'सञ्जीविन्या' <-- इति पाठ । २ मुद्रितप्रतौ 'तथा' पाठ ।

सामर्थ्यात् स वृषभ कृत त चारयन्ती पाययन्ती चाऽऽस्ते । अन्यदा च वटवृक्षस्याऽधस्तान्निषण्णे तस्मिन् पुरुषगवे विद्याधरीयुग्म विहायसस्तत्राऽऽजगाम । तत्रैकयोक्त अय स्वाभाविको न गौ । द्वितीययोक्त कथ तर्हि स्वाभाविक स्यात् ? आद्ययोक्त अस्य वटस्याधस्तात् सञ्जीवनीनामौषधिरस्ति । यदि तामय चरेत्तदा सहजपुरुषतामासादयेदि ति । तच्च विद्याधरीवचन तया स्त्रिया श्रोत्रपत्राभ्या पपे । ताञ्चौषधि विशेषतोऽजानानया सर्वामेव तत्प्रदेशस्था चारि चारित सामान्यत पतिगव । यावदसौ सञ्जीवनीमुपभुक्तवास्तावदेव पुरुष सवृत्त । यथा तस्या स्त्रिया तस्मिन् पुगवे हिता प्रवृत्तिरेव भावनाज्ञानान्वितस्याऽपि सर्वभव्यसार्थेऽनुग्रहप्रवृत्तस्य हितैव प्रवृत्तिरिति ॥११/११॥

कल्याणकन्दली

अभेदज्ञानतश्चारि सर्वां चारयितु तकम् । प्रवृत्ता मूलिकाभोगात् सद्योऽसौ पुरुषोऽभवत् ॥१३॥
अजानाना यथा भेद मूलिकायास्तया पशु । चारित सर्वतश्चारि पुनर्नृत्वोपलब्धये ॥१४॥
तथा धर्मगुरु शिष्य पशुप्राय विशेषत । प्रवृत्तावक्षम ज्ञात्वा देवपूजादिके विधौ ॥१५॥
सामान्यदेवपूजादौ प्रवृत्ति कारयन्नपि । विशिष्टसाध्यसिद्ध्यर्थ न स्यादोषी मनागपि ॥१६॥ इति

इद निदर्शनमुद्दिश्य उपदेशपदेऽपि —> ता ओहेण इह्य उचियत्तेणमविरोहओ जत्तो । कायव्वो जह भव-गोणविगमओ जीवमणुयत्त ॥९०६॥ तोमा सासणवण्णो पूजा भत्ताण बीजपक्खेवो । एव नाणी बाहुल्लओ हिय चेव कुणइ त्ति <— ॥९०७॥ इत्युक्तम् । 'शाखाया चन्द्र ' इति न्याय तथा 'अशुद्धे वर्त्मनि स्थित्वा तत शुद्ध समीहते' इति न्यायोऽप्येतदर्थसमर्थक एव । इदमेवाभिप्रेत्योक्त योगशतकेऽपि —> एव चिय अवयारो जायइ मग्गम्मि हदि एयस्स । रण्णे पहपब्भट्ठोऽवट्टा वट्टमोयरइ ॥२६॥ भावनाज्ञानात् माध्यस्थ्यलाभोऽपि सम्मत । तदुक्त वैराग्यकल्पलताया —> माध्यस्थ्य भावनाज्ञानात् सर्वत्र च हितार्थिता <— [९/१०५०] । अत —> न हिस्यात् सर्वभूतानि नानृत वा वदेत् क्वचित् । नाऽहित नाऽप्रिय ब्रूयान्न स्तेन स्यात् कथञ्चन ॥ <— [१६/पृ ५५३] इति वराहपुराणादिवचनमपि तत्तत्तन्त्रस्थान् श्रोतॄन् प्रति मध्यस्थ भावनाज्ञानवान् प्रयुङ्क्ते । ततश्च श्रोतृकल्याणमपि । अतो योगबिन्दौ अपि अपुनर्बन्धकादीनुद्दिश्य —> सर्वान् देवान् नमस्यन्ति नैक देव समाश्रिता । जितेन्द्रिया जितक्रोधा दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥११८॥ <— इत्युक्तम् । अत एव देवगुरुधर्मस्वरूपपृच्छक सिद्धराज प्रति श्रीहेमचन्द्रसूरिभिरपि सर्वदेवनमनार्चनादिक धर्मतयोक्तम् । सञ्जीवनीज्ञातमुपदर्श्य प्रबन्धचिन्तामणौ मेरुतुङ्गसूरिभि —> 'यथा तदज्ञातरूपोऽपि भेषजाङ्कुर समीहितकार्यसिद्धि चकार तथा कलियुगे मोहात्तदपि तिरोहित पात्रपरिज्ञान सभक्तिक सर्वदर्शनाराधनेनाऽनिवेदितस्वरूपमपि मुक्तिप्रद भवती'ति निर्णय । इति हेमचन्द्राचार्ये सर्वदर्शनसम्मते निवेदिते सति श्रीसिद्धराज

છે એક વખત તે બળદ વડલાના ઝાડ નીચે બેઠેલ હોય છે ત્યારે બે વિદ્યાધરી સ્ત્રી આકાશમાથી તે વડલાના ઝાડ ઉપર ઉતરે છે એક વિદ્યાધરી સ્ત્રી કહે છે કે 'આ સ્વાભાવિક બળદ નથી ' બીજી વિદ્યાધરી સ્ત્રી પૂછે છે કે 'તો આ સ્વાભાવિક = પોતાના મૂળસ્વરૂપવાળો કેવી રીતે થાય ?' પ્રથમ વિદ્યાધરી સ્ત્રી કહે છે 'આ વડલાના ઝાડની નીચે સજીવની નામની ઔષધિ છે જે તેને આ ખાય તો સ્વાભાવિક માનવીય પુરુષસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે ' તે વિદ્યાધરી સ્ત્રીનુ વચન બળદપતિની સ્ત્રીએ બે કાનરૂપી પડિયાથી પીધુ [અર્થાત્ બે કાનથી સાભળ્યુ] તે સજીવની ઔષધિને વિશેષરૂપે ન જાણતી એવી તે સ્ત્રી તે જગ્યામા રહેલ બધો ચારો બળદને સામાન્યત = સમાન રીતે ચરાવે છે [ખવડાવે છે] જ્યા બળદપતિએ સજીવની ઔષધિ ખાધી ત્યા જ બળદ મનુષ્ય પુરુષ થઈ ગયો જેમ તે પત્નીની પાછળથી તે બળદમા હિતકારી પ્રવૃત્તિ હતી તેમ સર્વ ભવ્ય જીવોના સમૂહને વિશે અનુગ્રહથી પ્રવૃત્ત થયેલ ભાવનાજ્ઞાનવાળા જીવની પણ હિતકારી જ પ્રવૃત્તિ હોય છે [૧૧/૧૧]

વિશેષાર્થ :- યથાવસ્થિત નય અને પ્રમાણનો બોધ ન હોવાથી અને શ્રુતજ્ઞાનનો રાગ હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનીને 'આ શાસ્ત્રમા કહ્યુ તે જ સાચુ, બીજુ નહિ', 'અમારો ધર્મ જ સારો, બીજો ધર્મ ખરાબ ' આવો કઈંક આગ્રહ સભવે છે પણ તે જીવ પ્રજ્ઞાપનીય હોવાથી તે આગ્રહ પણ દૂર થાય તેવો હોય, ભારેખમ નહિ

ચિતાજ્ઞાનવાળાને આવો આગ્રહ-કદાગ્રહ નથી હોતો આનુ કારણ એ છે કે તેણે યથાવસ્થિત નય-પ્રમાણને જાણેલા છે સ્વદર્શનમા જે વાત કહેવાયેલી છે તે અમુક નયની અપેક્ષાએ કહેવાયેલ છે તેમ અન્ય દર્શનમા કહેવાયેલ વાત પણ અમુક નયની અપેક્ષાએ સત્ય હોય છે દા ત જડનો રાગ અને જીવનો દ્વેષ ભવભ્રમણનુ પ્રધાન કારણ હોવાથી સસારના ભોગ-સુખની તીવ્ર આસક્તિને તોડવાની દૃષ્ટિએ 'સર્વ ક્ષણિક' આવી બૌદ્ધદર્શનની વાત ઉપયોગી છે પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ પણ સર્વ વસ્તુઓ ક્ષણિક-વિનશ્વર છે જ જૈનદર્શનમા પણ અનિત્યભાવના બતાવેલ જ છે આ અપેક્ષાએ બૌદ્ધદર્શનોક્ત 'સર્વ ક્ષણિક' સિદ્ધાન્તને ચિતાજ્ઞાનવાળો સ્વીકારે છે બીજા જીવો પ્રત્યે દ્વેષ-ધિક્કાર, તિરસ્કારને તોડવા 'सर्वं ब्रह्म', 'जीवो ब्रह्मैव नेतर ' ઈત્યાદિ વેદાન્તીદર્શનની વાત પણ સ્વીકારવી જરૂરી છે સગ્રહનયની અપેક્ષાએ વેદાન્તીદર્શનની વાત પણ સાચી છે જીવત્વ-સચ્ચિદાનદમયત્વ વગેરે ધર્મની અપેક્ષા બધા જીવો સરખા જ છે 'अप्पा चेव परमप्पा' ઠાણાગસૂત્રમા પણ સગ્રહનયની દૃષ્ટિએ 'एगे आया'

उक्त ज्ञानत्रयस्वरूपम् । अथैतद्विपर्ययस्वरूपमाह --> 'गुर्वादी'त्यादि ।

गुर्वादिविनयरहितस्य यस्तु मिथ्यात्वदोषतो वचनात् । दीप इव मण्डलगतो बोधः स विपर्ययः पापः ॥११/१२॥

कल्याणकन्दली

सर्वधर्मानारराध <-- [पृ ७०] इत्युक्तम् । सम्मतश्चायमेव न्याय परेषामपि । अत एव भगवद्गीतायामपि --> येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयाऽन्विता. । तेऽपि मामेव कौन्तेय ! यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥ <-- [९/२३] इत्युक्तम् । अत एव पाण्डवगीतायामपि --> आकाशात् पतित तोय यथा गच्छति सागरम् । सर्वदेवनमस्कार केशव प्रति गच्छति ॥ <-- [उपसहार-८०] इति चारिसजीवनीन्यायादुक्तम् । एतेन --> शृणुते सर्वधर्माश्च सर्वान् देवान् नमस्यति । अनसूयुर्जितक्रोधस्तस्य तुष्यति केशवः ॥ [१/५८] <-- इति विष्णुधर्मोत्तरपुराणवचन तथा --> तैस्तैरेव सदागमै. श्रुतिमुखैर्नानापथप्रस्थितैर्गम्योऽसौ जगदीश्वरो जलनिधिर्वारा प्रवाहैरिव ॥ <-- [५/९] इति प्रबोधचन्द्रोदयकृत कृष्णमिश्रस्य वचन व्याख्यातम्, विशेषबोधविरहदशाया प्रज्ञापनीयकृतस्य परमदेवधियाऽपरमदेवभक्त्यादे. परमदेवे विश्रामादिति तात्पर्य भावनीयम् ॥११/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> गुर्वादिविनयरहितस्य तु मिथ्यात्वदोषतो वचनात् यो बोध. स दीपे मण्डलगत इव विपर्यय. पाप ॥११/१२॥ उपाध्यायादीना विनयरहितस्य श्रुतप्रदाननिषेध एव, तदुक्त निशीथभाष्यादौ --> पुरिसम्मि दुव्विणीए विणयविहाण न किंचि आइक्खे । नवि दिज्जति आभरण पलियत्तियकण्णहत्थस्स ॥ <-- [नि.भा ६२२१ बृ क भा ७८२]

આમ જણાવેલ છે અન્ય દર્શનમા જણાવેલી વાતનો પણ ઉચિત અપેક્ષાએ સ્વીકાર કરવાની વાત જૈનદર્શન જણાવે છે તો પછી બીજા સમુદાયવાળા કે અલગ સપ્રદાયવાળા કે અન્ય ગચ્છના લોકો જે વાત કરે તેનુ મારી મચડીને ખડન કરવુ એ ક્યાનો ન્યાય ? अन्यदर्शनोक्तत्व પણ જો મારી મચડીને ખડન કરવામા પ્રયોજક નથી તો अन्यसमुदायोक्तत्व કેવી રીતે ખડન કરવામા પ્રયોજક બને ? તેવુ કરે તો તે વ્યક્તિમા ચિતાજ્ઞાન કેવી રીતે સભવે ? ચિતાજ્ઞાન સુધી ન પહોચી શકનારા ભાવનાજ્ઞાન પાસે પહોચે તેની તો કલ્પના પણ ન કરી શકાય તેથી તે જીવ માત્ર શ્રુત જ્ઞાનમા જ અટવાઈ જાય અરે ! 'બીજા સમુદાયવાળા જે કહે તેનુ ખડન જ કરવુ' આ કદાગ્રહથી કલકિત વ્યક્તિ પાસે શ્રુત જ્ઞાન પણ ન જ હોય, કારણ કે ભારેખમ કદાગ્રહ વિનાના જીવ પાસે જ શ્રુત જ્ઞાન હોય-આ વાત તો ૭ મા શ્લોકમા જ મૂલકારશ્રીએ કહેલ છે 'મારુ તે જ સાચુ' આવી મનોવૃત્તિ મિથ્યાત્વીની હોય સમકિતીની મનોવૃત્તિ તો 'સાચુ તે મારુ' આવી હોય [૧૧/૧૦]

"સર્વ દર્શનનો યથોચિત સમન્વય કરવા દ્વારા જૈનદર્શનની સાચી જાણકારી મળે, કારણ કે જૈનદર્શન યથોચિત સર્વધર્મસમૂહસ્વરૂપ છે" આવી બુદ્ધિથી સર્વ ધર્મના જીવો પ્રત્યે અનુગ્રહ કરવાની પરિણતિ પ્રગટે છે સ્વદર્શનના જીવો ઉપર અનુગ્રહ કરવાનો જેવો રસ હોય તેવો જ રસ પરદર્શનના સર્વ જીવો ઉપર અનુગ્રહ કરવાનો હોય છે અર્થાત્ સ્વદર્શની અને પરદર્શની ઉપર અનુગ્રહનો સમાન રસ ભાવનાજ્ઞાનવાળા જીવોને પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે, જેને સમરસાપત્તિ કહે છે સમ = સરખો, રસ = અનુગ્રહપરિણામ આપત્તિ = પ્રાપ્તિ માટે ભાવનાજ્ઞાનવાળા જીવનો આશય ગભીર હોય છે. સ્વદર્શની અને પરદર્શનીમા ભેદભાવનો આશય ભાવના-જ્ઞાનવાળા જીવ પાસે નથી હોતો માટે જ સ્વદર્શનીની જેમ પરદર્શનીનુ પણ હિત થાય તેવી જ પ્રવૃત્તિ ભાવનાજ્ઞાનવાળો કરે છે જે જીવનુ જે રીતે, જ્યા, જ્યારે કલ્યાણ થવાની શક્યતા હોય તે રીતે પ્રવૃત્તિ કરવાનો ભાવનાજ્ઞાનવાળાનો ઈરાદો હોય તે માટે ક્યારેક 'अशुद्धे वर्त्मनि स्थित्वा ततः शुद्ध समीहते' આ ન્યાયનો પણ આશ્રય ભાવનાજ્ઞાનવાળો કરે વૈદિક કુળમા જન્મેલો હોય અને નાસ્તિકની જેમ જીવન પસાર કરતો હોય તો તેને ગાયત્રીપાઠ કરવાનો ઉપદેશ આપે, નવકારમત્રનો નહિ તેને અતિથિસત્કારનો ઉપદેશ આપે, જૈનોને જમાડવાનો નહિ તેને ઉપાશ્રયમા જૈનમુનિના વ્યાખ્યાન સાભળવાનો નહિ પણ મોરારીબાપુની રામાયણ કથા કે પાડુરગશાસ્ત્રીના ભાગવત સપ્તાહમા જવાની પ્રેરણા કરે તેના ઈષ્ટદેવના દર્શન-વદનાદિની તેને પ્રેરણા કરે તેવી રીતે જ તે વ્યક્તિ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરી, ધાર્મિક બની, આર્યસસ્કૃતિને ધબકતી રાખી, હિસા-જૂઠ-ચોરી-વ્યભિચાર-વિષય-કષાય-વ્યસનોથી મુક્ત રહીને મોક્ષમાર્ગે આગળ વધે છે તેને નવકારજાપ, જૈનોને ભોજન કરાવવા, જૈનપ્રવચનનુ જ શ્રવણ, જિનદર્શન-પૂજા વગેરેની જ વાત કરવામા આવે તો તે ભડકી જ જાય, વધુ નાસ્તિક બને જૈનકુળમા જન્મેલ ધર્મપરાઙ્મુખ યુવાનને તો નવકારજાપ, સાધર્મિકભક્તિ, સાધુભક્તિ, જિનપ્રવચનશ્રવણ, જિનદર્શન-પૂજા વગેરેની પ્રેરણા ભાવનાજ્ઞાનવાળો કરે તાત્ત્વિક ધર્મની જિજ્ઞાસાવાળા સિદ્ધરાજ જયસિહને શ્રીકલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચદ્રસૂરિવરે સર્વ દેવોની ઉપાસના કરવાનુ જણાવ્યુ તથા સમકિતી બનેલા પરમાર્હત કુમારપાળને કેવળ વીતરાગ દેવ અને જૈન ધર્મની આરાધના કરવાનુ જણાવ્યુ આ રીતે સર્વ ધર્મના જીવોને હિતકારી પ્રવૃત્તિ ગભીર મનવાળા ભાવનાજ્ઞાની જ કરી શકે આ વિષય વાચકવર્ગે પણ ક્ષુદ્રતા છોડી ગભીર મનથી વિચારવો જિનશાસનને આત્મામા પરિણમાવવા માટે સાપ્રદાયિકજડતા - કદાગ્રહ ... ના છોડવો જ પડે [૧૧/૧૧]

સક્ષેપમા પાછળના કોઠામા ત્રણેય જ્ઞાનનો પરિચય આપવામા આવે છે

गुर्वादीना = उपाध्यायादीना विनयरहितस्य यस्तु मिथ्यात्वदोषत = तत्त्वार्थाऽश्रद्धानदोषात् वचनात् = आगमात् दीप इव मण्डलगत = मण्डलाकारविषयो बोध तैमिरिकस्येव । स = बोधो वचनाद् भवन्नपि दोषजत्वात्

कल्याणकन्दली

पलियत्तियत्ति छिन्नमिति । शिष्ट स्पष्टम् । अविनीताध्यापने केवल क्लेश एव, यदुक्त पञ्चवस्तुके —> अविणीओ न य सिक्खइ, सिक्ख पडिसिद्धसेवण कुणइ । सिक्खावणेण तस्स हु, सइ अप्पा होइ परिचत्तो <— ॥४५॥ तदुक्त दानविशिकाया —> अविणीयमाणवतो किलिस्सइ भासइ मुस चेव । घटालोह नाउ को कडकरणे पवत्तिज्जा ॥ <— [वि वि ७/५] इति । मिथ्यात्वदोषत इति, अत एवोक्त —> मदोपशमन शास्त्र खलाना कुरुते मदम् । चक्षु:प्रकाशक तेज उलूकानामिवान्धताम् ॥ <— [सुभाषितावली-२७] इति । मिथ्यात्वेन शास्त्रस्य शस्त्रीकरणात्, तस्यैकान्तेन हेयत्वात् । तदुक्त सम्बोधप्रकरणे —> न वि त करेइ अग्गी नेव विस नेव किण्हसप्पो वा । ज कुणइ महादोस तिव्व जीवस्स मिच्छत्त ॥ <— [३/५४] इति । इदमेवाभिप्रेत्यान्यत्र —> मिथ्यात्व परमो रोगो मिथ्यात्व परम तम । मिथ्यात्व परम शत्रु मिथ्यात्व परम विषम् ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । सति मिथ्यात्वप्राबल्ये प्रवचनोपदेशस्य सम्यक् परिणमनाऽसम्भवात्, तदुक्त कर्मप्रकृतौ —> मिच्छादिट्ठी नियमा उवइट्ठ पवयण न सद्दहइ । सद्दहइ असब्भाव उवइट्ठ वा अणुवइट्ठ ॥ <— [क.प्र उपशमनाकरण-गा २५] इति । गुर्वादिविनयवशादेव सम्यक्त्वस्य स्थैर्य स्यात् । इदमेवाभिप्रेत्य राजप्रश्नीये —> जत्थेव धम्मायरिय पासेज्जा तत्थेव वदिज्जा नमसिज्जा <— [४/७६] इत्युक्तम् । तदकरणे च प्रत्यवायो महान् । अत एव पञ्चकल्पभाष्यचूर्णौ —> जइ गुरुण चक्खूआलोए य पणाम न करेइ पायच्छित्त विसभोगो वा <— [गा १४९८ पश्चात्] इत्युक्तम् । गुरुहीलना तु महापायावहा । तदुक्त दशवैकालिकेऽपि —> न यावि मोक्खो गुरुहीलणाए <— [गा ९/१/७] । विनयद्वात्रिंशिकायामपि —> शक्त्यग्रज्वलनव्याल-

શ્રુતજ્ઞાન	ચિંતાજ્ઞાન	ભાવનાજ્ઞાન
(૧) ઊહાપોહાદિથી રહિત યથાશ્રુત બોધ	(૧) નય-પ્રમાણ-યુક્તિ દ્વારા ઊહાપોહાદિયુક્ત બોધ	(૧) હેતુ-સ્વરૂપ-ફળસબંધી એવો આત્મહિતમા પ્રવર્તક બોધ
(૨) કોઠારમા પડેલ બીજ જેવુ	(૨) પાણી પર પ્રસરનાર તેલબિંદુ જેવુ	(૨) શ્રેષ્ઠ રત્નની કાતિ જેવુ
(૩) મિથ્યાગ્રહરહિત વાક્યાર્થમાત્રગ્રાહી	(૩) અતિસૂક્ષ્મ સચોટ યુક્તિના ચિંતનથી મહાવાક્યાર્થગ્રાહી	(૩) વિધિ-દાતા-દ્રવ્ય-પાત્રાદિના પ્રયત્નયુક્ત અને ઐદંપર્યગ્રાહી
(૪) વાક્યાર્થ = પ્રસ્તુત વિષય સાથે એકવાક્યતાઆપન્ન સકલ શાસ્ત્રવચનને અબાધક એવો પ્રસ્તુત વચનનો નિર્ણીત અર્થ (નય-પ્રમાણબોધશૂન્ય)	(૪) મહાવાક્યાર્થ = આક્ષિપ્ત-અનાક્ષિપ્ત (ઉક્ત અને ગર્ભિત) સર્વ ધર્માત્મક વસ્તુ પ્રતિપાદક અનેકાન્તવાદને અવલબીને પ્રાપ્ત થયેલ પ્રસ્તુત વચનનો નય-પ્રમાણાધીન અર્થ	(૪) ઐદંપર્ય = સર્વ જ્ઞેય પદાર્થના સ્વીકારમા સર્વજ્ઞની આજ્ઞા જ પ્રધાન કારણ છે - એવુ પ્રસ્તુત વચનનુ અતિમ તાત્પર્ય
(૫) 'અહીં આ કહ્યુ છે તે જ પ્રમાણ છે' આવો કઈક મતાગ્રહ શ્રુતજ્ઞાનના રાગથી રહે છે	(૫) મતાગ્રહરહિત નય-પ્રમાણ-સૂક્ષ્મ સચોટ યુક્તિ ચિંતનવશ ન્યાયપ્રાપ્ત સ્વ-પર શાસ્ત્રોક્ત અર્થનો સ્થાનાનુકૂળ સ્વીકાર કરે, પરતુ એકાત પકડી વિવાદ-વિરોધ ન કરે	(૫) સર્વદર્શનસમૂહસ્વરૂપ સ્વશાસ્ત્રના ગભીર બોધથી જન્મેલ ભેદભાવ વગરની સર્વાનુગ્રહ પરિણતિવશ ભવ્યસમુદાયના હિતમા પ્રવૃત્તિ કરે

ગ્રથકારશ્રીએ શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન, ભાવનાજ્ઞાન- આ ત્રણ જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ જણાવ્યુ હવે જ્ઞાનના વિપર્યાસ અજ્ઞાનને જણાવે છે

❀ વિનયરહિત જીવનો બોધ તે અજ્ઞાન ❀

<u>ગાથાર્થ</u> - ગુરુ વગેરેના વિનયથી રહિત જીવને મિથ્યાત્વ દોષના લીધે આગમથી જે બોધ થાય છે તે દીપકમા મડલાકારવિષયક બોધ જેવો, વિપરીતબોધ થાય છે, તે પાપનો હેતુ છે [૧૧/૧૨]

❀ વિનય વિના જ્ઞાન પણ નિયમા મિથ્યા ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - ગુરુ-વાચનાચાર્ય - ઉપાધ્યાય વગેરેના વિનયથી રહિત એવા જીવને તાત્ત્વિક અર્થની અશ્રદ્ધાસ્વરૂપ મિથ્યાત્વ દોષના લીધે આગમને આશ્રયીને જે બોધ ઉત્પન્ન થાય છે તે બોધ આગમથી ઉત્પન્ન થવા છતા મિથ્યાત્વ દોષથી જન્ય હોવાના કારણે

विपर्यय = मिथ्याप्रत्यय पदमात्रवाच्यार्थविषय **पाप** = पापहेतु ॥११/१२॥

विपर्यय एव प्रस्तुते दृष्टान्तगर्भमुपनयमाह --> **'दण्डी'**त्यादि, **'मोहे'**त्यादि ।

दण्डिखण्डनिवसन भस्मादिविभूषितं सता शोच्यम् । पश्यत्यात्मानमल ग्रही नरेन्द्रादपि ह्यधिकम् ॥११/१३॥

मोहविकारसमेतः पश्यत्यात्मानमेवमकृतार्थम् । तद्व्यत्ययलिङ्गरतं कृतार्थमिति तद्ग्रहादेव ॥११/१४॥

कल्याणकन्दली

सिहक्रोधातिशायिनी । अनन्तदु.खजननी कीर्त्तिता गुरुहीलना ॥ <-- [द्वा.द्वा २९/११] इति । गुर्वादिहीलनाकारी परै. मूढत-योच्यते । तदुक्त **महाभारते** --> विद्याशीलवयोवृद्धान् बुद्धिवृद्धाश्च भारत !। धनाभिजातवृद्धाश्च नित्य मूढोऽवमन्यते ॥ <-- [उद्योगपर्व-३८/३४] इति । **दोषजत्वात्** = अविनयप्रयुक्तमिथ्यात्वजन्यत्वात् **मिथ्याप्रत्ययः पदमात्रवाच्यार्थविषयः**, यथोक्त मूलकारैरेव **उपदेशपदे** --> विहिणा गुरुविणएण एव चिय सुत्तपरिणई होइ । इहरा उ सुत्तगहण विवज्जयफल मुणेयव्व <-- ॥२७॥ **उत्तराध्ययनचूर्णौ** अपि --> न विनयशून्ये गुणावस्थानम् <-- [उ.चू.१] इत्युक्तम् । वस्तुतोऽहङ्कारस्यैव सर्वगुण-नाशकत्वेऽपि तस्याविनयाविनाभावित्वादिदमपि युक्तमेव । तदुक्त **निशीथचूर्णौ** --> अविणीतो णियमा गव्वितो त्ति <-- [नि.भा ६२२० भा.४ पृ २५९] । इदमेवाभिप्रेत्य **ज्ञानार्णवे**ऽपि --> ज्ञानरत्नमपाकृत्य गृह्णात्यज्ञानपन्नगम् । गुरूनपि जनो मानी विमानयति गर्वत ॥ <-- [१९/५२] इत्युक्तम् । मिथ्याज्ञान च प्रमादपदेनापि प्रतिपाद्यते, यथोक्त --> पमाओ य जिणिदेहि अट्ठहा परिवन्निओ । अन्नाण ससओ चेव **मिच्छानाण** तहेव य ॥ राग दोसो मइब्भसो धम्ममि य अणायरो । जोगाण दुप्पणिहाण अट्ठहा वज्जियव्वओ ॥ <-- [ ] इति । **विपर्ययः** दोषजन्यतया **पापहेतु**रिति । इद च साक्षात्, परम्परया तु गुर्वविनय एव पापहेतु दु खहेतुश्च । इदमेवाभिप्रेत्य **दशवैकालिके** --> 'विवत्ती अविणीयस्स' <-- [९/१/२१] इत्युक्तम् । विनयस्य गुणादिकारणत्व तु --> विणओ सव्वगुणाण मूल सण्णाणदसणाईण । मुक्खस्स य ते मूल तेण विणीओ इह पसत्थो <-- ॥२५॥ इति **धर्मरत्नप्रकरणादिना** प्रसिद्धमेव । तस्य द्विपश्चाशच्छेदादिकमन्यतोऽवसेयम् ॥११/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> दण्डिखण्डनिवसन, भस्मादिविभूषित, सता शोच्य, आत्मान अल ग्रही नरेन्द्रादपि हि अधिक पश्यति ॥११/१३॥ एव मोहविकारसमेत. तद्व्यत्ययलिङ्गरत अकृतार्थ आत्मान तद्ग्रहादेव कृतार्थ इति पश्यति ॥११/१४॥

તે બોધ મિથ્યા જ્ઞાન છે પદના કેવળ વાચ્યાર્થનુ જ તેમા અવગાહન થતુ હોય છે તે મિથ્યા જ્ઞાન પાપનો હેતુ બને છે જેમ તિમિરરોગવાળા જીવને દીપકમા મડલાકારવિષયક ભ્રમ થાય છે (દીપકમા મોરના પીછા જેવા આકારનુ ભ્રમાત્મક જ્ઞાન આખના તિમિરરોગવાળા જીવને થાય છે) તેમ મિથ્યાત્વદોષગ્રસ્ત જીવનો બોધ મિથ્યા હોય છે [૧૧/૧૨]

વિશેષાર્થ .- ગુરુ વગેરે ઉપકારીઓનો વિનય કરવાથી સમકિત નિર્મળ થાય છે. ઉપકારી એવા ગુરુ, વિદ્યાગુરુ વગેરેના વિનયમા જે પ્રવર્તતો નથી તેને મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય છે તેના કારણે પછી તે વ્યક્તિ આગમ સાભળે તો તેને આગમથી થતો બોધ પણ મિથ્યાજ્ઞાન સ્વરૂપ હોય છે જો કે તે વિદ્વાન હોય તો તેને આગમશ્રવણથી બોધ થાય છે ખરો, પણ તે માત્ર પદાર્થનો જ બોધ હોય છે મહાવાક્યાર્થજ્ઞાન થવુ તેને માટે મુશ્કેલ છે તાત્પર્યબોધનો = ભાવનાજ્ઞાનનો તો તેને માટે અસભવ જ છે વાચ્યાર્થમા અટવાયેલો તે જીવ શાસ્ત્રના રહસ્યાર્થને ન પામવાના કારણે મોક્ષમાર્ગે આગળ નથી વધતો

ઊલટુ, તાત્પર્યાર્થને કચડી નાખનારુ તેનુ જ્ઞાન વાચ્યાર્થમાત્રવિષયક હોય છે માટે તે મિથ્યાજ્ઞાન જ છે તિમિરરોગગ્રસ્ત આખવાળો માણસ દીપકને જુએ તો તેને દીવો મોરના પીછા જેવો દેખાય છે ગોળાકાર મોરનુ પીછુ સમજીને તે તેને પકડે તો જેમ દાઝે છે તેમ મિથ્યાજ્ઞાનવાળો જીવ શાસ્ત્રને સાભળ્યા પછી સસાર વધારે છે, નુકશાની ભોગવે છે દા ત 'બ્રહ્મચારી પુરુષે રીંગણા ખાવા નહિ કારણ કે રીંગણા વિકારવર્ધક છે' આવા તાત્પર્યથી શાસ્ત્રમા લખેલા 'રીંગણા વિકારવર્ધક છે' આ વાક્યને વાચી, તેનો વાચ્યાર્થ જાણી, મિથ્યાત્વગ્રસ્ત જીવ ભોગશક્તિવૃદ્ધિના ઉદ્દેશથી રીંગણા ખાવા માટે પ્રવૃત્તિ કરે તો તેને ઉપરોક્ત શાસ્ત્રવચનથી થયેલ વાચ્યાર્થમાત્રવિષયક બોધ મિથ્યાજ્ઞાન જ કહેવાય ને ! શાસ્ત્રના તાત્પર્યાર્થને મારી નાખીને જે બોધ થાય તે સસારવર્ધક જ બને ને ! દોષજન્ય જ્ઞાન દોષજનક-દોષવર્ધક જ હોય - આ નિયમ અહીં કામ કરી રહ્યો છે. [૧૧/૧૨]

વિપર્યાસ જ પ્રસ્તુત હોતે છતે દૃષ્ટાતગર્ભિત ઉપનયને ગ્રથકારશ્રી બે ગાથા દ્વારા જણાવે છે

ગાથાર્થ :- સાધેલા અને જૂના કપડાના પહેરવેશવાળી, શરીર ઉપર રાખ વગેરે ચોપડેલ અને સજ્જન પુરુષોને દયાપાત્ર એવી પોતાની જાતને જેમ અત્યત કદાગ્રહી રાજા કરતા પણ ચઢિયાતી જુએ છે [૧૧/૧૩]

ગાથાર્થ :- તેમ મનોવિભ્રમદોષવાળો જીવ કૃતાર્થ કરતા ઊલટા લક્ષણોમા મગ્ન થયેલ અને અકૃતાર્થ એવા પોતાને મનોવિભ્રમદોષ ગ્રહણ કરવાના લીધે જ કૃતાર્થ માને છે [૧૧/૧૪]

दण्डिखण्ड = कृतसन्धानविशेष जीर्णवस्त्र तन्निवसन = परिधान यस्य स तथा तम् । भस्मादिभि विभूषित = विच्छुरित सता = सत्पुरुषाणा शोच्य = शोचनीय पश्यति = अवलोकयति अल = अत्यर्थ आत्मान ग्रही = स्वाग्रहवान् नरेन्द्रादपि हि = चक्रवर्तिनोऽपि हि अधिक = अतिशयित यथेति गम्यते ॥११/१३॥ मोहविकारेण = मनोविभ्रमदोषेण समन्वित पुरुष एव = ग्रहगृहीतरीत्या आत्मान अकृतार्थ सन्त कृतार्थं पश्यति । किम्भूत ? तस्य = कृतार्थस्य व्यत्ययेन यानि लिङ्गानि तेष रत य स तथा तम् । अनेन वस्तुवृत्त्या अकृतार्थत्वमेवाह । विपर्ययदर्शने को हेतु ? अत्राऽऽह —> इति = अमुना गुर्वनधीनतादिलक्षणेन प्रकारेण तस्य मोहविकारस्य ग्रह = कर्मशक्तिरूपेणाऽऽत्मन्युपादान, तत एव । कृतार्थमिति पश्यती ति योजनाया च इति उक्तत्वेन प्रथमाऽऽपत्ति समाधेया ॥११/१४॥ ज्ञान-विपर्यययो स्वाम्युपदर्शनार्थमाह कारिकाद्वय —> 'सम्यगि'त्यादि, लोके'त्यादि ।

सम्यग्दर्शनयोगाज्ज्ञान तद्ग्रन्थिभेदत. परमम् । साऽपूर्वकरणतः स्याज्ज्ञेय लोकोत्तर तच्च ॥११/१५॥

कल्याणकन्दली

'दण्डिखण्डे'त्यादि कारिकाद्वयमस्मत्सम्मतमप्यन्यदर्शनिकर्तृकमिति ध्येयम् [दृश्यता ललितविस्तराया ८६ तमे पृष्ठे]। ग्रही = स्वाऽऽग्रहवान् = असदभिनिवेशवानित्यर्थ । मिथ्यात्वलक्षणग्रहोपेत इत्यन्ये ॥११/१३॥

व्यत्ययेन = व्यत्यस्य = अकृतार्थस्य यानि लिङ्गानि उन्द्रुद्रसलप्रवृत्त्यादीनि तेषु रत । 'तद्ग्रहावेशादि'ति पाठान्तरम्, —> स एव ग्रह = मोहविकार = तद्ग्रह , तस्य आवेशात् = उद्रेकात् <— इति ललितविस्तरापञ्जिकाकार ।

ननु 'अकृतार्थ सन्त आत्मान कृतार्थ पश्यति' इत्यादिरूपेण व्याख्यान न न्याय्य । किन्तु 'अकृतार्थ सन्त आत्मान कृतार्थमिति पश्यती'त्येवमेव योजना युक्ता । ततश्च इते एवप्रकारत्वार्थस्य दर्शने योजनम्, न तु मोहविकारग्रहे इति चेत् ? मैवम्, 'आत्मान कृतार्थमिति पश्यति' इति = एव रीत्या योजनाया च = शब्दान्वये हि कृतार्थादिगतस्य कर्मत्वस्य इत्युक्तत्वेन = इतिशब्देनैव प्रतिपादितत्वेन कृतार्थादिपदेषु प्रथमापत्ति = साधुत्वार्थाया. प्रथमाविभक्ते प्रसक्ति स्यात्, अन्यथा पुनरुक्त्यापत्ते । ततश्च कृतार्थादिपदेषु प्रथमापत्ति = प्रथमाविभक्तिप्राप्ति किमर्थमतिलङ्घिता ? इति समस्या समाधेया स्यात् । अत 'आत्मान कृतार्थ पश्यति' इत्यादिरूपेणोक्ता योजनैव सङ्गतिमङ्गति । इत्थमेव द्वितीयाया साफल्योपपत्तेरिति विभावनीय वैयाकरणै ॥११/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> सम्यग्दर्शनयोगात् ज्ञानम् । ग्रन्थिभेदत तत् परमम् । सोऽपूर्वकरणत स्यात् । तच्च

ॐ अज्ञानीनी ओळखाण ॐ

<u>टीकार्थ</u> - जेमा अमुक सांधा करेल छे एवा जीर्ण वस्त्र जेनो पहेरवेश छे अने जेना शरीर उपर राखना शणगार छे तेम ज सत्पुरुषोने दयनीय एवा पोताने अत्यत आग्रही माणस जेम चक्रवर्ती करता पण चढियातो जुए छे मूळ गाथामा 'यथा' शब्द नथी तेनो अध्याहार जाणवानो छे माटे गुजराती अनुवादमा 'जेम' शब्द उमेरेल छे [११/१३]

<u>टीकार्थ</u> - मनोविभ्रम दोषथी युक्त पुरुष तेम = कदाग्रहग्रस्तनी पद्धति मुजब कृतार्थना विपरीत लिगोमा रक्त एवो अकृतार्थ होवा छता पोताने कृतार्थ माने छे कृतार्थ-कृतकृत्यना विरोधी लक्षणोमा मग्न होवाथी वास्तवमा पोतानी अकृतार्थता-अकृतकृत्यताने ज ते जणावे छे 'अकृतार्थ होवा छता पोताने कृतार्थ मानवा स्वरूप विपरीत दर्शनमा कोण हेतु छे ?' आवो प्रश्न उपस्थित थये छते तेना समाधान माटे श्रीमद्जी कहे छे के - कारण के गुरुने आधीन न रहेवु वगेरे स्वरूपे मनोविभ्रमने-मोहविकारने कर्मशक्तिस्वरूपे आत्मामा तेणे ग्रहण करेल छे अने जे पोताने 'कृतार्थ' आ प्रमाणे माने छे - आ प्रमाणे अर्थघटन करवामा तो इति शब्द द्वारा कर्मत्वने कहेवाना लीधे प्रथम विभक्ति 'कृतार्थ' शब्दने लागवानी आपत्ति आवे कर्मत्वने जणाववा द्वितीया विभक्तिनी कशी ज आवश्यकता नथी, कारण के कर्मत्व 'इति' शब्दथी जणावाई गयेल छे तेथी साधुत्व = शिष्टत्व जळवाई रहेवा 'कृतार्थ' शब्दने प्रथमा विभक्ति ज लागवी जोईए परतु ग्रथकारे द्वितीया विभक्ति लगाडेल छे माटे टीकाकारे पूर्वे जे रीते अर्थघटन कर्यु ते ज व्याजबी छे आ रीते समाधान करवु [११/१४]

सम्यग् ज्ञान अने मिथ्या ज्ञानना स्वामीने बतावता माटे मूलकारश्री बे गाथा बतावे छे

<u>गाथार्थ</u> :- सम्यग्दर्शनना योगथी ज्ञान थाय छे ग्रन्थिभेदथी सम्यग्दर्शन प्रधान थाय छे ग्रन्थिभेद अपूर्वकरणथी थाय छे ते अपूर्वकरण लोकोत्तर जाणवु [११/१५]

लोकोत्तरस्य तस्मान्महानुभावस्य शान्तचित्तस्य । औचित्यवतो ज्ञान शेषस्य विपर्ययो ज्ञेयः ॥११/१६॥

सम्यग्दर्शनस्य = तत्त्वार्थश्रद्धानस्य योगात् **ज्ञान** भवति । **तत्** = सम्यग्दर्शन **परम** = प्रधान **ग्रन्थिभेदतो** भवति । **स** = ग्रन्थिभेदो नियमत एवापार्द्धपुद्गलपरावर्त्ताधिकससारच्छेदी **अपूर्वकरणत** = यथाप्रवृत्तोत्तरपरिणामविशेषत **स्यात्** । **तच्च** अपूर्वकरण लोकात् सर्वस्मादपि उत्तर = प्रधान, अनादौ ससारे सूत्रार्थग्रहणादितत्तद्धर्मस्थानसम्पत्तावप्यजातपूर्वत्वात् ॥११/१५॥

तस्मात् लोकोत्तरस्य = लोकातीतचारित्रस्य **महानुभावस्य** = अचिन्त्यशक्ते **शान्तचित्तस्य** = उपशान्तमनस **औचित्यवत** = औचित्ययुक्तस्य **ज्ञान** ज्ञेयम् ।

कल्याणकन्दली

लोकोत्तरम् ॥११/१५॥ तस्मात् लोकोत्तरस्य महानुभावस्य शान्तचित्तस्य औचित्यवतो ज्ञान ज्ञेयम् । शेषस्य विपर्ययो ज्ञेयः ॥११/१६॥ आसन्नभव्यता-कर्मलघुतादित. सम्यग्दर्शन जायते, यथोक्त –> आसन्नभव्यता-कर्महानि-सञ्ज्ञित्व-शुद्धिभाक् । देशनाद्यस्तमिथ्यात्वो जीव. सम्यक्त्वमश्नुते ॥ <– [ ] इति । **कार्त्तिकेयानुप्रेक्षाया** तु –> चदुगदिभव्वो सण्णी सुविसुद्धो जग्गमाणपज्जत्तो । ससारतडे णियडो णाणी पावेइ सम्मत्त ॥३०७॥ <– इत्युक्तम् । **सम्यग्दर्शनस्य = तत्त्वार्थश्रद्धानस्य योगात्** = सम्बन्धात् मिथ्याज्ञान सम्यक् **ज्ञान भवति**, उपलक्षणात् चारित्रादिकमपि प्रादुर्भवति, तस्मिन् सति च ज्ञानादीना साफल्य, यदुक्त **श्रीभद्रबाहुस्वामिभि आचाराङ्गनिर्युक्तौ** –> दसणवओ हि सफलाणि हुति तवनाणचरणाइ <– [२२१] इति । सर्वश्रेयोमूलत्वादेव श्रद्धाया अतिदुर्लभत्व –> सद्धा परमदुल्लहा <– [३/९] इत्येव **उत्तराध्ययने** दर्शितम् । **तत्** = **सम्यग्दर्शन** प्राक् अव्यक्तमप्रधान केवलव्यवहारनयाभिमत वा **ग्रन्थिभेदतः** भव्याना **प्रधान** = व्यक्त निश्चयनयसम्मत वा **भवति । ग्रन्थिभेदः अपूर्वकरणतः = यथाप्रवृत्तोत्तरपरिणामविशेषतः** = चरमयथाप्रवृत्तकरणोत्तरकालीनपरिणामविशेषतः **स्यात्** । अत्र परिणाम सर्वत्र शुभात्मपरिणतिलक्षणो बोध्य. । तदुक्त **सद्धर्मविंशिकाया** –> इत्थ परिणामो खलु जीवस्स सुहो य होइ विन्नेओ । कि मलकलकमुक्क कणग भुवि सामल होइ ?॥ <– [वि वि ६/९] इति । प्रकृते अपूर्वगुणाप्तित्वात् पूर्व कदाप्यप्राप्तत्वात् अपूर्वकरणमुच्यते । ग्रन्थिभेदप्रक्रियादिकञ्चाऽऽगमिक वस्तु, तथा चैतत्सवादिन्यो **विशेषावश्यकभाष्यगाथा.** –> 'करण अहापवत्त अपुव्वमणियट्टिमेव भव्वाण । इयरेसि पढम चिय, भण्णइ करण ति परिणामो ॥ जा गण्ठी ता पढम, गण्ठि समइच्छओ भवे बीय । अणियट्टीकरण पुण, सम्मत्तपुरक्खडे जीवे ॥ गण्ठि त्ति सुदुब्भेओ, कक्खड-घणरूढ-गूढगण्ठि व्व । जीवस्स कम्मजणिओ, घणरागद्दोसपरिणामो ॥ भिन्नम्मि तम्मि लाभो सम्मत्ताईण मोक्खहेऊण । सो य दुलभो परिस्समचित्तविघायाइविग्घेहि ॥ <–[१२०२/१२०३/११९५/११९६] इति । परैरपि दु खोच्छेदाय सम्यग्दर्शन शरणीक्रियते, तदुक्त **व्यासेन योगसूत्रभाष्ये** –> तदेवमनादिना दु.खस्रोतसा व्युह्यमानमात्मान भूतग्राम च दृष्ट्वा योगी सर्वदु खक्षयकारण सम्यग्दर्शन शरण प्रपद्यते <– [योगसूत्र २/१५-पृ १७४] इति । **उपशान्तमनसः** इति । परमतानुसारेण योगारूढदशाया शमस्यैवापवर्गकारणत्वम्, तदुक्त **भगवद्गीताया** –> आरुरुक्षोर्मुनेर्योग कर्म कारणमुच्यते । योगारूढस्य तस्यैव शम कारणमुच्यते ॥ <– [६/३] इति । न च परोक्तत्वादनुपादेयमिदमित्यारेकणीयम्, सदुक्तित्वेनास्माकमप्यभिमतत्वात्तस्य । इदमेवाभिप्रेत्य **ज्ञानसारे** –> आरुरुक्षुर्मुनिर्योग श्रयेद् बाह्यक्रियामपि । योगारूढ. शमादेव शुद्ध्यत्यन्तर्गतक्रिय. ॥ <– [६/३] इति प्रोक्तम् । **औचित्ययुक्तस्य** जिनाज्ञाऽऽदरकलित-तत्तद्द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावानुरूपप्रवृत्तिसमेतस्य ज्ञान सम्यग्ज्ञान **ज्ञेयम्** । इत्थञ्चाऽऽसन्न-

<u>ગાથાર્થ</u> - માટે લોકોત્તર મહાનુભાવ શાતચિત્તવાળા અને ઔચિત્યયુક્ત એવા જીવનો (બોધ તે) જ્ઞાન જાણવુ બાકીનાનુ અજ્ઞાન જાણવુ [૧૧/૧૬]

❀ જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના સ્વામીને ઓળખીએ ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાસ્વરૂપ સમ્યગ્દર્શનના યોગથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે ગ્રન્થિભેદથી તે સમ્યગ્દર્શન પ્રધાન બને છે ગ્રન્થિભેદ નિયમા અપાર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તથી વધારાના સસારનો નાશ કરે છે તે ગ્રન્થિભેદ યથાપ્રવૃત્તકરણ પછી થનાર પરિણામવિશેષ-સ્વરૂપ અપૂર્વકરણથી થાય છે સર્વ લોક કરતા પણ તે અપૂર્વકરણ પ્રધાન છે, કારણ કે અનાદિ સસારમા સૂત્રગ્રહણ, અર્થ-ગ્રહણ વગેરે તે તે ધર્મસ્થાનોની પ્રાપ્તિ થવા છતા અપૂર્વકરણ ક્યારેય પણ પૂર્વે પ્રાપ્ત થયુ નથી [૧૧/૧૫]

<u>ટીકાર્થ</u> - માટે લોકોત્તર ચારિત્રવાળા, અચિંત્યશક્તિવાળા, શાત મનવાળા અને ઔચિત્યવાળા જીવનુ જ્ઞાન જાણવુ ઉપરોક્ત

शेषस्य = उक्तगुणविपरीतस्य विपर्यय = पदमात्र-वाच्यार्थविषयो विपर्यासो ज्ञेय ॥११/१६॥

॥ इति एकादश ज्ञानषोडशकम् ॥

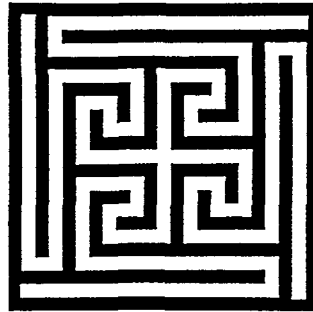
कल्याणकन्दली

सिद्धिकत्वमपि विज्ञायते । यथोक्त उपदेशपदे —> आसन्न-सिद्धियाण लिग सुत्ताणुसारओ चेव । उचियत्तणे पवित्ती सव्वत्थ जिणम्मि वहुमाणा ॥३५॥ <— इति । तात्त्विकमौचित्य तु सुदुर्लभमेव, तदुक्त योगसारे —> औचित्य ये विजानन्ति सर्वकार्येषु सिद्धिदम् । सर्वप्रियङ्करा ये च ते नरा विरला जने ॥ <— [५/१०] इति । औचित्यविरहे तु न तत् सज्ज्ञान स्यात् । इदमेवाभिप्रेत्यान्यत्रापि —> औचित्यमेकमेकत्र गुणाना कोटिरेकत. । विषायते गुणग्राम औचित्यपरिवर्जित ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । —> न कयावि उत्तमनरा उचिआचरण विलवति <— [ ] इत्यपि स्मर्तव्यमत्र । धर्मविन्दो अपि —> उचितानुष्ठान हि प्रधान कर्मक्षयकारणम् <— [६/१३] —> उचितानुष्ठानमेव सर्वत्र प्रधानम् <— [६/५०] इत्याद्युक्तम् । उपेत्याऽनुचितकरणे तु नियमेन मिथ्याभिनिवेश., तदुक्त धर्मविन्दौ —> अनुचितप्रतिपत्तौ नियमादसदभिनिवेशोऽन्यत्राऽनाभोगमात्रादिति <— [६/१८] इति । 'औचित्ययुक्तस्य' इति पदस्योपलक्षणात् क्षीणपापस्येत्यपि दृश्यम् । परेषामपीदमभिमतम् । तदुक्त गरुडपुराणे —> ज्ञानमुत्पद्यते पुसा क्षयात्पापस्य कर्मण । यथादर्शतले प्रख्ये पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ <— [१/२२९/६-७] इति । अन्यत्रापि —> पापक्षयात् शुद्धमतिराप्नोति ज्ञानमुत्तमम् <— [ ] इत्युक्तम् ॥११/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचिताया कल्याणकन्दल्या एकादशषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

ગુણથી વિપરીત જીવનો બોધ, કે જે પદોના કેવળ વાચ્યાર્થવિષયક છે, વિપર્યાસ-ભ્રમ-અજ્ઞાનસ્વરૂપ જાણવો [૧૧/૧૬]

<u>વિશેષાર્થ</u> :- કર્મગ્રંથ વગેરેમા જણાવ્યા મુજબ અપૂર્વ સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ગુણશ્રેણી, ગુણસક્રમ, અપૂર્વ સ્થિતિબધ જ્યા થાય છે તે લોકોત્તર અપૂર્વકરણથી થનાર ગ્રન્થિભેદ દ્વારા પ્રધાન સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે તે સમ્યગ્દર્શન જ જ્ઞાનનુ કારણ છે [૧૧/૧૫] આ વાત નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ કરી પરતુ તે અતરગ વસ્તુ હોવાથી તેનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરવો ? તેનો આધાર કયો જીવ હોય ? તેના જવાબ માટે ૧૬ મા શ્લોકમા શ્રીમદ્જીએ જણાવેલ છે કે જેની પાસે લોકોત્તર ચારિત્ર હોય, જે અચિત્યશક્તિવાળો હોય, જેનુ મન શાત હોય અને જે ઔચિત્યનુ સર્વત્ર પાલન કરતો હોય તે જીવનો બોધ જ્ઞાન કહેવાય આથી સમ્યગ્જ્ઞાનના અર્થી વ્યક્તિએ લોકોત્તર ચારિત્રની પ્રાપ્તિ માટે, અચિત્ય શક્તિ માટે, મનને શાત બનાવવા માટે અને ઔચિત્યને આત્મસાત્ કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવુ બાકી તેનો બોધ માત્ર વાચ્યાર્થવિષયક રહે છે કે જે શાસ્ત્રકારોના તાત્પર્યને ભવિષ્યમા મચડી શકે છે માટે તે વિપર્યાસ મિથ્યાજ્ઞાન જ જાણવુ [૧૧/૧૬]

અગિયારમા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ ૭ પ્રશ્નના જવાબ લખો

૧ શુશ્રૂષાનુ સ્વરૂપ જણાવો
૨ શુશ્રૂષાનુ કાર્ય જણાવો
૩ શ્રુતજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ વર્ણવો
૪ ચિંતાજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ બતાવો
૫ ભાવનાજ્ઞાન ઓળખાવો
૬ શુશ્રૂષા અને રાગમા ભેદ શુ છે ?
૭ ચારિસંજીવનીન્યાય સમજાવો
૮ ચિંતાજ્ઞાનમા શબ્દવ્યાપારની ઉપપત્તિ કરો
૯ શ્રુતાદિ ત્રણ જ્ઞાનનો ફળવિભાગ સમજાવો
૧૦ વિનયરહિતનો બોધ અજ્ઞાન કઈ રીતે ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) શુશ્રૂષા	(A) શ્રવણવિધિ
(૨) ક્ષેત્રશુદ્ધિ	(B) કોઠારબીજ
(૩) અપરમશુશ્રૂષા	(C) વિસ્તારશીલ
(૪) ભાવનાજ્ઞાન	(D) ઔચિત્યયુક્ત
(૫) જ્ઞાનાધિકારી	(E) મિથ્યાત્વજનક
(૬) ગુરુઅવિનય	(F) આદ્ય જ્ઞાન
(૭) ચિંતાજ્ઞાન	(G) પાણીની સેર
(૮) મતાગ્રહજનક	(H) પથારીમા પડેલ રાજાનુ કથાશ્રવણ
(૯) શ્રુતજ્ઞાન	(I) સર્વત્ર હિતપ્રવૃત્તિ
(૧૦) પરમશુશ્રૂષા	(J) રહસ્યગ્રંથપ્રાપક

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ શુશ્રૂષાના ____ પ્રકાર છે (૨, ૩, ૪)
૨ 'સદ્ગ્રન્થાપ્તિ' પદના ____ અર્થ છે (૨, ૩, ૪)
૩ અપરમ શુશ્રૂષા ____ છે (પરમશુશ્રૂષાકારણ, હિતકારી, અહિતકારી)
૪ ઉહ એ ____ જ્ઞાન છે (અન્વયમુખી, વ્યતિરેકમુખી, મિથ્યા)
૫ શ્રુતજ્ઞાન ____ વિનાનુ હોય (ગાઢ કદાગ્રહ, દર્શનમમત્વ, વિનય)
૬ ____ થી ગ્રંથિભેદ થાય (સમ્યગ્જ્ઞાન, અપૂર્વકરણ, ચરમ યથાપ્રવૃત્તકરણ)
૭ મોહવિકાર = ____ (મતિવિભ્રમ, વાસના, ખાવાની લાલચ)
૮ ક્રિયા ____ જ્ઞાનપૂર્વક ફલદાયી બને (શ્રુત, ચિંતા, ભાવના)
૯ વિરમ્ય વ્યાપારાનુપપત્તિ દોષની આપત્તિ ____ જ્ઞાનમા આપેલી છે (શ્રુત, ચિંતા, ભાવના)
૧૦ ગુરુનો વિનય એ ____ નુ કારણ છે (જ્ઞાન, અભ્યુદય, પુણ્ય)

નોંધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ શુશ્રૂષાશૂન્ય જ્ઞાન અજ્ઞાનસ્વરૂપ કેમ ?
૨ અપરમ શુશ્રૂષા કેવી હોય ? તેનું ફળ શું ?
૩ શ્રુતજ્ઞાનને કોઠારના બીજની ઉપમા આપવાનું કારણ શું છે ?
૪ પદાર્થાદિ ચારેયની ભાવના ઉદાહરણસહિત સમજાવો
૫ ભાવનાજ્ઞાનનું મહત્ત્વ જણાવો
૬ શ્રુતજ્ઞાનવાળા પાસે મતાગ્રહ હોય છતા ન હોય - આ વાતને પાંચ મુદ્દાથી સમજાવો
૭ ચારિસંજીવની ન્યાય અન્ય લોકોને કેવી રીતે માન્ય છે ?
૮ યોગારૂઢ અને યોગારંભ યોગીનો ભેદ જણાવો
૯ ગુરુહીલનાની ભયંકરતા વર્ણવો
૧૦ પરદર્શનીના સદ્વચનની અવહીલનામાં શું વાંધો ? તે સમજાવો

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપમા જવાબ આપો

૧ સમકિતના ૩ લિંગ જણાવો, તેની વાત કયા કયા ગ્રંથામાં આવે છે ?
૨ શ્રાવકની દર્શનપ્રતિમા એટલે શું ?
૩ સમકિતની શુદ્ધિ શેનાથી થાય ?
૪ સાધુને કઈ બે શિક્ષામા અતિપ્રીતિ હોય ?
૫ ગુરુભક્તિ કેવા ભાવથી કરવાની હોય ?
૬ ધીરનું લક્ષણ બતાવો ?
૭ ગુરુભક્તિપ્રાપ્ય શ્રુતજ્ઞાન કેવું હોય ?
૮ ધર્માધિકારી કોણ નથી ?
૯ શ્રુતજ્ઞાન સંશયાત્મક કેમ નથી ?
૧૦ 'વાક્યૈકવાક્યતા' નો મતલબ શું ?
૧૧ નય-પ્રમાણનો જ્ઞાતા કેમ નયોમાં સત્ય-મિથ્યાવિભાગ ન કરે ?
૧૨ ચિંતાજ્ઞાનવાળા પાસે મતાગ્રહ હોય છતા ન હોય - આ વાત હેતુપુરસ્કાર સમજાવો
૧૩ આદિધાર્મિક પુરૂષોની આત્મોન્નતિ કેવી રીતે થાય ?
૧૪ 'શાખાયા ચન્દ્ર' આ ન્યાય શેનું સમર્થન કરે છે ?
૧૫ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજે ચારિસંજીવની ન્યાયનો ઉપયોગ કેવી રીતે કર્યો ?
૧૬ ઉચિત અનુષ્ઠાન શા માટે પ્રધાન છે ?
૧૭ અવિનીતને આજ્ઞા કરવામાં શુ દોષ છે ?
૧૮ અજ્ઞાનીની ઓળખાણ આપો
૧૯ સમકિત પામવાના પાંચ લક્ષણ જણાવો
૨૦ સમ્યગ્દર્શન પામવાની પ્રક્રિયા જણાવો

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ અવિનીત નિયમા ______ હોય (અભિમાની, ક્રોધી, લોભી)
૨ અષ્ટવિધ પ્રમાદનો એક પ્રકાર ______ છે (મિથ્યાજ્ઞાન, અવિનય, લોભ)
૩ વિનયના ______ ભેદ છે (૫, ૫૨, ૩૨)
૪ ______ વાળાના તપ-જ્ઞાન વગેરે સફળ થાય (વિનય, સમકિત, ચારિત્ર)
૫ ______ અત્યંત દુર્લભ છે (શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, માનવભવ)
૬ ______ બધા ગુણોમા શ્રેષ્ઠ છે (ઔચિત્ય, વિનય, ક્ષમા, ઉદારતા, નમ્રતા)

द्वादश दीक्षाषोडशकम्

ज्ञानत्रयं प्राक् (१०/१२) उक्तम् । तद्भावाभावाभ्यां दीक्षाधिकाराऽनधिकारौ प्रतिपिपादयिषुराह —> 'अस्मिन्नि'-त्यादि ।

अस्मिन् सति दीक्षाया अधिकारी तत्त्वतो भवति सत्त्वः । इतरस्य पुनर्दीक्षा वसन्तनृपसन्निभा ज्ञेया ॥१२/१॥

अस्मिन् ज्ञानत्रये सति **दीक्षायाः** = विरतिरूपायाः **अधिकारी** = अधिकारवान् **तत्त्वतः** = परमार्थतो **भवति सत्त्वः** = पुमान् । **इतरस्य** = अनधिकारिणः **पुनः दीक्षा वसन्तनृपसन्निभा** = चैत्रमासपरिहासकृतराजतुल्या (**ज्ञेया** =) विडम्बनप्रायत्वेन ज्ञातव्या ॥१२/१॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> अस्मिन् सति सत्त्वः तत्त्वतो दीक्षाया अधिकारी भवति । इतरस्य पुनः दीक्षा वसन्तनृपसन्निभा ज्ञेया ॥१२/१॥

ज्ञानत्रये = श्रुत-चिन्ता-भावनाज्ञानत्रितये **सति एव दीक्षायाः विरतिरूपायाः** = सर्वपापविरतिस्वरूपायाः **परमार्थतः अधिकारी भवति**, मिथ्यात्व-क्रोधकण्डूत्यादिरूपचित्तमुण्डने ज्ञानिन एव प्रशान्तत्वेन समर्थत्वात्, यथोक्तं **पञ्चाशके** —> दिक्खा मुडणमेत्थ त पुण चित्तस्स होइ विण्णेयं । ण हि अप्पसन्तचित्तो धम्महिगारी जओ होइ ॥ <— [२/२] इति । इयमपि ज्ञानत्रितयोत्तरकालभावितया चरमावर्ते एव तत्त्वतो भवति, यथोक्तं **पञ्चाशकेऽपि** —> चरमम्मि चेव भणिया एसा खलु पोग्गलाण परियट्टे । सुद्धसहावस्स तहा विसुज्झमाणस्स जीवस्स ॥ <— [२/३] इति । इतरा त्वचरमावर्त्तेऽपि भवतीति ध्येयम् ।

धर्मबिन्दौ तु —> अथ प्रव्रज्यार्हः [१] आर्यदेशोत्पन्नः, [२] विशिष्टजातिकुलान्वितः, [३] क्षीणप्रायकर्ममलः, [४] तत एव विमलबुद्धिः, [५] 'दुर्लभं मानुष्यं, जन्म मरणनिमित्तं, सम्पदश्चपलाः, विषया दुःखहेतवः, संयोगे वियोगः, प्रतिक्षणं मरणं, दारुणो विपाकः' इत्यवगतसंसारनैर्गुण्यः, [६] तत एव तद्विरक्तः, [७] प्रतनुकषायः, [८] अल्पहास्यादिः, [९] कृतज्ञः, [१०] विनीतः, [११] प्रागपि राजामात्यपौरजनबहुमतः, [१२] अद्रोहकारी, [१३] कल्याणाङ्गः, [१४] श्राद्धः, [१५] स्थिरः, [१६] समुपसम्पन्नश्चेति <— [ध.बि ३/३] विस्तरतः दीक्षाधिकारिनिरूपणमकारि मूलकारैरेवेत्यनुसन्धेयम् । कालपरिहाणिदोषात् एकादिगुणविकलाः अपि बहुगुणसम्पन्ना योग्या एव, यथोक्तं **पञ्चवस्तुके** —> कालपरिहाणिदोसा एत्तो एक्कादिगुणविहीणा वि । जे बहुगुणसपन्ना ते जुग्गा हुंति नायव्वा ॥३७॥ <— इत्यपि विभावनीयम् । **अनधिकारिणः दीक्षा वसन्तनृपसन्निभा** = **चैत्रमासपरिहासकृतराजतुल्या** = फाल्गुनिकराकानन्तराऽऽगामिशास्त्रीयचैत्रमासोपहसित-वसन्तर्तुकालीन-फाल्गुनपूर्णिमा-दिवसीय-होलिकापर्वसम्बन्धिनृपतिसमा **विडम्बनप्रायत्वेन** ज्ञातव्या, तस्य जिनवचनानुपक्रम्यत्वात् । तदुक्तं **पञ्चवस्तुके** —> न कयाइ खुद्दसत्ता किलिट्ठकम्मोदयाओ सभूआ । विसकटगाइतुल्ला धम्मम्मि दढं पयट्टंति ॥८६१॥ <— इति ॥१२/१॥

रतिदायिनी

ત્રણ જ્ઞાનનું નિરૂપણ ૧૧મા ષોડશકમાં કર્યું. તે જ્ઞાનની હાજરીમાં દીક્ષાની અધિકારીતા અને તેની ગેરહાજરીમાં દીક્ષાની અનધિકારીતાનું પ્રતિપાદન કરવાની ઈચ્છાવાળા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- આ ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે જીવ પરમાર્થથી દીક્ષાનો અધિકારી થાય છે. બીજાની દીક્ષા તો વસન્તરાજા = હોળીના રાજા જેવી જાણવી. [૧૨/૧]

દીક્ષાના અધિકારીને ઓળખીએ

ટીકાર્થ :- શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાન - આ ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે જીવ પરમાર્થથી વિરતિસ્વરૂપ દીક્ષાનો અધિકારી થાય છે. અન્ય = ત્રણ જ્ઞાનથી શૂન્ય એવા અનધિકારી જીવની દીક્ષા તો ચૈત્ર માસે જેની મશ્કરી કરેલ છે તે વસંતરાજા = હોળીના રાજા જેવી પ્રાયઃ વિડંબના સ્વરૂપ જાણવી. [૧૨/૧]

વિશેષાર્થ :- અહીં ધ્યાન દેવા જેવી વાત એ છે કે મૂળ ગાથામાં 'વસંતનૃપ' શબ્દનો પ્રયોગ છે. તેનો યોગદીપિકાકારે 'ચૈત્રમાસપરિહાસકૃતરાજ' આવો અર્થ કરેલ છે. ફાગળ-ચૈત્ર માસ વસંતઋતુ કહેવાય છે. હોળી-ધુળેટીપર્વ વસન્તઋતુમાં આવે છે. ફાગણ પૂર્ણિમાના દિવસે જૈનેતર લોકો એક વ્યક્તિને હોળીનો રાજા બનાવી તેને ગધેડા ઉપર બેસાડે છે તથા કાળા રંગથી

दीक्षापदनिरुक्तमुपदर्शयन् ज्ञानिन एव तां 'नियमयन्नाह —> श्रेय' इत्यादि ।

श्रेयोदानादशिवक्षपणाच्च सतां मतेह दीक्षेति । सा ज्ञानिनो नियोगाद्यथोदितस्यैव साध्वीति ॥१२/२॥

श्रेयसः कल्याणस्य दानात् अशिवस्य = प्रत्यवायस्य क्षपणाच्च **सतां** = मुनीनां **मता** = अभिप्रेता **इह** = प्रवचने **दीक्षा इति** = एवमनया निरुक्तप्रक्रियया **सा** दीक्षा **ज्ञानिनो नियोगात्** = नियमात् **यथोदितस्यैव** = अधिकारिण एव **साध्वीति** = निरवद्या वर्तते ॥१२/२॥

'ननु यदि ज्ञानिन एव दीक्षा साध्वी तदा कथं प्रागुक्तज्ञानत्रयविकलानां मापतुषादीनां समये सा श्रेयसी श्रूयते ? इत्याशङ्कयाऽऽह —> 'य' इत्यादि ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> श्रेयोदानात् अशिवक्षपणाच्च इह सतां दीक्षा मता इति सा यथोदितस्य ज्ञानिन एव नियोगात् साध्वी इति ॥१२/२॥ इयं कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्तिप्रभृतौ समुद्धृता । तदुक्तमेतदनुसारेण दीक्षाद्वात्रिंशिकायां —> दीक्षा हि श्रेयसो दानादशिवक्षपणाच्च तथा । सा ज्ञानिनो नियोगेन ज्ञानिनिश्रावतोऽथवा ॥ <— [द्वा. द्वा. २८/१] इति ।

प्रत्यवायस्य = प्रत्यवायजनकदुरितस्य क्षपणात्, दीक्षायाः भवान्तरकृतानां पापानां प्रायश्चित्तरूपत्वात्, यथोक्तं **पञ्चाशके** —> सव्वा वि य पव्वज्जा पायच्छित्तं भवंतरकडाण पावाण कम्माणं <— [१६/४८] । **गौतमीयतन्त्रेऽपि** —> ददाति दिव्यभावं चेत् क्षिणुयात् पापसन्ततिम् । तेन दीक्षेति विख्याता मुनिभिस्तन्त्रपारगैः ॥ <— [ ] इत्येवं दीक्षानिरुक्तिरुक्ता । **विश्वसारेऽपि** —> दिव्यं ज्ञानं यतो दद्यात् कुर्यात् पापक्षयं यतः । तस्मात् दीक्षेति सा प्रोक्ता सर्वतन्त्रस्य सम्मता ॥ [ ] <— इत्युक्तम् । लघुकल्पतन्त्रेऽपि —> दीयते परमं ज्ञानं, क्षीयते पापपद्धतिः । तेन दीक्षोच्यते <— [ ] इत्युक्तम् । दीक्षाविहीनस्य त्वनाथत्वमेव । तदुक्तं **दत्तात्रेययामलेऽपि** —> अनीश्वरस्य मर्त्यस्य नास्ति त्राता यथा भुवि । तथा दीक्षाविहीनस्य नेह स्वामी परत्र च ॥ <— [ ] इति । ततश्च दीक्षैव गर्ग्राह्यकर्तव्या मुमुक्षुभिः । **दीक्षा ज्ञानिनो नियमात्,** यथोक्तं —> नाणसहियं चरित्तं, नाणं संपायगं गुणसयाणं । एस जिणाणं आणा नत्थि चरित्तं विणा णाणं ॥ <— [ ] इति । सा च प्रधानमपवर्गकारणम्, यथोक्तं बृहदारण्यकोपनिषदि अपि —> दीक्षयैव नरो मुच्येत <— [४/४६] इति । कुलार्णवतन्त्रेऽपि —> दीक्षाग्निदग्धकर्माऽसौ यायाद् विच्छिन्नबन्धनः । गतस्तस्य कर्मबन्धो जीवश्च शिवो भवेत् ॥ रसेन्द्रेण यथा

तेनुं मोढुं-कपडां वगेरे रंगी नाखी तेनी विडंबना करतां करतां 'होळीना राजानी जय हो' ईत्यादि बोले छे. फागण पुनम पछीना दिवसे फागण वद-१ तिथि आवे छे, जे शास्त्रीय भाषामां चैत्रवद-एकम कहेवाय छे. तेथी चैत्र मास जाणे के होळीना राजानी = वसंतराजानी मश्करी करी रह्यो छे - एवी उत्प्रेक्षा श्रीमदजीए करी छे. अहीं कहेवानो भाव ए छे के नाम वसंतराज = होळीनो राजा छतां विडंबना पामवानी. तेम अनधिकारी व्यक्ति स्वीकारे दीक्षा छतां तेने माटे ए विडंबनारूप बने छे. माटे अनधिकारी व्यक्तिने दीक्षा न आपवी. [१२/१]

दीक्षापदनी निरुक्ति = व्याख्या बतावतां मूलकारश्री 'ज्ञानीने ज दीक्षा छे' आ वातनुं नियमन करतां कहे छे के —

❀ દીક્ષાની વ્યાખ્યા ❀

ગાથાર્થ - કલ્યાણને આપવાથી અને પાપને ખપાવવાથી અહીં મુનિઓને દીક્ષા માન્ય છે. પૂર્વોક્ત અધિકારી જ્ઞાનીની જ નિયમા તે દીક્ષા નિર્દોષ છે. [૧૨/૨]

ટીકાર્થ - કલ્યાણને આપવાના કારણે અને વિઘ્નને-પાપને ખપાવવાના લીધે જિનશાસનમાં મુનિઓને દીક્ષા માન્ય છે. આ નિરુક્તિની પ્રક્રિયાથી તે દીક્ષા પૂર્વોક્ત અધિકારી એવા જ્ઞાનીને જ નિયમા નિર્દોષ હોય છે. [૧૨/૨]

વિશેષાર્થ - દીક્ષા શબ્દમાં दा धातु અને क्षि ધાતુ છે. આપવું અને ક્ષય કરવો તે ક્રમશઃ તેનો અર્થ છે. શું આપવું ? કલ્યાણ. શેનો નાશ કરવાનો ? પાપનો. આવી દીક્ષાપદની નિરુક્તિ-વ્યુત્પત્તિ-વ્યાખ્યા છે. જેનાથી કલ્યાણપ્રાપ્તિ અને વિઘ્નક્ષય થાય તેના અધિકારી નિયમા જ્ઞાનીઓ જ બને. શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનથી શૂન્ય વ્યક્તિ દીક્ષાની અધિકારી ન બની શકે. [૧૨/૨]

અહીં એવી શંકા થાય કે —> જો જ્ઞાનીની જ દીક્ષા સુંદર-નિર્દોષ કહેવાય તો પછી પૂર્વોક્ત શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાન- આ ત્રણ જ્ઞાનથી રહિત એવા માષતુષ વગેરે મુનિઓને દીક્ષા કલ્યાણકારી થઈ- એમ આગમમાં કેમ સંભળાય

१. 'निगमयन्नाह' इत्यशुद्धः पाठोऽन्यत्र ।

योे निरनुबन्धदोषाच्छ्राद्धोऽनाभोगवान् वृजिनभीरुः । गुरुभक्तो ग्रहरहितः सोऽपि ज्ञान्येव तत्फलतः ॥१२/३॥

यो निरनुबन्धात् = व्यवच्छिन्नसन्तानात् दोषात् ज्ञानावरणादे **श्राद्ध** = श्रद्धावान् । यस्तु सानुबन्धदोषान्निरुपक्रमविलिष्टकर्मलक्षणाज्जातभावप्रतिघात कथञ्चिच्छ्राद्धो भवति स नेह गृह्यते । अनाभोग = सूक्ष्मधीगम्यग्रन्थार्थाऽपरिज्ञानमात्र, स एव यस्याऽस्ति **सोऽनाभोगवान्** । वृजिनात् = पापात् भीरु, भवविरक्तत्वात् । गुरुषु = पूज्येषु भक्त, तद्बहुमानित्वात् । ग्रह मिथ्याभिनिवेश, तेन रहित, **सोऽपि** य ईदृगुक्तविशेषणवान् **ज्ञान्येव** = ज्ञानवानेव, **तत्फलत** = ज्ञानफलभावात्, ज्ञानेनाऽपि भवविरक्तत्वादि फल क्रियते, तदस्याऽप्यस्तीति कृत्वा

कल्याणकन्दली

विद्धमयः सुवर्णता व्रजेत् । दीक्षाविद्धस्तथैवात्मा शिवत्व लभते प्रिये !॥ <– [ ] इत्युक्तम् ॥१२/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> यो निरनुबन्धदोषात् श्राद्ध. अनाभोगवान् वृजिनभीरुः गुरुभक्तो ग्रहरहितः सोऽपि ज्ञानी एव, तत्फलतः ॥१२/३॥ इय कारिका **अष्टकप्रकरणवृत्ति-पञ्चाशकवृत्त्यधिकारविंशिकावृत्ति-लोकविंशिकावृत्त्यादौ** [अ प्र वृ.५/२ पचा.११/७ अ.वि.२७ लो वि.७] समुद्धृता ।

निरनुबन्धात् गुरुपारतन्त्र्य-सत्क्रियाद्युपक्रम्यात्, अत एव **व्यवच्छिन्नसन्तानात् दोषात् ज्ञानावरणादेः श्रद्धावान्** गुर्वाद्युपदिष्टार्थगोचरश्रद्धावान् ।

अनाभोगः = सूक्ष्मधीगम्यग्रन्थार्थाऽपरिज्ञानमात्र, क्वचित् तथाविधाज्ञानजनितसदसदप्रवृत्तिप्रवृत्ती इत्यपि बोध्यम् । **न चैव तद्वतः** कथ चारित्रमिति **शङ्कनीयम्**, आज्ञारुचित्वेन प्रज्ञापनीयत्वाच्चारित्राभ्युपगमात्, यथोक्त **पञ्चाशके** –> आणारुइणो चरण आणाए च्चिय इमति वयणाओ । एत्तोऽणाभोगम्मिवि पण्णवणिज्जो इमो होई ॥ <– [११/१२] इति । यस्तु स्थूलधीगम्यग्रन्थार्थावबोधायोग्य. प्रवचनमातृविज्ञानशून्यो वा स इह नाऽनाभोगपदेन बोध्यः, प्रयोजनविरहात् । **पापात् भीरुः** कर्मविपाकदर्शनादिना **भवविरक्तत्वात्** तदुक्त **आचाराङ्गे** –> आयकदसी न करेइ पाव <– [१/३/२] । यथोक्त **धर्मरत्नप्रकरणेऽपि** –> खणमित्तसुहे विसए, विसोवमाणे सया वि मन्नतो । तेसु न करेइ गिद्धि भवभीरू मुणियतत्तत्थो ॥६४॥ <– इति । एतादृश एव धर्मार्ह., यथोक्त **धर्मरत्नप्रकरणे** एव **श्रीशान्तिसूरिभिः** –> इह-परलोयावाए सभावतो न वट्टए पावे । बीहइ अजसकलका तो खलु धम्मारिहो भीरु ॥१३॥ <– इति । **नारदपरिव्राजकोपनिषदि** अपि –> ससारदोषदृष्ट्यैव विरक्तिर्जायते सदा । विरक्तस्य तु ससारात्सन्यास स्यान्न सशय· ॥ <– [६/२४] इत्युक्तम् । विशिष्टज्ञानविकलानामपि गुरुपरतन्त्रताश्रद्धादे. ज्ञानफलसाधकत्वात् ।

ज्ञानिगुरुपरतन्त्रत्वात् माषतुषादीनामपि स्वाश्रयपारतन्त्र्यसम्बन्धेन ज्ञानमस्तीति विज्ञेयम्, यथोक्त **पञ्चाशके** –> गुरुपारतत नाण सद्दहण एयसगय चेव । एत्तो उ चरित्तीण मासतुसादीण णिद्दिट्ठ ॥ <– [११/७] इति प्राक् (पृ ४९) दर्शितमेव । **ज्ञानफलभावात्** = ज्ञानजन्यभववैराग्य-सद्भावात् । इदमेवाभिप्रेत्य **साङ्ख्यसूत्रेऽपि** –> विरक्तस्य हेयहानमुपादेयोपादान

છે ? <– તો તેનુ સમાધાન આપતા ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે –

ગાથાર્થ - નિરનુબધ દોષના કારણે જે શ્રદ્ધાવાન હોય, સૂક્ષ્મ જ્ઞાનના અભાવવાળો હોય, પાપભીરુ હોય, ગુરુભક્તિવાળો હોય, કદાગ્રહરહિત હોય તે પણ જ્ઞાની જ છે, કારણ કે જ્ઞાનનુ ફળ તેની પાસે છે [૧૨/૩]

☳ જ્ઞાનરહિત એવો વૈરાગી-ગુરુભક્ત-પાપભીરુ પણ દીક્ષાધિકારી ☳

ટીકાર્થ ·- જ્ઞાનાવરણાદિ દોષ નિરનુબધ = વિચ્છિન્નસતાનવાળા (= ઉચ્છિન્નપ્રવાહવાળા = જેની પરપરા લાબી ચાલે તેવી ન હોય = સોપક્રમ = અક્લિષ્ટ = નબળા) થવાના લીધે જે શ્રદ્ધાવાળો થયો હોય (તેનુ અહીં જ્ઞાની તરીકે ગ્રહણ કરવુ) નિરુપક્રમ ક્લિષ્ટ કર્મસ્વરૂપ સાનુબધ દોષના કારણે જેના ભાવનો પ્રતિઘાત થયેલો હોય તેવો કથચિત્શ્રદ્ધાવાળો = મદશ્રદ્ધાવાળો જે હોય તેનો અહીં (જ્ઞાની તરીકે) સ્વીકાર નથી થતો તથા સૂક્ષ્મબુદ્ધિગમ્ય એવા ગ્રથોના અર્થોનો ચારેબાજુથી જેને બોધ ન હોય તે અનાભોગવાળો (અહીં જ્ઞાની જાણવો સામાન્ય બુદ્ધિગમ્ય એવા ગ્રથોના અર્થનો જેને સર્વથા અબોધ હોય કે અષ્ટપ્રવચનમાતાની પણ જેને જાણકારી ન હોય તે અહીં અનાભોગવાળો ન જાણવો તેને જ્ઞાની કહેવાનો પ્રસ્તુતમા કોઈ આશય નથી) તથા જે સસારથી વિરક્ત હોવાના લીધે પાપભીરુ હોય પૂજ્ય એવા ગુરુઓ (સસારમા ગુરુ તરીકે માતા, પિતા, કલાચાર્ય, કુટુબના વડીલ, ધર્મગુરુ તથા દીક્ષાજીવનમા દીક્ષાદાતા ગુરુ, વિદ્યાગુરુ, પોતાના ગુરુદેવ, આચાર્ય વગેરે ગુરુ) પ્રત્યે બહુમાનવાળો (ભાવથી બધાયેલો) હોવાના કારણે તેઓનો ભક્ત હોય તથા મિથ્યા કદાગ્રહથી જે રહિત હોય આવા જણાવેલ (૫) વિશેષણોથી યુક્ત એવો જે હોય તે પણ જ્ઞાની જ જાણવો, કારણ કે તેની પાસે જ્ઞાનનુ ફળ છે જ્ઞાન દ્વારા પણ સસારનો વૈરાગ્ય, શ્રદ્ધા,

॥१२/३॥ फलतुल्यतायामेव दृष्टान्तमाह —> 'चक्षुष्मानि'त्यादि ।

चक्षुष्मानेकः स्यादन्योऽन्यस्तन्मतानुवृत्तिपरः । गन्तारौ गन्तव्यं प्राप्नुत एतौ युगपदेव ॥१२/४॥

एकः कश्चित् पुरुषः मार्गगमनप्रवृत्तः **चक्षुष्मान्** = निर्मलानुपहतनेत्रः **स्यात्, अन्यः अन्धः** = दृग्विकलः तस्य चक्षुष्मतो मतं = वचनं तदनुवृत्तिपरः = तदनुसारे परः = प्रधानः, मार्गानुसारिता-प्रयोजकादृष्टेनान्यानुवृत्ति-व्यावर्त्तनात् **एतौ** द्वावपि चक्षुष्मत्सदन्धौ **गन्तारौ** = गमनशीलौ[१] अनवरतप्रयाणप्रवृत्त्या **गन्तव्यं** = अभिमतनगरादि **युगपदेव** = एककालमेव **प्राप्नुतः** तयोरग्रपृष्ठभावेन व्रजतोरेकपदन्यास एवान्तरं न महत्, यद्वा तदपि तुल्य-पदन्यासयोरेकश्रेण्या बाहुलग्नयोर्व्रजतो नास्तीति द्वयोर्युगपत्प्राप्तव्यप्राप्तिः । एवं ज्ञान्यज्ञानिनोरपि सन्मार्गगमन-प्रवृत्तयोर्मुक्तिपुरप्राप्तौ नान्तरमिति गर्भार्थः ॥१२/४॥

कल्याणकन्दली

हंसक्षीरवत् <— [४/२३] इत्युक्तम् । उपलक्षणाच्च दीक्षाराग-लोकविरुद्धत्यागादेरपि दीक्षाधिकारसम्पादकत्वम्, यथोक्तं **पञ्चाशके** —> दिक्खाए चेव रागो लोगविरुद्धाण चेव चाउत्ति । सुंदरगुरुजोगोऽवि य जस्स तओ एत्थ उचिओत्ति ॥ <—[२/४] इति । **आत्मप्रबोधे** —> अमन्दवैराग्यनिमग्नबुद्धयस्तनूकृताशेषकषायवैरिणः । ऋजुस्वभावाः सुविनीतमानसा भजन्ति भव्या मुनिधर्ममुत्तमम् ॥ <— [३/९६/पृ.२५६] इत्येवं **जिनलाभसूरिभिरुक्तमप्यनुसन्धेयमत्र** ॥१२/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> एकः चक्षुष्मान् स्यात् अन्योऽन्धः तन्मतानुवृत्तिपरः । एतौ गन्तारौ गन्तव्यं युगपदेव प्राप्नुतः ॥१२/४॥ इयं कारिका **लोकविंशिकावृत्ति-पञ्चाशकवृत्त्यादौ** [लो.विं.गा.७ पंचा.११/७] समुद्धृता । एतदनुसारेण दीक्षाद्वात्रिं-शिकायां —> एकः स्यादिह चक्षुष्मानन्यस्तदनुवृत्तिमान् । प्राप्नुतो युगपद् ग्रामं गन्तव्यं यदुभावपि ॥ <— [द्वा.द्वा.२८/२]

मार्गानुसारिताप्रयोजकादृष्टेन = दृष्टान्ते सन्मार्गानुसरणप्रयोजकसाताभिधानवेदनीयकर्मणा दार्ष्टान्तिके चाऽसद्ग्रहविजयेन तत्त्वानुसारिताप्रयोजकशुभादृष्टविपाकोदयेन **अन्यानुवृत्तिव्यावर्त्तनात्** = चक्षुष्मदन्यानुसरणव्यवच्छेदात्, चक्षुष्मदनुवृत्तिपरत्वाच्च । तदुक्तं **पञ्चाशके** —> चारित्तओ चिय दढं मग्गणुसारी इमो हवइ पायं । एत्तो हिते पवत्तति तह णाणातो सदधोव्व ॥ <—[११/१०] इति । अन्धत्वेऽपि शोभनत्वञ्चास्य सज्ज्ञाक्षसहायनरवचनानुवर्तकत्वात् । यथाहि सदन्धः सहायानुवर्तनेनेप्सितस्थान-प्राप्तिरूपे हिते प्रवर्तते तथैवाऽगीतार्थोऽपि 'ज्ञाताऽयं हितश्च मे गुरुः' इत्येवं ज्ञानात् मार्गानुसारितया गीतार्थाज्ञापालनादौ हिते प्रवर्तते । अत एव **चक्षुष्मत्सदन्धौ गन्तारौ = गमनशीलौ**, न तु पङ्गु-गमनपराङ्मुखौ, प्रतिबन्धविरहेण **अनवरतप्रयाणप्रवृत्त्या अभिमतनगरादि एककालमेव प्राप्नुतः** । यथोक्तं **पञ्चाशके** —> अधोऽणधोव्व सदा तस्साणाए तहेव लघेइ । भीमपि हु कतारं भवकंतारं इय अगीतो ॥ <— [११/११] एतेन षट्कायपरिज्ञानविकलायाऽतिमुक्ताय कथं श्रीवीरेण दीक्षा प्रदत्ता ? इति पर्यनुयोगोऽपि परिहृतः, सदन्धन्यायेन मार्गानुसरणे कर्मवैचित्र्येण वैकल्यसम्भवेऽपि पुनः मार्गगामित्वसम्भवात् । तदुक्तं **योगबिन्दौ** —> असातोदयशून्योऽन्धः कान्तारपतितो यथा । गर्तादिपरिहारेण सम्यक् तत्राभिगच्छति ॥३५४॥ तथाऽयं भव-

પાપભીરુતા, ગુરુભક્તિ, કદાગ્રહશૂન્યતા વગેરે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે બધુ ફળ તો ઉપર બતાવેલ વ્યક્તિ (દા.ત. માષતુષમુનિ વગેરે) પામે પણ છે જ. માટે તેને જ્ઞાની જ મનાય. [૧૨/૩]

ગ્રંથકારશ્રી ફલની તુલ્યતાને વિશે દૃષ્ટાન્તને જણાવે છે.

<u>ગાથાર્થ</u> :- એક આંખવાળો હોય અને બીજો તેના વચનને અનુસરવામાં તત્પર એવો અંધ હોય. જવાની ઈચ્છાવાળા એવા આ બન્ને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય એવા ઈષ્ટ સ્થાનને એક સાથે જ પ્રાપ્ત કરે છે. [૧૨/૪]

<u>ટીકાર્થ</u> :- રસ્તે ચાલવામાં પ્રવૃત્ત થયેલ એવો કોઈક પુરુષ નિર્મળ અને પીડારહિત એવી આંખવાળો છે. બીજો પુરુષ આંખ વિનાનો હોવા છતાં આંખવાળા પુરુષના વચનને અનુસરવામાં તત્પર-પ્રવીણ છે, કારણ કે માર્ગાનુસારીતાના પ્રયોજક એવા કર્મના કારણે બીજા કોઈને અનુસરવાની બાદબાકી કરે છે. આંખવાળો અને યોગ્ય અંધ એવા આ બન્ને સતત ચાલવાની પ્રવૃત્તિથી જવાની ઈચ્છાવાળા હોવાના કારણે ઈષ્ટ એવા નગર વગેરેને એકી સાથે એક જ કાળે પ્રાપ્ત કરે છે. તે બન્ને આગળ-પાછળ ચાલતા હોય તો એક જ ડગલાનું અંતર પડે, મોટું અંતર ન પડે. અથવા એક ડગલાનું અંતર પણ ન પડે, જો તે બન્ને એક-બીજાનો હાથ પકડીને એક જ રેખામાં-સાથે સરખા ડગલા ભરે તો. તેથી બન્નેને એકી સાથે પહોંચવા યોગ્ય નગરાદિની પ્રાપ્તિ થાય. આ રીતે સન્માર્ગે ચાલવામાં પ્રવૃત્ત થયેલા જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીને પણ મોક્ષનગરની પ્રાપ્તિમાં કોઈ અંતર પડતું નથી - આ ગર્ભિત અર્થ છે. [૧૨/૪]

१. ह.प्रतौ —> 'अनवरतप्रयाणप्रयाणप्रमाणप्रवृत्त्या <— इत्यशुद्धः पाठः ।

इत्थ ज्ञानिवदज्ञानिनोऽप्युक्तरूपस्य तुल्यफलत्वात् दीक्षायोग्यत्वमिति दर्शयति --> **यस्ये**'त्यादि ।

यस्यास्ति सत्क्रियायामित्थ सामर्थ्ययोग्यताऽविकला । गुरुभावप्रतिबन्धाद्दीक्षोचित एव सोऽपि किल ॥१२/५॥

यस्य विशिष्टज्ञानरहितस्यापि **अस्ति सत्क्रियाया** = सदाचारे **इत्थ** = अनेन प्रकारेण **सामर्थ्य** = समानफलजननशक्तिरेव **योग्यता** = उत्तमता **अविकला**, गुरुषु = धर्माचार्यादिषु भावप्रतिबन्धात् = अन्तरङ्गसम्बन्धात् **सोऽपि दीक्षोचित एव किल** इति आप्तागमवाद, शेषगुणवैकल्येऽपि ससारविरक्त एवात्राधिकारीति भाव ॥१२/५॥ इत्थ दीक्षाया फलसाम्ये आदेयत्व तद्वैषम्ये चानादेयत्वमित्याह --> **'देये'**त्यादि ।

देयाऽस्मै विधिपूर्व सम्यक्तन्त्रानुसारतो दीक्षा । निर्वाणबीजमेपेत्यनिष्टफलदाऽन्यथाऽत्यन्तम् ॥१२/६॥

कल्याणकन्दली

कान्तारे पापादिपरिहारत. । श्रुतचक्षुर्विहीनोऽपि सत्सातोदयसयुत. ॥३५५॥ अनीदृशस्य तु पुनश्चारित्र शब्दमात्रकम् । ईदृशस्यापि वैकल्य विचित्रत्वेन कर्मणाम् ॥३५६॥ <-- इति भावनीय तत्त्वमेतत् प्राक् (पृ ३९) निरूपितम् ॥१२/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> यस्य सत्क्रियाया इत्थ सामर्थ्ययोग्यता अविकला अस्ति, सोऽपि किल गुरुभावप्रतिबन्धात् दीक्षोचित एव ॥१२/५॥ तदुक्त **दीक्षाद्वात्रिंशिकायामपि** --> यस्य क्रियासु सामर्थ्य स्यात्सम्यग्गुरुरागतः । योग्यतया तस्य दीक्षायामपि माषतुपाकृते ॥ <-- [द्वा द्वा २८/३] इति ।

सदाचारे = अशठतया गृहीतव्रतपालने । **समानफलजननशक्तिः** = भावज्ञानिकृतक्रियाजन्यफलसदृशफलानुगुणशक्ति. । **शेषगुणवैकल्येऽपि ससारविरक्त एव अत्र** = दीक्षाया **अधिकारी** । इदमेवाभिप्रेत्य **अध्यात्मसारे** --> यो बुध्वा भवनैर्गुण्य धीर स्यात् व्रतपालने । स योग्यो भावभेदस्तु दुर्लक्ष्यो नोपयुज्यते ॥[२/१८] शुद्धमार्गानुरागेणाऽशठाना या तु शुद्धता । गुणवत्परतन्त्राणा सा न क्वापि विहन्यते ॥[२/२१] <-- इत्युक्तम् । न चैव द्रव्यदीक्षैव स्यादिति वाच्यम्, ततोऽपि गुरुपारतन्त्र्यप्रभावेन सिद्धिप्राप्ते., तदुक्त **अध्यात्मसारे** --> गुर्वाज्ञापारतन्त्र्येण द्रव्यदीक्षाग्रहादपि । वीर्योल्लासक्रमात् प्राप्ता बहव.परम पदम् ॥ <-- [२/२७] इति । **पञ्चवस्तुकेऽपि** --> पुव्विं असतगपि अ, विहिणा गुरुगच्छमाइसेवाए । जायमणेगेसि इम पच्छा गोविंदमाईण ॥९११॥ <-- इत्युक्तम् ॥१२/५॥

विशेषार्थ - અધ વ્યક્તિ પણ માર્ગાનુસારિતાપ્રયોજક અદૃષ્ટથી બીજા કોઈ અનાપ્ત પુરુષને અનુસરતો નથી અને પોતાને વિવક્ષિત સ્થાનમા પહોચવાની ઈચ્છા હોવાથી ત્યા પહોચાડનાર આખવાળા આપ્તપુરુષના વચનને અનુસારે ચાલે છે તેથી યોગ્ય સ્થાને પહોચે છે માર્ગાનુસારિતાપ્રયોજક અદૃષ્ટ એટલે યોગ્ય માર્ગને અનુસરવામા પ્રયોજક અને ઉન્માર્ગે ચડાવનાર વ્યક્તિને અનુસરવાથી દૂર રહેવામા ભાગ ભજવનાર એવુ કર્મ આ જ રીતે દાર્ષ્ટાન્તિકમા પણ શ્રદ્ધાળુ, પાપભીરુ, ગુરુભક્ત, કદાગ્રહરહિત એવો વૈરાગી જીવ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન ન હોવા છતા મોક્ષમાર્ગાનુસારી હોવાથી ઉન્માર્ગે ચડાવનાર વ્યક્તિના વચનને અનુસરવાથી દૂર રાખનાર અને મોક્ષમાર્ગે આગળ વધારનાર એવા કર્મના કારણે ગીતાર્થ જ્ઞાની સયમીના વચનને અનુસારે મોક્ષમાર્ગે આગળ વધતા તેની સાથે જ મોક્ષ મેળવે છે પુડરિકસ્વામીને અનુસરનાર પાચ કરોડ મુનિ ભગવતો તેમની સાથે ચૈત્ર પુનમના દિવસે મોક્ષે ગયા દ્રાવિડ અને વારિખિલ્લને અનુસરનાર ૧૦ કરોડ મુનિ ભગવતો તેમની સાથે કાર્તિક પૂર્ણિમાના દિવસે મુક્તિ પામ્યા પાચ પાડવને અનુસરનારા ૨૦ કરોડ સાધુઓ તેમની સાથે આસો પૂર્ણિમાના દિવસે સિદ્ધ બન્યા ૫ કરોડ, ૧૦ કરોડ અને ૨૦ કરોડ સાધુમાથી બધા જ સાધુઓ ૧૪ પૂર્વ ભણેલા કે ૧૧ અગ ભણેલા કે ગીતાર્થ જ હતા-તેવુ તો કોઈને પણ માન્ય નથી આમ ગીતાર્થ અને ગીતાર્થનિશ્રિત એક જ ભવમા મોક્ષે ગયાના ઘણા દૃષ્ટાત શાસ્ત્રમા વિદ્યમાન છે [૧૨/૪]

આ રીતે જ્ઞાની અને ૩જા શ્લોકમા બતાવેલ વિશેષણયુક્ત અજ્ઞાની સમાન ફળ મેળવે છે માટે જ્ઞાનીની જેમ ઉપરોક્ત ૫ વિશેષણવાળા અજ્ઞાની જીવ પણ દીક્ષાને યોગ્ય છે - આ વાત મૂલકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ - જેની સદાચારમા આ રીતે સામર્થ્યસ્વરૂપ યોગ્યતા સપૂર્ણ હોય તે પણ ગુરુ પ્રત્યેના અતરગ બહુમાનના કારણે દીક્ષાને યોગ્ય જ છે [૧૨/૫]

ટીકાર્થ - વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી રહિત એવા જે જીવની સારા આચારને વિશે આ રીતે (પૂર્વોક્ત રીતે) સમાન ફળને ઉત્પન્ન કરી શકે તેવી શક્તિ સ્વરૂપ ઉત્તમતા = યોગ્યતા સપૂર્ણ હોય તે જીવ પણ ધર્માચાર્ય વગેરેને વિશે અતરગ બહુમાનના કારણે દિક્ષાને યોગ્ય જ છે - આવો આપ્ત પુરુષોનો આગમવાદ છે, જેને સૂચવવા ગાથામા 'किल' શબ્દ રહેલો છે બીજા ગુણો ન હોવા છતા સસારથી વિરક્ત થયેલ જીવ જ દીક્ષાને વિશે અધિકારી છે - એવો ટીકાકાર શ્રીમદ્જીનો આશય છે [૧૨/૫]

આ રીતે ફળ સમાન મળે તેવુ હોય તો દીક્ષા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે અને ફળ વિષમ બને તેમ હોય તો દીક્ષા તેના માટે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી - આ વાતને ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

अस्मै = योग्याय **विधिपूर्वं सम्यक्** = अवैपरीत्येन तन्त्रस्य = शास्त्रस्य अनुसारतो **दीक्षा देया**, **इति** = अमुना प्रकारेण योग्याय दीयमाना, (एषा) दीक्षा **निर्वाणस्य** = मोक्षस्य **बीजम्** **अन्यथा** = अयोग्यदाने **अत्यन्त** = अतिशयेन **अनिष्टफलदा** = दुरन्तससारफला ॥१२/६॥

का पुनरियं दीक्षा ? इत्याह –> **देशे**'त्यादि ।

देश-समग्राख्येयं विरतिर्न्यासोऽत्र तद्वति च सम्यक् । तन्नामादिस्थापनमविद्रुत स्वगुरुयोजनतः ॥१२/७॥

देशाख्या समग्राख्या च इयं दीक्षा विरति उच्यते, देशविरतिदीक्षा सर्वविरतिदीक्षा चेत्यर्थः । **अत्र** = दीक्षाया

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> अस्मै विधिपूर्वं सम्यक् तन्त्रानुसारतो दीक्षा देया । इति एषा निर्वाणबीजम्, अन्यथा अत्यन्त अनिष्टफलदा ॥१२/६॥

विधिपूर्वं = समवसरणाऽऽगमन-पुष्पाञ्जलिप्रक्षेपादिविधिवत्, तदुक्त मूलकारेणैव पञ्चाशके –> रइयम्मि समवसरणे एव भत्तिविहवाणुसारेण । सूइभूओ उ पदेसे अहिगयजीवो इह एइ ॥ भुवणगुरुगुणक्खाणा, तम्मी सजायतिव्वसद्धस्स । विहिसासणमोहेण तओ पवेसो तहिं एव ॥ वरगधपुप्फदाणं सियरत्थेण तहच्छिठयणं च । आगइगइविण्णाणं इमस्स तह पुप्फपाएण ॥ अभिवाहरणा अण्णे णियजोगपवित्तिओ य केइत्ति । दीवाइजलणभेया, तदुत्तरगुजोगओ चेव ॥ बाहिं तु पुप्फपाए, वियडणचउसरणगुमणमाईणि । काराविज्जइ एसो बारतिगमुवरि पडिसेहो ॥ परिसुद्धस्स उ तह पुप्फपायजोगेण देसण पच्छा । ठितिसाहणमुववूहण हरिसाइपलोयणं चेव ॥ <– [२/२३-२८] इत्यादि । साम्प्रतन्तु दीक्षाविधौ पुष्पाञ्जलिप्रक्षेपादिक न कस्यामपि सामाचार्यां वर्तते इति ध्येयम् । शास्त्रस्येति –> अपरोवतावं सव्वहा, सुगुरुसमीवे, पूइत्ता भयवते वीअरागे साहू अ, तोसिऊण विहवोचिअं किवणाई, सुप्पउत्तावस्सए, सुविसुद्धनिमित्ते, समाहिवासिए विसुज्झमाणो महया पमोएण सम्म पव्वइज्जा लोअधम्मेहितो लोगुत्तरधम्मगमणेण <– इति पञ्चसूत्रादिशास्त्रस्य अनुसारतो दीक्षा देया व्रतारोपणादिना, तदुक्त यजुर्वेदेऽपि –> व्रतेन दीक्षामाप्नोतीति <– [१/९०/२] ।

मोक्षस्य बीज, अनुषङ्गत स्वर्गादिफला इत्यपि गम्यते । अनेन –> यो दीक्षते स देवतानामेको भवति <– [३८/१/१] इति शतपथब्राह्मणवचनमपि व्याख्यातम् ।

अयोग्यदाने अतिशयेन दुरन्तससारफला, जिनाज्ञाविराधनात् तदुक्त –> इहलोयम्मि अकित्ती परलोए दुग्गई धुवा तेसि । आण विणा जिणाणं जे ववहार ववहरंति ॥ <– [ ] इति । उपदेशपदेऽपि –> आयपरपरिच्चाओ, आणाकोवेण इहरहा णियमा <– [३६] इत्युक्तम् । अन्यथा = विधिभङ्गे इत्यपि दृष्टव्यम्, ततोऽपि महानर्थोद्भवात्, –> एसा जिणाणमाणा महाकल्लाणत्ति न विराहिअव्वा बुहेण महाणत्थभयाओ सिद्धिकखिणा <– [३/६] इति पञ्चसूत्रवचनात् ॥१२/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> देश-समग्राख्या इयं विरति , तद्वति च सम्यग् अविद्रुत स्वगुरुयोजनत तन्नामादिस्थापन = अत्र न्यास ॥१२/७॥ एतत्कारिकोत्तरार्धं दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्तौ [द्वा द्वा २८/४] समुद्धृत । एतत्कारिकायुगलमुपजीव्य दीक्षाद्वात्रिंशिकाया –> देया दीक्षाऽस्य विधिना नामादिन्यासपूर्वकम् । हन्तानुपप्लवश्चाय सम्प्रदायानुसारतः ॥४॥ <–

<u>ગાથાર્થ</u> - આ યોગ્ય જીવને વિધિપૂર્વક સમ્યક્ શાસ્ત્રાનુસારે દીક્ષા આપવી જોઈએ આ દીક્ષા મોક્ષનુ કારણ છે બાકી તે અત્યત અનિષ્ટફળદાયી બને [૧૨/૬]

<u>ટીકાર્થ</u> - આ યોગ્ય જીવને વિધિપૂર્વક, વિપર્યાસ વગર (= સ્વાર્થ-સેવા વગેરે હેતુ વિના) શાસ્ત્રના અનુસારે દીક્ષા આપવી જોઈએ આ રીતે યોગ્ય જીવને અપાતી દીક્ષા મોક્ષનુ કારણ બને છે બાકી, અયોગ્યને દીક્ષા અપાય તો તે અત્યત અનિષ્ટ ફળદાયી બને અર્થાત્ દુ ખેથી જેનો નાશ થાય એવા દીર્ઘ સસારરૂપી ફળને આપનાર બને [૧૨/૬]

'આ દીક્ષા શુ છે ?' આ પ્રશ્નના જવાબમા ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - દેશ અને સમગ્ર નામની આ વિરતિ છે દીક્ષાયુક્ત જીવમા સમ્યક્ ઉપદ્રવરહિત તે નામાદિનુ પોતાના ગુરુઓ દ્વારા સ્થાપન કરવાથી આ દીક્ષામા ન્યાસ થાય છે [૧૨/૭]

✧ દીક્ષાના બે પ્રકાર ✧

<u>ટીકાર્થ</u> - દેશ નામની અને સમગ્ર નામની આ દીક્ષા વિરતિ કહેવાય છે અર્થાત્ દેશવિરતિદીક્ષા અને સર્વવિરતિદીક્ષા

न्यास = व्रतप्रतिज्ञाकालविहिताचार [१](सा विद्यते यस्य स तद्वान् तस्मिन् = **तद्वति च** पुरुषे देशदीक्षावति सर्वदीक्षावति च **सम्यक्** = समीचीन = सङ्गत **तन्नामादिस्थापन**) तेषा = प्रवचनप्रसिद्धाना नामादीना चतुर्णा स्थापन = आरोपण **अविद्रुत** = विद्रवरहित = अनुपप्लवमिति यावत् । कथ तन्नामादिस्थापन ?' स्वगुरुभि योजन = स्वजीतानुरोधेन विधान, तत ॥१२/७॥

नामन्यासस्य दीक्षानिमित्तत्वे को हेतु ? इत्यत आह -> **'नामे'**त्यादि ।

नामनिमित्त तत्त्व तथा तथा चोद्धृत पुरा यदिह । तत्स्थापना तु दीक्षा तत्त्वेनाऽन्यस्तदुपचारः ॥१२/८॥

कल्याणकन्दली

इत्युक्तम् । **देशविरतिदीक्षा सर्वविरतिदीक्षा चेति** । तदुक्त **निशीथभाष्ये** -> दुविहो चरणधम्मो य अगारमणगारिय चेव <- [३३००] । तदुक्त **स्थानाङ्गे**ऽपि -> चरित्तधम्मे दुविहे पन्नत्ते । त जहा - आगारचरित्तधम्मे चेव, अणगार-चरित्तधम्मे चेव <- (२/१) इति । **समयसारे देवानन्दसूरिभि**रपि -> सावज्जजोगविरई सम्म चारित्त पण्णत्त । त च दुविह । त जहा- सव्वओ देसओ अ <- [९] इत्युक्तम् । तदुक्त **योगविन्दौ** अपि -> देशादिभेदतश्चित्रमिद चोक्त महात्मभि. <- [३५७], इद = चारित्रम् । **कथारत्नकोशे**ऽपि -> असेससावज्जवज्जिया दिक्खा । सा पुण समत्थअसमत्थगाहगावेक्खया दुविहा <- [पृ ३४९/गा २] इत्युक्तम् । **एतेन** -> सावज्जजोगविरई चरण ओहेण देसिय समए । भेएण उ दुविगप्प देसे सव्वे अ नायव्व ॥११४॥ <- इति **पुष्पमालावचनमपि व्याख्यातम्**, दीक्षा-विरति-चरण-चारित्र-सयमादीनामनर्थान्तरत्वात् । देशविरति-सर्वविरत्यधिकारिणो प्राय साम्यात्प्रागुक्तदीक्षाधिकारिविशेषणसम्बन्ध उभयत्र कार्य., न तु सर्वविरत्यधिकारिण्येव । इदमेवाभिप्रेत्य **श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः पुष्पमालाया** -> सवेगभाविअमणो सम्मत्ते निच्चलो थिरपइन्नो । विजइदिओ अमाई, पन्नवणिज्जो किवालु य ॥ जइधम्ममि कुसलो धीम आणारुई सुसीलो अ । विन्नायतस्सरूवो अहिगारी देसविरईए ॥ पाण्ण हुति जोगा पव्वज्जाए वि ति चिय मणुस्सा । देसकुलाइसुद्धा बहुखीणप्पायकम्मसा ॥ <- [१२०/२१/२२] इत्युक्तम् ।

उपन्यासश्चास्या यथाक्रममेव युक्त , देशविरत्याराधनादेव सर्वविरतियोग्यताया. प्राय प्रादुर्भावाद् । इदमेवाभिप्रेत्य **धर्मविन्दौ मूलकारै**रेवोक्त -> पद पदेन मेधावी यथाऽऽरोहति पर्वतम् । सम्यक्तथैव नियमाद् धीरश्चारित्रपर्वतम् ॥[३/१७] स्तोकान् गुणान् समाराध्य बहूनामपि जायते । यस्मादाराधनायोग्यस्तस्मादादावय मत ॥ <- [३/१८] अय = श्रावकधर्म देशविरतिरूप. । -> श्रावकधर्म अणुव्रताद्युपासकप्रतिमागतक्रियासाध्य. साधुधर्माभिलापातिशयरूप आत्मपरिणाम । साधुधर्म पुन. सामायिकादिगतविशुद्धक्रियाऽभिव्यङ्ग्य सकलसत्त्वहिताशयामृतलक्षण स्वपरिणाम एव, क्षायोपशमिकादिभावरूपत्वाद्धर्मस्य <- [पृ ५०] इति व्यक्त **ललितविस्तरायाम्** । **प्रवचनप्रसिद्धाना नामादीना** = नाम-स्थापना-द्रव्य-भावाना **चतुर्णा आरोपणम्** । **स्वजीतानुरोधेन** = स्वगुरुपरम्पराऽऽचीर्णव्यवहारानुसारेण **विधान** = करण, **ततः** = तस्मात् । **सामाचारीप्रकरणे** च **पूर्वाचार्यैः** -> 'पुच्छा [१]वासे[२] चिइ[३] 'वेस 'वदणुस्सग्ग' लग्गअट्ठतिअ' । 'समइतिअ 'तिपयाहिण [१०]'उस्सग्गो नाम [११]अणुसट्ठी ॥ <- (पृ १४) इत्येव दीक्षाविधिरुक्त. ॥१२/७॥

દીક્ષાવિશિષ્ટ વ્યક્તિમા પ્રવચનમા પ્રસિદ્ધ એવા નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ - આ ચાર નિક્ષેપનુ આરોપણ સમ્યક્ ઉપદ્રવરહિત રીતે પોતાના ગુરુઓ વડે પોતાના જીત વ્યવહારને અનુસારે કરવાથી દીક્ષામા ન્યાસ થાય છે અર્થાત્ વ્રત-પ્રતિજ્ઞાના સમયે વિશેષ પ્રકારનો જે શાસ્ત્રવિહિત આચાર થાય છે તે દીક્ષા કહેવાય છે [૧૨/૭]

દીક્ષાન્યાસ

વિશેષાર્થ - દીક્ષાના આ બે પ્રકાર છે -દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ -> દીક્ષામા ન્યાસ કરવો એટલે શુ ? એટલે કે દીક્ષામા વ્રતની પ્રતિજ્ઞાના સમયે થનાર શાસ્ત્રવિહિત આચાર શુ છે ? મતલબ કે વ્રતપ્રતિજ્ઞાના અવસરે શાસ્ત્રવિહિત કયો આચાર કરવાથી દીક્ષાન્યાસ થયો કહેવાય ? <- આ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે જેની દીક્ષા થાય છે તેમા તેના ગુરુઓ પોતાના જીત વ્યવહારને અનુસારે શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ દીક્ષાસબધી નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ - આ ચાર નિક્ષેપાઓનુ આરોપણ કરે એટલે દીક્ષાન્યાસ કહેવાય ત્યારે તાત્ત્વિક શાસ્ત્રીય દીક્ષા થઈ કહેવાય અર્થાત્ પોતાના ગુરુ નામાદિન્યાસ કરે તે જ દીક્ષાનુ નિમિત્ત છે, તેના કારણે તે વ્યક્તિ દીક્ષિત થઈ કહેવાય નામાદિ નિક્ષેપનો ન્યાસ ન થાય અથવા તો પોતાના ગુરુના બદલે ગમે તે સસારી વ્યક્તિ નામાદિનુ આરોપણ કરે અથવા જીતવ્યવહારનુ ઉલ્લઘન કરીને જે નામાદિનુ સ્થાપન થાય તે દીક્ષાન્યાસ ન કહેવાય [૧૨/૭]

'નામસ્થાપન દીક્ષાનુ નિમિત્ત છે' આવુ માનવામા શુ હેતુ રહેલો છે ? આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવાથી ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે —

१ मुद्रितप्रतौ ह प्रतौ च ( ) चिह्नद्वयान्तगत पाठो नोपलभ्यते, मूलानुसारेण योगदीपिकाऽत्र त्रुटिता प्रतिभाति । अत सुगमार्थकल्पनावृत्तिगत पाठोऽत्र योजितोऽस्माभि ।

यत् = यस्मात् **नामनिमित्त** = नामहेतुक **तत्त्व** = '[1]नामप्रतिपाद्यगुणवत्त्व, प्रशान्ततादिजननाभिप्रायेणाऽऽप्तकृतप्रशान्तादिनाम्न प्रशमादिरूपोपलम्भात् तत्तन्नाम्नैव तत्तदभिप्रायस्मारणात्तत्तद्गुणानुकूलप्रवृत्त्या तत्तद्गुणसिद्धे । **तथा तथा च** = तेन तेन स्वरूपेण **उद्धृत** = कृतनिर्वाह **इह** = प्रवचने **पुरा** मुनिभि । तस्मात् '[2]**तत्स्थापना तु** = नामस्थापनैव **तत्त्वेन** = परमार्थेन **दीक्षा, अन्य** क्रियाकलाप **तदुपचार** = नामस्थापनारूप-मुख्यदीक्षाकर्मण पूर्वोत्तरभावेनाऽऽङ्गमात्ररूप इत्यर्थ ॥१२/८॥

एव नामन्यासस्य दीक्षानिमित्तत्व साधितम् । स्थापनादिन्यासस्य तु तत्त्वेऽविप्रतिपत्तिरेवेति नामादिचतुष्टयन्यासस्य दीक्षात्वात् पृथक्फलप्रदर्शनपूर्वं तत्रैव यत्नोपदेशमाह —> **कीर्त्ती**'त्यादि ।

कीर्त्यारोग्यध्रुवपदसम्प्राप्तेः सूचकानि नियमेन । नामादीन्याचार्या वदन्ति तत्तेषु यतितव्यम् ॥१२/९॥

कीर्त्ति = श्लाघा, **आरोग्य** = नीरुजत्व, प्राक्तनसहजौत्पत्तिकरोगविरहात् **ध्रुव** = स्थैर्य, भावप्रधाननिर्देशात् ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> यत् नामनिमित्त तत्त्व तथा तथा च पुरा इह उद्धृतम् । तत्स्थापना तु तत्त्वेन दीक्षा अन्य तदुपचार ॥१२/८॥ इय कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [द्वा द्वा.२८/४] समुद्धृता वर्तते ।

प्रशान्ततादिजननाभिप्रायेणेति । एतेन दीक्षावसरे मूलनाम एव स्थाप्यते, न तु परिवर्तन तत्रेति लुम्पकमत प्रत्याख्यातम्, तत्तद्गुणोद्देशेन क्रियमाणतया नूतननामन्यासस्याऽपि समीचीनत्वात्, प्राक् प्रयोजनविशेषेण पित्रादिकृत-कचरादास-गाडालाल-घेलाभाईप्रभृतिनाम्ना आहुतस्य साधो मनोऽस्वास्थ्यादय परेषाञ्चाऽप्रत्ययादयो दोषा स्युरिति दिक् । तत्तद्गुणसिद्धिप्रकारमेवावेदयति **तत्तन्नाम्नैव** = आप्तकृतप्रशान्तादिनाम्नैव **तदभिप्रायस्मरणात्** = प्रशान्ततादिजननप्रयोजनप्रतिसन्धानात् जात्यादिसम्पन्नाना **तत्तद्गुणानुकूलप्रवृत्त्या तत्तद्गुणसिद्धे**' = प्रशान्ततादिगुणनिष्पत्ते ।

अन्य' करयोजन-वन्दन-कायोत्सर्गादिलक्षण **क्रियाकलाप**' **नामस्थापनारूपमुख्यदीक्षाकर्मणः** = अभिधानारोपणात्मकस्य प्रधानस्य दीक्षाकर्मण **पूर्वोत्तरभावेन अङ्गमात्ररूपः**, प्रधानस्योपकरण = अङ्गम् । केचित्तु अन्यार्थत्वमङ्गत्वमित्याहु । तदीयप्रधानफलाऽजनकत्वे सति तदीयप्रधानफलजनकव्यापारजनकत्व अङ्गत्व, घटादावतिव्याप्तिवारणाय सत्यन्तमित्यन्ये ॥१२/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> नामादीनि नियमेन कीर्त्यारोग्यध्रुवपदसम्प्राप्ते सूचकानि [इति] आचार्या वदन्ति । तत् तेषु यतितव्यम् ॥१२/९॥ इय कारिका दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्तौ [द्वा द्वा २८/५] समुद्धृता ।

नीरुजत्व प्राक्तनसहजौत्पत्तिकरोगविरहादिति । प्राक्कालीना ये सहजा = सहोत्पत्तिका = चिरपूर्वकालीना इति यावत्, औत्पत्तिका = अभिनवोत्पन्ना उत्पत्स्यमाना वा रोगा तेषामभावादिति भाव । ध्रुव = ध्रुवता = स्थैर्य,

<u>ગાથાર્થ</u> - પૂર્વે જિનશાસનમા તે તે સ્વરૂપે નામનિમિત્તક તત્ત્વ નિર્વાહ કરાયેલ છે તેથી નામનુ આરોપણ એ જ પરમાર્થથી દીક્ષા છે બીજુ બધુ તો મુખ્ય દીક્ષાનો ઉપચાર છે [૧૨/૮]

⁂ નામન્યાસ એ જ મુખ્ય દીક્ષા ⁂

<u>ટીકાર્થ</u> :- તત્ત્વ નામહેતુક છે અર્થાત્ નામથી પ્રતિપાદ્ય ગુણવત્તા નામનિમિત્તક છે, કારણ કે પ્રશાતતા વગેરે ગુણો ઉત્પન્ન કરવાના અભિપ્રાયથી આપ્ત પુરુષે જેનુ પ્રશાત વગેરે નામ રાખેલ છે તેમા પ્રશાતતા વગેરે ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે પ્રશાત વગેરે તે તે નામથી જ પ્રશાતતા વગેરે તે તે ગુણોને ઉત્પન્ન કરવાનો આપ્ત પુરુષનો અભિપ્રાય યાદ આવવાથી પ્રશાતતા વગેરે તે તે ગુણોને અનુકૂળ એવી પ્રવૃત્તિના કારણે પ્રશાતતા વગેરે તે તે ગુણોની સિદ્ધિ = પ્રાપ્તિ થાય છે જિનશાસનમા પૂર્વ કાળમા મુનિઓ દ્વારા તે તે સ્વરૂપે નામનિમિત્તક તત્ત્વનો નિર્વાહ થયેલ છે માટે નામનુ આરોપણ એ જ પરમાર્થથી દીક્ષા છે (વદન, હાથ જોડવા, કાઉસગ્ગ, મુડન વગેરે) અન્ય ક્રિયાઓનો સમૂહ તો નામારોપણસ્વરૂપ મુખ્ય દીક્ષા વિધિમા આગળ-પાછળ હોવા સ્વરૂપે કેવળ અગસ્વરૂપ -ઘટકસ્વરૂપ તેનો ઉપચાર છે [૧૨/૮]

આ રીતે નામનુ આરોપણ એ દીક્ષાનુ નિમિત્ત છે - એવુ ગ્રથકારશ્રીએ સિદ્ધ કર્યું સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવનુ આરોપણ એ દીક્ષાનુ નિમિત્ત છે આ વાતમા તો કોઈ વિવાદ છે જ નહિ આમ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ - આ ચારનો ન્યાસ એ જ (સન્યાસ =) દીક્ષા હોવાથી અલગ-અલગ ફળ બતાવવા પૂર્વક તેમા જ પ્રયત્ન કરવાનો ઉપદેશ ગ્રથકારશ્રી આપે છે

⁂ નામાદિ ન્યાસનું ફળ ⁂

<u>ગાથાર્થ</u> - નામ (= દીક્ષા વખતે નામકરણ) વગેરે નિયમા કીર્તિ, આરોગ્ય, સ્થિરતા અને પદની પ્રાપ્તિના સૂચક હોય છે -એમ આચાર્યો કહે છે માટે નામાદિમા (નૂતન દીક્ષિતનુ નામ વગેરે શુભ રાખવાનો) પ્રયત્ન કરવો જોઈએ [૧૨/૯]

१ मुद्रितप्रता —> नामप्रतिपाद्यगुणवत्त्वहेतुक' <— इति पाठ । २ मुद्रितप्रता —> तत्स्थापनेव तत्त्वेन <— इति त्रुटित पाठो वर्तते ।

पद = विशिष्टपुरुषावस्थारूप आचार्यत्वादि तेषा सम्प्राप्ति = अप्राप्तिपूर्विका प्राप्ति, तस्या **सूचकानि** = गमकानि **नियमेन** = अवश्यन्तया **नामादीनि** = नाम-स्थापना-द्रव्य-भावरूपाणि **आचार्या** = पूज्या **वदन्ति । तत्** = तस्मात् **तेषु** = नामादिषु **यतितव्य** = तदर्थानुकूल्येनाऽत्यादरो विधेय । अय भाव अन्वर्थनाम्नो हि कीर्त्तनमात्रादेव शब्दार्थप्रतीतेर्विदुषा प्राकृतजनस्य च मन प्रसादात् बहुजनकृतगुणप्रवादरूपा कीर्त्तिराविर्भवति । तथा[१] सुधर्मभद्रबाहुप्रभृतीना स्थापनाऽपि रजोहरण-मुखवस्त्रिकाद्याकाररूपा धार्यमाणा भावगर्भप्रवृत्त्यारोग्यमुपजनयति । द्रव्यमप्याचारादिश्रुत साधुक्रिया चाऽभ्यस्यमाना व्रतस्थैर्योपपत्तये भवति । भावोऽपि सम्यग्दर्शनादिरूप प्रागुक्तपदावाप्तये सम्पद्यते, भावाचार्यादिपदस्य विशिष्टभावनिमित्तत्वात् । अथवा सर्वाण्येव नामादीनि सामान्येन कीर्त्त्यारोग्यमोक्षप्राप्ते सूचकानि ॥१२/९॥

'नामादिषु यत्ने कृते दीक्षाया किमागत ?' इत्यत आह —> **'तदि'**त्यादि ।

तत्सस्कारादेषा दीक्षा सम्पद्यते महापुंसः । पापविषापगमात् खलु सम्यग्गुरुधारणायोगात् ॥१२/१०॥

तेषा = नामादीना सरकारात् **एषा** द्विविधा **दीक्षा** व्रतरूपा **सम्पद्यते महापुस** = दृढप्रतिज्ञस्य पापमेव विष तस्यापगमात् खलु = अपगमादेव, 'विषापहारिणी दीक्षा' इति केषाञ्चित्प्रसिद्धिमनुरुध्येदमुक्त, **सम्यग्** = अवैपरीत्येन गुरो = पापाहिगारुडिकस्याऽऽचार्यस्य धारणा = आयत्तत्व, तेन योगात् = सम्बन्धात् ॥१२/१०॥

कल्याणकन्दली

भावप्रधाननिर्देशात् = निर्देशस्य भावप्रधानत्वात् । शिष्ट स्पष्टम् । एतदनुसारेण दीक्षाद्वात्रिंशिकायामपि —> नाम्नाऽन्वर्थेन कीर्त्तिः स्यात्, स्थापनाऽऽरोग्यकारिणी । द्रव्येण च व्रतस्थैर्य, भाव. सत्पददीपन. ॥५॥ <— इत्युक्तम् ॥१२/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> तत्सस्कारात् सम्यग् गुरुधारणायोगात् पापविषापगमात् खलु महापुस. एषा दीक्षा सम्पद्यते

टीकार्थ .- (१) कीर्ति = श्लाघा-प्रशसा, (२) पूर्वकालीन-समकालीन औत्पत्तिक रोगना अभावथी आरोग्य, (३) मूळमा ध्रुव शब्द छे परतु तेनो निर्देश भावप्रधान होवाथी ध्रुव = ध्रुवता = स्थिरता, (४) पद = विशिष्ट एवी पुरुषनी अवस्थास्वरूप आचार्यपणु = आचार्यपद वगेरे - पूर्वे जेनी प्राप्ति नथी थयेल एवी आ चारेय चीजनी प्राप्तिनु नाम, स्थापना, द्रव्य अने भाव - आ चार (यथाक्रम = क्रमिक रीते) अवश्य सूचन करे छे - आवु पूज्य आचार्य भगवतो जणावे छे माटे नामादिने विशे प्रयत्न करवो जोईए (अर्थात् नूतन दीक्षितनु नाम वगेरे शुभ राखवानो गुरुए प्रयत्न करवो तथा अभिनव दीक्षिते गुणसूचक एवा पोताना नामना अर्थने अनुकूळ बनाय ते रीते अत्यत आदर = प्रयत्न करवो जोईए)

आशय ए छे के जेनु नाम सान्वर्थ = सार्थक = विशिष्टगुणसूचक होय तेने केवळ बोलवाथी ज शब्दार्थनु भान थवाना लीधे विद्वानो अने सामान्य माणसोना मन प्रसन्न थाय छे तेथी तेनी कीर्ति प्रगट थाय छे अर्थात् अनेक लोको तेना गुणोने प्रकृष्ट रीते बोले छे जेम के सुधर्मस्वामी, भद्रबाहुस्वामी वगेरे महापुरुषोनी जिनशासनमा यश-कीर्ति फेलाई ओघो, मुहपत्ति वगेरे स्वरूपे धारण कराती स्थापना दीक्षा पण भावगर्भित प्रवृत्ति द्वारा आरोग्यने उत्पन्न करे छे द्रव्य अर्थात् आचाराग वगेरे श्रुत तथा अभ्यास कराती साधुक्रिया पण व्रतनी स्थिरता सगत करवा माटे थाय छे सम्यग्दर्शनादिस्वरूप भाव पण पूर्वोक्त आचार्यादि पदनी प्राप्ति माटे भाग भजवे छे भावआचार्य वगेरे पद विशिष्टभावनिमित्तक छे अथवा नाम वगेरे बधा ज = प्रत्येक सामान्यथी कीर्ति आरोग्य अने मोक्षनी (= ध्रुवपदनी) प्राप्तिना सूचक छे [१२/९]

'नामकरण वगेरेना विशे प्रयत्न कर्ये छते दीक्षामा शु आव्यु ? (दीक्षा साथे तेने शु लागे-वळगे ?)' आ शकाना समाधान माटे ग्रथकारश्री कहे छे के —

गाथार्थ :- नामादिना सस्कार थवाथी सारी रीते गुरुने आधीन थवाना लीधे पापरूपी झेर नीकळी जवाथी महापुरुषने दीक्षा सपन्न थाय छे [१२/१०]

टीकार्थ :- नाम, स्थापना वगेरेना (आरोपजन्य) सस्कारथी देशविरति अने सर्वविरति - एम बन्ने व्रतात्मक दीक्षा दृढप्रतिज्ञावाळा महापुरुषने सिद्ध थाय छे, कारण के तेनाथी पापस्वरूप झेर दूर थाय छे ज 'दीक्षा विषापहारिणी = झेर दूर करनार छे' आवी केटलाक महर्षिओनी प्रसिद्ध उक्तिने अनुसरीने आ जणावेल छे (झेर दूर थवानु कारण ए छे के दीक्षित व्यक्ति) पापस्वरूप झेरवाळा सापने माटे गारुडिक समान आचार्यने आधीन छे [१२/१०]

विशेषार्थ - विधिपूर्वक नाम, स्थापना, द्रव्य, भाव-आ चारनु आरोपण करवाथी दृढप्रतिज्ञावाळी व्यक्तिमा 'हु दीक्षित थयो छु, हवे मारे हिसा, जूठ, चोरी वगेरे पाप कराय नहि जिनाज्ञा-गुरुआज्ञा अनुसारे ज मारे जीवन जीववानु होय. ' ईत्यादि सस्कार उत्पन्न थाय छे तेना कारणे तेने भाव दीक्षा = मुख्य दीक्षा सप्राप्त थाय छे, कारण के तथाविध शुभ सस्कारना

१ मुद्रितप्रतौ ह प्रतौ च 'यथा' इत्यशुद्ध पाठ ।

दीक्षासम्पत्तौ किं स्यात् ? इत्याह --> सम्पन्नायामि'त्यादि ।

सम्पन्नायाश्चास्या लिङ्गं व्यावर्णयन्ति समयविदः । धर्मैकनिष्ठतैव हि शेषत्यागेन विधिपूर्वकम् ॥१२/११॥

सम्पन्नायाश्च = सञ्जातायाश्च, अस्या दीक्षाया लिङ्गं = लक्षणं **व्यावर्णयन्ति** = कथयन्ति **समयविदः** = सिद्धान्तज्ञा एतदिति शेषः, एतत्क्रियेत्यप्यध्याहार्यं. **धर्मैकनिष्ठतैव हि** = धर्ममात्रप्रतिबद्धतैव हि, **शेषस्य** = अनुपादेयस्य त्यागेन **विधिपूर्वं** = शास्त्रनीत्या ॥१२/११॥

अस्यामेव सर्वविरतिदीक्षायां क्षान्त्यादियोजनामाह --> **वचने**'त्यादि, **आकिञ्चन्यमि**'त्यादि ।

वचनक्षान्तिरिहादौ धर्मक्षान्त्यादिसाधनं भवति । शुद्धश्च तपो नियमात्संयमश्च सत्यञ्च शौचञ्च ॥१२/१२॥

आकिञ्चन्यं मुख्यं ब्रह्माऽपि परं सदागमविशुद्धम् । सर्वं शुक्लमिदं खलु नियमात्संवत्सरादूर्ध्वम् ॥१२/१३॥

वचनक्षान्तिः = आगमक्षान्तिः **इह** = दीक्षायां **आदौ** = प्रथमं धर्मक्षान्तेः आदिसाधनं = प्रधानकारणं **भवति** । इदमुपलक्षणं, तेनाऽस्यामादौ ['] वचनमार्दवादिकमपि धर्ममार्दवादिकारणं भवतीति द्रष्टव्यम् । **शुद्धश्च** = अविलिष्टश्च

कल्याणकन्दली

॥१२/१०॥ योगदीपिकोक्तानार्थेति न तन्यते ॥१२/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> अस्याश्च सम्पन्नायाः 'शेषत्यागेन विधिपूर्वकं हि धर्मैकनिष्ठतैव' लिङ्गं समयविदः व्यावर्णयन्ति ॥१२/११॥ धर्ममात्रप्रतिबद्धतैवेति । धर्मलक्षणं तु पञ्चाशके --> धम्मो पुण एयस्सिह सम्माणुट्ठाणपालणारूवो । विहिपडिसेहजुयं तं आणासारं मुणेयव्वं ॥ <-- [११/८] इत्युक्तम् ॥१२/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> इह आदौ धर्मक्षान्त्यादिसाधनं वचनक्षान्तिः भवति । शुद्धश्च तपः नियमात् संयमश्च सत्यञ्च शौचञ्च ॥१२/१२॥ मुख्यं आकिञ्चन्यं, ब्रह्म अपि सदागमविशुद्धं परम् । इदं सर्वं खलु संवत्सरात् ऊर्ध्वं नियमात् शुक्लम् ॥१२/१३॥ त्रयोदशी कारिका अध्यात्मोपनिषट्टीकायां (२/१४) श्रीभद्रङ्करसूरिभिः समुद्धृता ।

तदुक्तं यतिधर्मविंशिकायामपि --> तम्हा नियमेण च्चिय जइणो सव्वासवा नियत्तस्स । पढममिह वयणखंती पच्छा पुण धम्मखंतित्ति ॥७॥ <-- इति । वचनमार्दवादिकमपीति । तदुक्तं यतिधर्मविंशिकायां --> एमेवऽद्दव-मज्जव-मुत्तीओ हुंति पंचभेयाओ । पुव्वोइयनाएणं जइणो इत्थपि चरमदुगं ॥११॥ <-- इति ।

प्राधान्यात् क्षमाया मूले ग्रहणम्, तदुक्तं विष्णुपुराणेऽपि --> क्षमासारा हि साधवः <-- [१/१/२०] इति ।

લીધે પોતે ગુરુને સમર્પિત રહે છે. ગુરુવચનાનુસાર જીવન જીવે છે. તેથી પાપરુચિ-પાપક્રિયા-પાપકર્મ નાશ પામે છે. જેમ કોઈને ઝેર ચડ્યું હોય તે વ્યક્તિ મંત્ર દ્વારા ઝેર ઉતારનાર ગારુડિક માન્ત્રિક પુરુષને સમર્પિત થાય તો તેનું ઝેર ઉતરી જાય છે. તેમ પાપસ્વરૂપ ઝેરને ઉતારવા માટે ગુરુ એ ગારુડિકતુલ્ય છે. માટે ઉપર જે વાત કરી તે ઘટી શકે તેવી જ છે. [૧૨/૧૦]

દીક્ષાસંપ્રાપ્ત થયે છતે શું થાય ? આ વાતને જણાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે ↓

ગાથાર્થ - આ દીક્ષા સંપ્રાપ્ત થયે છતે તેનું લક્ષણ 'બીજું બધું છોડીને વિધિપૂર્વક ધર્મમાત્રમાં જ નિષ્ઠા' પ્રાપ્ત થાય છે - એમ આગમજ્ઞ પુરુષો વર્ણવે છે. [૧૨/૧૧]

ભાવદીક્ષાનું લક્ષણ

ટીકાર્થ :- દીક્ષા સંપન્ન થયે છતે જૈનસિદ્ધાન્તવેત્તા પુરુષો તેનું લક્ષણ આ ક્રિયા કહે છે કે - જેનું ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી તેનો ત્યાગ કરીને શાસ્ત્રીય વિધિથી ધર્મમાત્રમાં જ પ્રતિબદ્ધતા = નિષ્ઠા. મૂળ ગાથામાં 'एतत्' પદનો અધ્યાહાર કરવો. 'एतत्' ના વિશેષ્ય તરીકે 'क्रिया' આ પદનો પણ અધ્યાહાર કરવો. (નિષ્ઠા - પ્રતિબદ્ધતા એ ક્રિયા જ છે.) [૧૨/૧૧]

આ સર્વવિરતિ દીક્ષામાં જ ક્ષમા વગેરેની યોજનાને ગ્રંથકારશ્રી (બે ગાથા વડે) બતાવે છે કે ↓

ગાથાર્થ - દીક્ષામાં સૌ પ્રથમ ધર્મક્ષમાનું પ્રધાન કારણ એવી વચનક્ષમા પ્રાપ્ત થાય છે. તથા નિયમા શુદ્ધ તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, મુખ્ય અકિંચનતા, બ્રહ્મચર્ય પણ પ્રધાન હોય છે. આ સુંદર એવા આગમથી વિશુદ્ધ હોય છે. આ બધું જ એક વર્ષ પછી નિયમા શુક્લ = નિરતિચાર બને છે. [૧૨/૧૨-૧૩]

❀ એક વર્ષના દીક્ષાપર્યાય પછી ધર્મ નિરતિચાર બને ❀

ટીકાર્થ - સર્વવિરતિસ્વરૂપ દીક્ષામાં ધર્મક્ષમાનું પ્રધાન કારણ એવી વચનક્ષમા સર્વપ્રથમ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપલક્ષણ

' मुद्रितप्रतौ --> वचनमार्दवादिकारणं भवतीति <-- एवमशुद्धः त्रुटितः पाठः ।

तपो द्वादशभेद नियमात् = निश्चयेन **यमश्च** = [1]सयमश्च **सत्यश्च** अविसवादनादिरूप, **शौचश्च** बाह्याभ्यन्तरभेदम् ॥१२/१२॥ **आकिञ्चन्य** = निष्किञ्चनत्व बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहत्यागरूप **मुख्य** = निरुपचरित, **ब्रह्माऽपि** = ब्रह्माऽपि

कल्याणकन्दली

तपो द्वादशभेद बाह्याभ्यन्तरभेदात्, तदुक्त **दशवेकालिकनिर्युक्तौ** –> अणसणमूणोअरिआ वित्तीसखेवण रसच्चाओ । कायकिलेसो सलीणया य बज्झो तवो होइ ॥४७॥ पायच्छित्त विणओ वेआवच्च तहेव सज्झाओ । झाण उस्सग्गोऽवि अ अब्भितरओ तवो होइ ॥४८॥ <– इति । एतच्चाशसाविप्रमुक्तत्वान्निर्जराफलमवसेयमत्र । तदुक्त **यतिधर्मविशिकाया** –> इह-परलोगादणविक्ख जमणसणाइ चित्तणुट्ठाण । त सुद्धनिज्जराफलमित्थ तवो होइ नायव्वो ॥९॥ <– इति । **विनयद्वात्रिंशिकायामपि** –> कुर्यात्तपस्तथाचार नैहिकामुष्मिकाशयात् । कीर्त्त्याद्यर्थ च नो किन्तु निष्कामो निर्जराकृते ॥२४॥ <– इत्युक्तम् ।

सयमश्च सप्तदशविधः –> [1]पुढवि- [2]दग- [3]अगणि- [4]मारुय- [5]वणस्सइ- [6]बि- [7]ति- [8]चउ- [9]पणिदि- [10]अजीवा । [11]पेह- [12]उप्पेह- [13]पमज्जण- [14]परिट्ठवण [15]मणो- [16]वई- [17]काए ॥ <– [द वै नि ४६] इति **आवश्यकनिर्युक्ति**-[पगा स १] **दशवैकालिकनिर्युक्ति**वचनात् । प्रकारान्तरेणेन्द्रियकषायनिग्रहादिरूपोऽपि सयमो बोध्यः, यथोक्त **यतिधर्मविशिकाया** –> आसवदारनिरोहो जमिदिय-कसाय-दडनिग्गहओ । पेहातिजोगकरण त सव्व सजमो नेओ ॥ <– [वि विं ११/१०] इति । **सत्यश्चाविसवादनादिरूपम्**, उपलक्षणात् गुरुसूत्रानुज्ञातत्वादिकमप्यत्र बोध्यम् । तदुक्त **यतिधर्मविशिकाया** –> गुरुसुत्ताणुन्नाय ज हियमियभासण ससमयम्मि । अपरोवतावमणघ त सच्च निच्छिय जइणो ॥११॥ <– इति ।

शौच बाह्याभ्यन्तरभेद द्विविध भवति जगति, तदुक्त **यतिधर्मविशिकाया** –> आलोयणादिदसविहजलओ पावमलखालण विहिणा । ज दव्वसोयजुत्त त सोय जईजणपसत्थ ॥१२॥ <– इति । **जाबालदर्शनोपनिषदि** तु –> 'अह शुद्ध' इति ज्ञान शौचमाहुर्मनीषिण <– [१/२०] इति कथितम् । **शाण्डिल्योपनिषदि** च –> शौच नाम द्विविध बाह्यमान्तरश्चेति । तत्र मृज्जलाभ्या बाह्यम् । मन शुद्धि आन्तरम् । तदध्यात्मविद्यया लक्ष्यम् <– [१/१] इत्युक्तम् । लोभनिग्रह. शौचमित्यन्ये । तदुक्त **तत्त्वार्थसारे अमृतचन्द्रेण** –> परिभोगोपभोगत्व-जीवितेन्द्रियभेदत· । चतुर्विधस्य लोभस्य निवृत्ति शौचमुच्यते ॥१७॥ <– इति । **भविष्यपुराणे** तु –> अभक्ष्यपरिहारश्च ससर्गश्चाप्यनिन्दितै । आचारे च व्यवस्थान शौचमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ <– [१/२/१६०] इत्येव व्यवहारप्रधान शौचलक्षणमाविष्कृतम् । **मैत्रेय्युपनिषदि** तु –> शौचमिन्द्रियनिग्रह <– [२/२] इत्युक्तम् । साधोस्तु प्राधान्येन भावशौचमवगन्तव्य दोषक्षालनलक्षणम्, मनसो मलिनत्वे गङ्गास्नानादीनामपि शौचानापादकत्व कि पुन. सामान्यजलस्नानादीनामपि, तदुक्त **जाबालदर्शनोपनिषदि** –> चित्तमन्तर्गत दुष्ट तीर्थस्नानैर्न शुध्यति । शतशोऽपि जलैर्धौत सुराभाण्डमिवाऽशुचि ॥ <– [५/५४] इति । **लिङ्गपुराणेऽपि** –> अवगाह्यापि मलिनो ह्यन्त.शौचविवर्जित । शैवला झषका मत्स्या सत्त्वा मत्स्योपजीविन. ॥ सदाऽवगाह्य सलिले विशुद्धा कि द्विजोत्तमा । तस्मादाभ्यन्तर शौच सदा कार्य विधानत ॥ <– [८/३४-३५] इत्युक्तम् । **दक्षस्मृतौ** अपि –> शौचमाभ्यन्तर त्यक्त्वा भावशुद्ध्यात्मक शुभम् । जलादिशौच यत्रेष्ट मूढविस्मापन हि तत् ॥ <– इत्युक्तम् । –> चित्त समाधिभि शुद्ध वदन सत्यभाषणै· । ब्रह्मचर्यादिभि काय· शुद्धो गङ्गा विनाऽप्यसौ ॥ <– [ ] इत्यप्यत्र स्मर्तव्यम् । अन्यत्रापि –> सर्वजीवदया शौच शौच सत्यप्रभाषणम् । अचौर्य ब्रह्मचर्य च शौच सन्तोष एव च ॥ कषायनिग्रह शौच शौचमिन्द्रियनिग्रह । प्रमादवर्जन शौच ध्यान शौच तथोत्तमम् ॥ दुष्टयोगजय. शौच शौच वरविवेकिता । तपो द्वादशधा चैव शौचमाहुर्मनीषिण ॥ <– [ ] इत्युक्तम् । यदपि **नारदपुराणे** –> शौचे यत्न सदा कार्य शौचमूलो द्विज स्मृत. । शौचाचारविहीनस्य समस्त कर्म निष्फलम् ॥ <– [पूर्वभाग, प्रथमपाद, २७/८] इत्युक्त तदपि भावशौचापेक्षयाऽवगन्तव्यमदुष्टम् । **एतेन** –> अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति मन. सत्येन शुध्यति । विद्यातपोभ्या भूतात्मा, बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥[५/१०९] <– इति **मनुस्मृतिवचनमपि व्याख्यातम्**, ध्यानस्यैव शुद्धे चतुर्विधत्वख्यापनपरत्वात्तस्येति । अत्र च सामस्त्येनोपयोगिन्य **श्रीश्रीपालकथागाथा** एव बोध्या. –> खती नाम अकोहत्त मद्दव माणवज्जण । अज्जव सरलो भावो मुत्ती निग्गथया दुहा ॥१०८७॥ तवो इच्छानिरोहो अ दया जीवाण पालण सच्च वक्कमसावज्ज सोय निम्मलचित्तया ॥१०८८॥ बभमट्ठारभेअस्स मेहुणस्स विवज्जण । अकिचण न मे किंचि कज्ज केणवि त्थि त्तिऽर्णाहया ॥१०८९॥ <– इति ॥१२/१२॥

છે તેથી સર્વવિરતિસ્વરૂપ દીક્ષામા ધર્મમાર્દવ વગેરેનુ કારણ એવા વચનમાર્દવ વગેરે પ્રાથમિક દશામા મળે છે - એમ જાણવુ નિશ્ચયથી બાર પ્રકારનો અક્લિષ્ટ એવો તપ અને સયમ તથા અવિસવાદઆદિસ્વરૂપ સત્ય તેમ જ બાહ્ય-અભ્યતર બન્ને પ્રકારની શૌચ = પવિત્રતા = શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે [૧૨/૧૨] અનૌપચારિક એવી બાહ્ય-અભ્યતર પરિગ્રહના ત્યાગ સ્વરૂપ નિષ્કચનના

१ ह प्रतौ इद पद नास्ति ।

ब्रह्मचर्यमपि अष्टादशभेदशुद्धं परं = प्रधानं, सदागमं = भगवद्वचनं, तेन विशुद्धं = निर्दोषं, सर्वमिदं दशविधमपि क्षान्त्यादि शुक्लं = निरतिचारं, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे नियमात् = निश्चयात् संवत्सरादूर्ध्वं = वर्षपर्याय-

कल्याणकन्दली

निष्किञ्चनत्वं, तदुक्तं यतिधर्मविंशिकायां —> पक्खीउवमाए जं धम्मोवगरणाइलोभरहिएण । वत्थुस्साऽगहणं खलु तं आकिंचन्नमिह भणियं ॥१३॥ इति ।

ब्रह्मचर्यमपि अष्टादशभेदशुद्धं, 'ओरालियं च दिव्वं मण-वइ-काएण करणजोगेण । अणुमोयणकारवणे करणेणऽट्ठारसाबंभं ॥ [पगा स १८ त्र १] इति आवश्यकनिर्युक्तिप्रदर्शिताऽष्टादशाऽब्रह्मत्यागात् । उपलक्षणात् मैथुनसंज्ञाविजयेन इन्द्रियप्रविचारपरित्यागात्मकमपि ब्रह्मचर्यमवगन्तव्यम् । यथोक्तं यतिधर्मविंशिकायां —> मेहुणसन्नाविजएण पंचपरियारणापरिच्चाओ । बंभं मणवत्तीए जो सो बंभं सुपरिसुद्धं ॥१४॥ <— इति । ईश्वरगीतायाञ्च —> कर्मणा मनसा वाचा सर्वभूतेषु सर्वदा । सर्वत्र मैथुनत्यागं ब्रह्मचर्यं प्रचक्षते ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । अन्यमतेऽष्टविधमैथुननिवृत्तिः ब्रह्मचर्यं, तदुक्तं कण्ठरुद्रोपनिषदि —> दर्शनं, स्पर्शनं केलिः कीर्त्तनं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृत्तिरेव च ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः । विपरीतं ब्रह्मचर्यमनुष्ठेयं मुमुक्षुभिः ॥ [९/१०] <— इति । शाण्डिल्योपनिषदि अपि —> ब्रह्मचर्यं नाम सर्वावस्थासु मनोवाक्कायकर्मभिः सर्वत्र मैथुनत्यागः <— [१/१] इत्युक्तम् । पद्मानन्दिपञ्चविंशतिकायां तु निश्चयनयेन —> आत्मा ब्रह्म विविक्तबोधनिलयो यत्तत्र चर्यं परम् । स्वाङ्गाऽऽसङ्गविवर्जितैकमनसस्तद् ब्रह्मचर्यं मुनेः ' ॥[ ] <— इत्युक्तम् । अनगारधर्मामृतेऽपि —> या ब्रह्मणि स्वात्मनि शुद्धबुद्धे चर्या परद्रव्यमुचप्रवृत्तिः । तद् ब्रह्मचर्यं व्रतसार्वभौमं ये यान्ति ते यान्ति परं प्रमोदम् ॥ <— [४/६०] इत्युक्तं निश्चयनयाभिप्रायेण । सर्वस्य मैथुनहेयताऽभिमता । इदमेवाऽभिप्रेत्य हठयोगप्रदीपिकायां —> मरणं बिन्दुपातेन जीवनं बिन्दुधारणात् <— [३/८८] इत्युक्तम् । तदुक्तं चाणक्यसूत्रेऽपि —> पुरुषस्य मैथुनं जरा <— [२८४]। —> ब्रह्मचर्यं = उपस्थसंयमः <— इति राजमार्तण्ड-चन्द्रिकाकारादयः [पा यो सू २.०२] ।

दशविधमपि क्षान्त्यादि, 'खंती य मद्दवज्जव मुत्ती तव-संजमे य बोद्धव्वे । सच्चं सोयं आकिंचणं च बंभं च जइधम्मो ॥ <— [पारिष्ठापनिकानिर्युक्ति-पश्चात्-३] इति आवश्यकनिर्युक्तिप्रदर्शितमवगन्तव्यम् ।

शुक्लं = निरतिचारं, निश्चयात् वर्षपर्यायव्यतिक्रमे इति । तदुक्तं व्याख्याप्रज्ञप्तौ —> जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा एते णं कस्स तेउलेस वीतिवयंति ? गोयमा ! मासपरियाए समणे णिग्गंथे वाणमंतराणं देवाणं तेउलेसं वीइवयइ । एवं दुमासपरियाए समणे णिग्गंथे असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं तेउलेसं वीतिवयंति । तिमासपरियाए समणे णिग्गंथे असुरकुमारिंदाणं देवाणं तेउलेसं वीतिवयंति । चउमासपरियाए समणे णिग्गंथे गहगण-णक्खत्त-तारारूवाणं जोतिसियाणं तेउलेसं वीतिवयंति । पंचमासपरियाए समणे णिग्गंथे चंदिम-सूरियाणं जोतिसिंदाणं तेउलेसं वीतिवयंति । छम्मासपरियाए समणे णिग्गंथे सोहम्मीसाणाणं देवाणं तेउलेसं वीतिवयंति । सत्तमासपरियाए समणे णिग्गंथे सणकुमार-माहिंदाणं देवाणं तेउलेसं वीतिवयंति । अट्ठमासपरियाए समणे णिग्गंथे बंभलोग-लंतगाणं देवाणं तेउलेसं वीतिवयंति । णवमासपरियाए समणे णिग्गंथे महासुक्क-सहस्साराणं देवाणं तेउलेसं वीतिवयंति । दसमासपरियाए समणे णिग्गंथे आणय-पाणय-आरणाच्चुयाणं देवाणं तेउलेस्सं वीतिवयंति । एक्कारसमासपरियाए समणे णिग्गंथे गेविज्जाणं देवाणं तेउलेस्सं वीतिवयंति । बारसमासपरियाए अणुत्तरोववातियाणं तेउलेस्सं वीतिवयंति । तेण परं सुक्के सुक्काभिजाती भवित्ता सिज्झति <— [व्या प्र १४/९/५३९] इति । अत्र च —> तेजोलेश्या = सुखासिका, तेजोलेश्या हि प्रशस्तलेश्योपलक्षणं, सा च सुखासिकाहेतुरिति कारणे कार्योपचारात् तेजोलेश्याशब्देन सुखासिका विवक्षितेति <— व्याख्यातं श्रीअभयदेवसूरिभिः तद्वृत्तौ । तदुक्तं पञ्चसूत्रेऽपि —> स एव

તથા ૧૮ ભેદથી શુદ્ધ એવું પ્રધાન બ્રહ્મચર્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભગવાનના વચનથી (આગમાનુસારી હોવાથી) દોષરહિત હોય છે. આ બધું જ = દશવિધ ક્ષમા વગેરે નિશ્ચયથી ૧ વર્ષનો ચારિત્રપર્યાય પસાર થયે છતે શુક્લ = નિરતિચાર બને છે, કારણ કે ક્રિયાના મલ = દોષ છોડવાના લીધે ૧ વર્ષનો ચારિત્ર પર્યાય પૂર્ણ થયા બાદ ક્ષમા વગેરે દશવિધ યતિધર્મ શુક્લ = નિરતિચાર થવાના સ્વભાવવાળા છે. [૧૨/૧૩]

વિશેષાર્થ :- ક્ષમા, નમ્રતા વગેરે દશવિધ યતિધર્મ પ્રારંભમાં વચનક્ષમા, વચન નમ્રતા વગેરે કક્ષાના હોય છે, જેમાં ક્યારેક સૂક્ષ્મ અતિચાર લાગે છે. ધર્મક્ષમા, ધર્મનમ્રતા વગેરેમાં અતિચાર ન હોવાથી તે નિરતિચાર = શુક્લ કહેવાય છે. વચનક્ષમા વગેરે ધર્મક્ષમાદિનું મુખ્ય કારણ છે. જેમ જેમ ચારિત્રપર્યાય વધતો જાય તેમ તેમ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં-ક્રિયામાં-વ્યવહારમાં અતિચાર ઓછા થતા જાય છે. તેજોલેશ્યાવૃદ્ધિ ચિત્તશુદ્ધિવૃદ્ધિ થતી જાય છે. ૧ વર્ષનો ચારિત્રપર્યાય પૂર્ણ થયે છતે અનુત્તરવિમાનવાસી

व्यतिक्रमे क्रियामलत्यागेन तदुत्तरं शुक्लीभवनस्वभावत्वात् ॥१२/१३॥

अस्यैव दीक्षावतः प्रागुत्तरकालभाविगुणयोगमाह —> 'ध्याने'त्यादि ।

ध्यानाध्ययनाभिरतिः प्रथमं पश्चात्तु भवति तन्मयता । सूक्ष्मार्थाऽऽलोचनया संवेगः स्पर्शयोगश्च ॥१२/१४॥

ध्यानं स्थिराध्यवसानरूपं, धर्म्यं शुक्लञ्च, यथोक्तं —> एकालम्बनसंस्थस्य सदृशप्रत्ययस्य च । प्रत्ययान्तर-

कल्याणकन्दली

पण्णे एवभावे एवपरिणामे अप्पडिवडिए वड्ढमाणे तेउल्लेसाए दुवालसमासिएण परिआएण अइक्कमइ सव्वदेवतेउल्लेसं एवमाह महामुणी । तओ सुक्के सुक्काभिजाई भवइ । पायं छिण्णकम्माणुबंधे. . <— [४/६] इत्यादि । अत्र 'तेजोलेश्या = चित्तसुखलाभलक्षणा । अत एवाह - ततः शुक्ल-शुक्लाभिजात्यो भवति । तत्र शुक्लो नामाऽभिन्नवृत्तोऽमत्सरी कृतज्ञः सदारम्भी हितानुबन्ध इति । शुक्लाभिजात्यश्च एतत्प्रधानः. प्रायः छिन्नकर्माऽनुबन्धः ' [पृ १५] इत्यादिकं **श्रीहरिभद्रसूरिभिरेव** व्याख्यातम् । प्रकृते तादृशशुक्लीभूत-निर्ग्रन्थकर्तृकत्वात् क्षमादिकमपि शुक्लमित्युक्तमिति न विरोध इति भावनीयम् । तदुक्तं **पञ्चवस्तुके**ऽपि —> भणिअं च परममुणिहिं मासाइदुवालसप्परियाए । वणमायणुत्तराणं विइवयई तेअलेसं ति ॥२००॥ तेण परं से सुक्के सुक्कभिजाई तहा य होऊण । पच्छा सिज्झइ भयवं पावइ सव्वुत्तमं ठाणं ॥२०१॥ <— इति । अत्र —> तेजोलेश्या = सुखप्रभावलक्षणा; शुक्लः कर्मणा, शुक्लाभिजात्य आशयेन <— इति व्याख्यातं मूलकारैरिति ध्येयम् । **दीक्षाद्वात्रिंशिकाया**मपि —> ततो निरतिचारेण धर्मक्षान्त्यादिना किल । सर्वं संवत्सरादूर्ध्वं शुक्लमेवोपजायते ॥१०॥ <— इत्युक्तम् । इदञ्चात्रावधेयम्- यावन्तं कालं न मूलोत्तरगुणस्खलना तावानेव कालो निश्चयतः प्रव्रज्यापर्याय· परिगण्यते, —> न तहिं दिवसा पक्खा मासा वरिसा व से गणिज्जंति । जे मूलउत्तरगुणअक्खलिया ते गणिज्जंति ॥४९९॥ <— इति **उपदेशमाला**वचनात् । अयमेव परैः सिद्धपदेनोच्यते, यथोक्तं **ध्यानबिन्दूपनिषदि** —> ब्रह्मचारी मिताहारी योगी योगपरायणः । अब्दादूर्ध्वं भवेत्सिद्धो नात्र कार्या विचारणा <— ॥ [७२] इति । —> यदपि तन्त्रान्तरे गुणातीतादिपदेनोच्यते तदपि प्रकृते योज्यम्, यथोक्तं **भगवद्गीतायां** —> समसुखदुःखः स्वस्थः समलेष्टाश्मकाञ्चनः । तुल्यप्रियाऽप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः । मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीत· स उच्यते ॥ <— [भ.गी १४/२३/२५ - महाभारत भीष्मपर्व ३८/२३/२५] इति ॥१२/१३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> प्रथमं ध्यानाध्ययनाभिरतिः; पश्चात्तु तन्मयता भवति । सूक्ष्मार्थालोचनया संवेगः स्पर्शयोगश्च ॥१२/१४॥

तदुक्तं **योगबिन्दौ** अपि —> शुभैकालम्बनं चित्तं ध्यानमाहुर्मनीषिणः । स्थिरप्रदीपसदृशं, सूक्ष्माऽऽभोगसमन्वितम् ॥३६२॥ इति । तदुक्तं **सम्बोधप्रकरणे** [ध्या.अ २] **ध्यानशतके**ऽपि च —> जं थिरमज्झवसाणं तं झाणं' <— [गा २] इति प्राक् [पृ.५८] निरूपितमेव । एतदनुसारेण **दर्शनरत्नरत्नाकरे**ऽपि —> यत् स्थिरमध्यवसानं तद् ध्यानम् <— [भाग-२ पृ ३०८] इत्युक्तम् । **बृहत्कल्पभाष्ये**ऽपि —> अज्झवसाओ उ दढो झाणं <— [१६४०] इत्युक्तम् । **बृहत्कल्पभाष्यवृत्तौ** च —> मनःस्थैर्यरूपं तद् [ध्यानम्] <— [उ.१-गा.१६४१-पृ ४८१] इत्युक्तम् । **आदिपुराणे**ऽपि **श्रीजिनसेनेन** —> स्थिरमध्यवसानं

દેવોની તેજોલેશ્યા કરતા પણ વધુ વિશુદ્ધ તેજોલેશ્યા-ચિત્તશુદ્ધિ-મનપ્રસન્નતાને તે પામે છે ધર્મક્રિયાના અતિચારો દૂર થાય છે તેથી ધર્મક્ષમા, ધર્મનમ્રતા વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ ક્ષમા, નમ્રતા વગેરે શુક્લ = શુદ્ધ = નિર્દોષ = નિરતિચાર બને છે વચન ક્ષમામાથી અતિચાર દૂર થાય એટલે તે ક્ષમા નિરતિચાર બનવાના સ્વભાવવાળી હોય છે જેમ સફેદ વસ્ત્ર મેલુ થયુ હોય અને સાબુ-પાણી-દ્વારા તેના મેલ દૂર કરવામા આવે તો તે પછીના કાળમા સફેદ બનવાનો વસ્ત્રનો સ્વભાવ છે તેમ આ ઘટના ઘટાવવી મેલ = અતિચાર-દોષ ૧ વર્ષનો કાળ એટલા માટે જણાવ્યો છે કે પુન પુન અભ્યાસ થવાથી ધર્મક્રિયાગત દોષની અલ્પતામા વધારો થતો જાય છે દીર્ઘ કાળ સુધી નિરતર આદરપૂર્વક આચારપાલન થતા થતા દોષનો આવશ્યક સપૂર્ણ હ્રાસ થવામા વર્ષપર્યાય રાજમાર્ગે અપેક્ષિત બને છે એવો શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓનો આશય જણાય છે [૧૨/૧૩]

આ જ સર્વવિરતિધરના પૂર્વોત્તરકાલભાવી ગુણોની યોજનાને ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

<u>ગાથાર્થ</u> :- પહેલા ધ્યાન-અધ્યયનમા સતત પ્રવૃત્તિ હોય છે પછી તન્મયતા થાય છે તથા સૂક્ષ્મ અર્થવિચારણાથી સવેગ અને સ્પર્શયોગ પ્રાપ્ત થાય છે [૧૨/૧૪]

❀ સાધુને જ્ઞાન-ધ્યાન-સંવેગ-સ્પર્શયોગની ઉપલબ્ધિ ❀

<u>ટીકાર્થ</u> :- ધ્યાનશબ્દનો અર્થ છે સ્થિર અધ્યવસાય/અધ્યવસાયની સ્થિરતા કહ્યુ છે કે 'એક આલબનમાં = વિષયમા રહેલ

निर्मुक्त प्रवाहो ध्यानमुच्यते ॥ ( ) अध्ययनं = स्वाध्यायपाठ तयो अभिरति = अनवरतप्रवृत्ति **प्रथम** = आदौ दीक्षासम्पन्नस्य **भवति** ।

कल्याणकन्दली

यत्तद् ध्यानम् [२१/९] इत्युक्तम् । ध्यानविचारे 'ध्यान = चिन्ता-भावनापूर्वक स्थिरोऽध्यवसाय ' इत्युक्तम् । **योगशास्त्रे श्रीहेमचन्द्रसूरिभि·** —> मुहूर्त्तान्तर्मन स्थैर्यं ध्यान छद्मस्थयोगिना <— [४/११५] इत्येवमुक्तम् । **कार्त्तिकेयानुप्रेक्षायामपि** —> अतोमुहुत्तमेत्त लीण वत्थुम्मि माणस णाण । झाण भण्णदि समए <— [४७०] इत्युक्तम् । लीन = लय प्राप्त = एकत्व गत = एकाग्रताप्राप्तमिति तद्वृत्तौ **शुभचन्द्रो** व्याचष्टे । **आवश्यकनिर्युक्तौ** अपि —> अतोमुहुत्तकाल चित्तस्सेगग्गया हवइ झाण <— [१४६३] इत्येव **श्रीभद्रबाहुस्वामिभि** प्रोक्तम् । **अध्यात्मतत्त्वालोके न्यायविजयेनाऽपि** —> ध्यान पुन स्याद् ध्रुवमामुहूर्त्तादेकाग्रसम्प्रत्ययलक्षण तत् <—[६/१९] । **तत्त्वार्थटीकाया श्रीसिद्धसेनगणिनाऽपि** —> एकाग्रचिन्तानिरोधो ध्यानम् । अग्र = आलम्बन एक च तदग्रञ्च इत्येकाग्र - एकालम्बनमित्यर्थ· । एकस्मिन्नालम्बने चिन्तानिरोधः । चल चित्तमेव चिन्ता, तन्निरोधस्तस्यैकत्राऽवस्थापनमित्यर्थ <— [९/२७] इत्युक्तम् । **तत्त्वार्थसूत्रे** तु—> स्थिरसहननस्यैकाग्रचिन्ता-निरोधो ध्यानम् <— [९/२७] इत्येवम् । —> विशुद्धस्य यदेकाग्र चित्त तद् ध्यानमुत्तमम् <— [८/७२८] इति **उपमितिभवप्रपञ्चाया सिद्धर्षिगणी** । ध्यान शुभचित्तैकाग्रतालक्षण [१/६] इति **अष्टकवृत्तिकारः** । —> ध्यान = अन्तर्मुहूर्त्त-कालमात्रमेकाग्रचित्तता <— [पृ ८९] इति **आचारप्रदीपे** प्रोक्तम् । —> ध्यान = अन्तर्मुहूर्त्तमात्रकालमेकाग्रचित्ताध्यवसायम् <—[पृ २६५] इति **आत्मप्रबोधे** निरूपितम् । 'ध्यान = ध्येयविषया एकप्रत्ययसन्ततिः' [१४/८] इति **वीतरागस्तोत्रविवरणे प्रभानन्दसूरिः** । **पातञ्जलयोगसूत्रे** —> तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानम् <— [३/२] इत्युक्तमिति तु प्राक् [पृष्ठ ५८] प्रोक्तमेव । **तत्त्वानुशासने नागसेनाचार्येणापि** —> एकाग्रचिन्तन ध्यान <— [३८] इत्युक्तम् । टीकाकृतापि **अध्यात्मसारे** —> स्थिरमध्य-वसान यत्तद्ध्यान <— [१६/१] इत्युक्तम् । **योगभेदद्वात्रिंशिकाया** च —> उपयोगे विजातीयप्रत्ययाऽव्यवधानभाक् । शुभैक-प्रत्ययो ध्यान सूक्ष्माभोगसमन्वितम् ॥ <—[द्वा द्वा १८/११] इति प्रोक्तम् । **कूर्मपुराणेऽपि** —> देशावस्थितिमालम्ब्य बुद्धेर्या वृत्तिसन्तति । वृत्त्यन्तरैरसस्पृष्टा तद्ध्यान सूरयो विदु ॥ [११/४०] <— इत्युक्तम् । **योगसारसङ्ग्रहे विज्ञानभिक्षुणाऽपि** —> तत्र देशे ध्येयाकारवृत्तिप्रवाहो वृत्त्यन्तराऽव्यवहितो ध्यानम् <— [अश २ पृ ४५] इति योगदर्शनानुसारेणोक्तम् । यत्तु 'ध्यान निर्विषय मन ' [सा सू ६/२५] इति **साङ्ख्यसूत्रे मैत्रेय्युपनिषदि** [२/२] **स्कन्दोपनिषदि** [१०] च प्रोक्त तत् निर्विकल्पकध्यानापेक्षया नानाविषयविनिर्मुक्तत्वाऽपेक्षया शुद्धपुरुषस्वरूपातिरिक्ताऽविषयकत्वापेक्षया वा बोध्यम् । 'रागोपहतिर्ध्यानम् [३/३०] इति **साख्यसूत्रे** तु कार्यकारणयोरभेदविवक्षयेति व्यक्त **विज्ञानभिक्षुरचिते साङ्ख्यप्रवचनभाष्ये** । यदपि **ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेण** —> एकचिन्तानिरोधो यस्तद् ध्यान <— [२५/१६-पृ २५६] इत्युक्त तदपि एकालम्बनतया प्रत्ययान्तरविमुक्त सदृशप्रत्ययप्रवाहमेव ध्यानतया द्योतयति । **नागसेनाचार्येणापि तत्त्वानुशासने** —> एकाग्र-चिन्तारोधो य परिस्पन्देन वर्जित । तद् ध्यान निर्जराहेतु सवरस्य च कारणम् ॥ <— [२/२४] इत्युक्त तदपि स्थिरचिन्तनप्रवाहमेव द्योतयति । अत एव **तत्त्वानुशासने** एव —> एकाग्रचिन्तन ध्यानम् <—[२/६] इत्युक्तम् । **अमृतचन्द्रेणापि तत्त्वप्रदीपिकाभिधानाया प्रवचनसारवृत्तौ** —> एकाग्रसञ्चेतनलक्षण ध्यानम् <— [२/१०२] इत्युक्तम् । **बृहद्द्रव्यसङ्ग्रहे** —> अप्पा अप्पम्मि रओ इणमेव पर हवे झाण <— [५६] इत्युक्त **नेमिचन्द्रेण** । **मण्डलब्राह्मणोपनिषदि** तु —> सर्वशरीरेषु चैतन्यैकतानता = ध्यानम् <— [१/१] इत्युक्तम् । **त्रिशिखब्राह्मणोपनिषदि** तु —> 'सोऽह चिन्मात्रमेवे'ति चिन्तन ध्यानमुच्यते <— [३१] इत्युक्तम् । **ज्ञानार्णवे** —> वदन्ति योगिनो ध्यान चित्तमेवमनाकुलम् <— [४०/१७] इत्यप्यग्रे प्रोक्तम् । —> इष्टे ध्येये स्थिरा बुद्धि· या स्यात् सन्तानवर्तिनी । ज्ञानान्तराऽपरामृष्टा सा ध्यातिर्ध्यानमीरिता ॥ <—[२/४०] इत्यादिलक्षणान्तराणि **तत्त्वानुशासनादवगन्तव्यानि** । **वेदान्तसारकृत् सदानन्दस्तु** —> तत्राद्वितीयवस्तुनि विच्छिद्य विच्छिद्यान्तरिन्द्रियवृत्तिप्रवाहो ध्यानम् <— [३१-पृ ९२] इत्याह । —> ध्यान = चिन्ता <—[यो सूत्र १/४८] इति **वाचस्पतिमिश्र तत्त्ववैशारद्या** व्याचष्टे । **योगवार्तिककृतो विज्ञानभिक्षोरप्य-त्रैव निर्भर** । तच्चिन्त्यम् ।

वस्तुतस्तु ध्यान न केवल मानसपरिणामविशेषरूपमेव, कायिकादिभेदेन त्रिविधस्य ध्यानस्याऽभ्युपगमात् । तदुक्त आवश्य-कनिर्युक्तौ —> जिणदिट्ठ झाण तिविहेऽवि जोगमि <— [१४६७] । ध्यानञ्च धारणासिद्ध्यनन्तर परं प्रतिपाद्यते । धारणा-

અને એક નગખા જ્ઞાનનો અન્યજ્ઞાનરહિત જે પ્રવાહ હોય તે ધ્યાન કહેવાય છે' તે ધ્યાનના પ્રસ્તુતમા બે ભેદ વિવક્ષિત છે - ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન અધ્યયનપદનો અર્થ છે સ્વાધ્યાયનો પાઠ = પારાયણ દીક્ષાસપન્ન જીવ પ્રારભમા ધ્યાન અને અધ્યયનમા

पश्चात्तु तन्मयता = ध्येयगुणमयत्व **भवति** । तथा सूक्ष्माना अर्थाना बन्ध-मोक्षादीना आलोचनया **संवेग** = मोक्षाभिलाष स्पर्शेन = तत्त्वज्ञानेन योग = सम्बन्धश्च **भवति** ॥१२/१४॥

कल्याणकन्दली

सिद्धिपरिज्ञानञ्च **विष्णुपुराणे** —> चिन्तयेत्तन्मयो योगी समाधायात्ममानसम् । तावद्यावद् दृढीभूता तत्रैव नृप ! धारणा ॥ एतदातिष्ठतोऽन्यद्वा स्वेच्छया कर्म कुर्वत. । नापयाति यदा चित्त सिद्धा मन्येत ता तदा ॥ <— [६/७/८६/८७] इत्यादिनाऽऽवेदितम् । ध्यानसिद्ध्युपाया अपि **विष्णुपुराणे** —> एतद्रूपप्रत्ययैकाग्र्यसन्ततिश्चान्यनि स्पृहा । तद्ध्यान प्रथमैरङ्गै. षड्भिर्निष्पाद्यते नृप. ॥[६/७/९१] <— इत्युक्ता. [दृश्यता-पृ.३३१] । **गरुडपुराणे** —> तस्यैव ब्रह्मणि प्रोक्त ध्यान द्वादशधारणा <— [१/२२७/२४] इत्युक्तम् । द्वादशप्राणायामकालेन धारितचित्तस्य द्वादशधारणाकालावच्छिन्न चिन्तन ध्यानमित्यर्थः । मोक्षफलदत्वेन ध्यानमभिमतम्, यथोक्त **दशवैकालिकनिर्युक्तौ** अपि —> सज्झाय-सजम-तवे वेआवच्चे अ झाणजोगे अ । जो रमइ, नो रमइ असजमम्मि सो वच्चइ सिद्धि ॥३६६॥ <— इति । यथोक्त **नारदपुराणे**ऽपि —> ध्यानात् पापानि नश्यन्ति, ध्यानान्मोक्ष च विन्दति । ध्यानात् प्रसीदति हरिर्ध्यानात् सर्वार्थसाधनम् ॥ [पूर्वार्ध-३३/१३९] <— इति ।

ध्यानाद् वेदोदयाङ्कुशो भवति । तदुक्त **निशीथचूर्णौ** —> थी-पुरिसा झाण-नियमोववासेसु उवउत्ता वेदोदय धरेति <— [नि.भा ३६०२ भाग-३ पृ २४९] । **नियमसारे**ऽपि —> झाणणिलीणो साहू परिचाग कुणइ सव्वदोसाण <— [९३] इत्येव **कुन्दकुन्दस्वामिनोक्तम्** । ध्यानानालम्बने तु साधोरवसन्नत्व —> पुव्वावरत्तकाले ज्झाण णो झायति, असुभ झायति <— [ ] इत्येव **निशीथसूत्रादवसेयम्** । अत. सविग्नेन सद्ध्यानयोगाभ्यास आदरणीय एव । —> परमानन्दसम्पन्न निर्विकार निरामयम् । ध्यानहीना न पश्यन्ति निजदेहे व्यवस्थितम् ॥ <— [ ] इत्यप्यत्रानुसन्धेयम् । अत एव **पञ्चसूत्रे**ऽपि —> झाणज्झयणसगया <— [१/७] इत्येव साधुविशेषणमुक्तम् । यथोक्त **उपमितिभवप्रपञ्चाया कथाया** अपि —> तस्मात् सर्वस्य सारोऽस्य द्वादशाङ्गस्य सुन्दर. । ध्यानयोग. पर शुद्ध स हि साध्यो मुमुक्षुणा ॥ <— [प्र.८ गा ७२९] इति ।

वस्तुतस्तु प्रथम स्वाध्यायपाठो भवति तदनन्तर स्वाध्याय-भावनाप्रकर्षदशाया ध्यानप्रवृत्ति., इत्थमेव क्रमोपपत्ते· । तदुक्त **ध्यानशतके** —> पुव्वकयब्भासो भावणाहि झाणस्स जोग्गयमुवेइ । ताओ य नाण-दसण-चरित्त-वेरग्गनियताओ ॥३०॥ णाणे णिच्चब्भासो कुणइ मणोधारण विसुद्धि च । नाणगुणमुयियसारो तो झाइ सुनिच्चलमइओ ॥३१॥ <— इति । —> सज्झाण्ण पसत्थ झाण <— [३३८] इति **उपदेशमालावचनेन** ध्यानकारणत्वादपि स्वाध्यायस्य प्राथम्य युक्तम् । अत एव —> सज्झाय-ज्झाणसजुते [१८/४] इति क्रम **उत्तराध्ययने** प्रदर्शित । **निशीथचूर्णावपि** —> सज्झाय-झाणनिरएसु <— [भा.३-पृ २४५] इत्युक्तम् । न चैव प्रकृते 'अध्ययनध्यानाभिरति' इत्येव वक्तव्य स्यादिति **वक्तव्यम्**, अल्पाक्षरत्वात् ध्यानस्य पूर्वनिपात, यद्वाऽभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपात., यथोक्त **महाभारते** —> ज्ञानाद् ध्यान विशिष्यते <— [भीष्मपर्व-३६/१२, गीता-१२/१२] । यद्वा पश्चानुपूर्व्या अपि प्रज्ञापनाक्रमोऽस्तीत्येतत्सूचनार्थ 'ध्यानाध्ययनाभिरति.' इत्येवमुल्लेख. । तदुक्त **निशीथचूर्णौ** —> समए तिविहा आणुपुव्वी - पुव्वाणुपुव्वी, पच्छाणुपुव्वी, अणाणुपुव्वी <— [भाग-३ पृ.४०४] । ध्यानसिद्ध्येऽध्ययनात् न प्रमदितव्यमिति उपदेशोऽपि प्रदर्शित , यथोक्त **तैत्तिरीयोपनिषदि** —> स्वाध्याय-प्रवचनाभ्या न प्रमदितव्यम् <— [१/११/१] इति । **मनुस्मृतावपि** —> स्वाध्याये नित्ययुक्त स्यात् <— [३/७५] इत्युक्तम् । नृभवादपि सम्यग्ज्ञानस्य दुर्लभत्व प्रसिद्धमेव, यथोक्त **अग्निपुराणे**ऽपि —> नरत्व दुर्लभ लोके, विद्या तत्र सुदुर्लभा <— [३/३३७] इति ।

पश्चात् तु तन्मयता = ध्येयगुणमयत्व भवति । ततश्च स तत्स्वरूपमाप्नोति । तदुक्त **ज्ञानार्णवे** —> अनन्यशरण साक्षात् तत्सलीनैकमानस । तत्स्वरूपमवाप्नोति, ध्यानी तन्मयता गत ॥ <— [३९/३२] इति । यथोक्त **भगवद्गीताया** अपि —> देवान् भावयताऽनेन ते देवा भावयन्तु व <— [३/११] इति । इत्थमेवोन्मनीभावप्राप्ते. तदुक्त **योगशास्त्रे**

સતત પ્રવૃત્તિવાળો હોય છે પછી તો ધ્યેય વસ્તુના ગુણમય બને છે તથા બધ-મોક્ષ વગેરે સૂક્ષ્મ પદાર્થોની વિચારણાથી મોક્ષાભિલાષા ઉત્પન્ન થાય છે અને તત્ત્વસ્પર્શનાનો= તત્ત્વજ્ઞાનનો સબધ = લાભ થાય છે [૧૨/૧૪]

<u>વિશેષાર્થ</u> - વિષયતા સબધથી એક જ વિષયમા જે જ્ઞાન રહેતુ હોય તેમ જ તે જ્ઞાનમા તે વિષયના એક સરખા જ આકારનુ અવગાહન થતુ હોય, તો તેવા જ્ઞાનની જે ધારા હોય છે તે જ ધ્યાન કહેવાય છે તે જ્ઞાનધારામા વિષયાન્તરનો સચાર હોતો નથી દા ત માત્ર પરમાત્માનો સતત વિચાર ચાલતો હોય ત્યારે તે વિચાર વિષયતાસબધથી પરમાત્માસ્વરૂપ એક આલબનમા રહેલો કહેવાય પરમાત્માનુ વીતરાગત્વરૂપે ધારાવાહી દૃઢ ભાન થાય ત્યારે વિષયતાસબધથી પરમાત્મામા રહેલ તે જ્ઞાન સદૃશપ્રત્યય

स्पर्शस्य लक्षण फलातिशयश्चाह -> 'स्पर्श' इत्यादि ।

स्पर्शस्तत्तत्त्वाप्तिः संवेदनमात्रमविदित त्वन्यत् । वन्ध्यमपि स्यादेतत्स्पर्शस्त्वक्षेपतत्फलः ॥१२/१५॥

तस्य = विवक्षितस्य वस्तुन तत्त्व = अनारोपितरूप तस्य आप्ति = उपलम्भ **स्पर्श** . स्पृश्यतेऽनेन वस्तु-

कल्याणकन्दली

-> बहिरन्तश्च समन्तात् चिन्ताचेष्टापरिच्युतो योगी । तन्मयभाव प्राप्त कलयति भृशमुन्मनीभावम् ॥ [१२/२८] इयमेव तन्मयता परमात्म-प्रकाशपदेन प्रतिपाद्यते, तदुक्त **तत्त्वानुशासने** -> स्वाध्यायाद् ध्यानमध्यास्ता ध्यानात् स्वाध्यायमामनेत् । ध्यान-स्वाध्याय-सपत्त्या परमात्मा प्रकाशते ॥ <- [३/७] इति । यथोक्त **विष्णुपुराणे** अपि -> स्वाध्याययोगसम्पत्त्या परमात्मा प्रकाशते <- [६/६/२] । योग = ध्यानयोगो बोध्य , अन्यथा ध्येयस्वरूपानाविर्भावात् । इदमेवाऽभिप्रेत्य बृहदारण्यकोपनिषदि अपि -> ब्रह्मैव सन् ब्रह्माऽप्येति <- [४/४/६] इत्युक्तम् ।

इदञ्चावधेय साधुरेवोत्तमध्यानाधिकारी, सर्व-सावद्यनिवृत्तत्वात् । तदुक्त **अष्टकप्रकरणे** -> त्रयाणामुत्तम ह्येतन्निर्दिष्ट परमर्षिभि । हिंसादोषनिवृत्ताना व्रतशीलविवर्धनम् ॥ <- [२/७] 'एतत् = ध्यानस्वरूप भावस्नानम्' । **योगबिन्दौ** अपि -> चारित्रिणस्तु विज्ञेय शुद्ध्यपेक्षो यथोत्तरम् । ध्यानादिरूपो नियमात्, तथा तात्त्विक एव तु ॥३७२॥ <- इत्युक्तम् । **अध्यात्मतत्त्वालोके न्यायविजयेनाऽपि** -> निर्भीतको निश्चलनासिकाग्रदृष्टि प्रसन्नाननपुण्डरीक । श्लिष्टौष्ठयुग्मो रदनै रदाश्चाऽस्पृशन् सुसस्थान इतप्रमाद' ॥ स्पृहाविमुक्तो निजभूघनेऽपि प्रभूतसवेगसरोनिमग्न' । अमात्रकारुण्यपद भवश्रीपराङ्मुखो हर्षयितेक्षमाणान् ॥ एवविधो निष्ठितकर्मयोग श्रीज्ञानयोगेन समाहितात्मा । ध्याने प्रवेश कुरुते सुधारकर्माटवीज्वालनदाववह्नौ ॥ [६/९-१०-११] <- इति । **ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेण** -> मुमुक्षुर्जन्मनिर्विण्ण शान्तचित्तो वशी स्थिर । जिताक्ष सवृतो धीरो ध्याता शास्त्रे प्रशस्यते ॥ <- [४/६] इति यदुक्त तत्र मुमुक्षुत्वेन रूपेण मुनिनिर्देशोऽवगन्तव्य । तदुक्त तत्रैवाग्रे -> ध्यानसिद्धिर्मता सूत्रे मुनीनामेव केवलम् <- [५/१९ ज्ञाना] । ध्यानञ्चात्र धर्म्य शुक्लञ्चावसेयम् । ते च **तत्त्वार्थादौ** चतुर्विधत्वेनोपदर्शिते सक्षेपत अन्यत्र च दशविध प्रोक्त धर्मध्यानम् । तद्यथा - अपायोपायजीवाजीवविपाकविरागभवसस्थानाज्ञा-हेतुविचयानीति व्यक्त **सम्मतितर्कवृत्ति-स्याद्वादकल्पलतादौ** [स त ३/६७ पृ ७०६-स्या क स्त ९] ॥१२/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> स्पर्श = तत्तत्त्वाप्ति । अन्यत् तु अविदित संवेदनमात्रम् । एतत् वन्ध्यमपि स्यात् । स्पर्शस्तु अक्षेपतत्फल ॥१२/१५॥ **तस्य** = अनारोपितस्वरूपस्य उपलम्भः = प्रमाणपरिच्छेद्यै सर्वै प्रकारै निश्चय स्पर्श इति कथ्यते । अयमाशय 'घटद्रव्य स्वरूपेण सत्, पररूपेणाऽसत्, स्वरूपेण पररूपेण च सदसत्, स्वरूप-पररूपोभयापेक्षया त्ववक्तव्य ' इत्यादिसप्त-भङ्गीप्रकारेण ज्ञेयनिश्चय तथा देश-काल-पुरुषावस्थोपयोगाद्यपेक्षया हेतु-स्वरूप-फल-मुखेन यथावस्थितोत्सर्गापवादवर्ती हेयोपादेयगोचर सन्निश्चय प्रकृते स्पर्शपदेनाभिमत । एतत्कारण साक्षात् तन्मयत्व परम्परया च विनय इत्यवगन्तव्यम् । तदुक्त **विनयद्वात्रिंशिकाया** -> इत्थ समाहिते स्वान्ते विनयस्य फल भवेत् । स्पर्शाख्य स हि

= એકાકાર-અવગાહી કહેવાય વચ્ચે વચ્ચે બીજી કોઈ વસ્તુનો વિચાર ન આવે કે પરમાત્માના વીતરાગતા સિવાયના અન્ય અનત જ્ઞાન-અનતશક્તિ-દેવેન્દ્રપૂજ્યતા - જગદ્ગુરુત્વ વગેરે ગુણ ધર્મનુ ભાન ન થાય એવી વીતરાગરૂપે પરમાત્માના વિચારની જે ધારા ચાલે તે તાત્ત્વિકધ્યાન કહેવાય પરમાત્માના અનેક ગુણોનુ કે તેમના જીવનની અનેક ઘટનાનુ ઊંડાણથી ભાન થાય તો તે પરમાત્માનુ ચિંતન કહેવાય, ધ્યાન નહિ આ ધ્યાન જ્યારે અભ્યાસ દ્વારા આત્મસાત્ થાય ત્યારે પરમાત્માનો જે વીતરાગતા ગુણ છે તેનાથી વ્યાપ્ત = તન્મય = વીતરાગતામય થવા દ્વારા પરમાત્મમય થવાય છે ધ્યાનની પરિપક્વ દશાનો આ અનુભવ છે

અહીં આ વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવી કે દીક્ષા લીધા પછી પ્રારભમા પ્રધાનતયા સ્વાધ્યાયપારાયણમા સતત પ્રવૃત્તિ થાય છે, કારણ કે મુખ્યતયા સતત ધ્યાનના અધિકારી મોટા ભાગે ઉપરની કક્ષાના યોગીઓ જ હોય છે એવુ ગ્રથકાર આગળ [૧૪/૧૪ પૃ-૩૩૦] કહેશે માટે સૂત્ર-અર્થ દ્વારા આગમનો અભ્યાસ થતો હોય તે દિવસોમા ધર્મધ્યાનમા ગૌણ પ્રવૃત્તિ સાધુ જરૂર કરે પરતુ મુખ્યરૂપે નહિ ૧૨-૧૨ વર્ષ અથવા ગુરુઆજ્ઞા મુજબની સમય મર્યાદામા સૂત્ર-અર્થનો અભ્યાસ થયા બાદ ગુરુઆજ્ઞા મેળવીને પ્રધાનતયા ધ્યાનમા સતત પ્રવૃત્તિ સર્વવિરતિધર કરે ધ્યાનથી શ્રમિત થાય ત્યારે ફરી સ્વાધ્યાયમા ઝૂકાવે તો તત્ત્વોપલબ્ધિ થાય [૧૨/૧૪]

[૧૪ મા શ્લોકમા જેની વાત કરવામા આવી હતી તે] સ્પર્શના લક્ષણને અને ફલાતિશયને ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

❋ સ્પર્શ = તત્ત્વજ્ઞાન ❋

ગાથાર્થ - તે વસ્તુના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન = સ્પર્શ આનાથી ભિન્ન તો ન જાણેલા જેવુ = અનિશ્ચિત માત્ર જ્ઞાન કહેવાય આ નિષ્ફળ પણ થાય સ્પર્શ તો વિના વિલબે પોતાના ફળને આપે છે [૧૨/૧૫]

ટીકાર્થ -- વિવક્ષિત વસ્તુનુ જે અનારોપિત = વાસ્તવિક સ્વરૂપ હોય તેનો બોધ = યથાર્થ નિશ્ચય સ્પર્શ કહેવાય, કારણ

तत्त्वमिति निरुक्ते । **अन्यत्तु अविदितं** = कथञ्चिद्वस्तुग्राहित्वेऽपि प्रमाणपरिच्छेद्यसम्पूर्णार्थाऽग्राहित्वेनाऽनिश्चितं **संवेदनमात्रं** = तत्त्वपरामर्शशून्यमस्पर्शाख्यं ज्ञानमित्यर्थः । **वन्ध्यमपि** = विफलमपि **स्यात् एतत्** = संवेदनमात्रं, **स्पर्शस्तु** = स्पर्शः पुनः अक्षेपेण = अविलम्बेन तत् स्वकार्यं फलं ददाति यः स तथा । अयमनयोः स्पर्शान्यज्ञानयोर्विशेषः ॥१२/१५॥

संवेगस्पर्शयोगेन परिणतदीक्षाभावो यत्करोति तदाह –> **'व्याधी'**त्यादि ।

व्याध्यभिभूतो यद्वन्निर्विण्णस्तेन तत्क्रिया यत्नात् । सम्यक्करोति तद्वद्दीक्षित इह साधुसच्चेष्टाम् ॥१२/१६॥

व्याधिना = कुष्ठादिना अभिभूतः = ग्रस्तः [1]**यद्वत्** = यथा **निर्विण्णः** = निर्वेदं ग्राहितः **तेन** = व्याधिना,

कल्याणकन्दली

तत्त्वाप्तिर्बोधमात्रं परः पुनः ॥ अक्षेपफलदः स्पर्शः तन्मयीभावतो मतः । यथा सिद्धरसस्पर्शस्ताम्रे सर्वानुवेधतः ॥ <– [द्वा द्वा २९/२५-२६] इति । एतत्सर्वं निश्चयानुगृहीतव्यवहारनयापेक्षयाऽवगन्तव्यम् । शुद्धनिश्चयनयेन तु **वस्तुनः** = आत्मनः **अनारोपितरूपं** = देह-वचन-मनः-कर्म-शब्दवाच्यत्वादिसकलोपाधिसम्पर्कशून्यं यत् स्वरूपं **तस्य** = निरुपाधिकात्मस्वरूपस्य **उपलम्भः** = निर्विकल्पानुभवः स्पर्शः उच्यते ।

संवेदनमात्रं = मानसिकपरिश्रममात्रं अभव्यानामपि न दुर्लभम् ।

स्पर्शः पुनः अविलम्बेन स्वकार्यं = **स्वसाध्यं फलं ददाति यः स तथा** । प्रकृते च ध्येयगुणमयत्वोत्तरकालीनस्पर्शयोग्यस्य फलं परमात्मभावप्राप्तिरवगन्तव्या, तदुक्तं **योगशास्त्रे श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः** –> श्रूयते सुवर्णभावं सिद्धरसस्पर्शतो यथा लोहं । आत्मध्यानादात्मा परमात्मत्वं तथाऽऽप्नोति ॥ <– [१२/११] इति । सूक्ष्मार्थाऽऽलोचनोत्तरकालीन-स्पर्शयोगे चैव **प्रश्नव्याकरणसूत्रोक्तं** –> से संजते विमुत्ते निस्संगे निप्परिग्गहरुई निम्ममे निन्नेहबंधणे सव्वपावविरए, वासीचंदणसमाणकप्पे, समतिणमणि-मुत्ता-लेट्ठु-कंचणे, समे य माणावमाणणाए, समियरए, समितरागदोसे, समिए समितीसु, सम्मदिट्ठी, समे य जे सव्वपाणभूतेसु, से हु 'समणे' सुयधारए उज्जुए संजए सुसाहू <– [२/५/९] इति सुसाधुलक्षणमुपपद्यते ॥१२/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> यद्वत् व्याध्यभिभूतः तेन निर्विण्णः तत्क्रियां यत्नात् सम्यक् करोति तद्वद् दीक्षित इह साधुसच्चेष्टाम् ॥१२/१६॥

કે 'જેના દ્વારા વસ્તુતત્ત્વની સ્પર્શના થાય તે સ્પર્શ કહેવાય' આવી સ્પર્શની વ્યુત્પત્તિ છે. આનાથી ભિન્ન બોધ તો કથંચિત્ = કોઈક સ્વરૂપે વસ્તુગ્રાહક હોવા છતાં પ્રમાણથી નિશ્ચય કરવા યોગ્ય સંપૂર્ણ અર્થનું ગ્રાહક ન હોવાથી અનિશ્ચિત એવું તે સંવેદનમાત્ર છે. અર્થાત્ તે તત્ત્વનિશ્ચયશૂન્ય અસ્પર્શ નામનું જ્ઞાન છે. સંવેદનમાત્ર = અસ્પર્શ જ્ઞાન નિષ્ફળ પણ થાય. જ્યારે સ્પર્શ = તત્ત્વનિશ્ચય તો વિના વિલંબે પોતાના કાર્યસ્વરૂપ ફળને આપે છે. સ્પર્શ અને અસ્પર્શજ્ઞાનમાં આ વિશેષતા છે. [૧૨/૧૫]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - જ્ઞેય વસ્તુનો અનેક વિશેષ પ્રાતિસ્વિક ધર્મસ્વરૂપે તથા હેય અને ઉપાદેય વસ્તુનો અધિકારીવિશેષ, દેશ, કાલ, અવસ્થાને આશ્રયીને તેમ જ હેતુ-સ્વરૂપ-ફલની અપેક્ષાએ હેયત્વ કે ઉપાદેયત્વસ્વરૂપે પ્રમાણ દ્વારા નિશ્ચય થાય તેવા તત્ત્વજ્ઞાનને સ્પર્શ કહેવાય, કારણ કે તથાવિધ તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપને સ્પર્શી શકાય છે. ઉપરોક્ત રીતે જે તત્ત્વજ્ઞાન ન થાય પરંતુ યત્કિંચિત્ ધર્મરૂપે વસ્તુનું ભાન થાય તે અસ્પર્શ કહેવાય. જાણ્યા છતાં ન જાણ્યા જેવું. દા.ત. 'આ ઘડો છે' એવું જ્ઞાન = ઘટત્વપ્રકારક ઘટજ્ઞાન. આના દ્વારા વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો નિશ્ચય થતો નથી. જ્યારે 'આ સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવની અપેક્ષાએ ઘડો છે, પર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ ઘડો નથી ' આવું જ્ઞાન વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો પ્રમાણથી નિશ્ચય કરાવે છે. તે જ રીતે 'ઘટઃ સન્' આવો બોધ = અસ્પર્શજ્ઞાન વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો નિશ્ચય નથી કરાવતો. જ્યારે 'ઘટદ્રવ્યં (ઘટત્વેન) स्वरूपेण सत्, पररूपेण असत्, स्वरूपेण पररूपेण च सदसद्, स्वरूप-पररूपोभयापेक्षया अवक्तव्यः ' ઈત્યાદિ સપ્તભંગી રૂપે જે તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે તે વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરાવે છે. આ રીતે હેય અને ઉપાદેય વસ્તુના પણ તત્ત્વજ્ઞાન = સ્પર્શ અને અતત્ત્વજ્ઞાન = અસ્પર્શ સંબંધી વિચાર કરવો. સ્પર્શ અને અસ્પર્શ વચ્ચે આ ભેદ = વિશેષતા રહેલ છે. 'અસ્પર્શ' શબ્દમાં 'અ' વર્ણ = નઞ્ પર્યુદાસપ્રતિષેધ અર્થમાં છે, પ્રસજ્યપ્રતિષેધ અર્થમાં નહિ. માટે 'અસ્પર્શ' શબ્દનો અર્થ થશે સ્પર્શથી ભિન્ન હોતે છતે સ્પર્શસજાતીય અર્થાત્ સ્પર્શભિન્ન એવું જ્ઞાન, નહિ કે ઘટ-પટાદિ. વાચકવર્ગે આ વાતનો ખ્યાલ રાખવો. [૧૨/૧૫]

સંવેગ અને સ્પર્શના સંબંધથી = લાભથી જેને દીક્ષાનો ભાવ પરિણમ્યો છે તે સાધુ જે કરે છે તેને મૂલકારશ્રી જણાવે છે.

<u>**ગાથાર્થ**</u> :- રોગથી નિર્વેદ પામેલ રોગગ્રસ્ત માણસ જેમ રોગની ચિકિત્સા આદરથી સારી રીતે કરે છે તેમ પ્રસ્તુતમાં દીક્ષિત થયેલ વ્યક્તિ સાધુની સારી ક્રિયાને કરે છે. [૧૨/૧૬]

१ मुद्रितप्रतौ 'यदा नि ' इति पाठः ।

तस्य = व्याधे क्रिया = प्रतिक्रिया यत्नात् = आदरात् करोति सम्यक् = अवैपरीत्येन तद्वत् = तथा दीक्षित इह = प्रक्रमे साधूना सच्चेष्टा = विनयादिरूपाम् ॥१२/१६॥

॥ इति द्वादश दीक्षाषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

व्याध्यभिभूत इति केवल हेतुमुखविशेषण, तेन = व्याधिना निर्विण्णः इति फलमुख हेतुमुख च द्वारस्थानीय विशेषणम् । ततश्च व्याध्यभिभवो निर्वेदद्वारेण सम्यक् सच्चिकित्साजनक इत्यर्थ । तदुक्त सोपनय पञ्चसूत्रे —> से जहा नामए केइ महावाहिगहिए अणुहूअतव्वेअणे विण्णाया सरूवेण, निव्विण्णे तत्तओ । सुविज्जवयणेण सम्म तमवगच्छिअ जहाविहाणओ पवण्णे सुकिरिअ । निरुद्धजहिच्छाचारे तुच्छपत्थभोई मुच्चमाणे वाहिणा निअत्तमाणवेअणे समुवलब्भारोग्ग पवड्ढमाणतब्भावे तल्लाभनिव्वुईए तप्पडिबद्धाओ सिराखाराइजोगेऽवि वाहिसमारुग्गविण्णाणेण इट्ठनिप्फत्तीओ अणाकुलभावयाए किरिओवओगेण अपीडिए अव्वहिए सुहलेसाए वड्ढइ । विज्ज च बहु मण्णइ । एव कम्मवाहिगहिए अणुभूअजम्माइवेअणे विण्णाया दुक्खरूवेण निव्विण्णे तत्तओ तओ । सुगुरुवयणेण अणुट्ठाणाइणा तमवगच्छिअ पुव्वुत्तविहाणओ पवन्ने सुकिरिअ पव्वज्ज निरुद्धपमायायारे, असारसुद्धभोई, मुच्चमाणे कम्मवाहिणा, निअत्तमाणिट्ठविओगाइवेअणे, समुवलब्भ चरणारुग्ग, पवड्ढमाणसुहभावे, तल्लाभनिव्वुईए तप्पडिबद्धविसेसओ परीसहोवसग्गभावेऽवि तत्तसवेअणाओ कुसलासयवुड्ढी, थिरासयत्तेण धम्मोवओगाओ सया थिमिए तेउल्लेसाए पवड्ढइ । गुरु च बहु मन्नइ <— [प सू ४/४-६] । इहलौकिकापेक्षातन्तुविच्छेदाज्ज्ञानक्रियापक्षाभ्यामाराधनाऽऽकाशे साधुविहगस्योड्डयनमनायासमेव । तदुक्त उत्तराध्ययनसूत्रे —> इहलोए निप्पिवासस्स नत्थि किचिवि दुक्कर <— [१९/४५] । अन्यत्रापि —> अपवर्ग फल यस्य, जन्ममृत्यादिवर्जित । परमानन्दरूपश्च दुष्कर तत्र चाद्भुतम् ॥ <— [ ] इत्युक्तम् ।

सच्चेष्टा विनयादिरूपा = गुरुदेवादिविनय-वैयावृत्त्य-साधर्मिकप्रीत्यादिलक्षणा, अस्या सम्यग्दीक्षाऽव्यभिचारिलिङ्गत्वात्, यथोक्त पञ्चाशके मूलकारैरेव —> अहिगयगुण-साहम्मियपीई-बोहगुरुभत्तिवुड्ढी य । लिग अव्वभिचारी पइदियह सम्मदिक्खाए ॥ [२/३७] <— इति । चरणगुणस्थितसाधुस्वरूपश्च पञ्चाशकगाथाप्रदर्शनेन प्राक् [१/७ पृ १४] प्रवेदितमेव । एवञ्चाऽऽराधयन् दीक्षा भवाष्टकमध्ये नियमेन मुक्तो भवति निखिलकर्मबन्धनेभ्य , यथोक्त पञ्चाशके —> आराहगो य जीवो सत्तट्ठभवेहि पावती णियमा । जमादिदोसविरहा सासयसोक्ख तु णिव्वाण ॥ <— [७/५०] इति ध्येयम् ॥१२/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचिताया कल्याणकन्दल्या द्वादशषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

<u>टीकार्थ</u> :- કોઢ વગેરે રોગથી ગ્રસ્ત માણસ રોગથી નિર્વેદ = કટાળો પામે છે માટે તે જેમ રોગની ચિકિત્સાને, વિપર્યાસ વિના આદરથી કરે છે તેમ પ્રસ્તુતમા દીક્ષિત થયેલ વ્યક્તિ [કર્મસ્વરૂપ વ્યાધિથી ગ્રસ્ત હોવાના લીધે કર્મરોગથી કટાળો પામીને, ગોલમાલ કર્યા વિના આદરથી] વિનયાદિસ્વરૂપ સાધુક્રિયાને કરે છે [૧૨/૧૬]

<u>વિશેષાર્થ</u> - દીર્ઘકાલીન કોઢ, ક્ષય વગેરે રોગથી પરાભૂત થયેલ માણસ રોગથી કટાળીને વૈદ્યદર્શિત દવા સમયસર કાળજીપૂર્વક લે છે પરેજી પાળવામાં સાવધ રહે છે અપથ્યસેવનથી દૂર રહે છે સતત રોગમુક્તિને ઝખે છે નિયમિત દવા લેવામા, પ્રમાણસર અનુપાનનો ઉપયોગ કરવામા, અપથ્યવર્જનમા લાબા સમય સુધી તે કટાળ્યા વિના પ્રયત્ન કરે છે તેમા ગોલ-માલ, ઘાલ-મેલ કરતો નથી—ખરા અર્થમા કોઢ, ક્ષય વગેરે રોગથી તે કટાળેલ હોય, રોગમુક્તિની પ્રબળ ઈચ્છા રાખનો હોય તો ઉપરોક્ત બાબત સત્ય ઠરે છે ફ્રેક્ચર થયા બાદ ગરમ પીગાળેલા મીણનો સેક લેવાનો, પીડા થવા છતા ડોક્ટરપ્રદર્શિત કસરત કરવાની દવા લેવાની - આ બધુ દિવસો સુધી નિયમિત રીતે કાળજીપૂર્વક કરનારા આરોગ્યલપટ લોકો વર્તમાનમા દેખાય જ છે વધુ પડતી ચરબી-વજનના લીધે હાર્ટએટેક આવવાની માત્ર શક્યતા હોય તો પણ લોકો રોજ વહેલી સવારે ઊઠી કડકડતી ઠડીના દિવસોમા પણ Morning walk વગેરે કરે જ છે ને ! ધનલપટ માણસ ધનની પ્રાપ્તિ, વૃદ્ધિ, રક્ષા વગેરે માટે કેવી તત્પરતાથી-ઝખનાથી પ્રયત્ન કરે છે, સામે ચાલીને કષ્ટને સહન કરે છે બરાબર આ જ રીતે ગુણલપટ-નિર્જરાલપટ સાધુ પણ વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, પ્રતિક્રમણ, પડિલેહણ, વિહાર વગેરેને વિધિપૂર્વક નિયમિત રીતે યોગ્ય કાળે આદરસહિત કરે જ, કારણ કે કર્મરૂપી રોગથી તે અત્યત કટાળી ગયેલ છે અને સર્વકર્મમુક્તિને તે સતત ઝખે છે તથા 'મુક્તિનો ઉપાય શાસ્ત્રોક્ત વિનયાદિનુ સેવન છે' આવુ તે જાણે પણ છે બધાના મૂળમા વૈરાગ્ય-કર્મમુક્તિની પ્રબળ ઈચ્છા છે તે ન હોય તો જ પ્રતિક્રમણ, પડિલેહણ, વિનયાદિમા ગોટાળા થાય [૧૨/૧૬]

૧૨ મા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ સાત પ્રશ્નોના સવિસ્તર જવાબ લખો.

૧ દીક્ષાની વ્યુત્પત્તિ અને તેના અધિકારીને જણાવો
૨ કેવા અજ્ઞાની દીક્ષાઅધિકારી બને ?
૩ દીક્ષાન્યાસ સમજાવો
૪ નામાદિ દીક્ષાથી શેનુ સૂચન થાય છે ?
૫ ભાવદીક્ષા સપ્રાપ્ત થવાના લક્ષણ શુ છે ?
૬ સર્વવિરતિલાભ પછી ૧ વર્ષ બાદ શુ થાય ?
૭ સર્વવિરતિના પૂર્વોત્તરકાલભાવી ગુણો બતાવો
૮ સ્પર્શ યોગને જણાવો
૯ સાધુ કેવી રીતે પચાચાર પાળે ?
૧૦ ધ્યાનયોગ સમજાવો

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) દીક્ષા	(A) શીઘ્રમોક્ષદાયી
(૨) વચનક્ષમા	(B) અનિષ્ટફળદાયી
(૩) રોગચિકિત્સા	(C) આરોગ્યદાયક
(૪) અયોગ્યદીક્ષા	(D) નિર્વાણબીજ
(૫) સ્થાપનાદીક્ષા	(E) કીર્તિદાયક
(૬) સ્પર્શયોગ	(F) સોપક્રમ
(૭) દીક્ષાનામન્યાસ	(G) અસગક્ષમાકારણ
(૮) નિરનુબધ	(H) દીક્ષાદાયક
(૯) જ્ઞાન	(I) સુદર સાધુચર્યા ઉપમા
(૧૦) અપ્રશસ્ત દીક્ષા	(J) વસતરાજા

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ દીક્ષાના ____ પ્રકાર છે (૨, ૩, ૫)
૨ કોઈકના મતે દીક્ષા ____ છે (મોક્ષદાયિની, વિષાપહારિણી, પ્રીતિદાયિની)
૩ બ્રહ્મચર્યના ____ ભેદ છે (૯, ૧૮, ૨)
૪ શૌચના ____ ભેદ છે (૨, ૫, ૧૩)
૫ યમ = ____ (નિયમ, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ, સયમ)
૬ સૂક્ષ્માર્થવિચારણા દ્વારા ____ મળે છે (સવેગ, વિદ્વત્તા, ભાવનાજ્ઞાન)
૭ શ્રદ્ધા વગેરે ____ વસ્તુ અજ્ઞાની પાસે હોય તો તે પણ જ્ઞાની છે (૪, ૫, ૬)
૮ સાધુને જ્ઞાનાદિ ____ વસ્તુ મળે (૪, ૫, ૬)
૯ ____ થી શ્રદ્ધા પ્રગટે (દોષની મદતા, અભ્યાસ, ચિતન)
૧૦ વચન માર્દવનુ ____ ધર્મમાર્દવ છે (જ્ઞાપક, કારક, રોચક, કાર્ય, કારણ)

નોધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ સાધુના શૌચનુ નિરૂપણ કરો
૨ બ્રહ્મચર્યની અલગ-અલગ પાચ વ્યાખ્યા જણાવો
૩ ધ્યાનની ભિન્ન-ભિન્ન સાત વ્યાખ્યા બતાવો
૪ ધ્યાનના મુખ્ય ૪ ફળ બતાવો
૫ ધ્યાન-અધ્યયનના ક્રમનુ પ્રયોજન જણાવો
૬ ધ્યાનસિદ્ધિના ૬ ઉપાયો બતાવો
૭ પ્રશ્નવ્યાકરણ મુજબ સુસાધુનુ નિરૂપણ કરો
૮ હેયોપાદેય-જ્ઞેય પદાર્થનો સ્પર્શ દર્શાવો
૯ સાધુની ધર્મચર્યા રોગીના દૃષ્ટાંતથી સમજાવો
૧૦ સાધુની તેજોલેશ્યાવૃદ્ધિનો ક્રમ દર્શાવો

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપથી જવાબ આપો

૧ અનધિકારીની દીક્ષા કેવી હોય ?
૨ દીક્ષાઅધિકારીના ૧૬ ગુણ બતાવો
૩ પાપ કોણ ન કરે ?
૪ દીક્ષાધિકારીના વિશેષણભૂત 'અનાભોગ'નુ વિશ્લેષણ કરો
૫ સદધન્યાય સમજાવો
૬ ભાવદીક્ષાનુ કારણ દ્રવ્યદીક્ષા કઈ રીતે બને ?
૭ દીક્ષાવિધિ જણાવો
૮ દેશવિરતિ પછી સર્વવિરતિ બતાવવાનુ પ્રયોજન શુ ?
૯ લલિતવિસ્તરા મુજબ શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મને જણાવો
૧૦ સયમના ૧૭ ભેદ દર્શાવો
૧૧ બ્રહ્મચર્યના ૧૮ પ્રકાર બતાવો
૧૨ મૈથુનના આ૦ પ્રકાર બતાવો
૧૩ સયમપાલનથી સાધુને પ્રાપ્ત થનાર તેજોલેશ્યાની વ્યાખ્યા કરો
૧૪ નિર્વિચાર મનને ધ્યાન કેવી રીતે કહી શકાય ?
૧૫ પરમાત્મપ્રકાશ શેનાથી થાય ?
૧૬ સકળ દીક્ષાના ચાર ચિહ્ન બતાવો
૧૭ સાધુચર્યા કોને દુષ્કર ન હોય ?
૧૮ ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય ?
૧૯ છદ્મસ્થ જીવની મનસ્થિરતા કેટલા સમય સુધી હોય ?
૨૦ ધર્મધ્યાનના ૧૦ ભેદ જણાવો

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ દીક્ષા = (નામન્યાસ, રજોહરણગ્રહણ, લોચ)
૨ વિષ્ણુપુરાણકથન મુજબ સાધુઓ હોય (ક્ષમાપ્રધાન, મૈત્રીપ્રધાન, વિનયપ્રધાન)
૩ દીક્ષાગ્રહણ બાદ ૮મા મહિને સાધુ દેવલોકના દેવની તેજોલેશ્યાને ઓળગી જાય (૫-૬, ૭-૮, ૯-૧૦)
૪ રોજ ધ્યાન ન ધરનાર સાધુ છે (ઓસન્ના, પાસત્થા, કુશીલ)
૫ વિનયનુ ફળ છે (સ્પર્શ, સવેદન, સત્યશ્રવણ)
૬ આત્મધ્યાન જેવુ છે (સિદ્ધરસ, અમૃત, ઔષધ)

त्रयोदश साधुसच्चेष्टाषोडशकम्

'दीक्षित साधु सच्चेष्टा सम्यक्करोती त्युक्तम् । तामेवोपदर्शयति –> 'गुरुविनय' इत्यादि ।

[१]गुरुविनयः [२]स्वाध्यायो [३]योगाभ्यासः [४]परार्थकरणञ्च । [५]इतिकर्तव्यतया सह विज्ञेया साधुसच्चेष्टा ॥१३/१॥

गुरुविनयादिरूपा पञ्चविधा साधूना सच्चेष्टा = शोभनबाह्यव्यापाररूपा **विज्ञेया** ॥१३/१॥ तत्र गुरुविनय-स्वरूपमाह –> **'औचित्यादि'**त्यादि ।

औचित्याद्गुरुवृत्तिर्बहुमानस्तत्कृतज्ञताचित्तम् । आज्ञायोगस्तत्सत्यकरणता चेति गुरुविनयः ॥१३/२॥

औचित्यात् = [१]ऊर्ध्वं भूमिकापेक्षया **गुरुवृत्ति** = गुरुविषय, [२]स्वजन्यवैयावृत्त्यप्रतियोगित्वसम्बन्धेन गुरुवृत्तिर्वा **बहुमान** = आन्तर प्रीतिविशेषो गुणानुरागात्मा, न तु मोहोदयात् । मोहो हि ससङ्गप्रतिपत्तिरूप शास्त्रे निवार्यते

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> 'गुरुविनय , [२]स्वाध्याय., [३]योगाभ्यास., [४]परार्थकरणञ्च [५]इतिकर्तव्यतया सह साधुसच्चेष्टा विज्ञेया ॥१३/१॥ योगदीपिकोक्तानार्थैव ॥१३/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> औचित्यात् गुरुवृत्ति. बहुमान , तत्कृतज्ञताचित्त, आज्ञायोग., तत्सत्यकरणता च इति गुरुविनयः ॥१३/२॥

ऊर्ध्व = उत्तरकाले **भूमिकापेक्षया** = स्वभूमिकानुसारेण **गुरुवृत्तिः गुरुविषयः** = गुरुगोचर , शक्यार्थप्रदर्शनाय कल्पान्तरमाह - **स्वजन्यवैयावृत्त्यप्रतियोगित्वसम्बन्धेन गुरुवृत्ति'** वेति । स्वपदेन बहुमानग्रहण, तज्जन्य यत् गुरुसम्बन्धि वैयावृत्त्य तत्प्रतियोगी गुरुर्भवति । अत. गुरौ बहुमानापेक्षया स्वजन्यवैयावृत्त्यप्रतियोगित्व वर्तते । यदपेक्षया यत्र यो धर्मो जायते स धर्म. तस्य तत्र वृत्तौ सम्बन्धो भवतीति नियमेन बहुमान. स्वजन्यवैयावृत्त्यप्रतियोगित्वसम्बन्धेन गुरुवृत्तिः भवति । **बहुमानः = आन्तरः प्रीतिविशेषः** चिन्तामणि-कामधेनु-कामकुम्भादितोऽपि समधिकस्योपादेयत्वपरिणामस्य परिज्ञानेन कृत-ज्ञतादिपरिकलितो **गुणानुरागात्मा**, एतादृशबहुमानस्य मोक्षरूपताभिधानात्, कारणे कार्योपचारात्, यथोक्त **पञ्चसूत्रे** –> आयओ गुरुबहुमाणो अवझकारणत्तणेण । अओ परमगुरुसयोगो । तओ सिद्धि असंसय । एसेह सुहोदए पगिट्ठतयणुबंधे

❀ रतिदायिनी ❀

'दीक्षित थयेल साधु साधुक्रियाने सुंदर रीते करे छे' आवु १२ मा षोडशकमा जणाव्यु हवे मूलकारश्री साधुनी सुंदर क्रियाने ज जणावे छे —

<u>गाथार्थ</u> :- [१] गुरुविनय, [२] स्वाध्याय, [३] योगाभ्यास, [४] परार्थकरण, [५] ईतिकर्तव्यता सहित साधुनी सुंदरक्रिया जाणवी [१३/१]

<u>टीकार्थ</u> :- गुरुविनयादिस्वरूप पाच प्रकारनी साधुओनी सुंदर बाह्यक्रियास्वरूप सच्चेष्टा = सत्क्रिया जाणवी [हवे क्रमश पाचेयनु स्वरूप कहेवाशे] [१३/१]

आ पाचना घटकस्वरूप गुरुविनयनु स्वरूप मूलकारश्री जणावे छे —

<u>गाथार्थ</u> - औचित्यथी गुरुविषयक बहुमान, गुरुने विशे कृतज्ञताभाव, आज्ञायोग अने गुरुआज्ञायोगने साचो = सफळ करवो - आ गुरुविनय छे [१३/२]

▣ ४ प्रकारे गुरुविनय ▣

<u>टीकार्थ</u> .- [१] पुरुषनी ऊंची भूमिकानी अपेक्षाए औचित्य जाळवीने गुरुविषयक बहुमान भाव ए गुरुविनय कहेवाय मूळमा गुरुवृत्ति पद छे तेनो उपरोक्त अर्थ करवाना बदले गुरुमा रहेनार = गुरुनिष्ठ एवो अर्थ पण थई शके अर्थात् गुरुमा रहेनार बहुमान बहुमानने गुरुमा रहेवा माटेनो सबध छे स्वजन्यवैयावच्चप्रतियोगित्व स्व = बहुमान [बहुमान निष्क्रिय नहि पण सक्रिय लेवु अहीं अभिमत छे, शुष्क-लूखो बहुमान भाव अहीं अभिमत नथी अर्थात् जे बहुमानथी गुरुनी वैयावच्च थाय एवो बहुमान भाव वैयावच्चनु कारण छे बहुमान वैयावच्च गुरुसबधी छे अर्थात् वैयावच्चना प्रतियोगी = सबधी

१ मुद्रितप्रतौ 'ऊर्ध्वभूमिकापेक्षया' इति पाठ । २ मुद्रितप्रतौ 'स्वजनवैया ' इत्यशुद्ध पाठ ।

गुरुषु गौतमस्नेहप्रतिबन्धन्यायेन, तस्य मोक्षं प्रत्यनुपकारकत्वात् । मोक्षानुकूलस्य तु गुरुभावप्रतिबन्धस्याऽनिषेधात्, ततः सकलकल्याणसिद्धेः ।१। तथा तेषु = गुरुषु कृतज्ञताचित्तं, यथा –> 'अस्मास्वनुग्रहप्रवृत्तैर्भगवद्भिः स्वखेदमनपेक्ष्य रात्रिन्दिवं महान् प्रयासः शास्त्राध्यापनादौ कृतः <– इति ।२। तथा आज्ञया = गुरुनिर्देशेन योगः = कार्यव्यापकत्वसम्बन्धः, सर्वत्र कार्ये गुर्वाज्ञापुरस्कारित्वमिति यावत् ।३। सत्यश्च तत्करणञ्च = सत्यकरणं, तस्य

कल्याणकन्दली

भववाहितेगिच्छी । न इओ सुंदरं परं । उवमा इत्थ न विज्जइ <– [४/६] इति । आयतः = मोक्षः ।

गौतमस्नेहप्रतिबन्धन्यायेनेति । वीरं प्रति गौतमरागस्य केवलज्ञानप्रतिबन्धकत्वात्, केवलानुत्पत्त्या खिन्नं गौतमं प्रति केवलानुत्पादहेतुतया श्रीवीरेण व्याख्याप्रज्ञप्तौ –> गोयमा ! चिरसंसिट्ठोऽसि मे, गोयमा ! चिरसंथुओऽसि मे, गोयमा ! चिरपरिचिओऽसि मे, गोयमा ! चिरजुसिओऽसि मे, गोयमा ! चिराणुगओऽसि मे, गोयमा ! चिराणुवत्तीसि मे <– [१४/७/५२१] इत्युक्तम् । ततश्च स्नेहरागादिरहिततयाऽसङ्गप्रतिपत्तिर्गुरोः कर्तव्या एकान्तानभिष्वङ्गानुष्ठानस्य श्रेयस्त्वात्, अनेन रूपेण तत्कात्स्न्याराधनात् । इदमेवाभिसन्धायापरैरपि –> 'तत्त्वाभिष्वङ्गस्यापि तत्त्वतोऽतत्त्वात्, वस्त्रादिशुद्धिविधौ अञ्जनकल्पत्वात्, धर्मरागादपि मुनिर्मुनिः <– [यो श गा.१ वृ पृ ३०] इत्युच्यते । तदुक्तं **दशवैकालिकचूर्णौ** अपि –> ममत्तभावं न कहिं पि कुज्जा <– [२/८] इति ।

गुरुषु कृतज्ञताचित्तं, शरणत्वबुद्ध्या, यथोक्तं **योगशतके** –> सरणं गुरू उ इत्थं <– [४८] । ततश्च सानुबन्धविशुद्धगुणवृद्धिः । यथोक्तं **धर्मरत्नप्रकरणे** –> बहुमन्नइ धम्मगुरुं परमुवयारित्ति तत्तबुद्धीए । तत्तो गुणाण वुड्ढी गुणारिहो तेणिह कयण्णू ॥२६॥ <– इति । प्रणामादिव्यङ्ग्यात् गुरुबहुमानात् गुर्वनुग्रहो जायते, यथोक्तं **योगशतके** –> गुरुदेवयाहि जायइ अणुग्गहो अहिगयस्स तो सिद्धी । एसो य तन्निमित्तो तहाऽऽयभावाओ विण्णेओ ॥६२॥ <– इति । अत एव गुरुकुलवासः प्रधानोपदेशः साधूनां, तदुक्तं **योगशतक** एव –> जइणो उण उवएसो सामायारी जहा समत्ता । गुरुकुलवासो गुरुतंतया य उचियविणयस्स करणं च ॥ <– [३२/३३] इति । गुरुविनयादिमाहात्म्येन न कदाप्युन्मार्गे प्रवर्तते, तथाविधक्षयोपशमप्रादुर्भावात्, तदुक्तं **योगशतके** एव –> मग्गेण गच्छंतो सम्मं सत्तीए इट्ठपुरपहिओ । जह तह गुरुविणयाइसु पयट्टओ एत्थ जोगि त्ति ॥७॥ <– इति । अत एव श्रुतग्रहणोत्तरकालेऽपि नमनशीलस्य मेधावित्वं तत्त्वत उपपद्यते । तदुक्तं **उत्तराध्ययने** –> नच्चा नमइ मेहावी <– [१/५] । **आज्ञया = गुरुनिर्देशेन योगः** = कार्यव्यापकत्वसम्बन्धः = स्वकार्ये व्यापकत्वसंसर्गः, यत्र यत्र स्वीयकर्तव्यता तत्र तत्र गुरुनिर्देशसम्बद्धत्वं, सर्वत्र कार्ये **गुर्वाज्ञापुरस्कारित्वमिति यावत्** । यद्वा आज्ञायोगः = भगवदाज्ञायोगः = 'यो मां प्रतिमन्यते स गुरुं' इति जिनाज्ञापुरस्कारित्वमिति यावत्, तदुक्तं **पञ्चसूत्रे** –> गुरुं च बहु मन्नइ । जहोचियं असंगपडिवत्तीए निसग्गपवित्तिभावेण । एसा गुरुई विआहिआ भावसारा विसेसओ । भगवंतबहुमाणेणं 'जो मं पडिमन्नइ से गुरुं' ति तदाणा <– [४/५] । मूलकारकृता तद्व्याख्या चैवं –> गुरुं च बहु मन्यते भाववैद्यकल्पम् । कथं ? इत्याह-यथोचितं = औचित्येन, असङ्गप्रतिपत्त्या = स्नेहरहिततद्भावप्रतिपत्त्या । किमस्या उपन्यासः ? इत्याह निसर्गप्रवृत्तिभावेन = सांसिद्धिकप्रवृत्तित्वेन हेतुना,

ગુરુ બને છે. બહુમાનજન્ય વૈયાવચ્ચના પ્રતિયોગી એવા ગુરુમાં બહુમાનજન્યવૈયાવચ્ચપ્રતિયોગિતા ધર્મ રહે છે. જેની અપેક્ષાએ જ્યાં જે ધર્મ ઉત્પન્ન થાય તે ધર્મ તેને ત્યાં રહેવા માટે સંબંધ બને - આ નિયમ અનુસાર બહુમાનની અપેક્ષાએ ગુરુમાં જે સ્વજન્યવૈયાવચ્ચપ્રતિયોગિત્વ ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે તે ધર્મ બહુમાનને ગુરુમાં રહેવા માટે સંબંધ બનશે. માટે] બહુમાન સ્વજન્યવૈયાવચ્ચ-પ્રતિયોગિત્વસંબંધથી ગુરુમાં રહે છે. બહુમાન = ગુણાનુરાગસ્વરૂપ આંતરિક પ્રીતિવિશેષ. મોહના ઉદયથી જે પ્રીતિ થાય તે અહીં બહુમાનશબ્દના અર્થ તરીકે ન લઈ શકાય, કારણ કે મોહ એ સંગ-આસક્તિયુક્ત પ્રતિપત્તિ = મમત્વ સ્વરૂપ છે. ગુરુને વિશે તેવો મોહ શાસ્ત્રમાં નિષિદ્ધ છે. આનો દાખલો છે ગૌતમસ્વામીજીની પોતાના ગુરુ મહાવીર પ્રત્યેના સ્નેહની પક્કડ. મોહોદયજન્ય ગુરુપ્રેમ મોક્ષ પ્રત્યે ઉપકારક નથી. ગુરુ પ્રત્યે આંતરિક લાગણી મોક્ષાનુકૂળ હોય તો તેનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ નથી, કારણ કે મોક્ષને અનુકૂળ એવી ગુરુપ્રીતિથી બધા જ કલ્યાણની સિદ્ધિ થાય છે.

[૨] તથા ગુરુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાસભર મન, જેમ કે 'આપણા ઉપર ઉપકાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થયેલ ગુરુ ભગવંતે પોતાના પરિશ્રમ-થાકને ગણકાર્યા વિના, શાસ્ત્ર ભણાવવા વગેરેમાં, રાત-દિવસ ઘણી મોટી મહેનત કરી છે.' આમ કૃતજ્ઞતાગર્ભિત ભાવ રાખવો એ ગુરુવિનય છે. [૩] તેમ જ ગુરુના નિર્દેશની = આજ્ઞાની સાથે કાર્યવ્યાપકતા જોડવી એ છે આજ્ઞાયોગ. [કાર્યની વ્યાપકતા ગુરુઆજ્ઞાની સાથે જોડવી એનો અર્થ એ થયો કે કાર્યનું વ્યાપક ગુરુઆજ્ઞા બને. તથા કાર્ય એ ગુરુઆજ્ઞાનું વ્યાપ્ય બને-તેમ કરવું.

आज्ञायोगस्य सत्यकरण = तत्सत्यकरण, तदेव तत्ता, स्वार्थे तल्, आज्ञाफलसम्पादकत्वमिति यावत् ।४। एष सर्वोऽपि **गुरुविनय**, गुरुप्रीत्यर्थबाह्यव्यापारत्वात् ॥१३/२॥ स्वाध्यायमाह –> 'यत्त्वि'त्यादि ।

यत्तु खलु वाचनादेरासेवनमत्र भवति विधिपूर्वम् । धर्मकथान्तं क्रमशः तत्स्वाध्यायो विनिर्दिष्टः ॥१३/३॥

यत्तु = यत्पुन, **खलु**शब्दो वाक्यालङ्कारे, **वाचनादे** = वाचना-प्रश्न-परावर्त्तनादे **आसेवन** = अभिव्याप्त्या मर्यादया वा प्रवचनोक्त्या सेवन = करण, **अत्र** = प्रक्रमे **भवति** = जायते **विधिपूर्वं** = विधिमूल **धर्मकथान्त** = धर्मकथाऽवसान **क्रमश** = क्रमेण **तत्** = आसेवन **स्वाध्यायो विनिर्दिष्ट** = कथित, सुष्ठु = शोभन आ =

कल्याणकन्दली

एषा = असङ्गप्रतिपत्ति. गुर्वी व्याख्याता भगवद्भि । किमिति ? अत आह - भावसारा = तथौदयिकभावविरहेण विशेषत. असङ्गप्रतिपत्ते । इहैव युक्त्यन्तरमाह-**भगवद्बहुमानेन** = अचिन्त्यचिन्तामणिकल्पतीर्थकरप्रतिबन्धेन । कथमय ? इत्याह- 'यो मा प्रतिमन्यते भावतः स गुरु' इत्येव तदाज्ञा = भगवदाज्ञा । इत्थ तत्त्व व्यवस्थितम् <– [प सू ४/५-पृ.१३/१४] ।

आज्ञायोगस्य सत्यकरणमिति । तदुक्त **उत्तराध्ययने** –> आणाणिद्देसकरे, गुरूणमुववायकारए । इगियागारसपन्ने से विणीए त्ति वुत्तइ ॥[१/२] <– इति । तदुक्त **धर्मबिन्दौ** अपि –> तथा सदाज्ञाकरणमिति <– [५/५] । तत्रैव दीक्षाया निष्ठत्वात्, यथोक्त **बृहदारण्यकोपनिषदि** –> कस्मिन्नु दीक्षा प्रतिष्ठिता ? सत्ये <– [३/९/२३] । **महाभारतेऽपि** –> अहिंसा परमो धर्म· स च सत्ये प्रतिष्ठित. । सत्ये कृत्वा प्रतिष्ठा तु प्रवर्तन्ते प्रवृत्तय. ॥ <– [वनपर्व-२०७/७४] इति प्रोक्तम् । उपलक्षणात् गुरुणा सह हित-मितापरुषभाषित्वादिकमप्यत्र गुरुविनयरूपेणावगन्तव्यम्, तदुक्त **दशवैकालिकनिर्युक्तौ** –> हिअ-मिअ-अफरुसवाई अणुविइभासि वाइओ विणीओ <– [३३३] इति । गुरुपारतन्त्र्यफलमाहात्म्यादिक तु प्रागुक्त [षो.२/१० पृ.४९] अत्रानुसन्धेयम् । **उत्तराध्ययने** –> अब्भुट्ठाण अजलिकरण तहेवासणदायण । गुरुभत्तिभावसुस्सूआ विणओ एस वियाहिओ ॥ <– [३०/३२] इत्येव पञ्चविधो विनय उक्त. । **धर्मरत्नकरण्डके श्रीवर्धमानसूरिभि·** –> गुर्वादिषु शुभ चित्त विनयो मानसो मत । हित मित प्रिय वाक्य विनयस्तेषु वाचिकः ॥२९४॥ कायिकश्च यथाशक्ति तत्कार्याणा प्रसाधक. । सर्वथाऽऽशातनात्याग सर्वदा नीचवर्तिता ॥२९५॥ <– इत्येव त्रिधा गुरुविनय प्रदर्शित ॥१३/२॥

गुरुविनयकरणादेव स्वाध्यायग्रहणयोग्यो भवतीत्यवसरसङ्गतिप्राप्त स्वाध्यायमाह । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> यत्तु खलु विधिपूर्व वाचनादे· आसेवन धर्मकथान्त भवति तत् अत्र स्वाध्यायो विनिर्दिष्ट ॥१३/३॥

अभिव्याप्त्या मर्यादया वेति । अवधि = मर्यादा, अभिव्याप्तिरपि अभिविध्यपराभिधाना मर्यादाविशेष एव । इयास्तु तद्भेद प्रवृत्तस्य यत्र निरोध स मर्यादा, मर्यादाभूतमेव यदा क्रियया व्याप्यते तदाऽभिविधिरिति [सि हे २/२/७०] व्यक्त **सिद्धहेमलघुन्यासे** । विधिपूर्वमिति । तत्र श्रवणविधि प्रागुक्त. [२/९+११/४] एव ।

धर्मकथावसान = धर्मकथान्त, तदुक्त **व्याख्याप्रज्ञप्तौ** –> से कि त सज्झाए ? पचविहे सज्झाए पन्नत्ते, त जहा- ¹वायणा, ²पडिपुच्छणा, ³परियट्टणा, ⁴अणुप्पेहा, ⁵धम्मकहा । से त सज्झाए <– [श २५ उ ७ सू.८०२] । **उत्तराध्ययनेऽपि** –> वायणा पुच्छणा चेव तहा य परियट्टणा । अणुप्पेहा धम्मकहा सज्झाओ होइ पचहा ॥ <– [३०/३४] इत्युक्तम् ।

અર્થાત્ પોતાના જે જે કાર્ય હોય તે તે કાર્ય ગુરુઆજ્ઞાયુક્ત જ હોય] મતલબ કે સર્વ કાર્યમા ગુરુની આજ્ઞાને આગળ કરવી આ ગુરુવિનય છે [૪] તથા આજ્ઞાયોગને સાચો બનાવવો (= ગુરુનુ કહેલુ કરવુ) મૂળ ગાથામા કરણતા શબ્દને જે તલ્ પ્રત્યય લાગેલ છે તે સ્વાર્થમા છે અર્થાત્ કરણ એ જ કરણતા (જેમ કે બાળ એ જ બાળક ક પ્રત્યય બાળ શબ્દને સ્વાર્થમા છે મતલબ કે બાળ શબ્દને છેડે લાગેલ ક પ્રત્યય બાળશબ્દના અર્થમા જ પ્રવૃત્ત થયેલ છે, ભાવ અર્થમા નહિ તેમ તલ્ પ્રત્યય = 'તા' કરણ શબ્દને છેડે લાગેલ છે તે કરણપદના અર્થમા જ પ્રવૃત્ત થયેલ છે, ભાવ અર્થમા નહિ) મતલબ કે ગુરુ આજ્ઞાનુ કાર્ય સપન્ન કરવુ = ગુરુઆજ્ઞા પાળવી એ ગુરુઆજ્ઞાસત્યકરણતા છે આ બધાય પ્રકારો ગુરુવિનયના છે, કારણ કે તે બધાય પ્રકારો ગુરુની પ્રીતિ માટે = ગુરુપ્રસન્નતાના ઉદ્દેશથી થનાર બાહ્ય ક્રિયાસ્વરૂપ છે [૧૩/૨]

ગ્રથકારશ્રી [અવસરસગતિથી પ્રાપ્ત થયેલ] સ્વાધ્યાયને જણાવે છે

ગાથાર્થ .- વિધિપૂર્વક ક્રમશ વાચના વગેરેથી માડીને ધર્મકથા સુધીનુ મર્યાદાથી જે સેવન કરાય એ અહીં સ્વાધ્યાય કહેવાયેલ છે [૧૩/૩]

સ્વાધ્યાય પ્રતિપાદન

ટીકાર્થ - ગાથામા ખલુ શબ્દ વાક્યની શોભામા છે તુ પદ 'પુન ' પદાર્થપરક છે વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તન અને આદિપદગ્રાહ્ય

अभिव्याप्त्या अध्ययनं = स्वाध्यायः, स्वं स्वकीयमध्ययनं वा स्वाध्याय इति व्युत्पत्तेः ॥१३/३॥

योगाभ्यासमाह --> 'स्थाने'त्यादि ।

स्थानोर्णार्थालम्बनतदन्ययोगपरिभावनं सम्यक् । परतत्त्वयोजनमलं योगाभ्यास इति तत्त्वविदः ॥१३/४॥

स्थीयतेऽनेनेति स्थानं = आसनविशेषः कायोत्सर्ग-पर्यङ्कबन्धादिरूपः । उर्णः = शब्दः । अर्थः = तदभिधेयम् । आलम्बनं = बाह्यो विषयः प्रतिमादिः । तस्मात् = आलम्बनात् अन्यः = अनालम्बन इति यावत् । तेषां परिभावनं = सर्वतोऽभ्यसनं सम्यक् = समीचीनम् । परं तत्त्वं मोक्षलक्षणं योजयति यत्तत्तथा, एतद् **योगाभ्यास इति तत्त्वविदो** विदन्ति, योगस्य ध्यानरूपस्याभ्यास इति कृत्वा ।

कल्याणकन्दली

शोभनं अभिव्याप्त्या अध्ययनं = स्वाध्याय इति । अत एव तस्य प्रकृष्टतपोधर्मता, यथोक्तं **बृहत्कल्पभाष्ये** --> नवि अत्थि नवि अ होही सज्झायसमं तवोकम्मं <-- [११६९] इति । अनेन तस्य प्रधानं मोक्षाङ्गत्वमावेदितम् । यथोक्तं --> एसो सव्वन्नुत्तं तित्थयरत्तं च जायइ कमेण । इअ परमं मोक्खंगं सज्झाओ तेण विन्नेओ ॥ <-- [ ] इति । अत एव धारणाशक्तिविकलेनाऽपि स्वाध्याये उद्यमः कर्तव्य एव, तदुक्तं **पुष्पमालायां** --> मेहा हुज्ज न हुज्ज व लोए जीवाण कम्मवसगाणं । उज्जोओ पुण तह वि हु, नाणंमि सया न मोतव्वो ॥ जइवि हु दिवसेण पयं, धरेइ पक्खेण वा सिलोगद्धं । उज्जोयं मा मुचसु, जइ इच्छसि सिक्खिउं नाणं ॥ <--[२८/२९] इति । ज्ञानप्राप्तिपुरुषार्थस्येहाऽमुत्र ज्ञानावरणक्षयोपशमादेरवन्ध्य-कारणत्वात्, --> 'सज्झाएणं णाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ' <--[२०/२९] इति **उत्तराध्ययनसूत्रवचनात्** । इदमेवाभिप्रेत्यान्यत्रापि --> थेवो थेवो वि वरं कायव्वो नाणसंगहो निच्चं । सरिआओ किं न पेच्छह विंदुहिं समुद्दभूयाओ ?॥ <-- [ ] इत्युक्तम् । --> ज्ञानधनानां हि साधूनां किमन्यद् वित्तं स्यात् <--[१/१४] इति व्यक्तं **सूत्रकृताङ्गचूर्णौ** । --> स्वाध्यायादिष्टदेवतासम्प्रयोगः <-- [२/४४] इति **योगसूत्रकारः** । स्वाध्यायविरहे प्रव्रज्या नास्ति, तदुक्तं **व्यवहारसूत्रभाष्ये** --> नाणं अभंतमि चरित्ति पि न विज्जए <-- [७/२/१७] इति भावनीयं तत्त्वमेतत् ॥१३/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> सम्यक् स्थानोर्णार्थालम्बनतदन्ययोगपरिभावनं अलं परतत्त्वयोजनं योगाभ्यास इति तत्त्वविदः ॥१३/४॥ इयञ्च कारिका **योगविंशिकावृत्त्यादौ** [गा २ वृ पृ ४] समुद्धृता वर्तते ।

[१] कायोत्सर्ग-पर्यङ्कबन्धादिरूपो वक्ष्यमाणस्वरूपः [१४/१० पृ ३३२] । [२] उर्णः = शब्दः, स च क्रियादावुच्चार्यमाण-सूत्रवर्णलक्षणो बोध्यः । [३] अर्थः = तदभिधेयः = शब्दवाच्यः शब्दप्रतिपाद्यगोचरव्यवसाय इति यावत् । [४] **आलम्बनं = बाह्यो विषयः प्रतिमादिः** बाह्यप्रतिमादिविषयध्यानमिति भावः । [५] **अनालम्बनः** = रूपिद्रव्यात्मकालम्बनरहितो निर्वि-कल्पकचिन्मात्रसमाधिस्वरूप इति यावत् । अत्राऽऽद्यद्वयं कर्मयोगः शेषत्रितयञ्च ज्ञानयोगः, तदुक्तं **योगविंशिकायां** --> ठाणुन्नत्थालंबणरहिओ तंतम्मि पंचहा एसो । दुगमित्थ कम्मजोगो तहा तियं नाणजोगो उ ॥२॥ <-- इति । निश्चयेनैतदधि-कारिता श्राद्ध-साध्वोः ज्ञेया, व्यवहारतस्तु देश-सर्वचारित्रव्यतिरिक्तस्याऽपुनर्बन्धकादेरप्यधिकारिता, निश्चयस्तु अपुनर्बन्धकादेर्योग-बीजमेवेच्छति । तदुक्तं **योगविंशिकायां**--> देसे सव्वे य तहा नियमेणेसो चरित्तिणो होइ । इयरस्स बीयमेत्तं इत्तु च्चिय

અનુપ્રેક્ષા તથા ધર્મકથાપર્યન્તનું અભિવ્યાપ્તિથી કે શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદાથી પ્રસ્તુતમાં વિધિપૂર્વક ક્રમસર જે સેવન થાય તે સ્વાધ્યાય કહેવાયેલ છે. सु + आ + अध्याय = स्वाध्याय । सु = सुंदर, आ = અભિવ્યાપ્તિથી [એકાગ્રતાથી - મગ્નતાથી] જે અધ્યયન થાય તે સ્વાધ્યાય કહેવાય, કારણ કે 'પોતાનું અધ્યયન કે સ્વસંબંધી અધ્યયન = સ્વાધ્યાય' આવી સ્વાધ્યાયપદની વ્યુત્પત્તિ છે. [૧૩/૩]

ગ્રંથકારશ્રી યોગાભ્યાસને કહે છે.

<u>**ગાથાર્થ**</u> - સ્થાન, વર્ણ, અર્થ, આલંબન અને અનાલંબન યોગનો ચારે બાજુથી સુંદર રીતે અભ્યાસ કરવો. કારણ કે પર તત્ત્વને અત્યંત જોડે એ યોગાભ્યાસ છે - એમ તત્ત્વવેત્તાઓ કહે છે. [૧૩/૪]

ચાલો, યોગાભ્યાસ કરીએ

<u>**ટીકાર્થ**</u> :- [૧] જેના દ્વારા ઉભા રહી શકાય કે બેસી શકાય અર્થાત્ સ્થિર રહી શકાય તે સ્થાન કહેવાય. કાયોત્સર્ગ, પર્યંકબંધ વગેરે સ્વરૂપ વિશેષ પ્રકારના આસનો સ્થાન તરીકે જાણવા. [૨] ઉર્ણ = વર્ણ એટલે કે સૂત્રના શબ્દ. [૩] સૂત્રના પદનો વાચ્યાર્થ. [૪] પ્રતિમાદિસ્વરૂપ બાહ્ય વિષય = આલંબન. [૫] આલંબનથી ભિન્ન અર્થાત્ અનાલંબન [પર્યુદાસપ્રતિષેધ]. આ પાંચેય યોગોનો સર્વ બાજુથી સારી રીતે અભ્યાસ કરવો એ યોગાભ્યાસ કહેવાય, કારણ કે તે મોક્ષસ્વરૂપ પર તત્ત્વને = શ્રેષ્ઠ તત્ત્વને

यदि चित्तवृत्तिनिरोधो योगलक्षणं तदा स्थानादीनां योगाङ्गत्वेऽपि योगत्वोपचारः । यदि च [1]मोक्षयोजकव्यापारत्वमात्रं तदा नोपचार इति ध्येयम् ॥१३/४॥

कल्याणकन्दली

केइ इच्छन्ति ॥३॥ <- इति ।

योगस्य ध्यानरूपस्य अभ्यास इति । इत्थमेव वक्ष्यमाणानालम्बनध्यानसिद्धेः, तदुक्तम् -> अभ्यासेन जिताहारोऽभ्यासेनैव जितासनः । अभ्यासेन जितश्वासौऽभ्यासेनैवानिलत्रुटिः ॥ अभ्यासेन स्थिरं चित्तमभ्यासेन जितेन्द्रियः । अभ्यासेन परानन्दोऽभ्यासेनैवात्मदर्शनम् ॥ अभ्यासवर्जितैर्ध्यानैः शास्त्रस्थैः फलमस्ति नो । भवेन्न हि फलैस्तृप्तिः पानीयप्रतिबिम्बितैः ॥[ ]<- इति ।

यदि 'योगः चित्तवृत्तिनिरोधो' [पा.यो.सू. १/२] इति **पातञ्जलयोगसूत्रात् चित्तवृत्तिनिरोधः** = चित्तनिष्ठवृत्तिनिरोधत्वं **योगलक्षणं तदा** 'यम-नियमाऽऽसन-प्राणायाम-प्रत्याहार-धारणा-ध्यान-समाधयोऽष्टावङ्गानि योगस्य' [पा.यो.सू. २/२९] इति **पातञ्जलयोगसूत्रेण स्थानादीनां योगाङ्गत्वेऽपि** हेतु-फलभावेन **योगत्वोपचारः** इति । **सुगमार्थकल्पनावृत्तिकृतः श्रीयशोभद्रसूरेः** मतमुक्त्वा साम्प्रतं स्वाभिप्रेतमावेदयति - **यदि च मोक्षयोजकव्यापारत्वमात्रं** = 'मोक्षकारणीभूताऽऽत्मव्यापारत्वं योगत्वं' इति योगलक्षणं सम्मतं **तदा न** स्थानादिषु योगत्वस्य **उपचारः**, शक्यार्थाऽबाधात् । ज्यायानयमेव पक्षः, लक्षणाया जघन्यवृत्तित्वात्, ऋजुगत्या सिध्यतोऽर्थस्य वक्रेण साधनाऽयोगात् । अत्र स्थानादिषु स्थानोर्णलक्षणं द्वयं कर्मयोग एव, स्थानस्य साक्षात् ऊर्णस्याऽप्युच्चार्यमाणस्यैव ग्रहणादुच्चारणांशे क्रियारूपत्वात् । तथाऽर्थालम्बनानालम्बनलक्षणं त्रितयं ज्ञानयोग एव, अर्थादीनां साक्षाद् ज्ञानरूपत्वादिति । एवं स्थानादिषु प्रत्येकं इच्छा-प्रवृत्ति-स्थैर्य-सिद्धिभेदान्नानात्वमपि बोध्यम् । व्यवहारतोऽपुनर्बन्धकादयो हि स्थानादियोगस्वामिनः निश्चयनयेन तु चारित्रिण एवेति विवेकः इत्यादिकं व्यक्तं **योगविंशिकाटीकायाम्** [गा २/३/४] । प्रकृते 'मुक्खेण जोयणाओ जोगो सव्वो वि धम्मववारो' [यो.विं. १] इति **योगविंशिकावचनात्** समिति-गुप्तिसाधारणधर्मव्यापारत्वमेव योगत्वमिति मीमांसितवन्तः टीकाकृतः 'योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः' [१/२] इति **योगसूत्रटिप्पणे** । **योगविंशिकावृत्तौ** अपि मोक्षकारणीभूताऽऽत्मव्यापारत्वस्यैव योगलक्षणत्वमावेदितम् [१] । **योगशतकवृत्तौ** निश्चयत आत्मनि ज्ञानादित्रितयसम्बन्धस्य व्यवहारतस्तु तत्कारणस्य योगत्वमाविष्कृतम् [गा २] । अग्रे च तत्रैव -> सर्वत्रोचितानुष्ठानं योगः <- इति निष्टङ्कितमिति [गा २२] ध्येयम् । **अधिकारविंशिकावृत्तौ श्रीसागरानन्दसूरिभिस्तु** -> केचित्तु 'योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः' इत्याहुः योगलक्षणम् । तन्न चारु, यतोऽत्राश्रीयते को धातुः तैः 'युजिच् समाधौ' 'युजृपी योगे' इत्यनयोः ? यतो नैकोऽपि तदीयमनोरथव्रततिवृद्धये प्रभवति । आद्ये समाधेर्योगाङ्गत्वेन स्वीकाराद् अङ्गाङ्गिभावो भज्येत । योग-समाध्योरन्यत्र तु धात्वर्थ एव लक्षणविरोधी, निरोधविरुद्धत्वाद्योगस्य । न चैवं भवति योगारम्भक्रियाया योगत्वं, तदा चित्तवृत्तेरनिरोधात्, कायवाङ्निरोधयोश्च योगत्वाभावाप्तेरनिष्टैव । न च निर्विकल्पकसमाधावपि सर्वथा चित्तवृत्तिनिरोधः, तथा सति जडत्वापातात् किन्तु निरोध इव निरोधः । तथा चोपचरितमेव लक्षणं, न तत्त्वतः <- [गा १५] इत्युक्तम् । 'समत्वं योग उच्यते' [म.भा.शा.प. २६/२८] इति **महाभारते** ।

આત્મા સાથે અત્યંત જોડે છે-એમ તત્ત્વવેત્તાઓ જાણે છે. તે ધ્યાનસ્વરૂપ યોગનો અભ્યાસ હોવાના કારણે આમ જાણવું. જો યોગનું લક્ષણ 'ચિત્તવૃત્તિનિરોધ' એમ માન્ય કરવામાં આવે તો સ્થાન = આસન વગેરે યોગના અંગ હોવા છતાં તેમાં યોગપણાનો - તાદાત્મ્યથી યોગનો ઉપચાર જાણવો. અને જો યોગનું લક્ષણ 'મોક્ષયોજક વ્યાપારવત્ત્વ' માન્ય કરો તો ઉપચાર કરવો જરૂરી નહિ બને [કારણ કે તેમાં યોગપદનો મુખ્યાર્થ અબાધિત છે.] આ ધ્યાનમાં રાખવું. [૧૩/૪]

વિશેષાર્થ :- સ્થાન વગેરે પાંચની યોજના આપણે ચૈત્યવંદનમાં વિચારીએ. [૧] યોગમુદ્રામાં [૨] સૂત્રના પદોમાં ઉપયોગ રાખીને [૩] સૂત્રના પદાર્થોની ધારણા કરીને, [૪] જિનપ્રતિમા વિશે દૃષ્ટિ સ્થિર કરીને અથવા મનમાં જિનપ્રતિમા-આકારનું ભાવન કરતા ચૈત્યવંદન કરવા દ્વારા અતીન્દ્રિય પરમાત્મતત્ત્વમાં મનને જોડવાથી સ્થાન, વર્ણ, અર્થ, આલંબન અને અનાલંબન આ પાંચેય યોગોનો સર્વતોમુખી સુંદર રીતે અભ્યાસ = પરિભાવન કરવાથી મોક્ષ સાથે આત્માનું જોડાણ થાય છે.

ધ્યાનસ્વરૂપ યોગના અભ્યાસસ્વરૂપ હોવાથી પાંચેય યોગોની પરિભાવના યોગાભ્યાસ કહેવાય છે.

[A] પાતંજલયોગસૂત્રમાં 'યોગઃ ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ' આમ જણાવેલ છે. પતંજલિ ઋષિના મતે [૧] યમ, [૨] નિયમ, [૩] આસન, [૪] પ્રાણાયામ, [૫] પ્રત્યાહાર, [૬] ધારણા, [૭] ધ્યાન અને [૮] સમાધિ - આ આઠ યોગના અંગો છે. તેથી સ્થાન, વર્ણ વગેરે યોગ નહિ પણ યોગના અંગ છે. તેથી સ્થાનાદિનો અભ્યાસ યોગાભ્યાસ નહિ પણ યોગાંગઅભ્યાસ બને.

१ मुद्रितप्रतौ 'मोक्षयोजकव्यापारित्वमात्रं' इति पाठः ।

परार्थकरणमाह --> **विहिते**'त्यादि ।

विहितानुष्ठानपरस्य तत्त्वतो योगशुद्धिसचिवस्य । भिक्षाटनादि सर्वं परार्थकरणं यतेर्ज्ञेयम् ॥१३/५॥

विहित = शास्त्रोक्तं यत् अनुष्ठानं तत्परस्य = तन्निष्ठस्य **तत्त्वत** = परमार्थेन **योगशुद्धिसचिवस्य** = विशुद्धमनोवाक्काययोगस्य **भिक्षाटनादि** = आहारैषणादि, आदिना वस्त्र-पात्रैषणादिग्रहः **सर्वं** = निरवशेषं अनुष्ठानं

कल्याणकन्दली

भगवद्गीतायां च --> योगः कर्मसु कौशलम् <-- [२/५०] इत्युक्तम् । महोपनिषदि तु --> मनःप्रशमनोपायो योग इत्यभिधीयते <-- [५/४२] इत्युक्तम् । बौद्धमतेऽपि कुशलप्रवृत्तेः योगत्वम् । दैवागुरुवृत्तीनां निरोधो योग इति अन्ये । चित्तवृत्तेर्विषयान्तरतिरस्कारेणात्मस्थैर्यं योग इति परे । स्वरूपाऽवस्थितिहेतु-चित्तवृत्तिनिरोधो योग इत्यपरे । कुलार्णवतन्त्रे च --> ऐक्यं जीवात्मनोराहुर्योगं योगविशारदा <-- [३०/१] इत्युक्तं, तत्र ऐक्यं = सादृश्यप्रकटीकरणमिति विभावनीयं पर्युपासितगुरुकुलैः मनीषिभिः । स्वाध्याय-योगाभ्यासवशात् परतत्त्वप्राप्तिः, यथोक्तं विष्णुपुराणे --> स्वाध्यायाद्योगमासीत, योगात् स्वाध्यायमामनेत् । स्वाध्याय-योगसम्पत्त्या परमात्मा प्रकाशते ॥ <-- [६/६/२] इति ॥१३/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> विहितानुष्ठानपरस्य तत्त्वतो योगशुद्धिसचिवस्य यतेः भिक्षाटनादि सर्वं परार्थकरणं ज्ञेयम् ॥१३/५॥

आहारैषणादीति । आहारपदेन पिण्ड-पानकयोः ग्रहणम् । पिण्डाद्येषणा संसृष्टादिभेदेन सप्तविधा बोध्या, तदुक्तं प्रवचनसारोद्धारादौ --> ससट्ठमसंसट्ठा उद्धड तह अप्पलेविया चेव । उग्गहिया पग्गहिया उज्झियधम्मा य सत्तमिया ॥ [प्र.सारो. ७३९] <-- इति । वस्त्र-पात्रैषणादिग्रह इति । वस्त्रैषणा च --> जत्र तयट्ठा कीयं नेव वुयं नेव गहियमन्नेसिं । आहडपामिच्चं चिय कप्पए साहुणो वत्थं ॥८४९॥ <-- इत्यादिना प्रवचनसारोद्धारादौ दर्शिता बोध्या । इयञ्च सामान्यतोऽवसेया । निर्ग्रन्थानां वस्त्रैषणाविधिस्तु बृहत्कल्पसूत्रे --> निग्गंथं च णं गाहावइकुलं पिंडवायवडियाए अणुपविट्ठं केइ वत्थेण वा पडिग्गहेण वा कंबलेण वा पायपुंछणेण वा उवनिमंतेज्जा कप्पइ से सागारकडं गहाय आयरियपायमूले ठवेत्ता दोच्चं पि उग्गहं अणुण्णवित्ता परिहारं परिहरित्तए । निग्गंथं च णं बहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खंतं समाणं केइ वत्थेण वा पडिग्गहेण वा कंबलेण वा पायपुंछणेण वा उवनिमंतेज्जा, कप्पइ से सागारकडं गहाय आयरियपायमूले ठवित्ता दोच्चं पि उग्गहं अणुण्णवित्ता परिहारं परिहरित्तए <-- [उ.१ सू.४०/४१] इति दर्शितः । श्रमणानां वस्त्रैषणाविधिः तदपवादादिकञ्च प्रकल्पग्रन्थेभ्योऽवसेयम् । सामान्यतस्तु वस्त्रग्रहणादिसमये कल्पनया नव भागान् कृत्वा तदवलोकनादिकमपि कर्तव्यम् । निर्दोषे सति च दर्शितरीत्या तद् ग्राह्यम् । नवभागविधिश्च वस्त्रे --> नव भागकए वत्थे चउरो कोणा य दुन्नि अंता य । दो कन्नावट्टीओ मज्झे वत्थस्स एक्कं तु ॥ चत्तारि देवया भागा, दुवे भागा य माणुसा । आसुरा य दुवे भागा, मज्झे वत्थस्स रक्खसो ॥ <-- [ ] इत्यादिना बोध्यः ।

पात्रैषणाविधिश्च स्थानाङ्गसूत्रे --> कप्पइ णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा तओ पायाइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा, तं

છતાં પણ પ્રસ્તુતમાં સ્થાન વગેરે પાંચેયમાં યોગપણાનો - તાદાત્મ્યથી યોગનો આરોપ કરવાના લીધે તે પાંચેયના અભ્યાસને યોગાભ્યાસ કહી શકાય. [B] પરંતુ યોગનું જૈનદર્શનસંમત લક્ષણ 'યોગ = મોક્ષયોજકવ્યાપારવત્ત્વ' સ્વીકારવામાં આવે તો સ્થાન વગેરે પાંચેય યોગસ્વરૂપ જ છે, કારણ કે તે પાંચેય શૈલેશીકરણ દ્વારા આત્માને મોક્ષ સાથે જોડી આપવાના લીધે મોક્ષયોજકશૈલેશીકરણસ્વરૂપ વ્યાપારવાળા છે. માટે જૈનદર્શનસંમત યોગલક્ષણને સ્વીકારવામાં આવે તો યોગશબ્દનો મુખ્યાર્થ અબાધિત હોવાથી સ્થાન વગેરે પાંચેયને ઉપચાર વિના જ યોગ કહી શકાય. આનો એકાગ્રતાપૂર્વક શાંતિથી વિચાર કરવો જરૂરી હોવાથી ઉપાધ્યાયજી મહારાજે 'ધ્યેય' પદનો પ્રયોગ કરેલ છે. [૧૩/૪]

ગ્રંથકારશ્રી પરાર્થકરણને જણાવે છે.

<u>ગાથાર્થ</u> - વિહિત અનુષ્ઠાનમાં પરાયણ તથા પરમાર્થથી યોગશુદ્ધિવાળા સાધુનું ભિક્ષાટન વગેરે સર્વ અનુષ્ઠાન પરાર્થકરણ જાણવું. [૧૩/૫]

❀ સાધુની સર્વક્રિયા પરાર્થકરણસ્વરૂપ ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - શાસ્ત્રોક્ત જે અનુષ્ઠાન હોય તેમાં પરાયણ તથા પરમાર્થથી વિશુદ્ધ મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિવાળા સાધુની ભિક્ષાટન = આહારની ગવેષણા, વસ્ત્રૈષણા, પાત્રૈષણા વગેરે સર્વ અનુષ્ઠાન પરાર્થકરણ જાણવું, કારણ કે સાધુ દ્વારા ગ્રહણ

यते = साधो **परार्थकरण ज्ञेयम्,** यतिना गृह्यमाणस्याऽऽहार-वस्त्र-पात्रादे दातु पुण्यनिबन्धनत्वेन परोपकार-हेतुत्वात् विशुद्धयोगशक्तेश्चोचितप्रवृत्तिहेतुसामायिकशक्त्या 'तदर्थितानियतत्वादिति द्रष्टव्यम् ॥१३/५॥

कल्याणकन्दली

जहा- लाउयपाए वा, दारुपाए वा, मट्टियापाए वा <– [३/३/१७८] इत्युक्त. । पात्रग्रहण-वितरण-धारण-प्रत्यर्पण-परिकर्म-परिष्ठापनादिविधि-निषेधादिक विस्तरतो बुभुत्सुभि **आचाराङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धगतषष्ठाध्ययन-निशीथगतचतुर्दशोद्देशादिकमवलोक**-नीय गीतार्थगुरुसन्निधाने । **मनुस्मृतौ** तु –> अलाबु दारुपात्रश्च मृन्मय वैदल तथा । एतानि यतिपात्राणि मनु स्वायभुवोऽब्रवीत् ॥ <– (६/५४) इत्येव चतुर्विध पात्रमुक्तम् । 'वैदल = वशादिखण्डनिर्मित' इति तद्वृत्तौ । एतच्च जैनयतीनामुत्सर्गतो न कल्पते ।

परोपकारहेतुत्वादिति । तदुक्त **अष्टकप्रकरणे** –> वृद्धाद्यर्थमसङ्गस्य भ्रमरोपमयाऽटत' । **गृहिदेहोपकाराय** विहितेति शुभाशयात् ॥ <– [५/३] इति । –> गृहिणामारम्भपरिग्रहगृहीतात्मना दुर्गतिगमननिबन्धनकर्मबन्धवता धर्मसाधककायोपकारकाहार-ग्रहणद्वारेणाऽऽत्यन्तिकसुखफलनिर्वाणतरुबीजकल्पपुण्यसम्पादनत उपकार <– इति **अष्टकवृत्तिकारः** । अत एव **द्वात्रिंशिकाप्रकरणे श्रीसिद्धसेनदिवाकरेणापि** –> दोषेभ्य. प्रव्रजन्त्यार्या गृहादिभ्य पृथग्जना. । परानुग्रहनिम्नास्तु सन्तस्तदनुवृत्तयः ॥ <– [१७/१६] इत्युक्तम् । **समरादित्यकेवलिचरित्रे** मूलकारैरपि –> मोत्तूण झाणजोय मुणओ वि जणस्सऽणुग्गहट्ठाए । पिण्डगहणत्थमन्न जोयन्तरमो पवज्जन्ति ॥ <– [नवमभवे-पृ ८९६] इत्युक्तम् । अत एव तस्य भिक्षाऽपि शुक्लाहार उच्यते, शुद्धा-नुष्ठानसाध्यत्वात्, शुद्धानुष्ठानहेतुत्वात्, स्वरूपतः शुद्धत्वाच्च । इदमेवाभिप्रेत्य **योगशतके** –> साहारणो पुण विही सुक्काहारो इमस्स विण्णेओ । अण्णत्थओ य एसो उ सव्वसपक्करी भिक्खा ॥८१॥ <– इति । तदुक्त **धर्मविन्दौ** अपि –> धर्मायोपभोग इति <– [५/३९] । अय हि यति वीर्याचाराराधनार्थ भिक्षामटति न तु देहवर्णादिपोषणार्थम् । **न च** सामायिकपरिणामे सति कथ परोपकारगर्भा प्रवृत्ति , समत्वबाधादिति **शङ्कनीयम्, विशुद्धयोगशक्तेः उचितप्रवृत्तिहेतुसामायिकशक्त्या** = लोक-विरुद्धत्यागशासनापभ्राजनानिवृत्त्यनुकूलपरिणामानुविद्ध-चारित्रपरिणामनिर्वाहकोचितचारित्राचारादिसम्बन्धिसामायिकविवेकसामर्थ्येन **तदर्थितानियतत्वात्** = परोपकारार्थिताव्याप्तत्वात् । न हि परार्थकरण समभाव बाधते । परेषामपीदमभिमतम् । तदुक्त **लिङ्ग-पुराणे** –> आत्मप्रयोजनाभावे परानुग्रह एव हि । प्रयोजन समस्ताना क्रियाणा परमेष्ठिन. ॥ <– [९/४९] इति । **न च** सामायिकशक्तेरुचितप्रवृत्तिहेतुत्वसिद्धौ तत. परोपकारलक्षणोचितप्रवृत्ति स्यात्, तदेव तु कुत सिद्धमिति **शङ्कनीयम्,** सामायिकपरि-णामस्य निरभिष्वङ्गत्वात्तत्सिद्धे. । निरभिष्वङ्गे हि चित्ते सति प्राय उचितैव प्रवृत्तिर्जायते । तदुक्त **पञ्चाशकेऽपि** –> समभावो सामाईय तण-कचण-सत्तु-मित्तविसओ त्ति । निरभिस्सग चित्त उचियपवित्तिपहाण च ॥ <– [११/५] इति । अत सम-भावलक्षणसम्यग्दर्शननैर्मल्यवतो हि सत्प्रवृत्तिरुचितैव, तदुक्त **योगविन्दौ** –> अस्यौचित्यानुसारित्वात् प्रवृत्तिर्नासती भवेत् । सत्प्रवृत्तिश्च नियमाद् ध्रुव कर्मक्षयो यत ॥३४०॥ <– इति । न चैव सतीय महादुष्करा स्यादिति वाच्यम्, दुष्करत्वेऽपि भवस्वरूपविज्ञानादपवर्गानुरागात्तत्सौकर्यात्, तदुक्त **धर्मविन्दौ** –> भवस्वरूपविज्ञानात् तद्विरागाच्च तत्त्वत । अपवर्गानुरागाच्च

કરાતા આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે દાયકને પુણ્યબધનુ કારણ હોવાથી પરોપકારનો હેતુ છે અને ભિક્ષાટન વગેરે વિશુદ્ધ એવી મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ એ ઉચિત પ્રવૃત્તિનો હેતુ બનનાર સામાયિક શક્તિ દ્વારા પરોપકારની અર્થિતાને નિયત = વ્યાપ્ત = વ્યાપ્ય છે - એ ખ્યાલમા રાખવુ [૧૩/૫]

વિશેષાર્થ - સાધુ સયમયાત્રાના નિર્વાહ માટે અન્ન-પાણી-વસ્ત્ર-પાત્રને ગ્રહણ કરીને સયમયાત્રાને વધુ વેગવતી બનાવે છે તેથી તેમા આહારાદિ દ્વારા ટેકો આપનાર ગૃહસ્થને પુણ્ય બધાય છે, જે તેને દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય રીતે હિતકારી બને છે ગૃહસ્થને સુખી અને ગુણવાન બનાવવાના લીધે ભિક્ષાદિ લેવા દ્વારા સાધુ તો ગૃહસ્થ ઉપર પરોપકાર કરે છે તેમ જ ભિક્ષાદિ ગ્રહણ કરનાર સાધુને ગૃહસ્થ ઉપર પરોપકાર કરવાનો ભાવ પણ અવશ્ય હોય છે, કારણ કે સાધુને ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે શાસ્ત્રમા ક્ષુધા-વૈયાવચ્ચ વગેરે ૬ કારણો બતાવેલ છે તે કારણો ઉપસ્થિત હોય ત્યારે આહારાદિગ્રહણ કરવાનુ સાધુને શાસ્ત્રવિધાન છે શાસ્ત્રમા બતાવેલ કારણોને લક્ષમા રાખી રસગારવ, ઋદ્ધિગારવ, શાતાગારવ, માયા, દેહાધ્યાસ વગેરે દોષોથી દૂર રહીને જિનાજ્ઞાપાલનના એકમાત્ર ઉદ્દેશથી જે મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય તે વિશુદ્ધ કહેવાય વળી, સાધુ ઉચિત રીતે ભિક્ષાગ્રહણાદિ કાર્ય કરે છે, અનુચિત રીતે નહિ દરરોજ નિષ્કારણ ફળ-મીઠાઈ, મિષ્ટાન્ન વગેરે વહોરવા, કડવા કટાક્ષ કે આકરા શબ્દનો પ્રહાર કરીને ગોચરી લેવી, એક જ જગ્યાએ બધી ગોચરી વહોરી લેવી, નજીકમા જ રોજ ગોચરી વહોરવી, દોષિત ગોચરી લેવી વગેરે અનુચિત પ્રવૃત્તિને છોડી ૪૨ દોષ રહિત ભિક્ષા દૂરના સ્થાનોમા અલગ-અલગ ઘરોમા મર્યાદાપૂર્વક, ગૃહસ્થના ભાવોલ્લાસ-સાધુબહુમાનાદિ વધે તે રીતે આહાર, પાણી, વસ્ત્ર વગેરે વહોરવા સ્વરૂપ ઉચિત પ્રવૃત્તિ સાધુ કરે છે તેમા કારણ છે સામાયિકની પરિણતિ- શક્તિ વિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ એ ઉપરોક્ત સામાયિક શક્તિ દ્વારા પરોપકારની ભાવનાને વ્યાપેલી છે - વ્યાપ્ત છે - વ્યાપ્ય

१ मुद्रितप्रतौ –> 'तदर्थिना नियत्वा ' इत्यशुद्ध पाठ ।

इतिकर्तव्यतामाह –> 'सर्वे'त्यादि ।

सर्वत्रानाकुलतायतिभावाऽव्ययपरा समासेन । कालादिग्रहणविधौ क्रियेतिकर्तव्यता भवति ॥१३/६॥

सर्वत्र = सर्वस्मिन् **कालादिग्रहणविधौ** = काल-स्वाध्यायादिग्रहणाचारे कालविभागप्रतिनियते, **क्रिया** = योगप्रवृत्तिः **समासेन** = सङ्क्षेपेण **इतिकर्तव्यता भवति** रात्रिन्दिवनियतक्रमशुद्धक्रियासन्तानस्येतिकर्तव्यतापदार्थत्वात् । कीदृशी सा ? –> अनाकुलतया = अत्वरया यतिभावस्य सामायिकरूपस्य अव्ययपरा = अव्ययगमनिष्ठा । बहुकालसाध्यक्रियाया त्वरया ह्यप्रमत्तत्वलक्षणो यतिभावो व्येतीत्येतद्विशेषणमुक्तम् ॥१३/६॥

कल्याणकन्दली

स्यादेतन्नान्यथा क्वचित् ॥ <– [७/३] इति । योगबिन्दौ अपि –> संसारादस्य निर्वेदस्तथोच्चैः पारमार्थिकः । सज्ज्ञानचक्षुषा सम्यक् तन्नैर्गुण्योपलब्धितः ॥ मुक्तौ दृढानुरागश्च तथा तद्गुणसिद्धितः । विपर्ययो महादुःखबीजनाशाच्च तत्त्वतः ॥ <– [३४१/३४२] इत्युक्तम् । पञ्चाशकेऽपि –> दुक्करय अह एय जइधम्मो दुक्करो चिय पसिद्ध । किं पुण ? एस पयत्तो मोक्खफलत्तेण एयस्स ॥ <– [११/४३] इति प्रोक्तमिति विभावनीयम् ॥१३/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> सर्वत्र कालादिग्रहणविधौ अनाकुलतायतिभावाव्ययपरा क्रिया समासेन इतिकर्तव्यता भवति ॥१३/६॥ काल-स्वाध्यायादिग्रहणाचारे इति । कालग्रहणस्वरूपं ओघनिर्युक्तेरवसेयम्, स्वाध्यायादिग्रहणविधिस्तु प्रागुक्त [२/९-पृ ४८+१०/६-पृ २७८] एव । –> विधिना स्वाध्याययोग <– [७/६०] इति धर्मबिन्दुसूत्रमप्यत्र स्मर्तव्यम् । तद्विधिभङ्गे तु गृह्यमाणं श्रुतमप्यपकारकं भवति, तदुक्तं पञ्चवस्तुके –> एसो य सया विहिणा कायव्वो होइ अप्पमत्तेण । इहरा उ एअकरणे भणिया उम्मायमाईआ ॥५६७॥ उम्मायं व लभिज्जा रोगायकं व पाउणे दीहं । केवलिपन्नत्ताओ धम्माओ वा वि भसिज्जा ॥५६८॥ <– इति । रात्रिन्दिवनियत-क्रमशुद्धक्रियासन्तानस्य इतिकर्तव्यतापदार्थत्वात् । इत्थं भावसाधुत्वाविर्भावात्, परिशुद्धैश्चैव प्रतिदिननियतक्रियादिभिरेव मुक्तिसम्भवात्, तदुक्तं पञ्चवस्तुके –> तम्हा जे इह सत्थे साहुगुणा तेहि होई सो साहू । अच्चंतसुपरिसुद्धेहि मोक्खसिद्धित्ति काऊण ॥१००४॥ <– इति । **अनाकुलतया** = **अत्वरया** = असम्भ्रान्ततया = सम्यगुपयुक्ततया । तदुक्तं दशवैकालिकवृत्तौ पञ्चवस्तुकवृत्तौ च ग्रन्थकृद्भिरेव –> असम्भ्रान्तः = अनाकुल <– [द वै ५/१/१ गा वृ प व गा ११०९ वृ] इति । योगशतके अपि –> सव्वत्थ पयत्तेण पसंताए <– [३४] इत्युक्तम् । एते च पञ्च साधूना स्वधर्मा ज्ञेया । –> 'वयछक्कमिंदियाणं च निग्गहो'' भावकरणसच्चं'' च । ''खमया विरागया'' वि य मणमाईण निरोहो'' य ॥ कायाण छक्क'' जोगाण जुत्तया'' वेयणाऽहियासणया'' । तह ''मारणंतियऽहियासणा य एए अणगारगुणा ॥ <– [आ नि प्रति २७] इत्येवं भद्रबाहुस्वामिभि आवश्यकनिर्युक्तौ दर्शिता सप्तविंशतिर्यतिगुणा इव यतीना स्वधर्मा परेषामभिमता । तदुक्तं नारदपरिव्राजकोपनिषदि –> 'अहिंसा 'सत्यमस्तेय' -ब्रह्मचर्य' -परिग्रह' ।

છે માટે સાધુની વિશુદ્ધિયુક્ત મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ એ સાધુમા રહેલ પરોપકારની ભાવનાને સૂચવે છે માટે સાધુના સર્વ અનુષ્ઠાન પરાર્થકરણસ્વરૂપ જ છે - એ સિદ્ધ થાય છે [૧૩/૫]

ગ્રથકારશ્રી ઈતિકર્તવ્યતાને જણાવે છે

ગાથાર્થ :- કાલગ્રહણ વગેરે સર્વ આચારમા અનાકુળતાથી યતિભાવને અખડિત રાખવામા ઉદ્યત એવી પ્રવૃત્તિ એ સક્ષેપથી ઈતિકર્તવ્યતા થાય છે [૧૩/૬]

સાધુની ઈતિકર્તવ્યતાને ઓળખીએ

ટીકાર્થ :- કાલવિભાગમા = યોગ્ય કાળમા પ્રતિનિયત એવા કાલગ્રહણ, સ્વાધ્યાયપ્રસ્થાપન વગેરે સર્વ આચારમા મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ એ સક્ષેપથી ઈતિકર્તવ્યતા થાય છે, કારણ કે રાત-દિવસમા નિયમિત-પ્રતિબદ્ધ અને ક્રમથી શુદ્ધ એવી ક્રિયાઓનો સમુદાય એ ઈતિકર્તવ્યતાપદનો અર્થ છે તે પ્રવૃત્તિ અનાકુળતાથી સામાયિકાત્મક યતિભાવને અખડિત રાખવામા ઉદ્યત હોવી જોઈએ, કારણ કે દીર્ઘકાળે પૂર્ણ થનારી ક્રિયામા ઉતાવળ કરવાથી અપ્રમત્તતાસ્વરૂપ યતિભાવ ખડિત થાય છે. માટે કાયિક-માનસિક-વાચિક પ્રવૃત્તિનુ 'અનાકુલતાયતિભાવાવ્યયપરા' એવુ વિશેષણ શ્રીમદ્જીએ કહેલ છે [૧૩/૬]

વિશેષાર્થ :- 'ઇતિ' = એ પ્રમાણે 'કર્તવ્ય' = ક્રમ કર્તવ્ય-ફરજ, એમા ઊંચા-નીચા અસ્થિર નહિ થવાનુ નહિતર યતિભાવ = સાધુપણુ = સામાયિક = સમતા = અપ્રમત્તતા ચવાય કાલગ્રહણ, સ્વાધ્યાપ્રસ્થાપન [સજ્ઝાય પઠવવાની ક્રિયા] વગેરે કાર્ય પૂર્ણ થવામા ઘણો સમય લાગે તેમા ઉતાવળ-અસ્થિરતા, અનુપયોગ-ચચળતા વગેરે થવાનો સભવ રહે તેવુ ન થાય તે માટે શ્રીમદ્જીએ જણાવ્યુ કે કાલગ્રહણ વગેરે સર્વ આચારમા આકુળતા-વ્યાકુળતા છોડીને અપ્રમત્તતા અખડિત રહે તેવી સાવધાની વાળી પ્રવૃત્તિ કરવી તે ઈતિકર્તવ્યતા છે ગુરુવિનયાદિ દ્વારા ચિત્તની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે તથા ઈતિકર્તવ્યતાદ્વારા ચિત્તની એકાગ્રતા

उक्ता साधुसच्चेष्टा । अथ तद्वतो मैत्र्यादिसिद्धिमाह —> 'इति'इत्यादि ।

इति चेष्टावत उच्चैर्विशुद्धयोगस्य¹ सद्यतेः क्षिप्रम् । मैत्री-करुणा-मुदितोपेक्षाः किल सिद्धिमुपयान्ति ॥१३/७॥

इति = उक्तप्रकारेण **चेष्टावत** = प्रवृत्तिमत **उच्चै** = अत्यर्थ **विशुद्धयोगस्य** = विशुद्धभावस्य **सद्यते** = अप्रमत्तसाधो **क्षिप्र** = अचिरेणैव **मैत्री-करुणा-मुदितोपेक्षा** पूर्वोक्ता चतस्रो भावना **सिद्धिमुपयान्ति** = सिद्धत्वाख्य विशेष लभन्ते **किल** इति आप्तागमवाद ॥१३/७॥ एतद्गतमेव विशेषमाह —> **'एता'** इत्यादि ।

एताश्चतुर्विधाः खलु भवन्ति सामान्यतश्चतस्रोऽपि । एतद्भावपरिणतावन्ते मुक्तिर्न तत्रैताः ॥१३/८॥

एता = मैत्र्याद्या **चतुर्विधा** = चतुर्भेदा, **खलु** वाक्यालङ्कारे, **भवन्ति सामान्यत** = सामान्येन **चतस्रोऽपि** प्रस्तुता एतासा भावपरिणतौ = विशिष्टस्वरूपलाभे **अन्ते** = सर्वोत्कर्षे सति **मुक्ति** = निर्वृत्ति भवति। **तत्र** =

कल्याणकन्दली

⁶अनौद्धत्यमदीनत्व⁷ ⁸प्रसाद ⁹स्थैर्यमार्जवम्¹⁰ ॥ ¹¹अस्नेहो ¹²गुरुशुश्रूषा ¹³श्रद्धा ¹⁴क्षान्तिर्दम ¹⁵ शम ¹⁶ । ¹⁷उपेक्षा ¹⁸धैर्य-माधुर्ये¹⁹ ²⁰तितिक्षा ²¹करुणा तथा ॥ ²²ह्रीस्तथा ²³ज्ञान²⁴विज्ञाने ²⁵योगो ²⁶लघ्वशन ²⁷धृति । एष स्वधर्मो विख्यातो यतीना नियतात्मनाम् ॥ <— [४/१०-१२] इति ॥१३/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इति चेष्टावतः उच्चै. विशुद्धयोगस्य सद्यते मैत्री-करुणामुदितोपेक्षाः क्षिप्र सिद्धि उपयान्ति किल ॥१३/७॥ ननु यतिभावे सर्वत्राऽप्रतिबद्धतैवाऽऽवश्यकी । ततश्च मैत्र्यादीना कथ तत्रोपयोग इति चेत् ? नैवम्, क्षयोपशमविशेषाधानद्वारा तासा यतिभावदार्ढ्यायोपयोगात् । इदमेवाभिप्रेत्य **पञ्चाशके** —> सव्वत्थ अपडिबद्धा मेत्तादिगुणण्णिया य णियमेण । सत्ताइसु होति दढ इय आययमग्गतल्लिच्छा ॥ <— [११/४२] इत्युक्तम् । योगदीपिका तु स्पष्टैव ॥१३/७॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> सामान्यत एता चतस्रोऽपि खलु चतुर्विधा भवन्ति । एतद्भावपरिणतौ अन्ते मुक्ति । तत्र एताः न ॥१३/८॥

एतासा = मैत्र्यादिभावनाना **विशिष्टस्वरूपलाभे सर्वोत्कर्षे सति निर्वृत्ति¹ भवति** । इदमेवाभिप्रेत्य **अध्यात्मगीताया** —> चतस्रो भावना भाव्या. सर्वकर्मविनाशिका <— [३२०] इत्युक्तम् । युक्तश्चैतद्, यत ताभ्य एव रागादिमलस्य मण्डूकभस्मन्यायेन नाशात्, क्रियादिकृतस्य रागादिविगमस्य मण्डूकचूर्णन्यायेन सोपप्लवत्वात् । तदुक्त **योगशतके** —> कायकिरियाए दोसा, खविया मडुक्कचुण्णतुल्ल त्ति । ते चेव भावणाए नेया तच्छारसरिस त्ति ॥८६॥ मैत्र्यादिभावोपेत एव धर्मो भवति, तदुक्त **धर्मबिन्दौ** —> वचनाद्यदनुष्ठानमविरुद्धाद्यथोदितम् । मैत्र्यादिभावसयुक्त तद्धर्म इति कीर्त्यते ॥[१/३]<— इति । इदमेवाऽभिप्रेत्य **धर्मसङ्ग्रहे श्रीमानविजयवाचकेनाऽपि** —> वचनादविरुद्धाद्यदनुष्ठान यथोदितम् । मैत्र्यादिभावसमिश्र तद्धर्म इति कीर्त्यते

પ્રાપ્ત થાય છે મનશુદ્ધિ + મનસ્થિરતા = ઉત્કૃષ્ટ યોગસિદ્ધિ [૧૩/૬]

સાધુની પચવિધ સુદર ચેષ્ટા જણાવી હવે ગ્રથકારશ્રી પચવિધ સુદર ચેષ્ટાવાળા સાધુને મૈત્રી વગેરેની સિદ્ધિ જણાવે છે

ગાથાર્થ - આ પ્રમાણે પચવિધ ચેષ્ટાવાળા અત્યત વિશુદ્ધ ભાવવાળા અપ્રમત્ત સાધુને મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા અને ઉપેક્ષા ઝડપથી સિદ્ધ થાય છે -એમ આપ્તાગમવાદ છે [૧૩/૭]

ટીકાર્થ - ઉપરોક્ત પ્રકારે પચવિધ પ્રવૃત્તિવાળા તેમ જ અત્યત વિશુદ્ધ ભાવવાળા અપ્રમત્ત સાધુને ટૂકા સમયમા જ પૂર્વોક્ત [૪/૧૫] મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા અને ઉપેક્ષા આ ચાર ભાવના સિદ્ધિને પામે છે અર્થાત્ તે જ ભાવનાઓ સિદ્ધત્વ નામના વિશેષ ધર્મને પામે છે - આવી આપ્ત પુરુષોની આગમવાણી છે [૧૩/૭]

ગ્રથકારશ્રી મૈત્રીઆદિ ભાવનામા રહેલ વિશેષ ધર્મને જણાવે છે

ગાથાર્થ .- સામાન્યથી આ ચારેય ભાવના ચાર પ્રકારની થાય છે આ ભાવનાઓનુ હાર્દ પરિણમે છતે અતે મોક્ષ થાય છે મોક્ષમા આ મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓ હોતી નથી [૧૩/૮]

મોક્ષમાં મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ નથી

ટીકાર્થ .- મૂળ ગાથામા 'खलु' શબ્દ વાક્યની શોભા માટે છે સામાન્યથી પ્રસ્તુત આ મૈત્રી વગેરે ચારેય ભાવનાઓ ચાર પ્રકારની થાય છે [અર્થાત્ મૈત્રી વગેરે ચારેય ભાવનાના પ્રત્યેકના ચાર ચાર ભેદ છે તેથી કુલ ૪ x ૪ = ૧૬ ભેદ થાય આગળની ગાથામા ૧૬ ભેદનુ નિરૂપણ કરવામા આવશે] આ ભાવનાઓનુ હાર્દ પરિણમે ત્યારે અર્થાત્ આ ભાવનાઓના વિશિષ્ટ સ્વરૂપનો લાભ થાય ત્યારે અતે આ ભાવનાઓ સર્વોત્કૃષ્ટ થતા મોક્ષ થાય છે મોક્ષમા આ મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓ સભવતી નથી, કારણ કે મુક્તિ સાસારિક ભાવોથી પર છે [૧૩/૮]

१ मुद्रितप्रतौ 'विशुद्धभावस्य' इति पाठ । ह प्रत्यनुसारेणाऽस्माभि पाठो गृहीत ।

मुक्तौ एता = मैत्र्याद्या न सम्भवन्ति, मुक्ते सासारिकभावोत्तीर्णरूपत्वात् ॥१३/८॥

उक्तमेव प्रत्येक चातुर्विध्य विवृण्वन्नाह -> उपकारी'त्यादि ।

उपकारि-स्वजनेतरसामान्यगता चतुर्विधा मैत्री । मोहाऽसुखसंवेगान्यहितयुता चैव करुणेति ॥१३/९॥

उपकारी च स्वजनश्चेतरश्च सामान्यश्च एतद्गता चतुर्विधा = चतुर्भेदा मैत्री भवति । तत्रोपकर्तुं शीलमस्येत्युपकारी, तत्कृतमुपकारमपेक्ष्य या मैत्री लोके प्रसिद्धा सा प्रथमा । स्वकीयो जनो नालप्रतिवद्धादि तस्मिन्नुपकारमनपेक्ष्यापि स्वजनवुद्धयैव या मैत्री सा द्वितीया । इतर उपकारि-स्वजनभिन्न परिचितो गृह्यते, सामान्यस्य पृथग्ग्रहणात् । तत्र = पूर्वपुरुषप्रतिपन्नसम्वन्धे स्वप्रतिपन्नसम्वन्धे वोक्तनिमित्तद्वयनिरपेक्षा या मैत्री सा तृतीया ।

कल्याणकन्दली

॥३॥<- इत्युक्तम् । मुक्ते' सासारिकभावोत्तीर्णरूपत्वात् = औदयिक-क्षायोपशमिकादिभावातिक्रान्तस्वरूपत्वात् ॥१३/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> उपकारि-स्वजनेतरसामान्यगता चतुर्विधा मैत्री, मोहाऽसुख-सवेगान्यहितयुता चैव करुणा ॥१३/९॥ इय कारिका योगसूत्रटिप्पण-योगभेदद्वात्रिशिकावृत्त्यादो [यो सू १/३३ द्वा द्वा १८/३-४] समुद्धृता टीकाकृता ।

स्वकीयो जनो नालप्रतिवद्धादिः = वल्लीप्रतिवद्धादि । वल्ली च द्विधा, अनन्तरा परम्परा च । अनन्तरा इमे षड्जना -> माता, पिता, भ्राता, भगिनी, पुत्रो दुहिता च । तदुक्त व्यवहारसूत्रभाष्ये -> वल्ली सतरणतर, अणतरा छज्जणा इमे हुति । माया पिया य भाया भगिणी पुत्तो य धूया य ॥ <- [उद्दे ४ गा ५३२] इति । सान्तरा पुनरिय [अ] मातु. 'माता पिता', भ्राता', भगिनी' च । तथा [व] पितु 'माता, [२]पिता, [३]भ्राता, [४]भगिनी च । तथा [क] भ्रातु अपत्य 'भ्रात्रीयो भ्रात्रीया[२] वा । [ड] भगिन्या वा अपत्य 'भागिनेयो भागिनेयी[२] वा । दोहित्रो दौहित्री पोत्र पौत्री च । तदुक्त -> माउम्माया य पिया भाया भगिणी ण्य, ण्व पिउणोऽवि । भाउ भगिणीण वच्चा धूया-पुत्ताण वि तहेव ॥[ ] इति ।

पूर्वपुरुषप्रतिपन्नसम्वन्धे = स्वपितृ-पितामह-कुलवृद्धादिपूर्वपुरुषाश्रिते स्वप्रतिपन्नसम्वन्धे वा उक्तनिमित्तद्वयनिरपेक्षा = उपकारि-स्वजनत्वनिमित्तानपेक्षा या मैत्री = हितवुद्धि सा तृतीया । एतदनुसारेण योगभेदद्वात्रिशिकाया -> सुखचिन्ता मता मैत्री सा क्रमेण चतुर्विधा । उपकारि-स्वकीय-स्वप्रतिपन्नाऽखिलाश्रया ॥ <- [द्वा द्वा १८/३] इत्युक्तम् ।

विशेषार्थ :- मैत्री वगेरे भावनाओ प्राथमिक अवस्थामा औदयिकभावस्वरूप छे तथा ते उत्तर अवस्थामा क्षायोपशमिक भावस्वरूप बने छे मैत्री वगेरे भावनाओ अध्यात्ममार्गे आगळ वधता-वधता विशुद्ध -प्रकृष्ट क्षायोपशमिकभावस्वरूप थता मोक्ष मळे छे मोक्षमा आत्माना औदयिक के क्षायोपशमिक गुणो होता नथी मोक्षमा बधा ज आत्मगुणो क्षायिकभावस्वरूप होय छे ससारकालीन क्षायोपशमिक एवा क्षमा, नम्रता वगेरे गुणो मोक्षमा क्षायिकभाव स्वरूपे परिणमे छे क्षमा वगेरेनी जेम मैत्री वगेरे क्षायिक भावमा परिणमे तो ते पण मोक्षमा होय परतु परहितचिंतास्वरूप मैत्री वगेरे भावनाओ क्षायिक भावमा परिणमती नथी कारण के ते चित्तवृत्तिस्वरूप छे सर्वज्ञ भगवतोने चित्त ज होतु नथी चित्तस्वरूप माध्यम विना ज तेओ साक्षात् आत्माथी ज सर्व द्रव्य-गुण-पर्यायनो साक्षात्कार करे छे माटे चित्तवृत्तिस्वरूप मैत्री वगेरे भावो मोक्षमा सभवित नथी परतु क्षमा वगेरे क्षायिक आत्मगुणोमा अतर्गतस्वरूपे अथवा ते क्षायिक गुणोना अवान्तर प्रकार स्वरूपे अथवा मोहक्षोभरहित शुद्धचैतन्यमय निर्विकल्पकस्वरूपे मोक्षमा पण ते मानी शकाय छे एवु विचार करता जणाय छे [१३/८]

आठमी गाथामा जणावेल मैत्री वगेरे प्रत्येक भावनाना चार भेदनु विवरण करता ग्रथकारश्री जणावे छे के —

गाथार्थ :- [१]उपकारी, [२]स्वजन, [३]अन्यजन तथा [४]सामान्यजन विषयक मैत्री चार प्रकारनी छे अने [१]मोह, [२]सुखाभाव, [३]सवेग तथा [४]अन्यहितथी युक्त करुणा चार प्रकारनी छे [१३/९]

❖ मैत्रीना चार भेद ❖

टीकार्थ - उपकारी, स्वजन, अन्यजन अने सामान्यजन - आ चार सबधी मैत्री चार प्रकारनी होय छे एमा [१] उपकार करवानो जेनो स्वभाव छे एवा उपकारीए करेला उपकारनी अपेक्षाए जे मैत्री=मित्रभाव लोकमा प्रसिद्ध होय ते प्रथम मैत्री जाणवी [२] उपकारनी अपेक्षा राख्या विना पण सगावहालानी बुद्धिथी ज नालप्रतिबद्ध [पेटनी दुटीमा जे मातानी नाळ होय छे ते जेनी समान होय अर्थात् एक ज मातानी कुखे जन्मेल एवा काका, फई, मामा-मासी तथा तेनो जे व्यक्ति साथे परपरासबध छे ते भत्रीजा-भत्रीजी, भाणिया-भाणेजी वगेरे] पोताना सगावहाला उपर जे मित्रभाव होय ते बीजी मैत्री जाणवी [३] गाथामा रहेल ईतर शब्द द्वारा उपकारी अने सगा स्वजनथी भिन्न एवो परिचित माणस लेवो, [सर्व सामान्य नहि अर्थात् परिचित-अपरिचित बधा नहि] कारण के मूळकारश्रीए चोथा भेदमा सामान्यनो स्वतत्र उल्लेख

सामान्ये सर्वस्मिन्नेव जने परिचिताऽपरिचितसाधारण्येनोक्तनिमित्तत्रयनिरपेक्षा या मैत्री सा **चतुर्थी** ।

मोहश्चासुखश्च सवेगश्चान्यहितश्च तै युता **चैव करुणा** भवति । मोह = अज्ञान, तेन युता ग्लानयाचिताऽपथ्यवस्तुप्रदानाभिलाषसदृशी **प्रथमा** । असुख = सुखाभाव, स यस्मिन् प्राणिन्यस्ति तस्मिन् या लोकसिद्धाहारवस्त्र[1]शयनाऽऽसनादिप्रदानलक्षणा सा **द्वितीया** । सवेग = मोक्षाभिलाष, तेन सुखितेष्वपि सत्त्वेषु सासारिकदु खत्याजनेच्छया छद्मस्थाना स्वभावत प्रीतिमत्तया प्रवर्त्तते सा **तृतीया** । या त्वन्यहितेन = प्रीतिमत्तासम्बन्धविकलसर्वसत्त्वहितेन केवलिनामिव भगवता महामुनीना सर्वानुग्रहपरा अनुकम्पा सा **चतुर्थी** ॥१३/९॥

'सुखमात्र' इत्यादि ।

सुखमात्रे सद्धेतावनुबन्धयुते परे च मुदिता तु । करुणाऽनुबन्ध-निर्वेद-तत्त्वसारा ह्युपेक्षेति ॥१३/१०॥

कल्याणकन्दली

तेन = मोहेन युता ग्लानयाचिताऽपथ्यवस्तुप्रदानाभिलाषसदृशी प्रथमा करुणा ज्ञेया । उपलक्षणात् –> मय्येव निपतत्वेतज्जगद्दुश्चरित तथा । मत्सुचरितयोगाच्च मुक्ति· स्यात् सर्वदेहिनाम् ॥ <– [ ] इति मायापुत्रीयकल्पिताऽपि करुणा प्रथमभेदेऽवगन्तव्या, मोहोपेतत्वात् । तदुक्त **अष्टकप्रकरणे** –> तदेव चिन्तन न्यायात्तत्त्वतो मोहसङ्गतम् <– [२९/६] । दु खितेषु चौरादिपु शास्त्रनिषिद्धशस्त्रादिदानेच्छाऽपि प्रकृताद्यकरुणायामवगन्तव्या । 'मा भूद् व्याधस्य दु.ख' इति बुद्धचा मृगादिमार्गमृतमावेदयतोऽपि मोहगर्भैव करुणा । 'मा भूद् दुर्भिक्षे पश्वादि दु खभाजन' इति करुणया पश्वादीन् व्यापादयतोऽपि प्रथमैव करुणा । दुःखमोचनबुद्धचा दु·खशतजर्जरकलेवरान् मनुष्यादीन् घ्नतोऽपीयमेव ज्ञेया, सद्भावानवगतत्वे सति परदु खप्रहाणेच्छावत्त्वादिति दिक् ।

या तु प्रीतिमत्तासम्बन्धविकलसर्वसत्त्वहितेन = प्रीतिमत्तासम्बन्धशून्येषु सर्वेषु एव सत्त्वेषु स्वभावादेव कल्याणेन **युता केवलिनामिव भगवता महामुनीना सर्वानुग्रहपरा अनुकम्पा सा चतुर्थी** करुणा ज्ञेया । मूलग्रन्थानुसारेण **योगभेदद्वात्रिंशिकाया** –> करुणा दु खहानेच्छा मोहाद् दु खितदर्शनात् । सवेगाच्च स्वभावाच्च प्रीतिमत्स्वपरेषु च ॥ <– [द्वा द्वा. १८/४] इत्युक्तम् ॥१३/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> मुदिता तु सुखमात्रे सद्धेतौ अनुबन्धयुते परे च । उपेक्षा हि करुणाऽनुबन्ध-निर्वेद-तत्त्वसारा इति॥१३/१०॥ इयमपि कारिका **योगसूत्रटिप्पण-योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ** समुद्धृता [यो टि १/३३-द्वा द्वा.१८/

કરેલો છે પોતાના પૂર્વજોએ જેની સાથે સબધ રાખેલો હોય અથવા પોતે જેની સાથે સબધ-પરિચય-ઓળખાણ કરેલ હોય તે વ્યક્તિને વિશે પૂર્વોક્ત (૧) ઉપકારી કે (૨) સગા હોવાના કારણે જે મિત્રભાવ થાય તે બન્ને નિમિત્તથી નિરપેક્ષ એવો [ઓળખાણ હોવાના લીધે થતો] જે મિત્રભાવ તે ત્રીજી મૈત્રી જાણવી [૪] પરિચિત-અપરિચિત સાધારણરૂપે બધા જ લોકોમા ઉપકારી હોવાના લીધે કે સગા હોવાના કારણે કે પરિચિત હોવાના નિમિત્તે જે મિત્રભાવ થાય તેનાથી ભિન્ન એવો જે હિતચિતાસ્વરૂપ મિત્રભાવ તે ચોથી મૈત્રી જાણવી

કરુણાના ચાર ભેદ જાણીએ

મોહ, અસુખ, સવેગ અને અન્ય હિતથી યુક્ત કરુણા ચાર પ્રકારની હોય છે [૧] મોહ = અજ્ઞાન અજ્ઞાનથી યુક્ત એવી કરુણા એ ગ્લાન વ્યક્તિએ માગેલ અપથ્ય વસ્તુને આપવાના અભિલાષ જેવી છે [કતલખાનુ શરૂ કરવા ઈચ્છતા ગરીબ કસાઈને આધુનિક યત્ર વસાવવા માટે જરૂરી આર્થિક સહાય કરવાની ઈચ્છા એ પણ મોહગર્ભિત કરુણા જાણવી] [૨] જે પ્રાણી પાસે સુખ ન હોય તેને લોકપ્રસિદ્ધ આહાર, વસ્ત્ર, આસન વગેરે આપવા સ્વરૂપ બીજી કરુણા સુખાભાવગર્ભિન જાણવી [૩] મોક્ષાભિલાષાસ્વરૂપ સવેગના લીધે સાસારીક દુ ખથી છોડાવવાની ઈચ્છાથી સુખી એવા જીવોને વિશે પણ છદ્મસ્થ જીવોની સ્વાભાવિક રીતે સ્નેહસબધથી જે કરુણા પ્રવર્તે તે ત્રીજી કરુણા સવેગગર્ભિત જાણવી [૪] જેની સાથે સ્નેહનો વ્યવહાર ન હોય એવા પણ સર્વ જીવોના હિતથી, કેવલીની જેમ મહામુનિઓની સર્વ જીવોના અનુગ્રહમા તત્પર એવી ચોથી કરુણા હિતગર્ભિત જાણવી [૧૩/૯]

<u>**ગાથાર્થ**</u> - [1]સર્વ સુખને વિશે, [2]સુદર હેતુને વિશે, [3]સાનુબધ સુખને વિશે અને [4]ઉત્કૃષ્ટ સુખને વિશે મુદિતા ભાવના ચાર પ્રકારની જાણવી [1]કરુણાપ્રધાન, [2]અનુબધપ્રધાન, [3]નિર્વેદપ્રધાન અને [4]તત્ત્વપ્રધાન આમ ઉપેક્ષા ભાવના ચાર પ્રકારની જાણવી [૧૩/૧૦]

१ 'शयन' पद मुद्रितप्रतौ नास्ति ।

सुखमात्रे सामान्येनैव वैषयिकेऽपथ्याऽऽहारतृप्तिजनितपरिणामाऽसुन्दरसुखकल्पे स्वपरनिष्ठे **प्रथमा मुदिता**। सन् = परिणामसुन्दरसुखजननशक्तिमान् हेतु यस्य तादृशे हित-मिताहारपरिभोगजनितरसास्वाद-सुखकल्पे स्व-परगतैहिकसुखविशेषे **द्वितीया**। अनुबन्ध = देव-मनुजजन्मसु सुखपरम्पराऽविच्छेद तेन युते लोकद्वयसुखे आत्म-परापेक्षया **तृतीया**। पर = प्रकृष्ट मोहक्षयादिसम्भव यत्सुख तस्मिन् **चतुर्थी** मुदिता।

करुणा चानुबन्धश्च निर्वेदश्च तत्त्वञ्च एतानि सारो यस्या सा तथा **इति** = अमुना प्रकारेण चतुर्विधा **उपेक्षा**। करुणा = मोहयुतकरुणा तत्सारा उपेक्षा **प्रथमा**, यथा कश्चिदातुरस्य स्वातन्त्र्यादपथ्य सेवमानस्याऽहित जानानोऽपि तन्निवारणमवधीर्योपेक्षा करोति, मा भूदनुकम्पाभङ्ग इति। अनुबन्ध = फलसिद्ध्यन्त[१] कार्यविषय प्रवाहपरिणाम तत्सारा **द्वितीया**, यथा कश्चित् कुतश्चिदालस्यादेरर्थार्जनादौ न प्रवर्तते, तथाऽप्रवर्तमानमन्यदा तद्धितार्थी [२]प्रवर्तयति, विवक्षिते तु काले परिणामसुन्दरकार्यसन्तानमवेक्षमाणो माध्यस्थ्यमवलम्बत इति। निर्वेद = भववैराग्य, तत्सारा **तृतीया**, यथा चतसृषु गतिषु नानाविधदु खपरम्परामनुभवतो जीवस्य कथञ्चिन्मनुज-देवगतिषु सर्वेन्द्रियाह्लादक सुखविशेषमनुपश्यतोऽपि तदसारताकादाचित्कत्वाभ्या तस्मिन्नुपेक्षा। तत्त्व = वस्तुस्वभाव, तत्सारा **चतुर्थी** या मनोज्ञामनोज्ञाना वस्तूना परमार्थतो राग-द्वेषानुत्पादकत्वेन स्वापराधमेव मोहविकारसमुत्थ भावयत स्वरूप-

कल्याणकन्दली

८/६]।

मोहयुतकरुणेति। प्रथमकरुणाया मोहानुविद्धत्वेऽपि दानाद्यप्राधान्यात् करुणात्वम्। अत्र तूपेक्षाप्राधान्यात् उपेक्षायामवतार., उपधेयसाङ्कर्येऽप्युपाध्योरसाङ्कर्यादिति विभावनीयम्।

परमार्थतो रागद्वेषानुत्पादकत्वेन –> 'तानेवार्थान् द्विषत. तानेवार्थान् प्रलीयमानस्य। निश्चयतोऽस्यानिष्ट न विद्यते किञ्चिदिष्ट वा ॥५२॥ इति प्रशमरतिवचनादिना **स्वापराधमेव मोहविकारसमुत्थ भावयत**'। तदुक्त श्रीबुद्धिसागरसूरिभिरपि

मुदिता भावनाना ४ भेदने ओळखीअे

<u>**टीकार्थ**</u> :- [१] कोई पण सुखने विशे सामान्यथी पोतानामा के बीजामा रहेल वैषयिक सुखने विशे, के जे अपथ्य आहारथी थयेल तृप्तिथी उत्पन्न थनार परिणामे खराब सुख जेवु छे, आनद थवो ते प्रथम मुदिता भावना जाणवी [पोतानी प्रकृतिने अनुकूळ न होय - नुकशानकारक होय तेवी कुपथ्य चीजने खावाथी थनार तृप्तिथी जे सुख उत्पन्न थाय छे ते परिणामे खराब होय छे तेम वैषयिक सुख भोगववामा मजा आवे पण ते परिणामे भयकर सजा छे छता पोताना के बीजाना वैषयिक सुखमा जे आनद थाय ते प्रथम मुदिता भावना जाणवी आ औदयिक भावस्वरूप छे] [२] जेनो हेतु परिणामे सुदर एवा सुखने उत्पन्न करवानी शक्तिवाळो होय तेवा पोताना के बीजाना आ लोकना विशेष प्रकारना सुखने विशे जे आनद थाय ते बीजी मुदिता भावना जाणवी एनो विषय बननार सुख विशेष ए हित-मित एवा आहारने वापरवाथी थनार स्वास्वादना सुख जेवु छे [कि जे परिणामे सुदर छे, शक्तिवर्धक छे, आरोग्यदायक छे, स्फूर्तिजनक छे जबुकुमार, शालिभद्र वगेरेनी समृद्धि जोईने आनद थाय तेनो बीजी मुदितामा समावेश थई शके-एवु जणाय छे] [३] देव-मनुष्यभवमा सुखनी परपरानो विच्छेद न थवो ते अनुबध कहेवाय पोतानी अने बीजानी अपेक्षाए आलोक अने परलोकना अनुबधयुक्त सुखने विशे जे आनद थाय ते त्रीजी मुदिता अनुबधप्रधान जाणवी [४] मोहनीय कर्मना क्षयथी उत्पन्न थनार प्रकृष्ट सुखने विशे जे आनद थाय [सिद्ध परमात्माना सुखने जाणीने आनद थाय] ते उत्कृष्टसुखप्रधान एवी चोथी मुदिता भावना जाणवी

❀ चार प्रकारनी उपेक्षाने समजीअे ❀

करुणा, अनुबध, निर्वेद अने तत्त्व जेनो सार छे ते रीते चार प्रकारनी उपेक्षा जाणवी [१] करुणाशब्दनो अर्थ छे मोहयुक्त करुणा ते जेनो सार होय तेवी उपेक्षा = करुणासार उपेक्षा जेम के स्वच्छदताथी अपथ्यने खानार रोगीना अहितने जाणवा छता तेने अटकाववानु माडी वाळीने 'अनुकपानो भग न थाय' एवी बुद्धिथी जे माणस तेनी उपेक्षा करे [२] अनुबध = फळनी सिद्धि सुधी रहे तेवो कार्यविषयक प्रवाहनो परिणाम आ अनुबध जेनो सार होय तेवी उपेक्षा = अनुबधसार उपेक्षा जेम के कोईक आळस वगेरेने लीधे कोई माणस धनोपार्जन वगेरेमा प्रवृत्ति न करे तो तेवा अप्रवर्तमानने तेनो हितेच्छु आम तो प्रवर्तावे पण [कालक्षेप करवाथी] परिणामे सारा कार्यनी परपराने जोतो कोईक समये मध्यस्थताने - उदासीनताने धारण करे आ अनुबधसार बीजी उपेक्षा जाणवी [३] ससारनो वैराग्य जेनो सार होय तेवी उपेक्षा निर्वेदसार कहेवाय जेम के नरकादि चारेय गतिमा अनेकविध दु खोनी परपराने अनुभवता जीवने मनुष्य-देव गतिमा सर्व ईन्द्रियोने खुश करे तेवु

१ मुद्रितप्रतौ 'फलसिद्धान्त' इत्यशुद्ध पाठ। २ ह प्रतौ अत्र 'न' पदप्रक्षेपो वर्तते। स चाशुद्ध प्रतिभाति।

व्यवस्थितवस्त्वपराधमपश्यतो बाह्यार्थेषु सुख-दु खहेतुतानाश्रयणान्माध्यस्थ्यमवलम्बमानस्य भवति ॥१३/१०॥

केषा पुनरेताश्चतस्र परिणमन्तीत्याह –> 'एता' इत्यादि ।

एताः खल्वभ्यासात्क्रमेण वचनानुसारिणा पुंसाम् । सद्वृत्ताना सतत श्राद्धाना परिणमन्त्युचैः ॥१३/११॥

एता = प्रागुक्ता **खलु** = पुन **अभ्यासात्** = पुन पुनरावृत्ते **क्रमेण** = आनुपूर्व्या **वचनानुसारिणा** = आगमपुरस्कारिणा **पुसा** = पुरुषाणा **सद्वृत्ताना** = सच्चरित्राणा **सतत** = अनवरत **श्राद्धाना** = श्रद्धायुक्ताना **परिणमन्ति** = आत्मसाद्भवन्ति **उच्चै** = अत्यर्थम् ॥१३/११॥

कल्याणकन्दली

अध्यात्मगीताया –> वैषयिकपदार्थेषु सुख दुख न वस्तुत. । तत्र मिथ्यात्वबोधेन मोही भवति मानवः ॥२४॥ <– इति । विषयाणा सुख-दु.खाऽहेतुता तु परेषामपीष्टैव । तदुक्त **विष्णुपुराणे** –> वस्त्वेकमेव दुःखाय सुखायेर्ष्योद्भवाय च । कोपाय च यतस्तस्माद् वस्तु दुःखात्मक कुतः ? ॥ तदेव प्रीतये भूत्वा पुनर्दु.खाय जायते । तदेव कोपाय ततः प्रमादाय च जायते ॥ तस्माद् दु.खात्मक नास्ति न च किञ्चित् सुखात्मकम् । मनसः परिणामोऽय सुख-दुःखादिलक्षणः ॥ <– [२/६/४५-४६-४७] इति । शिष्ट स्पष्टम् । चतुर्विधा अपि मैत्र्यादिभावना यथोत्तर विशिष्ट-विशिष्टतरविवेकजन्या· । एतत्कारिकानुसारेण **योगभेदद्वात्रिंशिकाया** –> आपातरम्ये सद्वेतावनुबन्धयुते परे । सन्तुष्टिर्मुदिता नाम सर्वेषा प्राणिना सुखे ॥५॥ करुणातोऽनुबन्धाच्च निर्वेदात्तत्त्वचिन्तनात् । उपेक्षा ह्यहिते काले सुखेऽसारे च सर्वतः ॥६॥ <– इत्युक्तम् ॥१३/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> एता· खलु क्रमेण अभ्यासात् वचनानुसारिणा सद्वृत्ताना सतत श्राद्धाना पुसा उच्चैः परिणमन्ति ॥१३/११॥ इय कारिका **लोकविंशिकावृत्ति-योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्ति-योगसूत्रटिप्पणादौ** समुद्धृता [लो.वि गो ७ यो.भे.९८/७ यो टि १/३३] । **श्रद्धायुक्ताना** उपलक्षणात् सवेगोपेतानाञ्च, तेषामपि आसन्नसमाधिलाभादेः परेषामपि सम्मतत्वात्, तदुक्त **योगसूत्रे** –> तीव्रसवेगानामासन्न. <– [१/२१] । **आत्मसात् भवन्ति** = फलोपधायिका भवन्ति, फलञ्चैतासा यथाक्रम सुखीर्ष्या-दुःखितोपेक्षा-पुण्यद्वेषाऽपुण्यतिरस्कारपरित्याग । तदुक्त **योगभेदद्वात्रिंशिकाया** –> सुखीर्ष्यां दु खितोपेक्षा पुण्य-द्वेषमधर्मिषु । राग-द्वेषौ त्यजन्नेता लब्ध्वाऽध्यात्म समाश्रयेत् ॥ <– [द्वा द्वा.१८/७] इति । **वाचस्पतिमिश्रोऽपि तत्त्ववैशारद्या** –> सुखितेषु मैत्री = सौहार्द भावयत. इर्ष्याकालुष्य निवर्तते चित्तस्य । दुःखितेषु च करुणा आत्मनीव परस्मिन् दु.खप्रहाणेच्छा भावयतः परापकारचिकीर्षाकालुष्य चेतसो निवर्तते । पुण्यशीलेषु प्राणिषु मुदिता = हर्ष भावयतोऽसूयाकालुष्य चेतसो निवर्तते । अपुण्यशीलेषु चोपेक्षा = माध्यस्थ्य भावयतोऽमर्षकालुष्य चेतसो निवर्तते । ततश्चास्य राजसतामसधर्मनिवृत्तौ शुक्लो धर्म उपजायते <– [यो.सू १/३३ त.वै.पृ ९८] इत्याह । प्रागुक्त [१२/१४] ध्यानसिद्ध्यै मैत्र्यादीनामावश्यकता प्रसिद्धैव । तदुक्त **न्यायविजयेन अध्यात्मतत्त्वालोके** –> ध्यानस्य सिद्ध्यै दृढभावनानामावश्यकत्व विबुधा वदन्ति । मैत्री प्रमोद करुणामुपेक्षा युञ्जीत तद् ध्यानमुपस्करोति ॥ <– [६/१४] इति । मैत्र्यादिविरहे तु धर्मप्राप्तिर्दुर्लभा । तदुक्त **योगसारे** –> धर्मकल्पद्रुमस्यैता मूल मैत्र्यादिभावना. । यैर्न ज्ञाता न चाभ्यस्ता. स तेषामतिदुर्लभ ॥ <– [२/७] इति । प्रागुक्त-

थोडु-घणु सुख छे - एवु जोवा छता तेनी असारता अने क्षणिकताने लीधे तेनी उपेक्षा करवी-आ निर्वेदसार उञ्जी उपेक्षा जाणवी [४] वस्तुनो स्वभाव जेनो सार-निष्कर्ष होय ते उपेक्षा तत्त्वसार जाणवी जेम के सारी के खराब वस्तु वास्तवमा राग-द्वेषनु कारण नथी, परतु पोतानु मोहनीय कर्म तेनु कारण छे मोहनीय कर्मनी विकृतिथी उत्पन्न थयेल पोताना अपराधनी विचारणा करतो जीव पोताना [= वस्तुना] स्वभावमा व्यवस्थित एवी बाह्य वस्तुना अपराधने जोतो नथी तेवु न जोवाथी बाह्य पदार्थमा सुखकारणतानो के दु खकारणतानो ते आश्रय नथी करतो आम बाह्य पदार्थने सुख-दु खकारण न मानवाथी मध्यस्थताने धारण करता जीवनी उपेक्षा तत्त्वसार जाणवी [१३/१०]

केवा जीवोने आ मैत्री वगेरे चार भावनाओ परिणमे छे ? आनो जवाब जणावता मूलकारश्री कहे छे के —

गाथार्थ :- आ भावनाओ कमश अभ्यास करवाथी आगमने अनुसरनारा, सुदर चारित्रवाळा अने सतत श्रद्धावाळा पुरुषोने अत्यत परिणमे छे [१३/११]

❀ मैत्री वगेरे भावना कोने परिणमे ? ❀

टीकार्थ :- [सर्वत्र कार्यमा] आगमने आगळ करनारा, सुदर चारित्रवाळा [illegible] श्रद्धावाळा एवा पुरुषोने - जीवोने पूर्वोक्त मैत्री वगेरे चार भावनाओ वारवार पुनरावर्तन = अभ्यास करवाथी [illegible] त् थाय छे. [१३/११]

आ बधु योगनो आरभ करनार अने जेणे योगारभ करी दीधेल छे तेवा योगा [illegible] ने आश्रयीने कह्यु निष्पन्नयोग ।

एतच्च योगारम्भकारब्धयोगान् प्रत्युक्तम् ।

निष्पन्नयोगाना तु चित्त कीदृशम् ? इत्याह —> 'एतदि'त्यादि ।

एतद्रहित तु तथा तत्त्वाभ्यासात्परार्थकार्येव । सद्बोधमात्रमेव हि चित्त निष्पन्नयोगानाम् ॥१३/१२॥

एतद्रहित तु = निर्विकल्पसस्कारेण मैत्र्यादिभावनानाशात् तद्रहितमेव **तथा** = तेन प्रकारेण इतराऽसम्भविना **तत्त्वाभ्यासात्** = परमार्थाभ्यासात् प्रकृष्टभावनाजनित-तद्विप्रमुक्त-तत्त्व'ज्ञानाऽऽहितसस्कारादित्यर्थ । **परार्थकार्येव** = परोपकारैकशीलमेव । सद्बोध = निर्मलज्ञान तन्मात्रमेव **हि चित्त निष्पन्नयोगानाम्** । तल्लक्षणश्चेद

कल्याणकन्दली

क्षान्त्यादिकमपि मैत्र्याद्यभ्यासलब्धसमता विना नोपपद्यते तत्त्वत. । तदुक्त **योगसार** एव —> क्षान्त्यादिर्दशधा धर्मः सर्वधर्मशिरोमणि. । सोऽपि साम्यवतामेव मैत्र्यादिकृतकर्मणाम् ॥ <— [२/३७] इति ॥१३/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> निष्पन्नयोगाना चित्त तु एतद्रहित तत्त्वाभ्यासात्परार्थकारि एव सद्बोधमात्रमेव ॥१३/१२॥

निर्विकल्पसस्कारेण = ज्ञातृ-ज्ञेय-ज्ञानविकल्पानवभासपूर्विल-स्वप्रकाशबोधाभ्यासेन **मैत्र्यादिभावनानाशात् तद्रहितमेव** = मैत्र्यादिरहितमेव । यत्तु विशेष्य-विशेषण-ससर्गतानवगाहिज्ञान निर्विकल्पकमिति नैयायिकोपपादित तन्नात्र ग्राह्यम्, तस्याऽत्राऽकिञ्चित्करत्वात् । अन्ये तु परमार्थभूत शुद्धवस्तुप्रकाशक ज्ञान निर्विकल्पकमित्याहु । ज्ञेयभेदेनाऽप्रकाशकत्वे सति ज्ञानवेदन निर्विकल्पकमित्यपरे । न च प्राक् [१३/९ पृ ३०६] चतुर्थी करुणा केवलिनि प्रतिपादिताऽत्र तु मैत्र्यादिव्यवच्छेद. निष्पन्नयोगानामुक्त इति विरोध इति शङ्कनीयम्, निर्विकल्पाभ्यासेन सविकल्पकमैत्र्यादिभावनानाशेऽपि निर्विकल्पात्मना तदनुवृत्तेरिष्टत्वात् । तदुक्त **स्याद्वादरहस्ये** —> भगवता मोहाभिव्यक्तचैतन्यविशेषरूपाया इच्छाया असत्त्वेऽपि तदनभिव्यक्तचैतन्यविशेषरूपानुजिघृक्षादिसत्त्व न विरुद्धम् <— [म स्या रह का ७ द्वि ख पृ ५२८] । अत्रानुजिघृक्षा = अनुग्रहपरिणाम = हितपरिणति = कल्याणाशय = उचिताध्यवसाय. । यथा चैतत्तत्त्व तथाऽस्माभिर्जयलताभिधानाया तट्टीकायामभिहितम् । **ऐन्द्रस्तुतिचतुर्विंशतिकावृत्तौ** अपि —> भगवत सर्वेष्वपि जीवेषु अविशेषेण कृपालुत्वात् कृपाऽस्त्येव, अन्यथा माध्यस्थ्यहानिप्रसङ्गात् <— [६/१] इत्युक्तम् । बीजजन्यवृक्षफलेषु बीजसद्भाववत् निर्विशेषप्रकृष्टविशुद्धकरुणोपहिततीर्थङ्करत्वशालिनि करुणासद्भावोऽनाविल एवेत्यपि प्राहु. । प्रागुक्तमैत्र्यादिफलसद्भावात्तत्त्वत' तदनिवृत्तिरित्यपि नयान्तराभिप्रायो विभावनीयोऽत्र । **इतरासम्भविना** = सुखादिचिन्तान्येर्ष्यादिसम्भवशून्येन **प्रकारेण** —> मत्त कायादयो भिन्नास्तेभ्योऽहमपि तत्त्वत । नाहमेषा किमप्यस्मि ममाप्येते न किञ्चन ॥ एव सम्यग्विनिश्चित्य स्वात्मान भिन्नमन्यत । विधाय तन्मय भाव न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥ <— [५/१८-१९] इति **तत्त्वानुशासना**द्युक्तस्वरूपमालम्ब्य **परमार्थाभ्यासात् प्रकृष्टभावनाजनित-तद्विप्रमुक्ततत्त्वज्ञानाऽऽहितसस्कारात्** = प्रकृष्टमैत्र्यादिभावनाजनितेन मैत्र्यादिविकल्पाननुविद्धतत्त्वज्ञानेन उपहितात् सस्कारात् । **परोपकारैकशील** = मोहाऽसम्पृक्तान्यहितकरणैकस्वभावम् । **तन्मात्रमेव** = निर्मलज्ञानमात्रमेव हि चित्त **निष्पन्नयोगानाम्** । तदुक्त **मुक्तिकोपनिषदि** —> मानसीर्वासना पूर्व त्यक्त्वा विषयवासना. । मैत्र्यादिवासनानाम्नीर्गृहाणाऽमलवासना ॥ ता अप्यत' परित्यज्य ताभिर्व्यवहरन्नपि । अन्त शान्त समस्नेहो भव चिन्मात्रवासन ॥ <— [२/६९-७०] इति । तादृशनिर्विकल्पदशायामेव तत्त्वत सुखसवेदनम् । तदुक्त **बृहत्कल्पभाष्ये** —> निव्विकप्पसुह सुह <— [५७१७] इति । परमतानुसारेण समाधिदशाऽत्राऽवबोद्धव्या, तदुक्त **विष्णुपुराणे** —> तस्यैव कल्पनाहीन स्वरूपग्रहण हि यत् । मनसा ध्याननिष्पाद्य समाधि सोऽभिधीयते ॥ <— [६/७/९२] तस्य = ध्येयस्य । परेषामपि सम्मतमिदम् । तदुक्त **बृहत्सन्यासोपनिषदि** —> भ्रष्टबीजोपमा भूयो जन्माङ्कुरविवर्जिता । हृदि जीवन्विमुक्ताना शुद्धा भवति वासना ॥ पावनी परमोदाराशुद्धसत्त्वानुपातिनी । आत्मध्यानमयी नित्या सुप्रतिष्ठेव तिष्ठति ॥ [२/५९-६०] <— इति ।

યોગીઓનુ ચિત્ત કેવુ હોય ? આ વાતને ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

<u>ગાથાર્થ</u> :- નિષ્પન્નયોગવાળા યોગીઓનુ ચિત્ત મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓથી રહિત જ હોય છે તેમ જ તત્ત્વના અભ્યાસથી પરાર્થ કરનાર જ હોય છે તથા કેવલ સદ્બોધસ્વરૂપ જ હોય છે [૧૩/૧૨]

❀ નિષ્પન્ન યોગીના ચિત્તનો પરિચય ❀

<u>**ટીકાર્થ**</u> :- નિષ્પન્નયોગીઓનુ ચિત્ત મૈત્રી આદિ ભાવનાઓથી રહિત હોય છે, કારણ કે નિર્વિકલ્પક સસ્કાર દ્વારા મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓનો નાશ થાય છે બીજા કોઈ જીવોમા ન સભવી શકે તેવા પારમાર્થિક તત્ત્વોના અભ્યાસથી અર્થાત્ પ્રકૃષ્ટ મૈત્રી વગેરે ભાવનાથી ઉત્પન્ન થયેલ અને મૈત્રી વગેરે ભાવનાથી તદ્દન મુક્ત બનેલ એવા તત્ત્વજ્ઞાનથી આવેલ સસ્કારથી નિષ્પન્ન યોગીનુ ચિત્ત પરોપકાર કરવાના જ એકમાત્ર સ્વભાવવાળુ હોય છે કારણ કે તેઓનુ ચિત્ત બીજા દોષથી રહિત જ્ઞાનમાત્રસ્વરૂપ જ

१ मुद्रितप्रतौ —> ज्ञानादीतरसस्कारा <— इत्यशुद्ध पाठ ।

—> दोषव्यपाय परमा च वृत्तिरौचित्ययोग समता च गुर्वी । वैरादिनाशोऽथ ऋतभरा धी निष्पन्नयोगस्य तु चिह्नमेतत् ॥ <— । पूर्वलक्षणञ्चैतत् —> अलौल्यमारोग्यमनिष्ठुरत्व गन्ध शुभो मूत्रपुरीषमल्पम् । कान्ति प्रसाद स्वरसौम्यता च योगप्रवृत्ते प्रथम हि चिह्नम् ॥ मैत्र्यादियुवत विषयेषु चेत प्रभाववद्धैर्यसमन्वितञ्च । द्वन्द्वैरधृष्यत्वमभीष्टलाभो जनप्रियत्वञ्च तथा पर स्यात् ॥ <— इति ॥१३/१२॥

अभ्यासक्रमेण मैत्र्यादिपरिणतिर्भवती त्युक्तम् (१३/११) । स कथ शुद्ध ? केषाञ्च स्यात् ? इत्याह —> **'अभ्यासोऽपी'**त्यादि ।

अभ्यासोऽपि प्रायः प्रभूतजन्मानुगो भवति शुद्धः । कुलयोग्यादीनामिह तन्मूलाधानयुक्तानाम् ॥१३/१३॥

अभ्यासोऽपि = परिचयोऽपि **प्राय** = बाहुल्येन **प्रभूतजन्मानुग** = बहुतरभवानुवृत्त **शुद्ध** = निर्दोषो **भवति**

कल्याणकन्दली

यत्तु **भगवद्गीताया** —> शक्नोतीहैव य. सोढु प्राक् शरीरविमोक्षणात् । कामक्रोधोद्भव वेग स योगी स सुखी नर. ॥ <—[५/२३] इत्युक्तम्, **तत्तु** आरब्धयोगस्यापेक्षया बोध्यम् । निष्पन्नयोगस्य तु काम-क्रोधादिविनिर्मुक्तमेव चेतः सदा कालमिति ध्येयम् । अन्येषामपि परिक्षीणविकल्पत्वेनाऽयमभिमतः, यथोक्त —> शय्यासनस्थोऽथ पथि व्रजन्वा स्वस्थ. परिक्षीणवितर्कजालः । ससारबीजक्षयमीक्षमाण. स्यान्नित्यमुक्तोऽमृतभोगभोगी ॥ <—[ ] इति । तथा च तच्चित्त सकल्प-विकल्पवृत्तिरहित शुद्धज्ञानमात्रमित्यर्थः । इदमेवाभिप्रेत्य **मार्कण्डेयपुराणे**ऽपि —> युञ्जीत योगी निर्जित्य त्रीन् गुणान् परमात्मनि । तन्मयश्चात्मना भूत्वा चिद्वृत्तिमपि सत्यजेत् ॥ <—[३/४५] इत्युक्तम् । एतादृशज्ञानयोगदग्धकर्म-क्लेशादयो न पुनरुत्पद्यन्त इति परेषामपि सम्मतम् । तदुक्त **मोक्षधर्मे** —> बीजान्यग्न्युपदग्धानि न रोहन्ति यथा पुन. । ज्ञानदग्धैस्तथा क्लेशैर्नात्मा सम्पद्यते पुन. ॥ <—[२११/१७] इति । भगवद्गीतायामपि —> ज्ञानाग्नि. सर्वकर्माणि भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन ' <—[४/३७] इत्युक्तम् । **शार्ङ्गधरपद्धतिसवादमाह —> अलौल्य**मित्यादि । तदुक्त **स्कन्दपुराणे**ऽपि —> अलौल्यमारोग्यमनिष्ठुरत्व गन्ध. शुभो मूत्रपुरीषयोश्च । कान्ति. प्रसाद स्वरसौम्यता च योगप्रवृत्ते. प्रथम हि चिह्नम् ॥ <— [माहेश्वरखण्ड-कुमारिकाखण्ड ५५/१३८] इति । तदुक्त **श्वेताश्वतरोपनिषदि** —> लघुत्वमारोग्यमलोलुपत्व वर्णप्रसाद. स्वरसौष्ठव च । गन्ध. शुभो मूत्रपुरीषमल्प योगप्रवृत्ति प्रथमा वदन्ति ॥ <—[२/१३] इति ॥१३/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> तन्मूलाधानयुक्ताना कुलयोग्यादीना इह अभ्यासोऽपि हि प्राय. प्रभूतजन्मानुग. शुद्धो भवति ॥१३/१३॥ इय कारिका **द्रव्यसप्ततिकावृत्ति-लोकविशिकावृत्ति-पञ्चाशकवृत्त्यादौ** [द्र स.गा ८ लो.वि गा ७ पचा. १/२६ वृ पृ ४१] समुद्धृता ।

मैत्र्यादीना **अभ्यासोऽपि = परिचयोऽपी**ति । स च दीर्घकाल-नैरन्तर्य-सत्काराऽऽसेवितो दृढभूमि. [१/४] इति **योगसूत्रकारः** । सतत प्रवर्धमान सदभ्यासो हि भावना भण्यते । यथोक्त **योगभेदद्वात्रिंशिकाया** —> अभ्यासो वृद्धिमानस्य बुद्धिसङ्गत' । निवृत्तिरशुभाभ्यासाद्भाववृद्धिश्च तत्फलम् ॥ <— [द्वा द्वा १८/९] इति । अन्यत्रापि —> जन्मान्तरे यदभ्यस्त

હોય છે નિષ્પન્નયોગીઓનુ લક્ષણ આ પ્રમાણે છે —> ¹દોષરહિતતા, ²વિશુદ્ધ મનોવૃત્તિ, ³ઔચિત્યલાભ, ⁴પ્રકૃષ્ટ સમતા, ⁵વૈરાદિનો નાશ, ⁶ઋતુભરા = સત્યતાઅવગાહી બુદ્ધિ <— આ નિષ્પન્નયોગીનુ લક્ષણ છે યોગાભ્યાસીના લક્ષણ આ મુજબ છે —> ¹રસલપટતાનો અભાવ, ²આરોગ્ય, ³નિષ્ઠુરતાનો અભાવ, ⁴સુગધ, ⁵મળ-મૂત્રની અલ્પતા, ⁶કાતિ-તેજ, ⁷પ્રસન્નતા અને ⁸સૌમ્ય અવાજ આ યોગપ્રવૃત્તિનુ પ્રથમ ચિહ્ન છે તેમ જ જીવોના વિશે મૈત્રી વગેરેથી વાસિત ચિત્ત⁹, પ્રભાવશાળી ચિત્ત¹⁰, ધૈર્યયુક્ત ચિત્ત¹¹, સુખ-દુ ખ, ઠડી-ગરમી, અનુકૂળતા-પ્રતિકુળતા વગેરે દ્વન્દ્વોથી પરાભવ ન પામવાપણુ¹², મનોવાછિતપ્રાપ્તિ¹³ અને શ્રેષ્ઠ લોકપ્રિયતા¹⁴ પણ હોય <— [૧૩/૧૨]

વિશેષાર્થ - નિષ્પન્નયોગીનુ ચિત્ત તો તત્ત્વાભ્યાસથી પરાર્થકારી જ નિર્દોષ જ્ઞાનસ્વરૂપ બની ગયુ હોવાથી તેમનામા મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓ હોતી નથી મૈત્રી વગેરે ભાવો પ્રકૃષ્ટ રીતે આત્મસાત્ કર્યા બાદ જે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિગમ્ય પારમાર્થિક તત્ત્વોના જ્ઞાનથી જન્ય નિર્વિકલ્પક સસ્કાર દ્વારા મૈત્રી વગેરે ભાવના નાશ પામવા છતા ચિત્ત પરોપકારરસિક બને છે તીર્થકર પરમાત્માઓ વગેરેના જીવનમા દૃષ્ટિપાત કરતા આ વાત બરાબર સગત થઈ જાય છે [૧૩/૧૨]

અભ્યાસ દ્વારા કાલક્રમે મૈત્રી વગેરે પરિણતિ આત્મસાત્ થાય છે - આ વાત આગલી ગાથામા જણાવી 'એ અભ્યાસ કેવી રીતે અને કોને શુદ્ધ થાય ?' આ વાતને ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ - પ્રસ્તુતમા મૈત્રી વગેરેના બીજન્યાસથી યુક્ત એવા કુલયોગી વગેરેનો અભ્યાસ પણ પ્રાય અનેક જન્મોમા અનુગત હોય તો શુદ્ધ થાય છે [૧૩/૧૩]

❀ અભ્યાસશુદ્ધિ ❀

ટીકાર્થ - અભ્યાસ = પરિચય પણ મોટા ભાગે ઘણા બધા ભવોમા ચાલે તો દ્ધ = નિર્દોષ થાય છે જેમ સેકડો વખતના

शतक्षारपुटशोध्यरत्नन्यायेन **कुलयोग्यादीनां** = गोत्रयोगिव्यतिरिक्तानां कुलयोगि-प्रवृत्तचक्रप्रभृतीनां **इह** = प्रक्रमे तासां = मैत्र्यादीनां **मूलाधानं** = मार्गानुसारिक्रियाजनित-पुण्यानुबन्धिपुण्यलक्षणबीजन्यासः, तद्युक्तानाम् । तत्र

कल्याणकन्दली

तद्व्याप्युपपद्यते । हिम्राहिम्रे मृदुक्रूरे तस्मात्तत्तस्य गच्छते ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । जिनाज्ञाभ्यास एव हि जिनाराधनोपायः यथोक्तं —> यस्य चाराधनोपायः सदाज्ञाभ्यास एव हि । यथाशक्तिविधानेन नियमात्स फलप्रदः ॥ <— [ ] इति । बहुतरभवानुवृत्तः निर्दोषो भवति, तत्संस्कारप्रकर्षात् । इदमेवाभिप्रेत्य **योगवाशिष्ठे** —> विषाण्यमृततां यान्ति सततं अभ्यासयोगतः <— [निर्वाणप्रकरणे उत्तरार्धे ६७/२८] इत्युक्तम् । एतेनेदमपि ज्ञायते यदुत सातिचारादप्यनुष्ठानादभ्यासतः कालेन निरतिचारमनुष्ठानं भवतीति । बाढोऽपि अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति । न हि सकृन्निपातमात्रेणोदबिन्दुरपि ग्रावणि निम्नतामादधातीति तत्त्वं व्यक्तमुक्तं द्रव्यसप्ततिकावृत्तौ [गा. ८ पृ. १०] । यथोक्तं परैः —> अभ्यासेन क्रियाः सर्वा अभ्यासात् सकला कला । अभ्यासाद् ध्यानमौनादि किमभ्यासस्य दुष्करम् ॥ <— [ ] इति । अन्यत्रापि —> अभ्यासो हि कर्मणां कौशलमावहति <— [ ] इत्युक्तम् । —> जं अब्भसेइ जीवो गुणं च दोसं च एत्थ जम्मम्मि । तं पावइ परलोए तेण य अब्भासजोगेण ॥ <— [ ] इत्यपि प्रसिद्धम् । यथोक्तं **वीरभद्रसूरिभिः आराधनापताकायां** —> जह खलु दिवसऽब्भत्थं रयणीए सुमिणयम्मि पिच्छंति । तह इह जम्मब्भत्थं सेवंति भवंतरे जीवा ॥९८१॥ <— इति । इयञ्च गाथा **योगशतके** मूलकृदुद्धृता । अन्यत्रापि —> प्रादुर्भवेद् यथाभ्यासं संस्कारो हि भवान्तरे <—[ ] इत्युक्तम् । **योगशास्त्रे**ऽपि तदनुसारेणैव —> जन्मान्तरसंस्कारात्स्वयमेव किल प्रकाशते तत्त्वम् । सुप्तोत्थितस्य पूर्वप्रत्ययवन्निरुपदेशमपि ॥ <— [१२/१३] इत्युक्तं श्रीकलिकालसर्वज्ञेन । दृढाभ्यासाऽऽहितसंस्कारादेवाऽग्रेतनगुणप्राप्तिरपि झटिति सुकरा च भवति । यथोक्तं **बोधिचर्यावतारे** —> न किञ्चिदस्ति तद्वस्तु यदभ्यासस्य दुष्करम् <— [६/१४] । अभ्यासेनैव ज्ञानदीपकप्रकाशप्रसारः । तदुक्तं **योगकुण्डल्युपनिषदि** —> यथाऽग्निर्दारुमध्यस्थो नोत्तिष्ठेन्मथनं विना । विना चाभ्यासयोगेन ज्ञानदीपस्तथा न हि ॥ <— [३/१४-१५] इति । —> यथाभ्यासेन शास्त्राणि स्थिराणि स्युर्महान्त्यपि । तथा ध्यानमपि स्थैर्यं लभतेऽभ्यासवर्तिनाम् ॥ <— [३/१४] इति **तत्त्वानुशासन**वचनमप्यत्र स्मर्तव्यम् । **भगवद्गीतायां** —> प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः । अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ <— [६/४५], **योगशिखोपनिषदि** च —> पूर्वजन्मकृताभ्यासात् सत्वरं फलमश्नुते <— [१/१४३] इति प्रोक्तम् । न ह्यभ्यासविकले वक्ष्यमाणपरतत्त्वं प्राप्यते, तदुक्तं **भगवद्गीतायामपि** —> अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना । परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ॥ <— [८/८] इति । एतेन योगाभ्यासादिहैव मुक्त्यनुपधाने व्यर्था योगप्रवृत्तिरित्यपि प्रत्याख्यातम्, इह योगासमाप्तौ परत्र तदनुकूलसामग्रीप्राप्तिसम्भवात् । इदमेवाभिप्रेत्य **भगवद्गीतायां** —> शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते । अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ॥ <— [भ. गी. ६/४१-४२] इत्युक्तम् । योगभ्रष्टत्वञ्च न विघ्यादिभञ्जकत्वं किन्तु योगारम्भकत्वे सति विधिविशुद्धप्रवृत्त्या तत्परिपालकत्वे सति कालादिसामग्रीवैकल्यात् तदसमापकत्वम् । न च नानाजन्मव्यवधानेनाऽभ्यासशुद्ध्यादिप्रतिपादनमसङ्गतमिति शङ्कनीयम्, कालक्रमसाध्यस्यार्थस्य शीघ्रमनुपस्थितेः । न खलु न्यग्रोधबीजानि अद्यैव न्यग्रोधशाखिनं सान्द्रशाद्वलदलजटिलशाखाकाण्डनिपीतमार्तण्डचण्डातपमण्डलमारभन्ते किन्तु क्षितिसलिलानिलसम्पर्कात्परम्परोपजायमानाङ्कुर-पत्र-काण्ड-नालादिक्रमेण । एवमिहापि युक्त्यागमसिद्धः कालक्रम आस्थेयः । इदञ्चौत्सर्गिकम् । ततो न मरुदेव्यादिना व्यभिचार उद्भावनीय इति दिक् ।

गोत्रयोगिव्यतिरिक्तानां, गोत्रयोगिनां श्रुतशक्तिवैकल्यात् न योगशुद्धिसम्भवः । **कुलयोगि-प्रवृत्तचक्रप्रभृतीनां प्रक्रमे मैत्र्यादीनां मार्गानुसारिक्रियाजनित-पुण्यानुबन्धिपुण्यलक्षणबीजन्यासः** = मार्गानाभोगेऽपि सदन्धन्यायेन मार्गानुसारिक्रियया जनितस्य पुण्यानुबन्धिपुण्यलक्षणस्य बीजस्य वपनं तद्युक्तानाम् । इदञ्च हेतुगर्भविशेषणम् । कुलयोग्यादीनां श्रुतशक्तिसमावेशात्

ક્ષારના પુટ-પડો દ્વારા રત્ન શુદ્ધ થાય છે એ દૃષ્ટાંતથી આ વાત સમજવી. [કેવા જીવોનો અભ્યાસ શુદ્ધ થાય ? તેનો જવાબ એ છે કે] ગોત્રયોગીથી ભિન્ન એવા કુલયોગી, પ્રવૃત્તચક્રયોગી વગેરે યોગીઓ, કે જેઓ મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓના માર્ગાનુસારી ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યસ્વરૂપ બીજના ન્યાસથી યુક્ત છે, તેઓનો મૈત્રી વગેરે સંબંધી અભ્યાસ પ્રસ્તુતમાં વિવક્ષિત છે.

૪ પ્રકારના યોગીઓ

[યોગીઓ ૪ પ્રકારના છે. [૧] ગોત્રયોગી, [૨] કુલયોગી, [૩] પ્રવૃત્તચક્રયોગી અને [૪] નિષ્પન્ન યોગી.] એમાં [૧] ગોત્રયોગી તેને જાણવા કે જે માત્ર ગોત્રથી-નામથી 'યોગી' છે. પરંતુ વાસ્તવમાં યોગ સાથે એમને કશી નિસ્બત નથી. સામાન્યથી તેમના પૂર્વજો યોગ સાધતા હોવાના કારણે તેઓ ભૂમિભવ્ય = સુંદરગોત્રવાળા કહેવાય. પરંતુ પછીથી સાધના નીકળી ગઈ ને માત્ર 'યોગી' ગોત્ર-નામ રહ્યું. દા.ત. કબીરનો અશ્રદ્ધાળુ અવસ્થાવાળો દીકરો. [૨] 'કુલયોગી' તેમને જાણવા કે જે યોગીના કુળમાં

गोत्रयोगिन –> सामान्येनोत्तमा भव्या सर्वत्राऽद्वेषिण (?) <–, कुलयोगिन –> ये योगिना कुले जाता तद्धर्मानुगताश्च ये। <– प्रवृत्तचक्राश्च प्रवृत्तरात्रिन्दिवानुष्ठानसमूहा ज्ञेया ॥१३/१३॥ केन प्रकारेण कस्यायमभ्यास शुध्यति ? इत्याह –> **अविराधनया'** इत्यादि।

अविराधनया यतते यस्तस्यायमिह सिद्धिमुपयाति। गुरुविनयः श्रुतगर्भो मूलञ्चास्या अपि ज्ञेयः ॥१३/१४॥

कल्याणकन्दली

ज्ञानपूर्वकेनाभ्यासेन शुद्धयमानस्य सदनुष्ठानस्य मुक्त्यङ्गताऽभीष्टा, तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** –> ज्ञानपूर्वाणि तान्येव मुक्त्यङ्ग कुलयोगिनाम्। श्रुतशक्तिसमावेशादनुबन्धफलत्वत. ॥१२५॥ अमृतशक्तिकल्पश्रुतशक्तिविरहे न मुख्य कुलयोगित्वमिति भावः। इह योगिन. चतुर्विधा भवन्ति, गोत्रयोगिन, कुलयोगिन, प्रवृत्तचक्रयोगिनः, निष्पन्नयोगिनश्च। **तत्र गोत्रयोगिनः** = गोत्रमात्रेण योगिन. **सामान्येन उत्तमाःभव्याः** = भूमिभव्या अपि मलिनान्तरात्मतया योगसाध्यफलाभावान्न योगप्रयोगाधिकारिण.। **कुल-योगिनः –> ये योगिना कुले जाताः** = लब्धजन्मानः **तद्धर्मानुगताश्च** = योगिधर्मानुसरणवन्तश्च **ये** = प्रकृत्याऽन्येऽपि द्रव्यतो भावतश्च कुलयोगिन उच्यन्ते। तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** –> ये योगिना कुले जातास्तद्धर्मानुगताश्च ये। कुलयोगिन उच्यन्ते गोत्र-वन्तोऽपि नाऽपरे ॥२१०॥ सर्वत्राऽद्वेषिणश्चैते गुरु-देव-द्विज-प्रिया.। दयालवो विनीताश्च बोधवन्तो यतेन्द्रिया ॥२११॥<– इति। **प्रवृत्तचक्राश्च प्रवृत्तरात्रिन्दिवानुष्ठानसमूहा ज्ञेयाः**, उपलक्षणात् इच्छायम-प्रवृत्तियमाश्रया. स्थिर-सिद्धि-यमद्वयार्थिन इत्यादि ज्ञेयम्। तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** –> प्रवृत्तचक्रास्तु पुनर्यमद्वयसमाश्रया। शेषद्वयार्थिनोऽत्यन्त शुश्रूषादिगुणान्विताः ॥२१२॥ <–इति। योगावश्चकप्राप्त्या अवन्ध्यभव्यत्वेन च क्रियाऽवश्चक-फलावश्चकद्वयलाभिन कुल-प्रवृत्तचक्रयोगिन. योगप्रयोगाधिकारिणः। तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** –> आद्यावश्चकयोगाप्त्या तदन्यद्वयलाभिन। एतेऽधिकारिणो योगप्रयोगस्येति तद्विद. ॥ <–[यो.दृ २१३ द्वा द्वा १९/२४]इति। निष्पन्नयोगिनस्तु योगसिद्धिभावादेव नाधिकारिण'। तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** –> कुल-प्रवृत्तचक्रा ये त एवास्याधिकारिण। योगिनो न तु सर्वेऽपि तथाऽसिद्धयादिभावत ॥२०९॥ अधिक तु तद्वृत्त्यादितोऽवसेयम् ॥१३/१३॥

જન્મેલા હોય અને યોગીના પ્રારભિક ગુણોને અનુસરનારા હોય [૩]-'પ્રવૃત્તચક્ર યોગી' તેમને જાણવા કે જેમની રાત-દિવસ ચક્રમા = યોગચક્રમા = અનુષ્ઠાનસમૂહમા પ્રવૃત્તિ હોય છે [ઈચ્છાયમ-પ્રવૃત્તિયમને સાધનારા હોય છે અને સ્થૈર્યયમ-સિદ્ધિયમની તીવ્ર ઈચ્છાવાળા હોય છે] [૪] નિષ્પન્નયોગી તેમને જાણવા કે જેમણે યોગ સિદ્ધ કરેલ છે [૧૩/૧૩]

❊ અનંતા ઓઘા નિષ્ફળ નથી ❊

__વિશેષાર્થ__ - શ્રીહરિભદ્રસૂરિપુરદર લખે છે કે અનેક જન્મો પછી મૈત્રી વગેરે ભાવનાઓનો અભ્યાસ શુદ્ધ થાય છે આનુ કારણ એ છે કે અનાદિ કાળથી મોહપરસ્ત આત્મામા શુભ સસ્કારની-શુદ્ધિની મૂડી જ નથી અને અશુભ સસ્કાર-અશુદ્ધિ ભરચક છે ચરમાવર્ત કાળમા આવ્યા બાદ પણ અશુભ સસ્કાર અને અશુદ્ધિ રહેલી તો છે જ તેથી ચારિત્ર વગેરેનો અભ્યાસ કરે તો પ્રારભમા જ તે શુદ્ધ થાય એ શક્ય નથી જન્મોજન્મ સુધી ચારિત્રનો-સદનુષ્ઠાનનો નિરતર આદરસહિત અભ્યાસ કરે પછી જ પ્રાય તે શુદ્ધ થાય છે પ્રત્યેક ચારિત્ર-સદનુષ્ઠાનના અભ્યાસથી શુદ્ધિ થઈ રહેલી જ છે પરતુ સપૂર્ણ શુદ્ધિ અનેક ભવોના અભ્યાસ પછી જ થાય જેમ મોટા તળાવમાથી કોઈ એક ઘડો પાણી બહાર કાઢે તો તળાવના પાણીમા ઘટાડો જરૂર થાય છે પરતુ તે ઘટાડો ખ્યાલમા નથી આવતો - આખ દ્વારા તેની નોધ થઈ શકતી નથી પરતુ રોજ ૧ ઘડો પાણી ખાલી કરતા કરતા લાબા ગાળે તે તળાવ સપૂર્ણ ખાલી થાય છે માટે તળાવ ખાલી કરવાનો પ્રત્યેક પ્રયત્ન સફળ કહેવાય તે જ રીતે અનત ચારિત્ર લેવા દ્વારા તેનો અભ્યાસ કરવાથી ધીમે-ધીમે શુદ્ધિ વધે જ છે પરતુ તે નોધપાત્ર નથી હોતી **યોગબિંદુ** વગેરે ગ્રથોમા અચરમાવર્તકાળમા પણ પ્રત્યેક પુદ્ગલપરાવર્તમા અશુદ્ધિમા ઘટાડો અવશ્ય થાય છે તેમ જણાવેલ જ છે [યોગબિંદુ ગા ૧૭૦] માટે અનતા ઓઘા એકાતે નિષ્ફળ ગયા ન કહેવાય હા, અચરમાવર્ત કાળની અપેક્ષાએ ચરમાવર્ત કાળમા ચારિત્રઅભ્યાસ દ્વારા શુદ્ધિ ઝડપથી-વધુ પ્રમાણમા થાય એવુ જરૂર કહી શકાય ચરમાવર્તમા પણ ચારિત્ર-સદનુષ્ઠાનાદિનો અભ્યાસ આદર-વિધિ-યતનાપૂર્વક થાય તો વધુ ઝડપથી સાનુબધ અશુદ્ધિહ્રાસ થાય - એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ અહીં આ વાત પણ ધ્યાનમા રાખવી કે પેસેફિક મહાસાગર કે સ્વયભૂરમણસમુદ્રમાથી રોજ ૧ ઘડો પાણી કાઢીએ કે દરીયામા ઓટ આવે તો પણ તે ક્યારેય સપૂર્ણ ખાલી ન થાય તેમ અભવ્ય જીવ ચારિત્રના અભ્યાસ દ્વારા થોડી ઘણી [દા ત એકાદ ઘડા જેટલી] અશુદ્ધિ ઘટાડે યાવત્ યથાપ્રવૃત્ત કરણ સુધીની શુદ્ધિને પામે [અર્થાત્ દરિયામા અમાસની રાત્રે આવતી ઓટથી થતા પાણીના ઘટાડા જેટલી અશુદ્ધિના ઘટાડાથી શુદ્ધિ પામે] તો પણ તે ક્યારેય પણ સપૂર્ણ શુદ્ધ બનતો નથી મૂલ ગાથામા 'પ્રાય' પદ મૂકેલ છે તેથી મરુદેવા માતા વગેરે દૃષ્ટાતમા વ્યભિચારનો પરિહાર થઈ જાય છે [૧૩/૧૩]

'કઈ રીતે કોને આ અભ્યાસ શુદ્ધ થાય છે ?' આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે —

__ગાથાર્થ__ .- જે વિરાધનાને છોડીને પ્રયાસ કરે છે તેને પ્રસ્તુતમા અભ્યાસ સિદ્ધ થાય છે વિરાધનાત્યાગનુ મૂળ પણ શ્રુતગર્ભિત

अविराधनया = अपराधपरिहारेण य पुरुषो यतते = प्रयत्न विधत्ते तस्य अय = अभ्यास इह = प्रक्रमे सिद्धिमुपयाति, आज्ञाभङ्गभीतिपरिणामस्य तथाविधजीववीर्यप्रवर्धकत्वात् । अस्या अपि अविराधनाया मूल = कारण गुरुविनय श्रुतगर्भ = आगमसहितो ज्ञेय , तेनाऽऽज्ञास्वरूपज्ञानसम्भवात् ॥१३/१४॥ गुरुविनयस्य कि मूलम् ?' इत्याह —> 'सिद्धान्ते'त्यादि ।

सिद्धान्तकथा सत्सङ्गमश्च मृत्युपरिभावन चेव । दुष्कृत-सुकृतविपाकालोचनमथ मूलमस्यापि ॥१३/१५॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> य इह अविराधनया यतते तस्य अय सिद्धि उपयाति । अस्या अपि मूल श्रुतगर्भो गुरुविनय. ज्ञेय. ॥१३/१४॥

अपराधपरिहारेण = यतनया प्रयत्न विधत्ते तस्य अभ्यास· = योगाभ्यास सिद्धि = सिद्धत्वाख्यविशेष उपयाति —> भगे दारुणत्त, महामोहजणगत्त, भूओ दुलहत्त' <— [२/१] इतिपञ्चसूत्रादिवचनजातस्य आज्ञाभङ्गभीतिपरिणामस्य तथाविधजीववीर्यप्रवर्धकत्वात् = तथाविधाभ्यासशुद्ध्यनुकूलस्य जीवाना उत्साहस्य प्रवर्धकत्वात ।

अविराधनाया अपि कारण श्रुतगर्भो गुरुविनय , तेन = श्रुतगर्भगुरुविनयेन आज्ञास्वरूपज्ञानसम्भवात् = जिनाज्ञायोग-सम्बन्धिहेतु-स्वरूपानुबन्धगोचरस्य विज्ञानस्य उत्पादात्, तादृशविज्ञानाच्च यतनावरणक्षयोपशमाधानात् । तदुक्त दशवेकालिके —> जे आयरिय-उवज्झायाण सुस्सूसाविणय करे । तेसि सिक्खा पवड्ढति जलसित्ता इव पायवा ॥<— [९/२/१२] इति । विशेषावश्यकभाष्येऽपि —> चित्तण्णु अणुकूलो सीसो सम्म सुय लहइ <— [९३७] इत्युक्तम् । निशीथचूर्णो अपि —> विणओववेयस्स इह परलोगे वि विज्जाओ फल पयच्छति <— [नि चू १३] इत्युक्तम । ततश्च विनय. सर्वश्रेयोमूलम्, —> कल्याणाना सर्वेषा भाजन विनय <— [७४] इति प्रशमरतिवचनमप्यत्र सवदति । तदुक्त ज्ञाताधर्मकथाङ्गे —> विणयमूले धम्मे पन्नत्ते <— [१/५] । —> धम्मस्स मूल विणय वदति <— [४४४१] इति बृहत्कल्पभाष्यवचनमपि स्मर्तव्यमत्र । विशेषावश्यकभाष्येऽपि —> विणओ सासणे मूल विणीओ सजओ भवे । विणआओ विप्पमुक्कस्स कओ धम्मो कओ तवो ? ॥ <— [वि भा ३४६८] इत्युक्तम् । टीकाकृताऽपि विनयद्वात्रिंशिकाया —> इत्यश्च विनयो मुख्य सर्वानुगमशक्तित । मिष्टान्नेष्विव सर्वेषु निपतन्निभुजो रस ॥ <— [द्वा द्वा २९/२७] इत्युक्तमिति विभावनीय स्वसमयवेदिभि ॥१३/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> अथ अस्य अपि मूल सिद्धान्तकथा, सत्सङ्गम मृत्युपरिभावन चेव दुष्कृत-सुकृतविपाका-लोचनम् ॥१३/१५॥ सिद्धान्तकथा इति । ततश्च परिश्रान्तो यति कथामपि कुर्यात्, तदुक्त पञ्चवस्तुके —> सज्झायाईमतो

ગુરુવિનય જાણવુ [૧૩/૧૪]

અભ્યાસશુદ્ધિજનક અવિરાધનાનું કારણ શું ?

ટીકાર્થ .- અપરાધસ્વરૂપ વિરાધનાનો પરિહાર કરીને જે પુરુષ પ્રયત્ન કરે છે તેને પ્રસ્તુતમા આ અભ્યાસ સિદ્ધિને પામે છે, કારણ કે આજ્ઞાભગના ભયનો પરિણામ જીવોનો તેવા પ્રકારનો વીર્યોલ્લાસ પ્રકૃષ્ટ રીતે વધારે છે અવિરાધાનાનુ = વિરાધનાના પરિહારનુ મૂળ કારણ આગમબોધયુક્ત એવો ગુરુવિનય જાણવો, કારણ કે આગમ દ્વારા જિનાજ્ઞાના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન સભવે છે. [૧૩/૧૪]

જ્ઞાનગર્ભિત ગુરુવિનય કદાપિ છોડશો નહિ

વિશેષાર્થ - આગમના પરિશીલનથી જિનાજ્ઞાના સ્વરૂપનુ તાત્ત્વિક જ્ઞાન થાય છે ગુરુવિનયથી આગમવાચના ગ્રહણ કરવાથી જિનાજ્ઞાનો બોધ આત્મામા પરિણમે છે જિનાજ્ઞાનુ તાત્ત્વિક જ્ઞાન પરિણત થવાથી તે જીવ બહુમાન-વિધિપૂર્વક ગુરુવિનયમા પ્રવૃત્ત થાય છે જેમ આબાના ઝાડ ઉપર કેરી ઊગે ત્યારે આબાની ડાળીઓ ઝૂકે છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાન-આગમબોધ-જિનાજ્ઞાજ્ઞાન પરિણત થાય એટલે વ્યક્તિ વિવેકપૂર્વક વધુ વિનમ્ર બને છે, ગુરુવિનયમા ઉદ્યત થાય છે તેથી જિનાજ્ઞાનુ હેતુ-સ્વરૂપ-ફલ દ્વારા સર્વતોમુખી જ્ઞાન થાય છે આમ ગુરુવિનય અને આગમજ્ઞાન આ બન્ને એકબીજાના યોગ-ક્ષેમ-વિકાસને કરનાર બને છે આવો જ્ઞાનગર્ભિત ગુરુવિનય આત્મામા જિનાજ્ઞાનો ભગ ન થઈ જાય તેની સાવધાનીનો-ભીતિનો પરિણામ જાગૃત કરે છે, કારણ કે આજ્ઞાપાલનના સાનુબધ ઉત્કૃષ્ટ લાભો અને આજ્ઞાભગના ભયકર નુકશાનોનો તેને સારી રીતે ખ્યાલ છે તેના કારણે જિનાજ્ઞાપાલનનો વીર્યોલ્લાસ વધે છે, જિનાજ્ઞાભગનો ત્યાગ કરે છે, આદર-ઉલ્લાસ-વિનય-ઔચિત્ય-વિધિ-જયણાપૂર્વક જિનાજ્ઞાને પાળવાના લીધે ચારિત્ર-સદનુષ્ઠાન, મૈત્રી વગેરે ભાવના સબધી અભ્યાસ તેને સિદ્ધ થાય છે માટે બધાના મૂળમા રહેલ છે જ્ઞાનગર્ભિત ગુરુવિનય તેનો ક્યારેય ત્યાગ ન થઈ જાય તે માટે દરેક મુમુક્ષુએ ઘણી કાળજી રાખવા જેવી છે [૧૩/૧૪]

ગુરુવિનયનુ મૂળ કારણ શુ છે ? આ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર આપતા ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ .- ગુરુવિનયનુ પણ મૂળ છે સિદ્ધાન્તકથા, સત્સગ, મૃત્યુની પરિભાવના અને દુષ્કૃત-સુકૃતના વિપાકની વિચારણા [૧૩/૧૫]

सिद्धान्तकथा = स्वसमयप्रवृत्ति **सत्सङ्गमश्च** = सत्पुरुषसङ्गश्च, मृत्यो परिभावन **चैव** सर्वदा सर्वङ्कष-त्वादिरूपेण, दुष्कृताना = पापाना सुकृताना च पुण्याना यो विपाक = अनुभव तदालोचन = तद्विचारण हेतु-फलभावद्वारेण । **अथ** अनन्तर **मूल** = कारण **अस्यापि** = गुरुविनयस्य सर्वमेतत्समुदित, एतदर्थसिद्धेर्गुरुविनय-मूलत्वात् ॥१३/१५॥ अस्यैव सर्वस्याऽऽदेयतामुपदर्शयन्नाह –> **'एतस्मिन्नि'**त्यादि ।

एतस्मिन् खलु यत्नो विदुषा सम्यक् सदैव कर्तव्यः । आमूलमिद परम सर्वस्य हि योगमार्गस्य ॥१३/१६॥

एतस्मिन् खलु = अस्मिन्नेव प्रागुक्ते सिद्धान्तकथादौ **यत्न** = आदरो **विदुषा** = सुधिया **सम्यक्** = समीचीन **सदैव कर्तव्य, आमूल** = अभिव्याप्त्या कारण **इद** = सिद्धान्तकथादि **परम** = प्रधान[१] **सर्वस्य हि** = यतो **योगमार्गस्य** ॥१३/१६॥

॥ इति त्रयोदश साधुसच्चेष्टा-षोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

तित्थयरकुलाणुरूवधम्माण । कुज्झा कह जईण सवेगविवड्ढण विहिणा ॥९०२॥ जिणधम्मसुट्ठिआण सुणिज्ज चरिआइ पुव्व-साहूण । साहिज्जइ अन्नेसि जहारिह भावसाराइ ॥९०३॥ <– इति ।

मृत्योः परिभावन चेव सर्वदा सर्वङ्कपत्वादिरूपेण यथा –> छायामिसेण कालो सयलजीयाण छल गवेसतो । पास कहवि न मुचइ, ता धम्मे उज्जम कुणह ॥ [ ] इति **वैराग्यशतकादिवचनै** । **उत्तराध्ययनेऽपि** –> जहेव सीहो व मिय गहाय मच्चु नर नेइ हु अतकाले । न तस्स माया व पिया व भाया कालमि तमि सहरा भवति ॥ <– [१३/२२] इत्युक्तम् । **आचाराङ्गेऽपि** –> नत्थि कालस्स णागमो <– [१/२/३] इत्युक्तम् । तदुक्त **पञ्चसूत्रेऽपि** धर्मजागरिकाया –> भीसणो मच्चू, सव्वाभावकारी, अविन्नायागमणो, अणिवारणिज्जो पुणो पुणोऽणुबधी <– [२/१०] इत्यादिकम् । **धर्मोपदेशकुलकेऽपि** –> नियमत्थओवरिगय जइ मच्चु पेच्छई इमो लोगो । तो नाहारे वि रुइ करेज्ज किमकज्जकरणम्मि ॥ <– [८] इत्युक्तम् । **अन्यैरपि** –> गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् <– [ ] इत्युक्तम् । **पापाना योऽनुभवः तद्विचारण,** यथा –> शक्रेणाऽऽपन्निषेधार्थ य सिद्धार्थो न्ययुज्यत । गोशालोत्तरवेलाया जजृम्भे सोऽपि नान्यदा ॥ <– [ ] इति । एव सुकृत-विपाकालोचनमपि भावनीयम् । प्रकृतविशेषणविशिष्ट सदाचारपालन तु परै. विचारणाभिलापेन वर्ण्यते, तदुक्त **महोपनिषदि** –> शास्त्रसज्जनसम्पर्कवैराग्याभ्यासपूर्वकम् । सदाचारप्रवृत्तिर्या प्रोच्यते सा विचारणा <– ॥२९५॥ **एतदर्थसिद्धे**· = परमार्थत सिद्धान्तसत्कथाद्यर्थप्राप्ते. **गुरुविनयमूलत्वात्,** गुरुविनय विना प्राप्तस्य सिद्धान्तश्रवणादे धनकीर्त्यादिवस्त्वन्तरोपायत्वेऽपि न परमार्थसाधकत्वमिति ध्येयम् । इदमेवाभिप्रेत्य **बृहत्कल्पभाष्येऽपि** –> विणयाऽहीया विज्जा देति फल इह परे य लोगम्मि । न फलति विणयहीणा सस्साणि व तोयहीणाइ ॥५२०३॥ <– इत्युक्तम् । इत्थञ्च योगत्रिकावेदनमकारि, तदुक्त **भागवते** –> योगास्त्रयो मया प्रोक्ता भक्ति-ज्ञान-क्रियात्मका. <– [११/२०/६] । पञ्चमादिषोडशकेषु भक्तियोग प्रदर्शित., एकादशे षोडशके ज्ञानयोग उपदर्शित , नवमे षोडशके इह च क्रियायोगो दर्शित इति ध्येयम् ॥१३/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> विदुषा एतस्मिन् खलु सदैव सम्यक् यत्न कर्तव्य हि सर्वस्य योगमार्गस्य इद परम आमूलम् ॥१३/१६॥ योगदीपिका स्पष्टा ॥१३/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचिताया कल्याणकन्दल्या त्रयोदशषोडशक- योगदीपिकाविवरणम् ।

❀ ગુરુવિનયના કારણોને અપનાવીએ ❀

ટીકાર્થ - [૧] જૈન આગમિક સિદ્ધાન્તોની કથા = પ્રવૃત્તિ કરવી [૨] સત્પુરુષોનો સગ કરવો [૩] 'સર્વદા સર્વ જીવોને મૃત્યુ પોતાના તરફ ખેંચી રહ્યુ છે' ઈત્યાદિ સ્વરૂપે મૃત્યુની સર્વતોમુખી ભાવના-વિચારણા કરવી [૪] હેતુમુખે અને ફળમુખે પાપ અને પુણ્યના વિપાકની = અનુભવની વિચારણા કરવી આ ચારેય ભેગા થયેલા ગુરુવિનયના સાક્ષાત્ કારણ છે આ ચારેયની અર્થથી [માત્ર શબ્દથી નહિ] સિદ્ધિ થવી એ ગુરુવિનયનુ મૂળ કારણ છે [૧૩/૧૫]

'બધાને માટે આ જ ઉપાદેય = ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે' એવુ બતાવતા ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ - વિદ્વાને આમા જ સદાય સમ્યક્ યત્ન કરવો જોઈએ, કારણ કે બધા યોગમાર્ગનુ આ જ પરમ વ્યાપક કારણ છે [૧૩/૧૬]

ટીકાર્થ .- પૂર્વોક્ત સિદ્ધાન્તકથા વગેરેમા જ વિદ્વાને સદૈવ સમ્યક્ આદર કરવો જોઈએ કારણ કે આ સિદ્ધાન્તકથા વગેરે જ બધા યોગમાર્ગનુ પરમ અભિવ્યાપ્ત = સર્વવ્યાપી કારણ છે [૧૩/૧૬]

१ मुद्रितप्रतौ 'प्रधान' इति नास्ति ।

૧૩ મા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ સાત પ્રશ્નોના સવિસ્તર જવાબ આપો

૧ ગુરુવિનય વર્ણવો
૨ યોગાભ્યાસનુ નિરૂપણ કરો
૩ સાધુની ભિક્ષાચર્યા પરાર્થકરણ કઈ રીતે ?
૪ મૈત્રીના ચાર ભેદ બતાવો
૫ પ્રમોદના ચાર પ્રકાર સમજાવો
૬ ચાર પ્રકારના યોગીઓ જણાવો
૭ અભ્યાસ કેવી રીતે શુદ્ધ બને ?
૮ ગુરુવિનયના કારણો જણાવો
૯ શ્રુતગર્ભિત ગુરુવિનયનો મહિમા જણાવો
૧૦ મૈત્રી વગેરે ભાવના કોને પરિણમે ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) સ્વાધ્યાય	(A) આગમ
(૨) ગુરુવિનય	(B) અપ્રમાદપરાયણતા
(૩) કાઉસગ્ગ	(C) શબ્દ
(૪) અવિરાધના	(D) પ્રતિમા
(૫) સ્વજન	(E) ગુરુવિનયકારણ
(૬) ઈતિકર્તવ્યતા	(F) પચવિધ
(૭) ઊર્ણ	(G) ચતુર્વિધ
(૮) આલબન	(H) દોષત્યાગ
(૯) કર્મવિપાક વિચાર	(I) નાલબન્દ્ર
(૧૦) પરમાનદહર્ષ	(J) ઉજી ચોથી ભાવના

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂર્ણ કરો

૧ સાધુની સુદર ચેષ્ટા ______ પ્રકારની છે (૫, ૬, ૧૨)
૨ ઉલ ગ્લાનને અપથ્ય આપવુ તે ______ કરુણા છે (મોહયુક્ત, અન્યહિતયુક્ત, સુખયુક્ત)
૩ પરિચિત વ્યક્તિ સાથે મિત્રતા તે ______ સબધીમૈત્રી કહેવાય (સ્વજન, ઈતર, સામાન્યજન)
૪ અપથ્યભક્ષણ વિશે આનદ તે ______ વિષયક પ્રમોદ જાણવો (સુખમાત્ર, પર, અનુબધ)
૫ ગ્લાનને અપથ્ય ખાતા ન રોકવો તે ______ ગર્ભિત ઉપેક્ષા બને (કરુણા, નિર્વેદ, અનુબધ)
૬ નિષ્પન્નયોગીનુ મન ______ હોય (મૈત્રીયુક્ત, પરોપકારી, ધૈર્યવાળુ)
૭ ______ એ યોગપ્રવૃત્તિનુ પ્રથમ લક્ષણ છે (ઋતભરા બુદ્ધિ, વૈરાદિનાશ, અલૌલ્ય)
૮ નામ માત્રથી યોગી હોય, વાસ્તવમા સદાચારશૂન્ય હોય તે ______ યોગી કહેવાય (ગોત્ર, કુલ, ભ્રષ્ટ)
૯ ______ ગર્ભિત વિનય વિરાધનાત્યાગનુ બળ આપે છે (જ્ઞાન, તપ, વૈરાગ્ય)
૧૦ મોક્ષમા મૈત્રી વગેરે ભાવો ______ (હોય, ન હોય, પ્રકૃષ્ટ હોય)

નોંધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ 'નાલપ્રતિબદ્ધ' એટલે શુ ? ઉદાહરણસહિત સમજાવો
૨ ચિત્તવૃત્તિનિરોધને યોગ કેમ ન મનાય ?
૩ યોગની અલગ-અલગ સાત વ્યાખ્યા જણાવો
૪ વસ્ત્રૈષણાવિધિ જણાવો
૫ સામાયિકમા ઉચિત પ્રવૃત્તિ શા માટે થાય ?
૬ ઈતિકર્તવ્યતાનુ નિરૂપણ કરો
૭ મૈત્રી વગેરે ભાવના કેવી રીતે આત્મસાત્ થાય ?
૮ યોગીના નિર્વિકલ્પ ચિત્તને ઓળખાવો
૯ અભ્યાસનુ સ્વરૂપ શુ છે ? તે કેવી રીતે શુદ્ધ બને ?
૧૦ ગુરૂવિનયનુ મહત્ત્વ ૧૦ મુદ્દામા જણાવો

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપથી જવાબ આપો

૧ વૈયાવચ્ચ ગુરુમા કયા સબધથી રહે ? તે સમજાવો
૨ ગુરુબહુમાન મોક્ષસ્વરૂપ કઈ રીતે બને ?
૩ ખિન્ન થયેલ ગૌતમસ્વામીને ભગવાને શુ જણાવ્યુ
૪ આજ્ઞાયોગ ઓળખાવો
૫ વિનીતના પાચ લક્ષણ બતાવો
૬ મર્યાદા અને અભિવિધિનો ભેદ સમજાવો
૭ યોગના આઠ અગ બતાવો
૮ પાત્રૈષણાવિધિ જણાવો
૯ અવિધિથી સ્વાધ્યાય કરવામા શુ દોષ છે ?
૧૦ યોગસિદ્ધ પુરુષના લક્ષણ જણાવો
૧૧ ધર્મની વ્યાખ્યા જણાવો
૧૨ રાગાદિના બે પ્રકારના નાશ જણાવો
૧૩ મોહગર્ભિત કરુણા સમજાવો
૧૪ કરુણા અને ઉપેક્ષાના પ્રથમ ભેદમા અભેદ કેમ નથી ?
૧૫ બાહ્ય વસ્તુ રાગ-દ્વેષનુ કારણ કેમ નથી ?
૧૬ ક્ષમા વગેરે કોને સભવી શકે ?
૧૭ યોગારભના લક્ષણ જણાવો
૧૮ ભગવાનમા અનુગ્રહની ઈચ્છા કેવી રીતે સભવે ?
૧૯ યોગી પરમાર્થનો અભ્યાસ કેવી રીતે કરે ?
૨૦ ત્રણ યોગનુ સ્વરૂપ સમજાવો

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો.

૧ આગમબોધ ______ છે (નમનશીલ, ઉદ્ધતતાયુક્ત, વ્યાપક)
૨ ______ દિવસમા અડધો શ્લોક કઠસ્થ થાય તો પણ જ્ઞાનપુરુષાર્થ ન છોડવો (૮, ૧૫, ૩૦)
૩ ધ્યાનસિદ્ધિ માટે ______ ની મુખ્ય આવશ્યકતા છે (એકાગ્રતા, મૈત્રીઆદિભાવના, યોગાસન)
૪ સ્વાધ્યાયથી થાકેલા સાધુઓ ______ કરે (આરામ, યોગાસન, ધર્મકથા)
૫ ______ નુ ક્યારેય નિવારણ ન થઈ શકે (મૃત્યુ, કર્મ, ખરાબ સસ્કાર)
૬ મહોપનિષદ્મા વિશિષ્ટ સદાચારને ______ જણાવેલ છે (વિચારણા, ક્રિયાયોગ, ધર્મ)

મુનિ યશોવિજય કૃત સંસ્કૃત-હિન્દી-ગુજરાતી વ્યાખ્યાયુક્ત ગ્રંથની સૂચિ

નામ	મૂલ્ય રૂ
૧ **દ્વિવર્ણરત્નમાલિકા** - મૂલકાર :- શ્રીપુણ્યરત્નસૂરિજી મ મૂલ + સંસ્કૃત ટીકા + ગુજરાતી ભાવાનુવાદ	૦૦-૦૦
૨ **ન્યાયાલોક** - કર્તા :- મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી ગણિવર મૂલ + ભાનુમતી (નવ્ય સંસ્કૃત ટીકા) + પ્રતિદાયિની (ગુજરાતી વ્યાખ્યા)	૧૭૦-૦૦
૩ **ભાષારહસ્ય** - કર્તા :- મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી ગણિવર મૂલ + સ્વોપજ્ઞવિવરણ + મોક્ષરત્ના (અભિનવ સંસ્કૃત ટીકા) + કુસુમામોદા (હિન્દી વિવેચના)	૧૬૦-૦૦
૪ **સ્યાદ્વાદરહસ્ય** (મધ્યમ) (પ્રથમ ખંડ) મૂલકાર :- કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિશ્વરજી મહારાજ મધ્યમ-સ્યાદ્વાદરહસ્યકર્તા - મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી ગણી મૂલ + સંસ્કૃત વિવરણ + જયલતા (નૂતન સંસ્કૃત ટીકા) + રમણીયા (હિન્દી વ્યાખ્યા)	૧૫૦-૦૦
૫ **સ્યાદ્વાદરહસ્ય** (મધ્યમ) (દ્વિતીય ખંડ)	૧૪૫-૦૦
૬ **સ્યાદ્વાદરહસ્ય** (મધ્યમ) (તૃતીય ખંડ)	૧૪૦-૦૦
૭ **વાદમાલા** - કર્તા :- મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીગણી મૂલ + હેમલતા (નૂતન સંસ્કૃત ટીકા) + વલ્લભા (હિન્દી વ્યાખ્યા)	૧૨૦-૦૦
૮ **ષોડશક** (ભાગ-૧) - મૂલકાર :- શ્રી હરિભદ્રસૂરિશ્વરજી મહારાજ યોગદીપિકાકાર :- મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણિવર્ય મૂલ + યોગદીપિકા + કલ્યાણકંદલી (અર્વાચીન સંસ્કૃત ટીકા) + રતિદાયિની (ગુજરાતી વ્યાખ્યા)	૧૦૦-૦૦
૯ **ષોડશક** (ભાગ-૨)	મુદ્રલાયસ્થ
૧૦ **અધ્યાત્મોપનિષત્** મૂલ + અધ્યાત્મવૈશારદી (અદ્યતન સંસ્કૃત ટીકા) + અધ્યાત્મપ્રકાશ (ગુજરાતી વિવેચન)	મુદ્રલાયસ્થ

-: પ્રાપ્તિ સ્થાન :-

દિવ્ય દર્શન ટ્રસ્ટ, ૩૬, કલિકુંડ સોસાયટી, ધોળકા, PIN - 387810

<u>સૂચના :- જ્ઞાનનિધિ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ ઉપરોકત ગ્રંથ અધ્યયનશીલ સાધુ-સાધ્વીજી ભગવતોને ભેટ રૂપે મળી શકશે</u>

चतुर्दशं योगभेदषोडशकम्

आमूलमिद योगमार्गस्य' (१३/१६) इत्युक्तम् । तत्र कतिविधो योग इत्याह —> **'सालम्बन'** इत्यादि ।

सालम्बनो निरालम्बनश्च योगः परो द्विधा ज्ञेयः । जिनरूपध्यान खल्वाद्यस्तत्तत्त्वगस्त्वपरः ॥१४/१॥

सह आलम्बनेज चक्षुरादिज्ञानविषयेण प्रतिमादिना वर्तत इति **सालम्बन , निरालम्बनश्च** आलम्बनात् विषय-भावापत्तिरूपात् निष्क्रान्त , यो हि छद्मस्थेन ध्यायते न च स्वरूपेण दृश्यते, **योग** = ध्यानविशेष **पर** = प्रधानो **द्विधा ज्ञेय** । जिनरूपस्य समवसरणस्थस्य ध्यान = चिन्तन **खलु**शब्दो वाक्यालङ्कारे **आद्य** = प्रथमो **योग**

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> परो योग सालम्बनो निरालम्बनश्च द्विधा ज्ञेय । जिनरूपध्यान खलु आद्य , अपर. तु तत्तत्त्वग ॥१४/१॥ इय कारिका **योगविंशिकावृत्त्यादौ** [यो वि १९] समुद्धृता । **प्रतिमादिना वर्तत** इति **सालम्बनः** योगो रूपस्थध्यानपदेनाप्युच्यते । तदुक्त **योगशास्त्रे** —> जिनेन्द्रप्रतिमारूपमपि निर्मलमानस । निर्निमेषदृशा ध्यायन्, रूपस्थ-ध्यानवान् भवेत् ॥ <— [९/१०] इति । प्रशस्तालम्बनेन मन प्रशस्त कार्यमित्युपदेश. । तदुक्त **अध्यात्मसारे** —> आलम्बनै प्रशस्तैः प्रायो भाव· प्रशस्त एव यत । इति सालम्बनयोगी मन शुभालम्बन दध्यात् ॥ <— [२०/१५] इति । **श्रीश्रीपालकथा-या श्रीरत्नशेखरसूरिभिरपि** —> भावो वि मणोविसओ मण च अइदुज्जय निरालब । तो तस्स नियमणत्थ कहिय सालबण झाण ॥२१॥ <— इत्युक्तम् । **निरालम्बनश्च** योगो रूपातीतध्यानपदेनोच्यते, यथोक्त **योगशास्त्रे** —> अमूर्तस्य चिदानन्दरूपस्य परमात्मन । निरञ्जनस्य सिद्धस्य ध्यान स्याद्रूपवर्जितम् ॥ [१०/१] <— इति । **भास्करनन्दिनाऽपि ध्यानस्तवे** —> परमात्मान-मात्मान ध्यायतो ध्यानमुत्तमम् । रूपातीतमिद देव ! निश्चित मोक्षकारणम् ॥३६॥ <— इत्युक्तम् । अयमेव निरालम्बनयोगः **तत्त्वानुशासने नागसेनेनाऽपि** —> लोकाग्रशिखरारूढमुदूढसुखसम्पदम् । सिद्धात्मान निराबाध ध्यायेन्निर्धूतकल्मषम् ॥<— [४/३३] इत्येवमुक्त. । **भावसङ्ग्रहे तु** —> ण य चितइ देहत्थ देह च ण चितए किपि । ण सगयपरगयरूव त गयरूव णिरालब ॥ <— [६२८] इत्युक्तम् । **ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेणापि** —> चिदानन्दमय शुद्धममूर्त्त परमाक्षरम् । स्मरेद्यत्रात्मनात्मान तद्रूपातीतमिष्यताम् [४०/१६] इत्युक्तम् । **आलम्बनात् विषयभावापत्तिरूपात्** = चक्षुरादिज्ञानगोचरताशालिन **निष्क्रान्तः** = अतिक्रान्त । एतदेव स्पष्टयति-यो हीति । न चाऽतीन्द्रियालम्बनत्वेनायमपि सालम्बन एव स्यादित्यारेकणीयम्, अरूप्यालम्बन-स्येषदालम्बनत्वेन 'अलवणा यवागू ' इत्यत्रेवात्र नञ्पदप्रवृत्तेरविरोधात् । तदुक्त **योगविंशिकाया** —> आलबण पि एव रूवमरूवी य इत्थ परमुत्ति । तग्गुणपरिणइरूवो सुहुमो अणालबणो नाम ॥१९॥ <— इति । अरूपितत्त्वस्य ईषदालम्बनत्वादनालम्बनत्वमुक्तम् । विषयतामात्रेण तस्याऽऽलम्बनत्वमनूद्यापि तद्विषययोगस्येषदालम्बनत्वमेव प्रासाधीति फलतो न कश्चिद्विशेष इति स्मर्तव्यम् । **योगः** = ध्यानविशेषः अध्यात्मभावनायोगापेक्षया **प्रधानो द्विधा ज्ञेय** इति । प्रकृतसालम्बन-निरालम्बनयोगावेव परै. सगुण-निर्गुणध्यानतयेष्यते । तदुक्त **शाण्डिल्योपनिषदि** —> अथ ध्यानम् । तद् द्विविध सगुण निर्गुणश्चेति । सगुण मूर्तिध्यानम् ।

❀ રતિદાયિની ❀

'સિદ્ધાન્તકથા વગેરે યોગમાર્ગનુ મૂળભૂત કારણ છે' - આવુ ૧૩ મા ષોડશકમા કહ્યુ 'યોગમાર્ગનો ઘટક યોગ કેટલા પ્રકારનો છે ?' આ શકાનુ સમાધાન કરવા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ ·- પ્રધાન યોગ બે પ્રકારનો જાણવો - આલબન અને નિરાલબન જિનરૂપધ્યાન એ પ્રથમ = સાલબન યોગ છે જિનસ્વભાવગામી અપર = બીજો = નિરાલબન યોગ જાણવો [૧૪/૧]

☰ સાલંબન અને નિરાલંબન યોગ ☰

ટીકાર્થ ·- આલબન સહિત જે યોગ હોય તે સાલબન યોગ જાણવો આલબનશબ્દનો અર્થ છે ચક્ષુ વગેરે ઈંદ્રિયથી ઉત્પન્ન થનાર ચાક્ષુષ વગેરે પ્રત્યક્ષનો વિષય બનનાર પ્રતિમા વગેરે ચાક્ષુષાદિ પ્રત્યક્ષની વિષયતાની પ્રાપ્તિ જેમા છે તેવા પ્રતિમાદિસ્વરૂપ આલબનથી નીકળી ગયેલ હોય અર્થાત્ આલબનરહિત હોય તે નિરાલબનયોગ જાણવો મતલબ કે જે છદ્મસ્થ જીવ વડે ધ્યાન ધરાય પરતુ સ્વરૂપથી ચક્ષુ વગેરે દ્વારા ન દેખાય તેવો યોગ અર્થાત્ ધ્યાનવિશેષ આ બન્ને યોગ પ્રધાન જાણવો [અધ્યાત્મ-ભાવનાસ્વરૂપ યોગની અપેક્ષાએ ધ્યાનયોગ પ્રધાન જાણવો] આમ આ ધ્યાનયોગ બે પ્રકારનો જાણવા સમવસરણમા બેઠેલા જિનેશ્વર-તીર્થંકરદેવના રૂપનુ ધ્યાન-ચિતન કરવુ તે પ્રથમ સાલબન યોગ છે મૂળ ·. ુ' પદ વાક્યની શોભા માટે છે.

सालम्बन । तस्यैव जिनस्य तत्त्व = केवलजीवप्रदेशसङ्घातरूप केवलज्ञानादिस्वभाव तस्मिन् गच्छतीति तत्तत्त्वग तु एवकारार्थे, अपर = द्वितीय, शुद्धपरमात्मगुणध्यान निरालम्बनमित्यर्थ ॥१४/१॥

कथ पुनर्जिनरूप ध्यातव्यम् ? इत्याह -> 'अष्टे'त्यादि ।

अष्टपृथग्जनचित्तत्यागाद्योगिकुलचित्तयोगेन । जिनरूप ध्यातव्य योगविधावन्यथा दोषः ॥१४/२॥

अष्ट च तानि पृथग्जनचित्तानि = अयोगिजनमनांसि तेषा त्यागात् योगिकुलस्य = योगिपारम्पर्यस्य चित्त = मन तद्योगेन = तदभ्युपगमेन जिनरूप = परमात्मस्वरूप **ध्यातव्य योगविधौ** = ध्यानाचारे **अन्यथा दोष** = अपराध, निरपेक्षवृत्तौ मानसातिचारस्यापि भङ्गरूपत्वात् ॥१४/२॥

कल्याणकन्दली

निर्गुणमात्मतादात्म्यम् <- [१/८/१०]। निर्गुणत्वञ्चौदयिकादिभावापेक्षयाऽवगन्तव्यम् । योगव्याख्या च विष्णुपुराणे -> आत्मप्रयत्नसापेक्षा विशिष्टा या मनोगति । तस्या ब्रह्मणि सयोगो 'योग' इत्यभिधीयते ॥ <- [ ] इत्येवमुक्ता ।

योगस्यैव कर्मक्षये विशिष्टसामर्थ्यम् । तदुक्त मोक्षधर्मे -> नास्ति योगसम बलम् <- [३१६/२] । प्रारब्धकर्मवैफल्यमपि योगफलतया परेषामभीष्टम् । तदुक्त योगवार्तिके विज्ञानभिक्षुणा -> योगद्वयेनाखिलसंस्कारक्षये भोगसंस्काराख्यसहकार्यभावात् प्रारब्ध कर्माऽपि यत्फलाक्षम भवति । इदमपि योगफलम् <- [यो सू १/२ योगवा पृ ५] इति ॥१४/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> अष्टपृथग्जनचित्तत्यागात् योगिकुलचित्तयोगेन जिनरूप ध्यातव्य, अन्यथा योगविधौ दोष ॥१४/२॥

निरपेक्षवृत्तौ = आज्ञाऽनपेक्षयोगप्रवृत्तौ तु मानसातिचारस्यापि = मनोमात्रजन्यस्यापि अतिचारस्य निश्चयनयतो भङ्गरूपत्वात् = असङ्गानुष्ठानभ्रंशस्वरूपत्वात्, असङ्गध्यानयोगपरिणामविरहात् । योग-व्रत-सदनुष्ठान-ध्यानादिप्रवृत्ता आज्ञासापेक्षाया वचनानुष्ठानरूपाया योगादिपरिणामोपधानव्याप्याया अनाभोग-शक्तिवैकल्यादिना जायमानस्य वैगुण्यस्य तत्त्वतोऽतिचाररूपतेव, व्यवहारनयत तदानीं वचनानुष्ठानस्याऽभग्नत्वात् । यद्वोपवास-प्रतिलेखन-प्रतिक्रमण-प्रमार्जन-पूजन-विहारादिबाह्ययोगस्य शरीरस्वास्थ्य-देश-कालादिसापेक्षतया विधिपरतायामप्यनाभोगादिना तद्वैकल्यस्यातिचाररूपता व्यवहारनयतोऽभिमता । सिद्धस्य तात्त्विकध्यानयोगस्य बाहुल्येन देहसौष्ठव-क्षेत्र-समयाद्यनपेक्षतया तत्र मानसातिचारस्याऽपि भङ्गरूपतेव, तस्य स्वापराधप्रयुक्तत्वात् ।

તે જ જિનેશ્વરના કેવલજ્ઞાનાદિસ્વભાવવાળા કેવલ જીવના પ્રદેશોના સંઘાત = સમૂહસ્વરૂપ તત્ત્વને અનુસરનાર એવુ શુદ્ધપરમાત્મગુણધ્યાન એ બીજો નિરાલંબન યોગ જાણવો [૧૪/૧]

<u>વિશેષાર્થ</u> :- જિનપ્રતિમાનુ ધ્યાન કે આંખ બંધ કરીને સમવસરણસ્થ તીર્થંકરને મુખ્ય કરીને તેમનુ અદ્ભુત રૂપ, અષ્ટપ્રાતિહાર્ય વગેરેનુ ધ્યાન એ સાલંબન ધ્યાન = યોગ છે પરમાત્માના કેવલજ્ઞાનાદિ શુદ્ધ ગુણોનુ ધ્યાન, પરમાણુદ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનુ ધ્યાન વગેરે અરૂપી તત્ત્વવિષયક ધ્યાન નિરાલંબન યોગ કહેવાય છે અહીં એ પણ ખ્યાલમા રાખવુ કે યોગબિંદુ [ગા ૩૧ તથા ૩૫૮ થી ૩૬૭] ગ્રંથમા અધ્યાત્મ, ભાવના, ધ્યાન, સમતા અને વૃત્તિસંક્ષય - આમ પાચ પ્રકારના યોગ બતાવેલ છે કે જે ઉત્તરોત્તર ચઢિયાતા છે અધ્યાત્મ અને ભાવના યોગની અપેક્ષાએ ધ્યાનયોગ પ્રધાન હોવાથી સાલંબન ધ્યાન અને નિરાલંબન ધ્યાન આ બન્નેને પ્રસ્તુતમા પ્રધાન કહેલ છે [૧૪/૧]

જિનરૂપનુ ધ્યાન કેવી રીતે કરવુ ? આનો જવાબ આપતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> :- સામાન્ય માણસોના આઠ પ્રકારના ચિત્તને છોડી યોગીકુલના ચિત્તને સ્વીકારીને જિનરૂપનુ ધ્યાન ધરવુ, બાકી ધ્યાનના આચારમા દોષ લાગે [૧૪/૨]

<u>ટીકાર્થ</u> - પૃથગ્જન = યોગીથી પૃથગ્જન = અયોગી લોકોના આઠ પ્રકારના મનનો ત્યાગ કરીને યોગીની પરપરાના મનને સ્વીકારીને પરમાત્માના સ્વરૂપનુ ધ્યાન ધરવુ જોઈએ બાકી ધ્યાનના આચારમા દોષ લાગે, કારણ કે નિરપેક્ષવૃત્તિમા = ધ્યાનયોગમા માનસિક અતિચાર પણ ભગસ્વરૂપ છે [૧૪/૨]

<u>વિશેષાર્થ</u> - ઉપવાસાદિ પચ્ચખાણ, પૂજા, વ્રતપાલન, પડિલેહણ, પ્રમાર્જન, લોચ, વિહાર વગેરે બાહ્ય યોગો શરીરસ્વાસ્થ્ય, દેશ, કાળ, સાધનસામગ્રી વગેરેને સાપેક્ષ પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપ હોવાથી તેની ત્રુટિ, સ્ખલના, ન્યૂનતા વગેરેના કારણે, વિધિસાપેક્ષ રહેવા છતા, કાયિક-વાચિક-માનસિક નાનો દોષ લાગે તો તે તે બાહ્ય યોગોનો ભગ નથી કહેવાતો, પણ અતિચાર કહેવાય છે પરતુ તાત્ત્વિક ધ્યાન વગેરે યોગો નિરપેક્ષપ્રવૃત્તિસ્વરૂપ છે અર્થાત્ બાહ્ય સાધનસામગ્રીથી મુખ્યતયા નિરપેક્ષ છે માટે જ તેમા માનસિક અતિચાર પણ લાગે તો ધ્યાનભગ કહેવાય છે ધ્યાનમા લાગતો માનસિક અલ્પ દોષ બાહ્યસામગ્રીવિકલ્યાદિપ્રયુક્ત નથી પરતુ સ્વાપરાધપ્રયુક્ત છે વળી, બીજી વાત એ પણ છે કે ઉપવાસાદિ પચ્ચખાણ, પૂજા, પડિલેહણ વગેરે પ્રવૃત્તિ મુખ્યતયા વ્યવહાર નયનો વિષય છે જ્યારે તાત્ત્વિક ધ્યાન એ નિશ્ચય નયનો મુખ્યતયા વિષય કહેવાય વ્યવહાર નયમા અલ્પ દોષસ્વરૂપ અતિચારનો

तान्येव त्याज्यान्यष्टौ चित्तान्याह –> 'खेदे'त्यादि ।

खेदोद्वेगक्षेपोत्थानभ्रान्त्यन्यमुद्रुगाऽऽसङ्गैः । युक्तानि हि चित्तानि प्रबन्धतो वर्जयेन्मतिमान् ॥१४/३॥

(१) खेद = पथि परिश्रान्तवत् पूर्वक्रियाप्रवृत्तिजनित उत्तरक्रियाप्रवृत्तिप्रतिबन्धक दुःखम्-। (२) उद्वेग = कष्टसाध्यताज्ञानजनितमालस्य, यद्वशात् कायखेदाभावेऽपि स्थानस्थितस्यैव क्रिया कर्तुमनुत्साहो जायते, कुर्वाणोऽपि ततो न सुख लभते । (३) क्षेप = अन्तराऽन्तराऽन्यत्र चित्तन्यास । (४) उत्थान = चित्तस्याऽप्रशान्तवाहिता, मदनप्रभृतीनामुद्रेकान्मदावष्टब्धपुरुषवत् । (५) भ्रान्ति = अतस्मिंस्तद्ग्रहरूपा, शुक्तौ रजताध्यारोपवत् । (६) अन्यमुत् = प्रकृतकार्यान्यकार्यप्रीति । (७) रुग् = रोग पीडा भङ्गो वा । (८) आसङ्ग = प्रकृतानुष्ठाने

कल्याणकन्दली

इदश्चाखण्डैकाकारपदार्थग्राहकशुद्धनिश्चयनयानुरोधेनोक्तम् । अत एवाष्टादशसहस्रशीलाङ्गरथोऽविकल एवाभ्युपगम्यते निश्चयेन, तद्वैकल्यस्याऽपि तद्भङ्ग एव पर्यवसानात् । निश्चयतो योगस्याखण्डचित्तपरिणामरूपतयैव नैश्चयिकप्रत्याख्यानात्मके सर्वविरति-प्रत्याख्यानेऽपवादाऽऽगारादिक नैवाऽङ्गीक्रियते, अन्यथा तादृशाखण्डपरिणामसम्पादनानुकूलोत्साहभङ्गापातात् । कालग्रहणादिविधि-रप्येतादृक्षनिश्चयानुगृहीतव्यवहारनयेनावसेय इति दिक् ॥१४/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> मतिमान् खेदोद्वेगक्षेपोत्थानभ्रान्त्यन्यमुद्रुगासङ्गै युक्तानि हि चित्तानि प्रबन्धतो वर्जयेत् ॥१४/३॥ इयञ्च कारिका **सार्धशतत्रयप्रमितसीमन्धरस्वामिस्तवनटिप्पणक** - [१०/१२] **योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्ति**-[द्वा द्वा. १८/१२]**योगदृष्टिसमुच्चयवृत्त्यादौ** [गा.१६] समुद्धृता वर्तते ।

[१] **खेदः = पूर्वक्रियाप्रवृत्तिजनित उत्तरक्रियाप्रवृत्तिप्रतिबन्धक दुःखम्** । न हि श्रान्ते शरीरे क्लान्ते च चेतसि सत्प्रवृत्त्यौपयिक दार्ढ्य सम्भवति । तद्विरहे च कथ प्रणिधानादिगर्भा सत्प्रवृत्ति सम्भवेत् । यथोक्त **वाल्मीकेन रामायणे** –> शरीरस्य भवेत् खेद कस्तत् कर्म समाचरेत् <– [अरण्यकाण्ड-५०/१९] । ततश्च कृषिकर्मणि वारिवत् सत्कर्मणि प्रणिधानमावश्यकमिति ध्वन्यते । **स्थानस्थितस्यैव** = अविद्यमानाऽऽयासस्य, एवकारोऽयोगव्यवच्छेदार्थ । **न सुख लभते**, उत्साहस्य तत्कारणत्वात् । **अनेन** –> अनिर्वेद पर सुख <– [सुदरकाण्ड-१२/१०] इति **वाल्मीकीरामायणवचनमपि**

સ્વીકાર છે જ્યારે નિશ્ચય નયના મતે અતિચાર હોતા જ નથી કા તો ધ્યાન કા તો ધ્યાનભગ સદોષ ધ્યાન એ નિશ્ચય નયને માન્ય નથી નિશ્ચય નયથી વસ્તુ અખડ હોય છે, સખડ નહિ સખડ વસ્તુ એ અવસ્તુ છે નિરશ-અખડ-એકાકાર વસ્તુને માનનાર નિશ્ચય નયના મતે અતિચાર નથી, તેમ આગાર-અપવાદ-છૂટછાટ પણ નથી માટે જીવનપર્યંત પ્રામાણિક પ્રણિધાનસ્વરૂપ સર્વવિરતિ દીક્ષાર્થીને ઉચ્ચરાવવામા આવે છે ત્યારે સામાયિક સૂત્રમા પણ કોઈ આગાર વગેરે રાખવામા આવેલ નથી જો આગાર-અપવાદ-છૂટછાટપૂર્વક 'કરેમિ ભતે' સૂત્ર સાધુને ઉચ્ચરાવવામા આવે તો સર્વવિરતિપરિણામ-સર્વવિરતિપ્રણિધાન અખડના બદલે સખડ બની જવાથી સર્વવિરતિ = સર્વથા સર્વદા સર્વત્ર વિરતિપ્રણિધાન જ ખડિત થઈ જાય સર્વવિરતિપરિણતિ આત્મસાત્ થવાનો ઉલ્લાસ મદ-હીન-નિસ્તેજ બની જાય સાધુ ભગવતો અપવાદમાર્ગે નદી ઉતરે ત્યારે પણ તેમનો સર્વપાપવિરતિપ્રણિધાન તો અખડ જ હોય છે તે વખતે વ્યવહાર ચારિત્રમા અતિચાર લાગવા છતા પણ નૈશ્ચયિક સર્વવિરતિપરિણામધારા અખડ-અસ્ખલિત જ રહે છે નિરતિચાર-અખડ-અભાગ એવા ધ્યાન યોગના પુરસ્કર્તા નિશ્ચય નયને અભિમુખ એવા વ્યવહાર નયથી પ્રદર્શિત અનુષ્ઠાન તરીકે કાલગ્રહણ, સજ્જાય પઠવવાની [સ્વાધ્યાયપ્રસ્થાપનની] વિધિ, કાલ પવેવવાની [કાલપ્રવેદનની] વિધિ વગેરે ગણી શકાય, કે જેનો અભ્યાસ-પાલન-સ્વીકાર હાલમા પણ યોગોદ્વહનમા [જોગમા] સાધુ ભગવતો કરે છે ઇતિ દિક્ [૧૪/૨]

છોડવા યોગ્ય તે જ આઠ અયોગીચિત્તને ગ્રથકારશ્રી બતાવે છે

ગાથાર્થ - બુદ્ધિશાળીએ [૧]ખેદ, [૨]ઉદ્વેગ, [૩]ક્ષેપ, [૪]ઉત્થાન, [૫]ભ્રાન્તિ, [૬]અન્યમુદ્, [૭]રોગ, [૮]આસગ દોષોથી યુક્ત એવા ચિત્તને પ્રવાહથી [સાનુબધ રીતે] છોડવા જોઈએ [૧૪/૩]

⋙ આઠ દોષને છોડીએ ⋘

ટીકાર્થ - [૧] ખેદ = માર્ગમા થાકેલાની જેમ પૂર્વ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થયેલ એવુ ઉત્તરકાલીન ક્રિયાની પ્રવૃત્તિમા પ્રતિબધક દુ ખ-થાક [૨] ઉદ્વેગ =કષ્ટસાધ્યતાનુ જ્ઞાન થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ આળસ કે જેના કારણે કાયિક ખેદ ન હોવા છતા સ્થાને બેઠા બેઠા જ ક્રિયાને કરવાનો અનુત્સાહ થાય છે અને કરવા છતા પણ મજા ન આવે [૩] ક્ષેપ = વચ્ચે વચ્ચે મન બીજે જાય [૪] ઉત્થાન = કામ વગેરેના ઉદ્રેકથી-આવેગથી મત્ત થયેલ પુરુષની જેમ ચિત્તની અપ્રશાતવાહિતા [૫] ભ્રાન્તિ = છીપમા ચાદીના આરોપની જેમ તેના અભાવમા તેનો ભ્રમ અર્થાત્ ક્રિયામા કર્યા કે ન કર્યાનો ભ્રમ [૬] અન્ય મુદ્ = પ્રસ્તુત કાર્યને મૂકી અન્ય કાર્યમા પ્રીતિ [૭] રોગ = ચિત્તની પીડા કે મનોભગ [૮] આસગ = વિહિત એવા અન્ય અનુષ્ઠાનમા જે પ્રેમ હોય તે કરતા પ્રસ્તુત-વિવક્ષિત અનુષ્ઠાનમા અતિઆસક્તિ આ આઠ દોષથી યુક્ત એવા આઠ ચિત્તનો પ્રવાહથી-સાનુબધ

विहितेतरानुष्ठानप्रीत्यतिशयितप्रीति । एतै युक्तानि हि = समवद्धानि हि चित्तानि अष्ट प्रबन्धत = प्रवाहेन वर्जयेत् = परिहरेत् मतिमान् = बुद्धिमान् ॥१४/३॥

उक्तानेव खेदादींश्चित्तदोषान् फलद्वारा विवृण्वन्नाह –> 'खेद'इत्यादि ।

खेदे दार्ढ्याऽभावान्न प्रणिधानमिह सुन्दर भवति । एतच्चेह प्रवर कृषिकर्मणि सलिलवज्ज्ञेयम् ॥१४/४॥

खेदे चित्तदोषे सति दार्ढ्याभावात् = क्रियासमाप्तिव्यापिस्थैर्याऽभावात् न प्रणिधान = ऐकाग्र्य इह = प्रस्तुते योगे सुन्दर = प्रधान भवति । एतच्च प्रणिधान इह = योगे प्रवर = प्रधान = फलासाधारणकारणमित्यर्थ, कृषिकर्मणि = धान्यनिष्पत्तिफले सलिलवत् = जलवत् ज्ञेयम् ॥१४/४॥

उद्वेगे विद्वेषाद्विष्टिसम करणमस्य पापेन । योगिकुलजन्मबाधकमलमेतत्तद्विदामिष्टम् ॥१४/५॥

कल्याणकन्दली

व्याख्यातम्, कार्य-कारणयोरभेदोपचारात् । ततश्चोत्साहो जनयितव्य इति उपदेश । तदुक्त वाल्मीकीरामायणे –> उत्साहवन्त पुरुषा नावसीदन्ति कर्मसु <– [किष्किन्धाकाण्ड-१/१२२] । पञ्चतन्त्रे विष्णुशर्मणापि –> अनिर्वेद श्रियो मूलम् <– [१/३५९] इति प्रोक्तम् । शिष्ट स्पष्टमविकञ्च वक्ष्यते तत्तद्दोषनिरूपणे ॥१४/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> खेदे दार्ढ्याभावात् इह सुन्दर प्रणिधान न भवति । एतच्च कृषिकर्मणि सलिलवत् प्रवर ज्ञेयम् ॥१४/४॥ इय कारिका योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्तौ [द्वा द्वा १८/१३] समुद्धृता । एतदनुसारेण योगभेदद्वात्रिंशिकाया –> प्रवृत्तिज क्लम खेदस्ततो दार्ढ्य न चेतस । मुख्यो हेतुरदश्चात्र कृषिकर्मणि वारिवत् ॥१३॥ <– इत्युक्तम् । क्रियासमाप्तिव्यापिस्थैर्याभावात् = सत्क्रियापूर्णता यावत् स्थैर्यस्याऽयोगात् न प्रस्तुते योगे प्रधान ऐकाग्र्य भवति, प्रवृत्तिजन्यस्य मानसदु खानुबन्धिन खेदस्य तद्विघटकत्वात् । अत खेददोषपरिहाराय स्वोचितकर्तव्ये प्रेम कर्तव्यम् । तदुक्त प्रेमगीताया –> मत्कर्तव्योपरि प्रेम कर्तव्य शुद्धरागिभि । यत्र प्रेम भवेत् तत्र चित्तैकाग्र्य प्रजायते ॥ <– [५१२] इति ।

प्रणिधान योगे फलासाधारणकारणम् । प्रणिधानलिङ्ग तु यथाशक्तिक्रियादि, यथोक्त –> विशुद्धभावनासार तदर्थार्पितमानसम् । यथाशक्तिक्रियालिङ्ग प्रणिधान मुनिर्जगौ ॥ <– स्वल्पकालमपि शोभनमिद [= प्रणिधान], सकलकल्याणाऽऽक्षेपादिति [पृ ११६] व्यक्त ललितविस्तरायाम् । योगदृष्टिसमुच्चये प्रथमदृष्टौ खेदत्याग उक्त इति ध्येयम् ॥१४/४॥

રીતે બુદ્ધિશાળીએ ત્યાગ કરવો જોઈએ [૧૪/૩]

વિશેષાર્થ .- ઉપરોક્ત ખેદ વગેરે આઠ દોષ ચિત્તને મલિન, અસ્થિર કરે છે, કે ઉન્નતિ કરવા માટે અસમર્થ કરી દે છે માટે શુદ્ધ, સ્થિર, સમર્થ ચિત્તે દરેક ધર્મક્રિયા કરવા માટે આ આઠ દોષને ટાળવાના છે [૧૪/૩]

ઉપરોક્ત ખેદ વગેરે ચિત્તદોષનુ જ ફલ દ્વારા વિવેચન કરતા ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ ·- ખેદ હોતે છતે દઢતા ન રહેવાથી યોગમા સુદર પ્રણિધાન થનુ નથી જેમ ખેતીક્રિયામા પાણી પ્રધાન છે તેમ આ પ્રણિધાન અહીં યોગમા પ્રધાન જાણવુ [૧૪/૪]

❖ ધર્મક્રિયામાં ખેદને ટાળીએ ❖

ટીકાર્થ :- ખેદ નામનો ચિત્તનો દોષ હોતે છતે ક્રિયા પૂર્ણ થાય ત્યા સુધી ટકનારી સ્થિરતા ન રહેવાના કારણે પ્રસ્તુત યોગમા પ્રણિધાન-એકાગ્રતા પ્રધાન બનતી નથી અહીં યોગમા પ્રણિધાન તો ફલ પ્રત્યે અસાધારણ કારણ છે જેમ કે ધાન્યનિષ્પત્તિફલક કૃષિક્રિયામા પાણી ફલ પ્રત્યે અસાધારણ = પ્રધાન કારણ છે તેમ ઉપરનુ સમજવુ [૧૪/૪]

વિશેષાર્થ ·- જેમ લાબો માર્ગ કાપીને મુસાફર થાકી જાય અને ત્યાર બાદ આગળ ચાલવા માટે ઉત્સાહી ન રહે તેમ પૂર્વકાલીન ધર્મક્રિયાની પ્રવૃત્તિથી થાક લાગતા પછીની ક્રિયા કે ધ્યાનમા પ્રવૃત્તિ કરવાને આત્મામા ઉત્સાહ ન થાય, ખેદ હોય, ખિન્નતા હોય આમ ખિન્ન થયેલુ ચિત્ત પછીથી ધ્યાન કે ક્રિયામા દૃઢ બનતુ નથી તેથી ત્યા પ્રણિધાન-એકાગ્રતા-તન્મયતા થવામા અવરોધ ઉભો થાય છે પ્રણિધાન વિના તો ચાલી શકે તેમ છે જ નહિ કેમ કે જેમ ધાન્યને નિષ્પન્ન કરે તેવી ખેતીમા પાણી જરૂરી છે તેમ દરેક ધર્મસાધનામા પ્રણિધાન જરૂરી છે ખેદના લીધે તન્મયતાનો રગ આવે નહિ પછી ક્રિયા કે ધ્યાન કરે તો પણ શુભ અધ્યવસાય ક્યાથી વિકસ્વર થવાના ? જો શુભ અધ્યવસાય કમાવવા હોય તો જેમ વેપારી લાભ કરાવનાર આડતિયાની સરભરા બરાબર ઉત્સાહ-ઉલ્લાસ-ઉમગથી કરે છે તેમ મહાન શુભ અધ્યવસાયનો લાભ કરાવનારી ક્રિયાની ઉપાસના બરાબર રગેચગે ઉલ્લાસથી કરવી જોઈએ ત્યા ખિન્નતા શા માટે ? રોતા રોતા ક્રિયા થાય એમા લાખનો માલ પાચ રૂપિયામા લીલામ કરવાની મુર્ખાઈ થાય બુદ્ધિમાન આવુ ન કરે સીમધરસ્વામીના ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમા ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જણાવેલ છે કે –> ક્રિયામા ખેદે કરી રે, દઢતા મનની નાહિ રે, મુખ્ય હેતુ તે ધર્મમા રે, જિમ પાણી કૃષિમાહિ રે <– યોગદષ્ટિસમુચ્ચયમા પ્રથમ મિત્રાદષ્ટિમા ખેદ દોષનો ત્યાગ જણાવેલ છે [૧૪/૪]

उद्वेगे चित्तदोषे जाते **विद्वेषात्** योगविषयात् **अस्य** = योगस्य कथञ्चित् **करण विष्टिसम** = राजविष्टिकल्प **पापेन** = दासप्रायत्वहेतुभावेन[1] । **एतच्च** एवंविध करण योगिना कुले यज्जन्म तस्य बाधकम्, [2]उद्विग्नक्रियाकर्त्रा योगिकुलजन्माऽपि जन्मान्तरे न लभ्यते इति कृत्वा, **अल** = अत्यर्थं **तद्विदा** = योगविदा **इष्ट** = अभिमतम् ॥१४/५॥ '**क्षेपेऽपि चे**'त्यादि ।

क्षेपेऽपि चाऽप्रबन्धादिष्टफलसमृद्धये न जात्वेतत् । नाऽसकृदुत्पाटनतः शालिरपि फलावहः पुसः ॥१४/६॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> उद्वेगे [सति] पापेन विद्वेषात् अस्य विष्टिसम करणम् । एतत् अल योगिकुलजन्मबाधक [इति] तद्विदा इष्टम् ॥१४/५॥ इयमपि कारिका **योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ** [द्वा.द्वा १८/१४] समुद्धृता । एतदनुसारेण **योगभेदद्वात्रिंशिकाया** —> स्थितस्यैव स उद्वेगो योगद्वेषात्तत. क्रिया । राजविष्टिसमा जन्म बाधते योगिना कुले ॥१४॥ <— इत्युक्तम् । उद्वेगे सति शान्तिरपि व्याहन्यते । तदुक्त **महाभारते** —> उद्विग्नस्य कुत. शान्तिरशान्तस्य कुत. सुखम् <— [वनपर्व २३३/१३] ।

कष्टसाध्यताज्ञानजनिताऽऽलस्यात्मके **उद्वेगे चित्तदोषे जाते** तज्जनितात् **योगविषयात् विद्वेषात् योगस्य कथञ्चित्** = पारवश्यादिनिमित्तक **करण राजविष्टिकल्प** = नृपनियुक्तानुष्ठानतुल्य **दासप्रायत्वहेतुभावेन** = दास-किङ्करादिभावोपधायकेन **पापेन** = भावपापपरिणामेन । **उद्विग्नक्रियाकर्त्रा** = अनादरापन्नमन:करणक-सत्क्रियाया कर्त्रा **योगिकुलजन्मापि जन्मान्तरे न लभ्यते**, शरीरसुखमात्रलिप्सया स्थानस्थितत्व-करायोजनत्वादिना अनादरेण क्रियमाणाया योगक्रियाया योगिकुलजन्मबाधकत्वनियमात् । तदुक्त **उपदेशमालाया** —> जो पुण निरच्चणो च्चिय सरीरसुहकज्जमित्ततल्लिच्छो । तस्स न बोहिलाभो न सुगई नेय परलोगो ॥४९३॥ <— इति । अत एव **अक्ष्युपनिषदि** —> योगस्थ कुरु कर्माणि नीरसो वाऽथ मा कुरु <— [खड-२ श्लो ३] इत्युक्तम् । तारादृष्टावय दोषो न विद्यते ॥१४/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> क्षेपेऽपि च अप्रबन्धात् एतत् न जातु इष्टफलसमृद्धये । शालिः अपि असकृत् उत्पादनतः पुसो न फलावह ॥१४/६॥ इयमपि कारिका **योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ** [द्वा द्वा १८/१७] समुद्धृता ।

<u>ગાથાર્થ</u> :- ઉદ્વેગ દોષ હોતે છતે પાપના લીધે દ્વેષ થવાના કારણે જીવ યોગને વેઠની જેમ કરે છે આ રીતે કરવુ તે યોગીના કુળમા જન્મ થવામા અત્યત બાધક બને છે - એવુ તેના જાણકારોનુ મતવ્ય છે [૧૪/૫]

❀ સાધનામાં ઉદ્વેગનો પડછાયો પણ ન પાડો ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - ચિત્તનો ઉદ્વેગ નામનો દોષ હોય ત્યારે ભવાતરમા પ્રાય કરીને દાસ-નોકર બનાવે અર્થાત્ નીચગોત્ર પ્રાપ્ત કરાવે તેવા પાપ કર્મના લીધે જીવ યોગવિષયક દ્વેષથી યોગને રાજાની વેઠની જેમ માડ માડ કરે છે આ રીતે યોગનુ કરવુ એ યોગીઓના કુળમા જન્મ થવામા અત્યત બાધક છે ક્રિયા કરનાર ઉદ્વિગ્ન જીવ જ અન્ય જન્મમા યોગીના કુળને પ્રાપ્ત કરતો નથી - એવુ યોગવેત્તાઓને અભિમત છે [૧૪/૫]

<u>વિશેષાર્થ</u> - ઉદ્વેગ એટલે 'ક્રિયા કષ્ટસાધ્ય છે' એવી બુદ્ધિથી ક્રિયા કરવામા થતી સુસ્તી જો કે ખેદમા જેમ કાયાને થાક લાગે છે તેવુ અહીં નથી છતા એ સુસ્તીને લીધે ક્રિયા કરવામા ઉલ્લાસ થતો નથી અલબત્ત ક્રિયા તો કરે પરતુ ક્રિયામા કોઈ ધનખર્ચ - બહુ સમય લાગવાનો કે શારીરિક કષ્ટ લાગવા વગેરેનો ઉદ્વેગ રહ્યા કરે છે દા.ત પક્ખી પ્રતિક્રમણ લાબુ ચાલે - અજીત શાતિ-કોઈ રાગથી બોલે ત્યારે કટાળો આવે જેમ મજૂરને કોઈ રાજા આજ્ઞા કરે અને ઈચ્છા વિના મજૂર વેઠ કરે તેમ વેઠ વાળવાની જેમ ક્રિયા થાય યોગ પ્રત્યે આ અરુચિ-દ્વેષ છે અને તે કુયોગની જેમ એટલો બધો બાધક બને છે કે ભવાતરમા યોગીકુળમા જન્મ ન મળે અતરમા ઉદ્વેગ હોય તો ભાવોલ્લાસ વધવાની વાત તો દૂર રહી ઊલટો દ્વેષ ઊભો થાય છે આનો પરિહાર કરવા યોગ પ્રત્યે પ્રીતિ-ભક્તિ કેળવવી જ રહી જેમ પત્ની પ્રત્યે પ્રેમ-પ્રીતિ હોવાથી અને માતા પ્રત્યે અપાર ભક્તિભાવ હોવાથી એના માટે કષ્ટસાધ્ય ક્રિયા પણ ઉદ્વેગ વિના પ્રેમ-ભક્તિપૂર્વક કરાય છે તેમ સાધકને સાધના પ્રત્યે પ્રેમ-ભક્તિ-આદર હોય તો કષ્ટસાધ્ય ધર્મક્રિયામા પણ આનદનો અનુભવ થાય પછી વેઠ ઉતારવાનુ ન થાય ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમા જણાવેલ છે કે —> બેઠા પણ જે ઉપજે રે, કિરિયામા ઉદ્વેગ રે યોગદ્વેષથી તે ક્રિયા રે, રાજવેઠસમ વેગ રે <— યોગની બીજી તારા દષ્ટિમા ઉદ્વેગ દોષ હોતો નથી-એમ યોગદષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રથમા જણાવેલ છે [૧૪/૫]

<u>ગાથાર્થ</u> :- ક્ષેપ દોષ હોય ત્યારે પણ સાતત્ય ન રહેવાના કારણે આ ક્રિયા ક્યારેય પણ ઈષ્ટ ફલના અભ્યુદય માટે થતી

१ मुद्रितप्रतौ इदपद प्रमादेन लुप्तम् । अन्यत्र च 'दासप्रायत्वहेतुभूतेन' इति पाठ । २ मुद्रितप्रतौ —> 'उद्विग्न क्रियाकर्ता जन्मान्तरे न लभते <— इति पाठ ।

क्षेपेऽपि चित्तदोषे **अप्रबन्धात्** = चित्तस्य शिथिलमूलत्वात् इष्टफलस्य योगनिष्पत्तिरूपस्य समृद्धये = अभ्युदयाय **न जातु** = कदाचित् **एतत्** = करण भवति । अत्र दृष्टान्तमाह - **न असकृत्** = अनेकश **उत्पाटनात्** = उत्खननात् **शालिरपि** धान्यविशेष **फलावह** = फलप्रद **पुस** = पुरुषस्य भवति ॥१४/६॥

'उत्थान' इत्यादि ।

उत्थाने निर्वेदात् करणमकरणोदय सदैवाऽस्य । अत्यागत्यागोचितमेतत्तु स्वसमयेऽपि मतम् ॥१४/७॥

उत्थाने चित्तदोषे सत्यप्रशान्तवाहितया **निर्वेदात्** हेतो **करण** = निष्पादन आयतिमाश्रित्याऽकरणस्यैवोदयो यस्मिस्तत्तथा, **सदैव अस्य** = योगस्य । कीदृश तत्करण ? अत्याग = अशक्यत्याग, बाह्यप्रतिज्ञाभङ्गस्य

कल्याणकन्दली

योगकरणकालस्याऽन्तराऽन्तराऽधिकृतान्यकर्मणि चित्तन्यासात्मके क्षेपे चित्तदोषे सति अपि चित्तस्य शिथिलमूलत्वात् = योगफलजननशक्तिलक्षणमूलशैथिल्यात् योगनिष्पत्तिरूपस्य इष्टफलस्य अभ्युदयाय = उत्पादनाय न कदाचित् योगस्य करण भवति । न अनेकशः = वारवार उत्खननात् शालिः = व्रीहि अपि फलप्रदः, असकृदुत्पादनेन शालेरिव क्षेपेण योगस्य फलजननशक्तिनाशान्न तत फलमिति भाव । तदुक्त **योगभेदद्वात्रिंशिकाया** —> क्षेपोऽन्तराऽन्तराऽन्यत्र चित्तन्यासोऽफलावह । शालेरपि फल नो यद् दृष्टमुत्खननेऽसकृत् ॥१७॥ <— इति । बलादृष्टौ क्षेपदोषो नास्ति ॥१४/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> उत्थाने निर्वेदात् सदैव अस्य करण अकरणोदयम् । एतत् तु स्वसमयेऽपि अत्यागत्यागोचित मतम् ॥१४/७॥ इयमपि कारिका **योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ** [द्वा द्वा.१८/१६] समुद्धृता । एतदनुसारेण **योगभेदद्वात्रिंशिकाया** —> प्रशान्तवाहिताऽभाव उत्थान करण तत । त्यागानुरूपमत्याग निर्वेदादतथोदयम् ॥१६॥ <— इत्युक्तम् । **अप्रशान्तवाहितया** = प्रशमैकवृत्तिसन्तानस्याऽभावेन **निर्वेदात्** = मनोमालिन्यात् यद्वा एकवृत्तिभङ्गात् **निष्पादन योगस्य**; **आयति** = अनागतकाल **आश्रित्य अकरणस्य** = योगाऽप्रवृत्ते एव **उदयो** = भाविकालविपाक **यस्मिन् तत् तथा** अप्रशान्तवाहितया निर्वेदात् योगनिष्पादनस्य अनागतकालीनयोगप्रवृत्तिप्रतिबन्धककर्मार्जकत्वात् । **अशक्यत्याग**, **बाह्यप्रतिज्ञाभङ्गस्य**

નથી ડાંગર પણ વારંવાર ઉખેડ્યા પછી પુરુષને ફલપ્રદ નથી બનતી [૧૪/૬]

❀ ધર્મસાધનામાં ક્ષેપ દોષને હટાવીએ ❀

ટીકાર્થ - ચિત્તનો ક્ષેપનામક દોષ હોય ત્યારે પણ મન શિથિલ થવાથી યોગસિદ્ધિસ્વરૂપ ઈષ્ટ ફલના અભ્યુદય માટે ક્યારેય પણ આ ક્રિયા થતી નથી અહીં ગ્રંથકાર શ્રીમદ્જી દૃષ્ટાંતને જણાવે છે ડાંગર નામનુ ધાન્ય પણ વારંવાર ઉખેડવાથી પુરુષને ફલપ્રદ બનતુ નથી [૧૪/૬]

વિશેષાર્થ - ક્ષેપ એટલે ચિત્તની ક્ષિપ્ત અવસ્થા આ ક્ષિપ્ત અવસ્થામા ખેદ-ઉદ્વેગ નથી પરતુ જાણે ચિત્ત બીજે મૂકાયાની જેમ ક્રિયા કરતા વચ્ચે-વચ્ચે ચિત્ત બીજે ઠેકાણે ચાલ્યુ જાય છે બીજા-ત્રીજા વિચારમા ચઢી જાય છે દા ત પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે પડિલેહણમા મન ગૂથાયેલ રહે, પડિલેહણ કરતી વખતે દેરાસર જવાનુ મન રહે, પ્રભુસન્મુખ ચૈત્યવદન કરતા નવકારશી-સ્વાધ્યાય વગેરે કરવામા મન પરોવાયેલ રહે જેમ ડાંગરના છોડને એક ક્યારામાથી ઉખેડીને બીજે રોપે, બીજામાથી ઉખેડી ત્રીજે રોપે આમ સ્થાનાતર કર્યા જ રાખે તો એ છોડ પર ફળ-ડાંગરઅનાજ ઊગતુ નથી તેમ ચાલુ ક્રિયામાથી ચિત્તને બીજે-ત્રીજે સારા યા ખરાબ ઠેકાણે ફેરવ્યા કરવાથી આ ક્રિયામા સળગ ચિત્તધારા- મનનુ સાતત્ય - પ્રસ્તુત ક્રિયાનુકૂળ વર્ધમાન શુભ અધ્યવસાયનો પ્રવાહ તૂટી જાય છે વળી, મન બીજા-ત્રીજા ઠેકાણે જાય એટલે જે ધર્મક્રિયા થતી હોય એને અનુકૂળ ભાવોલ્લાસ પણ પ્રગટવામા વાર લાગે છે પરિણામે યોગસિદ્ધિસ્વરૂપ પ્રસ્તુત ફળનો ઉદય-સયોગ થતો નથી ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમા જણાવેલ છે કે —> બિચે બિચે બીજા કાજમા રે, જાય મન તે ખેપ રે ઉખણતા જિમ શાલિનુ રે, ફલ નહિ તિહા નિર્લેપ રે <— યોગની ૩ જી બલા દૃષ્ટિમા ક્ષેપ દોષ હટી જાય છે [૧૪/૬]

❀ ઉત્થાન દોષવાળી આરાધના રવાના કરીએ ❀

ગાથાર્થ :- ઉત્થાન દોષ હોય ત્યારે નિર્વેદ હોવાથી હમેશા યોગને કરે છતા ન કરવાનુ જ ફળ મળે છે આવી ક્રિયા અશક્યત્યાગવાળી હોવા છતા ત્યાગને યોગ્ય છે - એવુ આપણા જૈનાગમમા પણ અભિમત છે [૧૪/૭]

ટીકાર્થ .- ચિત્તનો ઉત્થાન દોષ હોય ત્યારે અપ્રશાતવાહિતાથી નિર્વેદ-કંટાળો થવાના કારણે કાયમ યોગને કરે છતા ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ ન કરવાનુ જ ફળ મળે અર્થાત્ કરવાનુ ફળ ન જ મળે તે આવી ક્રિયા અત્યાગ-ત્યાગોચિત છે મતલબ કે બાહ્ય પ્રતિજ્ઞાનો ભગ કરે [સાધુ પ્રતિક્રમણાદિ ન કરે કે સાધુવેશ છોડે] તો તે લોકનિદાનુ કારણ બને અને લોકો દ્વારા

लोकापवादहेतुत्वात् तस्य च दु सहत्वात् तथा त्यागाय उचित = योग्य अप्रशान्तवाहितादोषविषमिश्रितत्वात्, **एतत्तु** = एतत्पुन करण **स्वसमयेऽपि** = स्वसिद्धान्तेऽपि **मत** = अभीष्टम् । अत एव गृहीतदीक्षस्य सर्वथा मूलोत्तरगुणनिर्वहणाऽभावे विधिना सुश्रावकाचारग्रहणमुपदर्श्यते[1] ।

अत्याग कथञ्चिदुपादेयत्वात् त्यागोचित च [2]सदोषत्वादिति व्याख्याया तु भावविशेषकृतगुणदोषतुल्यभावो द्रष्टव्य । इत्थमेव सविग्नपाक्षिकादिव्यवस्थासिद्धेरिति दिग् ॥१४/७॥

कल्याणकन्दली

लोकापवादहेतुत्वात्, तस्य च = बहुजनकृतस्वनिन्दादे हि **दुःसहत्वात्** । **तथा त्यागाय योग्य अप्रशान्तवाहितादोषविषमिश्रितत्वात्** । ततश्च सर्पस्याऽऽखुगलनवृत्तान्तानुसरणमेतत् । **एतत्पुनः** अप्रशान्तवाहितया **करण स्वसिद्धान्तेऽपि** अकरणोदयत्वेन अत्यागत्यागोचितत्वेन च रूपेण **अभीष्टम्** । प्रशान्तवाहितयैव कृतो योग तत्त्वत· कृतो भवति, तस्या· तद्धेतुत्वेनोपदेशात् । तदुक्त **अध्यात्मकल्पद्रुमे** --> योगस्य हेतुर्मनस समाधि· <-- [९/१५] इति । **अत एव** = अप्रशान्तवाहिताकृतयोगस्य त्यागोचितत्वादेव, **गृहीतदीक्षस्य** अपि **सर्वथा मूलोत्तरगुणनिर्वहणाभावे विधिना** = जन्म-दीक्षा-विहारभूमित्रितयवर्जन-जिनपूजोद्यम-सुसाधुसेवादिविधिना **सुश्रावकाचारग्रहण उपदर्श्यते**, तदुक्त **उपदेशमालाया** --> जइ न तरसि धारेउ मूलगुणभर सउत्तरगुण च । मुत्तूण तो तिभूमी सुसावगत्त वरतराग ॥५०१॥ अरिहतचेइआण सुसाहुपूयारओ दढायारो । सुस्सावगो वरतर न साहुवेसेण चुअधम्मो ॥५०२॥ <-- इति । व्यवहारसूत्रादौ दर्शित सिद्धपुत्र-सारूपिकादिव्यवस्थापनमप्यत्र विभावनीयम् ।

अत्याग कथञ्चित् उपादेयत्वात् त्यागोचित्त च सदोषत्वात् = अप्रशान्तवाहितादोषात् इति **श्रीयशोभद्रसूरिकृताया सुगमार्थकल्पनाभिधानाया व्याख्याया** स्वीक्रियमाणाया **तु भावविशेषकृतगुणदोषतुल्यभावः** = सदनुष्ठानकर्तृगतपरिणामविशेषकृत. गुणदोषयोः साम्यभाव **द्रष्टव्यः** । यावती अप्रशान्तवाहिताशक्तिः तावत्येव निजदोषगर्हाऽन्यसुकृतानुमोदनादिपरिणत्या गुणशक्तिरपि सम्भवतीति स्यादुपादेयताऽप्यविरुद्धैव । **इत्थमेव सविग्नपाक्षिकादिव्यवस्थासिद्धेः** । शुद्धिविचारे प्रथम. सुसाधु· द्वितीय सुश्रावक· तृतीयश्च सविग्नपाक्षिक इति व्यवस्था सिद्धान्तसिद्धा । तदुक्त **उपदेशमालाया** --> सावज्जजोगपरिवज्जणा उ सव्वुत्तमो जईधम्मो । बीओ सावगधम्मो तइओ सविग्गपक्खपहो ॥५१९॥ सुज्झइ जई सुचरणो सुज्झइ सुस्सावओऽवि गुणकलिओ । ओसन्नचरणकरणो सुज्झइ सविग्गपक्खरूई ॥५१३॥ <-- इति । सविग्नपाक्षिकलक्षणान्यपि ततोऽवसेयानि [उप.माला ५१४-५१८] । अत एव एतादृशानुष्ठानस्य सर्वथा न हेयता किन्तु स्वीयपरिणामविशेषेण प्रवचनराग-निजाचारगर्हा-

પોતાની નિદા થાય તે સહન થવી ખૂબ મુશ્કેલ છે માટે તે છોડી દેવુ અશક્ય છે તથા [પાળી શકે તેમ ન હોય અને મનમા સતત અજપો રહેતો હોય તેથી] તે છોડવા યોગ્ય છે, કારણ કે અપ્રશાતવાહિતા-અજપાના દોષસ્વરૂપ ઝેરથી તે મિશ્રિત થયેલ છે આ રીતે ક્રિયા થતી હોય છે એવુ આપણા જૈનાગમમા પણ માન્ય છે માટે જ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી સર્વથા મૂલ ગુણ અને ઉત્તર ગુણનો નિર્વાહ થઈ શકે તેમ ન હોય તો વિધિપૂર્વક [દીક્ષા છોડી] સારા શ્રાવકના આચાર પાળવા - એવુ શાસ્ત્રમા બતાવાય છે [પોતાના અભિપ્રાય મુજબ વ્યાખ્યા કર્યા બાદ ષોડશકની સુગમાર્થકલ્પના ટીકાના રચયિતા શ્રીયશોભદ્રસૂરિજી મ ના મતને જણાવતા ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે કે] કથચિત્ ઉપાદેય હોવાથી ત્યાગ થઈ શકે તેમ નથી અને દોષયુક્ત હોવાથી ત્યાગને યોગ્ય છે - એવી વ્યાખ્યા કરવામા આવે તો ભાવવિશેષથી ગુણ-દોષનુ સમાન બળ જાણવુ આ રીતે જ સવિગ્નપાક્ષિક વગેરે વ્યવસ્થા સિદ્ધ થાય છે આ એક દિગ્દર્શન છે [૧૪/૭]

વિશેષાર્થ :- ઉત્થાન એટલે ચિત્તની અપ્રશાતવાહિતા - અસ્વસ્થતાભર્યુ ચિત્ત જેમ મદોન્મત્ત પુરુષનુ મન ઠેકાણે નથી હોતુ-શાત નથી હોતુ, તેમ અહીં પ્રસ્તુત ધર્મારાધનામા મન સ્વસ્થ-શાત ન રહે અજપો-ઉચાટ રહે અલબત્ત પ્રસ્તુત આરાધનામા ખેદ-ઉદ્વેગ-ક્ષેપ ઉભા થવા દીધા ન હોય છતા ગમે તે કારણે ચિત્ત અશાત-અસ્વસ્થ-ઉદાસ રહેવાથી આરાધના કરાય છતા છૂટી જવા જેવી તે આરાધના થાય છે દા ત દીક્ષા લીધા પછી એને કલ્યાણકારી-ઉપાદેય સમજવા છતા મોહોદય વગેરેથી દીક્ષામા અજપો, અસ્વસ્થતા રહે તો અહીં ઉત્થાન દોષ લાગુ પડે છે લોકનિદાના ભયથી દીક્ષાનો ત્યાગ ન કરે તો પણ તે દીક્ષા ત્યાગને યોગ્ય બને છે દીક્ષા વ્યવહારથી પાળે છતા પણ પોતે દીક્ષાને યોગ્ય નથી રહેતો - ચારિત્રાતરાય બાધે જબુસ્વામીના જીવે ભવદેવના ભવમા પૂર્વે ૧૨ વર્ષ અનિચ્છાએ દીક્ષા પાળી છતા અજપો-અકળામણ આ બધા કારણોને લીધે ચારિત્રના અતરાય બાધ્યા અને તેથી જ શિવકુમારના ભવમા દીક્ષાની પ્રાપ્તિ માટે ૧૨ વર્ષ સુધી તપશ્ચર્યા કરવા છતા દીક્ષા મેળવી ન શક્યા માટે મહાવ્રત પાળવાની ક્ષમતા ન ધરાવનાર સાધુને સુશ્રાવકના આચાર પાળવાનો ઉપદેશ અપાય છે સિદ્ધપુત્ર, સારૂપિક વગેરે આના માટે શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ વ્યવસ્થા છે અર્થાત્ તેવા જીવોએ દીક્ષા છોડી દેવી જોઈએ સાધુવેશને કલકિત કરવો કોઈ પણ હિસાબે વ્યાજબી નથી માટે તો અષાઢાભૂતિ, નદીષેણ વગેરેએ દુભાતા દિલે પણ દીક્ષા છોડી સાધુ વેશમા રહીને અબ્રહ્મસેવન કરવાથી તો સસાર વધી જ જાય

१ अन्यत्र च ' मुपदिश्यते' इति पाठ ॥ २ मुद्रितप्रतो 'दोषत्वादिति' इत्यशुद्ध पाठ ।

'क्षान्तावि'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

सविग्नानुमोदनाद्युद्यमात् गुणशक्ति प्रवर्धनीया, दोषोपरमे च यतितव्यम्, न तु स्वीयपरिणामविशेषजन्यगुणतुल्य स्वदोषमभ्यासदशाया दृष्ट्वा सदनुष्ठानमेकान्तेन त्याज्यम् । इदमेवाभिप्रेत्य टीकाकृताऽपि न्यायालोके —> अस्मादृशा प्रमादग्रस्ताना चरणकरणहीनानाम् । अब्धौ पोत इवेह प्रवचनराग शुभोपाय ॥ <— [प्र ३ गा ६ पृ ३३५], —> विधिकथन विधिरागो विधिमार्गे स्थापन विधीच्छूना । अविधिनिषेधश्चेति प्रवचनभक्ति प्रसिद्धा न । अध्यात्मभावनोज्ज्वलचेतोवृत्त्योचित हि न कृत्यम् । पूर्णक्रियाभिलापश्चेति द्वयमात्मशुद्धिकरम् ॥ <— [२०/३३] इति च अध्यात्मसारे प्रोक्तम् ।

परेषामपि योगारम्भदशाया वितर्कादयोऽभिमता । तदुक्त मोक्षधर्मे —> वितर्कश्च विवेकश्च विचारश्चोपजायते । मुने समादधानस्य प्रथम योगमादित ॥ <—[१९५/१५] प्रथम योग = सप्रज्ञात आदित. = क्रमात् जायत इत्यर्थ । चतुर्थदृष्टावुत्थानदोषो न विद्यते किन्तु तत्पूर्व वर्तते । इदमप्यत्राऽवधातव्यम्-कलिकालसर्वज्ञेन श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरेण योगशास्त्रे योगिना गोरक्षनाथेन च अमनस्कयोगे ग्रन्थे विक्षिप्त-यातायात-श्लिष्ट-सुलीनाभिधाना चत्वार चेत प्रकारा प्रदर्शिता । अभ्यासदशाया तरलत्व चित्तस्य स्यात् । तदुत्तर योगानन्दवृद्ध्या दोषह्रासात् परतत्त्वप्राप्ति स्यात् । तदुक्त योगशास्त्रे —> [१] विक्षिप्त चलमिष्ट [२] यातायातञ्च किमपि सानन्दम् । प्रथमाभ्यासे द्वयमपि विकल्पविषयग्रह तत्स्यात् ॥ [३] श्लिष्ट स्थिरसानन्द, [४] सुलीनमतिनिश्चल परानन्दम् । तन्मात्रकविषयग्रहमुभयमपि बुधैस्तदाम्नातम् ॥ एव क्रमशोऽभ्यासाऽऽवेशात् ध्यान भजेत् निरालम्बम् । समरसभाव यात परमानन्द ततोऽनुभवेत् ॥ <—[यो शा प्र १२/गा ३-४-५, अमनस्कयोग ९५-९६-९७-१११] इति । ततश्च प्राथमिकदशाया विक्षिप्तत्वादिसम्भवेऽपि शुद्धभावेन दोषापकरणे गुणोपार्जने चैव यतितव्य योगप्रयोगद्वारा अपुनर्बन्धकादिभि । यथोक्त अध्यात्मसारे —> विषय-कषायनिवृत्त योगेषु च सञ्चरिष्णु विविधेषु । गृहखेलद्बालोपममपि चलमिष्ट मनोऽभ्यासे ॥ [२०/२२] वचनानुष्ठानगत यातायातञ्च सातिचारमपि । चेतोऽभ्यासदशाया गजाङ्कुशन्यायतोऽदुष्टम् ॥[२०/२१] अशुद्धाऽपि हि शुद्धाया क्रिया हेतु

ઝેરવાળુ ભોજન કરવુ તે કરતા ન ખાવુ સારુ ભૂખ્યા રહેવુ સારુ સર્વથા નિરપવાદ મહાવ્રતને સાધુવ્રતમા રહીને તોડી ન જ શકાય પણ તે તૂટે તેમ જ હોય તો સાધુએ સાધુવેશ છોડવો જ જોઈએ- એવુ શાસ્ત્રકારોનુ તાત્પર્ય જણાય છે ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમા પણ જણાવેલ છે કે —> શાતવાહિતા વિણ હોવે રે જે યોગે ઉત્થાન રે - ત્યાગ યોગ છે તેહથી રે, અણછડાનુ ધ્યાન રે <—

સંવિગ્નપાક્ષિક વ્યવસ્થાનું રહસ્ય

મૂલ-ઉત્તર ગુણ અર્થાત્ ચરણસત્તરી અને કરણસત્તરીમા જેની શાસ્ત્રમા અપવાદમાર્ગે કારણિક છૂટ આપવામા આવેલ હોય તેની જ વિના કારણે પણ ઘણી વાર છૂટછાટ લે પરતુ પોતે સમજે કે —> 'આ સ્થિતિમા મારુ સાધુપણુ કેવી રીતે કહી શકાય ? રસ-ઋદ્ધિ-શાતાગારવને પરાધીન બનેલો હુ કેવો અભાગી છુ કે તારક તીર્થકરોની કલ્યાણકારી આજ્ઞાને તુચ્છ સુખને ખાતર કચડી નાખુ છુ ! હાય ! મારુ શુ થશે ? બીજી બાજુ આતરિક રીતે મને સાધુપણુ ગમે છે સારા સાધુઓ પણ મને ગમે છે સાધુવેશ છોડવાની મારી ઈચ્છા નથી ફરીથી સસારી બનવાની કલ્પના કરતા પણ મને ધ્રૂજારી છૂટે છે, મારી નસમા વહેતુ પવિત્ર-ખાનદાન માબાપનુ લોહી એવુ છે કે હુ આપઘાત કરવાનુ પસદ કરીશ પણ સાધુવેશ તો છોડી જ નહિ શકુ લોકનિદા-બેઆબરુ વગેરેના કારણે પણ સાધુવેશ છોડવાની મારી તૈયારી નથી રોજેરોજ ષડ્જીવનિકાયની વિરાધનાથી ઊભરાતુ સસારી જીવન હવે હુ જીવી શકુ તેવી મારી સ્થિતિ નથી છતા ભારે કર્મીપણાના લીધે નાલાયક હુ સયમજીવનમા દોષ લગાડુ છુ જબુકુમાર બનારા ભવદેવ મુનિની જેમ ચારિત્ર પાળવા છતા હુ ચારિત્રના અતરાય બાધી રહ્યો છુ હે પરમાત્મા ! મને બચાવ હુ શુદ્ધ સયમજીવન જીવુ એવુ બળ આપ' <— આવી વિચારધારાના કારણે ગુણ અને દોષનુ બળ લગભગ સમાન થઈ જાય છે તેવા જીવો માટે શાસ્ત્રમા સવિગ્નપાક્ષિક વગેરે વ્યવસ્થા બતાવી છે શાસ્ત્રમા જે નિરપવાદ બાબતોની છૂટછાટ આપવામા આવેલ ન જ હોય તેનુ સવિગ્નપાક્ષિક સેવન ન જ કરે પોતે સવિગ્ન ન હોવા છતા સવેગી સાધુઓ પ્રત્યે પક્ષપાત રાખીને જીવન જીવે સુવિહિત સાધુના વદન-સેવા વગેરે ના લે ઈત્યાદિ સવિગ્નપાક્ષિકસબધી વિશેષ વાતો ઉપદેશમાલા [૫૧૪ થી ૫૨૬ ગાથા] વગેરે ગ્રથમાથી જાણી લેવી સવિગ્નપાક્ષિક પોતાની પ્રામાણિકતા-ખાનદાની-સવેગી સાધુનો પક્ષપાત - સાધુભક્તિ-પોતાની જાત પ્રત્યે ધિક્કાર, પાપનો પશ્ચાતાપ વગેરેના કારણે કર્મક્ષય કરી કાલાતરે ફરીથી સવિગ્ન-સુસાધુ બને તેવી પૂર્ણ શક્યતા છે તેની પાસે સાધુવેશરૂપી દૂધ હાજર હશે તો માત્ર પુરૂષાર્થ-ભાવસ્વરૂપ સાકર ભેળવવાની જ જરૂર રહેશે અલ્પ પ્રયત્નથી મધુર દૂધ પીવાનુ સૌભાગ્ય મળી શકે જો તે દીક્ષા છોડી દે તો કા તો આપઘાત કરે કા તો કાલાતરે પુન દીક્ષાનો ઉત્સાહ ન જાગે તેનો આત્મવિકાસ અટકી ન પડે માટે શાસ્ત્રકારોએ સવિગ્નપાક્ષિક માર્ગ પણ બતાવેલ છે જે સાધુ નિ શુકતાથી મહાવ્રત ભાગે, દોષને સેવ્યા બાદ નિષ્ઠુર બનીને દોષ સ્વીકાર ન કરે બચાવ કરે નિર્લજ્જ બની સાધુમર્યાદા તોડે તો તેવા જીવ દીક્ષામા ચીકણા કર્મ ન બાધે તે માટે શાસ્ત્રકાર ભગવતોએ તેમને સાધુવેશ છોડી પરમાત્મભક્તિ વગેરેમા પ્રવૃત્ત થવાની સુદર હિતકારી સલાહ આપેલી છે [૧૪/૭]

भ्रान्तौ विभ्रमयोगान्न हि संस्कारः कृतेतरादिगतः । तदभावे तत्करण प्रक्रान्तविरोध्यनिष्टफलम् ॥१४/८॥

भ्रान्तौ चित्तदोषे सति विभ्रमस्य = मनोवैकल्यस्य योगात् = सम्बन्धात् **न हि** = नैव **सस्कार** = वासना-विशेष **कृतेतरादिगत** 'इद मया कृतमितरदकृत आदिशब्दात् इद मयोच्चरितमिदमनुच्चरित' एतद्गत = एतद्-विषय , विपरीतसस्कारेण सत्यसस्कारनाशात् । **तदभावे** = कृतेतरादिसस्काराभावे तस्य = प्रस्तुतस्य योगस्य करण प्रकान्तस्य योगस्य विरोधि, अनिष्टफल = इष्टफलरहित, कृतेतरादिसङ्कलनसहितक्रियाया एवेष्टफलहेतुत्वात् ।

अथ यत्रोपेक्षयैव कृताकृतसस्काराभावो न तु भ्रान्त्या, तत्र कोऽय दोष ? इति **चेत्** ? न, भ्रान्ते उपेक्षाया अप्युपलक्षणत्वात् ॥१४/८॥ **'अन्यमुदी'**त्यादि ।

अन्यमुदि तत्र रागात्तदनादरताऽर्थतो महापाया । सर्वानर्थनिमित्त मुद्विषयाङ्गारवृष्ट्याभा ॥१४/९॥

कल्याणकन्दली

सदाशयात् । ताम्र रसानुवेधेन स्वर्णत्वमधिगच्छति ॥ <— [२/१६] इत्यादिसूचनार्थ दिक्पदोपादानमकारि ॥१४/७॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> भ्रान्तौ विभ्रमयोगात् कृतेतरादिगत सस्कारो हि न । तदभावे तत्करण प्रक्रान्तविरोधि अनिष्टफलम् ॥१४/८॥ इय कारिका **योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ** [द्वा द्वा १८/१५] समुद्धृता । एतदनुसारेण **योगभेदद्वात्रिंशिकाया** —> भ्रमोऽन्तर्विप्लवस्तत्र न कृताकृतवासना । ता विना योगकरण प्रस्तुतार्थविरोधकृत् ॥१५॥ <— इत्युक्तम् ।

मनोवैकल्यस्य सम्बन्धात् नैव सस्कारः कृतेतरादिगतः जायते, विभ्रमजन्येन **विपरीतसस्कारेण सत्यसस्कारनाशात्** = कृतेतरादिगोचरयथार्थसस्कारप्रतिबन्धात् ।

एतेन —> न ह्ययुक्तेन मनसा किञ्चन सम्प्रति शक्नोति कर्तु <— [६/३/१/१४] इति **शतपथब्राह्मण**वचनमपि **व्याख्यातम्,** द्रव्यत करणेऽपि भावतोऽकरणात् । अत एव सत्यसस्कारानुत्पाद. । **कृतेतरादिसस्काराभावे योगस्य करण, प्रक्रान्तस्य योगस्य विरोधि** । अत एव तत्त्वत तदकरणमेव । भ्रान्ते पारमार्थिकवृत्त्या तत्कालीनयोगप्रतिबन्धकत्वेऽपि नानु-बन्धतो योगविरोधित्व सम्भवति, सति विधि-यतनाऽऽदरादिपरिणामे । अत एव —> **अनिष्टफल = इष्टफलरहित** <— इति टीकाकृता व्याख्यातम् । विशिष्टतरयोगाराधनाया ऊर्ध्वभूमिकाया स्वल्पस्याऽपि दोषस्य मन्त्रविधाने इवानिष्टफलत्वमित्याशयेन 'अनिष्टफल' इति मूलकृदुक्ति । योगारम्भकालीनस्वल्पदोषयुक्तयोगकरणस्य प्रज्ञापनीयता-विधिपरतादिगुणकलितकर्तृकस्य नाऽनागतकाले विपरीतफलत्व किन्तु तदभीष्टफलशून्यत्वमेव, **कृतेतरादिसङ्कलनसहितक्रियाया एव इष्टफलहेतुत्वा**दित्याशयेन **'इष्टफलरहित'** इति टीकाकृदुक्तिरिति न विरोध इति ध्येयम् । पञ्चमदृष्टौ सूक्ष्मबोधादिसद्भावात् भ्रान्तिर्निवर्तते । **उपेक्षाया अपि उपलक्षणत्वात्,** सशयस्यापि तत एव ग्रहणमवगन्तव्यम् ॥१४/८॥

❀ ધર્મક્રિયામાં ભ્રાંતિ અનિષ્ટફળદાયક છે ❀

ગાથાર્થ .- ભ્રાતિ દોષ હોય ત્યારે વિભ્રમની હાજરીથી 'કર્યું કે નહિ' તે સબધી સસ્કાર નથી રહેતા તેવા સસ્કાર ન હોય તો તે ક્રિયા પ્રસ્તુત યોગનુ વિરોધી અનિષ્ટ ફળ આપે છે [૧૪/૮]

ટીકાર્થ - ચિત્તનો ભ્રાતિ નામનો દોષ હોય ત્યારે મનોવિકલતા-અનુપયોગની હાજરીથી 'આ મે કર્યું, બાકીનુ નથી કર્યું ' મૂળ ગાથામા રહેલ 'આદિ' શબ્દથી 'આ હુ બોલ્યો, બીજુ બોલેલ નથી ' આ સબધી સસ્કાર થતા નથી જ, કારણ કે વિપરીત સસ્કાર દ્વારા સાચા સસ્કારનો નાશ થાય છે કર્યું કે નહિ તેના સાચા સસ્કાર ન હોય તો પ્રસ્તુત યોગની ક્રિયા એ પ્રસ્તુત યોગના વિરોધી એવા અનિષ્ટ ફળને આપે છે ઈષ્ટ ફળ આપતુ નથી કારણ કે 'આટલુ કર્યું, બાકીનુ કરવાનુ બાકી છે' આવી સકલન સહિતની ક્રિયા જ ઈષ્ટ ફળનો હેતુ બને છે

—> જ્યા ઉપેક્ષાથી જ કર્યા-ન કર્યાનો સસ્કાર ન હોય, નહિ કે ભ્રાતિ દોષથી ત્યા સકલનનો અભાવ એ કયો દોષ કહેવાય ? <— આ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે ભ્રાતિ એ ઉપેક્ષાનુ પણ ઉપલક્ષણ છે અર્થાત્ ભ્રમના [વિપરીતસસ્કારના] કારણે કે ઉપેક્ષા-ઉદાસીનતાના [સત્ય સસ્કારના અભાવના] કારણે કર્યું કે નહિ ? તેની સકલના ન હોય તે ભ્રાન્તિ દોષ જ જાણવો [૧૪/૮]

વિશેષાર્થ ·- ભ્રાતિ એટલે અમુક ક્રિયા કર્યા ન કર્યાની, અમુક સૂત્ર બોલ્યા-ન બોલ્યાની ભ્રમણા દા ત વદન, મુહપત્તિ-પડિલેહણ કર્યા ને ન કર્યું માને, નમુત્થુણ સૂત્ર ન બોલ્યા ને બોલ્યુ માની બેસે 'કાઉસગ્ગમા ૪ લોગસ્સ થયા કે ૩ લોગસ્સ ?' તે ખ્યાલ ન રહે વિપરીત સસ્કાર પડે કે સાચા સસ્કાર ન પડે - આ બન્ને અવસ્થામા સત્યસકલના ન હોવાથી ક્રિયા કરવા છતા ક્રિયાનુ જે ફળ મળવુ જોઈએ તે ન મળે ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમા જણાવેલ છે કે —> ભ્રમથી જેહ ન સાભરે રે, કાઈ અકૃતકૃત કાજ રે તેહથી શુભ કિરિયા થકી રે અર્થવિરોધી અકાજ રે <— [૧૪/૮]

अनुष्ठीयमानादन्यत्र मुत् = प्रमोद, तस्या सत्या तत्र = अन्यस्मिन् रागात् = अभिलापातिरेकात् तदनादरता = अनुष्ठीयमानाऽनाद्रियमाणता, अर्थत = सामर्थ्यात्, तत्क्रियाकालेऽन्यरागस्य तदरागाक्षेपकत्वात् । सा च तदनादरता महापाया = महाधर्मविघ्नवती, तथा सर्वेषामनर्थाना निमित्त, देशतोऽपि विहितानुष्ठानाऽनादरस्य दुरन्तससारहेतुत्वात् ।

तदनादरदोषेऽप्यन्यादरगुणात्तुल्याऽऽयव्ययत्वमित्याशङ्कायामाह —> मुद्विषये इतरानुष्ठाने अङ्गारवृष्ट्याभा = अङ्गारवृष्टिसदृशी, अकालरागस्य तत्फलोपघातकत्वादिति भाव । इयथान्यमुत्सुन्दरेष्वपि शास्त्रोक्तेषु चैत्यवन्दन-स्वाध्यायादिषु श्रुतानुरागाच्चैत्यवन्दनादिकरणवेलायामपि तदनाद्रियमाणस्य तदुपयोगाभावेन इतरासक्तचित्तवृत्ते सदोषा । न हि शास्त्रोक्तयोरनुष्ठानयोरय विशेषोऽस्ति यदेकमादरणीयमन्यत्तु नेति ॥१४/९॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> अन्यमुदि तत्र रागात् अर्थत· तदनादरता महापाया सर्वानर्थनिमित्त मुद्विषयाङ्गारवृष्ट्याभा ॥१४/९॥ इयमपि कारिका योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्तौ [द्वा द्वा.१८/१९] समुद्धृता । एतदनुसारेण योगभेदद्वात्रिंशिकाया —> विहितेऽविहिते वाऽर्थेऽन्यत्र मुत्प्रकृतात्किल । इष्टेऽर्थेऽङ्गारवृष्ट्याभाऽत्यनादरविधानत ॥१९॥ <— इत्युक्तम् । कान्ताया योगदृष्टावन्यमुद्दोषो नास्ति ।

अन्यस्मिन् = अनुष्ठीयमानभिन्ने विहितेऽविहिते वा कर्मणि अभिलापातिरेकात् अनुष्ठीयमानाऽनाद्रियमाणता तत्क्रियाकाले अन्यरागस्य = प्रकृतभिन्नाभिलापस्य तदरागाऽऽक्षेपकत्वात् = अनुष्ठीयमानाऽरागोपधायकत्वात् । अवसरोचितरागाभाव-रागविषयानवसराभ्या प्रकृतान्याभिलापोऽत्र गाढोऽवगन्तव्य । तत एवानुष्ठीयमानेऽपि गाढानादरताऽवसेया । तदनादरता = अवसरोचिते विहिते सदनुष्ठानेऽनादृति महाधर्मविघ्नवती = स्वजनकतासम्बन्धेन तात्त्विकयोगप्रतिपत्त्यन्तरायविशिष्टा ।

अकालरागस्य = स्वरूपत. कथञ्चित् प्रशस्तस्याऽपि अनवसरकृतत्वेनाऽनुबन्धतोऽप्रशस्तस्य प्रचुराभिलापस्य तत्फलोपघातकत्वात् = गाढरागविषयीभूताऽनागतकालीनाऽनुष्ठानसाध्यप्रधानफलसामग्रीविघातकत्वात् ।

तदनाद्रियमाणस्य = स्वकालोपस्थित-विहित-चैत्यवन्दनाद्यनादरवत तदुपयोगाभावेन = चैत्यवन्दनादिवर्णार्थालम्बनगोचरप्रणिधानविरहेण इतराऽऽसक्तचित्तवृत्तेः = स्वाध्यायाद्यासक्तमनोवृत्ते अन्यमुत् सदोषा ज्ञेया। इदञ्चात्रावधेय विवक्षितानुष्ठानप्रारम्भात् प्राक् प्रजायमान रात्रिन्दिवनियतक्रमिक-स्वकर्तव्यवृन्दविषयसङ्कलन तदारम्भसमाप्तिकालपरिमाणावधारणञ्च नान्यमुद्दोषाक्रान्त किन्तु

❀ અન્યમુદ્ દોષ અંગારાની વૃષ્ટિ જેવો છે ❀

<u>ગાથાર્થ</u> - અન્યમુદ્ દોષ હોય ત્યારે અન્યત્ર રાગ હોવાના કારણે અર્થત પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાનમા અનાદર થાય છે જે મહાવિઘ્નકારી છે તે મહા અનર્થનુ નિમિત્ત બને છે રાગના વિષયભૂત અનુષ્ઠાનમા તે અગારાની વૃષ્ટિ તુલ્ય બને છે [૧૪/૯]

<u>ટીકાર્થ</u> - જે અનુષ્ઠાન ચાલી રહેલ હોય તેને છોડીને બીજે આનદ હોય તે અન્યમુદ્ દોષ છે આ દોષ હોય ત્યારે અન્યત્ર અત્યત રાગ હોવાના લીધે જે અનુષ્ઠાન ચાલી રહેલ છે તેમા અનાદર આવે છે, કારણ કે જે અનુષ્ઠાન કરવાનો કાળ છે તે સમયે અન્ય અનુષ્ઠાનનો રાગ એ પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાનમા અરાગ-અનાદરનો આક્ષેપક [લાવનાર] છે આ અનાદર મહાધર્મમા વિઘ્ન કરે છે તેમ જ બધા અનર્થોનુ એ મૂળ છે, કારણ કે વિહિત અનુષ્ઠાનનો આંશિક પણ અનાદર દીર્ઘ સસારનો હેતુ છે

<u>શકા</u> :- પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાનમા અનાદર દોષ હોવા છતા પણ અન્ય અનુષ્ઠાનમા આદર-રાગ થવાનો ગુણ હોવાથી લાભ અને નુકશાન બન્ને સમાન થશે [માટે આવી રીતે ધર્મક્રિયા કરે તો પણ નુકશાન નહિ થાય]

<u>સમાધાન</u> ·- પ્રસ્તુત અનુષ્ઠાનનો અનાદર એ આનદનો વિષય બનનાર અન્ય અનુષ્ઠાનમા અગારાના વરસાદ જેવો છે, કારણ કે અકાળે-અનવસરે થયેલ રાગ એ અન્ય અનુષ્ઠાનના ફળનો ઉપઘાત કરે છે શાસ્ત્રોક્ત હોવાથી સુદર એવા ચૈત્યવદન, સ્વાધ્યાય આદિ યોગોમા ચૈત્યવદન વગેરે કરવાના અવસરે પણ શ્રુતના અનુરાગથી ચૈત્યવદન વગેરેનો અનાદર કરનાર વ્યક્તિને ચૈત્યવદનાદિમા ઉપયોગ ન હોવાના કારણે શ્રુતાદિ અન્ય યોગોમા આસક્ત ચિત્તવૃત્તિવાળાને માટે અન્યમુદ્ = અન્યત્ર આનદ સદોષ છે, કારણ કે શાસ્ત્રોક્ત એવા ચૈત્યવદન અને સ્વાધ્યાયમા આ કોઈ વિશિષ્ટતા નથી કે એકનો આદર કરવો ને બીજાનો નહિ [શાસ્ત્રમા અસખ્ય તારક યોગો બતાવેલ છે તે બધાને આરાધી શકવાની શક્તિ પોતાની પાસે ન હોવાથી આરાધના પોતાની શક્તિ મુજબના યોગની કરવાની પરતુ આદર તો શાસ્ત્રોક્ત સર્વ યોગો પર જોઈએ એક અનુષ્ઠાનને અતિ આદરવાના લીધે બીજા શાસ્ત્રોક્ત યોગો પ્રત્યે અરુચિ-અનાદર તો ન જ થવો જોઈએ એક યોગના રાગના ભોગે બીજા યોગો ઉપર આદર-રાગ કરવો એ જિનાજ્ઞાથી વિરુદ્ધ હોવાથી શુભ ભાવ નથી બીજા અનુષ્ઠાનનો અતિરાગ એ અનુષ્ઠાનને આરાધવાની યોગ્યતા ખતમ કરે છે ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમા

'रुजी'त्यादि ।

रुजि निजजात्युच्छेदात् करणमपि हि नेष्टसिद्धये नियमात् । अस्येत्यननुष्ठान तेनैतद्वन्ध्यफलमेव ॥१४/१०॥

रुजि = रोगे चित्तदोषे सति निजजाते = अनुष्ठानसामान्यस्य उच्छेदात् **करणमपि हि अस्य** = प्रस्तुतार्थस्य **नियमात् नेष्टसिद्धये** = नाभिमतसम्पादनाय **इति** = हेतो **अननुष्ठान** = अकरणम् । **तेन** कारणेन **एतत्** = करण **वन्ध्यफलमेव**, इष्टफलाभावात् । इय हि रुग् भङ्गरूपा पीडारूपा वा अनुष्ठानजात्युच्छेदकत्वात् सर्वकृतानुष्ठानवन्ध्यत्वाऽऽपादिकेति विवेकिना परिहर्तव्या ।

अथ भङ्गरूपाया पीडारूपाया वा रुज शक्तौ सत्यामपरिहार पुरुषस्य स्वतन्त्र दोषान्तर तत्र '[1]अव्यापृतानामनुष्ठानाना तु कोऽपराध इति **चेत्** ? **न**, यदनुष्ठानव्यासङ्गेन पुरुषस्य रुक्परिहारोपायानुपयोगस्तत्र

कल्याणकन्दली

प्रवहमाने प्रकृतानुष्ठाने प्रकृतान्य-विहिताविहितकर्मगोचरोद्भूतोत्कटाभिलाप एवान्यमुत्पदवाच्य इति तावद् वय विद्म· ॥१४/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> रुजि निजजात्युच्छेदात् अस्य करण अपि हि नियमात् न इष्टसिद्धये इति अननुष्ठानम् । तेन एतत् वन्ध्यफलमेव ॥१४/१०॥ इयमपि कारिका **योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ** [२०] समुद्धृता । एतदनुसारेण **योगभेदद्वात्रिंशिकाया** –> रुजि सम्यगनुष्ठानोच्छेदाद् वन्ध्यफल हि तत् <– [द्वा द्वा १८/२०] इत्युक्तम् ।

अनुष्ठानसामान्यस्य = सदनुष्ठानत्वस्य **उच्छेदात्** = प्रच्यवात् **प्रस्तुतार्थस्य करण** क्वचित् वस्त्वन्तरसाधक सत् **अपि हि नियमात्** = निश्चयेन **नाभिमतसम्पादनाय** = न परमार्थसाधनाय भवति । 'इतिशब्द स्मृतो हेतौ प्रकारादिसमाप्तिषु <– [ह को ५/८८७] इति **हलायुधकोशवचनात् इति** = हेतो· बाह्याकृत्या करणेऽपि तत्त्ववृत्त्या **अकरणम् । तेन कारणेन** बहिर्वृत्त्या बलात्कारेण **करण वन्ध्यफलमेव** = मोघप्रयोजनमेव, अनुबन्धशक्तिविरहेण **इष्टफलाभावात् । अनुष्ठानजात्युच्छेदकत्वात्** = अनुष्ठानत्वविच्छेदकारित्वात् **सर्वकृतानुष्ठानवन्ध्यत्वापादिका** = सर्वेषा कृतानामनुष्ठानाना मोघत्वाक्षेपिका । न हि कारणतावच्छेदकशून्येन कारणवदाभासमानेन कार्योत्पत्ति युक्ता, अन्यथा कार्यकारणभावभङ्गापातात् । **इति** हेतोः इय रुग् **विवेकिना** = क्षायोपशमिकगुणौदयिकगुणदोषभेदवेदिना सर्वादरेण **परिहर्तव्या** । प्रभाया दृष्टावय दोषो नास्ति ।

अथ निश्चयनयेन सर्वतो **भङ्गरूपायाः** निश्चयानुगृहीतव्यवहारनयेन देशतो **भङ्गरूपायाः** नैगमादिनयेन च **पीडारूपाया रुजः** स्वस्मिन् **शक्तौ** = रुगपनायकशक्तौ **सत्या अपरिहारः पुरुषस्य** अनुष्ठानकारकस्य **स्वतन्त्रं दोषान्तर** भवतु । तत्र न नो विरोध· । किन्तु **तत्र** = रुग्दोषे **अव्यापृताना** = अप्रवृत्ताना स्वसामग्रीवशात् उत्पन्नाना **अनुष्ठानाना तु कोऽपराधः** ? येन तेषा वन्ध्यफलत्वमापाद्यते अनुष्ठानत्वश्चापाक्रियते तत्रभवद्भि भवद्भि इति चेत् ? **न, यदनुष्ठानव्यासङ्गेन** = यत्कर्मालम्बनेन **पुरुषस्य रुक्परिहारोपायानुपयोगः** = रुगपाकरणोपायानामव्यापार **तत्र** = आलम्बनीभूतानुष्ठाने **रुग्दोषस्य न्यायप्राप्त-**

જણાવેલ છે કે –> માડી કિરિયા અવગણે રે, બીજે ઠામે હર્ષ રે ઈષ્ટ અર્થમા જાણીએ રે, અગારાનો વર્ષ રે] <– [૧૪/૯]

⊒ ઉપાસનામાં રોગ દોષ નિવારો ⊒

ગાથાર્થ ·- રોગ દોષ હોય ત્યારે પોતાની જાતિનો ઉચ્છેદ થવાથી આ અનુષ્ઠાનને કરે તો પણ નિયમા ઈષ્ટસિદ્ધિ માટે થતુ નથી માટે તે અનનુષ્ઠાન = અકરણ જ જાણવુ તે કારણે આ નિષ્ફળ જ છે [૧૪/૧૦]

ટીકાર્થ - રોગ નામનો ચિત્તદોષ હોય ત્યારે અનુષ્ઠાનસામાન્યનો = અનુષ્ઠાનની પોતાની જાતિનો = અનુષ્ઠાનપણાનો ઉચ્છેદ થાય છે માટે પ્રસ્તુત અનુષ્ટાનને કરે તો પણ નિયમા અભિમત અર્થની સિદ્ધિ માટે થતુ નથી એ હેતુથી એ અનનુષ્ઠાન જ કહેવાય [અનુષ્ઠાન ન કર્યું જ કહેવાય] તે કારણે એ નિષ્ફળ જ જાણવુ, કારણ કે એનાથી ઈષ્ટ ફળ મળતુ નથી આ રોગ દોષ ભગસ્વરૂપ કે પીડાસ્વરૂપ છે, કારણ કે કરેલા સર્વ અનુષ્ઠાનોમા અનુષ્ઠાનપણાનો તે નાશ કરે છે અને અનુષ્ઠાનને નિષ્ફળ બનાવે છે માટે વિવેકી વ્યક્તિએ રોગ દોષનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

શકા :- શક્તિ હોવા છતા ભગસ્વરૂપ કે પીડાસ્વરૂપ રોગ દોષનો પરિહાર ન થાય તો તે વ્યક્તિનો તે સ્વતત્ર બીજો દોષ થયો પરતુ એ દોષમા પ્રવૃત્ત ન થયેલા અનુષ્ઠાનોનો શુ દોષ છે ? [તે અનુષ્ઠાનો કાઈ પ્રસ્તુત દોષને ઉદ્દેશીને થતા નથી કે જેના લીધે અનુષ્ઠાનપણાનો જ ઉચ્છેદ થઈ જાય છે]

સમાધાન ·- તમે કહ્યુ તેમ નથી કારણ કે જે અનુષ્ઠાનના ઓઠા નીચે [illegible] પુરુષ રોગ દોષને ટાળવાનુ ખ્યાલ [illegible]

१ मुद्रितप्रतौ 'व्या ' इति पाठ ।

रुग्दोषस्य न्यायप्राप्तत्वात् ॥१४/१०॥ 'आसङ्गेऽपी'त्यादि ।

आसङ्गेऽप्यविधानादसङ्गसक्त्युचितमित्यफलमेतत् । भवतीष्टफलदमुच्चैस्तदप्यसङ्गं यतः परमम् ॥१४/११॥

आसङ्गेऽपि चित्तदोषे सति विधीयमानानुष्ठाने 'इदमेव सुन्दरमि'त्येवरूपे अविधानात् = तद्भावपुरस्कारेण शास्त्रविध्यभावात् प्रत्युताऽनासङ्गभावं पुरस्कृत्य विधिप्रवृत्तेः, असङ्गा = सङ्गरहिता सक्तिः = अनवरतप्रवृत्तिः तस्या उचितं = योग्यं इति कृत्वा । अफलं = इष्टफलरहितं एतत् = अनुष्ठानं भवति यत = यस्मात् तदपि शास्त्रोक्तत्वेन प्रसिद्धमप्यनुष्ठानं परमं = प्रधानं असङ्गं = अभिष्वङ्गरहितं उच्चैः = अतिशयेन इष्टफलदं = इष्टफलसम्पादकं भवति । आसङ्गयुक्तं ह्यनुष्ठानं गौतमगुरुभक्तिदृष्टान्तेन तन्मात्रगुणस्थानकस्थितिकार्येव न मोहोन्मूलनद्वारेण केवलोत्पत्तये प्रभवति, तस्मात् तदर्थिनाऽऽसङ्गस्य दोषता ज्ञेयेति ॥१४/११॥

कल्याणकन्दली

त्वात् । सति सामर्थ्ये यन्निमित्तेन यत्र दोषो न परिह्रियते तस्य तत्र दुष्टत्वं तथाऽत्राऽपि विभावनीयं विद्वद्भिः ॥१४/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> आसङ्गे अपि अविधानात् एतत् अफलं भवति; यतः [तत्] असङ्गसक्त्युचितं तदपि परमं असङ्गं उच्चैः इष्टफलदं भवति ॥१४/११॥ इयमपि कारिका योगभेदद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [गा. १८] समुद्धृता । एतदनुसारेण योगभेदद्वात्रिंशिकायां --> आसङ्गः स्यादभिष्वङ्गस्तत्राऽसङ्गक्रियैव न । ततोऽयं हन्त तन्मात्रगुणस्थानस्थितिप्रदः ॥ <-- [द्वा. द्वा. १८/१] इत्युक्तम् । अष्टमयोगदृष्टावासङ्गदोषो नास्तीति व्यक्तं योगदृष्टिसमुच्चये ।

विधीयमानानुष्ठाने 'इदमेव सुन्दरमि'त्येवरूपे आसङ्गे सति अपि तद्भावपुरस्कारेण = विहितानुष्ठानान्तरविषयाभिलाषातिशयिताऽभिलाषात्मकाभिनिवेशं पुरस्कृत्य शास्त्रविध्यभावात् । प्रत्युत इति वैपरीत्यबोधने । तदेवाह - अनासङ्गभावं = अनभिष्वङ्गपरिणामं पुरस्कृत्य विधिप्रवृत्तेः = शास्त्रविधानस्य प्रवर्तनात् । कुत एतदवगतम् ? इत्याह - सङ्गरहिता अनवरतप्रवृत्तिः तस्या योग्यं अनुष्ठानकरणं इति शास्त्रवचनोपलब्धेः इति कृत्वा । न चाभिष्वङ्गपूर्वकमप्यनुष्ठानकरणात्किञ्चित्फलं तु भविष्यतीति वाच्यम्, यतः एतत् = आसङ्गयुक्तं अनुष्ठानं इष्टफलरहितं भवति । इदमपि कुतोऽवसितं ? इत्याह यस्मात् शास्त्रोक्तत्वेन प्रसिद्धमपि अनुष्ठानं प्रधानं अभिष्वङ्गरहितं = निरस्ताभिनिवेशशून्यं अतिशयेन इष्टफलसम्पादकं भवति । गौतमगुरुभक्तिदृष्टान्तेनेति । तदुक्तं मित्राद्वात्रिंशिकायां --> प्रतिबन्धैकनिष्ठं तु स्वतः सुन्दरमप्यदः । तत्स्थानस्थितिकार्येव वीरे गौतमरागवत् ॥ <-- [द्वा. द्वा. २१/१०] इति । तथास्वभावत्वात् तन्मात्रगुणस्थानकस्थितिकार्येव = विवक्षितगुणस्थानकस्थानकारकमेव, न तु मोहोन्मूलनद्वारेण केवलोत्पत्तये प्रभवति । अत एव परत्र सीमन्धरादिजिनसमीपे दीक्षाप्राप्तिनिदान

રાખતો તે અનુષ્ઠાનમાં રોગ દોષ લાગુ પડવો ન્યાયસંગત છે. [૧૪/૧૦]

<u>વિશેષાર્થ</u> :- ચિત્તની પીડા અથવા ચિત્તભંગ એ ચિત્તનો દોષ કર્મોદયથી થવા છતાં સાધકે તેને ટાળવા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. પુરુષાર્થથી તે ટળી શકે છે. ચિત્તપીડા કે ચિત્તભંગ કરનારા નિમિત્તોથી સાધકે દૂર રહેવું જોઈએ. અને તેવું પ્રબળ ભાવનાબળ વારંવાર અભ્યાસ કરીને વધારવું જોઈએ. એના લીધે ન ટાળી શકાય તેવા વિપરીત સંયોગોમાં પણ ચિત્ત પીડિત થતું નથી, ભગ્ન થતું નથી. ક્રિયાના લોભમાં આ દોષને ટાળવાનું લક્ષ ન રાખવું એ સાધકનો અપરાધ હોવા છતાં તે ક્રિયા-અનુષ્ઠાનના નિમિત્તે રોગદોષના પરિહારનો ઉપયોગ ન રહેવાથી તે ક્રિયા-અનુષ્ઠાન વાસ્તવમાં અનુષ્ઠાન જ બની શકતા નથી. દા.ત. કોઈ ભિખારીને શ્રીમંત પાસે કરગરતો જોઈને સાધુને મનમાં એમ થાય કે 'માગનારને કર્મવશ કૃપણતા કેવી નડે છે ? કે આ લોભી શેઠ બિચારા ગરીબ ભિખારીને દાન કરતો નથી !' આ મનોરોગ છે. ઊંચું સંયમજીવન પાળવામાં દુનિયાની આ માથાકુટમાં સાધુએ પડવાનું નથી. નહિતર એમાં પોતાની એકધારી સંયમપરિણતિને ધક્કો પહોંચે અને નહિ દેનારા કૃપણ શ્રીમંત ઉપર પોતાને દ્વેષ થાય. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં જણાવેલ છે કે --> રોગ હોએ સમજણ વિના રે, પીડા ભંગસ્વરૂપ રે શુદ્ધ ક્રિયાઉચ્છેદથી રે, તેહ વંધ્યફલરૂપ રે <-- (૧૦-૧૯) [૧૪/૧૦]

✧ આસંગનો સંગ ટાળો ✧

<u>ગાથાર્થ</u> - આસંગ દોષ હોય ત્યારે પણ આ અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ બને છે, કારણ કે આસંગપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરવાનું વિધાન નથી. શાસ્ત્રમાં તો અસંગપ્રવૃત્તિથી થતું અનુષ્ઠાન યોગ્ય જણાવેલ છે. કારણ કે પ્રધાન અસંગ અનુષ્ઠાન અત્યંત ઈષ્ટફળદાયક બને છે. [૧૪/૧૧]

<u>ટીકાર્થ</u> :- ચિત્તનો આસંગ દોષ હોય ત્યારે પણ અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ બને છે. કેમ કે 'આ જ સુંદર છે' આ ભાવથી કરાતા અનુષ્ઠાનને વિશે તેવા ભાવને આગળ કરીને અનુષ્ઠાન કરવાની શાસ્ત્રીય વિધિ નથી. ઊલટું અનાસંગ ભાવને આગળ કરીને શાસ્ત્રીય વિધિની પ્રવૃત્તિ છે. અનુષ્ઠાન સંગ વિનાની સતત પ્રવૃત્તિને યોગ્ય છે. [માટે આસંગજન્ય અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ બને છે.] શાસ્ત્રોક્ત હોવાના લીધે પ્રસિદ્ધ અનુષ્ઠાન પ્રધાન હોવા છતાં પણ એવું અસંગ અનુષ્ઠાન બને તો અત્યંત ઈષ્ટ ફળનું સંપાદક બને છે.

एवमष्ट चित्तदोषानुक्त्वा तत्त्यागिचित्तस्वरूपमाह --> 'एतदि'त्यादि ।

एतद्दोषविमुक्त शान्तोदात्तादिभावसंयुक्तम् । सतत परार्थनियत सङ्क्लेशविवर्जित चैव ॥१४/१२॥

एतैरष्टभिश्चैत्तैर्दोषैर्वियु(मु)क्त = रहित शान्त = क्रोधाद्यभाववान् उदात्त = निजपरगणनारूपलघुचित्ताभावेन उदार तदादिभावेन सयुक्त = समन्वित, आदिशब्दात् गम्भीर-धीरादिभावपरिग्रह । **सतत** = अनवरत **परार्थनियत** = परोपकारनियतवृत्ति सङ्क्लेशेन = कालुष्येन विवर्जित **चैव** ॥१४/१२॥ **'सुस्वप्ने'**त्यादि ।

कल्याणकन्दली

दशाश्रुतस्कन्धादौ निषिद्धम् ॥१४/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> एतद्दोषविमुक्त शान्तोदात्तादिभावसयुक्त सतत परार्थनियत सङ्क्लेशविवर्जित चैव ॥१४/१२॥

चैत्तैः = चित्तसम्भवै **दोषैः** खेदादिभी **रहित** 'योगिना चित्तमि'ति वक्ष्यमाणमत्रान्वेति । अनेन मनोविशुद्धिर्दर्शिता । तदुक्त **सम्बोधप्रकरणे** --> खेयाइदोसरहिया तदज्झवसिया य मणसुद्धी <-- [१३९] । **शान्तः** = **क्रोधाद्यभाववान्** । तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तौ** --> शान्त. = तथाविधेन्द्रिय-कषायविकारविकल. <-- [१८६] । इदमेवाभिप्रेत्य **भगवद्गीताया** --> वीतरागभयक्रोध स्थिरधीर्मुनिरुच्यते <-- [२/५६] इत्युक्तम् । अन्यत्रापि --> न यत्र दु ख न सुख न रागो न द्वेष-मोहौ न च काचिदिच्छा । रस· स शान्तो विहितो मुनीना सर्वेषु भावेषु सम. प्रदिष्ट ॥ <-- [ ] इत्युक्तम् । **उदात्तः** इति 'इद मदीय तत्तु परकीयमि'त्यादिविचारविरहेण = **निज-परगणनारूपलघुचित्ताभावेन उदारः** । **योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तौ** तु --> उदात्त. = उच्चोच्चतराद्याचरणस्थितिबद्धचित्त. <-- [गा १८६] इत्येव पूर्वतनभूमिकामाश्रित्योक्तम् ॥१४/१२॥

આસગવાળુ અનુષ્ઠાન તો ગૌતમસ્વામીની ગુરુ મહાવીર પ્રત્યેની ભક્તિના દૃષ્ટાતથી એના એ જ ગુણસ્થાનકમા રાખનાર છે મોહનુ ઉન્મૂલન કરવા દ્વારા કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે તે સમર્થ બનતુ નથી માટે કેવલજ્ઞાનના અર્થી વ્યક્તિને આસગને દોષ તરીકે જાણવો જોઈએ [૧૪/૧૧]

<u>વિશેષાર્થ</u> - આસગ = આસક્તિ આ આસક્તિના કારણે એમ લાગ્યા કરે કે 'આ જ ક્રિયા સુદર છે' આથી વારવાર એમા જ પ્રવૃત્તિ કરવાનુ મન થાય અથવા એટલા જ ભાવમા અટકી રહેવાનુ થાય અલબત અમુક અવસ્થા સુધી ધર્મયોગ ઉપર અથાગ રાગ જોઈએ જ તો જ પાપપ્રવૃત્તિના રાગ છૂટે છતા એ કોઈ એક ધર્મયોગ ઉપર એવો આસક્તિરૂપ ન બનવો જોઈએ કે એ ધર્મયોગ બીજા ધર્મયોગને બાધા કરે, અગર નીચેની કક્ષાના એ જ ધર્મયોગમા અટકાવી રાખે એવો આસગ દોષસ્વરૂપ છે, કારણ કે એ ગુણસ્થાનકમા આગળ વધવા નથી દેતો એના એ જ ગુણસ્થાનકમા અટકાવી રાખે છે આ આસગ દોષ મૂળમાથી ત્યારે ટળે કે જ્યારે અસગ અનુષ્ઠાન સિદ્ધ થાય આસગ-ગાઢઆસક્તિ ટળે તો જ મોહનુ ઉન્મૂલન થવા દ્વારા વીતરાગતા આવે, કેવળજ્ઞાન પ્રગટે માટે 'આ જ ધર્મયોગ સુદર છે' એવી આસક્તિ શાસ્ત્રવિહિત નથી અનેકવિધ ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર-ઉચ્ચતમ યોગોને કર્તવ્ય તરીકે બતાવનાર શાસ્ત્ર એક જ યોગને સુદર કેવી રીતે જણાવે ? એકમા જ આસક્ત થવાનુ કેમ કહે ? ધર્મયોગ એ સીડી-દાદર છે વીતરાગતા એ ધ્યેય છે, પ્રાપ્તવ્ય સ્થાન છે સીડી ઉપર આસક્તિ રાખી સીડી ન છોડે તે ઈષ્ટ સ્થાને પહોચી ન શકે દાદરના માધ્યમથી ઉપર ચડવાનુ છે તેમ તે તે ધર્મયોગની સાધના દ્વારા વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરવાની છે આદરપૂર્વક સતત ધર્મયોગાભ્યાસથી ઉપર-ઉપરની કક્ષાની સાધના પ્રાપ્ત થતી જાય એકમા જ આસક્ત રહે તો આ ન બને માટે આધળી આસક્તિ છોડીને આદરપૂર્વક પોતાની ભૂમિકાને ઉચિત અનુષ્ઠાન સાધે તો તે સફળ થાય અને અતે વીતરાગતા - કર્મરહિતતા મળે ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમા જણાવેલ છે કે --> એક જ ઠામે રગથી રે, કિરિયામા આસગ રે, તેહ જ ગુણઠાણે થિતિ રે, તેહથી ફલ નહિ ચગ રે <-- ચગ = સુદર [૧૪/૧૧]

આ રીતે ચિત્તના આઠ દોષને કહીને આઠ દોષના ત્યાગી ચિત્તના સ્વરૂપને ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

❀ યોગીચિત્તની ૭ વિશિષ્ટતા ❀

<u>ગાથાર્થ</u> - આ દોષોથી રહિત ચિત્ત [1]શાત-ઉદાત્ત વગેરે ભાવથી સયુક્ત હોય છે, સતત [2]પરાર્થવ્યાપ્ત હોય છે અને [3]સકલેશથી શૂન્ય હોય છે [૧૪/૧૨]

<u>ટીકાર્થ</u> - ચિત્તના આ આઠ દોષોથી રહિત એવુ ચિત્ત [૧] શાન્ત = ક્રોધાદિશૂન્ય, ઉદાત્ત = 'આ પોતાનું અને તે પારકુ' આવી લઘુવૃત્તિ [= તુચ્છવૃત્તિ = સકુચિતવૃત્તિ] ન હોવાના કારણે ઉદારતા વગેરે ભાવોથી યુક્ત હોય છે વગેરે કહેવાથી ગભીર-ધીર વગેરે ભાવોનુ ગ્રહણ કરવુ [૨] તે ચિત્ત સતત પરોપકારવ્યાપ્ત વૃત્તિવાળુ હોય છે અને [૩] સકલેશથી = કલુષિતતાથી રહિત જ હોય છે [૧૪/૧૨]

सुस्वप्नदर्शनपरं समुल्लसद्गुणगणौघमत्यन्तम् । कल्पतरुबीजकल्पं शुभोदयं योगिनां चित्तम् ॥१४/१३॥

सु[1] = शोभना श्वेतसुरभि-पुष्प-वस्त्राऽऽतपत्र-चामरादयो ये स्वप्ना = स्वापज्ञेयाः तद्दर्शनपरं = तद्दर्शनप्रवृत्तं, समुल्लसन् गुणगणौघः = गुणनिकरप्रवाहो यस्मिंस्तत्तथा अत्यन्तं = अतिशयेन कल्पतरोः यद् बीजं तत्कल्पं = तत्तुल्यं, शुभ उदयो यस्य तत्तथा योगिनां चित्तं भवति ॥१४/१३॥

कस्य पुनर्विशेषेणेदृक् चित्तं स्यात् ? इत्याह --> एवंविधमि त्यादि ।

एवंविधमिह चित्तं भवति प्रायः प्रवृत्तचक्रस्य । ध्यानमपि शस्तमस्य त्वधिकृतमित्याहुराचार्याः ॥१४/१४॥

एवंविधं = एवंस्वरूपं इह = प्रक्रमे चित्तं = मनो भवति प्रायः = बाहुल्येन प्रवृत्तचक्रस्य = प्रवृत्तरात्रिन्दिवा-

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> योगिनां चित्तं सुस्वप्नदर्शनपरं अत्यन्तं समुल्लसद्गुणगणौघं कल्पतरुबीजकल्पं शुभोदयम् ॥१४/१३॥ स्वापज्ञेयाः = अर्धसुप्तजागृतावस्थाऽवमेया , यथोक्तं व्याख्याप्रज्ञप्तौ --> गोयमा ! नो सुत्ते सुमिणं पासइ, नो जागरे सुमिणं पासइ, सुत्तजागरे सुमिणं पासइ <-- [१६/६/५७७] । तद्दर्शनप्रवृत्तं = शुक्लस्वप्नाभिवीक्षणप्रगुणम् । यत्तु शङ्करमिश्रेण वैशेषिकसूत्रोपस्कारे --> उपरतेन्द्रियग्रामस्य प्रलीनमनस्कस्य इन्द्रियद्वारेण यदनुभवनं मानसं तत् स्वप्नविज्ञानम् । तच्च त्रिविधम् । [१] किञ्चित् संस्कारपाटवात् कामी क्रुद्धो वा यमर्थमादृतश्चिन्तयन् स्वपिति तस्य तस्यामवस्थायां प्रत्यक्षाकारं ज्ञानं पुराणादिश्रवणजनितसंस्कारवशाज्जायते 'कर्णार्जुनीयं युद्धमिदमि'त्याकारम् । [२] किञ्चिद् धातूनां वात-पित्त-श्लेष्मणां दोषात् । तत्र वातदोषादाकाशगमन-वसुन्धरापर्यटन-व्याघ्रादिभयपलायनादीनि पश्यति । पित्तोपचयदोषमहिम्ना वह्निप्रवेश-वह्निज्वालालिङ्गन-कनकपर्वत-विद्युल्लताविस्फुरण-दिग्दाहादिकं पश्यति । श्लेष्मदोषप्राबल्यात्तु समुद्रसन्तरण-नदीमज्जन-धारासारवर्षण-रजतपर्वतादि पश्यति । [३] अदृष्टवशादपि तज्जन्मानुभूतेषु जन्मान्तरानुभूते वा सिद्धोपप्लुतान्तःकरणस्य यज्ज्ञानमुत्पद्यते तत्र शुभावेदकं धर्मात् गजारोहण-पर्वतारोहण-छत्रलाभ-पायसभक्षण-राजसन्दर्शनादिविषयकम् । अधर्मात्तु तैलाभ्यञ्जनान्ध-कूपपतनोष्ट्रारोहण-पङ्कमज्जन-स्वविवाहदर्शनादिविषयकं स्वप्नज्ञानमुत्पद्यते <-- [९/२/७] इति प्रोक्तं तत्र धर्मप्रभावजन्यस्वप्न-वीक्षणप्रवणं योगिचित्तमवगन्तव्यम् । ततश्च मशकादिनिवृत्तिरपि सम्भवति । यथोक्तं योगबिन्दौ --> अमुत्र संशयापन्नचेतसोऽपि ह्यतो ध्रुवम् । सत्स्वप्नप्रत्ययादिभ्यः संशयो विनिवर्तते ॥४२॥ श्रद्धालेशान्नियोगेन बाह्ययोगवतोऽपि हि । शुक्लस्वप्ना भवन्तीष्ट-देवतादर्शनादयः ॥४३॥ देवान् गुरून् द्विजान् साधून् सत्कर्मस्था हि योगिनः । प्रायः स्वप्ने प्रपश्यन्ति हृष्टान् सन्नोदनापरान् ॥४४॥ <-- इत्यादि ॥१४/१३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> प्रायः प्रवृत्तचक्रस्य इह एवंविधं चित्तं भवति । अस्य तु शस्तं ध्यानं अपि अधिकृतं इति आचार्याः आहुः ॥१४/१४॥

ध्यानमपि सम्पन्नाधिकारं = यथाधिकारं अस्यैव = प्रवृत्तचक्रस्यैव योगिनः प्रशस्तम् । कुलयोगिनः जपादियोगः

विशेषार्थ :- ३५० गाथाना स्तवनमां उपाध्यायजी महाराजे जणावेल छे के --> धात ते कषायअभावथी रे, जे उदात्त ते गभीर रे किरियादोष तजी लहे रे, ते सुखजशभर धीर रे <-- [१४/१२]

गाथार्थ :- योगीओनुं चित्त [a]सारा स्वप्न जोवामां प्रवृत्त होय छे, [b]अत्यंत विकसता गुणना समूहना प्रवाहवाळुं होय छे, [c]कल्पवृक्षना बीज जेवुं होय छे अने [d]शुभ उदयवाळुं होय छे [१४/१३]

टीकार्थ :- [४] सफेद सुगंधी पुष्प, वस्त्र, छत्र, चामर वगेरे संबंधी सुंदर स्वप्नो [चित्तनी स्वाप अवस्था द्वारा जाणी शकाय ते स्वप्न कहेवाय] जोवामां योगीओनुं चित्त प्रवृत्त होय छे तथा [५] ते अत्यंत विकसता एवा गुणोना समूहना प्रवाहवाळुं होय छे तथा [६] कल्पवृक्षनुं जे बीज होय तेना जेवुं होय छे अने [७] शुभ उदयवाळुं होय छे [१४/१३]

विशेषरूपे आवुं चित्त कोने होय ? ते वातने जणावता ग्रंथकारश्री कहे छे के —

गाथार्थ :- प्रायः प्रवृत्तचक्र योगीने प्रस्तुतमां आवुं चित्त होय छे आने ज प्रशस्त ध्यान पण अधिकारथी प्राप्त थयेल होय छे - एम आचार्यो कहे छे [१४/१४]

* प्रवृत्तचक्रयोगी प्रशस्त ध्याननां अधिकारी *

टीकार्थ :- आवुं [= पूर्वोक्त ७ विशेषणथी विशिष्ट एवुं] चित्त प्रस्तुतमां प्रायः रात-दिवस सदनुष्ठानोना समूहमां प्रवृत्त एवा प्रवृत्तचक्र योगीने [इच्छायम अने प्रवृत्तियमनी कक्षामां रहेलने] होय छे पूर्वोक्त [१४/१-२] प्रशस्त ध्यान पण आ प्रवृत्तचक्र योगीने ज अधिकारथी प्राप्त थयेल होय छे - एम योगाचार्यो कहे छे [१४/१४]

१ मुद्रितप्रतौ – 'सुसु' इति पाठः ।

नुष्ठानसमूहस्य योगिन **शस्त** = प्रशस्त **ध्यानमपि** प्रागुवत **अस्य तु** = अस्यैव **अधिकृत** = सम्पन्नाधिकार **इत्याहु आचार्या** = योगाचार्या ॥१४/१४॥ 'कथ पुनस्तद्ध्यान देशाद्यपेक्षया भवतीत्याह –> **'शुद्धे'** इत्यादि ।

शुद्धे विविक्तदेशे सम्यक्संयमितकाययोगस्य । कायोत्सर्गेण दृढ यद्वा पर्यङ्कबन्धेन ॥१४/१५॥

शुद्धे = शुचौ विविक्ते = जनाऽनाकीर्णे देशे **सम्यग्** = अवैपरीत्येन **सयमितकाययोगस्य** = नियमित-

कल्याणकन्दली

प्राधान्येन, ध्यानादियोगस्त्वभ्यासरूपतयैव । स इत्थमेव तत्कल्याणमश्नुते, ध्यानमात्रपरायणत्वे तु स विनश्येदेव । गोत्रयोगिनस्तु ध्यानाधिकार एव नास्ति । स्वसमयेऽपि चारित्रिण एव ध्यानादियोगोऽभिहित प्राक् [पृ २९०] । **न च** चारित्रिणो ध्यानादिपरायणत्वाभिधानात् भिक्षाटनादिका क्रिया ध्यानव्याघातकत्वाद्वर्जनीया स्यादिति **वाच्यम्**, असङ्गत्वेन तस्या ध्यानाऽबाधकत्वात् । तदुक्त **अध्यात्मसारे** –> देहनिर्वाहमात्रार्था याऽपि भिक्षाटनादिका । क्रिया सा ज्ञानिनोऽसङ्गान्नैव ध्यानविघातिनी ॥ <– [१५/११] इति भावनीयम् ॥१४/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> शुद्धे विविक्तदेशे दृढ कायोत्सर्गेण यद्वा पर्यङ्कबन्धेन सम्यक् सयमितकाययोगस्य ॥१४/१५॥

जनानाकीर्णे देशे ध्यानस्य व्याघातो न भवति, विक्षेपनिमित्तविरहात् । तदुक्त **योगशास्त्रे** –> 'तीर्थ वा स्वस्थताहेतु यत्तद्वा ध्यानसिद्धये । कृतासनजयो योगी, विविक्त स्थानमाश्रयेत् ॥ [९४/१२३] । विविक्तस्थानादे ध्यानात्मकयोगसिद्ध्यै उपयोग., यथोक्त मूलकारैरेव **योगबिन्दौ** –> उत्साहान्निश्चयाद्धैर्यात् सन्तोषात्तत्त्वदर्शनात् । मुनेर्जनपदत्यागात् षड्भिर्योग. प्रसिद्ध्यति ॥४११॥ <– इति । इयश्च कारिका **ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेण** [प्रक २२/१] समुद्धृता । एवमेव तदनुवादरूपेण **अमितगतिना**ऽपि **योगसारप्राभृते** –> उत्साहो निश्चयो धैर्य सतोषस्तत्त्वदर्शनम् । जनपदात्ययः षोढा सामग्रीय बहिर्भवा ॥ <– [७/४१] इत्युक्तम् । इदश्चानभ्यस्तयोगाना जीवानामपेक्षया बोध्यम्, तदुक्त **योगशतके** –> पइरिक्के वाघाओ न होइ पाएण, जोगवसिया य । जायइ तहा पसत्था, हदि अणब्भत्थजोगाण ॥७५॥ <– इति । **निशीथचूर्णौ** अपि –> इमे झाणवाघायठाणा- गधव्वणट्टसाला, सव्वाउज्जसाला, चक्किजतादिसालाओ, तुरगगवसालाओ, रायपहो य <–[नि भा - ३८१५-भा ३, पृ २९७] इत्युक्तम् । **अध्यात्मसारे** च –> स्त्रीपशुक्लीबदु शीलवर्जित स्थानमागमे । सदा यतीनामाज्ञप्त ध्यानकाले विशेषत ॥ <– [१६/२६] इत्युक्तम् । उपलक्षणाज्जनससर्गो योगिना त्याज्य इत्युपदेश । तदुक्त **समाधिशतके** –> जनेभ्यो वाक् तत स्पन्दो मनसश्चित्तविभ्रमा. । भवन्ति तस्मात्ससर्ग जनै. योगी तत त्यजेत् ॥७२॥ <– इति । **एतेन** –> अरण्यगुहापुलिनादिषु योगाभ्यासोपदेश <– [४/२/४२] इति **न्यायसूत्रमपि व्याख्यातम्** । **अध्यात्मगीतायामपि** –> स्थातव्य निर्जने स्थाने प्रथमाभ्याससाधकै <– [८६] इत्युक्तम् । **ज्ञानार्णवे** –> यत्र रागादयो दोषा अजस्र यान्ति लाघवम् । तत्रैव वसति. साध्वी ध्यानकाले विशेषत. ॥ [२८/८] सविग्न सवृतो धीर स्थिरात्मा निर्मलाशय । सर्वावस्थासु सर्वत्र सर्वदा ध्यातुमर्हति ॥[२८/२१] विजने जनसङ्कीर्णे सुस्थिते दु स्थितेऽपि वा । यदि धत्ते स्थिर चित्त न तदाऽस्ति निषेधनम् ॥ <– [२८/२२] इत्युक्तम् । तदुक्त **साङ्ख्यसूत्रे**ऽपि –> न स्थाननियमश्चित्तप्रसादात् <– [६/३१] इति । –> यत्रैकाग्रता तत्राऽविशेषात् <– [४/१/११] इति **वेदान्तसूत्रमप्यत्र** सवादि । **तत्त्वानुशासने नागसेनाचार्येणापि** –> देश कालश्च सोऽन्वेष्य सा चावस्थाऽनुगम्यताम् । यदा यत्र यथा ध्यानमपविघ्न प्रसिध्यति ॥३९॥ <– इत्युक्तम् । **गरुडपुराणे**ऽपि –> आसनस्थानविधयो न योगस्य प्रसाधका <– [२२७/४४]

विशेषार्थ :- योगारभक अने आरब्धयोग एवा बे योगी प्राथमिक कक्षामा होवाथी योगीचित्तना जे विशेषणो बताव्या ते होय ज एवो नियम नथी, पण अल्प प्रमाणमा के विकासशील अवस्थामा ते होय पण प्रवृत्तचक्रयोगी विकसित चित्तवाळा होवाथी तेनामा उपरोक्त ७ विशेषणो अवश्य होय छे प्राथमिक योगअवस्थावाळा चित्तमा प्रबळ शुद्धि अने पुष्टि न होवाथी प्रशस्त आलबन के निरालबन ध्यानमा प्रवृत्ति करे तो तेनु मन तेमा ज ठरे एवु बनवाना बदले आडा अवळा सकल्प-विकल्पमा गरकाव थई जाय तेवी शक्यता वधारे छे ज्यारे प्रवृत्तचक्रयोगीनु मन पूर्ण स्वस्थ होय छे प्रबळ शुद्धि अने पुष्टिवाळु होय छे माटे ते सुदर एवा आलबन ध्यान अने निरालबन ध्यानमा पूर्णतया एकाकार थईने परमात्ममय बनवानु सामर्थ्य धरावे छे माटे प्रवृत्तचक्रयोगीने ज मोटा भागे अधिकारथी प्राप्त थयेल सुदर ध्यान होय छे आवु योगाचार्योनु तात्पर्य छे [१४/१४]

केवी रीते ते ध्यान देशादिनी अपेक्षाए थाय ? तेवी जिज्ञासाने सतोषवा ग्रथकारश्री जणावे छे के —

❀ ध्यान केवी रीते करशो ? ❀

गाथार्थ - शुद्ध अने माणसोथी रहित एवा स्थानमा दढताथी काउसग्ग द्वारा के पर्यकबध आसनथी सारी रीते काययोगने सयमित करीने ध्यान धरवु [१४/१५]

सर्वकायचेष्टस्य कायोत्सर्गेण ऊर्ध्वस्थानरूपेण ꙮदृढ = अत्यर्थं यद्वा पर्यङ्कबन्धेन = आसनविशेषरूपेणꙮ ॥१४/१५॥ 'साध्वि'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

इत्युक्तम् । अभ्यस्तयोगानां निर्मलज्ञानादिसामर्थ्यात् जनाकुलदेशेऽपि विपरीतेऽपि काले ध्यानं लभ्यात्मलाभमेव । इदमेवाभिप्रेत्य योगदृष्टिसमुच्चये --> ध्यानञ्च निर्मले बोधे सदैव हि महात्मनाम् । क्षीणप्रायमलं हेम सदा कल्याणमेव हि ॥१७४॥ <-- इत्युक्तम् । तदुक्तं ध्यानशतके --> निच्चं चिय जुवइ-पसू-नपुंसग-कुसीलवज्जियं जइणो । ठाणं वियणं भणियं विसेसओ झाणकालंमि ॥३५॥ थिरकयजोगाणं पुण मुणीण झाणे सुनिच्चलमणाणं । गामंमि जणाइण्णे सुण्णे रण्णे व न विसेसो ॥३६॥

कायोत्सर्गेण ऊर्ध्वस्थानरूपेण, यदुक्तं तल्लक्षणं योगशास्त्रे --> प्रलम्बितभुजद्वन्द्वमूर्ध्वस्थस्याऽऽसितस्य वा । स्थानं कायानपेक्षं यत् कायोत्सर्गः स कीर्त्तितः ॥ <--[४/१३३] । पर्यङ्कबन्धेनेति, तल्लक्षणञ्च योगशास्त्रे --> स्याज्जङ्घयोरधोभागे, पादोपरि कृते सति । पर्यङ्को नाभिगोत्तानदक्षिणोत्तरपाणिकः ॥ <-- [४/१२५] इत्यमुक्तम् । उपलक्षणात् वीरासन-वज्रासन-पद्मासन-भद्रासन-दण्डासन-गोदोहिकासनादीन्यासनानि योगशास्त्रोक्तानि बोध्यानि । परतन्त्रानुसारेण पर्यङ्कासनादिस्वरूपं योगप्रदीपादिग्रन्थेषु बोध्यम् । येनाऽऽसनेन विहितेन मनः स्थिरं भवति तदङ्गीकर्तव्यमिति हृदयम् । इदमेवाभिप्रेत्य साङ्ख्यसूत्रे --> स्थिरसुखमासनमिति न नियमः <-- [६/२४] इत्युक्तम् । योगसूत्रेऽपि --> स्थिरसुखमासनम् <-- [२/४६] इत्युक्तम् । --> सवरियासवदारा अव्वाबाहे अकंटए देसे । काऊण थिरं ठाणं ठिओ निसन्नो निवन्नो वा ॥ चेयणमचेयणं वा वत्थुं अवलंबिऊं घणं मणसा । झायइ सुयमत्थं वा दवियं तप्पज्जए वा वि ॥ <-- [१४६५-६६] इति आवश्यकनिर्युक्तिवचनमप्यत्र स्मर्तव्यम् । तदुक्तं गुणस्थानकक्रमारोहेऽपि --> निष्प्रकम्पं विधायाथ दृढं पर्यङ्कमासनम् । नासाग्रदत्तसन्नेत्रः किञ्चिदुन्मीलितेक्षणः ॥७२॥ विकल्पवागुराजालाद् दूरोत्सारितमानसः । ससारोच्छेदनोत्साहो योगीन्द्रो ध्यातुमर्हति ॥७३॥ <--इति । इदञ्चात्राव-धेयम् --> निष्पन्नध्यानस्य ध्यानसिद्धिसन्मुखस्य वा देश-कालासनादिनियमो नास्त्येव <-- । तदुक्तं सम्बोधप्रकरणे मूलकारैरेव --> तो जत्थ समाहाणं होइ मणो-वयण-काय-जोगाणं । भूओवरोहरहिओ सो देसो झायमाणस्स ॥ कालो वि सुच्चिय जहिं जोगसमाहाणमुत्तमं लहइ । न उ दिवस-निसावेलाइ नियमणं झाइणो भणियं ॥ जच्चिय देहावत्था जियाण झाणोवरोहिणी होइ । झाइज्जा तयवत्थो ठिओ निसण्णो निविन्नो वा ॥ सव्वासु वट्टमाणामु णओ ज देस-काल-चिट्ठासु । वरकेवलाइलाभं पत्ता बहुसो समियपावा ॥ <-- [धर्मध्यान-३७-४०] इति । अध्यात्मसारेऽपि --> स्थिरयोगस्य तु ग्रामेऽविशेषः कानने वने । तेन यत्र समाधानं स देशो ध्यायतो मतः ॥ यत्र योगसमाधानं कालोऽपीष्टः स एव हि । दिन-रात्रिक्षणादीनां ध्यानिनो नियमस्तु न ॥ यैवावस्था जिता जातु न स्याद् ध्यानोपघातिनी । तया ध्यायेन्निषण्णो वा स्थितो वा शयितोऽथवा ॥ सर्वासु मुनयो देश-कालावस्थासु केवलम् । प्राप्तास्तन्नियमो नासां नियता योगसुस्थता ॥ <-- [१६/२७-३०] इत्युक्तम् । मण्डलब्राह्मणोपनिषदि तु --> सुखासनवृत्तिश्चिरवासश्चैवाऽऽसननियमो भवति <-- [१/१] इत्युक्तम् । तदुक्तं ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेणाऽपि --> येन येन सुखासीना विदध्युर्निश्चलं मनः । तत्तदेव विधेयं स्यान्मुनिभिर्बन्धुराऽऽसनम् ॥[२८/११] सविग्नः संवृतो धीरः स्थिरात्मा निर्मलाशयः । सर्वावस्थासु सर्वत्र सर्वदा ध्यातुमर्हति ॥ <-- [२८/२१] इति । अध्यात्मतत्त्वालोके न्यायविजयेनापि --> ध्यानाय कालोऽपि मतो न कोऽपि यस्मिन् समाधिः समयः स शस्यः । ध्यायेन्निषण्णः शयितः स्थितो वाऽवस्था जिता कापि मतानुकूला ॥ <-- [६/१२] इति कालासनानियमः प्रदर्शितः । सङ्गत्यागादिकं तु ध्यानस्याऽऽन्तरसामग्री । तदुक्तं तत्त्वानुशासने --> सङ्गत्यागः कषायाणां निग्रहो व्रतधारणम् । मनोऽक्षाणां जयश्चेति सामग्री ध्यानजन्मने ॥ <-- [३/१] इति । नागसेनेनैव बाह्याभ्यन्तरहेतुचतुष्टयं ध्यानसामग्र्यन्तर्भूतमावेदितम् । तदुक्तं तत्त्वानुशासने --> ध्यानस्य च पुनर्मुख्यो हेतुरेतच्चतुष्टयम् । 'गुरूपदेशः 'श्रद्धानं, 'सदाऽभ्यासः 'स्थिरं मनः ॥ [६/३६] ध्यानविधिश्च --> सुखासनसमासीनः सुश्लिष्टाधरपल्लवः । नासाग्रन्यस्तदृग्द्वन्द्वो दन्तैर्दन्तानसस्पृशन् ॥ प्रसन्नवदनः पूर्वाभिमुखो वाप्युदङ्मुखः । अप्रमत्तः सुसंस्थानो ध्याता ध्यानोद्यतो भवेत् ॥ <-- [४/१३५-१३६] इत्येवं योगशास्त्रे गदितः । तत्त्वानुशासनेऽपि [४/१-६] प्राय एवरूपो विशदो ध्यानविधिरुक्तः ।

<u>**ટીકાર્થ**</u> :- પવિત્ર અને નિર્જન સ્થાનમાં કાઉસગ્ગ વડે અથવા પર્યંકબંધ આસન વડે સમ્યક્ રીતે કાયાની સંપૂર્ણ ચેષ્ટાઓને સંયમિત કરીને ધ્યાન ધરવું જોઈએ [૧૪/૧૫]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> :- જ્યાં પવિત્રતા ન હોય તે સ્થાનમાં દુર્ગંધાદિથી તથા માણસોનો કોલાહલ થતો હોય તેવા સ્થાનમાં ધ્યાન સિદ્ધ થવામાં અડચણ-મુશ્કેલી ઊભી થાય છે. સૂતા-સૂતા કે બીજી કોઈ અયોગ્ય અવસ્થામાં કાયા રાખવાથી ધ્યાનની સિદ્ધિમાં મુશ્કેલી થાય છે. માટે ઉપરોક્ત ૩ વાતની કાળજી રાખવી. ધ્યાનાભ્યાસ કરનાર માટે આ વાત છે. બાકી જેણે ધ્યાનને સિદ્ધ

ꙮꙮ चिह्नद्वयान्तर्गतः पाठः मुद्रितप्रतौ नास्ति ।

साध्वागमानुसाराच्चेतो विन्यस्य भगवति विशुद्धम् । स्पर्शाऽऽवेधात् तत्सिद्धयोगिसस्मरणयोगेन ॥१४/१६॥

साधु यथा भवत्येव **आगमानुसारात्** = सिद्धान्त पुरस्कृत्य **चेत** = चित्त **विन्यस्य** = सस्थाप्य **भगवति** = जिने **विशुद्ध** = निर्दोष. **स्पर्शस्य** = तत्त्वज्ञानस्य [1]आवेधात् = दृढतरसस्कारात् तस्मिन् = ध्याने सिद्धा = लब्धात्मलाभा ये योगिन तेषा सस्मरणयोगेन = सामस्त्येन स्मरणव्यापारेण तद्ध्यानमिष्टफलद भवति । यो हि यत्र कर्मणि सिद्ध तदनुस्मरणस्य तत्रेष्टफलदत्वात् ॥१४/१६॥

॥ इति चतुर्दश षोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

अभ्यस्तध्यानस्य कायोत्सर्ग. यथावस्थितो भवति, तथैव अभ्यन्तरतप क्रमस्यापि व्यवस्थितत्वात्, तदुक्त **सूत्रकृताङ्गे**ऽपि —> झाणजोग समाहट्टु काय विउसेज्ज सव्वसो <— [१/८/२६] इति ॥१४/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> तत्सिद्धयोगिसस्मरणयोगेन आगमानुसारात् भगवति विशुद्ध चेतः साधु विन्यस्य स्पर्शा-वेधात् ध्यान भवतीति गम्यम् ॥१४/१६॥ **जिने निर्दोष** = तृष्णादिशून्य **चेतः विन्यस्य** भगवद्भावोपलब्धिः स्यात् । तदुक्त **योगकुण्डल्युपनिषदि** —> परमात्मनि लीन तत्पर ब्रह्मैव जायते <— [३/२४] । इदमेवाभिप्रेत्य **नारदपञ्चरात्रे**ऽपि —> मनो निवेश्य कृष्णे वै तन्मयो भवति ध्रुवम् <— [५/१०/३८] इत्युक्तम् । यद्वा **निर्दोष** = ब्रह्मीभूत **चित्त सस्थाप्य**। पर ब्रह्मार्पणमुच्यते । तदुक्त **कूर्मपुराणे** —> ब्रह्मणा दीयते देय ब्रह्मणे सम्प्रदीयते । ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिद परम् ॥ <— [३/१५] इति । **शरभोपनिषदि** अपि —> ब्रह्मार्पण ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् । ब्रह्मैव तेन गन्तव्य ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥२६॥ <— इत्युक्तम् । अस्मदभिमतञ्चेदमित्यभिसन्धाय **ज्ञानसारे** —> ब्रह्मण्यर्पितसर्वस्वो ब्रह्मदृग् ब्रह्म-साधन. । ब्रह्मणा जुह्वद्ब्रह्म ब्रह्मणि ब्रह्मगुप्तिमान् ॥ <— [२८/७] इत्युक्तम् । ब्रह्मणि सर्वस्वसमर्पणञ्चाहङ्कारोच्छित्तये उपयुज्यते । इदमेवाभिप्रेत्य **भगवद्गीताया** —> यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् । यत्तपस्यसि कौन्तेय ! तत्कुरुस्व मदर्पणम् ॥ [९/२७] सम काय-शिरोग्रीव धारयन्नचल स्थिरः । सप्रेक्ष्य नासिकाग्र स्व दिशश्चानवलोकयन् ॥ प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारी व्रते स्थितः । मन. सयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्पर. ॥ <— [६/१३-१४] इत्युक्तम् । एतद्भावनासमुपजात. केवलदृष्टभावो ध्यानससिद्धये उपयुज्यते । इदमेवाभिप्रेत्य **गीतायामेव** —> मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धि निवेशय । निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्व न सशय. ॥ अथ चित्त समाधातु न शक्नोसि मयि स्थिरम् । अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तु धनञ्जय ! अभ्यासेऽ-प्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ॥ <— [१२/८-९-१०] इति क्रमो दर्शित. । अभ्यासयोगश्च प्रागुक्त. [१३/११-१३] मैत्र्या-द्यभ्यासयोग इहोक्त' ध्यानाभ्यासयोगो वा वोध्य. सम्यग्दृष्टिभिरिति दिक् ॥१४/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचिताया कल्याणकन्दल्या चतुर्दशषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

કરેલ હોય તેને તો કોઈ પણ સ્થાન કે કોઈ પણ અવસ્થામા ધ્યાન નિરાબાધ રીતે થઈ શકે છે [૧૪/૧૫]

ગાથાર્થ :- ધ્યાનસિદ્ધ યોગીઓના સસ્મરણ દ્વારા આગમને અનુસારે, ભગવાનમા વિશુદ્ધ મનને સુદર રીતે મૂકીને તત્ત્વજ્ઞાનના આવેધથી ધ્યાન ઈષ્ટફલદાયક બને છે [૧૪/૧૬]

❧ યોગસિદ્ધનું સ્મરણ યોગાનુકૂળતા લાવે ❧

ટીકાર્થ :- જે રીતે સુદર થાય તે રીતે જૈન સિદ્ધાતને આગળ કરીને, ધ્યાનમા સિદ્ધિ મેળવનાર જે યોગીઓ હોય તેના સપૂર્ણતયા સ્મરણ દ્વારા ભગવાનમા મનને મૂકીને તત્ત્વજ્ઞાનના આવેધથી = અતિદૃઢ સસ્કારથી જે ધ્યાન થાય તે ધ્યાન ઈષ્ટ ફલદાયક બને છે આનુ કારણ એ છે કે જે વ્યક્તિ જે યોગ-કાર્યમા સિદ્ધ હોય [અર્થાત્ જેણે જે યોગ સિદ્ધ કર્યો હોય] તે વ્યક્તિનુ સ્મરણ તે કાર્યમા ઈષ્ટ ફળને આપે છે [૧૪/૧૬]

વિશેષાર્થ :- ધ્યાન દ્વારા ઈષ્ટફળની પ્રાપ્તિ માટે ત્રણ વાત ખ્યાલમા રાખવા જેવી છે [૧] જે વ્યક્તિએ ધ્યાનને સિદ્ધ કરેલ હોય તે વ્યક્તિનુ ધ્યાનના પ્રારભ પૂર્વે અવશ્ય સ્મરણ કરવુ કારણ કે બહુમાનગર્ભિત તેના સ્મરણથી તે યોગની સિદ્ધિને અનુકૂળ કર્મક્ષયોપશમ થવા દ્વારા તે ધ્યાનમા ઈષ્ટ ફળ-અનુકૂળતા આપે છે તેના લીધે ધ્યાનસિદ્ધિ સુકર-સફળ થાય [૨] પૂર્વે જે તત્ત્વજ્ઞાન મેળવેલ હોય તેના સસ્કાર અત્યત દૃઢ કરવામા યોગસિદ્ધ વ્યક્તિના સ્મરણની આવશ્યકતા છે તત્ત્વજ્ઞાનના સસ્કાર અતિદૃઢ થવાથી ધ્યાન ઝડપથી સિદ્ધ થાય છે [૩] સમ્યક્ રીતે જૈન સિદ્ધાતને અનુસારે વિશુદ્ધ મનને ભગવાનમા મૂકી દેવુ વિશુદ્ધ મન ભગવાનને સમર્પિત કરી દેવુ, જેથી મન પ્રભુમય થઈ જાય મનમા પરમાત્માને નહિ રાખવાના પણ મનને જ પરમાત્મામા રાખી દેવાનુ, જેથી મનમા અન્ય કોઈનો પ્રવેશ જ થઈ ન શકે બસ પછી ધ્યાન સિદ્ધ થાય અને ઈષ્ટ ફલની સિદ્ધિ થાય પ્રભુનો આ અચિન્ત્ય પ્રભાવ છે [૧૪/૧૬]

१ मुद्रितप्रतौ 'वेधात्' इत्यशुद्ध पाठ ।

૧૪ મા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેનામાથી કોઈ પણ સાત પ્રશ્નનો જવાબ સવિસ્તર લખો

૧ અન્યમુદ્ દોષનુ નિરૂપણ કરો
૨ ભ્રાતિ દોષ કેમ પરિહાર્ય છે ?
૩ સવિઘ્નપાક્ષિક વ્યવસ્થાનુ રહસ્ય સમજાવો
૪ પ્રશસ્ત ધ્યાનના અધિકારી કોણ ? શા માટે ?
૫ યોગીચિત્ત કેવુ હોય ?
૬ ધ્યાન કેવી રીતે થાય ?
૭ આસગ દોષ કઈ રીતે બાધક છે ?
૮ રોગ દોષ એટલે શુ ? તેનુ ફળ શુ ?
૯ ઉદ્વેગ દોષ સમજાવો
૧૦ ધ્યાનમા માનસિક અતિચાર પણ ભગસ્વરૂપ શા માટે ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) ક્ષેપ	(A) અગારાની વૃષ્ટિતુલ્ય
(૨) રોગ	(B) થાક
(૩) ભગવાનમા ચિત્તન્યાસ	(C) યોગીચિત્ત
(૪) પરાર્થવ્યાપ્ત	(D) ફલોપઘાતક
(૫) ખેદ	(E) સદ્ધ્યાન
(૬) ઉત્થાન	(F) સાધનામા વેઠ ઉતારે
(૭) અન્યમુદ્	(G) અનનુષ્ઠાન
(૮) અકાલ ઉત્સુકતા	(H) સાતત્યવિરહ
(૯) ઉદ્વેગ	(I) અકરણોદય
(૧૦) અનિષ્ટફલ	(J) ઈષ્ટફલશૂન્ય

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ યોગના ______ પ્રકાર છે (૨, ૩, ૫)
૨ ચિત્તના દોષ ______ છે (૪, ૮, ૬૪)
૩ ચૈત્યવદન કરતી વખતે સ્વાધ્યાયમા મન રહે તે ______ દોષ કહેવાય (ઉત્થાન, આસગ, અન્યમુદ્)
૪ ______ યોગીસ્મરણ ઈષ્ટફલદાયી છે (કુલ, સિદ્ધ, પ્રવૃત્તચક્ર)
૫ આસગ દોષનુ ઉદાહરણ ______ છે (વિનયરત્ન, ગૌતમસ્વામી, દઢપ્રહારી)
૬ ______ દોષ હોય તો સુદર પ્રણિધાન ન થાય (ખેદ, ઉદ્વેગ, આસગ)
૭ ______ દોષના લીધે મન અશાત બને છે (ઉદ્વેગ, ઉત્થાન, ક્ષેપ)
૮ બેઠા બેઠા પણ ક્રિયા કરવામા મનને ઉત્સાહ ન થાય તે ______ દોષ કહેવાય (ખેદ, ઉદ્વેગ, ઉત્થાન)
૯ સમવસરણમા બેઠેલા જિનેશ્વર ભગવતનુ ધ્યાન ધરવુ તે ______ ધ્યાન કહેવાય (ધર્મ, સાલબન, પ્રશસ્ત)
૧૦ યોગીના ચિત્તની ______ વિશેષતાઓ છે (૭, ૮, ૨૭)

નોંધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

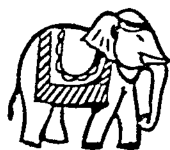
૧ પરતત્ત્વનુ ધ્યાન નિરાલબન શા માટે કહેવાય ?
૨ નિરપેક્ષવૃત્તિમા માનસિક અતિચાર શા માટે ભગસ્વરૂપ બને ?
૩ સર્વવિરતિપચ્ચખાણ આગારરહિત કેમ ?
૪ ઉત્થાનદોષ સમજાવો
૫ દીક્ષાપાલન ન થઈ શકે તો સાધુ શુ કરે ? શા માટે ?
૬ ચિત્તની ચાર અવસ્થા જણાવો
૭ ચિત્તની પાચ દશા દર્શાવો
૮ ભ્રાન્તિ દોષ અનિષ્ટફળદાયી છે કે ઈષ્ટફળરહિત ? સમજાવો
૯ ધ્યાનમા ભગવાનમા મન મૂકવાનુ - આમ કહેવાની પાછળ શુ આશય રહેલો છે ?
૧૦ બ્રહ્મસમર્પણ સમજાવો

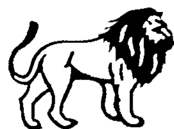
(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપમા જવાબ આપો

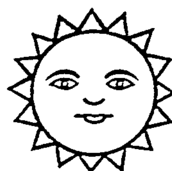
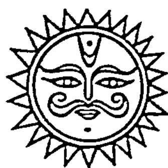
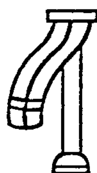
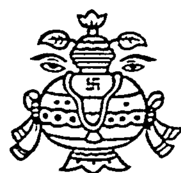
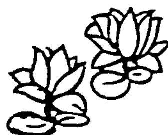
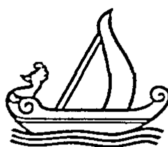
૧ સાલબન ધ્યાનનુ પ્રયોજન શુ છે ?
૨ પ્રણિધાનનુ લક્ષણ જણાવો
૩ અન્યમુદ્ દોષ શા માટે ત્યાજ્ય છે ?
૪ 'ઈતિ' શબ્દના ત્રણ અર્થ જણાવો
૫ ઉદાત્તની વ્યાખ્યા સમજાવો
૬ શાન્તરસના ૬ વિશેષણ જણાવો
૭ સીમધરસ્વામી પાસે દીક્ષા મેળવવાનુ નિયાણુ કરાય ? શા માટે ?
૮ સ્વપ્ન કઈ અવસ્થામા જણાય ?
૯ ધ્યાનાદિ યોગના અધિકારી કોણ હોય ?
૧૦ ભિક્ષાટન વગેરે ક્રિયા ધ્યાનની બાધક છે ? શા માટે ?
૧૧ ધ્યાન કયા ધરવાનુ હોય ?
૧૨ ધ્યાનના આસનો સમજાવો
૧૩ ધ્યાનસબધી કાળ, આસન, સ્થાન વગેરે સબધી નિયમ કયારે છૂટી જાય છે ?
૧૪ ધ્યાનસિદ્ધિના ચાર મુખ્ય હેતુ જણાવો
૧૫ ધ્યાનની આતર સામગ્રી મૂચવો
૧૬ યોગસિદ્ધિના ૬ ઉપાય બતાવો
૧૭ અભ્યાસયોગના પ્રકાર જણાવો
૧૮ ધ્યાનમા યોગસિદ્ધસ્મરણ શા માટે જરૂરી ?
૧૯ અભ્યતર તપમા ધ્યાન પછી કાયોત્સર્ગ શા માટે ?
૨૦ ધ્યાન માટે જનસગ બાધક કઈ રીતે બને ?

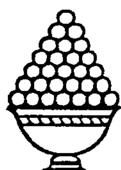
(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ કમક્ષર્યનુ પ્રબળ સામર્થ્ય ______ મા છે (યોગ, જ્ઞાન, સદનુષ્ઠાન)
૨ કલ્યાણનુ મૂળ અનુષ્ઠાનમા ______ છે (અનિર્વેદ, પ્રવૃત્તિ, નિર્વિઘ્નતા)
૩ ______ વાળા પુરુષ સીદાતા નથી (ધન, ઉત્સાહ, પુરૂષાર્થ)
૪ ક્ષેપ દોષ ______ યોગદષ્ટિમા નથી હોતો (પ્રથમ, બીજી, ત્રીજી)
૫ વેઠ વાળીને ધર્મક્રિયા કરે તો ______ દોષ લાગે (ખેદ, ઉદ્વેગ, આસગ)
૬ ______ દોષથી પરભવમા યોગીકુળમા જન્મ ન મળે (ખેદ, ઉદ્વેગ, ઉત્થાન)

पञ्चदश ध्येयस्वरूपषोडशकम्

किं पुनस्तत्र ध्याने ध्येयमित्याह –> 'सर्वे'त्यादि ।

सर्वजगद्धितमनुपममतिशयसन्दोहमृद्धिसंयुक्तम् । ध्येयं जिनेन्द्ररूपं सदसि गदत्तत्परञ्चैव ॥१५/१॥

सर्वस्मै जगते = प्राणिलोकाय हितं = हितकारि सदुपदेशनात्, नास्त्युपमा सौन्दर्यादिगुणैर्यस्य तत्तथा, अतिशयान् सन्दुग्धे = प्रपूरयति यत् तत् अतिशयसन्दोहं अतिशयसन्दोहवद्वा, ऋद्धयः = नानाविधा आमर्षौषध्यादिलब्धयः ताभिः संयुक्तं जिनेन्द्ररूपं ध्येयं सदसि = सभायां गदत् = सर्वसत्त्वस्वभाषापरिणामिन्या भाषया व्याकुर्वाणम् ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवं –> सर्वजगद्धितं अनुपमं अतिशयसन्दोहं ऋद्धिसंयुक्तं सदसि गदत् जिनेन्द्ररूपं ध्येयम् । तत्परं चैव ध्येयं भवतीति योज्यम् ॥१५/१॥ इयं कारिका प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ [गा.९९] समुद्धृता । तदुक्तं श्रीरत्नशेखर-सूरिभिः श्रीश्रीपालकथायां –> जिअंतरंगारिजणे सुनाणे सुपाडिहेराइसयप्पहाणे । संदेहसंदोहरयं हरंते झाएह निच्चंपि जिणेऽरिहंते ॥५६४॥ <– इति ।

अतिशयसन्दोहवद्वेति । अतिशयाश्च चतुस्त्रिंशत् बोध्या , तदुक्तं समवायाङ्गे –> चोत्तीसं बुद्धाइसेसा पन्नत्ता, तं जहा १ अवट्ठिए केस-मंसु-रोम-नहे, २ निरामया निरुवलेवा गायलट्ठी, ३ गोक्खीरपंडुरे मंससोणिए, ४ पउमुप्पलगंधिए उस्सास-निस्सासे, ५ पच्छन्ने आहारनीहारे अदिस्से मंसचक्खुणा, ६आगासगयं चक्कं, ७ आगासगयं छत्तं, ८ आगासगयाओ सेयवरचामराओ, ९ आगासफालिआमयं सपायपीढं सीहासणं, १० आगासगओ कुडभीसहस्सपरिमंडिआभिरामो इंदज्झओ पुरओ गच्छइ, ११ जत्थ जत्थ वि य णं अरिहंता भगवंतो चिट्ठंति वा निसीयंति वा तत्थ तत्थ वि य णं जक्खा देवा तक्खणादेव संछन्नपत्तपुप्फ-पल्लवसमाउलो सच्छत्तो सज्झओ सघंटो सपडागो असोगवरपायवो अभिसंजायइ, १२ ईसिं पिट्ठओ मउडठाणंमि तेयमंडलं अभिसंजायइ अंधकारे वि य णं दस दिसाओ पभासेइ, १३ बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे, १४ अहोसिरा कंटया जायंति, १५ उऊविवरीया सुहफासा भवंति, १६ सीयलेणं सुहफासेणं सुरभिणा मारुएणं जोयणपरिमंडलं सव्वओ समंता संपमज्जिज्जइ त्ति, १७ जुत्तफुसिएण मेहेण य निहयरयरेणूयं किज्जइ, १८ जलथलयभासुरपभूतेणं बिंटट्ठाइणा दसद्धवण्णेणं कुसुमेणं जाणुस्सेहप्पमाणमित्ते पुप्फोवयारे किज्जइ, १९ अमणुण्णाणं सद्द-फरिस-रस-रूव-गंधाणं अवकरिसो भवइ, २० मणुण्णाणं सद्द-फरिस-रस-रूव-गंधाणं पाउब्भावो भवइ, २१ पच्चाहरओऽवि य णं हिययगमणीओ जोयणनीहारीसरो, २२ भगवं च णं अद्धमागहीए भासाए धम्ममाइक्खइ, २३ सा वि य णं अद्धमागही भासा भासिज्जमाणी तेसिं सव्वेसिं आयरिय-मणारियाणं दुप्पय-चउप्पय-मिय-पसु-पक्खि-सरीसिवाणं अप्पप्पणो हिय-सिव-सुहयभासत्ताए परिणमइ, २४ पुव्वबद्धवेरावि य णं देवासुर-नाग-सुवण्ण-जक्ख-रक्खस-किंनर-किंपुरिस-गरुल-गंधव्व-महोरगा अरहओ पायमूले पसंतचित्तमाणसा धम्मं निसामेंति, २५ अण्णउत्थियपावयणिआ वि य णमागया वंदंति, २६ आगया समाणा अरहओ पायमूले निप्पलिवयणा हवंति, २७ जओ जओऽवि य णं अरहंतो भगवंतो विहरंति तओ तओऽवि य णं जोयणपण्णवीसाएणं ईती न भवइ, २८ मारी न भवइ, २९ सचक्कं न भवइ, ३० परचक्कं न भवइ, ३१ अइवुट्ठी न भवइ, ३२ अणावुट्ठी न भवइ, ३३ दुब्भिक्खं न भवइ, ३४ पुव्वुप्पण्णावि य णं उप्पाइआ वाही खिप्पामेव उवसमंति [सू ३४-१] । –> घणघाइकम्मरहिया केवलणाणाइगुणसहिया । चोत्तिसअदिसयजुत्ता अरिहंता एरिसा होंति ॥ <– [७१] इति नियमसारवचनमप्यनुस्मर्तव्यम् ।

आमर्षौषध्यादिलब्धयः इति । तदुक्तं प्रवचनसारोद्धारे –> आमोसहि-विप्पोसहि-खेलोसहि-जल्लोसही चेव । सव्वोसहि-

❀ રતિદાયિની ❀

તે ધ્યાનમાં ધ્યેયપદાર્થ શું છે ? આ જિજ્ઞાસાને સંતોષવા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- સર્વ વિશ્વને હિતકર, અનુપમ, અતિશયના સંદોહવાળુ, ઋદ્ધિસંયુક્ત, સમવસરણમાં દેશના દેતા એવા જિનેશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ અને જિનેન્દ્રસ્વરૂપથી શ્રેષ્ઠ એવા પરતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ [૧૫/૧]

❀ ધ્યાનમાં ધ્યાતવ્ય ૨૧ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ ધ્યેયપદાર્થ ❀

ટીકાર્થ :- [૧] સદુપદેશ દ્વારા સંપૂર્ણ પ્રાણીલોકને - જીવસૃષ્ટિને હિતકારી, [૨] સૌંદર્ય વગેરે ગુણો દ્વારા જેની કોઈ ઉપમા નથી તેવા અનુપમ, [૩] તથા અતિશયોને પ્રકૃષ્ટ રીતે પૂર્ણ કરનારા અથવા અતિશય સંદોહવાળા [૪] આમર્ષ ઔષધિ વગેરે અનેકવિધ લબ્ધિઓથી સંયુક્ત, [૫] સર્વ જીવોને પોતાની ભાષામાં પરિણમે એવી ભાષા દ્વારા સમવસરણમાં બોલતા જિનેશ્વરનું

तस्मात् = उक्तलक्षणात् जिनेन्द्ररूपात् परं = मुक्तिस्थं क(ध?)र्मकायावस्थाऽनन्तरभावितत्त्वकायावस्था-स्वभावं चैव ध्येयं भवति ॥१५/१॥ तत्र जिनेन्द्ररूपमीदृशं ध्येयमित्याह --> 'सिंहासने'त्यादि ।

सिंहासनोपविष्टं छत्रत्रयकल्पपादपस्याऽधः । सत्त्वार्थसम्प्रवृत्तं देशनया कान्तमत्यन्तम् ॥१५/२॥

सिंहासने = देव-निर्मितसिंहोपलक्षितासने छत्रत्रयसहितकल्पपादपस्य अधः = अधस्तात् (उपविष्टं =)

कल्याणकन्दली

सभिन्ने ओही-रिउ-विउलमइलद्धी ॥ [प्र सारो १४९७]

जिनेन्द्ररूपात् = तीर्थङ्करस्वरूपध्यानान्तरं ध्येयं कर्मकायावस्थाऽनन्तरभावि-तत्त्वकायावस्थास्वभावमिति । अयमाशयः भगवतः तिस्रोऽवस्था , प्रथमा धर्मकायावस्था चरमभवे दीक्षाप्रतिपत्त्यनन्तरं विशिष्टधर्मसाधनात्मिका । द्वितीया तु तथाभव्यत्वाऽऽक्षिप्तवरबोधिलाभगर्भार्हद्वात्सल्योपात्तानुत्तरपुण्यस्वरूपतीर्थकरनामकर्मविपाकफलरूपा परमपरार्थसम्पादनी कर्मकायावस्था । तृतीया च शैलेश्यवस्थोत्तरकालभाविनी समस्तकर्मापगमस्वरूपा तथाभव्यत्वपरिक्षयोद्भूतपरमज्ञानसुखलक्षणा कृतकृत्यतया निष्ठितार्था परमफल-स्वरूपा तत्त्वकायावस्था । प्रकृते तत्त्वकायावस्थास्वभावं भगवत्स्वरूपं ध्येयं भवति । परेषामपि परापरतत्त्वाभ्युपगमः । तदुक्तं प्रश्नोपनिषदि --> एतद्वै तत्परमपरं च ब्रह्म यदोंकारः <-- [५/२] इति । परतत्त्वध्यानञ्च रूपातीतध्यानतयेष्यते, यथोक्तं --> जं परमाणंदमयं परमप्पाणं निरंजणं सिद्धं । झाएइ परमयोगी रूवाईयं तमिह झाणं ॥ <-- [ ] इति ॥१५/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> छत्रत्रयकल्पपादपस्याऽधः सिंहासनोपविष्टं, देशनया सत्त्वार्थसम्प्रवृत्तं, अत्यन्तं कान्तं, [जिनेन्द्ररूपं ध्येयम्] ॥१५/२॥ इयमपि कारिका प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ [गा ९०] समुद्धृता ।

सिंहासन इति । अनेनाष्टप्रातिहार्यसूचनमकारि, तानि चेमानि --> अशोकवृक्षः सुरपुष्पवृष्टिः दिव्यध्वनिश्चामरमासनञ्च । भामण्डलं दुन्दुभिरातपत्रं सत्प्रातिहार्याणि जिनेश्वराणाम् ॥ <-- [ ] इति । निषण्णं पूर्वदिगभिमुखमिति शेषः । तदुक्तं योगशास्त्रे --> अभिवन्द्यमानपादः सुरासुरनरोरगैस्तदा भगवान् । सिंहासनमधितिष्ठति भास्वानिव पूर्वगिरिशृङ्गम् ॥ <-- [११/४७] इति । उपदेशपदेऽपि --> सपुन्नचंदवयणो सिंहासणसंठिओ सपरिवारो । झायव्वो य जिणंदो केवलवरनाणुज्जलो धवलो ॥८९॥ <-- इत्युक्तम् । एतादृशध्याने जिनस्य योगमुद्रान्वितत्वमनुसन्धेयम् । तदुक्तं चैत्यवन्दनमहाभाष्ये --> सिंहासणे निसन्नो पाए ठविऊण पायपीढम्मि । करधरियजोगमुद्दो जिणनाहो देसणं कुणइ ॥८४॥

સ્વરૂપ ધ્યાતવ્ય છે. તથા આવા લક્ષણવાળા જિનેન્દ્રસ્વરૂપથી શ્રેષ્ઠ મોક્ષમાં રહેલ, [૬] કર્મકાય [તીર્થંકરપણાની] અવસ્થા પછી થનાર તત્ત્વકાય અવસ્થા[મોક્ષ]નું સ્વરૂપ ધ્યાતવ્ય થાય છે. [૧૫/૧]

<u>વિશેષાર્થ</u> :- ૧૪ મા ષોડશકમાં ધ્યાનસ્વરૂપ યોગના બે પ્રકાર બતાવી ગયા. સાલંબન ધ્યાનયોગ અને નિરાલંબન ધ્યાનયોગ. સાલંબન ધ્યાનમાં અપર તત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાનું છે. સાલંબન ધ્યાનમાં ધ્યાતવ્ય તે અપર તત્ત્વ = ૪ ઘાતીકર્મના ક્ષયથી અને તીર્થંકરનામ કર્મના ઉદયથી ૧૩ મા ગુણસ્થાનકે રહેલ તીર્થંકર પરમાત્માનું સ્વરૂપ ૨૧ વિશેષણો દ્વારા ગ્રંથકારશ્રી ૪ શ્લોકમાં નિરૂપણ કરી રહ્યા છે. નિરાલંબન ધ્યાનયોગમાં સર્વકર્મમુક્ત સિદ્ધપરમાત્મસ્વરૂપ પરતત્ત્વનું = શ્રેષ્ઠ તત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાનું છે. ૧૩-૧૪-૧૫-૧૬ આ ચાર શ્લોક દ્વારા આ ૧૫મા ષોડશકમાં ગ્રંથકારશ્રી પરતત્ત્વનું પ્રતિપાદન વિસ્તારથી કરશે.

તીર્થંકરના ભવમાં દીક્ષા પછી ધર્મસાધનાયુક્ત અવસ્થા એટલે ધર્મકાય અવસ્થા. કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય ત્યારે તીર્થંકરનામ કર્મના વિપાકોદયવાળી ૧૩ મા ગુણસ્થાનકવાળી અવસ્થા = કર્મકાય અવસ્થા. તે પછી તીર્થંકર પરમાત્મા આઠ કર્મથી પણ મુક્ત થઈને સિદ્ધસ્વરૂપ બનવાના છે તે પ્રભુજીની તત્ત્વકાય અવસ્થા. જિનપ્રતિમા વગેરેના આલંબનથી પરમાત્માની કર્મકાય અવસ્થાનું ધ્યાન કરવું તે સાલંબન ધ્યાનયોગ છે. તત્ત્વકાય અવસ્થાના = પરતત્ત્વના ધ્યાનમાં પ્રતિમા ઉપયોગી નથી, કારણ કે પ્રતિમા રૂપી છે અને પરતત્ત્વ-અરૂપી જ્ઞાનમય છે. સમવસરણમાં બિરાજમાન પ્રભુજી સર્વકર્મમુક્ત થવાના છે એવી વિચારણા જિનપ્રતિમા વગેરેને અવલંબીને થતી હોય તો પણ સાલંબન યોગમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવેલ છે. સર્વકર્મમુક્ત તત્ત્વકાય અવસ્થાનું = પરતત્ત્વનું ધ્યાન મુખ્યતયા નિરાલંબન જ હોય છે - આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી. [૧૫/૧]

સાલંબન ધ્યાનયોગમાં જિનેન્દ્રસ્વરૂપ આવો ધ્યેય પદાર્થ હોય છે તેવું જણાવતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> :- ૩ છત્ર અને કલ્પવૃક્ષની નીચે સિંહાસન ઉપર બેસેલ, દેશના દ્વારા જીવોના કલ્યાણ માટે સારી રીતે પ્રવૃત્ત થયેલ અને અત્યંત મનોહર તીર્થંકરસ્વરૂપ ધ્યાતવ્ય છે. [૧૫/૨]

<u>ટીકાર્થ</u> :- [૭] ત્રણ છત્ર સહિત [૮] કલ્પવૃક્ષની નીચે [૯] દેવે બનાવેલ સિંહના આકારથી સૂચિત એવા આસન [સિંહાસન]

निषण्ण सत्त्वाना = प्राणिना अर्थ = उपकार तस्मिन् सम्यक् प्रवृत्त **देशनया** = धर्मकथया, **कान्त** = कमनीय **अत्यन्त** = अतिशयेन ॥१७/२॥ **'आधीनामि'**त्यादि ।

आधीनां परमौषधमव्याहतमखिलसम्पदा बीजम् । चक्रादिलक्षणयुतं सर्वोत्तमपुण्यनिर्माणम् ॥१५/३॥

आधीना = मानसीना पीडाना **परमौषध** तदपनेतृत्वेन । **अव्याहत** = अनुपहत **अखिलसम्पदा** = सर्व-सम्पत्तीना **बीजं** = कारणम् । चक्रादीनि यानि लक्षणानि चक्र-स्वस्तिक-कमल-कुलिशादीनि तै युत =

कल्याणकन्दली

अतिशयेन कमनीय, सर्वेषा रूपाणा ततो निकृष्टत्वात् । ततश्च सर्वोत्कृष्टत्वेन भगवद्रूपस्यैव ध्येयत्वमित्याविष्कृतम् ।

इदश्च पदस्थध्यान विज्ञेयम् । तदुक्त **योगशास्त्रे श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः** —> इन्दुमण्डलसकाशच्छत्रत्रितयशालिन. । लसद्भामण्डलाभोगविडम्बितविवस्वत. ॥ दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषगीतसाम्राज्यसम्पदः । रणद्द्विरेफझङ्कारमुखराशोकशोभिनः ॥ सिंहासननिषण्णस्य वीज्यमानस्य चामरैः । सुरासुरशिरोरत्नदीप्रपादनखद्युतेः ॥ दिव्यपुष्पोत्करावकीर्णासङ्कीर्णपरिषद्भुवः । उत्कन्धरैर्मृगकुलैः पीयमानकलध्वनेः ॥ शान्तवैरेभसिंहादिसमुपासितसन्निधेः । प्रभोः समवसरणस्थितस्य परमेष्ठिनः ॥ सर्वातिशय-युक्तस्य केवलज्ञानभास्वत. । अर्हतो रूपमालम्ब्य ध्यान पदस्थमुच्यते ॥ <— [नवमप्रकाशः गा.२/३/४/५/६/७] इति । अन्यमतेनेद रूपस्थध्यानमुच्यते, यथोक्त —> ज पुण सपाडिहेर समुसरणत्थ जिण परमनाणि । पडिमाइ समारोविय झायइ त होइ रूवत्थं ॥ <— [ ] इति । तदुक्त रूपस्थध्याननिरूपणावसरे **श्रीशुभचन्द्रेण ज्ञानार्णवे** —> आर्हन्त्यमहिमोपेत सर्वज्ञ परमेश्वरम् । ध्यायेद्देवेन्द्रचन्द्रार्कसभान्तस्थ स्वयम्भुवम् ॥ <— [२९/१] इति । अन्यत्रापि —> भामण्डलादियुक्तस्य शुद्धस्फटिकभासिन. । चिन्तन जिनरूपस्य रूपस्थ ध्येयमुच्यते ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । **दिगम्बर-श्रीभास्करनन्दिमते** त्विद पिण्डस्थध्यानमुच्यते, तदुक्त **ध्यानस्तवे** —> सर्वातिशयसम्पूर्णं प्रातिहार्यसमन्वितम् । परमात्मान भव्यानन्दविधायिनम् ॥ दहन्त सर्वकर्माणि शुद्धेद्धध्यानवह्निना । त्वामेव ध्यायतो देव पिण्डस्थध्यानमीडितम् ॥ <— [२६/२८] इति । **कार्त्तिकेयानुप्रेक्षावृत्तौ** —> अथ रूपस्थध्यानमुच्यते । ध्यानी समवसरणस्थ जिनेन्द्रचन्द्र चिन्तयेत् <— [गा ४८२ पृ ३७६] इत्येव **शुभचन्द्रेणो**क्तमिति ध्येयम् ।—> पदस्थ मन्त्रवाक्यस्थ, पिण्डस्थ स्वात्मचिन्तनम् । रूपस्थ सर्वचिद्रूप रूपातीत निरञ्जनम् ॥ <— [ ] इत्यपि वदन्ति ॥१५/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> आधीना परमौषध, अव्याहत, अखिलसम्पदा बीज, चक्रादिलक्षणयुत, सर्वोत्तमपुण्यनिर्माणम् ॥१५/३॥ इयमपि कारिका **प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ** [गा ९९] समुद्धृता ।

इह हि यो गुणप्रकर्षरूपमचिन्त्यशक्तियुक्त भगवन्त येन रूपेण पश्यति ध्यायति च त प्रति भगवान् तत्तद्रूपेण फलदायी भवतीति तात्पर्यं हृदि निधाय भव्यजनहिताय तत्तद्विशेषणपुरस्कारेण ध्येय जिनेन्द्ररूपमाविष्करोति - **आधीना परमौषधमिति** । **तदपनेतृत्वेन** = आधि-व्याध्युपाध्यपहर्तृत्वेन रूपेण जिनेन्द्रध्यानात् तदपनयानुकूलशक्तिलाभात् । यदपि **भगवद्गीताया** —> ये यथा मा प्रपद्यन्ते तान् तथैव भजाम्यह <— [४/११] इत्युक्त तदपि दर्शितरीत्या उपपद्यते । अत. —> एकोऽपि ह्यनेका सञ्ज्ञा लभते कार्यान्तराणि कुर्वन् <— [४/२२] इति चरकसहितावचनमपि सङ्गच्छते । एतेन —> समोऽह सर्वभूतेषु न

ઉપર બેઠેલા, [૧૦] જીવોના ઉપકારને વિશે સારી રીતે ધર્મદેશના દ્વારા પ્રવૃત્ત થયેલ [૧૧] અત્યત મનોહર તીર્થકર સ્વરૂપ ધ્યાતવ્ય છે [૧૫/૨]

❀ સમવસરણસ્થ જિનધ્યાન ❀

વિશેષાર્થ :- કલ્પવૃક્ષપદથી અહીં અશોકવૃક્ષ લેવુ ઉચિત જણાય છે સિંહાસન દેવો બનાવે છે અને તેમા સિંહનુ ચિહ્ન હોય છે તે બેસવાનુ સાધનવિશેષ છે જીવોપકાર માટે વીતરાગ ભગવાન દેશના આપે છે તેમા કારણ છે 'સવિ જીવ કરુ શાસન-રસી' આવી સર્વ જીવો ઉપર કરુણાની ઉત્કૃષ્ટ પરિણતિ દ્વારા છેલ્લેથી ત્રીજા ભવમા બધાયેલ તીર્થંકરનામ કર્મનો ઉદય [૧૫/૨]

વળી, તે રૂપ કેવુ હોય છે ? તે જિજ્ઞાસાને સતોષવા ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- માનસિક પીડાઓનુ તે પરમ ઔષધ છે, અવ્યાહત, સર્વ સપત્તિઓનુ બીજ, ચક્ર વગેરે લક્ષણોથી સયુક્ત, સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્યથી નિર્મિત થયેલ તીર્થંકરરૂપ હોય છે [૧૫/૩]

ટીકાર્થ :- [૧૨] માનસિક પીડાઓને દૂર કરવાના કારણે આધિનુ તે પરમ ઔષધ ... ઉપઘાતથી રહિત છે [૧૪] સર્વ સપત્તિઓનુ બીજ છે [૧૫] ચક્ર, સ્વસ્તિક [સાથિયો], કમળ, વજ્ર વગેરે લક્ષ... હોય છે [૧૬] જેના

सहितम् । निर्म्मीयतेऽनेनेति निर्म्माणं सर्वोत्तमं पुण्यनिर्माणं यस्य तत् सर्वातिशयिताऽदृष्टाऽऽकृष्टपरमाणुनिर्मित-मित्यर्थः ॥१५/३॥ 'निर्वाणे'त्यादि ।

निर्वाणसाधनं भुवि भव्यानामग्र्यमतुलमाहात्म्यम् । सुरसिद्धयोगिवन्द्यं वरेण्यशब्दाभिधेयञ्च ॥१५/४॥

निर्वाणसाधनं = परमपदप्रापकं **भुवि** = पृथिव्यां **भव्यानां** = योग्यानां **अग्र्यं** = प्रधानं **अतुलमाहात्म्यं** =

कल्याणकन्दली

मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः । ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥ <— [९/२९] इति भगवद्गीतावचनमपि व्याख्यातम् । एतेन पारलौकिकफलजननसामर्थ्यमपि ध्यायमानभगवतो व्याख्यातम्, तथाविधशक्तिसद्भावात् । तदुक्तं तत्त्वानुशासने —> वीतरागोऽप्ययं देवो ध्यायमानो मुमुक्षुभिः । स्वर्गापवर्गफलदः शक्तिस्तस्य हि तादृशी ॥ <— [८/८०] इति । वीतरागस्तोत्रेऽपि —> अप्रसन्नात् कथं प्राप्यं फलमेतदसङ्गतम् । चिन्तामण्यादयः किं न फलन्त्यपि विचेतनाः ॥ <— [१९/३] इत्युक्तम् ।

सर्वातिशयिताऽदृष्टाऽऽकृष्टपरमाणुनिर्मितमिति । इदमेवाभिप्रेत्य श्रीभद्रबाहुस्वामिभिः आवश्यकनिर्युक्तौ बृहत्कल्पनिर्युक्तौ च —> सव्वसुरा जइ रूवं अंगुट्ठपमाणयं विउव्विज्जा । जिणपायंगुट्ठं पइ, न सोहए तं जहिंगालो ॥[५६९/११९६] <— इत्युक्तम् । नामकर्मोदयादेव तत्संहननरूपादीनां सर्वोत्कृष्टत्वम् । तदुक्तं बृहत्कल्पभाष्ये —> संघयण-रूव-संठाण-वन्न-गइ-सत्तसार-उसासा । एमाइऽणुत्तराइं हवंति नामोदया तस्स ॥११९८॥ न चोत्कृष्टरूपतया भगवतः किं प्रयोजनमिति शङ्कनीयम्, श्रोतृषु धर्मादेयताबुद्धिजनकत्वादीनां तत्प्रयोजनत्वात्, यथोक्तं आवश्यकनिर्युक्तौ बृहत्कल्पनिर्युक्तौ च —> धम्मोदएण रूवं, करेंति रूवस्सिणोऽवि जइ धम्मं । गिज्झवओ य सुरूवो पसंसिमो तेण रूवं तु ॥ <— [५७४/१२०२] इति । जिनरूपस्यापि प्रतिबोधकत्वं द्वात्रिंशिकाप्रकरणे श्रीसिद्धसेनदिवाकरेणाऽपि —> तिष्ठन्तु तावदतिसूक्ष्मगभीरगाधाः संसारसंस्थितिभिदः श्रुतवाक्यमुद्राः । पर्याप्तमेकमुपपत्तिसचेतनस्य रागार्चिषः शमयितुं तव रूपमेव ॥ <— [२/१५] इत्युक्तम् । औदयिकभावस्यापि स्वपरक्षायोपशमिकादिभावनिमित्तस्य कथञ्चिदुपादेयतायाः तत्र तत्र प्रसिद्धत्वादिति दिक् ॥१५/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> निर्वाणसाधनं, भुवि भव्यानां अग्र्यं अतुलमाहात्म्यं सुरसिद्धयोगिवन्द्यं वरेण्यशब्दाभिधेयञ्च ॥१५/४॥ इयमपि कारिका प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ [गा ९९] समुद्धृता ।

योग्यानां = आसन्नमुक्तानां प्रधानम् । अत एव लोकोत्तमत्वं तस्य शक्रस्तवे प्रोक्तम् । परमपदप्रापकं प्रकृष्टशुद्धिपुष्ट्योगघोद्गमस्थानरूपत्वात्, वरबोधिलाभेन तथाविधप्रकृष्टभव्यसत्त्वतारणादिभावनोपार्जितजिननामकर्मविपाकोदयवत्त्वात् । तदुक्तं योगबिन्दौ —> अनेन भवनैर्गुण्यं सम्यग्वीक्ष्य महाशयः । तथाभव्यत्वयोगेन विचित्रं चिन्तयत्यसौ ॥२८४॥ मोहान्धकारगहने संसारे दुःखिता

निर्माण थाय ते निर्माण कहेवाय. अर्थात् निर्मापक = निर्माणकारक. सर्वोत्तम पुण्य जेनुं निर्माण करनार छे तेवुं परमात्मानुं रूप होय छे. मतलब के सर्वथी चढियाता एवा पुण्य कर्म द्वारा खेंचायेला परमाणुओ द्वारा परमात्मानो देह/रूप निर्मित थयेल होय छे. [१५/३]

❀ परमात्मा कई रीते रोगादि दूर करे ❀

__विशेषार्थ__ - आधि = मानसिक पीडा. उपलक्षणथी व्याधि अने उपाधिनुं पण परम = श्रेष्ठ औषध परमात्मानुं रूप छे. परमात्मा आधि-व्याधि-उपाधिथी रहित होवाना कारणे जो तेनुं ते स्वरूपे ध्यान धरवामां आवे तो ध्याता पुरुषनी आधि-व्याधि-उपाधिओने ते दूर करे छे. आधि-व्याधि-उपाधिने दूर करनार आधिआदिशून्यत्वप्रकारक-परमात्मविशेष्यक ज्ञानप्रवाह स्वरूप ध्याननुं आलंबन परमात्मा होवाथी परमात्मा आधि = मानसिक पीडा, व्याधि = शारीरिक पीडा अने सांसारिक उपाधिओने दूर करनार श्रेष्ठ औषध छे- एम श्रीमद्‌जीए जणावेल छे. रोगादिना निवारण माटे वैद्य-डोक्टर वगेरे पासे जवाना बदले परमात्माना ध्याननुं ते प्रकारे आदरगर्भित आलंबन करवुं जोईए. १४ राजलोकमां देव, ईंद्र, अनुत्तर विमानवासी देव अने तीर्थंकर परमात्मानो देह क्रमशः चढियाता प्रशस्त परमाणुओथी निष्पन्न थाय छे. तेवुं तीर्थंकरोनुं पुण्य होय छे. तेथी सामान्य देव-ईन्द्र, अनुत्तरवासी देव वगेरेना शरीरने टक्कर मारे तेवो तीर्थंकरनो देह रमणीय-दर्शनीय-मनोहर होय छे. [१५/३]

__गाथार्थ__ .- मोक्षनुं साधन, पृथ्वीमां भव्य जीवोमां मुख्य, अतुल माहात्म्यवंत, देव-सिद्ध-योगीओथी वंद्य अने वरेण्य शब्दथी अवाच्य छे. [१५/४]

__टीकार्थ__ .- [१७] परमपद-मोक्ष प्रापक, [१८] पृथ्वीमां योग्य एवा भव्य जीवोमां प्रधान, [१९] असाधारण प्रभाववंत,

१ ह प्रतौ —> 'सं तं' इत्यशुद्धः पाठः, जिनेन्द्ररूपस्य विशेष्यस्य नपुंसकलिङ्गत्वात् ।

असाधारणप्रभाव, सुरा = देवा सिद्धा = विद्या-मन्त्रसिद्धादयो योगिन = योगबलसम्पन्ना तै वन्द्य = वन्दनीय, वरेण्यशब्दै = अर्हच्छम्भु-बुद्ध-परमेश्वरादिभि अभिधेय = वाच्य च जिनेन्द्ररूप ध्येयमिति महावाक्यसम्बन्ध ॥१५/४॥ एवमाद्य सालम्बनध्यानमभिधाय तत्फलमभिधित्सुराह –> 'परिणत' इत्यादि ।

परिणत एतस्मिन् सति सद्ध्याने क्षीणकिल्बिषो जीवः । निर्वाणपदाऽऽसन्नः शुक्लाभोगो विगतमोहः ॥१५/५॥

कल्याणकन्दली

वत । सत्त्वा. परिभ्रमन्त्युच्चै सत्यस्मिन् धर्मतेजसि ॥२८५॥ अहमेतानत. कृच्छ्राद् यथायोग कथञ्चन । अनेनोत्तारयामीति वरबोधिसमन्वितः ॥२८६॥ करुणादिगुणोपेतः परार्थव्यसनी सदा । तथैव चेष्टते धीमान् वर्धमानमहोदय. ॥२८७॥ तत्तत्कल्याण-योगेन कुर्वन् सत्त्वार्थमेव स । तीर्थकृत्त्वमवाप्नोति पर सत्त्वार्थसाधनम् ॥२८८॥ <– इति ।

वरेण्यशब्दाभिधेयमिति । तदुक्त **जिनसहस्रनामस्तोत्रे** –> शरण्यो **वरेण्यो** महान् ध्वान्तहारी <– [९] इति । **अर्हच्छम्भु-बुद्ध-परमेश्वरादिभिरिति वाच्यमिति** । यथा **योगशास्त्रे** –> सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजित. । यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् **परमेश्वरः** ॥ <– [२/४] इति अर्हत्परमेश्वरपदबोध्यम् । **ऋषिमण्डलस्तोत्रे**ऽपि –> अर्हमित्यक्षर ब्रह्मवाचक परमेष्ठिनः । सिद्धचक्रादिम बीज सर्वत. प्रणिदध्महे ॥३॥ <– इत्येव अर्हत्पदाभिधेयम् । **मन्त्राधिराजस्तोत्रे** च –> अजः सनातन शम्भुरीश्वरश्च सदाशिव. । विश्वेश्वर प्रमोदात्मा, क्षेत्राधीश शुभप्रद. ॥७॥ देवदेव स्वयसिद्ध चिदानन्दमय. शिव. । परमात्मा परब्रह्म परम. **परमेश्वरः** ॥३॥ <– इति अज-सनातन-शम्भुप्रभृतिपदप्रतिपाद्यम् । **शक्रस्तवे** –> ॐ नमोऽर्हते जिनाय जापकाय तीर्णाय तारकाय **बुद्धाय** . <– [३] बुद्धादिपदवाच्यम् । –> अर्हन् शिवो भवो विष्णु. सिद्धश्चैव तथा बुध. । परमात्मा परश्चैव शब्दा एकार्थवाचकाः ॥ <– [पृ ६३] इति **प्रबन्धचिन्तामणौ** । यदुच्यते बौद्धैरपि –> भग्न मारबल येन चूर्णित भवपञ्जरम् । निर्वाणपदमारूढ त बुद्ध प्रणमाम्यहम् ॥ <– [ ] इति । **विष्णुपुराणे** –> पर. पराणा सकला न यत्र क्लेशादय. सन्ति पराऽपरेशे । सर्वेश्वर सर्वग· सर्ववेत्ता समस्तशक्ति **परमेश्वराख्य.** ॥ <– [ ] परमेश्वरपदाभिधेयम् । सर्वगत्व हि सर्वज्ञत्वा-पेक्षया सर्ववेत्तृत्वञ्च सर्वदर्शित्वविवक्षयेति ध्येयम् । **विश्वकर्मणापि** –> राग-द्वेषव्यतिक्रान्तः स एष. <– **परमेश्वरः** [ ] इत्युक्तम् । **श्रीमालिनीविजयोत्तरतन्त्रे** च –> निष्प्रपञ्चो निराभास. शुद्धः स्वात्मन्यवस्थित. । सर्वातीतः शिवो ज्ञेयो, य विदित्वा विमुच्यते ॥४२॥ <– इति निष्प्रपञ्चादिपदवाच्यम् ॥१५/४॥

[२०] દેવો, વિદ્યાસિદ્ધ-મન્ત્રસિદ્ધ વગેરે અને યોગબલસપન્ન એવા યોગીઓથી વદ્ય-વદનીય [૨૧] વરેણ્ય શબ્દો = અરિહત, શભુ, બુદ્ધ, પરમેશ્વર વગેરે શબ્દોથી વાચ્ય એવુ તીર્થંકરરૂપ ધ્યાન ધરવા યોગ્ય છે - આ પ્રમાણે મહાવાક્યનો - ૪ ગાથાઓનો સબધ = અન્વય છે [૧૫/૪]

વિશેષાર્થ - ભગવાનના મુખ્ય ૩ સ્વરૂપ છે [૧] અતિશયાત્મક સ્વરૂપ [૨] દેહાત્મક સ્વરૂપ [૩] ગુણાત્મક સ્વરૂપ છત્ર, સિહાસન, અતિશયસપન્નતા વગેરે અતિશયાત્મક સ્વરૂપ છે અનુપમ દેહાકૃતિ સૌદર્ય, અત્યત મનોહર વગેરે દેહાત્મક સ્વરૂપ છે પરોપકાર, મોક્ષપ્રાપકત્વ વગેરે ગુણાત્મક સ્વરૂપ છે મુખ્યતયા આ ત્રણ વિભાગમા જ ૨૧ વિશેષણોનો સમાવેશ થાય છે વિસ્તારથી ધ્યાનમા ચિતવવા યોગ્ય ભગવાનનુ ૨૧ પ્રકારે સ્વરૂપ ૪ ગાથામા બતાવેલ છે તેનુ કોષ્ટક નીચે મુજબ છે

(૧) સદુપદેશથી સર્વનુ હિત કરનાર (૨) દેહાકૃતિ-સૌદર્યાદિ અનુપમ (૩) અતિશયોને પૂરનાર અથવા ૩૪ અતિશયોથી સપન્ન (૪) આમર્ષઔષધિ, ક્ષીરાશ્રવ આદિ લબ્ધિસપન્ન (૫) ૧૨ પર્ષદામા સર્વજીવ પરિણામિની ભાષાથી બોલતા (૬) ધર્મકાય (તીર્થંકરદીક્ષા-સાધના-૩૫) અવસ્થાની ઉપર કર્મકાય	(તીર્થંકર દશાસ્વરૂપ) અવસ્થાની આગળ તત્ત્વકાય (મોક્ષ) અવસ્થાવાળા (૭) રત્નસિહાસને બિરાજમાન (૮) ત્રણ છત્ર યુક્ત (૯) કલ્પવૃક્ષ (અશોકવૃક્ષ) નીચે બેઠેલા (૧૦) દેશના દ્વારા સર્વ જીવને હિતમા પ્રવર્તનાર (૧૧) અત્યત મનોહર (૧૨) આધિ-વ્યાધિ હરનાર શ્રેષ્ઠ ઔષધ (૧૩) વ્યાઘાત-ઉપઘાતથી રહિત	(૧૪) સર્વ સપત્તિનુ બીજ (૧૫) ચક્ર-સ્વસ્તિકાદિલક્ષણયુક્ત (૧૬) સર્વોત્તમ પુણ્યથી નિર્મિત (૧૭) મોક્ષપ્રાપક (૧૮) પૃથ્વીમા ભવ્યોમા પ્રધાન (૧૯) અતુલ પ્રભાવવત (૨૦) દેવ વિદ્યા-મન્ત્રસિદ્ધ અને યોગબલ-સિદ્ધ યોગીઓથી વદનીય-સ્તવનીય (૨૧) વરેણ્યશબ્દથી વાચ્ય અર્થાત્ સર્વશ્રેષ્ઠ-પ્રવર

આ રીતે પ્રથમ સાલબન ધ્યાનને કહીને તેના ફળને કહેવાની ઈચ્છાવાળા ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ - આ સુદર ધ્યાન પરિણત થાય ત્યારે જીવના પાપો ક્ષીણ થાય છે જીવ મોક્ષની નિકટ આવે છે જીવ શુક્લ

परिणते = प्रकर्षप्राप्ते **एतस्मिन्** = प्रस्तुते **सद्ध्याने** = शोभनध्याने **सति क्षीणकिल्विष** = क्षीणपापो **जीव** = आत्मा निर्वाणपदस्य आसन्न = निकटवर्ती **शुक्लाभोग** = शुक्लज्ञानोपयोग **विगतमोह** = अपगतमोहनीय ॥१५/५॥ **चरमे**'त्यादि ।

चरमाऽवञ्चकयोगात् प्रातिभसञ्जाततत्त्वसदृष्टिः । इदमपर तत्त्व तयद्गतस्त्वस्त्यतोऽप्यन्यत् ॥१५/६॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> एतस्मिन् सद्ध्याने परिणते सति जीव क्षीणकिल्विष निर्वाणपदासन्न. शुक्लाऽऽभोगो विगतमोहो भवतीति शेष. ॥१०/५॥

प्रकर्षप्राप्ते = प्रागुक्त [१४/७] सुलीनत्वावस्थावति **शोभनध्याने क्षीणपाप' निर्वाणपदस्य निकटवर्त्ती** इति । ततश्च सद्ध्यानपरिणामप्रकर्षस्य पापक्षयद्वारा मुक्तिप्रापकत्वमिति फलितम् । इदञ्चान्वयमुखेनोक्तम् । व्यतिरेकमुखेन च तदभावे कदापि मुक्तिर्न सम्भवति, स्वाध्याय-सयमादिसयोगानामपि एतत्प्रापकत्वेनव तत्त्वत साफल्यम् । इदञ्चात्रावधेयम् - प्राक्तनदशाया जिनरूपध्यानमेवोत्तरकाले समापत्तिद्वारा निजरूपध्यान भवति । इय समरसापत्तिरेव समरसलय-सहजानन्दताऽऽत्मारामतोन्मनी-करणपदेनोच्यते । तदुक्त **योगसारे** —> सहजानन्दता सेय सैवात्मारामता मता । उन्मनीकरण तत् यत् मुने समरसे लय' ॥ <— [३/१५] इति । सैव चोपादेया परमार्थत । यदपि —> रुव झाण दुविह सगय तह परगय च ज भणिय । सगय नियअप्पाण परगय च जाण परमेट्ठी ॥ <— [ ] इत्येव रूपस्थ सालम्बनध्यान द्विविध दर्शित तत्रापि परगतध्यानमुत्तरकाले स्वगतध्यानतया परिणमत्येवेत्यवधेयम् । एतावता साधुनाऽन्तरङ्गपुरुषार्थे एव प्रयतितव्यमित्युपदिष्ट भवति । इदमेवाभिप्रेत्याऽन्यत्र 'कुणउ तव पालउ सजम पढउ सयलसत्थाइ । जाव न झायइ अप्पा ताव न मुक्खो जिणो भणइ ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । —> तरति शोकमात्मवित् <— [७/१/३] इति **छान्दोग्योपनिषद्**वचनमप्यत्र स्मर्तव्यम् ।

अपरतत्त्वध्यानप्रकर्षे सति ध्येयप्रकाशो भवति । तदुक्त **नागसेनेन तत्त्वानुशासने** —> ध्याने हि बिभ्रति स्थैर्य ध्येयरूप परिस्फुटम् । आलेखितमिवाऽऽभाति ध्येयस्याऽसन्निधावपि ॥ <— [४/४४] इति । **शुक्लज्ञानोपयोग** इति । शुक्लध्यानौपयिकत्वेन ज्ञाने शुक्लत्वमत्रोक्तम् । **केचित्तु** शुक्लज्ञान = रजस्तमोवृत्तिनिरासपूर्व सत्त्वैकवृत्त्यन्वित विज्ञानमिति व्याचक्षते । **अन्ये तु** —> शुक्लज्ञान = ज्ञानसामान्य = निराकारज्ञान = निर्विकल्पकज्ञानमिति यावदिति <— वदन्ति । वस्तुतोऽनालम्बन-ध्यानमप्रमत्तगुणस्थानके परिणमति, तत्रैव चाशत शुक्लज्ञानोपयोग , तदुक्त **गुणस्थानकक्रमारोहे** —> धर्मध्यान भवत्यत्र मुख्यवृत्त्या जिनोदितम् । रूपातीततया शुक्लमपि स्यादशमात्रत ॥३०॥ <— इति तथापि प्रकृते गौणवृत्त्या तन्न विवक्ष्यत इति ध्येयम् । विगतमोह ध्यायन् **अपगतमोहनीय** भगवत्तुल्यरूपो भवति । तदुक्त **अध्यात्मसारे** —> उपास्ते ज्ञानवान् देव यो निरञ्जनमव्यय । स तु तन्मयता याति ध्याननिर्धूतकल्मष ॥ <— [१०/६०] इति । यथोक्त **मुण्डकोपनिषदि** अपि —> निरञ्जन परम साम्यमुपैति <— [३/१/३] इति । **नारदपरिव्राजकोपनिषदि** अपि —> लाभालाभौ समौ भूत्वा [= ज्ञात्वा] निर्मम शुक्लध्यानपरायणोऽध्यात्मनिष्ठ शुभाशुभकर्मनिर्मूलनपर सयम्य पूर्णानन्दैकबोध 'तद् ब्रह्माऽहमस्मी'ति ब्रह्म-प्रणवमनुस्मरन् भ्रमरकीटन्यायेन शरीरत्रयमुत्सृज्य सन्यासेनैव देहत्याग करोति स कृतकृत्यो भवति <— [३/९०] इत्युक्तम् ।

इदमप्यत्रावधेय प्राक् [१४/७ पृ ३०४] ये विक्षिप्त-यातायात-श्लिष्ट-सुलीनाभिधाना चत्वार चेत प्रकारा उपदर्शिता ततो विक्षिप्तादि त्रितयमपरतत्त्वे सुलीनञ्च परतत्त्वेऽवसेयम् । अन्यमते गतागतत्वादय चत्वार ध्यानप्रकारा रूपस्थध्यानात्मकेऽ-परतत्त्वे भवन्ति, तदुक्त **श्रीमालिनीविजयोत्तरतन्त्रे** —> गतागत सुविक्षिप्त सङ्गत सुसमाहितम् । चतुर्धा रूपसस्थ तु ज्ञातव्य योगचिन्तकै ॥ <— [अधिकार-२, गा ४४-पृ १०] इति । यदपि पातञ्जलयोगदर्शनानुसारेण **अध्यात्मसारे** —> सुविदितयोगैरिष्ट 'क्षिप्त 'मूढ तथैव 'विक्षिप्तम् । 'एकाग्र च 'निरुद्ध चेत पञ्चप्रकारमिति ॥ <— [२०/३] इति पञ्चविध चित्तमुक्त तत्र चतुर्थमेकाग्र चित्तमत्राऽपरतत्त्वविचारे परमप्रकर्षप्राप्तमवसेयम् ॥१०/५॥

જ્ઞાનના ઉપયોગવાળો અને મોહશૂન્ય બને છે [૧૫/૫]

⁂ ધ્યાનપરિણમનના ૪ ફળ ⁂

<u>ટીકાર્થ</u> - આ પ્રસ્તુત સુંદર ધ્યાન પરિણમે - પ્રકર્ષને પામે ત્યારે જીવના પાપો ક્ષીણ થાય છે જીવ મોક્ષપદની નિકટ વર્તે છે શુક્લ જ્ઞાનનો ઉપયોગ આવે છે જીવનુ મોહનીય કર્મ ચાલ્યુ જાય છે [૧૫/૫]

चरमाऽवञ्चकयोगात् फलावञ्चकयोगात् प्रागुक्तात्, प्रतिभैव प्रातिभ अदृष्टार्थविषयो मतिज्ञानविशेष तेन सञ्जाता तत्त्व(स)दृष्टि यस्य स तथा भवतीति सर्वविशेषणसङ्गता क्रियाऽध्याहार्या । **इद** = अनुपदोक्तफल सालम्बनध्यानद्वारा प्रत्यक्षीकृत जिनेन्द्ररूप **अपर** = परस्मादन्यत् अर्वाग्भागवर्त्ति **तत्त्व** = परमार्थरूप ध्येय **तत्** वर्तते **यद्वशतस्तु** = यदपरतत्त्वसामर्थ्यात् [1](**अतोऽपि** ?) **अस्ति** = जायते **अतोऽपि** = [2]अपरतत्त्वादपि **अन्यत्** =

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> चरमावञ्चकयोगात् प्रातिभसञ्जाततत्त्वसदृष्टिः । इद तत् अपर तत्त्व यद्वशतः तु अतोऽपि अन्यत् अस्ति ॥१५/६॥ **प्रागुक्तात्** = अष्टमषोडशके त्रयोदशकारिकाया व्याख्यातात् **फलावञ्चकयोगात्** ।

प्रतिभैव प्रातिभ अदृष्टार्थविषयो मतिज्ञानविशेष इति । वस्तुतस्तु मार्गानुसारिप्रकृष्टोहाऽऽख्यज्ञानमेव प्रातिभज्ञान, नैतच्छ्रुत, न केवलज्ञान, न च ज्ञानान्तरमिति रात्रिन्दिवारुणोदयवत् । अरुणोदयो हि न रात्रिन्दिवातिरिक्तो न च तयोरेकोऽपि वक्तु पार्यते । एव प्रातिभमप्येतन्न केवलज्ञानादिरूप न वा तदतिरिक्तमपि वक्तु शक्यते, तत्काल एव तथोत्कृष्टक्षयोपशमवतो भावात् । श्रुतत्वेन तत्त्वतोऽसव्यवहार्यत्वान्न श्रुत, क्षायोशमिकत्वादशेषद्रव्यपर्यायाऽविषयत्वान्न केवलमिति । इष्टश्चैतत्तारकनिरीक्षणादि-ज्ञान-शब्दवाच्यमपरैरपीत्यादिक व्यक्त **योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तौ** [गा ८ वृ.पृ ७२] —> प्रातिभात् सूक्ष्म-व्यवहितविप्रकृष्टातीतानागत-ज्ञानम् <— [३/३६ पृ ३५४] इति **योगसूत्रभाष्यकारः** । —> प्रतिभा = उपदेशादिनैरपेक्ष्येण सूक्ष्मादीना मानस यथार्थज्ञान, तत्सामर्थ्य = प्रातिभम् <— [यो सू ३/३६ वा.पृ ३५५] इति **योगवार्तिककृत्** । **अर्वाग्भागवर्ति** = योगप्राथम्यकालीन **तत्त्व** वर्तते । **अपरतत्त्वसामर्थ्यात्** = सालम्बनयोग-शक्त्युद्रेकात् **परतत्त्व जायते** । तदुक्त **सम्बोधप्रकरणे** —> सालबणझाणाओ झाण-मणालबण हविज्ज सया <— [१२६] । **योगशास्त्रेऽपि** —> स्थूलात्सूक्ष्म विचिन्तयेत्, सालम्बाच्च निरालम्बम् <— [१०/५] इत्युक्तम् । इदमेवाभिप्रेत्य **ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेण** —> अलक्ष्य लक्ष्यसम्बन्धात् स्थूलात् सूक्ष्म विचिन्तयेत् । सालम्बाच्च निरालम्ब तत्त्ववित्तत्त्वमञ्जसा ॥[३३/४] अथ रूपे स्थिरीभूतचित्त प्रक्षीणविभ्रम. । अमूर्त्तजमव्यक्त ध्यातु प्रक्रमते ततः ॥ <— [४०/१५] इत्युक्तम् । तदुक्त **योगशास्त्रेऽपि** —> एव क्रमशोऽभ्यासाऽऽवेशाद् ध्यान भजेन्निरालम्बम् । समरसभाव यात. परमानन्द ततोऽनुभवेत् ॥ <— [१२/५] इति । प्रेक्षावतामपि प्रथम परतत्त्वध्यान दुःशकमिति तत्प्राथम्येनाऽपरतत्त्व ध्येयमिति भाव. । तदुक्त **तत्त्वानुशासने** —> इद हि दु.शक ध्यातु सूक्ष्मज्ञानावलम्बनात् । बोध्यमानमपि प्राज्ञैर्न च द्रागवलोक्यते ॥ तस्माल्लक्ष्य च शक्यञ्च दृष्टादृष्टफलञ्च यत् । स्थूल वितर्कमालम्ब्य तदभ्यसन्तु धीधना· ॥ <— [५/४०-४१] इति । **गरुडपुराणे** —> योगारम्भे मूर्त्तहरिममूर्त्तमथ चिन्तयेत् । स्थूले विनिर्जित चित्त तत. सूक्ष्मे शनैर्नयेत् ॥ <— [१/२२९/२५] इति यदुक्त तदप्यत्रानुसन्धेयम् । **भगवद्गीतायामपि** —> शनै.शनैरुपरमेद् बुद्ध्या धृतिगृहीतया । आत्मसस्थ मन. कृत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥ <— [६/२५] इत्युक्तम् । यदपि परै —> योगेन योगो ज्ञातव्यो योगो योगात् प्रवर्तते । योऽप्रमत्तस्तु योगेन स योगे रमते चिरम् ॥ <— [ ] इत्युच्यते तदपि 'योगेन = उपयोगेन यद्वा मनोयोगेन यद्वाऽऽद्यकालीनयोगेन योग उत्तरकालीनो ज्ञातव्यो, निरालम्बनो योगो सालम्बनात् योगात् प्रवर्तते । योऽप्रमत्तस्तु योगेन = मनोवाक्काययोगत्रितयेन स मोक्षयोजनभावेन योगे रमते चिरम्' इत्यादिरूपेण सम्यगवसेयम् ।

यत्तु —> णयरम्मि वण्णिदे जह ण वि रण्णो वण्णणा कदा होदि । देहगुणे थुव्वते ण केवलिगुणा थुदा होति ॥३०॥

<u>ગાથાર્થ</u> - ચરમ અવચક યોગના લીધે પ્રાતિભ જ્ઞાનથી જેને તત્ત્વવિષયક સમ્યક્ દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે તેવો ધ્યાતા થાય છે આ તે અપર તત્ત્વ છે કે જેના સામર્થ્યથી અન્ય = પરતત્ત્વ પણ પ્રગટ થાય છે [૧૫/૬]

<u>ટીકાર્થ</u> :- પૂર્વોક્ત [પૃ ૨૦૧] ફલાવચક નામના છેલ્લા અવચકયોગના કારણે પ્રાતિભ જ્ઞાનથી જેને તત્ત્વદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે તેવો તે ધ્યાતા જીવ બને છે પ્રતિભા એ જ પ્રાતિભ જ્ઞાન અર્થાત્ અદષ્ટઅર્થવિષયક = અતીન્દ્રિયગોચર મતિજ્ઞાન વિશેષ એ પ્રાતિભ પદાર્થ છે તેના લીધે ધ્યાતા પુરુષને તત્ત્વવિષયક દૃષ્ટિ-બોધ ઉત્પન્ન થાય છે જો કે મૂળ ગાથામા 'भवति' એવુ ક્રિયાપદ નથી છતા બધા જ વિશેષણો સાથે સબધિત ક્રિયાનો અધ્યાહાર કરવાનો છે [એમ ટીકાકાર ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જણાવે છે મૂળ ગાથામા प्रातिभसञ्जाततत्त्वसदृष्टिः પદ છે તે બહુવ્રીહિસમાસગર્ભિત હોવાથી તેનો અર્થ છે- 'પ્રાતિભથી ઉત્પન્ન થઈ છે જેને તત્ત્વદૃષ્ટિ એવો ધ્યાતા પુરુષ' થાય છે - આમ છેલ્લે 'થાય છે' આવી ક્રિયા અધ્યાહૃત સમજવી પડે] આ હમણા જણાવેલ ફળ જિનેદ્રરૂપ સાલબન ધ્યાન દ્વારા પ્રત્યક્ષ કર્યુ આ અપર તત્ત્વ છે અર્થાત્ પરતત્ત્વ કરતા પૂર્વભાગવર્તી છે તે પારમાર્થિક ધ્યેય

१ 'अतोऽपि' इति पदमत्राधिक भाति । २ मुद्रितप्रतौ 'अपरत्त्वादि'ति त्रुटित पाठ

परतत्त्व मुवितस्थम् । इदमुक्त भवति सर्वस्यापि ध्यानपरस्य योगिनोऽपरतत्त्ववशात् परतत्त्वमाविर्भवति ॥१५/६॥

'कुत पुन परतत्त्वमेव प्रशस्यते ?' इत्यत आह --> 'तस्मिन्नि'त्यादि ।

तस्मिन् दृष्टे दृष्ट तद्भूत तत्पर मत ब्रह्म । तद्योगादस्यापि ह्येषा त्रैलोक्यसुन्दरता ॥१५/७॥

तस्मिन् परतत्त्वे सिद्धस्वरूपे **दृष्टे दृष्ट** सर्वमेव वस्तु भवतीति शेष जीवाद्यमूर्तवस्त्वालम्बनस्य बोधस्य[1] सर्वविषयत्वात् । **तद्भूत** = तदेव सिद्धस्व[2]रूप भूत सत्य, ससारिजीवस्वरूपस्य ज्ञानावरणादिकर्मविकारोपद्रुतस्य

कल्याणकन्दली

इति समयसारे उक्त तत्तूत्तरभूमिकापेक्षया सम्यक् ज्ञेय, न तु प्राक्काले । प्राक्तनदशाया तद्ध्यानद्वाराऽन्यचेतोवृत्तिविलयेनोत्तरकाले परतत्त्वमाविर्भवति अप्रमत्तगुणस्थानके । तदुक्त गुणस्थानकक्रमारोहे --> यावत्प्रमादसयुक्तस्तावत्तस्य न तिष्ठति । धर्मध्यान निरालम्बमित्यूचुर्जिनभास्करा ॥२९॥ <-- इति । इदञ्च नाऽपरतत्त्ववत् मतिज्ञानविशेषविषय , इदमेवाभिप्रेत्य केनोपनिषदि --> यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनो मतम् । तदेव ब्रह्म त्व विद्धि नेद यदिदमुपासते ॥ <-- [१/५] इत्युक्तम् । तदुक्त प्रतिमाशतकवृत्तौ अपि --> ध्यातृ-ध्यान-ध्येयाना त्रयाणामेकत्वप्राप्ते तत किञ्चिदगोचर चिन्मय ज्योति परब्रह्माख्य स्फुरति, तत्स्फुरणेनैव सर्वक्रियाणा साफल्यात् <-- [प्र श का ९९ पृ ७३०] । यथा चैतत्तत्त्व तथा प्राक् [८/४] उक्तमेव वक्ष्यते च [१५/७-१०] ॥१५/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> तस्मिन् दृष्टे दृष्ट [सर्व] । तद्भूत तत्पर मत ब्रह्म । तद्योगात् हि अस्याऽपि एषा त्रैलोक्यसुन्दरता ॥१५/७॥

परतत्त्वे सिद्धस्वरूपे दृष्टे = कात्स्न्येन साक्षात्कृते सर्वमेव वस्तु दृष्ट = प्रत्यक्षीकृत भवति । सिद्धसाक्षात्कारमुद्दिश्य ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेणापि --> यस्मिंश्च विदिते विश्व ज्ञातमेव न सशय <-- [३१/३०] <-- इत्युक्तम् । रुद्रहृदयोपनिषदि अपि --> सच्चिदानन्दरूप तदवाङ्मनसगोचरम् । तस्मिन् सुविदिते सर्व विज्ञात स्यादिद शुक ! ॥२६॥ <-- इत्युक्तम् । ज्ञानार्णवे --> मय्येव विदिते साक्षाद्विज्ञात भुवनत्रयम् । यतोऽहमेव सर्वज्ञ सर्वदर्शी निरञ्जन ॥[३४/१३] <-- इति हेतुपुरस्सरमुक्तम् । न्यायविशारद प्रकृते हेतुमावेदयति- जीवाद्यमूर्तवस्त्वालम्बनस्य प्रत्यक्षात्मकस्य बोधस्य केवलज्ञानरूपत्वेन सर्वविषयत्वात् । यद्वा परतत्त्वस्य जगति प्रधानत्वात् तस्मिन् दृष्टे सर्वमेव दृष्ट भवतीति कथन दृष्टव्यम् । यद्वा --> 'जो एग जाणइ सो सव्व जाणइ' <-- [४/४/१२३] इति आचाराङ्गवचनात् तत्तन्नयानुभवानुसारेण तस्मिन् याथात्म्येन दृष्टे सर्वमेव दृष्ट भवतीत्युक्तिरपि न विरुध्यते इति विभावनीयम् ।

ससारिजीवस्वरूपस्य ज्ञानावरणादिकर्मविकारोपद्रुतस्य सद्भूतत्ववियोगात्, यत तद्भ्रष्टो कर्मविकारोपद्रव पुन

સ્વરૂપ છે, કેમ કે અપર તત્ત્વના સામર્થ્યથી અન્ય પરતત્ત્વ પણ પ્રગટ થાય છે તે પરતત્ત્વ મોક્ષમા રહેલ સિદ્ધસ્વરૂપ છે કહેવાનો આશય એ છે કે બધા ય ધ્યાનપરાયણ યોગીને અપરતત્ત્વના સામર્થ્યથી પરતત્ત્વ પ્રગટ [= પ્રત્યક્ષ] થાય છે [૧૫/૬]

❀ પ્રાતિભજ્ઞાનને ઓળખીએ ❀

વિશેષાર્થ - પ્રાતિભ જ્ઞાન એ અરુણોદય જેવુ છે જેમ અરુણોદય એ રાત્રી નથી, કારણ કે ત્યારે અધારુ નથી તેમ જ દિવસ પણ નથી, કારણ કે હજુ સૂર્યોદય થયો નથી તેમ પ્રાતિભ જ્ઞાન એ કેવલજ્ઞાન નથી, કારણ કે તે ક્ષાયોપશમિક છે, સર્વદ્રવ્ય-પર્યાયવિષયક નથી જ્યારે કેવલજ્ઞાન તો ક્ષાયિક અને સર્વદ્રવ્યપર્યાયવિષયક છે તે શ્રુતજ્ઞાન પણ નથી, કારણ કે તે શાસ્ત્રજન્ય બોધ નથી પરતુ જેમ અરુણોદય પછી સૂર્યોદય અલ્પ કાળમા અવશ્ય થાય છે તેમ પ્રાતિભ જ્ઞાન પછી અલ્પ કાળમા અવશ્ય કેવળજ્ઞાન થાય છે પાચ જ્ઞાનમા પ્રાતિભ જ્ઞાનનો સમાવેશ ન કરવામા આવે તો છટ્ઠુ જ્ઞાન માનવાની આપત્તિ આવે માટે તેનો મતિજ્ઞાનમા સમાવેશ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે અહીં કરેલ છે પરતુ તે મતિજ્ઞાન સામાન્ય નહિ, પણ વિશિષ્ટ કોટિનુ, પ્રબળ વિશુદ્ધ આતરિક શક્તિની ઉત્કટતાથી મતિજ્ઞાનાવરણના ઉત્કૃષ્ટ ક્ષયોપશમથી પ્રાતિભ જ્ઞાન પ્રગટે છે અન્ય દર્શનમા આ પ્રાતિભ જ્ઞાનને 'તારક નિરીક્ષણ' વગેરે કહે છે આ જ્ઞાનથી જ તાત્ત્વિક તત્ત્વદષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે [૧૫/૬]

'શા માટે પર તત્ત્વની આ રીતે પ્રશસા કરો છો ?' એવી જિજ્ઞાસાને સતોષવા ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- તે પર તત્ત્વ જુએ ત્યારે સર્વ જોયુ તે જ સિદ્ધસ્વરૂપ સત્ય પ્રકૃષ્ટ બ્રહ્મતત્ત્વ મનાયેલ છે પરતત્ત્વના યોગે આ અનાલબન યોગ પણ ત્રિલોકમા સુદર બને છે [૧૫/૭]

❀ અનાલંબન યોગ સર્વોત્કૃષ્ટ ❀

१ मुद्रितप्रतौ 'बोधस्य' पद नास्ति । २ मुद्रितप्रतौ 'सिद्धरूप' इति पदम् ।

सद्भूतत्वावियोगात् । **तत्** = तदेव परमात्मस्वरूप **पर** = प्रकृष्ट **ब्रह्म मत**, ततोऽन्यस्य बृहत्तमस्याऽयोगात् । **तद्योगात्** = परतत्त्वविषयकत्वसम्बन्धात् **अस्यापि** = अनालम्बनयोगस्यापि **एषा** लोकलोकोत्तरप्रसिद्धा त्रैलोक्ये = सर्वस्मिन्नपि जगति सुन्दरता = शेषवस्तुभ्य[1] शोभनता ॥१५/७॥

क पुनरनालम्बनयोग कियन्तश्च काल भवती त्याह –> **सामर्थ्ये**'त्यादि ।

सामर्थ्ययोगतो या तत्र दिदृक्षेत्यसङ्गशक्त्याढ्या । साऽनालम्बनयोगः प्रोक्तस्तददर्शन यावत् ॥१५/८॥

सामर्थ्ययोगत –> शास्त्रसन्दर्शितोपायस्तदतिक्रान्तगोचर । शक्त्युद्रेकाद्विशेषेण सामर्थ्याख्योऽयमुत्तम ॥

कल्याणकन्दली

छिद्यते, तदुक्त **योगशिखोपनिषदि अन्नपूर्णोपनिषदि मुण्डकोपनिषदि** च –> भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसशयाः । क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे ॥ <– [यो शि ५/४५- अन्न ४/३१ मु.२/२/८] इति । **परमात्मरूप प्रकृष्ट ब्रह्म**, तदुक्त **तैत्तिरीयोपनिषदि** –> सत्य ज्ञानमनन्त ब्रह्म <– [३/१/१] इति । –> ब्रह्म देवो ब्रह्म तपो, ब्रह्म ज्ञानञ्च शाश्वतम् <– [ ] इत्यप्यत्रानुस्मर्तव्यम् ।

ततः = परमात्मस्वरूपात् **अन्यस्य बृहत्तमस्य अयोगात्** । अत्र बृहत्त्व न प्रदेशसङ्ख्यापेक्षया बोध्यम्, लोकालोकव्यापिनि गगन एव तादृशबृहत्तमत्वसम्भवात् । नाऽपि कालव्यापित्वविवक्षया, नित्यपदार्थसाधारण्यात् । नापि गमनशक्तिपुरस्कारेण, पुद्गलसाधारणत्वात् । नापि ज्ञानशक्तिरूपेण, सकलजीवसाधारण्यात् । नाऽपि ज्ञानाभिव्यक्त्यपेक्षया, भवस्थकेवलिन्यपि गतत्वात् । किन्तु कर्मानावृतचैतन्यविवक्षया तद् बोध्यमित्यन्यैरपरिशीलितोऽय पन्था. । सकलकर्मविनिर्मुक्तमिदमेव ब्रह्मतत्त्व तत्त्वतो ध्येयम् । तदुक्त **अध्यात्मसारे** –> पुण्य-पापविनिर्मुक्त तत्त्वतस्त्वविकल्पकम् । नित्य ब्रह्म सदा ध्येयमेषा शुद्धनयस्थिति. ॥ <– [१८/१३०] इति । तद्दर्शनादेव मुक्तिप्राप्तिरिति । यथोक्त **योगप्रदीपे** –> मुक्ति. श्रीपरमानन्दध्यानेनानेन योगिना । रूपातीत निराकार ध्यान ध्येय ततोऽनिशम् ॥१०७॥ <– इति । इदञ्च परैरपीष्यते । यथोक्त **श्वेताश्वतरोपनिषदि** –> तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति नान्य पन्था विद्यतेऽयनाय <– [६/१५] ।

परतत्त्वविषयकत्वसम्बन्धात् उपलक्षणेन उत्तमसुखोपेत-परतत्त्वफलकत्वाच **अनालम्बनयोगस्य त्रैलोक्यसुन्दरता** ज्ञेया । तदुक्त **भगवद्गीतायामपि** –> प्रशान्तमनस ह्येन योगिन सुखमुत्तमम् । उपैति शान्तरजस ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ <– [६/२७] इति । तदपेक्षयाऽन्येषा सर्वेषामेव तत्त्वतोऽनादेयता यदि तदन्येभ्योऽनालम्बनयोगोपस्थापन न स्यादिति परेषामपि सम्मतम् । तदुक्त **याज्ञवल्क्यस्मृतौ** –> सर्वधर्मान् परित्यज्य मोक्षधर्म समाश्रयेत् । सर्वे धर्मास्सदोषा स्यु. पुनरावृत्तिकारका. ॥[११/१] इज्याध्ययनदानानि तप. स्वाध्यायकर्म च । अय तु परमो धर्मो यद्योगेनाऽऽत्मदर्शनम् ॥ <– [११/३४] इति । परतत्त्व-दर्शनमेव प्रधानमिति भाव. । यथोक्त **योगबिन्दौ** –> योगस्येद फल मुख्यमैकान्तिकमनुत्तरम् । आत्यन्तिक पर ब्रह्म योगविद्भि-रुदाहृतम् ॥५०६॥ <– इति । एतदनुसारेण दिगम्बराऽ**मितगतिना**ऽपि **योगसारप्राभृते** –> ध्यानस्येद फल मुख्यमैकान्तिकमनु-त्तरम् । आत्मगम्य पर ब्रह्म ब्रह्मविद्भिरुदाहृतम् ॥[७/३०] <– इत्युक्तम् ॥१५/७॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> सामर्थ्ययोगतो तत्र या असङ्गशक्त्याढ्या इति दिदृक्षा सा तददर्शन यावत् अनालम्बनयोग प्रोक्त. ॥१५/८॥ इय कारिका **योगविंशिकावृत्त्यादौ** [यो वि १९] समुद्धृता ।

टीकार्थ - આ સિદ્ધ પરમાત્માસ્વરૂપ પરતત્ત્વનુ દર્શન થાય ત્યારે સર્વ વસ્તુનુ દર્શન થાય છે, કારણ કે જીવાદિ અમૂર્ત વસ્તુવિષયક દર્શન સર્વાવગાહી બને છે તે જ સિદ્ધસ્વરૂપ સદ્ભૂત-સત્ત્વ તાત્ત્વિક છે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મની વિકૃતિથી જીવાદિ વસ્તુનુ સ્વરૂપ ઉપદ્રવ પામેલુ હોવાથી તે સદ્ભૂતતાને ગુમાવે છે તે જ સિદ્ધપરમાત્મસ્વરૂપ પ્રકૃષ્ટ બ્રહ્મતત્ત્વ મનાયેલ છે, કેમ કે એનાથી બૃહત્-મોટુ બીજુ કાઈ છે જ નહિ પરતત્ત્વ અવગાહીતાના યોગથી આ અનાલબન ધ્યાનયોગ પણ સપૂર્ણ જગતમા અન્ય વસ્તુઓ કરતા અધિક સુદર છે તેની સુદરતા લૌકિક અને લોકોત્તર શાસનમા પ્રસિદ્ધ છે [૧૫/૭]

અનાલબન ધ્યાનયોગ શુ છે ? અને તે કેટલા કાળ સુધી હોય છે ? આ જિજ્ઞાસાને સતોષવા ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે—

ગાથાર્થ .- સામર્થ્યયોગથી તેને જોવાની જે અસગશક્તિપૂર્ણ એવી ઈચ્છા તે પરતત્ત્વનુ દર્શન ન થાય ત્યા સુધી અનાલબન યોગ કહેવાયેલ છે [૧૫/૮]

❀ અનાલંબન યોગનો પરિચય ❀

१ मुद्रितप्रतो 'शेपवस्तुन' इति पाठ ।

<- (यो द स गा ९) इत्येवमुक्तलक्षणात् क्षपकश्रेणीद्वितीयाऽपूर्वकरणभाविन सकाशात् या तत्र = परतत्त्वे दिदृक्षा = द्रष्टुमिच्छा इति = एवस्वरूपा असङ्गा = निरभिष्वङ्गा शक्ति = अनवरतप्रवृत्ति तया आढ्या = परिपूर्णा सा = परमात्मविषयदर्शनेच्छा अनालम्बनयोग प्रोक्त तद्वेदिभि । तस्य = परतत्त्वस्याऽदर्शन = अनुपलम्भ तद्यावत् परमात्मस्वरूपदर्शने तु केवलज्ञानेऽनालम्बनयोगो न भवति, दृष्टस्य तस्य तदालम्बनीभावात् ॥१५/८॥

कल्याणकन्दली

शास्त्रसन्दर्शितेत्यादि । इय च कारिका योगदृष्टिसमुच्चयगता, तद्वृत्तिश्च –> शास्त्रसन्दर्शितोपाय इति सामान्येन शास्त्राभिहितोपाय , सामान्येन शास्त्रे तदभिधानात् । तदतिक्रान्तगोचर इति शास्त्रातिक्रान्तविषय । कुत ? इत्याह शक्त्युद्रेकात् इति शक्तिप्राबल्यात् । विशेषेण इति न सामान्येन शास्त्रातिक्रान्तगोचर , सामान्येन फलपर्यवसानत्वाच्छास्त्रस्य । सामर्थ्याख्योऽय इति सामर्थ्ययोगाभिधानोऽय योग उत्तम = सर्वप्रधान , तद्भावभावित्वात्, अक्षेपेण प्रधानफलकारणत्वादिति [यो दृ स वृ पृ ७०] <– । अयञ्च धर्मसन्यास-योगसन्यासभेदत द्विधा । तदुक्त योगदृष्टिसमुच्चये –> द्विधाऽय धर्मसन्यास-योगसन्याससज्ञित । क्षायोपशमिका धर्मा योगा कायादिकर्म तु ॥९॥ द्वितीयाऽपूर्वकरणे प्रथमस्तात्त्विको भवेत् । आयोज्यकरणादूर्ध्व द्वितीय इति तद्विद ॥१०॥ <– इति । क्षपकश्रेणीद्वितीयापूर्वकरणभाविन· क्षायोपशमिकक्षान्त्यादिधर्मसन्यासरूपात् सामर्थ्ययोगत· सम्यग्दर्शनफलकग्रन्थिभेदनिबन्धनप्रथमापूर्वकरणव्यवच्छेदार्थ द्वितीयग्रहणम्, प्रथमेऽपूर्वकरणेऽधिकृतसामर्थ्ययोगाऽसिद्धे. । द्वितीये त्वस्मिस्तथाविधकर्मस्थितेस्तथाविधसङ्ख्येयसागरोपमातिक्रमभाविनि निरुक्तधर्मसन्यास तात्त्विको भवति । तत सकाशात् या परतत्त्वे दिदृक्षेत्यादि स्पष्टम् ।

स्यादेतत् –> यदि क्षपकश्रेणीद्वितीयाऽपूर्वकरणभावी सामर्थ्ययोग एवानालम्बनयोगो ग्रन्थकृताऽभिहित तदा तदप्राप्तिमतामप्रमत्तगुणस्थानानामुपरतसकलविकल्पकल्लोलमालाना चिन्मात्रप्रतिबन्धोपलब्धरत्नत्रयसाम्राज्याना जिनकल्पिकादीनामपि निरालम्बनध्यानमसङ्गताभिधान स्यात् इति <– मैवम्, यद्यपि तत्त्वत वक्ष्यमाणरीत्या [१८/१०] परतत्त्वलक्ष्यवेधाभिमुखस्तदविसवादी सामर्थ्ययोग एव निरालम्बनयोगस्तथापि परतत्त्वलक्ष्यवेधप्रगुणतापरिणतिमात्रादर्वाक्तन परमात्मगुणध्यानमपि मुख्यनिरालम्बनप्रापकत्वादेकध्येयाकारपरिणतिशक्तियोगाच्च निरालम्बनमेव । अत एवावस्थात्रयभावने रूपातीतसिद्धगुणप्रणिधानवेलायामप्रमत्ताना शुक्लध्यानाशो निरालम्बनोऽनुभवसिद्ध एव । समापत्तिमनोऽपि च व्यवहारनयसिद्धमौपाधिक रूपमाच्छाद्य शुद्धनिश्चयनयपरिकल्पितसहजात्मगुणविभावने निरालम्बनध्यान दुरपह्नवमेव, परमात्मतुल्यतयाऽऽत्मज्ञानस्यैव निरालम्बनध्यानाशत्वात्, तस्यैव च मोहनाशकत्वादिति व्यक्त योगविंशिकावृत्तौ [पृ १९] ।

दृष्टस्य = साक्षात्कृतस्य सत तस्य = परतत्त्वस्य तदालम्बनीभावात् = प्राग् अनालम्बनत्वे सति पश्चात् केवलज्ञान-

<u>टीकार्थ</u> :- शास्त्रोએ જેના ઉપાયો સારી રીતે બતાવેલ છે અને શક્તિના ઉદ્રેકથી વિશેષ પ્રકારે જેનો વિષય તેનુ ઉલ્લઘન કરી ગયેલ છે તે આ ઉત્તમ સામર્થ્યયોગ છે આવો સામર્થ્યયોગ ક્ષપક શ્રેણીમા બીજા અપૂર્વકરણના કાળમા થાય છે આ સામર્થ્યયોગના લીધે પરતત્ત્વને જોવાની ઈચ્છા નિરભિષ્વગ નિરતર પ્રવૃત્તિથી પરિપૂર્ણ બને છે આવી સિદ્ધપરમાત્મવિષયક દર્શનની જે ઈચ્છા તે અનાલબન યોગ છે - એવુ તેના જાણકારોએ કહેલ છે પરતત્ત્વનુ દર્શન ન થાય ત્યા સુધી અનાલબન યોગ હોય છે સિદ્ધ પરમાત્માનુ દર્શન થાય એટલે કેવલજ્ઞાન થઈ જાય તેથી ત્યારે અનાલબનયોગ ન હોય, કારણ કે પરતત્ત્વનુ દર્શન થઈ જવાના કારણે તે પરતત્ત્વ જ દર્શનનુ આલબન થઈ જાય છે માટે તે અનાલબન ધ્યાનયોગ ન બની શકે [૧૫/૮]

❀ સામર્થ્યયોગની સમજણ ❀

<u>વિશેષાર્થ</u> :- ત્રણ પ્રકારના યોગ હોય છે [૧] ઈચ્છાયોગ, [૨] શાસ્ત્રયોગ, [૩] સામર્થ્યયોગ જે યોગમા ઈચ્છા પ્રધાન હોય, પ્રમાદાદિના લીધે શાસ્ત્રાનુસારિતા અલ્પ હોય તે ઈચ્છાયોગ કહેવાય અપ્રમત્તતાના લીધે શાસ્ત્રૈકલક્ષિતાથી શાસ્ત્રીય અનુષ્ઠાનો થાય તે શાસ્ત્ર યોગ તેનો ચિર કાળથી અભ્યાસ થવાના લીધે આત્મામા એક વિશેષ પ્રકારનુ સામર્થ્ય પ્રગટે છે કે જેના લીધે જીવ શાસ્ત્રોક્ત યોગથી આગળ વધી જાય છે તે સામર્થ્ય યોગ છે જો કે સામર્થ્યયોગમા જે પ્રક્રિયા ચાલે છે તેનુ સામાન્ય નિરૂપણ તો શાસ્ત્રમા આવે જ છે, કારણ કે શાસ્ત્ર અતિમ ફળ સુધીનુ વર્ણન કરે છે તેના લીધે જ તેના ઉપાયોનુ વર્ણન પણ શાસ્ત્ર કરે જ છે પરતુ તે સામાન્યરૂપે કરે છે, વિશેષરૂપે નહિ, કારણ કે તે ઉપાયોને વિશેષ રીતે શબ્દમા ઉતારી શકાતા નથી તે શબ્દજ્ઞાનનો -શાસ્ત્રજ્ઞાનનો નહિ પણ અનુભવજ્ઞાનનો વિષય છે શાસ્ત્ર તો એટલુ જણાવે છે કે 'આવી રીતે પ્રમાદભાવનો ત્યાગ કરવાથી અપ્રમત્તતા આવે, અમુક પ્રકારનુ શ્રદ્ધાબળ અને સવેદનજ્ઞાનબળ વધતુ જ જાય છે ધર્મધ્યાનની તીવ્રતા વધે નિરતિચાર સાધના ચાલે, પછી ક્ષપકશ્રેણીગત દ્વિતીય અપૂર્વકરણની યોગ્યતા પ્રગટે ' પરતુ શબ્દ દ્વારા તેના સ્વરૂપનુ વિશેષ વર્ણન કરી શકાતુ નથી દરેક યોગસાધનાની પરાકાષ્ઠાએ સામર્થ્યયોગ પ્રગટે છે સામર્થ્યયોગ એ કાઈ બીજા ધર્મયોગથી સર્વથા ભિન્ન

परतत्त्वदिदृक्षाया अनालम्बनयोगत्वे उपपत्तिमाह –> '**तत्रे**'त्यादि ।

तत्राऽप्रतिष्ठितोऽय यतः प्रवृत्तश्च तत्त्वतस्तत्र । सर्वोत्तमानुजः खलु तेनाऽनालम्बनो गीतः ॥१५/९॥

तत्र = परतत्त्वे **अप्रतिष्ठित** = अलब्धप्रतिष्ठ **अय** = परमात्मदिदृक्षाख्यो योगो **यत** = यस्मात् **प्रवृत्तश्च** ध्यानरूपेण **तत्त्वत** = वस्तुत **तत्र** = परतत्त्वे, तदाऽऽभिमुख्याऽप्रच्यवात् । सर्वोत्तमस्य = योगनिरोधाख्य-निखिलातिशायियोगस्य अनुज = प्रागनन्तरवर्ती **खलु तेन** कारणेन **अनालम्बन** = अनालम्बनयोगो **गीत** = कथित पुरा विद्वद्भि ।

स्यादेतत् परतत्त्वदिदृक्षाया ❀परतत्त्वदर्शन यावत् अनालम्बनत्वे अपरतत्त्वदिदृक्षाया ❀ अप्यपरतत्त्वदर्शन यावदनालम्बनत्वापत्ति अपरतत्त्वस्य दृष्टत्वाभ्युपगमे च ध्यानानुपपत्तिरिति, **मैवम्** अपरतत्त्वे प्रतिमाद्यालम्बनद्वारा

कल्याणकन्दली

निरूपितस्पष्टत्वाख्यविषयताशालित्वात्, परोक्षविषयताकत्वात्मकेषदालम्बनत्वलक्षणानालम्बनत्वस्य केवलज्ञाने विरहात् । न हि पारमार्थिकापरोक्षैकविषयताके केवलज्ञाने परोक्षविषयतानिरूपकत्व सम्भवतीति भाव ॥१५/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> यत तत्त्वत. तत्र अय अप्रतिष्ठित तत्र प्रवृत्तश्च तेन सर्वोत्तमानुजः अनालम्बनो गीतः ॥१५/९॥ इयमपि कारिका **योगविंशिकावृत्त्यादौ** [यो वि गा १९] समुद्धृता । अलब्धपरतत्त्व. तल्लाभाय ध्यानरूपेण प्रवृत्तो ह्यनालम्बनयोग इति कारिकातात्पर्यार्थः । नन्वपरतत्त्वे परतत्त्ववत् प्रथमम दर्शन पश्चाच्च दर्शनमित्यभ्युपगम्यते यदुत प्रथमत एव दृष्टत्वमिति विकल्पयुगलमत्रोपतिष्ठत इत्याशयेन शङ्कते **स्यादेतत्** । प्रथमविकल्पे आह - **परतत्त्वदिदृक्षायाः** निस्सङ्गाविच्छिन्न-प्रवृत्तिपरिपूर्णाया. **परतत्त्वदर्शन यावत्** = परतत्त्वसाक्षात्कारपूर्वक्षणावच्छेदेन **अनालम्बनत्वे** स्वीक्रियमाणे तु निरभिष्वङ्गानवरत-प्रवृत्ताया **अपरतत्त्वदिदृक्षायाः अपि अपरतत्त्वदर्शन यावत्** = अपरतत्त्वदर्शनपूर्वक्षणावच्छेदेन **अनालम्बनत्वापत्तिः**, युक्तेरुभयत्रैव तुल्ययोगक्षेमत्वात्, अन्यथा पक्षपातमात्रात् । न चाऽपरतत्त्वस्य प्रथमतो दृष्टत्वादेव नानालम्बनत्वापत्ति , दृष्टस्य तस्य तदालम्ब-नीभावादिति वाच्यम्, इत्थ **अपरतत्त्वस्य दृष्टत्वाभ्युपगमे च** = हि ध्यानानुपपत्तिः स्यात्, दृष्टव्यस्यापरतत्त्वस्य दृष्टत्वे तत्र मनोमात्रव्यापारासम्भवादिति चेत् ?

प्रथमविकल्पोऽनभ्युपगमात्र दोपावह द्वितीयविकल्पमङ्गीकृत्याऽपि ध्यानानुपपत्तिमपाकर्तुमाह- **मैवम्, अपरतत्त्वे प्रतिमा-**

નથી પરતુ સયમયોગ, તપયોગ, જ્ઞાનયોગ વગેરે જ પ્રકૃષ્ટ બને ત્યારે તે જ સામર્થ્યયોગ બને છે તેના લીધે પરતત્ત્વની દર્શનાકાક્ષા અને અસગશક્તિ એ અનાલબનયોગસ્વરૂપ બને છે સક્તિ = અસ્ખલિત સતત પ્રવૃત્તિ નિરાલબન ધ્યાનના અનાસક્ત અવિરત અસ્ખલિત પ્રવૃત્તિપ્રવાહથી ઈષ્ટ પરતત્ત્વના દર્શન થાય છે સિદ્ધસ્વરૂપ પરતત્ત્વના દર્શન પછી અનાલબનયોગ ન રહે કેમ કે વસ્તુનુ સાક્ષાત્ દર્શન થાય એટલે તેનુ ધ્યાન ધરવાનુ કાઈ રહે નહિ અહીં ધ્યાન કરતા કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયુ એ સાલબન = સવિષયક હોઈ પરતત્ત્વવિષયક જ હોય, નિરાલબન નહિ [૧૫/૮]

'પરતત્ત્વને જોવાની ઈચ્છા એ અનાલબન યોગ છે' એની સગતિ ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

<u>**ગાથાર્થ**</u> .- વાસ્તવમા પરતત્ત્વમા આ યોગ, પ્રતિષ્ઠિત થયેલ નથી અને તેમા ધ્યાનરૂપે પ્રવૃત્ત થયેલ છે તે સર્વોત્તમ યોગની પૂર્વવર્તી છે આ કારણે તે અનાલબન યોગ કહેવાયેલ છે [૧૫/૯]

<u>**ટીકાર્થ**</u> - સિદ્ધ પરમાત્માને જોવાની ઈચ્છા સ્વરૂપ આ યોગે પરતત્ત્વમા પ્રતિષ્ઠા મેળવી નથી આનુ કારણ એ છે કે વાસ્તવમા તે ધ્યાનરૂપે પરતત્ત્વમા પ્રવૃત્ત છે [જેને ઉદ્દેશીને પ્રવૃત્તિ થાય તે ત્યા પ્રતિષ્ઠિત = સ્થિત = પહોચી ગયેલ ન કહેવાય] પરતત્ત્વની અભિમુખતા તેમાથી નીકળી ગયેલ ન હોવાથી પરતત્ત્વમા તે ધ્યાનરૂપે પ્રવૃત્ત કહી શકાય છે યોગનિરોધ નામનો યોગ બધા યોગોમા ચઢિયાતો છે માટે તે સર્વોત્તમ કહેવાય છે તેની પૂર્વે રહેનાર અનાલબન યોગ છે તે કારણે તે અનાલબન યોગ છે - આવુ પૂર્વે વિદ્વાનોએ જણાવેલ છે

<u>**શકા**</u> - જ્યા સુધી અપર તત્ત્વનુ દર્શન ન થાય ત્યા સુધી અપર તત્ત્વને જોવાની ઈચ્છા પણ અનાલબન યોગ થવાની આપત્તિ આવશે અને જો અપર તત્ત્વને જોયેલુ માનો તો ધ્યાન બની નહિ શકે [મતલબ એ છે કે પરતત્ત્વદર્શનના ઉદ્દેશથી પ્રવૃત્ત થયેલ ધ્યાન જ્યા સુધી પરતત્ત્વદર્શન થયુ નથી ત્યા સુધી પરતત્ત્વમા પ્રતિષ્ઠિત ન હોવાથી તેને અનાલબન ધ્યાન યોગ કહો છો અને તેનુ દર્શન થાય પછી તે ધ્યાનસ્વરૂપ ન બનવાથી તમે તેને અનાલબન ધ્યાન નથી કહેતા આવુ કહો તો પહેલા

❀ ❀ चिह्नद्वयमध्यगत पाठ मुद्रितप्रता सम्पादकप्रमादात् लुप्त ।

सामान्यतो दृष्टेऽपि विशेषदर्शनाय ध्यानोपपत्तेः परम्परयाऽऽलम्बनवत्त्वेन च सालम्बनत्वव्यपदेशात्परतत्त्वे तु केनाऽपि द्वारेण दर्शनाभावादनालम्बनत्वोपपत्तेः ॥१५/९॥ किं पुनरनालम्बनाद्भवति ? इत्याह -> 'द्रागि'त्यादि।

द्रागस्मात्तद्दर्शनमिषुपातज्ञातमात्रतो ज्ञेयम् । एतच्च केवलं तज्ज्ञानं यत्तत्परं ज्योतिः ॥१५/१०॥

द्राक् = शीघ्रं अस्मात् = अनालम्बनयोगात् तद्दर्शनं = परतत्त्वदर्शनं इषुपातस्य = बाणपतनस्य ज्ञातं = उदाहरणं तन्मात्रतो ज्ञेयम् । एतच्च परतत्त्वदर्शनं केवलं = सम्पूर्णं तत् = प्रसिद्धं ज्ञानं यत् = केवलज्ञानं परं

कल्याणकन्दली

यालम्बनद्वारा सामान्यतो दृष्टेऽपि = साक्षात्कृतेऽपि विशेषदर्शनाय = तत्तत्पर्यायविशेषाणां संवेदनाय ध्यानोपपत्तेः 'ध्यै चिन्तायां' इति धात्वर्थाऽबाधात् । सामान्यतो दृष्टत्वेनाऽऽलम्बनत्वं विशेषदर्शनायाऽनवरतमनोव्यापारेण च ध्यानत्वमुपपद्येते इति भावः । यदि च ध्येयं जिनेन्द्ररूपं साक्षात् दृश्येत तदा तद्ध्यानानुपपत्तिः स्यात् । न चैवमत्रास्ति । न चैवं सालम्बनत्वमपि कथं स्यादिति वाच्यम्, परम्परया = ध्येयोपस्थापकप्रतिमादिविषयकत्वसम्बन्धेन दर्शनस्य आलम्बनवत्त्वेन = प्रतिमादिविशिष्टत्वेन च = हि सालम्बनत्वव्यपदेशात् । न चैवं परतत्त्वेऽपि सालम्बनत्वप्रयोगापत्तिरिति शङ्कनीयम्, यतः परतत्त्वे तु केनाऽपि प्रतिमादिना द्वारेण दर्शनाभावात् सालम्बनत्वानापत्तेः अनालम्बनत्वोपपत्तेः च । न हि प्रतिमादिद्वारा समवसरणस्थाष्टप्रातिहार्यादिसमन्वितमर्हद्रूपमपरतत्त्वाभिधानमिव परतत्त्वं मानससाक्षात्कारगोचरीभवति, अतीन्द्रियत्वात् । एतेन तीर्थकृत इव सिद्धस्याऽपि प्रतिमायाः स्थापनाभ्युपगमात् प्रतिमाद्वारा तीर्थकृत इव सिद्धस्याऽपि उपस्थितत्वसम्भवात् परतत्त्वेऽपि सालम्बनत्वापत्तिरिति निरस्तम्, सांव्यवहारिकप्रत्यक्षत्वेनाभिमते मानस-चाक्षुषादौ प्रतिमादिद्वारेणाऽपि स्पष्टतया अतीन्द्रियतत्त्वस्फुरणानुपपत्तेः । परोक्षतया तद्भानन्त्वभिमतमपि न सालम्बनत्वाऽऽपादकम् । अन्यरपि परतत्त्वस्य लौकिकप्रत्यक्षाऽगोचरताऽङ्गीक्रियते । तदुक्तं तैत्तिरीयोपनिषदि -> यतो वाचो निवर्तन्तेऽप्राप्य मनसा सह <- [२/४] इति । यत्तु बृहदारण्यकोपनिषदि -> मनसैवाऽनुद्रष्टव्यम् <- [४/४/१९] इत्युक्तं तत्र मनःपदमात्मपरमवगन्तव्यम्, देहेन्द्रियादीनामेवैवकारेण व्यवच्छेदात् ।

एतेन -> पिण्डस्थं च पदस्थं च रूपस्थं रूपवर्जितम् । चतुर्धा ध्येयमाम्नातं ध्यानस्याऽऽलम्बनं बुधैः ॥[७/८] <- इति योगशास्त्रवचनमपि व्याख्यातम्, रूपवर्जिते परतत्त्वे ध्यातेऽपि चाक्षुषाद्यगोचरत्वेन परमार्थतोऽनालम्बनत्वादेव तद्ध्यानस्य । एतेन -> ध्येयं पदस्थ-पिण्डस्थ-रूपस्थाऽरूपभेदतः । ध्यानस्यालम्बनं प्राज्ञैश्चतुर्विधमुदाहृतम् ॥ <- [१५/३०] इति श्रावकाचारे अमितगतिवचनमपि व्याख्यातम्, अतीन्द्रियस्य परोक्षतयाऽऽलम्बनत्वेऽपि तत्त्वतोऽनालम्बनतैव । न हि कपर्दिकामात्रेण धनवानिति प्रयुज्यते । इदमपि परतत्त्वध्यानं व्यवहारतो ज्ञेयम् । निश्चयतस्तु स्वात्मानमेव विशुद्धं ध्यायतः परतत्त्वध्यानं स्यात् । तदुक्तं गुणस्थानकक्रमारोहे श्रीरत्नशेखरसूरिभिः -> आत्मानमात्मनाऽऽत्मैव, ध्याता ध्यायति तत्त्वतः । उपचारस्तदन्यो हि व्यवहारनयाश्रितः ॥११०॥ <- इति भावनीयमेतत्तत्त्वम् ॥१५/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> अस्मात् द्राक् तद्दर्शनं इषुपातज्ञातमात्रतो ज्ञेयम् । एतच्च केवलं तत् ज्ञानं यत् परं ज्योतिः ॥१५/१०॥ इयं कारिका योगविंशिका-प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ [यो.१९ प्र.श.गा.९९] समुद्धृता ।

અપરતત્ત્વદર્શનના ઉદ્દેશથી પ્રવર્તેલું ધ્યાન પણ અપરતત્ત્વનું દર્શન નથી થયું ત્યાં સુધી અપરતત્ત્વમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલ નથી. તો પછી તેને તમે અનાલંબન ધ્યાનયોગ કેમ નથી કહેતા ? અને જો કહો કે અપરતત્ત્વનું દર્શન થઈ ગયું છે તો પછી ધ્યાન કરવા જેવું કશું નહિ રહે. તર્ક તો બન્ને પક્ષે સમાન જ છે.]

સમાધાન :- આ દલીલ બરાબર નથી. આનું કારણ એ છે કે અપર તત્ત્વનું પ્રતિમા વગેરે આલંબન દ્વારા સામાન્યરૂપે દર્શન થવા છતાં પણ વિશેષરૂપે દર્શન કરવા માટે ધ્યાનની પ્રવૃત્તિ યોગ્ય = જરૂરી છે. પ્રતિમામાં અપરતત્ત્વ જિનેન્દ્રદેહની આકૃતિરૂપે સમાનતા હોવાથી પ્રતિમા દ્વારા પરંપરાએ અપર તત્ત્વનું આલંબન રહેલું છે. તેથી એ ધ્યાન સાલંબન છે. જ્યારે નિરાલંબન ધ્યાનયોગ તો અરૂપી પરતત્ત્વદર્શનની આકાંક્ષાથી પ્રવૃત્ત થયેલ છે અને અરૂપી જ્ઞાનમય શુદ્ધ સિદ્ધ પરમાત્માસ્વરૂપ પરતત્ત્વની કોઈ પણ સમાનતા રૂપી એવી પ્રતિમામાં ન હોવાથી એ ધ્યાનમાં સાક્ષાત્ તો શું પરંપરાએ પણ પરતત્ત્વ દૃષ્ટ બનતું નથી. માટે તે નિરાલંબન ધ્યાનયોગ બની શકે છે. [૧૫/૯]

અનાલંબનયોગથી શું થાય છે ? આ જિજ્ઞાસાને સંતોષવા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- અનાલંબન યોગથી તરત પરતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. બાણપતનના ઉદાહરણથી જ આ જાણવું. આ પરતત્ત્વદર્શન એ તે કેવલજ્ઞાન છે કે જે પ્રકૃષ્ટજ્યોતિસ્વરૂપ છે. [૧૫/૧૦]

१ मुद्रितप्रतौ ह.प्रतौ च 'दृष्टाऽपि' इत्यशुद्धः पाठो वर्तते ।

= प्रकृष्ट **ज्योति** प्रकाशरूपम् । इषुपातोदाहरणञ्चैतद् यथा केनचिद् धनुर्धरेण लक्ष्याऽऽभिमुख्येन तदऽविसवादितया च बाणो व्यापारितो यावत्तस्य बाणस्य न विमोचन तावत्तत्प्रगुणतामात्रेण तदऽविसवादित्वेन च समोऽनालम्बनयोग । यदा तु तस्य बाणस्य मोचनलक्ष्याऽविसवादिपतनमात्रादेव [1]स तदा लक्ष्यवेध एव यदाऽनालम्बन-ध्यानमोचन [2]ध्यानान्तरिकाख्य तदैव परतत्त्ववेधकल्प केवलप्रकाश इति ॥१५/१०॥

कीदृश पुनस्तत्केवलज्ञानम् ? इत्याह —> **'आत्मस्थमि'**त्यादि ।

आत्मस्थ त्रैलोक्यप्रकाशक निष्क्रिय परानन्दम् । तीतादिपरिच्छेदकमल ध्रुव चेति समयज्ञाः ॥१५/११॥

आत्मस्थ = जीवस्थ सत् त्रैलोक्यस्य त्रिलोकीव्यवस्थितस्य ज्ञेयस्य प्रकाशक **निष्क्रियं** = गमनादिक्रियारहित

कल्याणकन्दली

ज्योतिः = प्रकाशरूपमिति । यथोक्त **नादबिन्दूपनिषदि** —> तत परमय शुद्ध व्यापक निर्मल शिवम् । सदोदित पर ब्रह्म ज्योतिषामुदयो यत. ॥१७॥ अतीन्द्रिय गुणातीत मनो लीन यदा भवेत् । अनुपम शिव शान्त योगयुक्त सदा भजेत् ॥१८॥ <— इति । इषुपातदृष्टान्त-दार्ष्टान्तिकयोरेवमुपमाऽवगन्तव्या, धनुर्धर. = क्षपकः, धनुर्दण्ड. = क्षपकश्रेणि., लक्ष्य = परतत्त्व, बाण. = अनालम्बनयोग , शरमोचन = ध्यानान्तरिका, लक्ष्यवेध. = परतत्त्वप्रकाशः केवलप्रकाश इति । तथाहि क्षपकेण धनुर्धरेण क्षपकश्रेण्याख्यधनुर्दण्डे लक्ष्यपरतत्त्वाभिमुख तद्वेधाविसवादितया व्यापारितो यो बाणः तत्स्थानीयोऽनालम्बनयोग । यावत्तस्य न मोचन तावदनालम्बनयोगव्यापार., यदा तु ध्यानाऽन्तरिकाख्य तन्मोचन तदाऽविसवादितत्पतनमात्रादेव लक्ष्यवेध इतीषुपातकल्प. सालम्बन. केवलप्रकाश एव भवति न त्वनालम्बनयोगव्यापारः, फलस्य सिद्धत्वादिति निर्गलितार्थो व्यक्तो **योगविशिकावृत्तौ** [पृ १८] ।

योगदृष्टिसमुच्चये तु [३४] अविसवादितया अवञ्चकत्रयमिषुलक्ष्यक्रियोपममिति वर्णितम् । चित्तैकाग्र्यपरतयेषुकारदृष्टान्तो **भागवते** —> तदैवमात्मन्यवरुद्धचित्तो न वेद किञ्चिद्बहिरन्तर वा । यथेषुकारो नृपति व्रजन्तमिषौ गतात्मा न ददर्श पार्श्वे ॥ [भाग ११/९/१३] <— इत्येव वर्णित । **मुण्डकोपनिषदि** तु —> प्रणवो धनु शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते । अप्रमत्तेन वेद्धव्य शरवत्तन्मयो भवेत् ॥ <— [२/२/४] इत्थमिषुकारोदाहरणमुपवर्णितम् । दृष्टपरतत्त्व एव परै. निष्पन्नसमाधिपदेनोच्यते, यथोक्त **विष्णुपुराणे** —> विनिष्पन्नसमाधिस्तु मुक्ति तत्रैव जन्मनि । प्राप्नोति योगी योगाग्निदग्धकर्मचयोऽचिरात् ॥ <— [६/७/३५] इति ॥१५/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> आत्मस्थ, त्रैलोक्यप्रकाशक, निष्क्रिय, परानन्द, तीतादिपरिच्छेदक, अल ध्रुव चेति समयज्ञाः ॥१५/११॥

आत्मस्थ, आत्मधर्मत्वात् । यो हि यस्य धर्म स तत्रैव वर्तते यथा घटीयरूप घट एव । **गमनादिक्रियारहितम्** ।

टीकार्थ - આ અનાલબન યોગથી ઝડપથી પરતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે બાણપતનના ઉદાહરણથી જ આ જાણવા જેવુ છે આ પરતત્ત્વસાક્ષાત્કાર એ સપૂર્ણ એવુ પ્રસિદ્ધ જ્ઞાન = કેવલજ્ઞાન છે કે જે પ્રકૃષ્ટ જ્યોતિ છે - પ્રકાશસ્વરૂપ છે બાણપતનનુ દૃષ્ટાત આ મુજબ છે જેમ કોઈક ધનુર્ધર લક્ષ્યને અભિમુખરૂપે અને લક્ષ્યથી અવિસવાદી હોવાના રૂપે બાણને ચઢાવે અને જ્યા સુધી બાણને ન છોડે ત્યા સુધી લક્ષ્યને અભિમુખ-લક્ષ્યને અનુકૂળ હોવા માત્રથી અને લક્ષ્યને અવિસવાદી હોવાથી તેના જેવો અનાલબન યોગ છે [મતલબ કે અચૂકવેધી ધનુર્ધર લક્ષ્ય તરફ બાણ તાકે અને જ્યા સુધી બાણ છોડ્યુ નથી ત્યા સુધી અચૂક કાર્યકારી તૈયારી હોય છે એના સમાન અનાલબન યોગ છે] જ્યારે તે બાણને છોડે કે તરત જ લક્ષ્યને અવિસવાદી રીતે પડવા માત્રથી લક્ષ્યનો વેધ થાય એની જેમ જ્યારે અનાલબન ધ્યાનયોગને છોડે [પૂર્ણ કરે] કે તરત જ ધ્યાનાતરિકામા પરતત્ત્વવેધતુલ્ય કેવલજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે [૧૫/૧૦]

તે કેવળજ્ઞાન કેવુ હોય ? એ જિજ્ઞાસાને સતોષવા ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે —

▦ કેવલજ્ઞાનની ૭ વિશેષતા જાણીએ ▦

ગાથાર્થ - કેવળજ્ઞાન [1]આત્મામા રહે છે, [2]ત્રણ લોકનો પ્રકાશ કરે છે, [3]ક્રિયારહિત છે, [4]પરમાનદદાયી છે, [5]અતીત વગેરે પદાર્થોનો નિશ્ચય કરાવે છે તે [6]સમર્થ અને [7]શાશ્વત છે - એવુ આગમવેત્તાઓ કહે છે [૧૫/૧૧]

ટીકાર્થ -- કેવળજ્ઞાન આત્મામા રહે છે ત્રણ લોકમા રહેલ સર્વ જ્ઞેયપદાર્થોનો પ્રકાશ કરે છે ગમન-આગમન વગેરે ક્રિયાઓથી રહિત છે પ્રકૃષ્ટ આનદદાયક છે અથવા તેમા પ્રકૃષ્ટ આનદ રહેલો છે 'परानन्द' એવા બીજો પાઠ મળે છે તેનો અર્થ છે

१ मुद्रितप्रतौ —> 'सुतरा' <— इत्यशुद्ध पाठ । २ मुद्रितपता 'ध्यानान्तरिकाया' इति पाठ ।

पर आनन्दोऽस्मात् अस्मिन् वेति **परानन्दम्** । परानन्द्यमिति पाठान्तरम् तत्र परै = उत्कृष्टै आनन्द्य = प्रार्थनीय इत्यर्थ । अतीतार्थे तीतशब्द सिद्धिविनिश्चयादिग्रन्थेषु दृश्यते । तत तीतादीना = अतीत-वर्तमानाऽनागतकालत्रयवर्त्तिपदार्थाना परिच्छेदक = यथावज्ज्ञातृस्वभाव **अल** = समर्थ **ध्रुव** = शाश्वत **चेति समयज्ञा** = आगमज्ञा अभिदधति ॥१५/११॥

एव केवलज्ञानस्वरूपमभिधाय तत्र परतत्त्वयोजनामाह –> 'एतदि'त्यादि ।

एतद्योगफल तत्पराऽपर दृश्यते परमनेन । तत्तत्त्व यद् दृष्ट्वा निवर्तते दर्शनाकाङ्क्षा ॥१५/१२॥

तत् एतत् = प्रस्तुत केवलज्ञान **'परापर योगफल** परयोगस्याऽपरयोगस्य च फलभूत, नान्यस्वतन्त्रव्यापारभूतम् । **अनेन** = केवलज्ञानेन **तत् पर तत्त्व** परमात्मस्वरूप **दृश्यते** । तत् किं ? **यद् दृष्ट्वा '२दर्शनाकाङ्क्षा** = दर्शनेच्छा **निवर्तते** सिद्धस्वरूपदर्शने सर्वस्य वस्तुनो दृष्टत्वात् ॥१५/१२॥

कल्याणकन्दली

केवलस्य ज्ञेयदेशगमने आत्मनो नि स्वभावता स्यात्, तत्स्वरूपत्वादात्मन., केवलस्य चात्मधर्मत्व न स्यात् आत्मविरहेऽपि भावादिति अष्टकवृत्तिकार । तदुक्त अष्टकप्रकरणे मूलकार –> आत्मस्थमात्मधर्मत्वात् सवित्त्या चैवमिष्यते । गमनादेरयोगेन नान्यथा तत्त्वमस्य तु ॥ <– [३०/५] इति । धर्मसङ्ग्रहण्यादौ अपि –> केई केवलनाण गतूणमलोगमवगच्छती तत्तो । जम्हा ण एत्थ कस्सइ दिट्ठ अदव्वगुणगमण ॥३८२॥ दव्वगमणपि जुज्जइ न कहचिवि तत्थ धम्मविरहाओ । तम्हा आतत्थ चिय सव्व परिछिदइ तय पि ॥३८३॥ <– इत्युक्तम् । वस्तुतस्तु गुणत्वादेव तस्य निष्क्रियत्व सिध्यति । शाश्वत द्रव्यार्थतया, केवलज्ञानत्वेन समाप्रतियोगीत्यर्थ । अप्रतिहतमित्यपि दृष्टव्यम् । तदुक्त प्रशमरतौ –> शाश्वतमनन्तमनतिशयमनुपममनुत्तर निरवशेषम् । सम्पूर्णमप्रतिहत सम्प्राप्त केवल ज्ञानम् ॥२६८॥ <– इति ।

केवलज्ञानमेव परं असम्प्रज्ञातसमाधिप्रभृतिशब्दै गीयते, तदुक्त योगबिन्दौ –> असम्प्रज्ञात एषोऽपि समाधिर्गीयते परै । निरुद्धाशेषवृत्त्यादि तत्स्वरूपानुवेधत ॥४२१॥ धर्ममेघोऽमृतात्मा च भवशत्रु शिवोदय । सत्त्वानन्द परश्चेति योज्योऽत्रैवार्थयोगत ॥४२२॥ <– इति ध्येयम् ॥१५/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> तत् एतत् परापर योगफलम् । अनेन तत् पर तत्त्व दृश्यते यद् दृष्ट्वा दर्शनाकाङ्क्षा निवर्तते ॥१५/१२॥ यद् = परतत्त्व दृष्ट्वा दर्शनेच्छा = परतत्त्वप्रत्यक्षाभिलाषो निवतते । न हि सिद्धे इच्छा सम्भवति । एतावता केवलिनि अनालम्बनयोगाभाव प्रदर्शित पूर्ववद् भावनीय । एवमेव ज्ञेयमात्रदर्शनाकाङ्क्षाऽपि तस्य तत्त्वतो निवर्तते एव, सिद्धस्वरूपदर्शने सर्वस्य वस्तुनो दृष्टत्वात् = सिद्धत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपारमार्थिकसाक्षात्कारीयप्रकारिताया सकलज्ञेयनिरूपित-पारमार्थिकप्रत्यक्षविषयताकत्वव्याप्यत्वात् । मतिज्ञानादिव्यवच्छेदार्थ पारमार्थिकेति । अनुमानादिव्यवच्छेदार्थ साक्षात्कारेति विभावनीयम् ॥१५/१२॥

ઉત્કૃષ્ટ ચીજો વડે તે કેવળજ્ઞાનની પ્રાર્થના કરવા જેવી છે મૂળ ગાથામા તીત પદ છે તે અતીત = ભૂતકાળના અર્થમા સિદ્ધિવિનિશ્ચય વગેરે ગ્રથોમા દેખાય છે આદિ શબ્દથી બાકીના બે કાળ લેવા તેથી ભૂતકાળ, વર્તમાન અને અનાગત એમ ત્રણ કાલમા રહેનારા પદાર્થો તેઓનો નિશ્ચય કરાવનાર કેવલજ્ઞાન યથાર્થ જાણવાના સ્વભાવવાળુ છે તે સમર્થ છે તથા શાશ્વત છે - એમ આગમવેત્તાઓ કહે છે [૧૫/૧૧]

આ રીતે કેવલજ્ઞાનના સ્વરૂપને જણાવીને તેને વિશે પરતત્ત્વનો સબધ ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ - તે આ કેવલજ્ઞાન પરયોગનુ અને અપરયોગનુ ફળ છે આનાથી તે પરતત્ત્વ દેખાય છે જેને જોઈને દર્શનની આકાક્ષા નીકળી જાય છે [૧૫/૧૨]

ટીકાર્થ - આ પ્રસ્તુત કેવળજ્ઞાન પરયોગ અને અપરયોગના ફળ સ્વરૂપ છે, નહિ કે અન્યના સ્વતન્ત્ર વ્યાપારસ્વરૂપ આ કેવળજ્ઞાનથી તે પરમાત્માસ્વરૂપ પરતત્ત્વ દેખાય છે કે જેને જોઈને દર્શનની આકાક્ષા = ઈચ્છા નિવૃત્ત થાય છે, કારણ કે સિદ્ધ પરમાત્માનુ સ્વરૂપ દેખાય એટલે સર્વ વસ્તુ જોવાઈ જ જાય છે [૧૫/૧૨]

પરતત્ત્વનુ સ્વરૂપ ચાર ગાથા દ્વારા મૂલકારશ્રી જણાવે છે

१ मुद्रितप्रतौ –> 'परापरयोगफल' <– इति पाठ मूलग्रन्थेन सह न सङ्गच्छते । २ मुद्रितप्रतौ 'परमात्मरूप' इति पाठ । ३ मुद्रितप्रतौ इद पद नास्ति ।

परतत्त्वस्वरूपमेव कारिकाचतुष्टयेनाह —> **'तनुकरणे'**त्यादि ।

तनुकरणादिविरहित तचाऽचिन्त्यगुणसमुदय सूक्ष्मम् । त्रैलोक्यमस्तकस्थं निवृत्तजन्मादिसङ्क्लेशम् ॥१५/१३॥

तनु = शरीर, करण अन्तर्बहिर्भेदात् द्विधा तत्रान्त करण मनो बहिष्करणञ्च पञ्चेन्द्रियाणि, आदिशब्दात् योगाध्यवसायस्थाजपरिग्रह, तै विरहित = वियुक्त, **तच्च** परतत्त्व अचिन्त्यगुणाना ज्ञानादीना समुदयो यस्य तत्तथा, **सूक्ष्म** = केवलविरहेणाऽदृश्यत्वात् सूक्ष्मस्वभाव, त्रैलोक्यमस्तक = सर्वोपरिवर्ती [१]सिद्धिक्षेत्रविभाग तस्मिंस्तिष्ठति यत्तत्तथा, निवृत्ता जन्मादय सङ्क्लेशा यस्मात्तत्तथा ॥१५/१३॥ **'ज्योति'**रित्यादि ।

ज्योतिः पर परस्तात्तमसो यद्गीयते महामुनिभिः । आदित्यवर्णममल ब्रह्माद्यैरक्षर ब्रह्म ॥१५/१४॥

पर = प्रकृष्ट **ज्योति**, **तमस** = भावद्रव्यरूपात् अन्धकारात् **परस्तात्** = परभागवर्त्ति । अत एव **आदित्य-**

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> तच्च तनुकरणादिविरहित, अचिन्त्यगुणसमुदय, सूक्ष्म, त्रैलोक्यमस्तकस्थ निवृत्तजन्मादिसङ्क्लेशम् ॥१५/१३॥ **तनुकरणादिविरहितमि**ति । तदुक्त अन्यैरपि —> पर ब्रह्म सर्वदेहविवर्जितम् <— [ ] इति ।

त्रैलोक्यमस्तकस्थमिति, यथोक्त **शक्रस्तवे**-'चतुर्दशरज्ज्वात्मकजीवलोकचूडामणये' [७] इति । —> णट्ठट्ठकम्मबधा अट्ठमहागुणसमण्णिया परमा । लोयग्गठिदा णिच्चा सिद्धा जे एरिसा होति ॥ <— [७२] इति **नियमसार**वचनमप्यत्रानुसन्धेयम् । स्पष्टमेवावशिष्टम् ॥१५/१३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> पर ज्योति., तमस. परस्तात्, आदित्यवर्ण, अमल, अक्षर, यद् ब्रह्माद्यै. महामुनिभिः ब्रह्म गीयते ॥१५/१४॥

पर ज्योतिः इति । यत्तु —> नास्ति सूर्यसम ज्योतिः <— [५/२२] इति **वाल्मीकीरामायणे** प्रोक्त तत् द्रव्यज्योतिरपेक्षया विज्ञेय प्रकृते च सकलद्रव्यगुणादिप्रकाशकभावज्योतिरपेक्षयाऽवगन्तव्यमिति न क्षति. । **एतेन** —> स्वयज्योतिरजोऽजन्मा पर तेज पर मह । परमात्मा शमी शान्त परज्योतिस्तमोऽपह ॥ <— [२/४] इति **अर्हन्नामसहस्रसमुच्चय**वचनमपि व्याख्यातम्, यथोक्त **भगवद्गीताया** —> ज्योतिपामपि तज्ज्योति. <— [१३/१८] इति । तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** —> अबाह्य केवल ज्योतिर्निराबाधमनामयम् । यदत्र तत् पर तत्त्व शेष. पुनरुपप्लव. ॥१५७॥ <— इति । **प्रेमगीताया** च **बुद्धिसागरसूरिभिः** —> शुद्धप्रेम महाज्योति. परब्रह्मैव केवलम् । तेजस्सु तन्महातेज एक विश्वस्य शासकम् ॥ <— [१४२] इत्येवमुक्तमत्रानुसन्धेयम् । परै ब्रह्मजन्यज्योति. कक्षीक्रियते । तदुक्त **योगचूडामण्युपनिपदि** —> ॐ नित्य शुद्ध बुद्ध निर्विकल्प निरञ्जन निराख्यात अनादिनिधन एक तुरीय यद्भूत भवद्भविष्यत् परिवर्तमान सर्वदाऽनवच्छिन्न पर ब्रह्म । तस्माज्जाता परा शक्ति. स्वय ज्योतिरात्मिका <— [७२] । **भावद्रव्यरूपात्** अन्धकारादिति । यथा च तमसो भावद्रव्यात्मकता तथा समर्थितमस्माभि **जयलतायाम्** [म स्या.रह द्वि खड पृ ३०१-४०८] । **आदित्यवर्णमिति** । तदुक्त **श्रीसिद्धसेनदिवाकरसूरिभिः** **शक्रस्तवे** —> ॐ नमोऽर्हते परमात्मने परमज्योतिषे परमपरमेष्ठिने परमवेधसे परमयोगिने परमेश्वराय **तमसः परस्तात्, सदोदितादित्यवर्णाय** <— इत्यादि । यदुक्त **महादेवस्तोत्रे** **श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः** —> ज्ञानप्रकाशकत्वेनाऽऽदित्य सोऽभिधीयते

ગાથાર્થ .- તે પરતત્ત્વ [1]શરીર-ઈન્દ્રિય વગેરેથી રહિત, [2]અચિંત્ય ગુણોના સમુદાયવાળુ, [3]સૂક્ષ્મ, [4]ત્રિલોકના મસ્તકસ્થાનમા રહેલ, [5]જન્મ વગેરે સક્લેશથી રહિત છે [૧૫/૧૩]

❀ પરતત્ત્વના ૨૩ વિશેષણોનો પરિચય ❀

ટીકાર્થ :- તે પરતત્ત્વ તનુકરણાદિરહિત છે તનુ = શરીર કરણ બે પ્રકારના છે અત કરણ = મન અને બહિ કરણ = પાચ ઈદ્રિય, આદિશબ્દથી યોગસ્થાન અને અધ્યવસાયસ્થાન લેવા મતલબ કે શરીર, મન, ઈદ્રિયો, યોગસ્થાન અને અધ્યવસાયસ્થાનથી રહિત એવુ પરતત્ત્વ હોય છે જ્ઞાન વગેરે અચિંત્ય ગુણોના સમુદાયવાળુ છે કેવલજ્ઞાનરહિત છદ્મસ્થ જીવ વડે અદૃશ્ય હોવાથી તે સૂક્ષ્મસ્વરૂપ છે ત્રણ લોકના મસ્તક સમાન સર્વથી ઉપર રહેલ સિદ્ધક્ષેત્ર વિભાગમા તે રહે છે જન્મ વગેરે ક્લેશો તેમના નિવૃત્ત થયેલા છે [૧૫/૧૩]

ગાથાર્થ .- પરતત્ત્વ [1]પ્રધાન જ્યોતિસ્વરૂપ છે [2]અધકારથી પર = રહિત છે [3]સૂર્યના વર્ણ જેવુ નિર્મળ છે [4]અક્ષર છે બ્રહ્મા વગેરે મહામુનિઓ દ્વારા જે બ્રહ્મ કહેવાય છે [૧૫/૧૪]

ટીકાર્થ - પરતત્ત્વ પ્રકૃષ્ટ જ્યોતિસ્વરૂપ છે દ્રવ્ય અધકાર અને ભાવ અધકાર વિનાનુ છે માટે સૂર્યના તેજસ્વી વર્ણ જેવુ નિર્મળ = રાગાદિમલશૂન્ય છે [સૂર્ય જેવુ ભાસ્વર રૂપ તો દૃષ્ટાત માત્રથી લેવુ, કારણ કે તે અરૂપી છે] પોતાના સ્વભાવથી ક્યારેય ચ્યુત ન થનાર એવુ અક્ષર છે બૃહત્ = મોટુ અને બૃહક [ગુણોનુ પોષક] હોવાથી જે બ્રહ્મા વગેરે મહામુનિઓ દ્વાર

१ 'सिद्धक्षेत्र ' इत्यपि पाठ ।

वर्णं = सूर्यसदृश, **अमल** = मलरहित न क्षरति = न प्रच्यवते स्वभावात् कदाचिदिति **अक्षर, ब्रह्म** बृहत्त्वात् वृहकत्वाच्च **यद् ब्रह्माद्यै महामुनिभि गीयते** ॥१५/१४॥ **'नित्यमि'**त्यादि ।

नित्य प्रकृतिवियुक्त लोकालोकावलोकनाभोगम् । स्तिमिततरङ्गोदधिसममवर्णमस्पर्शमगुरुलघु ॥१५/१५॥

नित्य = ध्रुव, **प्रकृतिभि** मूलोत्तरभेदभिन्नकर्मस्वभावरूपाभि वियुक्त स्वतन्त्रपरिभाषया परतन्त्रपरिभाषया च सत्त्व-रजस्तमसा साम्यावस्था प्रकृति तया वियुक्तम् । लोकालोकयोरालोकने आभोग = विस्तार अनन्त-कालोपयोगाऽविच्छेदरूपो यस्य तत्तथा । स्तिमिततरङ्ग = निश्चलोर्मि य उदधि तत्सम, अ(नुद)वृत्तिपूर्णकलश-

कल्याणकन्दली

<– [३७ उत्तरार्ध] इति । यथोक्त **वीतरागस्तोत्रे**ऽपि –> य परात्मा पर ज्योति , परम परमेष्ठिनाम् । आदित्यवर्णं **तमसः परस्तादामनन्ति** यम् ॥१/१॥ <– इति । **श्रीरत्नप्रभसूरिभिरपि कुवलयमालाया** –> **आदित्यवर्ण तमसः परस्ताद**-स्तान्यतेज प्रचयप्रभावम् । यमेकमाहु पुरुष पुराण परात्मदेवाय नमोऽस्तु तस्मै ॥ <– इत्युक्तम् । **भक्तामरस्तोत्रे**ऽपि –> त्वामामनन्ति मुनय परम पुमासमादित्यवर्णममल **तमस· परस्तात्** <– [२३] इत्येव **श्रीमानतुङ्गसूरिभिरुक्तम्** । **तत्त्वानुशासने**ऽपि –> तेजसामुत्तम तेजो ज्योतिषा ज्योतिरुत्तमम् । परमात्मानमर्हन्त ध्यायेन्नि.श्रेयसाप्तये ॥ <– [४/ ३९] इत्युक्तम् । **शुक्लयजुर्वेदे**ऽपि –> वेदाहमेत पुरुष महान्त **आदित्यवर्ण तमसः परस्तात्** <– [१८] इति प्रोक्तम् । **ऋग्वेदे**ऽपि –> ॐ नग्न सुधीर दिग्वासस ब्रह्मगर्भ सनातन उपैमि वीर **पुरुषमर्हन्तमादित्यवर्ण तमसः परस्तात्** स्वाहा <– इत्युक्तम् । **महावाक्योपनिषदि** अपि –> ब्रह्मैक्य तत् आदित्यवर्ण. तमसस्तु पारे <– [८] इत्युक्तम् । तदुक्त **भगवद्गीतायामपि** –> सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूपमादित्यवर्ण **तमस· परस्तात्** [८/९] <– इति ।

मलरहित = शुद्धमिति । तदुक्त **समाधिशतके** –> निर्मल केवल शुद्धो विविक्त प्रभुरव्ययः । परमेष्ठी परात्मेति परमात्मेश्वरो जिन ॥६॥ <– इति । **बृहत्त्वात् वृहकत्वाचेति** । तदुक्त **विष्णुपुराणे** –> बृहत्त्वात् बृहणत्वाच्च तद् ब्रह्मेत्यभि-धीयते <– [३/२२] इति । **प्रबोधचिन्तामणौ** तु –> परमज्ञानयोगाच्च परमब्रह्मनामभाक् <– [४६१] इति**श्रीजयशेखरसूरि**-**भिरुक्तम्** । इदञ्च 'मनो महान् मतिर्ब्रह्मा पूर्बुद्धि ख्यातिरीश्वर ' [वा पु ४/२५] इति **वायुपुराणोक्त** मति-ब्रह्मपदयो पर्यायत्व-मधिकृत्याऽवगन्तव्यमित्याभाति । यद्वा –> ज्ञानमेव पर ब्रह्म <– [२/३/४८] इति **विष्णुपुराणवचनमवलम्ब्यापि** तत् सम्यक् स्यात् परमते । **महाभारते विष्णुनामसहस्रे** च –> परम यो महद्ब्रह्म <– [अनुशासनपर्व-१४९/९- विष्णुसहस्रनाम-९] इत्युक्तम् । **प्रेमगीताया च बुद्धिसागरसूरिभि·** –> शुद्धात्मा श्रीमहाब्रह्म <– [५३] इत्यावेदितम् । **रमणगीतायामपि** –> तदेक परम वस्तु शक्तिमेके प्रचक्षते । स्वरूप केऽपि विद्वासो ब्रह्माऽन्ये पुरुष परे ॥ <– [१२/१८] इति प्रोक्तम् । **शतपथब्राह्मणे** –> सत्यमेव ब्रह्म <– [२/१/४/१०] इत्युक्तम् । **गोपथब्राह्मणे** तु –> मनो वै ब्रह्म <– [२/५/ ४] इत्युक्तम् । **शाङ्ख्यायनाऽऽरण्यके** तु –> सर्वा वाग् ब्रह्म <– [७/२३] इत्युक्तम् । **तैत्तिरीयाऽऽरण्यके** तु –> अन्न ब्रह्मेति व्यजानात् <– [९/२] इत्युक्तम् । **तैत्तिरीयोपनिषदि** च –> आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात् <– [३/६] इत्युक्तम् । **माण्डूक्योपनिषदि बृहदारण्यकोपनिषदि** च –> अयमात्मा ब्रह्म <– [मा २ बृ ४/४/५] इत्युक्तम् । द्रव्यार्थिकनयापेक्षयेदमपि सम्यक्, शुद्धात्मद्रव्यार्पणात् । **एतेन** –> अभय वै ब्रह्म <– [४/४/२५] इति **बृहदारण्यकोपनिषद्वचनमपि व्याख्यातम्**, भयादिदोषापेतस्यैव तस्य शुद्धिसम्भवादिति **दिक्** ॥१५/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> नित्य, प्रकृतिवियुक्त, लोकालोकावलोकनाभोग, स्तिमिततरङ्गोदधिसम, अवर्ण, अस्पर्श, अगुरुलघु ॥१५/१५॥ **परतन्त्रपरिभाषया** = साङ्ख्यदर्शनपरिभाषया । **तया** = प्रकृत्या **वियुक्त** शुद्धमित्यर्थ. । तदुक्त **योग-चूडामण्युपनिषदि** –> नित्य शुद्ध <– [१] इति । **अनुद्वृत्तिपूर्णकलशस्वभावत्वात्** = निभृतपरिपूर्णकुम्भशीलत्वात् निवृत्त-विकल्पोर्मिकम् । **वर्णरहित स्पर्शरहितमिति** । उपलक्षणाददीर्घत्वादिकमप्यवगन्तव्यम् । तदुक्त सिद्धानामेकत्रिंशद्गुणप्रदर्शनावसरे **आचाराङ्गसूत्रे** –> से न दीहे, न हस्से, न वट्टे, न तसे, न चउरसे, न परिमडले, न किण्हे, न नीले, न लोहिए,

બ્રહ્મ કહેવાય છે [૧૫/૧૪]

ગાથાર્થ ·- તે [११]નિત્ય, [१२]પ્રકૃતિરહિત, [१३]લોકાલોકને જોવાના ઉપયોગવાળુ, [१४]નિસ્તરગ સમુદ્ર જેવુ, [१५]વર્ણરહિત, [१६]સ્પર્શરહિત અને [१७]અગુરુલઘુ છે [૧૫/૧૫]

ટીકાર્થ ·- પરતત્ત્વ નિત્ય = ધ્રુવ છે પ્રકૃતિથી રહિત છે જૈન દર્શનની પરિભાષા મુજબ પ્રકૃતિ મૂલ-ઉત્તર ભેદથી વિવિધ પ્રકારના કર્મ સ્વરૂપ છે પરદર્શન = સાખ્યદર્શનની પરિભાષા મુજબ પ્રકૃતિ એ સત્ત્વગુણ-રજોગુણ-તમોગુણની સામ્યઅવસ્થા છે [બન્નેના મત મુજબ પરતત્ત્વ પ્રકૃતિરહિત છે] લોકાલોકને જોવામા અનત કાલ સુધી ઉપયોગમા વિચ્છેદ ન પડે તેવા વિસ્તારવાળુ છે જેના તરગો શાત-નિશ્ચલ છે એવા સમુદ્ર જેવુ છે, કેમ કે તે નહિ ઉભરાતા - પૂર્ણ કલશના જેવા સ્વભાવવાળુ છે વર્ણશૂન્ય

स्वभावत्वात् । **अवर्णं** = वर्णरहित, **अस्पर्शं** = स्पर्शरहित, **अगुरुलघु** = अमूर्त्तद्रव्यत्वात् अगुरु-लघुपरिणामोपेतम् ॥१५/१५॥ **'सर्वे'**त्यादि ।

सर्वाऽऽबाधारहित परमानन्दसुखसङ्गतमसङ्गम् । निःशेषकलातीत सदाशिवाऽऽद्यादिपदवाच्यम् ॥१५/१६॥

सर्वाभि आबाधाभि = पीडाभी रहितम् । परमानन्दसुखेन = मोक्षसुखेन[1] सर्वसासारिकसुखातिशायिसुखेनेत्यर्थ, सङ्गत = युक्तम् । [2]**असङ्ग** = सङ्गरहितम् । नि शेषा या कला [3]तथाभव्यत्वाऽसिद्धत्वयोगसह-

कल्याणकन्दली

न हालिद्दे, न सुक्किल्ले, न सुरभिगधे, न दुरभिगधे, न तित्ते, न कडुए, न कसाए, न अबिले, न महुरे, न कक्खडे, न मउए, न गरुए, न लहुए, न सीए, न उण्हे, न निद्धे, न लुक्खे, न काए, न रुहे, न सगे, न इत्थी, न पुरिसे, न अन्नहा <— [१७१/२] इत्युक्तम् । इदमेवाभिप्रेत्य **द्वात्रिंशिकाप्रकरणे श्रीसिद्धसेनदिवाकरैः** —> न शब्दो न रूप रसो नापि गन्धो न वा स्पर्शलेशो न वर्णो न लिङ्गम् । न पूर्वाऽपरत्व न यस्याऽस्ति सञ्ज्ञा स एक. परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्र ॥ [२१/१५] <— इत्युक्तम् । तदुक्त **पञ्चसूत्रे**ऽपि —> से न सद्दे, न रूवे, न गधे, न रसे, न फासे, अरूवी सत्ता <— [५/२] इत्यादि । **अध्यात्मगीतायामपि** —> नाह कृशस्तथा स्थूलो नाह कृष्णो न पीतक । रक्तो नास्मि तथा श्वेतो नीलो नास्मीति वेद्म्यहम् ॥४४५॥ <— इत्युक्तम् । **जिनसहस्रनामस्तोत्रे जीवहर्षगणिना**ऽपि —> अगन्धो अवर्णो असस्पर्शनीय. <— [८] इत्युक्तम् । **पञ्चास्तिकाये नियमसारे**ऽपि —> अरसमरूवमगध <— [प.१२७ नि.४६] इत्याद्युक्तम् । **ब्रह्मविद्योपनिषदि** अपि —> अशब्दोऽहमरूपोऽहमस्पर्शोऽस्म्यहमद्वय.अरसोऽहमगन्धोऽहमनादिरमृतोऽस्म्यहम् ॥८२॥ इत्युक्तम् । **योगकुण्डल्युपनिषदि** अपि —> अशब्दमस्पर्शमरूपमव्यय तथाऽरस नित्यमगन्धवच्च यत् । अनाद्यनन्त महत. पर ध्रुव तदेवावशिष्यत्यमल निरामयम् ॥ <— [३/३५] इत्युक्तम् । **कठोपनिषदि** अपि —> अशब्दमस्पर्शमरूपमव्यय तथाऽरस नित्यमगन्धवच्च यत् <— [१/३/१५] इत्युक्तम् । **बृहदारण्यकोपनिषदि** अपि —> अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमलोहितम् <— [१/८/८] इत्युक्तम् । **न च** प्राक् [१५/१४] आदित्यवर्णमित्युक्त, अधुना त्ववर्णमिति कथ नानयोर्विरोध इति **शङ्कनीयम्**, प्रकाशकत्वसादृश्यात् पूर्व आदित्यवर्णमित्युपमोक्तिः साम्प्रतन्त्ववर्णमित्यनेन वस्तुस्थित्युक्तिरिति न विरोध । बालावबोधाय आदित्यवर्णोपमाऽपि देशोपमैव केवलज्ञानस्य लोकालोकप्रकाशकत्वात्, तदुक्त **आवश्यकनिर्युक्तौ** —> चदाइच्चगहाण पहा पयासेइ परिमिय खित्त । केवलिय पुण नाण लोयालोय पयासेइ ॥१११५॥ <— इति । तदुक्त मूलकारैरेव **अष्टकप्रकरणे** —> यच्च चन्द्रप्रभाद्यत्र ज्ञात तज्ज्ञातमात्रकम् । प्रभा पुद्गलरूपा यत्, तद्धर्मो नोपपद्यते ॥ <— [३०/६] इति । तदुक्त **केवलज्ञानविंशिकायामपि** —> चदप्पभाइणाय तु णायमित्त मुणेयव्व । जम्हा पुग्गलरूवा चदाईण पभा ण तद्धम्मो ॥ <— [१८/१६-२७] इति । यथा चैतत्तत्त्व तथा विस्तरतो निरूपितमस्माभि. **जयलतायाम्** [खण्ड-३ स्या.रह पृ] । **अगुरुलघु** । प्रयोगस्त्वेव परतत्त्व अगुरुलघुपरिमाणोपेत, अमूर्तद्रव्यत्वात्, गगनवदिति ॥१५/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> सर्वाबाधारहित, परमानन्दसुखसङ्गत, असङ्ग, नि.शेषकलातीत, सदाशिवाद्यादिपदवाच्यम् ॥१५/१६॥ **सर्वसासारिकसुखातिशायिसुखेनेति** । तदुक्त **प्रज्ञापनाया** —> सुरगणसुहसम्मत्त सव्वद्धापिडिय अणतगुण । न वि पावइ मुत्तिसुह णताहि वग्गवग्गूहि ॥ <— [प्र.पद-२ सू.५४ गा.१६३] इति । **समयसारे देवानन्दसूरिभिरपि** —> सुरासुरनराण सव्वद्धापिडिआइ सोक्खाइ जस्साणतभागे न भवति <— [९] इत्युक्तम् । बौद्धानामपि सम्मतमिद, तदुक्त **मज्झिमनिकाये** —> निब्बाण परम सुख <— [२/३/५] । **थेरगाथायामपि** —> निब्बाणसुखा पर नत्थि <— [१६/१/४७८] इत्युक्तम् । मूलकारै **योगबिन्दौ** अपि —> एकान्तक्षीणसङ्क्लेशो निष्ठितार्थस्ततश्च स । निराबाध सदानन्दो मुक्तावात्माऽवतिष्ठते ॥५०४॥ <— इत्युक्तम् । **अष्टकप्रकरणे**ऽपि —> अपरायत्तमौत्सुक्यरहित निष्प्रतिक्रियम् । सुख स्वाभाविक तत्र नित्य भयविवर्जितम् ॥ <— [३२/७] इत्युक्तम् । **सिद्धसुखविंशिकायामपि** —> सिद्धस्स सुक्खरासी सव्वद्धापिडिओ जइ हविज्जा । सोऽणतवग्गभइओ सव्वागासे ण माइज्जा ॥ <— [२०/६] इति प्रोक्तम् ।

છે સ્પર્શરહિત છે અમૂર્ત્ત દ્રવ્યસ્વરૂપ હોવાના કારણે અગુરુલઘુપરિણામવાળુ છે [૧૫/૧૫]

<u>ગાથાર્થ</u> .- પરતત્ત્વ [18]સર્વ પીડાઓથી રહિત છે [19]પરમાનદસુખથી યુક્ત છે [20]અસગ છે [21]બધી કલાઓથી રહિત છે [22]સદાશિવ [23]આદ્ય વગેરે શબ્દોથી અભિધેય છે [૧૫/૧૬]

<u>ટીકાર્થ</u> - પરતત્ત્વ બધી પીડાઓથી રહિત છે સર્વ સાસારિક સુખ કરતા ચઢિયાતા સુખથી યુક્ત છે તે સગરહિત છે તથાભવ્યત્વ, અસિદ્ધત્વ,યોગસહવર્તી ક્ષાયિક ચારિત્ર વગેરે આત્મસ્વભાવસ્વરૂપ અશાત્મક કલાઓથી રહિત છે, કારણ કે મુક્તિ સમયે તેના જવાની વાત શાસ્ત્રમા કહેલી છે તેમા સદા શિવ = કલ્યાણ હોવાથી [illegible] [illegible]ાશિવ કહેવાય છે પ્રારભમા =

१ मुद्रितप्रतो इद पद नास्ति । २ मुद्रितप्रतौ 'असङ्ग' पद नाम्ति । ३ मुद्रितप्रतो —> तथाम <— इति पाठ ।

वर्त्तिक्षायिकचारित्राद्यात्मस्वभावभूताशलक्षणा, ताभ्योऽतीत सिद्धिसमये तन्निवृत्त्यभिधानात् । सदा शिवमत्रेति सदाशिव, आदौ भव = आद्य, प्रधानप्रवाहापेक्षयाऽऽदिभावेनाऽवस्थित वा, एतदादिपदवाच्यम् । आदिना निरञ्जनादिग्रह, परतत्त्वमिति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् ॥१५/१६॥

॥ इति पञ्चदश ध्येयस्वरूपषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

असङ्गमिति, तदुक्त शक्रस्तवे —> ॐ नमो भगवते नि सङ्गाय <— [६] इति । देवेन्द्रस्तवेऽपि —> अजरा अमरा असगा य <— [३००] इत्युक्तम् । जिनसहस्रनामस्तोत्रेऽपि —> असङ्ग <— [७३] इत्युक्तम् । अष्टावक्रगीतायामपि -—> असङ्गो नि स्पृह, शान्त <— [१/१२] इत्युक्तम् । तदुक्त बृहदारण्यकोपनिषदि —> असङ्गो ह्यय पुरुष. <— [४/३/१६] इति । साङ्ख्यसूत्रेऽपि —> असङ्गोऽय पुरुष <— [१/१५] इत्युक्तम् । निःशेषकलातीतमिति, तदुक्त ऋषिमण्डलस्तोत्रे —> सकल निष्कल तुष्ट <— [१९] इत्यादि । अष्टकप्रकरणे मूलकारैरपि —> यो वीतराग सर्वज्ञ य. शाश्वतसुखेश्वर । क्लिष्टकर्मकलातीत सर्वथा निष्कलस्तथा ॥ <— [१/३] इत्युक्तम् । सिद्धिसमये तन्निवृत्त्यभिधानात् = तथाभव्यत्वादिविच्छेदप्रतिपादनात् । अत एव —> 'सिद्धे नो भव्वे, नो अभव्वे <— [ ] इति आगमोऽपि सङ्गच्छते । तदुक्त विशेषावश्यकभाष्येऽपि —> तस्सोदइयाईया भावा भव्वत्त च विणिवत्तए समय <— [३०८७] । —> "तस्य सिद्धि गच्छत औदयिकादयो भावा भव्यत्व च समक = युगपत् विनिवर्तते । भवा = भाविनी सिद्धिर्यस्यासौ हि भव्य उच्यते । न च सा तस्य भाविनी, साक्षात् सञ्जातत्वात् । ततोऽसा न भव्य इति भव्यत्व निवर्तते" <— इति तद्वृत्तौ श्रीहेमचन्द्रसूरयः ।

सदाशिवमिति । तदुक्त योगदृष्टिसमुच्चये —> सदाशिव पर ब्रह्म सिद्धात्मा तथतेति च । शब्दैस्तदुच्यतेऽन्वर्थादेकमेवैवमादिभि ॥१३०॥ तल्लक्षणाऽविसवादात् निराबाधमनामयम् । निष्क्रिय च पर तत्त्व यतो जन्माद्ययोगत ॥१३१॥ <— इति । तदुक्त शक्रस्तवेऽपि —> सदाशिवाय <— [६] इति । तदुक्त श्रीजयशेखरसूरिभि प्रबोधचिन्तामणौ —> सर्वोपप्लवमुक्तत्वादेष एव सदाशिवः <— [४५९] इति । सिद्धसहस्रनामवर्णनच्छन्दे न्यायविशारदेन योगदीपिकाकृताऽपि —> सदातन सदाशिव सदाशुद्ध स्वामी पुरातनपुरुष पुरुषवर वृषगामी <— [२] इत्युक्तम् ।

आदो भव = आद्य, यथोक्त महाभारते —> त्वमादिदेव पुरुष <— [भीष्मपर्व ३८/३८.] इति । प्रधानप्रवाहापेक्षया = ऋजुसूत्रादेशेन शुद्धचिद्धाराविवक्षया आदिभावेन = प्राथम्येन अवस्थित वा इदमेव भगवच्छब्दवाच्यम्, यथोक्त विष्णुपुराणे —> वाचको भगवच्छब्दस्तस्याऽऽद्यस्याऽक्षयात्मन <— [६/५/६८] । यद्वा आदिमोक्षपथप्रकाशकत्वेन आद्यम् [दृश्यता महादेवस्तोत्र गा ४०] ।

निरञ्जनादिग्रह इति । तदुक्त शक्रस्तवे —> ॐ नमोऽर्हते निरञ्जनाय <— [८] इति । आदिना निराकारादिग्रहणमपि बोध्यम् । यदुक्त ऋषिमण्डलस्तोत्रे —> निरञ्जन निराकार निर्लेप वीतसशयम् ॥१९॥ ईश्वर ब्रह्म सम्बुद्ध शुद्ध सिद्ध मत गुरुम् । ज्योतीरूप महादेव लोकालोकप्रकाशकम् <— ॥२०॥ योगप्रदीपेऽपि —> ध्येय परपदारूढ परमात्मा निरञ्जन· <— [२२] इत्युक्तम् । अध्यात्मगीतायामपि —> अनन्तज्ञानवान् पूर्णो देवो विभुर्निरञ्जन· <— [१३९] इत्युक्तम् । अर्हन्नामसहस्रसमुच्चये श्रीहेमचन्द्रसूरिभिरपि —> निष्कलङ्को निरञ्जन· <— [२/१०] इत्युक्तम् । परमात्मद्वात्रिंशिकाया अमितगतिनाऽपि —> निरञ्जन नित्यमनन्तमेक त देवमाप्त शरण प्रपद्ये <— [१८] इत्युक्तम् । जिनसहस्रनामस्तवने आशाधरेणापि —> शुद्धो निस्तमस्को निरञ्जन. <— [१५] इत्युक्तम् । तदुक्त ज्ञानार्णवेऽपि —> निष्कल करणातीतो निर्विकल्पो निरञ्जन । अनन्तवीर्यतापन्नो नित्यानन्दाभिनदित ॥ <— [४२/७३] इति । यथोक्त श्वेताश्वतरोपनिषदि अपि —> निष्कल निष्क्रिय शान्त निरवद्य निरञ्जनम् <— [६/१९] । तदुक्त योगीन्द्रेणापि परमप्पयासग्रन्थे —> अखउ णिरजणु सिउ <— [ ] इति । योगचूडामण्यु-पनिषदि अपि —> ॐ नित्य शुद्ध निर्विकल्प निरञ्जन निराख्यात <— [७२] इत्याद्युक्तम् । द्वात्रिंशिकाप्रकरणे श्रीसिद्धसेनदिवाकरैरपि—> व्यक्त निरञ्जनमसस्कृतमेकविद्य विद्यामहेश्वरमयाचितलोकपालम् । ब्रह्माक्षर परमयोगिनमादिसख्य यस्त्वा न वेद न स वीर ! हितानि वेद ॥ <— [२/१] इत्युक्तम् । योगसारेऽपि —> निष्कलो निर्मम. शान्त. सर्वज्ञ शुभद. प्रभु । स एव भगवानेको देवो ज्ञेयो निरञ्जन· ॥ <— [ ] इति प्रोक्तम् । योगसारप्राभृते अमितगतिनाऽपि —> एकान्तक्षीणसङ्क्लेशो निष्ठितार्थो निरञ्जन· । निराबाध सदानन्दो मुक्ताऽत्माऽवतिष्ठते ॥ <— [७/२९] इत्युक्तम् ॥१५/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचिताया कल्याणकन्दल्या पञ्चदशषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

આદિમા ઉત્પન્ન થવાથી તે આદ્ય કહેવાય છે અથવા પ્રધાન [મુખ્યાદિના] પ્રવાહની અપેક્ષાએ આદિભાવરૂપે = પ્રાથમિક ભાવરૂપે રહેલ હોવાથી આદ્ય કહેવાય છે ગાથામા રહેલ આદિ શબ્દથી નિરજન વગેરેનુ ગ્રહણ કરવુ અર્થાત્ નિરજન વગેરે શબ્દો દ્વારા તે વાચ્ય છે ઉદ્દેશ્ય [વિશેષ્ય] તરીકે પરતત્ત્વનો સર્વત્ર સબધ જોડવો જે અમે છેલ્લી ચારેય ગાથામા કરેલ છે [૧૫/૧૬]

૧૫ મા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેનામાથી કોઈ પણ સાત પ્રશ્નના જવાબ વિસ્તારથી લખો

૧ સમવસરણસ્થ જિનના ધ્યાનનુ વર્ણન કરો
૨ નિરાલબન ધ્યાન સમજાવો
૩ પરમાત્મા રોગાદિ કેવી રીતે દૂર કરે ?
૪ સામર્થ્ય યોગને સમજાવો
૫ સાલબન ધ્યાન દ્વારા સાધક કેવો બને ?
૬ બાણપાત દષ્ટાત અને તેની યોજના સમજાવો
૭ પરતત્ત્વના કોઈ પણ ૧૫ વિશેષણ સમજાવો
૮ અપરતત્ત્વના ગમે તે ૧૫ વિશેષણ બતાવો
૯ નિરાલબન યોગ ક્યા સુધી હોય ?
૧૦ કેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ સમજાવો

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) તત્ત્વકાયઅવસ્થા	(A) મોક્ષ
(૨) ધર્મકાય અવસ્થા	(B) તીર્થકર
(૩) નિત્ય	(C) પરતત્ત્વ
(૪) નિષ્કલ	(D) અપરતત્ત્વ
(૫) નિષ્ક્રિય	(E) યોગનિરોધ
(૬) ત્રિલોકમસ્તક	(F) અક્ષર
(૭) સર્વોત્તમ	(G) ભવ્યત્વાદિશૂન્ય
(૮) મોક્ષસાધન	(H) સિદ્ધશીલા
(૯) નિરજન	(I) કેવલજ્ઞાન
(૧૦) સામર્થ્યયોગ	(J) યોગદષ્ટિસમુચ્ચય

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ પ્રશસ્ત સાલબન ધ્યાનમા ______ પ્રકારે ભગવાનનુ વર્ણન કરેલ છે (૧૧, ૨૧, ૨૭)
૨ પરતત્ત્વનુ ______ પ્રકારે ગ્રથકારશ્રીએ નિરૂપણ કરેલ છે (૨૧, ૨૨, ૨૩)
૩ ૧૫ મા ષોડશકમા પ્રથમ ______ શ્લોકમા અપર તત્ત્વનુ નિરૂપણ છે (૩, ૪, ૫)
૪ ______ તત્ત્વના આલબનથી ______ તત્ત્વનો અવિર્ભાવ થાય છે (પર, અપર, ધર્મ, પુણ્ય)
૫ કેવલજ્ઞાનની ______ વિશેષતા શ્રીમદ્જીએ બતાવેલ છે (૬, ૭, ૨૧)
૬ ‘આદ્ય’ શબ્દની ______ વ્યાખ્યા કરવામા આવેલ છે (૨, ૩, ૪)
૭ કિલ્બિષનો અર્થ ______ છે (એક પ્રકારના દેવ, પાપ, ભોગ)
૮ અનાલબન યોગ પરતત્ત્વમા વસ્તુત ______ છે (પ્રતિષ્ઠિત, અપ્રતિષ્ઠિત)
૯ વરેણ્યશબ્દથી અભિધેય ______ તત્ત્વ છે (પર, અપર, નવ)
૧૦ પ્રાતિભજ્ઞાન ______ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે (મતિ, શ્રુત, વિલક્ષણ)

નોધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ પરમાત્માના કોઈ પણ ૨૦ અતિશય બતાવો
૨ પરમાત્માની ધર્મકાય વગેરે ત્રણ અવસ્થા જણાવો
૩ પ્રભુજીના અતિશયોનુ ધ્યાન એ પિંડસ્થ, પદસ્થ કે રૂપસ્થ ? કોના મતાનુસાર ? તે દર્શાવો
૪ શુ ભગવાનનુ રૂપ ઉત્કૃષ્ટ હોવુ જરૂરી છે ? શાસ્ત્રાધારે સમજાવો
૫ યોગબિંદુ મુજબ તીર્થંકરપણુ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ?
૬ પ્રાતિભ જ્ઞાન ઓળખાવો
૭ પરતત્ત્વને જોનાર સર્વ વસ્તુ કેવી રીતે જાણે ?
૮ જિનકલ્પી વગેરેને નિરાલબન ધ્યાન કઈ રીતે સભવે ?
૯ પરતત્ત્વધ્યાન શા માટે નિરાલબન જ કહેવાય ?
૧૦ આદિત્યવર્ણની ઉપમા પરતત્ત્વમા કઈ રીતે સગત થાય ?

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપમા જવાબ આપો

૧ કોઈ પણ આઠ લબ્ધિ બતાવો
૨ આઠ પ્રાતિહાર્ય જણાવો
૩ અપર તત્ત્વના વિશેષ ૩૫ નામ યાદ કરો (મૂળ ગ્રથમા ન બતાવેલ હોય તેવા)
૪ પર તત્ત્વના વિશેષ ૨૫ નામ દર્શાવો (મૂળ ગ્રથ ન બતાવેલ હોય તેવા)
૫ પરમેશ્વરની વ્યાખ્યા વિશ્વકર્માના અભિપ્રાયથી સમજાવો
૬ વિષ્ણુપુરાણ મુજબ પરમેશ્વરની વ્યાખ્યા શુ છે ?
૭ પરમાત્મામા સર્વવ્યાપીપણુ કઈ રીતે માની શકાય ?
૮ ‘શુકલજ્ઞાનોપયોગ’ પદનો અર્થ બતાવો
૯ રૂપસ્થ ધ્યાનના ચાર પ્રકાર દર્શાવો
૧૦ ચિત્તના પાચ પ્રકાર જણાવો
૧૧ સર્વ ક્રિયાની સફળતા શેમા રહેલી છે ?
૧૨ બ્રહ્મતત્ત્વમા રહેલ બૃહત્તમત્વ શુ છે ?
૧૩ સન્યાસના બે પ્રકાર ઓળખાવો
૧૪ પ્રતિમા દ્વારા સિદ્ધનુ ધ્યાન સાલબન કહેવાય ? શા માટે ?
૧૫ ધ્યેય તત્ત્વની ચાર દશા જણાવો
૧૬ મુડકોપનિષત્‌મા ઈષુકારદષ્ટાત કઈ રીતે જણાવેલ છે ?
૧૭ ભાગવતમા ઈષુકાર ઉદાહરણ કેવી રીતે દર્શાવેલ છે ?
૧૮ કેવલજ્ઞાન આત્માની બહાર જાય તો શુ થાય ?
૧૯ બ્રહ્મ શબ્દના પાચ અર્થ જણાવો
૨૦ પરતત્ત્વ આદ્ય કઈ રીતે ?

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ સામર્થ્યયોગ ______ નો વિષય છે (શાસ્ત્ર, અનુભવ, સમજણ)
૨ ______ અપૂર્વકરણ વખતે તાત્ત્વિક ધર્મસન્યાસ હોય (પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય)
૩ ______ ને અન્ય દર્શનકારો અસપ્રજ્ઞાત સમાધિ કહે છે (ક્ષપકશ્રેણી, કેવલજ્ઞાન, સમાપત્તિ)
૪ ______ દેહાતીત છે (પરતત્ત્વ, અપરતત્ત્વ, કેવલજ્ઞાન)
૫ અધકાર ______ સ્વરૂપ છે (ભાવ, અભાવ, અજ્ઞાન)
૬ સિદ્ધ પરમાત્મામા ભવ્યત્વ ______ (હોય, ન હોય, ઉત્કૃષ્ટ હોય)

षोडश समरसषोडशकम्

एव परतत्त्वमभिधाय तद्दर्शनानन्तर यद्भवति तदाऽऽह --> **'एतदि'**त्यादि ।

एतद्दृष्ट्वा तत्त्वं परममनेनैव समरसापत्तिः । सञ्जायतेऽस्य परमा परमानन्द इति यामाहुः ॥१६/१॥

एतत् = प्रस्तुत **परम तत्त्व दृष्ट्वा अनेनैव** = परतत्त्वेन **समरसापत्ति** = एकता **सञ्जायते अस्य** = द्रष्टु केवलिन, **परमा** = प्रधाना, **परमानन्द इति या** = समरसापत्ति **आहु** वेदान्तवादिन ॥१६/१॥ परतत्त्वस्यैव शब्दान्तराभिधेयतामाह --> **'से'**त्यादि ।

सैषाऽविद्यारहितावस्था परमात्मशब्दवाच्येति । एषैव च विज्ञेया रागादिविवर्जिता तथता ॥१६/२॥

अविद्यया = परतन्त्रप्रसिद्धाऽज्ञानरूपया रहिताऽवस्था सा एषा या परतत्त्वरूपा परमात्मशब्देन वाच्या, **इति**

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> एतत् परम तत्त्व दृष्ट्वा अनेनैव अस्य परमा समरसापत्ति. सञ्जायते या 'परमानन्द' इति आहु' ॥१६/१॥ **समरसापत्तिः = एकता** = जीव-ब्रह्मणोरभेद. । इदञ्चात्रावधेयम्- द्वितीयषोडशके [गाथा-१५] नवम-षोडशके [गाथा-८] एकादशषोडशके [गाथा-११] अत्र च समरसापत्तिशब्द. मूलकृत्प्रयुक्तः तथापि योगदीपिकाकृता सर्वत्र सन्दर्भा-द्यनुसारेण विभिन्ना व्याख्या कृता । ततश्च कदाग्रह विमुच्य शब्ददुराग्रह त्यक्त्वा मुमुक्षुभिः सर्वत्र तात्पर्यार्थपरतया भाव्यमित्युपदेशो लभ्यते । **समरसापत्ति** = जीवब्रह्मैक्य **'परमानन्द'** इति **वेदान्तवादिन आहुः** । यथोच्यते वेदान्तिभि. --> स्वयज्योति. आत्मैष **परमानन्दः** । स एष सुखस्य पराकाष्ठा ॥ <--[ ] इति । --> यो वै भूमा तत्सुखम् <-- [७/२३/१] इति **छान्दोग्योपनिषद्**वचनस्याऽप्यत्रैव तात्पर्यम्, 'भूमा = निरतिशयमहान्' इति **वासुदेवशास्त्री** [सि.बि वृत्ति. पृ.१४४]। यथोक्त **नादबिन्दूपनिषदि** --> तेनैव ब्रह्मभावेन परमानन्दमश्नुते <-- [२०] । **बृहदारण्यकोपनिषदि** अपि --> एष एव परमानन्दः <-- [४/३/३३] इत्युक्तम् । यदपि **जाबालोपनिषदि** --> यदा पश्यति चात्मान केवल परमार्थतः । मायामात्र जगत् कृत्स्न तदा भवति निर्वृत्तिः ॥ <-- [९/१२] इत्युक्त तत्रापि निवृत्तिपदेन परमानन्द एव तदभिमत । **मधुसूदनेना**ऽपि **भक्तिरसायने** -->भगवान् परमानन्दस्वरूपः स्वयमेव हि <--[१/१०] इति वदता मुक्तिस्वरूपमेवाऽऽवेदितमिति ध्येयम् । तदुक्त **सिद्धान्तबिन्दौ** अपि **मधुसूदनेनैव** --> विद्यया अविद्यानिवृत्तौ स्वप्रकाशतया स्वयमेव परमानन्दरूपेण प्रकाशते <-- [श्लो ९ पृ १४६] इति । **अष्टकप्रकरणे** मूलकारैरपि --> परमानन्दरूप तद् गीयतेऽन्यैर्विचक्षणै. । इत्थ सकलकल्याणरूपत्वात् साम्प्रत ह्यद. ॥ <-- [३२/८] इत्युक्त्या अन्यपदेन वेदान्तिग्रहणमकारि । जन्मादिविरहेण परमानन्द. व्याप्त., तदुक्त **शास्त्रवार्तासमुच्चये** --> जन्मा-भावे जरामृत्योरभावो हेत्वभावत. । तदभावे च नि.शेषदु.खाभाव. सदैव हि ॥ परमानन्दभावश्च तदभावे हि शाश्वत । व्याबाधा-भावससिद्ध' सिद्धाना सुखमुच्यते ॥ <-- [११/५१-५२] 'तदभावे = नि.शेषदु.खाभावे' ॥१६/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> सा एषा अविद्यारहितावस्था परमात्मशब्दवाच्या इति । एषा एव च रागादिविवर्जिता तथता विज्ञेया ॥१६/२॥

परतन्त्रप्रसिद्धाऽज्ञानरूपया = वेदान्ति-बौद्धादिदर्शनप्रसिद्धाऽज्ञान-मायादिस्वरूपया **रहितावस्था** ॥१६/२॥

❀ રતિદાયિની ❀

આ રીતે ૧૫ મા ષોડશકમા પરતત્ત્વને જણાવીને પરતત્ત્વના દર્શન પછી જે થાય છે તેને ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ :- આ શ્રેષ્ઠ પરતત્ત્વને જોઈને તેનાથી જ આ કેવલીને શ્રેષ્ઠ સમરસપ્રાપ્તિ થાય છે, જેને 'પરમાનદ' કહે છે [૧૬/૧]

ટીકાર્થ .- આ પ્રસ્તુત શ્રેષ્ઠ પરતત્ત્વને જોઈને આ જ પરતત્ત્વ વડે તેના દ્રષ્ટા કેવલીને પ્રધાન એવી સમરસપ્રાપ્તિ = જીવ અને બ્રહ્મતત્ત્વની એકતા ઉત્પન્ન થાય છે કે જે સમરસાપત્તિને વેદાતીઓ પરમાનદ કહે છે [૧૬/૧]

પરતત્ત્વ જે અન્ય શબ્દ વડે વાચ્ય છે તેને ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ :- પરતત્ત્વ એ જ અવિદ્યારહિત અવસ્થા છે પરમાત્મશબ્દથી વાચ્ય છે આ જ અવસ્થા રાગાદિરહિત તથતા જાણવી [૧૬/૨]

❀ પરતત્ત્વના પર્યાય શબ્દો ❀

ટીકાર્થ :- અન્ય દર્શનમા પ્રસિદ્ધ અજ્ઞાન સ્વરૂપ અવિદ્યાથી રહિત અવસ્થા તે આ પરતત્ત્વસ્વરૂપ છે તે પરમાત્મશબ્દથી

शब्द स्वरूपदर्शने । **एषैव च अवस्था विज्ञेया** रागादिभिर्विवर्जिता तथ्य = सत्य रूपमात्मन तत्ता ॥१६/२॥

अस्यामेवाऽवस्थाया तन्त्रान्तरोक्तमन्यदपि संवादयन्नाह —> **वैशेषिके**'त्यादि ।

वैशेषिकगुणरहितः पुरुषोऽस्यामेव भवति तत्त्वेन । विध्यातदीपकल्पस्य हन्त जात्यन्तराऽप्राप्तः ॥१६/३॥

विशेषे भवा = वैशेषिका ते च ते गुणाश्च बुद्धि-सुख-दुःखेच्छा-द्वेष-प्रयत्नास्तै रहित **पुरुषोऽस्यामेवावस्थाया भवति तत्त्वेन** = परमार्थेन । तेनाऽखण्डशुद्धज्ञान-सुखाद्यन्वय्यात्मद्रव्यरूपाऽपि अशुद्धज्ञानाद्यभावरूपा

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> तत्त्वेन अस्यामेव पुरुषः वैशेषिकगुणरहितो भवति, विध्यातदीपकल्पस्य हन्त ! जात्यन्तराऽप्राप्ते ॥१६/३॥

विशेषे भवा' = वैशेषिकाः = अनित्या कर्मोपाधिका अशुद्धा इति यावत् । —> सासयसुक्खो धुव्वो मुक्खो <— [३८९] इति श्रावकप्रज्ञप्तिवचनात्, —> अत्यक्षं विषयातीतं निरुपम्यं स्वभावजम् । अविच्छिन्नं सुखं यत्र स मोक्षः परिपठ्यते ॥ <— [४२/८] इति ज्ञानार्णववचनात्, —> असरीरा जीवघणा उवउत्ता दंसणे य नाणे य । सागारमणागारं लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ॥१६०॥ न वि अत्थि माणुसाणं तं सुक्खं नवि य सव्वदेवाणं । जं सिद्धाणं सुक्खं अव्वाबाहं उवगयाणं ॥१६२॥ <— [प्र.पद-२ सू.५४] इति देवेन्द्रस्तवप्रकीर्णक-[२०४]-प्रज्ञापनावचनादितश्च अखण्डशुद्धज्ञान-सुखाद्यन्वय्यात्मद्रव्यरूपाऽपि अशुद्धज्ञानाद्यभावरूपा = सविकल्पकज्ञान-वैषयिकसुखादिविरहस्वरूपा मुक्तिः सिद्धा । इदमेवाभिप्रेत्य योगबिन्दौ —> चैतन्यं चेह सशुद्धं स्थितं सर्वस्य वेदकम् । तन्त्रे ज्ञाननिषेधस्तु प्राकृतापेक्षया भवेत् ॥४९६॥ <— इत्युक्तम् । प्राकृतापेक्षया = विकल्पस्वरूपमानसज्ञानविवक्षया । अशुद्धज्ञानादेर्ज्ञानादिरूपतया कर्मप्रकृतिधर्मत्वान्न मुक्तावनुवृत्तिरिति तु परेषामपि सम्मतमेव । तदुक्तं विष्णुपुराणे —> दुःखाज्ञानमया धर्माः प्रकृतेस्ते तु नात्मनः <— [६/७/२२] । शुद्धज्ञान-सुखादिकन्त्वात्मधर्मत्वादपवर्गेऽपनाविलमेव । अखण्डानन्तानुपमसुखं सिद्धानां —> न वि अत्थि माणुसाणं तं सुक्खं नेव सव्वदेवाणं । जं सिद्धाणं सुक्खं अव्वाबाहं उवगयाणं ॥९८०॥ <— इत्येवं आवश्यकनिर्युक्तौ दर्शितम् । **तत्त्वानुशासने नागसेनेनापि** —> आत्मायत्तं निराबाधमतीन्द्रियमनश्वरम् । घातिकर्मक्षयोद्भूतं यत्तन्मोक्षसुखं विदुः ॥२४२॥ यदत्र चक्रिणां सौख्यं यच्च स्वर्गे दिवौकसाम् । कलयाऽपि न तत्तुल्यं सुखस्य परमात्मनाम् ॥२४६॥ <— इत्युक्तम् ।

यत्तु परैः तस्य निर्गुणत्वमुच्यते तत्तु गुणाभिमानशून्यत्वापेक्षयाऽवगन्तव्यम्, भगवद्गीतायां —> मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ <— [१४/२५] इत्येवंरूपेण गुणाभिमानशून्यतयैव गुणातीतत्वस्य प्रतिपादनात् । तदुक्तं बृहन्नारदीयपुराणे —> परस्तु निर्गुणः प्रोक्तो ह्यहङ्कारयुतोऽपरः <— [३३/५७] । ततश्च ज्ञानादिसत्त्वेऽपि तदनभिमानाभिमानाभ्यां निर्गुणत्व-सगुणत्वसिद्धेः । मुक्तावात्मनः सत्त्वेऽपि ज्ञानाऽसत्त्वे —> ज्ञानस्वरूप एवात्मा <— [११/२५] इति सौरपुराणवचनमपि विघटेत । एतेन —> मुक्तिर्हित्वाऽन्यथारूपं स्वरूपेण व्यवस्थितिः <— [२/१०/६] इति भागवतोक्तिः व्याख्याता । मोक्षधर्मेऽपि —> यथा दीपः प्रकाशात्मा स्वल्पो वा यदि वा महान् । ज्ञानात्मानं तथा विद्यादात्मानं सर्वजन्तुषु ॥ <— [२१०/३०] इत्युक्तमिति । यदपि भागवते —> सुखं दुःख-सुखात्ययः <— [११/१९/४२] इत्युक्तम्

વાચ્ય છે. ગાથામાં રહેલ इति શબ્દ સ્વરૂપદર્શક છે. આ જ અવસ્થા રાગાદિરહિત જાણવી. तथ्य = આત્માનું સત્ય સ્વરૂપ. આત્માની સત્યસ્વરૂપતાના દર્શક તથતાશબ્દથી તે વાચ્ય છે. [૧૬/૨]

આ જ અવસ્થામાં અન્યદર્શનોક્ત બીજું પણ ઘટાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- પરમાર્થથી આ જ અવસ્થામાં પુરુષ વૈશેષિકગુણોથી રહિત થાય છે. બુઝાયેલ દીપક જેવો તો જાત્યન્તર પ્રાપ્ત ન કરી શકે. [૧૬/૩]

❖ મુક્તિની વિચારણા ❖

ટીકાર્થ :- વિશેષ પ્રકારની અવસ્થામાં ઉત્પન્ન થનાર ગુણો = વૈશેષિક ગુણ. બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઈચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન એ વૈશેષિકગુણ = વિશેષગુણ છે. આ બધા વિશેષ ગુણોથી રહિત એવો પુરુષ આ જ અવસ્થામાં પરમાર્થથી હોય છે. તેથી અખંડ શુદ્ધ જ્ઞાન, સુખ વગેરે સ્વરૂપે અન્વયી = વિદ્યમાન એવા આત્મદ્રવ્યસ્વરૂપ મુક્તિ પણ અશુદ્ધ જ્ઞાનાદિના અભાવસ્વરૂપ છે - એવું સિદ્ધ થાય છે. બૌદ્ધને અભિમત સર્વથા અભાવસ્વરૂપ મુક્તિ વાસ્તવિક નથી, કારણ કે બુઝાયેલ = નષ્ટ થયેલ

मुक्ति सिद्धा, न तु सर्वथाऽभावरूपा बौद्धाभिमता, विध्यातदीपेन कल्पस्य सर्वथातुच्छरूपस्याऽऽत्मनो **हन्त** इति प्रत्यवधारणे जात्यन्तरस्य = दोषवत सतोऽदोषवत्त्वस्य अप्राप्ते । न हि खरविषाणादिवत् तुच्छरूपतामापन्नोऽविद्यारहितावस्था [1]वस्तुसतीं भजते इति जात्यन्तराऽप्राप्ति । न च स्वाऽभावार्थं कस्यचित् प्रवृत्ति सम्भवतीति पुरुषार्थत्वादन्वय्यात्मद्रव्यस्योक्तावस्थैव मुक्तिर्घटते । **एतेन** –> सर्वथा सन्तानोच्छेद इति केषाञ्चित् बौद्धाना, शुद्धक्षणोत्पाद इत्यन्येषा च मत **निरस्त** भवति, अनन्वितशुद्धक्षणाना मुक्तित्वे [2]अन्यान्यचित्तशुद्धक्षणमुक्तिसाङ्कर्य-

कल्याणकन्दली

तदपि वैषयिकसुखोच्छेदपरतयाऽवगन्तव्यम्, अन्यथा –> दु ख दु.ख-सुखात्यय <– इत्यपि विनिगमनाविरहेण सुच्च स्यादिति ध्येयम् । –> सुखमात्यन्तिक यत्र बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् । त वै मोक्ष विजानीयात् दुष्प्रापमकृतात्मभि ॥[ ] इत्यपि मोक्षसुखप्रतिपादकम् । व्यवच्छेद्यमाह - **न तु सवर्थाऽभावरूपा** विध्यातदीपकल्पा **बौद्धाभिमता** मुक्ति. । तदुक्त **अश्वघोषनाम्ना** बौद्धाचार्येण **सौदरनन्दकाव्ये** –> दीपो यथा निवृत्तिमभ्युपेतो नैवावनि गच्छति नान्तरिक्षम् । दिश न काञ्चित् विदिश न काञ्चित् स्नेहक्षयात् केवलमेति शान्तिम् ॥ जीवस्तथा निवृत्तिमभ्युपेतो नैवावनि गच्छति नान्तरिक्षम् । दिश न काञ्चित् विदिश न काञ्चित् क्लेशक्षयात् केवलमेति शान्तिम् ॥ <– [१६/२८-२९] इति प्राक् [पृष्ठ-२१] दर्शितमेव । न चैतद् युक्तम्, निरुक्तरीत्या **विध्यातदीपेन कल्पस्य** = तुल्यस्य **सर्वथा तुच्छरूपस्य आत्मनः** स्वीकारे **दोषवत**· = अविद्योपप्लुतस्य **सतोऽदोषवत्त्वस्य** = अविद्याराहित्यस्य **अप्राप्तेः** = प्राप्त्यसम्भवात् । **एतेन** –> प्रदीपस्येव निर्वाण विमोक्षस्तस्य चेतसः <– [ ] इति **निराकृतम्** । वस्तुत. प्रदीप-जीवयो. द्रव्यत्वेन ध्वसाऽप्रतियोगित्वात् रूपान्तरेणावस्थितिरेव सिध्यतीत्यवदाम **मोक्षरत्नायाम्** [भाषारहस्य-टीका पृ २८४] । **धर्मानन्दनाम्ना** बौद्धभिक्षुणाऽपि –> शून्य वक्तु न शक्यते सुखञ्चाऽस्ति <– इत्युक्तम् । युक्तञ्चैतत् । **न च स्वाभावार्थं कस्यचित्** प्रेक्षावत **प्रवृत्तिः सम्भवति**, अन्यथा प्रेक्षावत्त्वहानेः । यथा चैतत्तत्त्व तथाऽभिहितमस्माभि· नास्तिकमतनिरासे **भानुमत्यभिधानाया** न्यायालोकटीकायाम् [पृ २१] ।

पुरुषार्थत्वात् = पुरुषेण स्ववृत्तितयाऽर्थ्यमानत्वात् **अन्वय्यात्मद्रव्यस्य** = मनुष्यत्वादिना नष्टस्य सत आत्मत्वेनानुवृत्तस्य द्रव्यस्य **उक्तावस्थैव** = अखण्डशुद्धज्ञान-सुखाद्यात्मिकैव **मुक्तिः घटते** । **एतेन** = आत्मद्रव्यान्वयप्रतिपादनेन, अस्य चाग्रे निरस्तमित्यनेनाऽन्वय । **सर्वथा** = निरन्वय **सन्तानोच्छेद**· = चैत्राद्यात्मसन्ततिध्वस इति **केषाञ्चित् अश्वघोषादीना बौद्धाना, शुद्धक्षणोत्पादः** = अनुपप्लवचित्सन्तत्युत्पत्ति मुक्ति **इति अन्येषा च** = विज्ञानाद्वैतवादिना सौगताना हि **मत निरस्तम्**, आत्मत्वेनात्मद्रव्यान्वयस्य साधनात् । यथोक्त **योगसारप्राभृते**ऽपि –> दुरितानीव न ज्ञान निर्वृतस्यापि गच्छति । काञ्चनस्य मले नष्टे काञ्चनत्व न नश्यति ॥ न ज्ञानादिगुणाभावे जीवस्यास्ति व्यवस्थिति । लक्षणापगमे लक्ष्य न कुत्राऽप्यवतिष्ठते ॥ <– [७/२१-२२] इति । विज्ञानाद्वैतमतनिराकरणायाऽऽह- **अनन्वितशुद्धक्षणाना** = आत्मद्रव्यविनिर्मुक्तशुद्धज्ञानक्षणाना **मुक्तित्वे** स्वीक्रियमाणे **अन्यान्यचित्तशुद्धक्षणमुक्तिसाङ्कर्यप्रसङ्गात्** = निरन्वयनष्टचैत्र-मैत्राद्यात्माऽव्यवहितोत्तरोत्पन्ननिरुपप्लवविज्ञानक्षणात्मकमुक्त्यभेदापत्ते । न ह्यन्वय्यात्मद्रव्यविरहे शुद्धचित्क्षणाना भेदकमस्ति किञ्चित् । न चातद्व्यावृत्तेरेव भेदकत्वमिति वाच्यम्, तस्या निरुपप्लवविज्ञानात्मकत्वेऽन्योन्याश्रयप्रसङ्गात्, अतिरिक्तत्वे तवाऽपसिद्धान्तापातादिति दिक् ।

દીવા જેવી સર્વથા તુચ્છરૂપતાને પામેલ આત્મા જાત્યન્તર = અન્યઅવસ્થા = પૂર્વે દોષવાન્ બન્યા પછી દોષરહિત દશા પ્રાપ્ત કરી ન શકે, કારણ કે ગધેડાના શીંગડાની જેમ તુચ્છસ્વરૂપ [આત્મા મોક્ષમા હોય તો] તે વાસ્તવિક અવિદ્યારહિત અવસ્થાને પામી ન શકે માટે મોક્ષમા અવિદ્યમાન એવો આત્મા માનવામા આવે તો તે અન્ય જાતિસ્વરૂપ = અવસ્થા પ્રાપ્ત ન કરી શકે પોતાના નાશ માટે કોઈ પણ વ્યક્તિની પ્રવૃત્તિ સભવી ન શકે પરતુ મોક્ષ એ તો પુરુષાર્થ = પુરુષ દ્વારા પ્રાર્થનીય-પ્રાપ્તવ્ય છે માટે શુદ્ધ અખડ જ્ઞાન, સુખાદિમા અન્વયી [સાકળસ્વરૂપ] આત્મદ્રવ્યની ઉપરોક્ત અશુદ્ધ = ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનાદિરહિત અવસ્થા સ્વરૂપ જ મુક્તિ સગત બની શકે છે

અમુક બૌદ્ધ લોકો સર્વથા જ્ઞાનપ્રવાહના ઉચ્છેદ સ્વરૂપ મોક્ષ માને છે અન્ય બૌદ્ધ લોકો શુદ્ધ જ્ઞાનક્ષણની ઉત્પત્તિ = મોક્ષ' એમ કહે છે આ બન્ને મત અસગત છે આનુ કારણ એ છે કે [૧] પોતાના નાશ માટે કોણ પ્રયત્ન કરે ? [૨] સાકળરૂપ અન્વયી આત્મદ્રવ્ય વિનાની શુદ્ધ જ્ઞાનાદિક્ષણો એ જ જો મુક્તિ હોય તો એક-બીજાની મુક્તિનો શભુમેળો = સાકર્ય થાય નિરાકાર શુદ્ધ જ્ઞાન ક્ષણોમા તો કોઈ ભેદ છે જ નહિ [તેથી તેના આશ્રયીભૂત આત્માનો સ્વીકાર કરવામા આવે તો જ આશ્રયભેદથી મુક્તિભેદ સિદ્ધ થઈ શકે બાકી તો એક-બીજાની મુક્તિ સકીર્ણ-અભિન્ન થવાની આપત્તિ અપરિહાર્ય જ બની રહે]

१ मुद्रितप्रतो 'वस्तुसत्ता' इति पाठ । २ मुद्रितप्रतो –> 'अन्यापमुक्तिसाङ्कर्य ' <– इति पाठ ।

प्रसङ्गात् । वैशेषिकगुणरहित इति वाग्भङ्ग्या कथञ्चिन्निर्गुणमुक्तिपक्ष आदृत, सर्वथा निर्गुणमुक्तिपक्षस्तु वेदान्त्यादीनामपास्त ॥१६/३॥

अस्या वस्तुसत्यामवस्थाया तन्त्रान्तरोक्त सम्भवित्वेन दर्शयन्नाह –> एवमि'त्यादि ।

एव पशुत्वविगमो दुःखान्तो भूतविगम इत्यादि । अन्यदपि तन्त्रसिद्ध सर्वमवस्थान्तरेऽत्रैव ॥१६/४॥

एव = उक्तनीत्या पशुत्व = अज्ञत्व तस्य विगम = अपुनर्भावेन नाश, दुःखानामन्त, भूताना पृथिव्यादीना विगम = आत्यन्तिको वियोग **इत्यादि अन्यदपि** = उक्तावशिष्टमपि **तन्त्रसिद्ध** = तत्तत्समयप्रसिद्ध **सर्व** = निरवशेष **अवस्थान्तरे** = दोपरहितशुद्धगुणावस्थारूपे **अत्रैव** = परतत्त्वस्वरूपे युज्यते, नान्यत्र ॥१६/४॥

एतच्च सर्वमपि तन्त्रान्तरसिद्ध यथाविधवस्तुतत्त्वाभ्युपगमे युज्यते तादृश वस्तु परीक्षयन्नाह –> **'परिणामिनी'**-त्यादि ।

परिणामिन्यात्मनि सति तत्तद्ध्वनिवाच्यमेतदखिल स्यात् । अर्थान्तरे च तत्त्वेऽविद्यादो वस्तुसत्येव ॥१६/५॥

केनचिद्रूपेणान्वयित्वे सति केनचिद्रूपेण व्यतिरेकित्व = परिणाम । स विद्यते यस्य स परिणामी, तस्मिन्

कल्याणकन्दली

'वैशेषिकगुणरहित' इति वाग्भङ्ग्या कथञ्चिन्निर्गुणमुक्तिपक्ष' = औपाधिकगुणोच्छेदात्मकमोक्षपक्ष आदृतः । सर्वथा = एकान्तेन = औपाधिक-स्वाभाविकादिसर्वापेक्षया निर्गुणमुक्तिपक्ष तु वेदान्त्यादीना = वेदान्ति-नैयायिक-वैशेषिक-मीमांसकादीना अपास्तः ममानाऽऽयव्ययत्वेन मुक्तिपरिश्रमस्य वैयर्थ्यापत्ते, गुणहानेरनिष्टत्वाच्च । तदुक्त –> दुःखाभावोऽपि नाऽवेद्यः पुरुषार्थतयेष्यते । न हि मूर्च्छाद्यवस्थार्थं प्रवृत्तो दृश्यते सुधीः ॥[ ] <– इत्यधिक मत्कृत-भानुमत्याम् [न्यायालोकटीका-प्रथमप्रकाशे पृ ३४] ॥१६/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> एव पशुत्वविगम दुःखान्त भूतविगम इत्यादि अन्यदपि तन्त्रसिद्ध सर्व अवस्थान्तरे अत्रैव, युज्यत इति शेष ॥१६/४॥ स्पष्टार्थैव योगदीपिका ॥१६/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> आत्मनि परिणामिनि सति अर्थान्तरे च तत्त्वे अविद्यादौ वस्तुसति एव तत्तद्ध्वनिवाच्य एतत् अखिल स्यात् ॥१६/५॥

केनचिद्रूपेण = ध्वसप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वेन अन्वयित्वे = उत्तरकालवृत्तित्वे सति केनचिद्रूपेण = ध्वसप्रतियोगितावच्छेदकधर्मवत्त्वेन व्यतिरेकित्व परिणाम इति । यत्तु योगसूत्रभाष्ये व्यासेन –> अवस्थितस्य द्रव्यस्य पूर्वधर्मनिवृत्तौ

વૈશેષિક ગુણરહિત = અશુદ્ધ જ્ઞાનાદિગુણથી રહિત મુક્તિ છે એવા પ્રકારનુ કહેવાથી કથચિત્ = અશુદ્ધ ગુણોની અપેક્ષાએ નિર્ગુણ મુક્તિ પક્ષનો સ્વીકાર થયો અને વેદાતીઓને માન્ય સર્વથા = એકાતે નિર્ગુણમુક્તિપક્ષનુ નિરાકરણ થયુ [૧૬/૩]

વાસ્તવિક આ જ અવસ્થામા અન્ય દર્શનોક્ત વસ્તુ સભવી શકે છે એવુ જણાવતા ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે –

ગાથાર્થ :- આ રીતે પશુત્વનો નાશ, દુ ખનો અન્ત, ભૂતવિયોગ ઈત્યાદિ બીજુ પણ દર્શનપ્રસિદ્ધ બધુ આ જ અવસ્થામા સગત થઈ શકે છે [૧૬/૪]

મોક્ષમાં અન્યદર્શનોક્ત વસ્તુનો સ્વીકાર

ટીકાર્થ - ઉપરોક્ત રીતે [૧] પશુત્વનો = અજ્ઞત્વનો નાશ, કે જે ફરીથી ક્યારેય ઉત્પન્ન ન થાય [૨] દુ ખોનો નાશ [૩] પૃથ્વી, પાણી, પવન વગેરે ભૂતનો આત્યતિક વિયોગ ઈત્યાદિ, ઉપરોક્ત સિવાયનુ પણ, તે તે દર્શનમા પ્રસિદ્ધ બધુ દોષરહિત-શુદ્ધ ગુણોની અવસ્થાસ્વરૂપ આ જ પરતત્ત્વમા સગત થઈ શકે, બીજે નહિ [૧૬/૪]

અન્ય દર્શનોમા પ્રસિદ્ધ આ બધુ ય જેવા પ્રકારના વસ્તુસ્વરૂપનો સ્વીકાર કરવામા આવે ત્યારે ઘટી શકે છે તેવા પ્રકારની વસ્તુની પરીક્ષા કરતા ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે –

ગાથાર્થ - પરિણામી આત્મા અને અર્થાતરસ્વરૂપ અવિદ્યા વગેરે તત્ત્વ વાસ્તવિક જ હોય ત્યારે તે તે શબ્દોથી વાચ્ય આ બધુ ઘટી શકે [૧૬/૫]

પરિણામી આત્માનો સ્વીકાર

ટીકાર્થ - કોઈક રૂપે અન્વયી - વિદ્યમાન હોય અને કોઈક રીતે અવિદ્યમાનતા સ્વરૂપ પરિણામ જેની પાસે હોય તે પરિણામી

आत्मनि = जीवे **सति** = अभ्युपगम्यमाने सति, मुक्तिवादिनामात्मसत्तायामविप्रतिपत्ते 'तन्नित्यत्वक्षणिकत्वादावेव विप्रतिपत्ते तन्निरासायेद विशेषणम् । तै तै ध्वनिभि = शब्दै वाच्य = अभिधेय **एतत्** = प्रागुक्त अविद्यारहिताऽवस्था-वैशेषिकगुणरहितपुरुष-पशुत्वविगमादि अथवा तै तै ध्वनिभि वाच्य सम्यग्दर्शन-ज्ञान-सदनुष्ठानादि-प्रकरणोक्त **एतत् अखिल स्यात्** = सम्भवेत् । **अर्थान्तरे च** = आत्मभिन्ने च **तत्त्वे** = पदार्थे **अविद्यादौ** = अविद्याऽ-

कल्याणकन्दली

धर्मान्तरोत्पत्तिः परिणाम. <– [पात.यो सू.३/१३ -भा पृ.२९२] इत्युक्त, तदपि द्रव्यत्व-सत्त्वादिना द्रव्यस्याऽवस्थितत्वमावेदयति । घटत्व-कपालत्व-शिवकत्वादि-पूर्वधर्मवत्त्वरूपेण द्रव्यस्याऽनवस्थितत्वानभ्युपगमे तु तत्र सङ्गच्छते, 'घटत्वेनाय मृत्पिण्ड आसीत्' इत्यत्र लङ्प्रत्ययानुपपत्तेरित्यधिक निरूपितमस्माभि. जयलतायाम् [म स्या.रहस्य प्रथम खण्ड पृ.१०] ।

केचित्तु प्रकृते. अन्यथाभावः परिणाम इत्याहु. । उपादानसलक्षणत्वे सत्यन्यथाभाव. परिणाम इत्यन्ये । पूर्वरूपपरित्यागे सति नानाकारप्रतिभासः परिणाम इत्यपरे । वेदान्तिनस्तु –> उपादानसमसत्ताकत्वे सति अन्यथाभाव. परिणामः, विवर्तवारणाय सत्यन्तम्, घटस्य तन्तुपरिणामत्ववारणाय विशेष्यमित्याहुः । **तस्मिन्** = परिणामिनि **आत्मनि एतत् अखिल सम्भवेदिति** सम्बन्ध. । तदुक्त **योगबिन्दौ** –> परिणामिन्यतो नीत्या चित्रभावे तथाऽऽत्मनि । अवस्थाभेदसङ्गत्या योगमार्गस्य सम्भव' ॥४९०॥ <– इति ।

मुक्तिवादिना नैयायिक-वैशेषिक-साङ्ख्य-बौद्धादीना नास्तिकव्यतिरिक्ताना **आत्मसत्ताया अविप्रतिपत्तेः** नात्रात्मसिद्धि-प्रयासः, नैयायिक-बौद्धादीना **तन्नित्यत्वक्षणिकत्वादावेव विप्रतिप्रत्तेः तन्निरासाय** = आत्मन एकान्तनित्यत्वैकान्तानित्यत्व प्रतिक्षेपाय इद = 'परिणामिनि' इति **विशेषण** गृहीतम् । **अध्यात्मकमलमार्तण्डेऽपि** –> नित्य त्रिकालगोचरधर्मत्वात् प्रत्यभिज्ञतस्तदपि । क्षणिक कालविभेदात् पर्यायनयादभाणि सर्वज्ञै. ॥ <– [३/२५] इत्येव नित्यत्वानुविद्धानित्यत्वमुपदर्शितम् । एकान्तनित्यत्वे कर्तृत्व-भोक्तृत्वानुपपत्तिः, तदुक्त **योगबिन्दौ** –> एवमेकान्तनित्योऽपि हन्तात्मा नोपपद्यते । स्थिरस्वभाव एकान्ताद् यतो नित्योऽभिधीयते ॥४७८॥ तदय कर्तृभाव' स्यात् भोक्तृभावोऽथवा भवेत् । उभयानुभयभावो वा सर्वथाऽपि न युज्यते ॥४७९॥ एकान्तकर्तृभावत्वे कथ भोक्तृत्वसम्भवः । भोक्तृभावनियोगेऽपि कर्तृत्व ननु दु'स्थितम् ॥४८०॥ न चाकृतस्य भोगोऽस्ति कृतश्चाभोगमित्यपि । उभयानुभयभावत्वे विरोधासम्भवौ ध्रुवौ ॥४८१॥ यत्तथोभयभावत्वेऽप्यभ्युपेत विरुध्यते । परिणामित्वसङ्गत्या न त्वागोऽत्रापरोऽपि वः ॥४८२॥ <– इत्यादि । एवमेकान्तक्षणिकत्वेऽपि तस्य द्वितीयक्षणे सर्वथोच्छेदेन हेतोरभावान्नोत्तरक्षण-प्रसूतिः सम्भवति, अन्यथा पूर्वक्षणस्यैव कथञ्चिदभावीभूतस्योत्तरकार्यतया भवनेनान्वयः समाढौकते । तदुक्त **योगबिन्दौ** –> क्षणिकत्व तु नैवास्य क्षणादूर्ध्व विनाशत. । अन्यस्याभावतोऽसिद्धेरन्यथाऽन्वयभावत. ॥४६८॥ एव कृतनाशाऽकृताभ्यागमादि-दोषजालमप्येकान्तक्षणिकत्वे दुर्वारमित्यवोचाम **जयलतायाम्** [स्याद्वादरहस्यटीका प्र ख पृ १४५] ।

आत्मभिन्ने अविद्याऽदृष्ट-सस्कारादिपदवाच्ये । वेदान्तिभि अविद्यापदेन, वैशेषिकादिभि. अदृष्टशब्देन, सौगतै सस्कारा-भिधानेन, वेदवादिभि. पुण्याद्याख्यया, मीमासकैरपूर्ववाचकेन, गणकै शुभादिपर्यायेण, साङ्ख्यै. धर्मादिनाम्ना, शैवै. पाशा-ख्यानेन; स्याद्वादिभिरस्माभिः कर्मसञ्ज्ञया, लोकै' दैव-विध्यादिध्वनिना, कैश्चित् अतिशयवचनेन, अन्यै. शक्तिव्यपदेशेन, परै बीजापदेशेन, अपरै. क्लेशसङ्केतेन, इतरैः मायाप्रातिपदिकेन यत् प्रतिपाद्यते तस्मिन् **परमार्थतो विद्यमाने एव** प्रागुक्त **अखिल सम्भवेत्** । तच्च कालान्तरभाविफलानुकूलविहितनिषिद्धक्रियाजन्यभावव्यापाररूपमिति **अदृष्टसिद्धिवादे** [१] **प्रोक्तम्** । कर्म च कर्तारमनुगच्छति । तदुक्त **श्रीसिद्धसेनदिवाकरैः द्वात्रिंशिकाप्रकरणे** –> न कर्म कर्तारमतीत्य वर्तते य एव कर्ता स फलान्य-श्नुते । तदष्टधा पुद्गलमूर्त्ति कर्मज यथाऽऽत्थ नैव भुवि कश्चनाऽपर. ॥ <– [१/२६] इति । व्यवच्छेद्यमाह- **न तु सावृतसत्त्वेन**

કહેવાય જીવ આવો પરિણામી સ્વીકારવામા આવે તો જ પૂર્વોક્ત અવિદ્યારહિત અવસ્થા, વૈશેષિકગુણરહિત પુરુષ, પશુત્વવિગમ વગેરે બધુ ઘટી શકે અથવા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સદનુષ્ઠાન વગેરે પ્રકરણોમા જણાવેલ તે તે શબ્દોથી વાચ્ય બધુ સભવી શકે આત્માનુ 'પરિણામી' આવુ વિશેષણ લગાડવાનો મતલબ એ છે કે તે લોકો મોક્ષને સ્વીકારે જ છે પરતુ 'આત્મા છે કે નહિ ?' આવો કોઈ વિવાદ છે જ નહિ સર્વમુક્તિવાદીઓ આત્મસત્તાને સ્વીકારે જ છે પરતુ 'આત્મા નિત્ય છે કે ક્ષણિક ?' આ બાબતમા જ વિવાદ છે એકાત નિત્યતા અને સર્વથા ક્ષણિકતાનુ નિરાકરણ કરવા માટે 'પરિણામી' એવુ આત્માનુ વિશેષણ જણાવેલ છે તેમ જ અવિદ્યા, અદષ્ટ, સસ્કાર વગેરે શબ્દથી વાચ્ય કર્મ જે આત્માથી ભિન્ન હોય અને વાસ્તવિક = પરમાર્થથી વિદ્યમાન હોય તો જ ઉપરોક્ત બધુ ઘટી શકે સાવૃતસત્યરૂપે [કે જે બૌદ્ધસમત છે] અવિદ્યા વગેરેનો સ્વીકાર કરવામા આવે

१ मुद्रितप्रतौ 'तस्मिन्नित्य ' इति पाठ ।

दृष्ट-सस्कारादिपदवाच्ये **वस्तुसति एव** = परमार्थतो विद्यमाने एव, न तु सावृतसत्त्वेनाऽभ्युपगम्यमाने, तस्य कल्पितरूपत्वेन तत्त्वतोऽसत्त्वात् ॥१६/५॥ तथा **'तद्योगे'**त्यादि ।

तद्योगयोग्यताया चित्राया चैव नान्यथा नियमात् । परिभावनीयमेतद्विद्भिस्तत्त्वदृष्ट्योच्चैः ॥१६/६॥

तेन = अर्थान्तरभूतेन तत्त्वेन अविद्यादिना योग = सम्बन्ध = आत्मन कर्मबन्ध इत्यर्थ, तस्मिन् योग्यता = जीवस्य कर्मपुद्गलग्राहकस्वभावत्व अनादिपारिणामिकभव्यभावलक्षण सहजमलरूप मुक्तिसमये विनिवृत्तिमत्,

कल्याणकन्दली

= मिथ्यात्वसवलितत्वे सति व्यवहारौपयिकसत्यत्वेन वेदान्तिभि, अपारमार्थिकत्वे सति अविसवादिव्यवहारसाधकत्वेन च बौद्धै अभ्युपगम्यमाने, तस्य सावृतसत्यस्य मिथ्यात्वानुविद्धतया **कल्पितरूपत्वेन** = काल्पनिकत्वेन **तत्त्वत** = परमार्थत असत्त्वात् । असतश्च वन्ध्यापुत्रवन्नार्थक्रियाकारित्व सम्भवति । यथोक्त **साङ्ख्यसूत्रे** –> नावस्तुनो वस्तुसिद्धि <– [१/७८] । ततश्चोपाधिजनितत्वे सति उपाधिजनक अविद्यादि पारमार्थिकमेवाभ्युपेयम् । यदपि **सौरपुराणे** –> नाऽसद्रूपा न सद्रूपा माया नैवोभयात्मिका । सदसद्भ्यामनिर्वाच्या मिथ्याभूता सनातनी ॥ <– [११/२८] इत्युक्तम्, तदपि तस्या पारमार्थिकत्वे एव घटते, अन्यथा सनातनत्वानुपपत्ते । सर्वदा मिथ्यारूपत्वे खपुष्पादिवदर्थक्रियाकारित्वानुपपत्ति । तथा च –> प्रकृत्या सर्वमेवेद जगदन्धीकृत <– [३०३/३५] इति **मोक्षधर्मवचनमसङ्गत** स्यात् । तदुक्त **आचाराङ्गे**ऽपि –> कम्मुणा उवाही जायइ <– [१/३/१] । –> माया तु प्रकृति विद्यात् <– [४/१०] इति **श्वेताश्वतरोपनिषद्वचनमपि** तत्त्वतो मायाया कर्मप्रकृतिरूपतामाह । यदपि **गरुडपुराणे** –> अनात्मन्यात्मविज्ञानमसत सत्स्वरूपता । सुखाभावे तथा सौख्य माया विद्याविनाशिनी ॥ <– [ ] इत्युक्त तदपि मायाया पारमार्थिकत्वे एव घटते । एतेन –> वस्तुतस्तु जगन्नास्ति सर्वं ब्रह्मैव केवलम् <– [४/४०/३०] इति **योगवाशिष्ठोक्तिरपि** निरस्ता, 'नाभाव, उपलब्धे' [२/२/२८] भाव. चोपलब्धे' <– [१२/१/१५] इति **ब्रह्मसूत्राभ्यामेवात्यन्ततुच्छताया** निराकरणात् । यथोक्त **साङ्ख्यसूत्रे**ऽपि –> उपाधिश्चेत् तत्सिद्धौ पुनर्द्वैतम् <– [६/४६] इत्यादिकम् ॥१६/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> तद्योगयोग्यताया चित्राया चैव, नान्यथा, विद्वद्भि एतत् नियमात् उच्चै तत्त्वदृष्ट्या परिभावनीयम् ॥१६/६॥ योग्यता = जीवस्य कर्मपुद्गलग्राहकस्वभावत्व, तद्विरहे कर्मबन्धासम्भवात् अन्यथाऽऽकाशेऽपि तदापत्ते । तदुक्त **योगबिन्दौ** –> योग्यतामन्तरेणास्य सयोगोऽपि न युज्यते । सा च तत्तत्त्वमित्येव तत्सयोगोऽप्यनादिमान् ॥१०॥ <– इति । सहजमलरूप, तदुक्त **योगबिन्दौ** –> सहज तु मल विद्यात् कर्मसम्बन्धयोग्यताम् । आत्मनोऽनादिमत्त्वेऽपि

તો ઉપરોક્ત વસ્તુ ઘટી ન શકે, કારણ કે સાવૃતિક સત્ય તો કાલ્પનિક હોવાથી વાસ્તવમા છે જ નહિ [૧૬/૫]

◙ એકાતપક્ષમાં અસંગતિ ◙

વિશેષાર્થ :- આત્મા એકાત નિત્ય હોય, તેના સ્વરૂપમા કોઈ પણ જાતનો ફેરફાર ક્યારેય પણ ન જ થાય તો સસાર અવસ્થામા આત્મા અવિદ્યાસયુક્ત, વૈશેષિકગુણસહિત, પશુત્વ-અજ્ઞત્વયુક્ત, દુ ખી હોવાથી તે કાયમ માટે મોક્ષમા પણ તેવો જ રહેશે, કારણ કે તે જો મોક્ષમા અવિદ્યારહિત, વૈશેષિકગુણશૂન્ય બને તો અવિદ્યાસયુક્તત્વ, વૈશેષિકગુણસહિતત્વ રૂપે આત્માનો નાશ થઈ જવાથી 'આત્મા એકાત નિત્ય છે' આ સિદ્ધાત ભાગી પડે તથા આત્માને ક્ષણિક માનવામા આવે તો બીજી ક્ષણે આત્મા જ ન રહેવાથી મોક્ષ કોનો થાય ? માટે આત્માને નિત્યાનિત્ય = કથચિત્ અવિનાશી અને કથચિત્ વિનાશી = પરિણામી માનવો જ પડશે અર્થાત્ અવિદ્યાસયુક્તત્વ વૈશેષિકગુણસહિતત્વ વગેરે સ્વરૂપે નષ્ટ થયેલ આત્મા મોક્ષમા અવિદ્યારહિતત્વ, વૈશેષિકગુણશૂન્યત્વ વગેરે સ્વરૂપે વિદ્યમાન છે - આવુ માનવામા કોઈ દોષ નથી

⁂ કર્મ આત્મભિન્ન અને વાસ્તવિક છે ⁂

વળી, જો કર્મ નામની ચીજ જ ન હોય તો જીવનો સસાર જ ઘટી ન શકે, કારણ કે સસાર કર્મનિર્મિત છે જો કર્મ આત્માથી અભિન્ન હોય તો મોક્ષમા આત્મા વિદ્યમાન હોવાથી કર્મ પણ વિદ્યમાન જ રહેશે અથવા કર્મનો નાશ થવાથી એનાથી અભિન્ન આત્માનો પણ નાશ થશે માટે કર્મ = અવિદ્યા વાસ્તવિક છે અને આત્માથી ભિન્ન છે. અવિદ્યાનો સપૂર્ણ-સદા માટે વિયોગ થાય એ જ મોક્ષ અવિદ્યારહિત શુદ્ધગુણસપન્ન આત્મા મોક્ષમા છે - એવુ માનવુ જ પડશે [૧૬/૫]

ગાથાર્થ - અવિદ્યાનો યોગ થવાથી અનેકવિધ યોગ્યતા આત્મામા હોય તો જ ઉપરોક્ત વસ્તુ ઘટી શકે, બાકી ન જ ઘટી શકે - વિદ્વાનોએ આ તત્ત્વ નિયમા અત્યત તત્ત્વદષ્ટિથી વિભાવન કરવુ [૧૬/૬]

◙ કર્મબંધની વિવિધ યોગ્યતા આત્મામાં છે ◙

तस्या **चित्राया** चैव = नानाप्रकारायामेव सत्या **नान्यथा**, एकस्वभावाया योग्यताया फलभेदाऽसिद्धे । दृश्यते च द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावप्रक्रमेण तीर्थकराऽतीर्थकर-प्रत्येकबुद्ध-स्वयबुद्धादिरूप फलभेद । तस्मात् तन्नियामक योग्यतावैचित्र्यमवश्यमाश्रयणीयमिति **नियमात्** = नियमेन **परिभावनीय** = सर्वै प्रकारै चिन्तनीय **एतत्** = त्रय जीव-कर्म-भव्यत्वरूप **विद्वद्भि** = सूरिभि **तत्त्वदृष्ट्या** = आगमापनीतविपर्ययमलया प्रज्ञया **उच्चै** = अत्यर्थम् ।

कल्याणकन्दली

नायमेना विना यत. ॥१६४॥ <— इति । अय = कर्मबन्ध. । योग्यतामन्तरेणाऽपि कर्मबन्धाङ्गीकारे मुक्तस्यापि कर्मसयोगापत्ति. । —> तस्मादवश्यमेष्टव्या स्वाभाविक्येव योग्यता । तस्यानादिमती सा च मलनात् मल उच्यते ॥१६८॥ <— इति **योगविन्दौ** व्यक्तम् । योग्यतैव परै.दिदृक्षादिपदेनोच्यते, यथोक्त **योगविन्दौ** —> दिदृक्षा-भवबीजादिशब्दवाच्या तथा तथा । इष्टा चान्यैरप्येषा मुक्तिमार्गावलम्बिभि. ।२६९॥ <— इति । **मुक्तिसमये विनिवृत्तिमत्**, अन्यथा मुक्तस्यापि कर्मबन्धापत्तेः । तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** —> दिदृक्षाद्यात्मभूत तन्मुख्यमस्य निवर्तते । प्रधानादिनतेर्हेतुस्तदभावान्न तन्नति· ॥२००॥ <— इति । तन्नति = कर्माऽदृष्टाऽपूर्वाद्यपराभिधानप्रधानपरिणति. कर्मबन्धरूपा ।

तन्नियामक = तीर्थकरातीर्थकर-प्रत्येकबुद्धादिरूपफलभेदनियामक **योग्यतावैचित्र्य अवश्यमाश्रयणीयम्** । यदि च योग्यत्वमेकस्वभाव स्यात् तदा तीर्थकराऽतीर्थकरादिभेद. सिद्धान्तोक्तो विघटेत । न हि ऋजुसूत्रादय पर्यायनया· कारणभेद विना कार्यभेद मन्यन्ते, अन्यथा एकस्मादेव कारणात् सकलत्रैलोक्यकार्योत्पत्तिप्रसङ्गेन कारणान्तरकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गात् । **परिभावनीय जीव-कर्म-भव्यत्वरूप** = नानाजीव-विचित्रवस्तुसत्कर्म-तथाभव्यत्वस्वरूपम् । इदमेवाभिसन्धाय **पञ्चसूत्रे** —> तहाभव्वत्ताइभावओ, विचित्तमेअ तहाफलभेएण, नाविचित्ते सहकारिभेओ, तदविक्खो तओत्ति । अणेगतवाओ तत्तवाओ । स खलु एव, इहरहेगतो, मिच्छत्तमेसो, न इत्तो ववत्था, अणारिहमेअ, ससारिणो उ सिद्धत्त, नाऽबद्धस्य मुत्ती सद्दत्थरहिआ <— [५/३] इत्यादि । अत्र च **श्रीहरिभद्रसूरि**भिरेव —> 'समाने भव्यत्वादौ कथमेतदेवम् ? इत्याह- तथाभव्यत्वादिभावात्, तथाफलपरिपाकीह तथाभव्यत्वम् । अत एवाह- विचित्र एतत् = तथाभव्यत्वादि । कुत ? इत्याह तथा फलभेदेन = कालादिभेदभाविफलभेदेनेत्यर्थ । समाने भव्यत्वे सहकारिभेदात् फलभेद इत्याशङ्कापोहायाह-नाविचित्रे तथाभव्यत्वादौ सहकारिभेद. । किमिति ? इत्याह - तदपेक्षः तक इति तदतत्स्वभावे तदुपनिपाताभावादिति । अनेकान्तवादस्तत्त्ववाद., सर्वकारणसामर्थ्याऽऽपादनात् । स खलु अनेकान्तवाद एव = तथाभव्यत्वादिभावे । इतरथैकान्त सर्वथा भव्यत्वादे. तुल्यतायाम् । तत किमित्याह - मिथ्यात्वमेव एकान्त । कुत ? इत्याह- नातो व्यवस्था, एकान्तात् भव्यत्वाऽभेदे सहकारिभेदस्याऽयोगात्, तत्कर्मताभावात् कर्मणोऽपि कारकत्वात्, अतत्स्वभावस्य च कारकत्वाऽसम्भवादिति भावनीयम् । अत एवाह-अनार्हत एतत् = एकान्ताश्रयणम् । प्रस्तुतप्रसाधकमेव-न्यायान्तरमाह - ससारिण एव सिद्धत्व, नान्यस्य-कोऽय नियमः ? इत्याह-नाबद्धस्य मुक्ति. तात्त्विकी, इत्याह-शब्दार्थरहिता बन्धाभावेन <— [पृ १७/१८] इत्यादि व्याख्यातम् । **योगविन्दौ** अपि —> सासिद्धिकमिद ज्ञेय सम्यक् चित्र च देहिनाम् । तथाकालादिभेदेन बीजसिद्ध्यादिभावत. ॥२७५॥ सर्वथा योग्यताऽभेदे तदभावोऽन्यथा भवेत् । निमित्तानामपि प्राप्तिस्तुल्या यत्तन्नियोगत ॥२७६॥ अन्यथा योग्यताऽभेद· सर्वथा नोपपद्यते । निमित्तोपनिपातोऽपि यत्तदाक्षेपतो ध्रुवम् ॥२७७॥ योग्यता चेह विज्ञेया बीजसिद्ध्याद्यपेक्षया । आत्मन सहजा चित्रा तथाभव्यत्वमित्यत ॥२७८॥ <— इत्यादिकम् । यथोक्त **उपदेशपदेऽपि** —> तहभव्वत्त चित्त अकम्मज आयतत्तमिह णेय । फलभेया तह कालाइयाणमक्खेवगसहाव ॥९९९॥ <— इति । **ललितविस्तरायामपि** —> भव्यत्व नाम सिद्धिगमनयोग्यत्वम्, अनादिपारिणामिको भाव. । तथाभव्यत्वमिति च विचित्रमेतत्, कालादिभेदेनाऽऽत्मना बीजादिसिद्धिभावात्, सर्वथा योग्यताऽभेदे

<u>टीकार्थ</u> - આત્માથી ભિન્ન અવિદ્યા વગેરે સાથે સબધ = કર્મબધ થવાની જીવની યોગ્યતા છે કર્મના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાનો જીવસ્વભાવ છે કે જે અનાદિપારિણામિકભવ્યત્વસ્વરૂપ છે તે સહજમલસ્વરૂપ છે અને મોક્ષસમયે સર્વથા નિવૃત્તિ પામે છે આવી કર્મબધયોગ્યતા પણ અનેક પ્રકારની હોય તો જ ઉપરોક્ત બધુ ઘટી શકે બાકી નહિ, કારણ કે જીવોની એકસ્વરૂપે કર્મબધયોગ્યતા હોય તો ફલભેદ ઘટી ન શકે પરતુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને આશ્રયીને તીર્થકરસિદ્ધ, અતીર્થકરસિદ્ધ, પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ, સ્વયસબુદ્ધસિદ્ધ વગેરે સ્વરૂપ ફલભેદ મોક્ષમા દેખાય તો છે જ માટે તેની નિયામક કર્મબધયોગ્યતાગત વિચિત્રતા-વિવિધતા અવશ્ય સ્વીકારવી પડે આગમથી જેનો મલ-દોષ દૂર થયેલ છે તેવી પ્રજ્ઞાસ્વરૂપ તત્ત્વદષ્ટિથી વિદ્વાન આચાર્ય ભગવતોએ નિયમા સર્વ પ્રકારે જીવ, કર્મ અને તથાભવ્યત્વ- આ ત્રણ તત્ત્વનુ અત્યત ચિતન કરવુ જોઈએ

ननु तीर्थकरसिद्धत्वादिकं नीलघटत्वादिवदर्थसमाजसिद्धमिति तत्प्रयोजकतया योग्यताभेदो न सिध्येदिति चेत् ? न, कार्ये तावद्धर्मकत्वस्य योग्यताविशेषप्रयोज्यत्वात्, तत्र तथाविधसामग्रीसमाजस्य प्रयोजकत्वे तत्रापि तथाविधप्रयोजकान्तराऽऽश्रयणेऽनवस्थानात् । यदि चेयमनवस्था 'प्रामाणिकी न दोषाय तदाऽयं नियतधर्मककार्यनियामक-

कल्याणकन्दली

तदभावात् । तत्सहकारिणामपि तुल्यत्वप्राप्ते, अन्यथा योग्यताऽभेदाऽयोगात्, तदुपनिपाताक्षेपस्यापि तन्निबन्धनत्वात् <— [पृ ३२] इत्युक्तम् । एतदनुसारेण श्रीमुनिचन्द्रसूरिभिः धर्मबिन्दुवृत्तौ —> भव्यत्वं नाम सिद्धिगमनयोग्यत्वं अनादिपारिणामिको भाव आत्मगततत्त्वमेव । तथाभव्यत्वं तु भव्यत्वमेव कालादिभेदेनाऽऽत्मना बीजसिद्धिभावात् नानारूपतापन्नमि [२/६८] त्युक्तम् । तैरेव उपदेशपदवृत्तौ —> भव्यत्वं नाम सिद्धिगमनयोग्यत्वं अनादिपारिणामिको भावः । तथाभव्यत्वं त्वेतदेव विचित्रं द्रव्य-क्षेत्रादिभेदेन जीवानां बीजाधानादिहेतुः <— [गा १६३ पृ १३०] इत्युक्तम् । स्याद्वादकल्पलतायां टीकाकृता तु —> मुक्तत्व-प्रयोजिका सामान्यतोऽभव्यव्यावृत्ता जातिर्भव्यत्वमिति गीयते प्रत्यात्मं तथातथापरिणामितया समुपात्तविशेषा च तथाभव्यत्वमिति <— [९/६-पृ ६७] व्याख्यातम् । तथाभव्यत्वमेव कालनियतिपूर्वकृतकर्मणामाक्षेपकस्वभावम् ।

ननु सामग्र्या कार्यतावच्छेदकावच्छिन्नोत्पत्तिव्याप्यत्वात् तीर्थकरसिद्धत्वाद्यवच्छिन्नस्याऽनापत्तिरेव । न हि तीर्थकरसिद्ध-त्वादिकं कार्यतावच्छेदकं किन्तु नीलघटत्वादिवत् अर्थसमाजसिद्धं = नानासामग्रीसम्पादितम् । इति हेतोः तत्प्रयोजकतया = तीर्थकरसिद्धत्वादिप्रयोजकतया योग्यताभेदः = नानाविध-तथाभव्यत्वं न सिध्येत् । तीर्थकराऽतीर्थकरसिद्धादिभेदाभिधा च वैधर्म्यमात्राभिप्रायेणैवेति भव्यत्वभेदे मानाभाव इति चेत् ? न, कार्ये तावद्धर्मकत्वस्य योग्यताविशेषप्रयोज्यत्वात् तीर्थकर-सिद्धत्वाद्यवच्छिन्ने नियामकस्याऽवश्यं वाच्यत्वात् । न च तत्र तीर्थकरसामग्र्या तत्र तीर्थकरत्वं सिद्धसामग्र्या च सिद्धत्वमुपस्थापित-मिति सामग्रीद्वितयमेव तीर्थकरसिद्धत्वप्रयोजकमिति वक्तव्यम्, दर्शितरीत्या तत्र = तीर्थकरसिद्धत्वादौ तथाविधसामग्री-समाजस्य तीर्थकरत्वावच्छिन्नसामग्री-सिद्धत्वावच्छिन्नसामग्र्यादिसमूहस्य प्रयोजकत्वे = नियामकत्वे तु 'तस्मिन्नेवात्मनि कुतः तथाविधसामग्रीकूटः न त्वन्यस्मिन्नात्मनि ?' इति पर्यनुयोगापातात् । तदपाकरणाय तत्राऽपि = तथाविधसामग्रीसमाजेऽपि तथाविधप्रयोजकान्तराश्रयणे अनवस्थानात् = प्रयोजककल्पनापरम्परानुपरमात् । यदि च इयं अनवस्था प्रामाणिकी = प्रमाणसिद्धकार्यकारणभावाधीना इति न दोषाय इत्युच्यते तदा अयं नियतधर्मककार्यनियामकः = कार्यगतप्रतिनियतधर्मविशेष-

શંકા - તીર્થંકરસિદ્ધત્વ વગેરે તો નીલઘટત્વ વગેરેની જેમ અર્થસમાજસિદ્ધ છે. માટે તેના પ્રયોજક તરીકે યોગ્યતાભેદ સિદ્ધ થઈ નહિ શકે. [મતલબ એ છે કે ઘટની સામગ્રી દ્વારા ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. નીલ રૂપની સામગ્રી દ્વારા ઘટમાં નીલ રૂપ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘટસામગ્રીપ્રયોજ્ય ઘટત્વ છે અને નીલસામગ્રીપ્રયોજ્ય નીલરૂપત્વ છે. માટે નીલત્વવિશિષ્ટઘટત્વ = નીલઘટત્વ એ અર્થસમાજસિદ્ધ = સામગ્રીદ્વયપ્રયુક્ત છે. માટે તે ગુણધર્મ કાર્યતાનો અવચ્છેદક ન બની શકે. તે જ રીતે તીર્થંકર બનવાની સામગ્રીથી જીવ તીર્થંકર બને છે. સિદ્ધ થવાની સામગ્રીથી જીવ સિદ્ધ બને છે. માટે તીર્થંકરસામગ્રીથી તીર્થંકરત્વ પ્રયોજ્ય છે અને સિદ્ધસામગ્રીથી સિદ્ધત્વ પ્રયોજ્ય છે. તીર્થંકરત્વવિશિષ્ટ સિદ્ધત્વ = તીર્થંકરસિદ્ધત્વ તો અર્થસમાજસિદ્ધ = બે સામગ્રીથી પ્રયુક્ત છે. તીર્થંકરસિદ્ધત્વ વગેરે ધર્મ કોઈના કાર્યતાઅવચ્છેદક ન બનવાથી તેના પ્રયોજક તરીકે જીવમાં યોગ્યતાવિશેષ સિદ્ધ નહિ થઈ શકે. માટે યોગ્યતાવિશેષનો સ્વીકાર ન કરવામાં આવે તો પણ કોઈકમાં તીર્થંકરસિદ્ધત્વ, અન્યમાં અતીર્થંકરસિદ્ધત્વ... વગેરે ધર્મભેદ મોક્ષમાં સંભવી શકવામાં કોઈ દોષ નથી. માટે જીવમાં કર્મબંધની વિભિન્ન પ્રકારની યોગ્યતાનો સ્વીકાર કરવામાં ન આવે તો પણ મોક્ષમાં ફલભેદ ઘટી શકે છે.]

✧ તીર્થંકરસિદ્ધત્વ વગેરે યોગ્યતાવિશેષપ્રયુક્ત છે ✧

સમાધાન - કાર્યમાં જેટલા ધર્મો આવે તે બધા ધર્મોનો સમૂહ યોગ્યતાવિશેષથી પ્રયોજ્ય છે. [—> કોઈ જીવ તીર્થંકરસિદ્ધ થાય તો તેમાં રહેલ તીર્થંકરત્વવિશિષ્ટસિદ્ધત્વ ધર્મ પ્રત્યે તીર્થંકર થવાની સામગ્રી અને સિદ્ધ થવાની સામગ્રી બન્ને પ્રયોજક બની શકે છે. કોઈ જીવ અતીર્થંકરસિદ્ધ થાય તેમાં રહેલ અતીર્થંકરત્વવિશિષ્ટસિદ્ધત્વ ધર્મ પ્રત્યે અતીર્થંકર બનવાની સામગ્રી અને સિદ્ધ થવાની સામગ્રી-બન્ને પ્રયોજક બની શકે છે. માટે યોગ્યતા વિશેષનો સ્વીકાર ન કરવામાં તો પણ તીર્થંકરસિદ્ધ - અતીર્થંકરસિદ્ધ વગેરે ફલભેદ સંગત થઈ શકે છે <— આ શંકા નિરાધાર હોવાનું કારણ એ છે કે] તીર્થંકરસિદ્ધત્વ વગેરે પ્રત્યે તથાવિધ સામગ્રીના સમૂહને પ્રયોજક માનવામાં આવે તો પણ એક જીવ પાસે તીર્થંકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમૂહ અને અન્ય જીવ પાસે અતીર્થંકર-સિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રી સમૂહ મળે એમાં કોણ નિયામક = પ્રયોજક બનશે ? આ સમસ્યાનું સમાધાન કરવા માટે તેવા પ્રકારના

' मुद्रितप्रतौ —> प्रामाणिकाना <— इत्यशुद्धः पाठः ।

स्तथाविधसामग्रीसमाज एव कथञ्चिदेकत्वेन भासमान परिणामिभव्यत्वरूप स्वीक्रियताम् । इत्थमपि स्याद्वाद-प्रक्रियया दोषाभावादित्यधिकमस्मत्कृत-**स्याद्वादकल्पलतायाम्** ॥१६/६॥

एतत्त्रयानाश्रयणे ससार-मोक्षयोरनुपचरितयोरभावमापादयन्नाह –> '**पुरुषे**'त्यादि ।

पुरुषाद्वैत तु यदा भवति विशिष्टमथ च बोधमात्र वा । भव-भवविगमविभेदस्तदा कथ युज्यते मुख्यः ॥१६/७॥

द्वयोर्भाव द्विता, तस्या भव सैव वा द्वैतम् । न द्वैत = अद्वैत, पुरुषस्याऽद्वैत = **पुरुषाद्वैतम्** । तत् **तु यदा भवति** परतत्त्वमभ्युपगत वेदान्तवादिभि, अथवा **विशिष्ट** = रागादिवासनारहित **बोधमात्र** = बोधस्वलक्षण

कल्याणकन्दली

प्रयोजकः **तथाविधसामग्रीसमाज.** = तीर्थकरत्वावच्छिन्न-सिद्धत्वावच्छिन्नप्रभृतिसामग्रीकलाप **एव कथञ्चित्** = सङ्ग्रहनयार्पणया **एकत्वेन भासमानः परिणामिभव्यत्वरूपः स्वीक्रियताम्** । **इत्थमपि स्याद्वादप्रक्रियया** = एकानेकत्व-भिन्नाभिन्नत्व-नित्यानित्यत्वादिधर्मयुगलसमावेशरीत्या **दोषाभावात्** = अपेक्षाभेदाद्यवलम्बनेन विरोधादिदोषपरिहारात् । **न च** सामान्यतः क्लृप्त-कारणताकतत्तद्व्यक्तीनामेव तन्नियामकत्वमिति **वाच्यम्**, तादृशनियामकत्वमेव हेतुत्वमिति तावद्व्यक्तिविशेषकल्पनापेक्षया भव्यत्वविशेष एवान्तरङ्गत्वात् कल्पयितु युक्त इति कि न विभाव्यते ? **न च** विशेषरूपेण तत्तद्व्यक्तीनामन्यथासिद्धत्वान्न हेतुत्वमिति **वाच्यम्**, एव सति द्रव्यत्वेन जन्यभावत्वेनैक एव कार्यकारणभाव. स्यादिति तन्तुत्वादिना कारणत्वबुद्धि-व्यपदेश-योरप्रामाण्यापत्तिरित्यधिक **उपदेशरहस्यवृत्तौ** [पृ ३०५ गा १८८] ॥१६/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> यदा तु पुरुषाद्वैत अथ च विशिष्ट बोधमात्र वा तदा मुख्यः भव-भवविगमविभेद' कथ युज्यते ? ॥१६/७॥

पुरुषाद्वैतमतनिराकरणन्तु **योगविन्दौ** –> यदा नार्थान्तर तत्त्व विद्यते किञ्चिदात्मनाम् । मालिन्यकारि तत्त्वेन, न तदा बन्धसम्भव ॥५१९॥ असत्यस्मिन् कुतो मुक्तिर्बन्धाभावनिबन्धना । मुक्तमुक्तिर्न यन्न्याय्या भावेऽस्याऽतिप्रसङ्गिता ॥५२०॥ कल्पितादन्यतो बन्धो न जातु स्यादकल्पित. । कल्पितश्चेत्ततश्चिन्त्यो ननु मुक्तिरकल्पिता ॥५२१॥ नाऽन्यतोऽपि तथाभावादृते तेषा भवादिकम् । तत. कि केवलाना तु ननु हेतुसमत्वत. ॥५२२॥ मुक्तस्येव तथाभावकल्पता यन्निरर्थका । स्यादस्या प्रभवन्त्या तु बीजादेवाऽङ्कुरोदय ॥५२३॥ <– इत्येव मूलकारैरेव कृतम् ।

અન્ય પ્રયોજકનો આશ્રય લેવો પડશે (કે જેનો સ્વીકાર કરવાથી 'તીર્થંકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમૂહનો પ્રયોજક જેની પાસે હશે તે જીવ તીર્થંકરસિદ્ધ થાય અને જેની પાસે અતીર્થંકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમુદાય હશે તે જીવ અતીર્થંકરસિદ્ધ થાય' - આવી વ્યવસ્થા કરી શકાય પરતુ આટલુ માનવાથી જ નિસ્તાર નહિ થાય હવે આગળ એક પ્રશ્ન થશે કે –> એક જીવ પાસે તીર્થંકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમૂહનો પ્રયોજક છે અને બીજા જીવ પાસે અતીર્થંકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમુદાયનો પ્રયોજક છે આનુ વ્યવસ્થાપક કોણ બનશે ? બધા જ જીવ પાસે તીર્થંકરસિદ્ધત્વપ્રયોજક સામગ્રીસમૂહનો પ્રયોજક કેમ નથી ? આ સમસ્યાના સમાધાન માટે અન્યવિધ પ્રયોજકની કલ્પના કરવી પડશે આવુ કરવામા તો તેવા અનેક પ્રયોજકોની કલ્પના કરવાની પરપરાનો અત જ નહિ આવે દાર્શનિક પરિભાષા મુજબ આ અનવસ્થાદોષ કહેવાય મતલબ કે) આવી કલ્પના કરવાથી અનવસ્થાદોષ આવશે જો આ અનવસ્થા પ્રમાણથી પ્રવૃત્તિ કરનારા વિદ્વાનોને માટે દોષ સ્વરૂપ ન બનતી હોય [અર્થાત્ તે અનવસ્થાને પ્રમાણમૂલક કહીને નિર્દોષ કહેવી હોય] તો નિયતધર્મવિશિષ્ટ કાર્યનો [= કાર્યગત પ્રતિનિયતધર્મકત્વનો] નિયામક તથાવિધ સામગ્રીનો સમુદાય જ કથચિત્ એકત્વરૂપે જણાતો પરિણામિભવ્યત્વસ્વરૂપ સ્વીકારો આ રીતે સગ્રહ નયની અપેક્ષાએ એકસ્વરૂપે જણાતો પરિણામિભવ્યત્વ-સ્વરૂપ તથાવિધ સામગ્રીસમૂહ સ્વીકારવામા પણ સ્યાદ્વાદપદ્ધતિથી કોઈ દોષ આવતો નથી આ વિષયનો અધિક વિસ્તાર અમે [મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી ગણિવર્યશ્રીએ] રચેલ સ્યાદ્વાદકલ્પલતા (= શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયટીકા) ગ્રથમા જોઈ લેવો [૧૬/૬]

પુરુષ, કર્મ અને તથાભવ્યત્વ - આ ત્રણને સ્વીકારવામા ન આવે તો તાત્ત્વિક = વાસ્તવિક સસાર અને મોક્ષનો અભાવ થવાની આપત્તિ આવે - એવુ જણાવતા ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે —

__ગાથાર્થ__ :- જ્યારે પુરુષાદ્વૈત હોય અથવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનમાત્ર જ હોય તો સસાર અને મોક્ષનો મુખ્ય ભેદ કેવી રીતે ઘટી શકે ? [૧૬/૭]

અદ્વૈતવાદ અસંગત

__ટીકાર્થ__ :- બેનો ભાવ = દ્વિતા તે જ દ્વૈત કહેવાય અથવા દ્વિતામા જે ઉત્પ . દ્વૈત ન હોય તે અદ્વૈત પુરુષા

परतत्त्वमभ्युपगतं भवति बौद्धैः, तदा भव-भवविगमयोः = संसार-मोक्षयोः विभेदो मुख्यः = निरुपचरितः कथं युज्यते ? अर्थान्तरे ह्यविद्या-वासनादौ तत्त्वे भेदके सति तद्भेदः स्यात् । तदसत्त्वे तु न कथञ्चिदित्यर्थः ॥१६/७॥

पुरुषाद्वैते विशिष्टबोधमात्रे वा तत्त्वे प्रत्यक्षबाधामपीत्याह --> 'अग्नी'त्यादि ।

अग्नि-जल-भूमयो यत्परितापकरा भवेऽनुभवसिद्धाः । रागादयश्च रौद्रा असत्प्रवृत्त्यास्पदं लोके ॥१६/८॥

अग्नि-जल-भूमयो वैषयिकसुखस्यापि दुःखरूपत्वात् परितापकरा = तत्त्वतो दुःखदा भवे = संसारे यद्

कल्याणकन्दली

किञ्चाऽऽत्माद्वैतमते त्वेकेनापि कर्मण्यशुभे कृते सर्वेषां शुभानुष्ठानविधायिनामपि तीव्रदुःखाभिसम्बन्धः स्यात्, आत्मन एकत्वात्, यदुक्तं सूत्रकृताङ्गे --> एवमेवंत्ति जंपंति मंदा आरंभणिस्सिया । एगे किच्चा सयं पावं तिव्वं दुक्खं नियच्छइ ॥ <-- [श्रुत स्क १।अ १। सु १०] इति । किञ्च यदि तावदद्वैतसिद्धौ प्रमाणमस्ति तर्हि तदेव द्वितीयमिति नाऽद्वैतम् । अथ नास्ति प्रमाणं तथापि नतरामद्वैतम्, अप्रामाणिकाया असिद्धेरभावात् [आ.९] इति व्यक्तमुक्तं जयन्तभट्टेन न्यायमञ्जर्याम् ।

अर्थान्तरे = पुरुष-ज्ञानव्यतिरिक्ते परमार्थसति हि अविद्या-वासनादौ = वेदान्तिसम्मतेऽविद्यापदार्थे बौद्धाभ्युपगते च वासनादौ तत्त्वे भेदके सति तद्भेदः = संसारमोक्षभेदः स्यात् ।

तदसत्त्वे = वस्तुसत्कर्मविरहे तु न कथञ्चिदिति । इदमेवाभिप्रेत्य ज्ञानाद्वैतनयनिरसने योगबिन्दौ --> बोधमात्रेऽद्वये तत्त्वे कल्पिते सति कर्मणि । कथं सदाऽस्या भावादि नेति सम्यग्विचिन्त्यताम् ॥४७७॥ <-- इत्युक्तम् । अस्याः = मुक्तेरिति, यथोक्तं प्रमाणवार्त्तिके --> नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वाऽहेतोरन्यानपेक्षणात् । अपेक्षातो हि भावानां कादाचित्कत्वसम्भवः ॥<--[३/३] इति ।

इदमेवाभिप्रेत्य साङ्ख्यसूत्रेऽपि --> वामदेवादिमुक्तो नाऽद्वैतम् <-- [१/१५७] इत्युक्तम् । न च वामदेवादिमुक्तिरसिद्धेति वक्तव्यम्, 'वामदेवो मुक्तः शुकदेवो मुक्तः' [म.भा.शांतिपर्व-३३३] इत्यादिना महाभारते तत्प्रतिपादनात् । 'पुण्यवान् स्वर्गे जायते पापी नरके' इत्यादिव्यवस्थानुरोधादपि पुरुषनानात्वमव्याहतम्, यथोक्तं साङ्ख्यसूत्रे --> जन्मादिव्यवस्थातः पुरुषबहुत्वम् <-- [१/१४९] इति । तदुक्तं वैशेषिकसूत्रेऽपि --> व्यवस्थातो नानात्मानः <-- [ ] इति । विज्ञानाद्वैतखण्डनमपि --> न विज्ञानमात्रं, बाह्यप्रतीतेः । तदभावे तदभावाच्छून्यं तर्हि <-- [१/४२-४३] इति साङ्ख्यसूत्रादिभ्योऽवसेयम् । एतेन --> तस्माद्विज्ञानमेवास्ति, न प्रपञ्चो न संसृतिः <-- [कू.पु २/२/३९] इति कूर्मपुराणवचनमपि प्रत्याख्यातम् । तदुक्तं तत्त्वसङ्ग्रहेऽपि --> एकज्ञानात्मके पुंसि बन्ध-मोक्षौ ततः कथम् ? <-- [३३३] इति । 'आत्मैवेदं सर्वं' [७/२५/२] इति छान्दोग्योपनिषद्वचनं 'ब्रह्मैवेदं सर्वं' [२/१७] इति नृसिंहोपनिषद्वचनं 'नेह नानास्ति किञ्चन' [४/४/१९] इति बृहदारण्यकोपनिषदादिवचनं तु वैराग्यायोपकल्पते । इदमेवाऽभिप्रेत्य साङ्ख्यसूत्रे --> न श्रुति-विरोधो, रागिणां वैराग्याय तत्सिद्धेः <-- [६/५१] इत्युक्तम् ।

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> अग्नि-जल-भूमयः परितापकराः यद् भवे अनुभवसिद्धाः, रागादयश्च रौद्राः लोके असत्प्रवृत्त्यास्पदम् ॥१६/८॥

= પુરુષસંબંધી અદ્વૈત [અર્થાત્ પુરુષ સિવાય જગતમાં બીજું કશું જ ન હોય તેવું] વેદાન્તી દ્વારા સ્વીકારાયેલ પરતત્ત્વ પુરુષાદ્વૈત જ જ્યારે વાસ્તવિક હોય, અથવા બૌદ્ધો દ્વારા સ્વીકારાયેલ પરતત્ત્વ રાગાદિવાસનાશૂન્ય બોધસ્વલક્ષણસ્વરૂપ જ જ્યારે વાસ્તવિક હોય ત્યારે સંસાર અને મોક્ષનો મુખ્ય = ઉપચારરહિત ભેદ કેવી રીતે ઘટી શકે ? પુરુષસ્વરૂપ કે જ્ઞાનસ્વરૂપ પરતત્ત્વથી ભિન્ન એવું અવિદ્યા-વાસના વગેરે ભેદક તત્ત્વ હોય તો જ સંસાર અને મોક્ષનો ભેદ થઈ શકે [કે અવિદ્યાવિશિષ્ટ પુરુષ અથવા વાસનાવિશિષ્ટ જ્ઞાન = સંસાર અને અવિદ્યાશૂન્ય પુરુષ અથવા વાસનારહિત શુદ્ધ જ્ઞાન = મોક્ષ] પરંતુ સંસાર અને મોક્ષનો ભેદ કરનાર અવિદ્યા-વાસના વગેરે જ ન હોય તો કોઈ પણ રીતે સંસાર અને મુક્તિનો વાસ્તવિક ભેદ ઘટી ન શકે. [૧૬/૭]

પુરુષાદ્વૈત અથવા વાસનાશૂન્ય કેવલબોધ જ તત્ત્વ = વાસ્તવિક છે - આવું માનવામાં પ્રત્યક્ષબાધા પણ છે - એવું ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે.

<u>ગાથાર્થ</u> - અગ્નિ, પાણી, પૃથ્વી પરિતાપ કરનાર છે. કેમ કે સંસારમાં તે રીતે તે અનુભવસિદ્ધ છે. અને રાગ વગેરે રૌદ્ર છે, કારણ કે અસત્પ્રવૃત્તિના કારણ તરીકે લોકમાં અનુભવસિદ્ધ છે. [૧૬/૮]

<u>ટીકાર્થ</u> :- વૈષયિક સુખ પણ દુઃખસ્વરૂપ હોવાથી અગ્નિ, પાણી, પૃથ્વી દુઃખદાયી છે, કેમ કે સંસારમાં પ્રત્યક્ષથી તે રીતે તે પ્રતીત - અનુભવસિદ્ધ છે. રાગ, દ્વેષ અને મોહ રૌદ્ર-દારુણ છે, કારણ કે ખરાબ પ્રવૃત્તિઓના મૂલ કારણ તરીકે તે

१. मुद्रितप्रतौ 'च' इति पाठः ।

= यस्मात् **अनुभवसिद्धा** = प्रत्यक्षप्रतीता, **रागादय** = राग-द्वेष-मोहा **च रौद्रा** = दारुणा असत्प्रवृत्तीना = असच्चेष्टाना आस्पद = [1]मूल प्रतिष्ठा **लोके** सर्वत्रैव **अनुभवसिद्धा** । तत पुरुषाद्वैते ज्ञानाद्वैते वा प्रत्यक्षबाध इत्यर्थ । अयश्चाऽयुक्त इति । बाह्यार्थाना पुरुष इति 'ज्ञानमि ति वा नामान्तरमेव कृत स्यात् वादिभिरिति भाव ॥१६/८॥

अथ सर्वेऽप्येते बाह्या आन्तराश्च भावा परिकल्पितरूपा एवेत्याशङ्कायामिदमाह —> **परी**'त्यादि ।

परिकल्पिता यदि ततो न सन्ति तत्त्वेन कथममी स्युरिति । तन्मात्र एव तत्त्वे भव-भवविगमौ कथ युक्तौ ?॥१६/९॥

परिकल्पिता = अवस्तुसन्त कल्पनामात्रनिर्मितशरीरा बाह्या आन्तराश्च **यदि** भवताऽभ्युपगम्यन्ते **तत** परिकल्पितत्वादेव **न सन्ति** = न विद्यन्ते **तत्त्वेन** = परमार्थेन । तथा च **कथममी** पदार्था **स्यु** = भवेयु ? न कथञ्चित् भवताऽनभ्युपगमात् । **इति** = एव **तन्मात्र एव** = पुरुषमात्रे एव **तत्त्वे** = परमार्थेऽभ्युपगम्यमाने **भव-भवविगमौ** = ससार-मोक्षौ **कथ** = केन प्रकारेण **युक्तौ** ? न कथञ्चिदित्यर्थ ॥१६/९॥

परिकल्पनाया असम्भवादपि परिकल्पिताऽसम्भव इत्याह —> '**परी**'त्यादि ।

परिकल्पिताऽपि चैषा हन्त विकल्पात्मिका न सम्भवति । तन्मात्र एव तत्त्वे यदि वाऽभावो न जात्वस्याः ॥१६/१०॥

परिकल्पिता = परिकल्पनेत्यर्थ । सा **अपि च एषा** बाह्याभ्यन्तराणामर्थाना **हन्त विकल्पात्मिका** = वस्तुशून्यनिश्चयात्मिका **न सम्भवति** = न युज्यते, **तन्मात्रे एव** = पुरुषमात्र एव ज्ञानमात्र एव च तत्त्वेऽभ्युपगम्य-

कल्याणकन्दली

राग-द्वेष-मोहाः दारुणाः = आत्मदूषका. कर्माभावे तदसम्भवात् । तदुक्त **योगशतके** —> रागो दोसो मोहो एत्थाऽऽयदूसणा दोसा । कम्मोदयसजणिया विण्णेया आयपरिणामा ॥५३॥ <— इति । न चैते काल्पनिका., अबाधात् । तदुक्त **साङ्ख्यसूत्रे** —> जगत्सत्यत्वम्, अदुष्टकारणजन्यत्वात्, बाधकाभावात् <— [६/५२] इति । तत्परिकल्पितत्वे दोषान्तर च वक्ष्यतेऽनुपदमेव मूलग्रन्थे ॥१६/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> यदि परिकल्पिता., ततः तत्त्वेन न सन्ति, कथ अमी भवेयु. ? तन्मात्रे एव तत्त्वे कथ भव-भवविगमौ युक्तौ ? ॥१६/९॥ योगदीपिका स्पष्टैवेति ॥१६/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> परिकल्पिता अपि च एषा विकल्पात्मिका हन्त न सम्भवति, तन्मात्रे एव तत्त्वे । यदि वा न जातु अस्या. अभाव ॥१६/१०॥

विकल्पात्मिका = वस्तुशून्यनिश्चयात्मिका, तदुक्त पातञ्जलयोगसूत्रे —> शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्यो विकल्प.<—

લોકમા બધે જ અનુભવસિન્દ્ર છે તેથી પુરુષાદ્વૈત કે જ્ઞાનાદ્વૈતને માનવામા તો પ્રત્યક્ષથી બાધ છે [પુરુષથી ભિન્ન પૃથ્વી વગેરે અને જ્ઞાનથી ભિન્ન રાગાદિ અનુભવસિન્દ્ર છે] માટે આ અદ્વૈતવાદ અયુક્ત છે બાકી વાદી દ્વારા [પ્રત્યક્ષસિદ્ધ] બાહ્ય અર્થનુ પુરુષ અને જ્ઞાન એમ બીજુ નામ જ કર્યુ ગણાશે - એ તાત્પર્ય છે [૧૬/૮]

—> 'આ બધા બાહ્ય અને આતરિક ભાવો પરિકલ્પિતસ્વરૂપ જ છે' <— આવી શકા થાય તો ગ્રથકારશ્રી આ વાત જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ ·- જો આ પરિકલ્પિત હોય તો પછી પરમાર્થથી છે જ નહિ તેથી આ પદાર્થો કેવી રીતે ઘટી શકે ? પુરુષ જ કેવળ તત્ત્વ = પારમાર્થિક હોય તો પછી સસાર અને મોક્ષ કેવી રીતે ઘટી શકે ? [૧૬/૯]

ટીકાર્થ - બાહ્ય અને અભ્યતર પદાર્થ અવાસ્તવિક = કલ્પના માત્રથી નિર્મિત શરીરવાળા આપના દ્વારા સ્વીકારવામા આવે તો પછી કાલ્પનિક હોવાના કારણે જ પરમાર્થથી તે વિદ્યમાન નથી તો પછી આ પદાર્થો કેવી રીતે ઘટી શકે ? કારણ કે આપે તો કોઈ પણ રીતે તેને સ્વીકારેલ નથી આથી પુરુષમાત્ર જ તત્ત્વ સ્વીકારવામા આવે તો સસાર અને મોક્ષ કેવી રીતે યુક્તિસગત થશે ? કોઈ પણ રીતે નહિ થાય - એ ભાવ છે [૧૬/૯]

કલ્પના પણ સભવી ન શકવાથી કાલ્પનિક પદાર્થનો પણ સભવ નથી - આ વાતને જણાવતા ગ્રથકાર કહે છે કે —

ગાથાર્થ - વિકલ્પાત્મક આ પરિકલ્પના પણ સભવતી નથી, જો તન્માત્ર જ તત્ત્વ હોય તો અથવા ક્યારેય પણ પરિકલ્પનાનો અભાવ નહિ થાય [૧૬/૧૦]

१ मुद्रितप्रतो - 'मूलप्रतिष्ठा' इति पाठ ।

माने, तदतिरिकेणेतरपरिकल्पनाबीजपदार्थाभावादित्यर्थः ।

अभ्युपगम्य परिकल्पिता दूषणान्तरमाह - यदि वा अभाव = असम्भवो न = नैव जातु = कदाचिदपि अस्या = परिकल्पनाया स्यात् । यदि निर्बीजाऽपीय बाह्याभ्यन्तरपदार्थपरिकल्पनेष्यते तदा संसारदशायामिव मुक्तावपीयं भवेदिति भाव । ततश्च संसारमोक्षभेदानुपपत्ति परिकल्पनाबीजसद्भावाभ्युपगमे तु पुरुषबोधस्वलक्षणव्यतिरिक्तवस्त्वन्तरसिद्ध्या प्रस्तुताऽद्वैतपक्षद्वयहानि ॥१६/१०॥ एवं परपक्षं निरस्य स्वोक्तत्रयसमर्थनायाऽऽह --> तस्मादि'त्यादि ।

तस्माद्यथोक्तमेतत्त्रितयं नियमेन धीधनैः पुम्भिः । भव-भवविगमनिबन्धनमालोच्यं शान्तचेतोभिः ॥१६/११॥

तस्मात् यथोक्तमेतत् त्रितय = जीव-कर्म-तथाभव्यत्वरूप **नियमेन** = नियोगेन **धीधनै** = बुद्धिधनै **पुम्भि**

कल्याणकन्दली

[१/९] यथा --> एष वन्ध्यासुतो याति खपुष्पकृतशेखर । मृगतृष्णाम्भसि स्नात शशशृङ्गधनुर्धर ॥ <-- [ ] इत्याद्याकारिका । तदतिरेकेण = पुरुषव्यतिरेकेण ज्ञानभिन्नत्वेन वा इतरपरिकल्पनाबीजपदार्थाभावात् = वास्तविकत्वे सति पृथिवीजलाग्नि-राग-द्वेष-मोह-विकल्पादे' कल्पनाविषयीभूतस्य पदार्थस्य विरहात् । मिथ्याऽविद्याया वासनापराभिधानाया निरासस्तु मत्कृतजयलताया अवसेय ॥१६/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> तस्मात् यथोक्त एतत् त्रितय भव-भवविगमनिबन्धन शान्तचेतोभि धीधनै. पुम्भि नियमेन आलोच्यम् ॥१६/११॥

जीव-कर्म-तथाभव्यत्वरूपमिति । आद्यान्तिमे निरूपिते । कर्ममीमांसा चाधुना नानातन्त्रानुसारेण क्रियते । तथाहि वेदान्तिभि ब्रह्मस्वरूपो जीवस्त्वभ्युपगम्यते एव । एव कर्माऽपि स्वीकर्तव्यम्, यथोक्त शिवोपनिषदि --> न कश्चित् कस्यचिन्छक्त कर्तुं दु ख सुखानि च । करोति प्राक्तन कर्म मोहाल्लोकस्य केवलम् ॥१११॥ <--, श्वेताश्वतरोपनिषदि --> कर्मानुगान्यनुक्रमेण देही स्थानेषु रूपाण्यभिसंप्रपद्यते <-- [५/११], प्रश्नोपनिषदि --> अथैकयोर्ध्व उदान' पुण्येन पुण्य लोक नयति । पापेन पापमुभाभ्यामेव मनुष्यलोकम् ॥ <-- [३/७], बृहदारण्यकोपनिषदि --> पुण्यो वै पुण्येन कर्मणा भवति, पाप पापेन <-- [३/२/१३], --> न साधुना कर्मणा भूयान् नो एवाऽसाधुना कनीयान् <-- [३/८] इति च कौषीतक्युपनिषदि । न च सर्वत्रैव प्रवृत्तिपर कर्मपदमिति वक्तव्यम्, प्रवृत्ते चिरकालाऽस्थायित्वेन फलादानेऽप्रत्यलत्वात्, तदुक्त न्यायकुसुमाञ्जलौ उदयनेन --> चिरध्वस्त फलायाल न कर्माऽतिशय विना [१/९] । किञ्चैव --> 'चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम् <-- [६/३०] इति मैत्रायण्युपनिषद्वचनमपि कथं सङ्गच्छते ? प्राक् नष्टस्य पुनर्मन प्रसादेन नाशाऽसम्भवात् । --> ज्ञानाग्नि सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ' <-- [४/३७] इति प्राक् [पृष्ठ-३१०] दर्शित भगवद्गीता-

❋ કલ્પનાની કલ્પના અયોગ્ય ❋

टीकार्थ - બાહ્ય અને અભ્યન્તર પદાર્થોની પરિકલ્પના પણ સભવતી નથી, જો કેવલ મુખ્ય પુરુષાદ્વૈત અથવા કેવળ જ્ઞાન = જ્ઞાનાદ્વૈત જ તત્ત્વ સ્વીકારો તો કારણ કે પુરુષ = બ્રહ્મ અથવા જ્ઞાનથી અતિરિક્ત કોઈ ચીજ જ નથી, કે જે પરિકલ્પનાનુ બીજ = કારણ બની શકે પરિકલ્પના = કલ્પના = વસ્તુશૂન્ય નિશ્ચય [જેમ કે 'આ વધ્યાપુત્ર જાય છે' એવો નિશ્ચય વધ્યાપુત્ર દુનિયામા છે નહિ, છતા તેનો નિશ્ચય એ વિકલ્પ કહેવાય] પરિકલ્પનાનો સ્વીકાર કરીને શ્રીમદ્જી બીજો દોષ આપે છે કે અથવા ક્યારેય પણ પરિકલ્પનાનો અભાવ નહિ થાય જો કારણ વગર પણ બાહ્ય-આતરિક પદાર્થોની આ પરિકલ્પના માન્ય હોય તો સસાર અવસ્થાની જેમ મોક્ષમા પણ આ પરિકલ્પના થશે-એ આશય છે તેથી સસાર અને મોક્ષનો ભેદ ન ઘટી શકે [અહીં અદ્વૈતવાદી તરફથી એવી દલીલ કરવામા આવે કે --> સસારદશામા કલ્પનાનુ કારણ હોવાથી સસાર અવસ્થામા બાહ્ય-આતરિક પદાર્થોની કલ્પના થશે મોક્ષ અવસ્થામા કલ્પનાનુ કારણ ન હોવાથી મોક્ષદશામા કલ્પના નથી હોતી માટે સસાર અને મોક્ષનો ભેદ સભવી શકે છે <-- તો તે બરાબર નથી, કારણ કે] કલ્પનાનુ કારણ વાસ્તવિક છે એવુ સ્વીકારવામા આવે તો કેવલ પુરુષ કે કેવળ સ્વલક્ષણબોધથી ભિન્ન અન્ય વસ્તુની = કલ્પનાકારણની સિદ્ધિ થવાથી પ્રસ્તુત અદ્વૈતપક્ષની હાનિ = ત્યાગ થશે [તેથી અદ્વૈતસિદ્ધાતનો ભગ થશે] [૧૬/૧૦]

આ રીતે પરપક્ષનુ નિરાકરણ કરીને પોતે જણાવેલ ૩ વસ્તુના સમર્થન માટે ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- માટે યથોક્ત આ ત્રણ વસ્તુ સસાર-મોક્ષનુ કારણ છે-એવુ શાત મનવાળા બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ નિયમા વિચારવુ જોઈએ [૧૬/૧૧]

टीकार्थ :- માટે યથોક્ત જીવ, કર્મ અને તથાભવ્યત્વસ્વરૂપ ત્રણ વસ્તુ સસાર અને મોક્ષ [ની વ્યવસ્થા] નુ કારણ છે-

= पुरुषैः **भव-भवविगमनिबन्धनं** = संसार-मोक्षकारणं **आलोच्य** = सम्यग् भावनीयं **शान्तचेतोभिः** = अरक्तद्विष्ट-चित्तैः ॥१६/११॥ ननु चागमप्रामाण्यमवलम्बमानैः पुरुषाद्वैतं ज्ञानाद्वैतं वा यदेष्यते तदा को दोषः ? आगमानु-सारेणैव युक्तिप्रवर्तनस्य न्याय्यत्वादित्यत आह --> **'ऐदम्पर्यमि'**त्यादि ।

ऐदम्पर्यं शुध्यति यत्रासावागमः सुपरिशुद्धः । तदभावे तद्देशः कश्चित्स्यादन्यथाग्रहणात् ॥१६/१२॥

कल्याणकन्दली

वचनमपि पुण्यपापलक्षणस्याऽदृष्टापराभिधानस्य कर्मणोऽनुपगमे न सङ्गतिमङ्गेत् । कर्म-पुण्य-भाग्यादेः पर्यायत्वात् यथोक्तं --> भाग्यानि पुण्यानि यमः कृतान्तः पर्यायनामानि पुराकृतस्य <-- [ ] इति । इत्थमेव --> तथैवात्मनि कर्माणि तिष्ठन्ति भरतर्षभ !<-- [२/६७] इति **इतिहाससमुच्चयवचनम**पि उपपद्यते । प्रकृते --> शुभाशुभफलं कर्म मनोवाग्देहसम्भवम् । कर्मजा गतयो नृणामुत्तमाधममध्यमाः ॥ <-- [१२/३] इति **मनुस्मृतिवचनं**, --> अन्त्यपक्षिस्थावरतां मनोवाक्कायकर्मजैः । दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवयोनिशतेषु च ॥ <-- [३/१३०] इति **याज्ञवल्क्यस्मृति**वचनं, --> कर्मणा बध्यते जन्तुः विद्यया च विमुच्यते' <-- [९/८/५३] इति **कूर्मपुराण**वचनं, --> अविद्यासञ्चितं कर्म तच्चाशेषेषु जन्तुषु <-- [२/१३/७०] इति **विष्णुपुराण**वचनं, --> यथा छायातपौ नित्यं सम्बद्धौ च परस्परम् । तद्वत्कर्म च कर्ता च सुसम्बद्धौ परस्परम् ॥ <-- [२/८१/५१] इति **पद्मपुराण**वचनं, --> नो मृत्तिका नैव जलं नाप्यग्निः कर्मशोधनम् । शोधयन्ति बुधाः कर्म ज्ञानध्यानतपोजलैः ॥ <-- [३८/११] इति **मत्स्यपुराण**वचनं, --> 'कर्मणो हि प्रधानत्वं किं कुर्वन्ति शुभा ग्रहाः । वशिष्ठदत्तलग्नोऽपि रामः प्रव्रजितो वने ॥ <-- [अरण्यकाण्ड- अ ९/१५] इति **आध्यात्मिकरामायण**वचनं, --> 'एवं लोकः परं विद्यान्नश्वरं कर्मनिर्मितम् <-- [११/३/२७] इति **श्रीमद्भागवत**वचनं, --> कश्चिद् धनी दरिद्रश्च कश्चिदेव हि कर्मणा <-- [१/३/२२] इति **नारद-पञ्चरात्र**वचनं, --> तत्रास्य स्वकृतं कर्म छायेवानुगतं सदा । फलत्यथ सुखार्हो वा दुःखार्हो वाऽथ जायते ॥ <-- [वनपर्व २३०/७८] इति च **महाभारत**वचनमपि संवदन्ति । तत्रैव --> यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् । एवं पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुधावति ॥ <-- [१८१/१६] इत्युक्तम् । एवं --> कृतकर्मक्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि । अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ <-- [को स २३/३९] इति **शिवपुराण**वचनमपि निकाचितकर्मापेक्षया सङ्गच्छत एव ।

बौद्धदर्शनेऽपि कर्म सम्मतमेव, तदुक्तं **धम्मपदग्रन्थे** --> न अन्तलिक्खे न समुद्दमज्झे न पब्बतानं विवरं पविस्स । न विज्जती सो जगतिप्पदेसो यत्रट्ठितो मुञ्चेय्य पापकम्मा ॥ <-- [९ पापवर्ग/१२], --> कम्मविपाकेन इदं दुक्खं निगच्छति <-- [४/१६/७] इति **पेतवत्थुग्रन्थे** --> नानाकम्मेहि महाराज ! निब्बत्तानि, न एकेन कम्मेन <-- [परि ३ विमतिच्छेदनपञ्हो-पृ ६८] इति **मिलिन्दप्रश्ने**, --> कम्मना वत्तती लोको कम्मना वत्तती पजा । कम्मनिबंधना सत्ता रथस्साणीव यायतो ॥ <-- [महावग्ग ३, ९ वासेट्ठसुत्त- श्लो ६०] इति **सुत्तनिपाते महावग्गे**, --> एवं कम्मे विपाके च वत्तमाने सहेतुके बीज-रुक्खादिकानं व पुब्बा कोटि न नायति ॥ <-- [१९/२०-पृ.४२६] इति **विसुद्धिमग्गग्रन्थे**, --> कर्मजं लोकवैचित्र्यम् <-- [कर्मनिर्देश ४/का १] इति **अभिधर्मकोशे**, --> कर्माणि हि कुशलाकुशलादीनि भवन्ति, तेभ्य एव लोके वस्तूनामुत्पादः, इत्थं हेतुवैचित्र्यात् फलवैचित्र्यम् <-- [पृ ८५] इति च **अभिधर्मकोशनालन्दिकायां** । **मज्झिमनिकाये**ऽपि --> कम्मस्स विपाकेन बहूनि वस्सानि, बहूनि वस्ससतानि, बहूनि वस्ससहस्सानि निरये पच्चेय्यासि <-- [अङ्गुलिमालसुत्त-३०६] इत्युक्तम् । एवं --> इतः एकनवतौ कल्पे शक्त्या मे पुरुषो हतः । तेन कर्मविपाकेन पादे विद्धोऽस्मि भिक्षवः ॥ <-- [ ] इति स्वशिष्यान् प्रति बौद्धोक्तिरपि कर्मसाधिकैवेति **दिक्** ॥१६/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> यत्र ऐदम्पर्यं शुध्यति असौ आगमः सुपरिशुद्धः । तदभावे अन्यथाग्रहणात् तद्देशः कश्चित् स्यात्, ॥१६/१२॥

એવું રાગ-દ્વેષરહિત ચિત્તવાળા મતિધન પુરુષોએ નિયમા સમ્યગ્ રીતે વિભાવન-ચિંતન કરવું જોઈએ [૧૬/૧૧]

અહીં એવી શંકા થાય કે --> આગમના પ્રામાણ્યનું અવલંબન કરતા પુરુષો જ્યારે પુરુષાદ્વૈત કે જ્ઞાનાદ્વૈતને સ્વીકારે ત્યારે શું દોષ સંભવે ? આગમના અનુસારે જ પ્રવર્તતી યુક્તિ ઉચિત છે [તેથી અદ્વૈતવાદસ્થાપક આગમને પ્રતિકૂળ તમે જે દલીલ કરી છે તે વ્યાજબી નથી] <-- તો તેના સમાધાન માટે ગ્રંથકારશ્રી જણાવે છે કે --

<u>ગાથાર્થ</u> :- જ્યાં ઐદંપર્ય શુદ્ધ થાય તે આગમ સુપરિશુદ્ધ જાણવા. તે ન હોય તો અન્ય પ્રકારે ગ્રહણ કરવાના લીધે મૂલાગમનો તે કોઈક એક દેશ-ભાગ બને [૧૬/૧૨]

ऐदम्पर्यं = प्रकृतार्थोपपत्तितात्पर्यं यत्र आगमे **शुध्यति** = निर्वहति **असौ आगम सुपरिशुद्ध** = प्रमाणभूत तात्पर्यार्थपर्यन्त प्रमाणशब्दव्यापारात् **तदभावे** = ऐदम्पर्यशुद्ध्यभावे **तद्देश** = परिशुद्धागमैकदेशार्थगर्भ **कश्चित्** अन्य आगम **स्यात्** न तु मूलाऽऽगम एव **अन्यथाग्रहणात्** = मूलागमैकवाक्यस्य कस्यचिद्वचनस्य तदेकवाक्यतानापन्नवाक्यान्तरमिश्रितत्वेन वैपरीत्येन ग्रहणात् । अत एवैदम्पर्यार्थान्वेषिण समतामवलम्बमाना तीर्थिका' अपि तदर्थविरुद्धवाक्यार्थाननुप्रवेशेन यावदुपपन्नमिच्छन्ति, न तु मिथ्यैकान्तेन ॥१६/१२॥

नन्वेवमन्यथाप्रतिपन्नमूलागमैकदेशगर्भपरतन्त्रे द्वेष कार्यो न वा ? इत्याशङ्कायामाह —> **'तत्रापी'त्यादि ।**

तत्राऽपि च न द्वेषः कार्यो विषयस्तु यत्नतो मृग्यः । तस्यापि न सद्वचनं सर्वं यत्प्रवचनादन्यत् ॥१६/१३॥

कल्याणकन्दली

पदार्थत आरभ्य तात्पर्यार्थपर्यन्त प्रमाणशब्दव्यापारात् । इषुदृष्टान्तेन प्रागेव [११/९ पृ २६३] व्याख्यातमिदम् । ऐदम्पर्यशुद्ध्यभावे = तात्पर्यार्थस्य दृष्टेष्टाभ्या बाधितत्वे परिशुद्धागमैकदेशार्थगर्भ· = दृष्टेष्टाबाधिततात्पर्यार्थकागमैकपदार्थादिसवलित अन्य आगमः स्यात्, न तु मूलागम एव, मूलागमैकवाक्यस्य = मूलागमेन सह वाक्यैकतामापन्नस्य कस्यचिद् वचनस्य तदेकवाक्यतानापन्नवाक्यान्तरमिश्रितत्वेन = मूलागमैकवाक्यतानापन्नाऽन्यवाक्याऽन्न पतितत्वेन वैपरीत्येन ग्रहणात् । अत एव = ऐदम्पर्यशुद्धिविकलवचनस्य परिशुद्धागमैकदेशत्वादेव, ऐदम्पर्यार्थान्वेषिण· = तात्पर्यार्थगवेषिण. स्वेतरागमेषु समतामवलम्बमाना· तीर्थिका अपि तदर्थविरुद्धवाक्यार्थाननुप्रवेशेन = मूलागमैदम्पर्यार्थविरुद्धवचनामिश्रितत्वेन यावदुपपन्न = यावत् मार्गानुसारिप्रकृष्टक्षयोपशमग्राह्य दृष्टेष्टाऽविरुद्धार्थं इच्छन्ति, न तु मिथ्यैकान्तेन = विपरीताभिनिवेशेन । अध्यात्मोपलब्धौ सत्या तत्राविरुद्धत्वभानमेव स्यात् । तदुक्त अध्यात्मगीताया —> परस्परविरुद्धा या अप्रदृष्ट्या धर्मदृष्टय । अविरुद्धा भवन्त्येव सम्प्राप्याध्यात्मवेदिनम् ॥२२१॥ <— इति । —> यत्साङ्ख्यै प्राप्यते स्थान तद्योगैरपि गम्यते । एक साङ्ख्यञ्च योगञ्च य पश्यति स पश्यति ॥[गी ५/५ प द ९/१३४] इति भगवद्गीता-पञ्चदशीप्रभृतिवचनमत्रोदाहरणतया विभावनीयम् । ऐदम्पर्यार्थगवेषणान्वि-तसमतावलम्बनमेवाभिप्रेत्य सदन्धन्याय योगबिन्दौ [३०४/३०५] प्रदर्शित इति ध्येयम् । विपरीताभिनिवेशे तु तत्त्वभ्रान्तत्वैव । इदमेवाभिप्रेत्य योगसारे —> धर्मस्य बहुधाऽध्वानो लोके विभ्रमहेतव । तेषु बाह्यफटाटोपात्तत्त्वविभ्रान्तदृष्टय ॥ स्वस्वदर्शनरागेण विवदन्तो मिथो जना । सर्वथैवात्मनो धर्म मन्यन्ते न परस्य तु ॥ <—[२/३४-३५] इत्युक्तम् ॥१६/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> तत्र अपि च द्वेष न कार्य., विषयस्तु यत्नतो मृग्य , यत् तस्य अपि सर्व सद्वचन न प्रवचनात् अन्यत् ॥१६/१३॥

॥ મૂલાગમના એક ભાગને જાણીએ ॥

__ટીકાર્થ__ :- પ્રસ્તુત અર્થની સગતિ કરે તેવા તાત્પર્ય-ઐદંપર્યનો જે આગમમા નિર્વાહ થતો હોય તે આગમ સુપરિશુદ્ધ = પ્રમાણભૂત છે, કારણ કે તાત્પર્યાર્થ પર્યંત પ્રમાણભૂત શબ્દનો વ્યાપાર છે જો તાત્પર્યશુદ્ધિ ન હોય તો પરિશુદ્ધ આગમના એક ભાગના અર્થથી ગર્ભિત કોઈક અન્ય આગમ થશે, નહિ કે મૂલાગમ જ આનુ કારણ એ છે કે તેમા અન્ય પ્રકારે અર્થનુ ગ્રહણ થાય છે મતલબ કે મૂલાગમના કોઈક વાક્યને તેની સાથે એકવાક્યતાઅનાપન્ન અન્ય વાક્યથી મિશ્રિતરૂપે = વિપરીતરૂપે પકડવાના લીધે તે મૂલાગમ નહિ પણ મૂલાગમના એક ભાગથી ગર્ભિત અન્ય આગમ સ્વરૂપ બને છે [દા ત મૂલાગમનુ અર્થવાદપરક કોઈક વાક્ય હોય તેને વિધિવાદરૂપે પકડે અપવાદવાક્યને ઉત્સર્ગવાક્ય રૂપે જણાવે તો વિપરીતરૂપે ગ્રહણ કરવાના લીધે તેને મૂલાગમ ન કહેવાય, પરતુ મૂલાગમના એક ભાગથી ગર્ભિત અન્ય આગમ કહેવાય માટે તે મૂલાગમની જેમ પ્રમાણભૂત ન કહી શકાય] માટે જ ઐદંપર્યાર્થની ગવેષણા = શોધ કરતા, સમતાને ધારણ કરતા અન્ય દર્શનીઓ પણ મૂલાગમના અર્થને વિરોધી હોય તેવા વાક્યોના અર્થમા પ્રવેશ કર્યા વિના જેટલુ સગત હોય તેને સ્વીકારે છે, નહિ કે મિથ્યા એકાતવાદથી-કદાગ્રહથી [મતલબ કે તાત્પર્યાર્થની ગવેષણા કરનાર મધ્યસ્થવૃત્તિવાળા અન્યદર્શનીઓ પણ મૂલાગમના = જૈનાગમના અર્થને વિરોધ ન આવે તે રીતે પોતાના દર્શનશાસ્ત્રમા કહેલા પદાર્થને સ્વીકારે છે યુક્તિસગત ન હોય કે મૂલાગમવિષયક ન જ હોય તેવા પણ પોતાના શાસ્ત્રમા કહેલા પદાર્થોને પોતાના દર્શનશાસ્ત્રમા કહેલુ હોવાથી જડતાથી સ્વીકારે તેવુ ન કરે તે પદાર્થો પ્રત્યે પોતે ઉપેક્ષા રાખે રમણમહર્ષિ, અરવિંદઘોષ, રામકૃષ્ણ પરમહસ વગેરે આના દષ્ટાત તરીકે લેવા અમને ઉચિત લાગે છે] [૧૬/૧૨]

—> 'જો આવુ હોય તો અન્ય પ્રકારે સ્વીકારેલ મૂલાગમદેશગર્ભિત અન્ય દર્શન અને પરદર્શનીના શાસ્ત્ર ઉપર દ્વેષ કરવો કે નહિ ?' <— આ શકા ઉપસ્થિત થતા ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે —

__ગાથાર્થ__ :- તેના ઉપર પણ દ્વેષ ન કરવો પરતુ તેના વિષયની પ્રયત્નપૂર્વક ગવેષણા કરવી, કારણ કે તેના પણ સારા બધા વચનો મૂલાગમથી ભિન્ન નથી [૧૬/૧૩]

' मुद्रितप्रतौ 'अन्यतीर्थिका' इति पाठ ।

तत्रापि = तदेकदेशभूताऽऽगमान्तरेऽपि **न द्वेष कार्य, तु** = पुन **विषयो यत्नतो मृग्य** = तदर्थानुपपत्ति-परिहारो यत्नत कर्तव्य, [1]तथागुणग्रहरसिकाना परवचनानुपपत्तिपरिहारप्रवणस्वभावत्वात् ।

ननु वस्तुत उपपन्नार्थवचनस्यानुपपत्तिशङ्का परिहार्या, न तु सर्वथाऽनुपपन्नस्येति निर्विषयोऽयमुपदेश इत्यत आह-**तस्यापि** आगमान्तरस्य **सद्वचन** = शोभन वचन **सर्वं यत्** = यस्मात् **प्रवचनात्** = मूलागमात् **अन्यत् न**, किन्तु **तदनुपात्येव** । तथा च तस्य मूलागमेनैकवाक्यतामापाद्योपपत्तिरेव कर्त्तव्या । इत्थमेव सम्यग्दृष्टिपरि-गृहीतस्य मिथ्याश्रुतस्यापि सम्यक्श्रुतत्वसिद्धे । तदरुचिस्तु तत्त्वतो दृष्टिवादाऽरुचिपर्यवसायिनीति सुप्रसिद्धमुप-देशपदादौ ॥१६/१३॥

कल्याणकन्दली

तदर्थानुपपत्तिपरिहारः = मूलागमैकदेशतामापन्नस्य परतीर्थिकागमस्य वाच्यार्थाद्यसङ्गतिव्यपोह. **यत्नतः कर्तव्यः; तथा-गुणग्रहरसिकाना** = मूलागमैकवाक्यतानापन्नता-निरपेक्षवाक्यमिश्रितत्व-विपरीतापेक्षाभिमुख्य-मिथ्याभिनिवेशादिप्रयुक्तार्थाऽ-सङ्गतिनिराकरणपूर्वं मूलागमैकवाक्यतापन्नत्व-साकाङ्क्षवाक्यसम्बद्धत्व-यथार्थापेक्षाप्रेक्षित्वाऽसदभिनिवेशराहित्यादिद्वारा मूलागमैक-देशभूते परतीर्थिकागमेऽर्थतथात्वनिबन्धनप्रामाण्यप्रेक्षणप्रवीणाना **परवचनानुपपत्तिपरिहारप्रवणस्वभावत्वात्** ।

इत्थमेव दृष्टिवादोपदेशिकीसज्ञाया· सम्यग्दृष्टित्वव्यापकीभूतायाः साफल्यात् । **तदनुपात्येव** = मूलागमानुगाम्येव, यथा **मोक्षधर्मे** –> यथा नागपदेऽन्यानि पदानि पदगामिनाम् । सर्वाण्येवाऽपि धीयन्ते पदजातानि कौञ्जरे । एव मर्वमहिंसाया धर्मार्थमपि धीयते ॥ <– [२४५/१८-१९] इति वचनम् । **भागवते** –> यमानऽभीक्ष्ण सेवेत <– [११/१०/५] इति वचनम् । **विष्णुपुराणे** –> या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यताम् । ता तृष्णा सत्यजन् प्राज्ञः सुखेनैवाभिपूर्यते ॥ <– [४/१०/२२] इति वचनम् । **भगवद्गीताया** –> वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता <– [२/६१] इति वचनम् । ध्यानाधिकारे **गरुडपुराणे** –> स्थित्यर्थ मनस. पूर्व स्थूलरूप विचिन्तयेत् । तत्र तन्निश्चलीभूत सूक्ष्मेऽपि स्थिरता व्रजेत् ॥ <– [१/२२७/३३] इति वचनम् । **मनुस्मृतो** –> घोरेऽस्मिन् हन्त ' ससारे नित्य सततघातिनि । कदली-स्तम्भनि·सारे ससारे सारमार्गणम् ॥ य. करोति स सम्मूढो जलबुद्बुदसन्निभे <– [१/५०] इति वचनम् ।

तथा च = परतीर्थिकाऽऽगमगतसकलसद्वचनस्य मूलागमान्त.पातित्वाच्च **तस्य** = मूलागमैकदेशात्मकस्य परागमस्य **मूलागमेन** साक **एकवाक्यता** = सदपेक्षाविष्करणादिद्वारा अविसवादिवाक्यता यद्वा **एकवाक्यता** = अङ्गाङ्गिभाव **आपाद्य उपपत्तिरेव कर्तव्या** । इदमेवाभिप्रेत्य **अध्यात्मगीताया** –> जैनधर्मो नयै. सर्वै युक्तो वैराट् प्रभु स्वयम् । तदङ्गा. सर्वधर्माः स्युर्भाषित पूर्वसूरिभि. ॥४२६॥ <– इत्येव श्रीबुद्धिसागरसूरिभिरुक्तम् । **इत्थमेव** = परतीर्थिकागमेऽपि मूलागमैकवाक्यताद्वारा प्रामाण्यसत्त्वादेव **सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतस्य मिथ्याश्रुतस्यापि सम्यक्श्रुतत्वसिद्धे**·, मूलागमविशकलितत्वादिप्रयुक्तमिथ्यात्वप्रच्यवात् । मिथ्याश्रुतस्य सम्यक्श्रुतत्वभवन तु तत्र तत्र परतन्त्रसवादस्थले शतश इहैवास्माभि प्रदर्शित तदभिप्रायाविष्कारपूर्वकमिति । **तदरुचिस्तु** = मूलागमैकदेशात्मकपरागमाऽरुचिस्तु **तत्त्वतः दृष्टिवादारुचिपर्यवसायिनी इति सुप्रसिद्ध उपदेशपदादौ** । तदुक्त **उपदेशपदे** –> ज अत्थओ अभिण्ण अण्णत्था सद्दओ वि तह चेव । तम्मि पओसो मोहो विसेसओ जिणमयठियाण ॥६९३॥

❀ અન્ય ધર્મના શાસ્ત્રો ઉપર પણ દ્વેષ ન રાખવો ❀

<u>ટીકાર્થ</u> :- મૂલાગમના એક દેશસ્વરૂપ અન્યદર્શનીઓના શાસ્ત્ર-આગમ ઉપર પણ દ્વેષ ન કરવો પરતુ પ્રયત્નપૂર્વક તેનો વિષય શોધવો અર્થાત્ તેના અર્થની અનુપપત્તિ-અસગતિ [ની શકા]નો પરિહાર પ્રયત્નપૂર્વક કરવો, કારણ કે ગુણને પકડવાના રસિયા લોકો બીજાના વચનની અસગતતાનો પરિહાર કરવામા નિપુણ સ્વભાવવાળા હોય છે

અહીં શકા થાય કે –> જે વચનનો અર્થ વાસ્તવમા સગત-ઉપપન હોય તે વચનની અસગતિની શકાનો પરિહાર કરવો જોઈએ પરતુ 'જે વચન સર્વથા અનુપપન્ન = અસગત હોય તેની અસગતિનો પરિહાર કરવો જોઈએ' - આ ઉપદેશ નિર્વિષયક = અનુચિત = નિરર્થક છે <– તો તેના પરિહાર માટે શ્રીમદ્ ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે અન્યદર્શનીના = ધર્મીના આગમ-શાસ્ત્રના સારા બધા વચનો મૂલાગમથી ભિન નથી, પરતુ મૂલાગમને અનુસરે જ છે માટે અન્ય ધર્મીના = જૈનેતરના આગમ-શાસ્ત્ર વચનની મૂલાગમની સાથે એકવાક્યતાને લાવીને તેની સગતિ જ કરવી જોઈએ આ રીતે જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવે ગ્રહણ કરેલ મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્શ્રુત બને છે જૈનેતર ધર્મશાસ્ત્ર ઉપરની અરુચિ વાસ્તવમા ૧૨મા અગ દૃષ્ટિવાદ - જૈનાગમ - મૂલાગમવિષયક જ તિરસ્કાર-આશાતનામા ફલિત થાય માટે તેનો અપલાપ કરવો યોગ્ય નથી આ વાત ઉપદેશપદ વગેરે ગ્રથોમા પ્રસિદ્ધ છે [અલબત્ત જૈનેતર આગમમા મૂલ આગમથી જુદુ-વિરુદ્ધ હોય તે બધુ જ સદ્વચન-પ્રમાણવચન નથી યથાર્થ વસ્તુવ્યવસ્થાને બનાવનાર

1 मुद्रितप्रतौ 'तथा' पद नास्ति ।

उक्ताऽद्वेषस्यैव तत्त्वज्ञानानुकूलतामभिधातुमाह —> 'अद्वेष'इत्यादि।

अद्वेषो जिज्ञासा शुश्रूषा श्रवण-बोध-मीमासाः । परिशुद्धा प्रतिपत्तिः प्रवृत्तिरष्टाङ्गिकी तत्त्वे ॥१६/१४॥

(१) **अद्वेष** = पक्षपातकृताऽप्रीतिपरिहार तत्त्वविषय । (२) **जिज्ञासा** = तत्पूर्विका तत्त्वज्ञानेच्छा । (३) **शुश्रूषा** = बोधश्रोत सिराकल्पा तत्त्वजिज्ञासापूर्विका । (४) **श्रवण**[१] = तत्त्वशुश्रूषानिवन्धनतत्त्ववचनाऽऽकर्णनम् । (५) **बोध** = श्रवणनिवन्धनतत्त्वपरिच्छेद । (६) **मीमासा** = बोधानन्तरभावितत्त्वविचाररूपा, तत श्रवणादिपदाना

कल्याणकन्दली

<— इति प्राक् [पृ १०३, २६५] निरूपितमेव । तत्तन्नय-कालभेदादिक पुरस्कृत्य प्रवर्तनात् मूलागमैकदेशभूते परसमये वैचित्र्यावभासेऽपि तत्प्रतिक्षेपो न हिताय । तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** —> यद्वा तत्तन्नयापेक्षा तत्तत्कालादियोगत । ऋषिभ्यो देशना चित्रा तन्मूलैषाऽपि तत्त्वतः ॥१३८॥ तदभिप्रायमज्ञात्वा न ततोऽर्वाग्दृशा सताम् । युज्यते तत्प्रतिक्षेपो महानर्थकर. पर. ॥१३९॥ <— इत्यादि प्राक् [पृष्ठ-२४] दर्शितमेव । ततश्च 'परसमय एकान्तेनाऽसन्नेव' इति मोहः विपश्चिता न सम्भवति, तत्त्वहाने. । तदुक्त **योगविन्दौ** —> आत्मीय परकीयो वा क सिद्धान्तो विपश्चिताम् । दृष्टेष्टाऽबाधितो यस्तु युक्त-स्तस्य परिग्रह. ॥५२५॥ <— इति । —> सर्वदर्शनभेदेषु विरुद्धेषु सुपण्डिता. । रागद्वेषा न कुर्वन्ति शुद्ध-ब्रह्मोपयोगिन. ॥६३॥ परस्परविरुद्धेषु धर्मेषु ब्रह्मवेदिन. । यत्सत्य तत्प्रगृह्णन्ति सापेक्षनयदृष्टित. ॥६५॥ सर्वदर्शनधर्मेषु सत्यस्य तारतम्यता । विद्यतेऽत. प्रजीवन्ति जीवत्स्वरूपशक्तित. ॥६६॥ <— इत्येव **अध्यात्मगीतावचनान्यप्यत्रानुसन्धेयानि** । यथा चैतत्तत्त्व तथा प्राक् [४/११ पृ १०४] निरूपितमेव ॥१६/१३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> [१]अद्वेष , [२]जिज्ञासा, [३]शुश्रूषा, [४]श्रवण- [५]बोध- [६]मीमासा , [७]परिशुद्धा प्रतिपत्ति , [८]प्रवृत्ति इति तत्त्वे अष्टाङ्गिकी प्रवृत्ति ॥१६/१४॥ इयञ्च कारिका **योगदृष्टिसमुच्चयवृत्त्यधिकारविंशिकावृत्त्यादौ** [यो गा १६ वि गा १२] समुद्धृता वर्तते ।

[१] **अद्वेष**· = **पक्षपातकृताप्रीतिपरिहार**· तत्त्वविषय इति । स्वाभिमतपदार्थगोचराभिलापातिरेकप्रयुक्ता या तदितरतत्त्व-विषयिणी अप्रीति तस्या परिहार इत्यर्थ । [२] **जिज्ञासा = तत्पूर्विका तत्त्वज्ञानेच्छा** इति तत्त्वगोचराऽप्रीतिपरिहारपूर्विला तत्त्वगोचरयथावस्थितबोधविषयाभिलाषा, अद्वेषत एव तत्प्रतिपत्त्यानुगुण्यमिति हेतो । जिज्ञासाया विविदिषाऽपराभिधानाया सत्यामेव शुश्रूषादय. प्रज्ञागुणा भवन्ति, यथोक्त मूलकारैरेव **ललितविस्तारायाम्** —> सत्याश्वास्या तत्त्वगोचरा शुश्रूषा-श्रवण-ग्रहण-धारणा-विज्ञान-ऊहाऽपोह-तत्त्वाभिनिवेशा प्रज्ञागुणा <— [पृ ४७] इति । [३] **शुश्रूषा** प्राक् व्यावर्णिता [११/१ पृ २५२] । [४] **श्रवण = तत्त्वशुश्रूषानिवन्धनतत्त्ववचनाऽऽकर्णनमिति** । ततश्च सवेगादिलाभोऽपि महार्घ्य. सञ्जायते । इदमेवा-भिप्रेत्य **श्रावकप्रज्ञप्तिप्रकरणे श्रीउमास्वातिवाचकैः** —> नव-नवसवेगो खलु नाणावरणखओवसमभावो । तत्ताहिगमो य तहा जिणवयणाऽऽयन्नणस्स गुणा ॥३॥ नवि त करेइ देहो न य सयणो नेय वित्तसवाओ । जिणवयणसवणजणिया ज सवेगाइया लोए ॥४॥ <— इति । ततश्चाऽखिल कल्याण सञ्जायते, तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** —> क्षाराम्भस्त्यागतो यद्वन्मधुरोदकयोगत. । बीज प्ररोहमादत्ते तद्वत्तत्त्वश्रुतेर्नर· ॥६१॥ क्षाराम्भ.तुल्य इह च भवयोगोऽखिलो मत । मधुरोदकयोगेन समा तत्त्वश्रुतिस्तथा ॥६२॥ अतस्तु नियमादेव कल्याणमखिल नृणाम् । गुरुभक्तिसुखोपेत लोकद्वयहितावहम् ॥६३॥ <— इति प्राक् दर्शितमेव [पृ २५] ।

यत्तु **योगसारप्राभृते** —> क्षाराम्भस्त्यागत क्षेत्रे मधुरोऽमृतयोगत । प्ररोहति यथा बीज ध्यान तत्त्वश्रुतेस्तथा ॥ [७/५०] इत्येव वदता नग्नाटामितगतिना तत्त्वश्रवणस्य ध्यानफलकत्वमुक्त **तच्चिन्त्यम्** । [५] **बोधः = श्रवणनिवन्धनतत्त्वपरि-च्छेदः** = तत्त्वगोचराप्रीतिपरिहारमूलकजिज्ञासासहित-शुश्रूषापूर्वकश्रवणजनित सूक्ष्म तत्त्वनिर्णय. । [६] **मीमासा = बोधानन्तर-**

જૈનપ્રવચનને અનુસારી હોય તે જ સત્ છે આ ખ્યાલમા રાખવુ] [૧૬/૧૩]

ઉપરોક્ત અદ્વેષ જ તત્ત્વજ્ઞાનને અનુકૂળ છે - આ વાતને જણાવતા ગ્રથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ - [૧] અદ્વેષ, [૨] જિજ્ઞાસા, [૩] શુશ્રૂષા, [૪] શ્રવણ, [૫] બોધ, [૬] મીમાસા, [૭] પરિશુદ્ધ પ્રતિપત્તિ, [૮] પ્રવૃત્તિ - આમ તત્ત્વપ્રવૃત્તિ અષ્ટાગિકી છે [૧૬/૧૪]

❀ તત્ત્વમાં અષ્ટાંગપ્રવૃત્તિ ❀

ટીકાર્થ :- [૧] કોઈક પક્ષપાતના કારણે થયેલ તત્ત્વવિષયક અપ્રીતિનો પરિહાર = અદ્વેષ [૨] અદ્વેષપૂર્વક તત્ત્વજ્ઞાનની ઈચ્છા = જિજ્ઞાસા [૩] જ્ઞાનના પ્રવાહની સેર જેવી તત્ત્વજિજ્ઞાસાપૂર્વક તત્ત્વ સાભળવાની ઈચ્છા = શુશ્રૂષા [૪] શ્રવણ = તત્ત્વને સાભળવુ [૫] બોધ = તત્ત્વજ્ઞાન [૬] મીમાસા = તત્ત્વવિચારણા મૂળ ગાથામા શ્રવણ વગેરે પદનો દ્વન્દ્વ સમાસ

[१] मुद्रितप्रतौ १ —> श्रवणमाकर्णन, बोधोऽवगम , मीमासा तत्त्वविचाररूपा <— इति त्रुटित पाठ ।

द्वन्द्व । (७) **परिशुद्धा** = सर्वतो भावविशुद्धा **प्रतिपत्ति** = मीमासोत्तरभाविनी 'इदमित्थमेवे'ति निश्चयाकारा परिच्छित्ति तत्त्वविषयैव । (८) **प्रवृत्ति** = परिशुद्धप्रतिपत्त्यनन्तरंभाविनी तत्त्वविषया क्रिया । प्रवृत्तिशब्दो द्वि आवर्त्यते । तेनायमर्थ **तत्त्वे प्रवृत्ति अष्टाङ्गिकी** = अष्टभिरद्वेषादिभिरङ्गैर्निर्वृत्ता, तेन मूलागमैकदेशाऽऽगमे द्वेषो न कार्य इति ॥१६/१४॥

एव सद्धर्मपरीक्षकादिभावान् प्रतिपाद्य तत्फलोपदेशमाह —> **'गर्भार्थमि'**त्यादि ।

गर्भार्थं खल्वेषा भावाना यत्नतः समालोच्य । पुसा प्रवर्तितव्य कुशले न्यायः सतामेषः ॥१६/१५॥

गर्भार्थं = हृदयगतार्थं, **खलु** शब्दोऽवधारणे, **एषा** = प्राक्प्रकान्ताना **भावाना यत्नत** = प्रयत्नात् **समा-**

कल्याणकन्दली

भावि-तत्त्वविचाररूपा सम्यग्ज्ञानफलत्वेन हितोदया, तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** —> मीमासाभावतो नित्य न मोहोऽस्या यतो भवेत् । अतस्तत्त्वसमावेशात् सदैव हि हितोदय. ॥१६९॥ एतद्विरहे श्रुतमपि व्यर्थ स्यात्, तदुक्त **महाभारते** —> यस्य नास्ति निजा प्रज्ञा केवल तु बहुश्रुत. । न स जानाति शास्त्रार्थ दर्वी सूपरसानिव ॥ <— [सभापर्व-५५/४] इति । यथोक्त **साङ्ख्यसूत्रे**ऽपि —> नोपदेशश्रवणेऽपि कृतकृत्यता परामर्शादृते, विरोचनवत् [४/१७] इति । मूलकारैरपि **लोकतत्त्वनिर्णये** —> य. श्रुत न विचारयेत् स कार्य विन्दते कथम् ? <— [२०] इत्युक्तम् । तत्त्वविचाररूपा मीमासैव तत्त्वरुचिप्रभृतिपदेनाभिलप्यते, वक्ष्यमाण-प्रतिपत्तिजनकत्वात्, यथोक्त **श्रीभद्रबाहुस्वामिभि' आवश्यकनिर्युक्तौ** —> जह जह तत्तरुई तह तह तत्तागमो होइ <— [११६३] इति । इदमेवाभिप्रेत्य **निशीथचूर्णौ** —> उवउज्जमाणस्स य णाण भवति <— [गा.२१५५ चू] इति प्रोक्तम् ।

[७] **सर्वतः** = हेतु-स्वरूप-फलापेक्षया **भावविशुद्धा मीमासोत्तरभाविनी** = तत्त्वमीमासाफलभूता **'इदमित्थमेव'** इति **निश्चयाकारा परिच्छित्तिः तत्त्वविषयैव** । तत्प्राप्तावेव तत्त्वमीमासासाफल्यम् । [८] **प्रवृत्तिः** = **परिशुद्धप्रतिपत्त्यनन्तरभाविनी तत्त्वविषया** = हेयोपादेयविषयिणी हानोपादानात्मिका **क्रिया** । **आवश्यकनिर्युक्तौ** तु —> [1]सुस्सूसइ, [2]पडिपुच्छइ, [3]सुणेइ, [4]गिण्हइ, य [5]ईहए वावि । तत्तो [6]अपोहए य [7]धारेइ करेइ[8] वा सम्म ॥२२॥ <— इत्येव बुद्धेरष्टौ गुणा दर्शिता इति ध्येयम् ॥१६/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> एषा भावाना खलु गर्भार्थ यत्नत समालोच्य पुसा कुशले प्रवर्तितव्य एष सता न्याय. ॥१६/१५॥

समालोच्य एव **सदनुष्ठाने प्रवर्त्तितव्यमिति**, क्रियाया अपि ज्ञानस्याऽभ्यर्हितत्वात् । अत एव पात्रकादिचारित्रोपकरणोपरि पुस्तकादि ज्ञानोपकरण स्थाप्यते, न तु पुस्तकादिज्ञानसाधनस्योपरि पात्रकादिचारित्रोपकरणानीति ज्ञाननयवादिन' । —> ज्ञानान्मुक्ति <— [३/२३] इति साङ्ख्यसूत्रमप्येतदनुपाति । —> ज्ञानाय कृत्य परम क्रियाभ्य. [५/२५] इति **सौदनन्दकृतो**ऽश्वघोषस्य वचनमपि ज्ञानप्राधान्यकम् । क्रियानयवादिनस्तु वदन्ति **समालोच्य सदनुष्ठाने प्रवर्त्तितव्य** एव, क्रियाविरहितस्य ज्ञान-

કરવાનો છે [૭] મીમાસા પછીના કાળમા 'આ તત્ત્વ આ પ્રમાણે જ છે' આવો નિશ્ચય કે જે સર્વ પ્રકારે ભાવથી વિશુદ્ધ હોય તે પરિશુદ્ધ પ્રતિપત્તિ [૮] પ્રવૃત્તિ = તત્ત્વવિષયક જ પ્રવૃત્તિ અર્થાત્ પરિશુદ્ધ પ્રતિપત્તિ પછી થનાર તત્ત્વવિષયક ક્રિયા [ત્યાજ્યને છોડવાની અને ઉપાદેયને ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા] મૂળ ગાથામા રહેલ પ્રવૃત્તિ શબ્દનુ બે વાર પુનરાવર્તન કરવાનુ છે તેથી અર્થ એવો થશે કે તત્ત્વવિષયક પ્રવૃત્તિ અષ્ટાગિકી છે અર્થાત્ અદ્વેષ વગેરે આઠ અગો દ્વારા તત્ત્વવિષયક પ્રવૃત્તિ થાય છે માટે મૂલાગમના એકદેશસ્વરૂપ જૈનેતર ધર્મશાસ્ત્ર ઉપર દ્વેષ ન કરવો [૧૬/૧૪]

આ રીતે સદ્ધર્મપરીક્ષક વગેરે ભાવોનુ પ્રતિપાદન કરીને તેના ફલનો ઉપદેશ આપતા ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - આ ભાવોના ગર્ભિત અર્થને પ્રયત્નપૂર્વક સારી રીતે વિચારીને પુરુષોએ કુશલ-સદનુષ્ઠાનમા પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ - આ સજ્જનોનો માર્ગ છે [૧૬/૧૫]

❀ ગ્રંથફલોપદેશ ❀

<u>ટીકાર્થ</u> .- પૂર્વે જણાવેલ ભાવોના હાર્દિક ગર્ભિત અર્થને પ્રયત્નથી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારીને પુરુષાર્થમા પ્રવૃત્ત પુરુષે કુશલ-સદનુષ્ઠાનમા પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ મૂળ ગાથામા રહેલ ખલુ શબ્દ અવધારણ = નિશ્ચય અર્થમા છે [જ્ઞાનનયથી અવધારણ આમ કરવું કે —> સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારીને જ સદનુષ્ઠાનમા પ્રવૃત્તિ કરવી < ...નયથી અવધારણ આ રીતે થશે કે 'સૂક્ષ્મ

लोच्य = [1]सूक्ष्मप्रज्ञया विचार्य **पुसा** = पुरुषार्थप्रवृत्तेन **कुशले** सदनुष्ठाने **प्रवर्त्तितव्य न्याय** = अविचलित-मार्ग **सता** = सत्पुरुषाणा **एष** वर्तते, नान्य ॥१६/१५॥

अथैते भावा कुतोऽभिहिता किमर्थं वा ? इत्याह —> 'एत'इत्यादि ।

एते प्रवचनतः खलु समुद्धृता मन्दमतिहितार्थं तु । आत्मानुस्मरणाय च भावा भवविरहसिद्धिफलाः ॥१६/१६॥

एते = प्रस्तुता **भावा प्रवचनत** = द्वादशाङ्गात् **खलुशब्दो** वाक्यालङ्कारे **समुद्धृता** = एकवाक्यतया पृथक् स्थापिता, मन्दमतीना = विस्तृतावगाहनाऽक्षमधिया हितार्थं **तु** = हितायैव **च** = पुन आत्मनोऽनुस्मरणाय, कीदृशा भावा ? आदित आरभ्य भवविरह = मोक्ष तस्य सिद्धि = निष्पत्ति फल येषा ते तथा ॥१६/१६॥

कल्याणकन्दली

स्याऽकिञ्चित्करत्वात् । इदमेवाभिप्रेत्य **उपदेशमालाया** —> जहा खरो चदणभारवाही, भारस्स भागी न हु चदणस्स । एव खु नाणी चरणेण हीणो नाणस्स भागी न हु सुग्गईए ॥४२६॥ <— इत्युक्तम् । **भद्रबाहुस्वामिभिरपि आवश्यकनिर्युक्तौ** —> न नाणमित्तेण कज्जनिप्फत्ती <— [१५१] इत्युक्तम् । **द्वात्रिंशिकाप्रकरणे श्रीसिद्धसेनदिवाकरेणा**ऽपि —> यथा गदपरिज्ञान नालमामयशान्तये । अचारित्र तथा ज्ञान न बुद्ध्यध्यवसायमात्रेण ॥ <— [१७/२७] इत्युक्तम् । **महोपनिषदि** अपि —> परम पौरुष यत्नमास्थायाऽऽदाय सूद्यमम् । यथाशास्त्रमनुद्वेगमाचरन् को न सिद्धिभाक् ॥ <— [५/८८] इत्युक्तम् । **भगवद्गीता**यामपि —> स्वे स्वे कर्मण्यभिरत ससिद्धि लभते नर <— [१८/४५] इति क्रियायोगस्योपादेयताऽऽविष्कृता । **मनुस्मृताव**पि —> आचार परमो धर्म <— [१/१०८] इत्युक्तम् । तदुक्त **चाणक्यसूत्रे**ऽपि —> नाऽऽचरितात् शास्त्र गरीय <— [४७१] इति । **महाभारते**ऽपि —> आचारप्रभवो धर्म <— [अनु पर्व १०४-१५५] इत्युक्तम् ।

अत्र स्थितपक्षस्तु ज्ञान-क्रियोभयसमुच्चयकारी । तदुक्त **विशेषावश्यकमहाभाष्ये** हय नाण किरियाहीण, हया अन्नाणओ किरिया । पासतो पगुलो दड्ढो, धावमाणो अ अधओ ॥११५९॥ सजोगसिद्धी अ फल वयति, न हु एगचक्केण रहो पयाई । अधो य पगू य वणए समिच्चा ते सपणट्ठा नगर पविट्ठा ॥ <— [११६५] इति । **मरणसमाधिप्रकीर्णके**ऽपि —> नाणेण विणा करण न होइ, णाण पि करणहीण तु । नाणेण य करणेण य दोहि वि दुक्खक्खय होइ ॥ <— [१४७] इत्युक्तम् । तदुक्त **योगवाशिष्ठे**ऽपि —> उभाभ्यामेव पक्षाभ्या यथा खे पक्षिणा गति । तथैव ज्ञान-कर्मभ्या जायते परम पदम् ॥१/७॥ केवलात् कर्मणो ज्ञानान्न हि मोक्षोऽभिजायते । किन्तूभाभ्या भवेन्मोक्ष साधन तूभय विदु ॥१/८॥ <— इति । **योगशिखोपनिषदि** अपि —> योगहीन कथ ज्ञान मोक्षद भवतीह भो । योगोऽपि ज्ञानहीनस्तु न क्षमो मोक्ष-कर्मणि ॥ [१/१३] <— इत्युक्तम् । **ईशोपनिषदि** —> विद्या चाविद्या च यस्तद्वेदोभय सह । अविद्यया मृत्यु तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥[११] <— इत्येव ज्ञानकर्मणो साहित्यमुक्तम् । **मुण्डकोपनिषदि** अपि —> आत्मक्रीड आत्मरति क्रियावानेष ब्रह्मविदा वरिष्ठ <— [३/४] ज्ञानक्रिया-साहित्य श्रूयते । तदुक्त **कूर्मपुराणे**ऽपि —> कर्मणा सहिताज्ज्ञानात् सम्यग्योगोऽभिजायते । ज्ञानञ्च कर्मसहित जायते दोष-वर्जितम् ॥ <— [३/२३] इति । **विष्णुपुराणे**ऽपि —> तस्मात्तत्प्राप्तये यत्न कर्तव्य पण्डितैर्नरै । तत्प्राप्तिहेतुर्विज्ञान कर्म चोक्त महामते ! ॥ <— [ ] इत्येव ज्ञान-क्रियासमुच्चय उक्त इति भावनीय तत्त्वमेतद् गीतार्थगुरुसमीपे ॥१६/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> भवविरहसिद्धिफला खलु एते मन्दमतिहितार्थं तु आत्मानुस्मरणाय च प्रवचनत समुद्धृता ॥१६/१६॥ योगदीपिका स्पष्टैव ॥१६/१६॥

બુદ્ધિથી વિચારીને સદનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જ જોઈએ '] સજ્જન પુરુષોનો આ જ અવિચલિત માર્ગ છે, બીજો નહિ [અર્થાત્ જાણ્યા વિના પ્રવૃત્તિ ન કરવી અને જાણ્યા પછી સારી પ્રવૃત્તિ કરવી જ] [૧૬/૧૫]

આ ભાવો ક્યાંથી કહ્યા ? અથવા શા માટે કહ્યા ? આનો જવાબ દેતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- મોક્ષસિદ્ધિરૂપી ફળને આપનારા આ ભાવો મંદબુદ્ધિવાળા જીવોના હિત માટે અને પોતાના સ્મરણ માટે દ્વાદશાંગીમાંથી સમુદ્ધાર કરેલા છે [૧૬/૧૬]

ગ્રંથરચના પ્રયોજન

ટીકાર્થ - વિસ્તૃત અર્થના અવગાહન માટે અસમર્થ એવા મંદબુદ્ધિવાળા જીવોના હિત માટે જ અને પોતાના સ્મરણ માટે આ પ્રસ્તુત ભાવો દ્વાદશાંગીસ્વરૂપ જિનપ્રવચનમાંથી એકવાક્યસ્વરૂપે [= એકપ્રકરણસ્વરૂપે = પરસ્પરઅર્થસંબદ્ધવાક્યસમૂહસ્વરૂપે] અલગ સ્થાપેલા છે પહેલેથી માંડીને ભવવિરહની = મોક્ષની નિષ્પત્તિ સ્વરૂપ ફળને આ ભાવો આપે છે [૧૬/૧૬]

[1] ह प्रता —> 'सूक्ष्मेक्षया <— इति पाठ । सोऽपि शुद्ध ।

अथ ग्रन्थकृद्गर्भार्थपरिज्ञानाय बहुश्रुतभक्तिमुपदिशन्नाह --> 'धर्मे'त्यादि ।

धर्मश्रवणे यत्नः सततं कार्यो बहुश्रुतसमीपे । हितकाङ्क्षिभिर्नृसिंहैर्वचनं ननु हारिभद्रमिदम् ॥१६/१७॥

धर्मस्य = श्रुतचारित्ररूपस्य श्रवणे **यत्न** = आदर **सततं** = अनवरत **कार्यो बहुश्रुतसमीपे हितकाङ्क्षिभि** = हितार्थिभि **नृसिंहै** = पुरुषोत्तमै **वचनं** प्रार्थनारूप **ननु** इति वितर्के **हारिभद्र** = हरिभद्रसम्बन्धि **इद**, यद्वा **ननु** = निश्चित हारि = मनोज्ञ **भद्र इद** वचो यद् 'बहुश्रुतेभ्य एव धर्म श्रोतव्य' इति, अबहुश्रुतेभ्यो धर्मश्रवणे प्रत्यपायसम्भवात् । शिष्यकर्तृकेयमार्येत्यन्ये ॥१६/१७॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> हितकाङ्क्षिभिः नृसिंहैः बहुश्रुतसमीपे धर्मश्रवणे सतत यत्नः कार्य <-- ननु इद हारिभद्र वचनम् ॥१६/१७॥

बहुश्रुतसमीपे इति । 'विचित्त बहुय च सुय बहुस्सुतो' <-- [भाग ३ उद्दे १० पृ ३] इति **निशीथचूर्णि**दर्शितबहुश्रुतसन्निधौ, अन्यथा सूत्रार्थस्य सूक्ष्मधीगम्यतया बहुश्रुतेनाऽव्याख्याने तदनवबोधात् । तदुक्त **निशीथभाष्ये** --> निउणो खलु सुत्तत्थो, न हु सक्को अपडिबोहितो नाउ <-- [५२५२/५३७५] इति । **पञ्चवस्तुके**ऽपि --> सम्म विआरिअव्व अत्थपद भावणापहाणेण । विसए अ ठावियव्व सुबहुस्सुअगुरुसयासाओ ॥८६५॥ <-- इत्युक्तम् । इदमेवाभिसन्धाय **श्राद्धदिनकृत्ये देवेन्द्रसूरिभिः** --> सम्म विआरियव्व अत्थपय भावणापहाणेहि । विसए य ठावियव्व बहुसुयगुरुणो सगासाओ ॥९४॥ <-- इत्युक्तम् । बहु = प्रभूत अङ्गोपाङ्गच्छेदग्रन्थादिभेदभिन्न स्वसमय-परसमयवक्तव्यतानुगत 'स्यादस्ति स्यान्नास्ती'त्यादिसप्तभङ्गिकनैपुण्योपेत नैगमसप्तमूलनय-निश्चयव्यवहार-द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिक-ज्ञानचरणनयाद्यनेकविचारचातुर्ययुक्तमनेकान्तवादात्मक सूत्रार्थोभयरूप श्रुत = अर्हत्प्रवचन यस्य स बहुश्रुत. इति **तद्वृत्तौ** । एतादृशबहुश्रुतादध्येतव्यम् । उपलक्षणात् सविग्नत्वादिगुणग्रहण कार्यम्, तादृशस्यैव ज्ञानदानाधिकारित्वात्, तदुक्त **पुष्पमालाया** --> सविग्गो गीयत्थो मज्झत्थो देस-कालभावन्नू । नाणस्स होइ दाया जो सुद्धपरूवगो साहू ॥२०॥ <-- इति । तादृशो ज्ञानदाता सुतीर्थकल्प. । तत्समीप एवोत्सर्गतोऽध्येतव्यम् । तदुक्त **मुनिचन्द्रसूरिभिः** उपदेशामृतप्रकरणे --> नाण च पुण सुतित्थे विहिणा सिद्धतसारसवणेण <-- [१९] इति । --> जेण आयारपगप्पो ण ज्ञातितो एस अबहुस्सुतो <-- [नि भा ५४४८ भाग-४-पृ ७३] इति **निशीथचूर्णि**-प्रदर्शितेभ्य. अबहुश्रुतेभ्यः यद्वाऽदृष्टनयप्रमाणरूपराद्धान्तपरमार्थलक्षणेभ्योऽबहुश्रुतेभ्य. **धर्मश्रवणे प्रत्यपायसम्भवात्** = बलवद्दोषसम्भवात् । ततश्चाय ग्रन्थ. सटीकः सोपटीको गुणग्रहणरसिकेभ्यो बहुश्रुतेभ्य एवाध्येय इति शम् ।

❀ कल्याणकन्दलीकृत्प्रशस्तिः ❀

आत्म-कमल-वीरप्रभृतिपट्टाम्बरे वरा । दानसूरिवराः जाता भास्करसमकान्तय ॥१॥

હવે ગ્રંથકારના ગર્ભિત અર્થનો ચારે બાજુથી બોધ થાય તે માટે બહુશ્રુત પુરુષોની ભક્તિનો ઉપદેશ આપતા શ્રીમદ્જી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- હિતકાંક્ષી ઉત્તમ પુરુષોએ બહુશ્રુત વ્યક્તિ પાસે ધર્મ સાંભળવાનો પ્રયત્ન સતત કરવો-આ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજનુ વચન છે [૧૬/૧૭]

❀ બહુશ્રુત પાસે જ ધર્મશ્રવણ કરવું -- શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ ❀

ટીકાર્થ .- હિતની ઈચ્છા કરનારા ઉત્તમ પુરુષોએ બહુશ્રુત વ્યક્તિની પાસે શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મને સાભળવામા સતત આદર-પ્રયત્ન કરવો આ પ્રાર્થનાસ્વરૂપ વચન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજનુ છે ननु શબ્દ વિતર્ક - વિચાર અર્થમા છે અથવા ખરેખર આ વચન મનોજ્ઞ-મનોહર કલ્યાણકારી છે કે - બહુશ્રુત વિદ્વાનો પાસેથી જ ધર્મ સાભળવો કેમ કે અબહુશ્રુત પુરુષો પાસેથી ધર્મશ્રવણ કરવામા નુકશાનનો સભવ છે કોઈક કહે છે કે આ છેલ્લી ગાથા શિષ્યોએ બનાવેલ છે [૧૬/૧૭]

વિશેષાર્થ .- શાસ્ત્રનુ તાત્ત્વિક અર્થઘટન - રહસ્યોદ્ઘાટન, ઐદંપર્યાર્થનિરૂપણ ખરેખર બહુશ્રુત વિદ્વાન જ કરી શકે, કારણ કે વર્તમાન કાળમા વિદ્યમાન સર્વ શાસ્ત્રગ્રંથોનો ઊંડો અભ્યાસ બહુશ્રુત વિદ્વાનોએ કરેલ હોય છે શાસ્ત્રનુ કેવળ વિહગાવલોકન નહિ પણ નય, નિક્ષેપ, પ્રમાણ, ઉત્સર્ગ-અપવાદ વગેરેથી ઊંડુ અવગાહન કરનાર બહુશ્રુત પુરુષો સિવાય શાસ્ત્રના તાત્ત્વિક અર્થને કોણ ઉઘાડી શકે ? પોપટ પાઠ કરનાર પોથી પડિત કે અધકચરુ ભણેલ, શુકના ગાગડે ગાધી બનેલ એવા અબહુશ્રુત વિદ્વાન પાસે શાસ્ત્ર ભણવાથી કેવળ શબ્દાર્થનો બોધ થાય, ઘણી વાર અર્થનો અનર્થ થવાથી નુકશાન થવાનો સભવ રહે છે બહુશ્રુત વિદ્વાન પાસે ભણવાથી જ શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ, મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ વગેરેના ગ્રંથોના હાર્દ પામી શકાય. [૧૬/૧૭]

इति 'महोपाध्यायश्रीकल्याणविजयगणिशिष्य-मुख्यपण्डितश्रीलाभविजयगणिशिष्यपण्डित-श्रीजीतविजयगणि-सतीर्थपण्डित-श्रीनयविजयगणिचरणकमलचञ्चरीक- श्रीपद्मविजयगणिसहोदरोपाध्याय-श्रीयशोविजयगणिविरचिता योगदीपिकानाम्नी षोडशकवृत्तिः सम्पूर्णा ॥

एषा षोडशकव्याख्या संक्षिप्तार्थावगाहिनी । सिद्धाऽक्षततृतीयाया भूयादक्षयसिद्धये ॥१॥

कल्याणकन्दली

तत्पट्टगगने जाता मृगाङ्कसमकान्तयः । प्रेमसूरीश्वराः शिष्यादिलब्धिभिस्समन्विताः ॥२॥

तत्पट्टाकाशविद्योतका भानुसमकान्तयः । भुवनभानुसूरीशा एकान्तवादनाशकाः ॥३॥

यैरिष्टफलसिद्ध्यादयः सिद्धान्ताः सुरक्षिताः । साम्प्रतं कलिकालेऽपि सङ्घैक्याय कृतश्रमाः ॥४॥

न्यायविशारदैर्यैर्हृष्टोत्तरशतोलिका । वर्धमानाभिधानस्य तपसोऽपि कृता मुदा ॥५॥

राजन्ते साम्प्रतं धन्या तत्पट्टगगनाङ्गणे । श्रीजयघोषसूरीशा निशेशसमकान्तयः ॥६॥

सकलसङ्घमध्ये हि सूरिपदार्पणक्षणे । स्वगुरुदत्तसिद्धान्तदिवाकरपदान् स्तुवे ॥७॥

प्रमादपरिकल्पितं यदि किञ्चिदालोचितं तदस्ति खलु दूषणं मम हि नैव चान्यस्य तत् ।
यदत्र नवकल्पनाकलिततर्कवाग्वैभवं तदेव जयसुन्दरस्फुरन्मोघशिशाफलम् ॥८॥

पञ्चविंशतिभिः सार्धं प्रव्रजितः स मे गुरुः । विजयो विश्वकल्याणः पुण्यशाली प्रभावकः ॥९॥

प्रसन्नास्याय सौम्याय चैत्योद्धारोद्यताय हि । भुवनभानुसूरीशशिष्याय गुरवे नमः ॥१०॥

अनेकशास्त्रसंवादं तत्र तत्र प्रदर्श्य हि । स्वपरदर्शनानां च समन्वयं प्रसाध्य वै ॥११॥

अङ्कुष्ठाक्षाग्रराशिप्रमिते [२०५१] विक्रमवत्सरे । शिरुरनगरे ज्ञानपञ्चम्यां हि कृतिः कृता ॥१२॥ युग्मम् ।

कृतिरियं सदा नन्द्याच्छ्रीयशोविजयस्य हि । अनया लभतां लोको मिथ्यात्वविजयश्रियम् ॥१३॥

इति षोडशकोपरि योगदीपिकोपरि च मुनियशोविजयकृता कल्याणकन्दलीटीका ।

આ પ્રમાણે મહોપાધ્યાય શ્રી કલ્યાણવિજય ગણિવરના શિષ્ય મુખ્ય પંડિત શ્રીલાભવિજય ગણિવરના શિષ્ય પંડિત જીતવિજય ગણિવરના ગુરુભાઈ પંડિત શ્રી નયવિજય ગણીના ચરણકમલમાં ભ્રમરતુલ્ય તેમ જ પંડિત પદ્મવિજય ગણિવરના સહોદર [ભાઈ] ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય ગણી દ્વારા રચાયેલી યોગદીપિકા નામની ષોડશકટીકા સંપૂર્ણ થઈ.

સંક્ષિપ્ત અર્થનું અવગાહન કરનારી ષોડશકની આ વ્યાખ્યા અક્ષય તૃતીયાના દિવસે પૂર્ણ થઈ તે અક્ષય સિદ્ધિને માટે થાવ [૧]

સ્વ. વર્ધમાનતપોનિધિ ન્યાયવિશારદ આચાર્યશ્રી ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજીના શિષ્યરત્ન મુનિરાજશ્રી વિશ્વકલ્યાણવિજયજીના શિષ્ય મુનિ યશોવિજયે ષોડશક અને તેની યોગદીપિકા ટીકાનો ગુર્જર ભાષામાં કરેલો ભાવાનુવાદ સાનંદ સંપૂર્ણ થાય છે.

કાર્તિક સુદ-૫,
વિ.સં. ૨૦૫૧,
શિરુર

कल्याणं भवतु श्रीसङ्घस्य

शिवमस्तु सर्वजगतः

१ ह प्रतौ —> उपाध्यायश्रीयशोविजयगणि <— इत्यादि पाठः ।

૧૬ મા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ સાત પ્રશ્નના જવાબ વિસ્તારથી લખો.

૧ કથચિત્ નિર્ગુણમુક્તિ સમજાવો
૨ બુઝાયેલ દીપક જેવી મુક્તિ કેમ અસગત છે ?
૩ આત્માને પરિણામી માનવો શા માટે જરૂરી ?
૪ અવિદ્યાનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ જણાવો
૫ તથાભવ્યત્વનો સ્વીકાર શુ આવશ્યક છે ? શા માટે ?
૬ પુરુષાદ્વૈતના સ્વીકારમા શુ દોષ છે ?
૭ જૈનેતર શાસ્ત્રો ઉપર દ્વેષ શા માટે ન કરવો ?
૮ અદ્વૈતવાદમા કલ્પના શા માટે અસભવિત છે ?
૯ પરિશુદ્ધ આગમનો પરિચય આપો
૧૦ અષ્ટાગિકી તત્ત્વપ્રવૃત્તિ સમજાવો

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) તથતા	(A) માર્ગ
(૨) પશુત્વવિગમ	(B) ખરાબ પ્રવૃત્તિનુ કારણ
(૩) ન્યાય	(C) નિશ્ચય
(૪) પ્રતિપત્તિ	(D) દ્વાદશાગી
(૫) ભવવિગમ	(E) તથાભવ્યત્વપ્રયુક્ત
(૬) રાગાદિ	(F) પરતત્ત્વ
(૭) તીર્થકરસિદ્ધત્વ	(G) પરિતાપકારક
(૮) અગ્નિ	(H) મોક્ષ
(૯) પ્રવચન	(I) અજ્ઞાનનાશ
(૧૦) અદ્વૈતવાદ	(J) અપ્રામાણિક

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ સમરસાપત્તિને ______ લોકો પરમાનદ કહે છે (વેદાતી, બૌદ્ધ, જૈન)
૨ ______ પછી શુશ્રૂષા આવે (અદ્વેષ, જિજ્ઞાસા, બોધ)
૩ સદ્ભૂત એવા જૈનેતર શાસ્ત્રની અરુચિ દ્વાદશાગીની આશાતનામા પરિણમે છે એ વાત ______ મા આવે છે (યોગશતક, ઉપદેશપદ, સ્યાદ્વાદકલ્પલતા)
૪ અદ્વૈતવાદ સ્વીકારમા ______ પ્રમાણ બાધક છે (પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ)
૫ નીલઘટત્વ એ ______ છે (અર્થસમાજસિદ્ધ, અન્યથાસિદ્ધ, વિશિષ્ટધર્મ)
૬ ભવ્યત્વ એ ______ સ્વરૂપ છે (સહજમલ, યોગ્યતા, મોક્ષકારણતા)
૭ અવિદ્યા ______ સ્વરૂપ છે (કલ્પના, સત્, જીવ)
૮ બુઝાયેલ દીવા જેવી મુક્તિ ______ લોકો માને છે (વેદાતી, બૌદ્ધ, નૈયાયિક)
૯ પરમાત્મશબ્દથી વાચ્ય ______ છે (તીર્થકર, સિદ્ધ, પરમેષ્ઠી)
૧૦ અન્યોન્યમુક્તિસાકર્ય દોષ ______ મતમા આવે (વેદાતી, નૈયાયિક, બૌદ્ધ)

નોધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ આત્માને એકાંત નિત્ય કે સર્વથા ક્ષણિક કેમ ન માની શકાય ?
૨ અર્થસમાજનિ દ્ર એટલે શું ? તીર્થંકરનિ દત્વ તનુ છે ? ના માટે ?
૩ ભવ્યત્વ અને તથાભવ્યત્વમાં ભેદ શું છે ?
૪ યોગબિંદુ ગ્રંથ મુજબ પુરુષાદ્વૈતનું નિરાકરણ કરો
૫ અનેક દર્શન મુજબ કર્મનો સ્વીકાર સમજાવો
૬ ઈતર દર્શનશાસ્ત્રોના સદ્વચનના અપલાપમાં શું નુકસાન ?
૭ જ્ઞાન-ક્રિયાનો સ્થિતપક્ષ સમજાવો
૮ અબહુશ્રુત પાસે શા માટે ન ભણવું ?
૯ કોની પાસે વ્યાખ્યાન કરવો ? તેના પાંચ વિશેષણ સમજાવો
૧૦ કોણ શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મવત્તા છે ? સમજાવો

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપમાં જવાબ આપો

૧ જન્માદિવિરહ પરમાનંદનો લાભ કેવી રીતે બને ?
૨ મોક્ષમાં પ્રાકૃત ધર્મ ન હોય - એટલે શું ?
૩ ભાગવત મુજબ મુક્તિ એટલે શું ?
૪ આત્મશૂન્ય શુદ્ધજ્ઞાનક્ષણોને મોક્ષ માનવામાં કઈ વિપદા આવી પડે ?
૫ પરિણામની વ્યાખ્યા શું છે ?
૬ કર્મના પર્યાયવાચી શબ્દો જણાવો
૭ સહજ મલ એટલે શું ?
૮ ભવ્યત્વની ત્રણ વ્યાખ્યા સમજાવો
૯ અવિદ્યાને કાલ્પનિક માનવામાં શું દોષ છે ?
૧૦ 'વિકલ્પ'ની વ્યાખ્યા બતાવો
૧૧ ગૌતમ બુદ્ધને પગમાં કાંટો શા માટે લાગ્યો ?
૧૨ વિદ્વાનો કેવા સિદ્ધાન્તને સ્વીકારે ?
૧૩ લલિતવિસ્તરા મુજબ પ્રજ્ઞાના આઠ ગુણો જણાવો
૧૪ આવશ્યકનિર્યુક્તિ મુજબ બુદ્ધિના આઠ ગુણો દર્શાવો
૧૫ તત્ત્વશ્રવણનો લાભ શું ?
૧૬ મીમાંસા એટલે શું ? તેનું ફળ શું છે ?
૧૭ જ્ઞાન કરતા આચાર કઈ રીતે ચઢિયાતો છે ?
૧૮ આચાર કરતા જ્ઞાન કઈ દૃષ્ટિએ બળવાન છે ?
૧૯ બહુશ્રુતની વિભિન્ન વ્યાખ્યા દર્શાવો
૨૦ છેલ્લા ષોડશકની છેલ્લી ગાથાના કર્તા વિષે શું મતભેદ છે ?

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ ક્ષેત્રજ્ઞ = (શરીરી, પરમાત્મા, ખેડૂત)
૨ પોતાનું કર્મ ની જેમ સાથે હોય છે (શ્વાન, પડછાયા, જ્ઞાન)
૩ મીમાંસાનું બીજું નામ છે (તત્ત્વરુચિ, તત્ત્વશ્રવણ, તત્ત્વનિશ્ચય)
૪ આચારહીન જ્ઞાની સમાન છે (ભારવાહક ગધેડા, આળસુ, નાસ્તિક)
૫ જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બે તુલ્ય છે (પાંખ, આંખ, દંપતી)
૬ જિજ્ઞાસાનું ફળ છે (જ્ઞાન, શ્રવણ, શુશ્રૂષા)

परिशिष्ट -१

षोडशक-मूलगाथा-सूचिपत्र

परिशिष्ट - २
मूलग्रन्थे स्पष्टीकृता अर्थविशेषाः

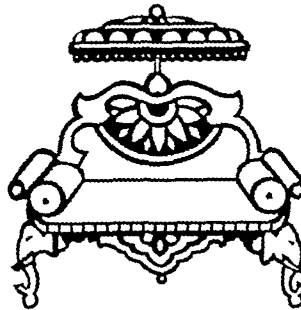
परिशिष्ट - ३
योगदीपिकायां वाक्यविशेषानां निर्देशः

परिशिष्ट - ४
कल्याणकन्दल्यां साक्षितया दर्शितानां ग्रन्थानां सूचिः

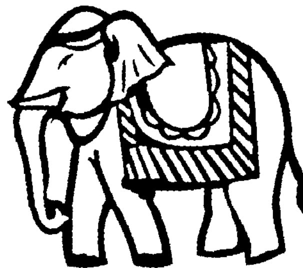
पृष्ठ

पृष्ठ

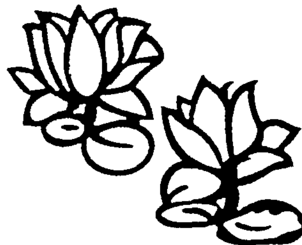
परिशिष्ट - ५
कल्याणकन्दल्यां निर्दिष्टा नामविशेषाः

परिशिष्ट - ६
कल्याणकन्दल्यां दर्शितानां साक्षिपाठानां सूचिः

परिशिष्ट - ७
योगदीपिकायां कल्याणकन्दल्यां च स्पष्टीकृताः पदार्थविशेषाः

પરિશિષ્ટ - ૮ ષોડશક સ્વાધ્યાયનુ ઉત્તરપત્ર

ષોડશક - ૧ [B] ૧-A, ૨-D, 3-F, ૪-C, ૫-J, ૬-H, ૭-I, ૮-B, ૯-E, ૧0-G

[C] (૧) મિથ્યાચાર, (૨) કાર્ય, કારણ, (૩) પંડિત, (૪) શ્રોતા, (૫) કુશીલતા, (૬) આગમ, (૭) સાધ્ય, (૮) સ્નિગ્ધપદાર્થ, (૯) બોધિ, (૧૦) અતિપરિણામી

ષોડશક - ૨ [B] ૧-F, ૨-G, 3-B, ૪-E, ૫-A, ૬-J, ૭-I, ૮-C, ૯-D, ૧0-H

[C] (૧) પાપદેશના, (૨) સર્વજ્ઞદર્શન, (૩) આગમ, (૪) સાધુ, (૫) જિનવચન આરાધના, (૬) સર્વજ્ઞ, (૭) તાત્સ્થ્ય, તદજનતા, (૮) મધ્યમ, (૯) ભગવાન, (૧૦) શાસ્ત્ર

ષોડશક - 3 [B] ૧-J, ૨-I, 3-H, ૪-E, ૫-G, ૬-૮, ૭-A, ૮-B, ૯-D, ૧0-F

[C] (૧) વિમુક્તિરસ, (૨) સિદ્ધિ, (૩) ૩, (૪) મન, (૫) કાર્ય-કારણ, (૬) પરિણામ, (૭) ચેષ્ટા, (૮) ઔત્સુક્ય, (૯) સમકિત, (૧૦) શુદ્ધિ-પુષ્ટિ

ષોડશક - ૪ [B] ૧-I, ૨-J, 3-A, ૪-G, ૫-F, ૭-C, ૮-B, ૯-D, ૧0-H

[C] (૧) ૫, ૪, (૨) નિર્ભયતા, (૩) પાપોદ્વેગ, (૪) શુશ્રૂષા, (૫) પરિણામ, (૬) ખજવાળ, (૭) ભૂત, (૮) દાક્ષિણ્ય, (૯) વિષયતૃષ્ણા, (૧૦) પ્રાથમિક

ષોડશક - ૫ [B] ૧-E, ૨-F, 3-A, ૪-G, ૫-B, ૬-C, ૭-D, ૮-J, ૯-H, ૧0-I

[C] (૧) અધ્યારોપ, (૨) ગુરૂપારતન્ત્ર્ય, (૩) ઘટતો, (૪) સર્વ, (૫) આત્મપરિણતિવાળુ, (૬) પોષ્યવર્ગ, (૭) અવિધિસેવન, (૮) સજ્ઞા, (૯) વિવેક, (૧૦) નિર્વિઘ્નતા

ષોડશક - ૬ [B] ૧-F, ૨-A, 3-G, ૪-E, ૫-D, ૬-B, ૭-C, ૮-J, ૯-H, ૧0-I

[C] (૧) સમીપવર્તી લોકો, (૨) અયોગ્ય, (૩) અનધિકારી, (૪) વ્યાખ્યાન, (૫) શુભ અધ્યવસાય (૬) ૩, (૭) દેવ, (૮) નથી, (૯) અન્યથાસિદ્ધ, (૧૦) જયણા

ષોડશક - ૭ [B] ૧-I, ૨-G, 3-F, ૪-J, ૫-H, ૬-C, ૭-B, ૮-E, ૯-A, ૧0-D

[C] (૧) આનુષગિક, (૨) તુરત, (૩) ચિત્તક્લેશ, (૪) **નમઃ** (૫) પરમાત્મા, શિલ્પી, (૬) વિપરિણત, (૭) વૈભવ, ૯૮) કારણ, (૯) ઉપભોગ, (૧૦) ભાવવિશુદ્ધિ

ષોડશક - ૮ [B] ૧-G, ૨-D, 3-A, ૪-F, ૫-B, ૬-C, ૭-E, ૮-H, ૯-I, ૧0-J

[C] (૧) જિનપ્રતિમાનિમાર્ણ, ૧૦, (૨) ૩, (૩) અર્થાનુસારી (૪) ગૌણ, (૫) માતા-પિતા, (૬) ૩, (૭) વીતરાગ, (૮) ૨૧, (૯) મત્ર, (૧૦) મમત્વ

ષોડશક - ૯ [B] ૧-E, ૨-H, 3-A, ૪-I, ૫-C, ૬-D, ૭-F, ૮-G, ૯-B, ૧0-J

[C] (૧) ૧૧, (૨) દેશ, (૩) સવેગ, (૪) સર્વસિદ્ધિફલા, (૫) ૧૧, (૬) કાયયોગ, (૭) પુણ્ય, (૮) સદનુષ્ઠાન, (૯) પરમ શ્રાવક, (૧૦) વચનયોગપ્રધાન

ષોડશક - ૧૦ [B] ૧-F, ૨-E, 3-A, ૪-B, ૫-G, ૬-H, ૭-I, ૮-D, ૯-C, ૧0-J

[C] (૧) વચન, (૨) ધર્મ, (૩) ભાવના, (૪) વિષયતૃષ્ણા, (૫) પ્રથમ, (૬) વચન, (૭) થોડા, (૮) ચિતાજ્ઞાનઘટક, (૯) રત્નત્રય, (૧૦) ભક્તિ

ષોડશક - ૧૧ [B] ૧-G, ૨-A, 3-H, ૪-I, ૫-D, ૬-E, ૭-C, ૮-F, ૯-B, ૧0-J

[C] (૧) ૨, (૨) ૨, (૩) અહિતકારી, (૪) અન્વયમુખી, (૫) ગાઢ કદાગ્રહ, (૬) અપૂર્વકરણ, (૭) મતિવિભ્રમ, (૮) ભાવના, (૯) ચિતા, (૧૦) જ્ઞાન

ષોડશક - ૧૨ [B] ૧-D, ૨-G, 3-I, ૪-B, ૫-C, ૬-A, ૭-E, ૮-F, ૯-H, ૧0-J

[C] (૧) ૨, (૨) વિષાપહારિણી, (૩) ૧૮, (૪) ૨, (૫) સયમ, (૬) સવેગ, (૭) ૪, (૮) ૪, (૯) દોષની મદતા, (૧૦) કાર્ય

ષોડશક - ૧૩ [B] ૧-F, ૨-G, ૩-A, ૪-H, ૫-I, ૬-B, ૭-C, ૮-D, ૯-E, ૧૦-J
[C] (૧) ૫, (૨) મોહયુક્ત, (૩) ઈતર, (૪) સુખમાત્ર, (૫) કરૂણા, (૬) પરોપકારી, (૭) અલૌલ્ય, (૮) ગોત્ર, (૯) જ્ઞાન, (૧૦) ન હોય

ષોડશક - ૧૪ [B] ૧-H, ૨-G, ૩-E, ૪-C, ૫-B, ૬-I, ૭-A, ૮-D, ૯-F, ૧૦-J
[C] (૧) ૨, (૨) ૮, (૩) અન્યમુદ્, (૪) સિદ્ધ, (૫) ગૌતમસ્વામી, (૬) ખેદ, (૭) ઉત્થાન, (૮) ઉદ્વેગ, (૯) સાલંબન, (૧૦) ૭

ષોડશક - ૧૫ [B] ૧-A, ૨-B, ૩-F, ૪-G, ૫-I, ૬-H, ૭-E, ૮-D, ૯-C, ૧૦-J
[C] (૧) ૨૧, (૨) ૨૩, (૩) ૪, (૪) અપર, પર, (૫) ૭, (૬) ૨, (૭) પાપ, (૮) અપ્રતિષ્ઠિત, (૯) અપર, (૧૦) મતિ

ષોડશક-૧૬ [B] ૧-F, ૨-I, ૩-A, ૪-C, ૫-H, ૬-B, ૭-E, ૮-G, ૯-D, ૧૦-J
[C] (૧) વેદાંતી, (૨) જિજ્ઞાસા, (૩) ઉપદેશપદ, (૪) પ્રત્યક્ષ, (૫) અર્થસમાજસિદ્ધ, (૬) સહજમલ, (૭) સત્, (૮) બૌદ્ધ, (૯) સિદ્ધ, (૧૦) બૌદ્ધ

પરિશિષ્ટ-૯ કલ્યાણકદલિની અનુપ્રેક્ષાનું ઉત્તરપત્ર

ષોડશક-૧ -C - (૧-નાસ્તિક), (૨-અધ્યાહાર), (૩-અપરિણત), (૪-તૃતીય), (૫-સાધુનિંદા), (૬-મધ્યમ)
ષોડશક-૨ -C - (૧-નિશ્ચય), (૨-બાલ), (૩-૧૨), (૪-ચારિત્ર), (૫-સમિતિ-ગુપ્તિ), (૬-હૃદયસ્થ)
ષોડશક-૩ -C - (૧-ચિત્તવિચાર), (૨-અંધ-પંગુ), (૩-અન્યમુદ્), (૪-સ્થૈર્ય), (૫-નોઆગમ), (૬-સમકિતી)
ષોડશક-૪ -C - (૧-ધૈર્ય), (૨-ગંભીર), (૩-કામધેનુ), (૪-અપ્રમાદ), (૫-ધ્યાન), (૬-મંડલતંત્રવાદી)
ષોડશક-૫ -C - (૧-ભૂંડ), (૨-વિશુદ્ધ), (૩-અમૃત), (૪-અંતરાય), (૫-અનુકંપનીય), (૬-અભયદાન)
ષોડશક-૬ -C - (૧-શાસ્ત્રાર્થ), (૨-તુલ્ય), (૩-મૃત્યુદાયી), (૪-દેરાસર), (૫-ખરાબ), (૬-ભાવ)
ષોડશક-૭ -C - (૧-સાપ), (૨-દેવ), (૩-૩), (૪-દેવ), (૫-મહાવીર), (૬-પ્રતિમા-ભાવ)
ષોડશક-૮ -C - (૧-ગંગેશ), (૨-ઘણા હોય), (૩-૧૫), (૪-મૈત્રી વગેરે), (૫-રાજયોગ), (૬-અસંખ્ય કાળચક્ર)
ષોડશક-૯ -C - (૧-નીચગોત્ર), (૨-આજીવિકાછેદ), (૩-વજ્ર), (૪-૧૦૦), (૫-પ્રધાન), (૬-દેવપાલ)
ષોડશક-૧૦ -C - (૧-ઉત્પત્તિ), (૨-બૌદ્ધ), (૩-આજ્ઞાયોગ), (૪-૩), (૫-નિરુપક્રમ), (૬-ન હોય)
ષોડશક-૧૧ -C - (૧-અભિમાની), (૨-મિથ્યાજ્ઞાન), (૩-૫૨), (૪-સમકિત), (૫-શ્રદ્ધા), (૬-ઔચિત્ય)
ષોડશક-૧૨ -C - (૧-નામન્યાસ), (૨-ક્ષમાપ્રધાન), (૩-૫-૬), (૪-ઓસન્ના), (૫-સ્પર્શ), (૬-સિદ્ધરસ)
ષોડશક-૧૩ -C - (૧-નમનશીલ), (૨-૧૫), (૩-મૈત્રી આદિ), (૪-ધર્મકથા), (૫-મૃત્યુ), (૬-વિચારણા)
ષોડશક-૧૪ -C - (૧-યોગ), (૨-અનિર્વેદ), (૩-ઉત્સાહ), (૪-ત્રીજી), (૫-ઉદ્વેગ), (૬-ઉદ્વેગ)
ષોડશક-૧૫ -C - (૧-અનુભવ), (૨-દ્વિતીય), (૩-કેવલજ્ઞાન), (૪-પરતત્ત્વ), (૫-ભાવ), (૬-ન હોય)
ષોડશક-૧૬ -C - (૧-શરીરી), (૨-પડછાયા), (૩-તત્ત્વરુચિ), (૪-ભારવાહક ગધેડા), (૫-પાંખ), (૬-શુશ્રૂષા)